

જ-બાલં

સુવિખ્યાત શાસ્ત્રવિશારદ-જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયધર્મચરિત્રના નામથી દોષ્ટુ અજાગ્યું છે? જો એ જૈનમતિના કિલ્લારને માટે અવિશ્રાન્ત શ્રમ કરી રહ્યા છે, જહોમણે મ્હોટાં મ્હોટાં ક્ષેત્રોની સ્કામ યધને પણ કારી જોવા ક્ષેત્રમાં એક મહત્તી પાઠશાળા સ્થાપન કરી અનેક જૈન વિદ્વાનો તૈયાર કર્યા છે. જહોમણે ઉત્તર હિંદુસ્થાન, મગધ અને બંગાલ જોવા દૂર દેશાન્તરોમાં વિચરી હજારો માંસાહારિયોને શુદ્ધાહારી બનાવ્યા છે. જહોમણે જૈન સમાજમાં લુપ્તપ્રાયઃ ઘષ્ટ ગયેલ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતના અભ્યાસક્રમનો કિલ્લાર કરી સમસ્ત યુનિમંડલ અને શુદ્ધસ્થ વર્ગમાં પણ ત્હોના અભ્યાસનું આન્દોલન શરૂ કર્યું છે. જહોમણે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને પોતાનાં સેંકડો અલભ્ય પુસ્તકો પૂરાં પાડીને અને તેઓના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપીને યુરોપ વિગેરેમાં પણ જૈન સાહિત્યનો પ્રચાર કરવા સતત પરિશ્રમ કર્યો છે, જહોમણે કાશીનરેશ, દરબંગાનરેશ, ઉદયપુરમહારાજા અને એવા બીજાં રાજ-મહારાજાઓને મળી મળીને તેઓને જૈનધર્મની શ્રેષ્ઠતા અને જૈનધર્મના અકાટ્ય સિદ્ધાન્તો સમજાવવા પ્રયત્નો કર્યા છે, જહોમણે પોતાના ચારિત્રના પ્રભાવથી, આખૂનાં જૈનમંદિરોમાં અંગરૂઝો બુટ પહેરીને જતા હતા, એ ભયંકર આશ્ચાતનાને દૂર કરવાના અસાધારણ સામર્થ્યવાળું કાર્ય કર્યું છે, જહોમણે પોતાના મારવાડ, મેવાડ અને ગુજરાત, ઠાકિયાવાડના વિહાર દરમીયાન ગામેગામ જહોર ભાપણો આપીને જૈનોને શુદ્ધ માર્ગમાં કાવવા ઉપરાન્ત તેઓમાં અજ્ઞાનજન્ય ચાલી આવેલી ઘણી ખરી કુરૂદિયોને નાબૂદ કરાવી છે, જહોમણા ઉપદેશથી સ્થાપન થયેલ આજે અનેક બોરિંગો, ખાજાશ્રમો અને પુસ્તકાલયો હયાતિ ધરાવે છે, જહોમણા પરિશ્રમથી કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં જૈનન્યાય અને બ્યાકરણના તીર્થ સુધીના પ્રથો દાખલ થયા છે, જોએને કલકત્તાની એસિયાટીક સોસાયટી એક જગાલે સોસાયટીના એશુસીએટ મેમ્બર બનાવવાનું ગૌરવ પ્રાપ્ત કર્યું છે, જોએ જૈનપિલાગ્રિગ સોસાયટી એક આરાના પેટન હોવાનું માન પામ્યા છે. અને જોએનું ખવિત્ર જીવનચારત્ર હિન્દી, ગુજરાતી, બંગાળી, અને સિંહલી ભાષા

ઉપરાન્ત અંગરેજ, ફ્રેંચ એવં ઇટાલીયન ભાષા જેવી પાશ્ચાત્ય ભાષા-
ઓમાં પણ પ્રકટ થયેલું છે; એજ સ્વનામધન્ય જગદ્વિખ્યાત શાસ્ત્ર-
વિશારદ-જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિજી આ ગ્રન્થરત્નના કર્તા છે.
જહો આચાર્યશ્રીની ઓઝસ્વિની કંઠમધી લખાએલ ધર્મિનાદિગૂદર્શન,
જૈનશિક્ષાદિગૂદર્શન, જૈનતત્ત્વદિગૂદર્શન, પુસ્તકાર્થદિગૂદર્શન, અને
ઈન્દ્રિયપરાજયદિગૂદર્શન વિગેરે ગ્રન્થોની ખળે, પાંચ પાંચ અને છેવટે દશ
દશ હજાર કાપિયો અત્યાર સુધીમાં છપાઇ જવા પામી છે, તેજ આ-
ચાર્યશ્રીની ઓઝસ્વિની લેખિનીથી લખાએલ આ પણ ગ્રન્થ છે.

લગભગ ત્રણ વર્ષ ઉપર આ અસાધારણ ઉપકારી ગ્રન્થની બે
હજાર કાપિયો આ ગ્રન્થમાળા તરફથી છપાવવામાં આવી હતી, પરન્તુ
તે ખહાર પડતાંજ આ ગ્રન્થ લોકોમાં એટલો ખધો રચિતર થઇ પડ્યો
કે થોડાજ વખતમાં ખધી કાપિયો ખપી ગઈ અને તુર્તજ અમારે તહેની
ખીજ આવૃત્તિ છપાવાનો પ્રારંભ કરવો પડ્યો. પરન્તુ એક પછી એક
ઉપસ્થિત ચર્તા કેટલાકે અનિવાર્ય કારણોને લીધે અમે ધાર્યા પ્રમાણે
આ ગ્રન્થને જલ્દી ખહાર પાડી શક્યા નહિં.

ઉપરની હકીકતજ આપણને આ ગ્રન્થની ઉપયોગિતા ખતાવી આપે છે.
સૂરીશ્વરજીના જહો ઉપદેશથી કોણુ હિન્દુ કે કોણુ જૈન, કોણુ સુસલમાન કે
કોણુ પારસી એવં કોણુ સ્ત્રી કે કોણુ પુરુષ-સમસ્ત આખાજ વૃદ્ધ મનુષ્યો
મુગ્ધ થઇ જાય છે, તેજ ઉપદેશનો આ પુસ્તકમાં સંગ્રહ છે, એમ ક-
હીએ તો કંઈ ખોટું નથી. સૂરીશ્વરજી જગત્નાં મનુષ્યોને ઉપ-
દેશ આપવામાં જહોમ વાર્તામાનિક સ્થિતિ વિગેરેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ
રાખે છે, તહેવી રીતે આ પુસ્તકની રચનામાં પણ તમામ પ્રકાર-
નો ખ્યાલ રાખેલો છે. ટૂંકમાં કહીએ તો આચાર્યશ્રીના મુલકલિત
ઉપદેશથી મનુષ્યોને જહો પ્રસન્નતા થાય છે, તે પ્રસન્નતા તેઓ-
શ્રીનો આ ગ્રન્થ વાંચવાથી થાય છે, આ ગ્રન્થની અમે શું પ્રશંસા
કરીએ? પ્રાયઃ હિન્દી-ગુજરાતી તમામ ખત્રોમાં આ ગ્રન્થની પ્રશંસા
છપાઇ ચુકી છે. તહેમાં વિદ્વાનોએ આ ગ્રન્થને વર્તમાન
સાહિત્યમાં જયી પંકિતમાં મૂકેલો છે. અને તે એટલાજ માટે કે,
આ પુસ્તકમાં ઠેકાણે ઠેકાણે નીતિ અને સદાચાર શી વસ્તુ છે ?
તહેનું ઘણુંજ સરસ સ્પષ્ટિકરણ કરેલું છે. ગ્રન્થની ઉપયોગિતામાં

આર વધારે તે એથી ધરેલો છે કે-સૂરીશ્વરજીએ દરેક વિષયને અનુક્રમ-ને તે વિષયને પુબ્ત કરનારાં સુચાપિતો અને અપૂર્વ રસ ઉત્પન્ન કરનારાં દૃષ્ટા-તો પણ આપેલાં છે. આથી વચિનારને તે તે વિષય સમજવામાં અથવા મજામાં દસાવવાને દક્ષીણ સરળતા થઈ પડે છે. અત એવ સામાન્ય પ્રશ્નો માટે બહુમ આ ગ્રંથ ઉપયોગી છે, તેમ ઉપદેશદાને માટે પણ ખાસ વાંચવા લાયકજ નહિં, પરંતુ પાસે રાખવા લાયક છે.

આ બીજી આવૃત્તિનાં કેટલોક સુધારો-વધારો પણ કરવામાં આવેલો છે. પ્રસંગ પ્રસંગ પર વિવેચનને વિસ્તાર, મનો-હર-શ્લોકોની પ્રતિ, અને નવાં નવાં દૃષ્ટાન્તોના ઉમેરો એ બધું બહુમ વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે, તેમ, એક એક પ્રકરણમાં આવેલ જુદી જુદી ખાખતોને ફરી પાડી જાણ પ્રકરણો કરવામાં આવેલાં છે, તે પણ વાંચનારને ઘણીજ સરળતા પ્રાપ્ત કરાવશે.

દુકમાં એટલુંજ કે- આ ગ્રંથ મનુષ્ય માનને, પછી તે ગમે તે ધર્મને, ગમે ને સમાજને કે ગમે તે પંથને અનુયાયી કેમ ન હોય,—દરેકને એક સરખો ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે. અને આમારી એ ધારણા-દૃઢમન્તવ્ય પ્રમાણે આ ગ્રંથથી દરેક મનુષ્યે લાભ ઉઠાવે અને આત્માને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં લાવવા માટે ઉત્તમાત્મ સુજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરે, એવી આંતઃકરણની લાવના પૂર્વક વિરમીએ છીએ-

શ્રીયશોવિજયજૈનશ્ર ધર્માગા
ઉરીસ રાજ-લાવનગર.
ચૈત વડિ ૧, વીર સ. ૧૪૮૮

મકારાક.

અનુક્રમલિપિ

પ્રથમ પ્રકરણ.

૧ ઉપક્રમ	૧	૧ ક્રોધનું સ્વરૂપ ...	૨૮
૨ ન્યાદિનું સ્વરૂપ ...	૪	૨ ક્રોધનો જય ...	૩૨
૧ નયનું સ્વરૂપ ...	૪	૩ માનનું સ્વરૂપ ...	૩૮
૨ નિકેપનું સ્વરૂપ ...	૫	૪ માનનો જય ...	૩૬
૩ પ્રમાણનું સ્વરૂપ ...	૬	૫ ખાણખલીનું દૃષ્ટાન્ત	૪૮
૪ સમભંગીનું સ્વરૂપ	૮	૬ માયાનું સ્વરૂપ ...	૫૬
૫ સ્યાદાદનું સ્વરૂપ...	૯	૭ માયાનો જય ...	૬૭
૩ દેશનાના ભેદ ...	૧૨	૮ લોભનું સ્વરૂપ ...	૭૩
૪ તીર્થકરોણું દૂક અરિત્ર	૧૩	૯ કપિલકેવળીનું દૃષ્ટાન્ત	૮૧
૫ દેશનાનું સ્વરૂપ ...	૨૦	૧૦ લોભનો જય ...	૮૬
૬ પ્રભુની દેશના ...	૨૭		

બીજું પ્રકરણ.

૧ ઉપક્રમ	૯૦	૧૧ સાચા ધર્મો કોણુ	૧૨૧
૨ વિવિધ બોધ ...	૯૨	૩ ખાસ સાધુઓને ઉપ-	
૧ વૈરાગ્ય	૯૨	દેશ	૧૨૩
૨ કર્મનું પ્રાધાન્ય ...	૯૪	૧ મૂર્ચ્છાનો ત્યાગ ...	૧૨૩
૩ સમ્યક્જ્ઞાનની જરૂર	૯૭	૨ એકાકીપણું ...	૧૨૬
૪ તપોવિધાન ...	૧૦૧	૩ જિનકલ્પી સાધુનો	
૫ નંદનઝપિનું દૃષ્ટાન્ત	૧૦૨	આચાર	૧૨૮
૬ અનુકૂળ ઉપસર્ગ	૧૦૫	૪ સ્ત્રીઆદિના સંસર્ગનો	
૭ ધર્મમાં દૃઢતા	૧૦૮	ત્યાગ	૧૨૯
૮ પડિત કોણુ ...	૧૧૨	૫ સિદ્ધસેન દિવાકરનું	
૯ મુનિથોની મહિમા	૧૧૪	દૃષ્ટાન્ત	૧૩૩
૧૦ મહાદિનો ત્યાગ ...	૧૧૬		

६ वयनशुद्धि ... १३८

७ अज्ञानगत्य प्रवृत्ति १४०

४ विशुद्ध भाग्य रोपन १४४

१ विषय त्याग ... १४४

२ निष्कपटलांघ ... १४८

३ अगोचर स्त्री चरित्र १५३

४ क्रियानी गच्छ ... १५६

५ विषय वाछानो त्याग १६१

६ नास्तिकता वयनो १६४

७ नास्तिकता वयनोनु

निराकरण ... १६७

८ कर्म भोगवचामां

श्रेयसाक्षी भवतुं ... १७४

५ दशावतारानुं वयन १८३

नीत्युं प्रकरण.

१ छिपकम ... १६०

२ मोड प्रपंच ... १६२

१ जूहां जूहां इपो ... १६२

३ वैराग्यवृद्धिनां कारणो १६४

१ मानसिक ज्ञानादि १६४

२ कृपाय त्याग... १६६

३ मोहादिनो त्याग १६८

४ शरीरनी दुर्जनता २०४

५ संसारनी स्वार्थता २०६

४ मनुष्यजन्मनी दुर्लभता २१४

१ दश दृष्टान्त .. २१५

५ शरीरनी सार्थकता... २२१

१ अस्थिरता ... २२२

२ अपवित्रता ... २२८

३ शोकेव लावना ... २३३

६ दुःखग्रह संसारे ... २३५

१ नरक गतिमां दुःख २३६

२ तिर्यक गतिमां दुःख २४१

३ मनुष्य गतिमां दुःख २४८

४ देव गतिमां दुःख ... २५३

७ आश्रय विचार ... २५६

१ अध ऐतुषो ... २५६

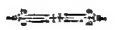
८ जलनी श्रेष्ठता ... २७०

१ क्षान्ति २७१

२ पूर्णाहुतिमां उपदेश २७३

शोधुं प्रकरण.

१ भार्गवसारीना गुणो २७८

તાંકાળનો સંમય યોગી યા ભોગી, રોગી યા નિરોગી
 સમસ્ત જીવોને સુખકારી છે. વનસ્પતિ જે સંમયે જલ-
 ખિડીથી વૃક્ષ થઈ રહી છે, મંદ મંદ પવનની શીતલ
 લહરી ચાલી રહી છે, ભક્તજનો દેવપૂજા યા ગુરુવન્દન
 સાથે જવા ઠોલાહલ કરી રહ્યા છે, પક્ષિગણો મધુર સ્વરે
 આનન્દ ગીત ગાઈ રહ્યા છે, વિધાર્થિગણ સરસ્વતી મહાદે-
 વીની આરાધનામાં મગ્ન થઈ રહ્યો છે, મહામુનિજનો આત્મકથાજીને અર્થે શુભ-
 ક્રિયાની શ્રેણી રૂપ વેણીમાં ગુંથાઈ ગયા છે, સૂર્યનાં ધીમાં કિરણો પારેવાના
 ચરણની માફક લાલિમા ગુણુ વિભૂષિત (લાલ રંગવાળા) માલમ પડી રહ્યાં છે,
 મક્ષીમસ-અન્ધકારો ચોતરફથી સ્વસ્થાન છોડી પલાયન દશાને ભજી રહ્યા છે,
 ચોર, જાન, રાક્ષસાદિ નિશાચરોનો દુષ્ટ પ્રચાર બંધ થએલ છે, વેપારી લોકો
 અહીં તહીં કરિયાણાની રાહ બોધ રહ્યા છે, માલથી પૂર્ણ ગાડી, ઘોડા, એકા,
 જોટ, ખલદ, પોઠીઆ વિગેરે, વેપારના પીઠા બણી ધીમે ધીમે ચાલ્યા આવે
 છે, રાજા મહારાજાદિ સુખીજનો આગળ સુખજોષક ગીતો ગવઈ રહ્યાં
 છે, પંડિત જનો ત્વરાપૂર્વક સંસ્કૃત પાઠશાળા બણી પ્રયાણુ કરી રહ્યા છે,
 વનમાં, શહેરમાં, ઉવાનમાં, સર્વત્ર શાંતિ જવાઈ રહી છે, નદી સરોવરાદિનાં

પાણી સ્વચ્છતાવાળાં દ્વિગોચર થઇ રહ્યાં છે, પાંચજનો પોતપોતાના વતન તરફ ગમન કરવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે. ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના સુખાકારી-વાળા સમયે દેવચિત સમવસરવુમાં અચોક વૃક્ષની નીચે સિંહાસન પર બેસી શ્રીઅરિહત પ્રભુ લભ્ય પ્રાણિઓના હિતને અર્થ સામાન્ય રીતે એક પ્રકર સુધી દેશના દે છે. આ દેશના સાત નય, ચાર નિદોષા, બે પ્રમાણ, સસ ભંગી અને સ્વાદ્વાદ શેલીયુક્ત હોય છે. તે દેશનાને ગણુધરો બુદ્ધિના આઠ ગુણુ પૂર્વક વ્રહ્મ કરે છે અને વ્રહ્મ કરેલ અર્થને અનુસરી દ્વાદ-શાંગીની રચના કરે છે. અર્થની અપેક્ષાએ આ દ્વાદશાંગી નિત્ય છે, કારણુ કે: સમસ્ત તીર્થકર મહારાજનાં મુખકમલમાંથી નિકળેલો અર્થ સરખોજ હોય છે, ત્યાં શબ્દની રચનામાં કારકર હોવાની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. એવીશે તીર્થકર મહારાજના ગણુધરો “ જપમેહ ઘા ધિગમેહ વા હુવેહ ઘા ” અર્થાત ઉત્પાદ-અય અને ધ્રોવ્ય રૂપ ત્રિપદી પામીને દ્વાદશાંગીની રચના કરે છે, છતાં તેમાં ખૂબી એ છે કે તમામનો અર્થ સરખોજ હોય છે. તે દ્વાદશાંગીમાં રહેલ શબ્દોને સ્વયંબૂરમણુસમુદ્રની ઉપમા દંધ શકાય ખરી, પરંતુ અર્થ તો અનંત હોવાથી અનુપમેય છે; એટલે કે તેને કોઈની ઉપમા આપી શકાય નહિ. ‘ ષ્ટત્સ સુત્ત્સ અર્ણવો ભયો ’ એક સૂત્રના અર્થો અનંત છે, તો તેવાં સંખ્યાબંધ સૂત્રો છે, તેથી તેના અર્થોને અનંત કહેવામાં કશો ખાધ દેખાતો નથી.

પૂર્વોક્ત વાક્ય ઉપર એક અલ્પબુદ્ધિવાળા માણુસે સમયસુંદર નામના ઉપાધ્યાયજીનું ઉપહાસ્ય કર્યું કે, ‘ સાહેબ ! કીક ટાકા પહોરના ગપાટા હાંક્યા છે, ’ આ વાત ઉપર તે કુશાલબુદ્ધિ ઉપાધ્યાય મહારાજે એક વાક્યના આઠ લાખ અર્થો કરી બતાવ્યા હતા, કે જે ગ્રંથ હજૂ પણ વિદ્યમાન છે, અને ‘ અષ્ટલક્ષી ’ ના નામથી ઓળખાય છે. (આ ગ્રંથ તેમણે લાહોરમાં સં. ૧૭૪૬ માં બનાવ્યો હતો.) આ ઉપાધ્યાય મહારાજે કરેલા એક વાક્યના આઠ લાખ અર્થો સાંભળી તે પ્રશ્ન કરનાર પુરૂષ શીઘ્ર ઉપાધ્યાય મહારાજનાં ચરણુ કમળમાં પડી પોતાનો અપરાધ ખમાવી બોલ્યો:—“ સર્વજ્ઞાનુ જ્ઞાન, અલ્પજ્ઞ પામરોને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે, પરંતુ તત્ત્વજ્ઞોને કાંઈ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરતુ નથી. ” કવિવર શ્રીમાનસાગરે પણ શતાર્થી બનાવેલ છે, અને તેવીજ રીતે શ્રીઉદયધર્મગણિએ વિ. સં. ૧૬૦૬ માં શતાર્થી બનાવી છે, કે જેમાં ઉપદેશમાલાની એકજ ગાથાના જ્ઞો અર્થો કરવામાં આવ્યા છે. ઇત્યાદિ અનેક દષ્ટાંતો તથા ત્રયો દેખવામાં

આવે છે, તો શ્રીતીર્થકર મહારાજનાં વાક્યોમાંથી અનંત અર્થ નિકળે, તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ નથી. કાળના પ્રભાવથી પ્રતિસમય અને પ્રતિવ્યક્તિ, હીયમાન (એહું) થતાં થતાં આજ સમુદ્રમાંથી ણિદુમાત્ર જ્ઞાન રહ્યું નથી. એ પ્રમાણે અવશેષ રહેલા જ્ઞાનને પણ ગ્રહણ કરવા આજ કાલ કોઈ સમર્થ હોય એમ કહી શકાતું નથી.

જે સમયે તીર્થકર મહારાજ દેશના આપી, તે સમયે તે દેશનાને ગ્રહણ કરનાર સાક્ષાત્ ગણધરો હતા, તો પણ તેઓ અનંત ગુણહીન ધારણ કરી શક્યા, જ્યારે મારા જેવા અત્યંત પામર છવો દેશનાનું સ્વરૂપ લખવા હિંમત ધરે, તો તે એક જાતના સાહસ સિવાય ખીજું શું ગણી શકાય ?

તથાપિ મનોત્સાહને આધીન થઈ, હું જે કંઈ સ્થૂલરીત્યા લખવાને પ્રવૃત્તિ કરું છું, તેની અંદર પ્રામાદિક દોષ, મતિભ્રમથી થએલા દોષ કે અજ્ઞાનવિદ્વિષિત દોષ-જે કંઈ દષ્ટિગોચર થાય તેને, આશા રાખું છું કે સંગઝન વાચકો શુદ્ધ કરીને વાંચશે, અને તે સંબંધી મને મિત્ર-ભાવથી સૂચના આપશે, તો હું સાનંદ મારી બૂલ સુધારવા ભાગ્ય-શાળી ખનીશ.

કહેવું આવશ્યક છે કે—પરોપકારી, નિષ્કારણ અંધુ, જગદ્ગુરુ શ્રીજિનરાજ ભગવાનની દેશના સમસ્ત છવોને ગુણકારી છે. દાર્બલા તરીકે, જે કે રસાયણ ઔષધ પુષ્ટિકર છે, તેપણ અહીં પાત્રાપાત્રનો વિચાર કરવો પડશે. જેમકે જેનો કોઠો સાફ હોય તેને રસાયણ સુધુકર છે, પરંતુ તે સિવાય ખીજાંએને નવી વ્યાધિ પેદા કરે છે; તેજ પ્રમાણે જેના મનમાં સમભાવ છે—કોઈ પણ જાતનો આગ્રહ નથી, તેજજ જેની મતિ વસ્તુધર્મની ઝોળખાણ કરવાની લાલસાવાળી છે, તેને દેશના ગુણપ્રસાધની છે. કદાચિત્ કોઈ શંકા કરે કે “જ્યારે પ્રભુની દેશના પાત્ર કે ગુણીનેજ હિતકર થાય છે, અપાત્ર કે નિર્જીલીને ઉપકારક થતી નથી, ત્યારે તો તેમાં તેટલી ન્યૂનતાજ; કેમકે યોગ્યને ઉપકાર કરે, તેમાં કાંઈ વિશેષ નથી, જ્યારે અયોગ્યનેા પણ ઉપકાર કરે, ત્યારેજ દેશનામાં કાંઈ પણ વિશેષ ગુણ છે, એમ માની શકાય.”

આના ઉત્તરમાં સમજવું જોઈએ કે, જે કે સૂર્યનાં કિરણો જગત્-ભરને પ્રકાશ કરવાના સ્વભાવવાળાં છે, છતાં ઘૂવડને પ્રકાશ કરી શકતાં નથી, હલદું તેને અંધ બનાવે છે; તો તેમાં સૂર્યનેા શો દોષ છે ? સંપૂર્ણ

ક્ષીર, તુલ્ય પાણીથી, ભરેલ ક્ષીરસમુદ્રમાં નાંખેલ ડૂટેલા ઘડો, ભરાતો, નથી, તો તેમાં સમુદ્રનો શો દોષ? અને વસંત ઋતુમાં જ્યારે, સમસ્ત વન-સ્પતિને પંચ, પુષ્પ આવે છે, જ્યારે ક્ષીર વૃક્ષને. (કેરડાનાં ઝાડને), પંચ આવતાં નથી, તેમ જવાસા સુકાઈ જાય છે, તો તેમાં વસંત ઋતુનો કાંઈ દોષ નથી. દોષ તો તે તે વસ્તુઓના નિર્ભાગ્યપણાનેજ છે. તેજ પ્રમાણે ભગવંતની દેશના સર્વથા સામર્થ્યવાળી છે, છતાં ભવ્યેતર જીવનો સ્વભાવ કઠોર હોવાથી, તેને કાંઈ લાલ ન થાય તો તેમાં દેશનાનો દોષ જરા પણ કહી શકાય નહિ. વળી જૂઓ કે સાકર સ્વભાવે સુંદર છે. પણ ગર્દભને હિતકર નથી. શેલંડી મીઠી છે, પણ હાંટને માટે વિપ-તુલ્ય છે. ઘી આયુ-ધ્યની વૃદ્ધિ કરનાર છે, છતાં પણ જવરાકાંત પ્રાણીને દોષ કરનાર થાય છે, તેવીજ રીતે તીર્થકર મહારાજની દેશના મિથ્યાત્વવાસિત મનુષ્યને ન રૂચે તો તેથી દેશના દૂષિત નહિ, કિન્તુ સાંભળનારજ દૂષિત છે.

આટલો ઉપક્રમ કર્યા પછી, હવે હું પ્રતિજ્ઞાત વિષયની મીમાંસા પર આવીશ. પ્રારંભમાંજ એ કહેવામાં આવ્યું છે કે, આ દેશના નય, નિર્દેષ, પ્રમાણ, સમભાંગી અને સ્યાદ્વાદથી, ભરપૂર છે, માટે પ્રથમ તે સમ-જવાની અપેક્ષા હોવાથી પૂર્વોક્ત ન્યાદિતું સ્વરૂપ દૂકમાં આપવું જરૂરનું જણાય છે.

—+— ન્યાદિતું સ્વરૂપ. —+—

નયનું સ્વરૂપ.

સુતનામના પ્રમાણથી વિષયભૂત થએલ અર્થના એક અંશનો (ખીજ અંશનો નિવેદન કર્યા સિવાય) જોધ, જે વડે થાય, તે વક્તાના અભિપ્રાય વિશેષને 'નય' કહેવામાં આવે છે. આ 'નય' બે પ્રકારના છે:-
(૧) દ્રવ્યાર્થિક (૨) પર્યાયાર્થિક.

(૧.) દ્રવ્યાર્થિક નયના વળી ત્રણ ભેદો છે:- (૧) નૈગમ નય (૨) વ્યવહાર નય, અને (૩) સંગ્રહ નય.

(૨) પર્યાયાર્થિક નયના ચાર ભેદ-(૧) ઋતુસૂત્ર (૨) શબ્દ (૩) સમભિરૂદ (૪) એવંભૂત. આ સાત નયોનું વર્ણન અહીં નહિ આપતાં 'જૈનતત્ત્વદિગ્દર્શન' જેવા ભલામણ કરેલું. નયચક્રમાં સાત નયોના સાતસો ભેદ ખતાવેલ છે. વળી સમ્મતિતક્રમાં લખ્યું છે કે- 'જેટલા નય છે, તેટલા

૧ આ પુસ્તક, શ્રી યશોવિજય જૈન ત્ર્યંબાળા ઝોડીસ, ભાવનગરમાં પ્રકાશક.

વચનપથ છે તેમજ 'જેટલા વચન માર્ગ છે, તેટલાજ મતો, દુનિયામાં પ્રચલિત છે,' પરંતુ એટલું સમજવું બેધર્મ છે. 'કેવળ એક નયનું, કથન મિથ્યા છે, જ્યારે સાતે નયોનું એકું, કથન સમ્યક્ છે.' અહીં-શકા. ઉત્પન્ન થવાનો અવકાશ છે કે, 'જ્યારે એક નયનું કથન મિથ્યા છે, તો સાતે નયોના કથનમાં સમ્યક્ત્વ કયાંથી આવી શકે? જમકે, એક વેણનાં કણમાં તેલ નથી-દેખાતું, તો વેણના સમુદાયમાંથી પણ તેલ નથી મળતું.'

વાત ઠીક છે, પરંતુ સમજવું બેધર્મ છે, જો કે એક મોતીમાં માળા રહેલ નથી, પરંતુ મોતીના સમુદાયમાં માળા રહેલી છે; તેવીજ રીતે એક નયમાં સમ્યક્ત્વ નથી; પણ તેના સમુદાયમાં તે છે. એક મોતીને કોઈ 'માળા છે' એમ યોક્ષી શકે નહિ, અને યોક્ષે તો મૂવાવાદી ગણાય; તેમજ એક નયમાં સમ્યક્ત્વ નથી, છતાં કોઈ ધીઠો, ઘઈ યોક્ષે તો તે પણ બૂઠોજ છે. નિદાન એક વસ્તુમાં જ ગુણ ન હોય, તે ગુણ તેના સમુદાયમાં પણ નજ હોય, એમ જાણવું બૂલ જારેલું છે. કેમકે પદાર્થપર્યાયી અર્થિય શક્તિ છે.

નિર્લેપનું સ્વરૂપ.

' નિર્લેપ્યતે - સ્થાપ્યતે વસ્તુતત્ત્વમનેનેતિ નિર્લેપનં.' જ્ઞાના વડે વસ્તુતત્ત્વનું સ્થાપના કરવામાં આવે, તેને નિર્લેપ કહેવામાં આવે છે. આ નિર્લેપના સામાન્ય પ્રકારે ચાર ભેદ છે. વિશેષ ભેદ તો જેવો ક્ષયોપશમ હોય તેના પ્રમાણમાં ઘઈ શકે છે. છ, આઠ, દશ, વીસ જેટલા કરવા હોય તેટલા નિર્લેપના પ્રકારો થાય છે. અહીં ચાર પ્રકાર તપાસીએ. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ.

આ ચારે ભેદો, 'હવ' પદાર્થને છોડીને દરેક પદાર્થ ઉપર ઘટાવી શકાય છે, કેટલાએક આચાર્યો તો હવમાં પણ કથચિત્ત ઘટના કરી ખતાવે છે. અહીંઆં આપણે આ ચાર નિર્લેપ, 'ઘટ' (ઘડા) ઉપર ઘટાવી બેધર્મ. જમકે, નામઘટ, સ્થાપનાઘટ, દ્રવ્યઘટ અને ભાવઘટ. જહ કે. ચેતનનું અથવા તે યંનેનું ઘટ નામ હોય, તે 'નામઘટ' કહેવાય. પુસ્તક, પ્રાસાદ, અથવા કોઈ પણ સ્થળે ઘટની આકૃતિ આલેખેલ હોય તેને 'સ્થાપનાઘટ' કહીએ. જે મૃત્તિકા (માટી) થી ઘટ ઉત્પન્ન થવાવાળો છે, તે માટીને 'દ્રવ્યઘટ,' અને જળ લાવવું, લઈ જવું આદિ ક્રિયા કરતી વખતે વપરાશમાં આવતો ઘટ 'ભાવઘટ' કહેવાય છે. આ ચાર ભેદની અંદર, 'દશઘટ,' તથા 'કાળઘટ' એવા બે ભેદ પણ ભેળવીએ તો નિર્લેપના છ ભેદ પણ થાય. અમુક

દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો ઘટ તે 'દેશઘટ'. અને અમુક કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલો ઘટ તે 'કાળઘટ.' ઇત્યાદિ પ્રકારે એક વસ્તુ ઉપર એ જ ભેદ તથા તે કરતાં બીજા વધારે ભેદો પણ સંભવી શકે.

પ્રમાણનું સ્વરૂપ.

પ્રમાણ એ માનેલ છે. પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ એ પ્રકારનું છે (૧) સાંખ્યવહારિક (૨) પારમાર્થિક. આની અંદર વળી સાંખ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ એ પ્રકારનું છે. (૧) ઇન્દ્રિયનિબંધન (૨) અનિન્દ્રિયનિબંધન. આ બંને પ્રકારોમાં સાંખ્યવહારિક પ્રત્યક્ષના દરેકના ચાર ચાર ભેદો છે. તે આ:— (૧) અર્થાવગ્રહ (૨) ઈહા (૩) અપાય અને (૪) ધારણા.

(૧) અર્થાવગ્રહ, વ્યંજનાવગ્રહ થયા પછી થાય છે, જેમકે કોઈ પણ વસ્તુનો એટલો કે શબ્દાદિકનો મન અને ચક્ષુને છોડી બીજી કોઈ ઇન્દ્રિય સાથે સન્નિર્ઘ્ન (સંબંધ) થયો, તે સમયે તેનો વ્યંજનાવગ્રહ થયો, અને ત્યારબાદ અર્થાવગ્રહ થાય છે. નૈયાયિક લોકો આ જ્ઞાનને નિર્વિકલ્પજ્ઞાન માને છે.

(૨) આલુ નિર્વિકલ્પક જ્ઞાન થયા બાદ 'આ શબ્દ (વિગેરે) કેનો હશે? ક્યાંથી આવ્યો?' ઇત્યાદિક વિચારનું નામ 'ઈહા' છે.

(૩) ત્યાર બાદ નિર્ણય થાય જ, 'આ તો માણસનો શબ્દ છે,' તેમાં વળી અમુક જ માણસનો છે, એવા નિશ્ચય પૂર્વક થયેલા જ્ઞાનને 'અપાય' કહે છે.

(૪) તેમજ આ પ્રમાણે થએલા નિશ્ચય-પૂર્વક જ્ઞાનને જ અમુક વખત સુધી દૃઢ રીતે મનમાં ધારણ કરી રખાય, તેને 'ધારણા' કહે છે.

આ પ્રમાણે એ પ્રકારના સાંખ્યવહારિક પ્રત્યક્ષનું વર્ણન કર્યો બાદ હવે પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષના ભેદો કહેવામાં આવે છે.

પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ તેને કહેવામાં આવે છે કે, જે જ્ઞાન, ઇન્દ્રિયાદિકની અપેક્ષા વિના કેવળ આત્મદ્વારા પ્રત્યક્ષ થાય છે. આ પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ એ પ્રકારનું છે. (૧) સકલ (૨) વિકલ. વિકલ પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ એ પ્રકારનું—(૧) અવધિ (૨) મન:પર્યાય. વળી સકલ પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષનો એક જ ભેદ છે, તેને 'કેવળજ્ઞાન' કહે છે.

હવે આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત બેઉ પ્રકારનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ (પરોક્ષની માફક) બે પ્રકારનું છે. (૧) સ્વાર્થ અને (૨) પરાર્થ.

(૧) જમ કે આભૂપણો સહિત શ્રીતીર્થકર ભગવાનની મૂર્તિનાં જે પોતાને દર્શન થયાં, તે 'સ્વાર્થ પ્રત્યક્ષ' અને (૨) ત્યાર પછી બીજાને કહેવું કે જો, આ આભૂપણોથી અલંકૃત શ્રીગિરનાથની પ્રતિમા છે, તેથી કરીને બીજાે માણસ જે તેનું પ્રત્યક્ષ કરે, તે 'પરાર્થ પ્રત્યક્ષ' કહેવાય છે.

હવે બીજું જે પરોક્ષ પ્રમાણ છે, તેના પાંચ ભેદ બતાવેલા છે. (૧) સ્મરણ (૨) પ્રત્યભિજ્ઞાન (૩) તર્ક (૪) અનુમાન (૫) આગમ.

(૧) સંસ્કારીના જગૃત થવાથી ઉત્પન્ન થએલું જે ઠોણ અનુભવેલા અર્થને વિષય કરનારું જ્ઞાન, તેને 'સ્મરણ' કહે છે. જમકે આ તેજ (મેં અમુક વખતે જોયું હતું તેજ) તીર્થકરનું બિંબ છે.

(૨) અનુભવ તથા સ્મૃતિ રૂપ હેતુઓ વડે કરીને તીર્થગૃહ, ભૂધૃતા સામાન્યાદિ વિષયનું જે પ્રત્યક્ષ, પરોક્ષમિશ્રિત સંકલ્પના સ્વરૂપ જ્ઞાન થાય છે, તેને 'પ્રત્યભિજ્ઞાન' કહે છે, દાખલા તરીકે, જમ (૧) આ ગોપિંડ (ગાય રૂપ પદાર્થ) તેજ જાતીય (તેવીજ જાતનો) છે. (૨) ગવય (રોજ) ગાયના જોવા હોય છે.

(૩) અનવય વ્યતિરેકથી ઉત્પન્ન થએલ તથા ત્રણે કાલ સહિત જે સાધ્ય સાધનનો સંબંધ, તેજ સંબંધ જોને વિષે આલંબન રૂપ હોય, એટલે કે અમુક વસ્તુ છતે અમુક વસ્તુ હોય તથા અમુક વસ્તુના અભાવમાં અમુક વસ્તુ ન હોય, એવા આકારનું જે સંવેદન (જ્ઞાન) તેને 'ભીહ' અથવા તર્ક કહે છે. જમકે દરેક પ્રકારનો ધૂમ વહ્નિ છતાંજ હોય છે, એટલે કે ધૂમ હોય ત્યાં વહ્નિ હોયજ અને વહ્નિના અભાવમાં ધૂમનો અભાવ છે, આવા પ્રકારના જ્ઞાનનું નામ 'તર્ક' છે,

(૪) પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, ઉદાહરણ, ઉપનય અને નિગમનાદિ અવયવોથી જે જ્ઞાન પ્રમાણ-પુરૂષને યાય છે, તેને 'અનુમિતિ' જ્ઞાન કહે છે, અને તે અનુમિતિનું જે કારણ, તેને 'અનુમાન' કહે છે.

અનુમાન બે પ્રકારનું છે. (૧) સ્વાર્થાનુમાન (૨) પરાર્થાનુમાન. (૧) ઠોણ એક પુરૂષને રજોડાદિકમાં ઘણીજ વાર એવો અનુભવ

થયેલો છે. કે 'જ્યાં ધૂમ હોય છે, ત્યાં વહ્નિ હોયજ છે.' હવે ધારો કે તે પુરૂષ કોઈ કારણતર પર્વતની સમીપમાં ગયો; અને તે પર્વત ઉપર લાગેલો ધૂમ તેણે છેટેથી જોયો; તે વખતે તેને પૂર્વ સ્તોડાદિકમાં અનુભવેલ ધૂમ તથા વહ્નિનું સાહચર્ય જ્ઞાન યાદ આવવાથી તેના મનમાં એવા નિશ્ચય થયો કે 'જ્યાં ધૂમ હોય છે, ત્યાં વહ્નિ નહીં હોય જ છે, કારણકે ધૂમ વહ્નિનો વ્યાપ્ય છે, તો તેથી કરીને જરૂર આ પર્વત વહ્નિવાળો છે.' આવા પ્રકારના જ્ઞાને તર્કરસિક જનો 'સ્વાર્થાનુભિતિ' કહે છે. આ સ્વાર્થાનુભિતિનું જ કારણ હોય છે, તેને 'સ્વાર્થાનુમાન' કહે છે.

(૨) બીજું જ 'પરાર્થાનુમાન' છે, તે પરાર્થાનુભિતિનું કારણ છે, પરાર્થાનુભિતિમાં ઉપર કહેલા પાંચ અવયવોની અચેક્ષા છે, કારણ કે જેની મતિ વ્યુત્પન્ન નથી, તે ઉપર કહેલા પાંચ અવયવોની મદદ સિવાય અનુમાન કરી શકે નહિ. વખતે તેની અંદર દશ અવયવોની પણ દરકાર રહે છે, જ્યારે વ્યુત્પન્નમતિવાળા માણસને તો આછામાં આછા બે અવયવોથી પણ અનુમાનનો સંભવ થઈ શકે છે.

(૫) કહેવા લાયક પદાર્થને જ યથાર્થ રીતે જાણે છે તથા જુવું જાણે છે તેવું જ કહે છે, તે 'આપ્તપુરૂષ' કહેવાય. આ આપ્ત બે પ્રકારના હોય છે. ૧ લૌકિક, ૨ લોકોત્તર. ૧ જનકાદિ-લૌકિક આપ્ત અને ૨ તીર્થંકરાદિ અલૌકિક આપ્ત (લોકોત્તર) પુરૂષો છે. આખને માંહેના લોકોત્તર આપ્ત પુરૂષના વચનોથી પ્રકટ થએલા અર્થનું જ જ્ઞાન તેને 'આગમ' કહેવામાં આવે છે, અથવા તો ઉપચારથી આપ્તપુરૂષના વચનોને પણ અગમ કહી શકાય છે.

આ આગમનું કાર્ય, સમભંગીના ખરા સ્વરૂપને સમજાવવાનું છે, અને સમભંગીદ્વારા સ્વાદ્વાદ અથવા અનેકાંતવાદનું રહસ્ય જાણી શકાય છે. તેટલા મટે પ્રથમ સમભંગી જેવી જોઈએ. આ સમભંગી દરેક વસ્તુઓ ઉપર ઘટી શકે છે.

સમભંગીનું સ્વરૂપ.

'આં સમભંગી પૂર્વોક્ત્રં નય અને પ્રમાણની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. કારણ કે નય વિકલાદેશ રૂપ છે જ્યારે પ્રમાણ સંકલાદેશ રૂપ છે.

આટલું જાણ્યા પછી હવે 'ઘટ' પદાર્થ ઉપર સમભંગ સામાન્ય રીતે તેના અર્થ સહિત જુઓ:—

- (૧) સ્યાદસ્ત્યેવ ઘટઃ—કથંચિત્ ઘટ છે.
- (૨) સ્યાન્નાસ્ત્યેવ ઘટઃ—કથંચિત્ ઘટ નથી.
- (૩) સ્યાદસ્તિ નાસ્તિ ચ ઘટઃ—કથંચિત્ ઘટ છે, કથંચિત્ ઘટ નથી.
- (૪) સ્યાદવક્તવ્ય એવ ઘટઃ—કથંચિત્ ઘટ અવક્તવ્ય છે.
- (૫) સ્યાદસ્તિ ચાવક્તવ્યશ્ચ ઘટઃ—કથંચિત્ ઘટ છે, પણ અવક્તવ્ય છે.
- (૬) સ્યાન્નાસ્તિ ચાવક્તવ્યશ્ચ ઘટઃ—કથંચિત્ ઘટ નથી, પણ અવક્તવ્ય છે.
- (૭) સ્યાદસ્તિ નાસ્તિ ચાવક્તવ્યશ્ચ ઘટઃ—કથંચિત્ ઘટ છે. કથંચિત્ ઘટ નથી, તે રૂપ અવક્તવ્ય છે.

પૂર્વાક્ત સાત ભંગથી વધારે આઠમો ભંગ કોઈ પણ યદ્ય શકતોજ નથી, કારણ કે વચનના પ્રકાર સાત છે. જો કે વસ્તુ અનંત હોવાથી તેનો આશ્રય કરીને ભંગ અનંત છે, પરંતુ અત્યેક પદાર્થ ઉપર તો આ સાતે ભંગો અનાયાસ ઘટે છે. સમભંગીનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ તત્ત્વજ્ઞાની જાણી શકે છે. આ સમભંગીનું યુક્તિ પૂર્વક વિસ્તાર સહિત સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષોએ 'રત્નાકરરાયતારિકા' નો ચતુર્થ પરિચ્છેદ, 'સ્પાદ્વાદ-મંજરી' ના ૨૩ માં શ્લોકની વ્યાખ્યા અને 'સમભંગી તરંગિણી' નામનો ગ્રંથ વિગેરે ગ્રંથો જોવા જોઈએ.

સ્પાદ્વાદત્વં સ્વરૂપ.

મત્યક્ષ, પરોક્ષ અને આગમ પ્રમાણથી સિદ્ધ થએલા એક પદાર્થમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા અનેક ધર્મોનો પણ સાપેક્ષ રીતે સમાવેશ થાય, તેનું નામ 'સ્પાદ્વાદ' છે.

ઉદાહરણ તરીકે, જમ એકજ પુરૂષમાં અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વ, પુનત્વ, પિતૃત્વ, સ્વામિત્વ, એવકત્વ, સાગિનેયત્વ, માતૃકત્વ, છત્વ, મનુષ્યત્વ, બ્રાહ્મણત્વ, વાર્યત્વ અને પ્રમેયત્વાદિ અનેક ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે.

આ વાત સ્વાનુભવસિદ્ધ છે, છતાં જોઈને વિષય છે કે, લોકો આગ્રહને આધીન થઈ પદાર્થના યથાવત્ સ્વરૂપનો ઇનકાર કરવામાં જરા પણ આંચકો ખાતા નથી.

અહીં કદાચ કોઈ વાદી એવી શંકા કરે કે, 'તમારી માનેલી સ્વાદ્વાદ પ્રક્રિયામાં, સંકર, વ્યતિકર, અને વિરોધ-આદિ દોષો પ્રકટ બેવામાં આવે છે.'

આનો ઉત્તર આપતા પહેલાં વાદીને પૂછવું પડશે કે, "પંચા-વયવ વાક્યની અંદર પ્રથમ અવયવ અને પ્રતિજ્ઞા છે. અને ત્યાર પછી હમેશા હેતુની જરૂરિયાત હોય છે, કારણ કે હેતુ વિના સાધ્યની સિદ્ધિ થનાર નથી, પરંતુ હેતુ જ હોય છે; તે હમેશાં સાધ્યનો સાધક અને સાધ્યા-ભાવનો આધક હોય છે. હવે આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં હેતુની અંદર સાધકત્વ અને આધકત્વ ઉભય ધર્મ રહેલા છે. આ પ્રમાણે એકજ હેતુમાં બંને ધર્મોનો સમાવેશ અનાયાસ યવાથી તમારા કથનાનુસાર તમારો હેતુ, સંકર-વ્યતિકર અને વિરોધાદિ દૂપણોધી દૂષિત થશે. હવે અમે તમને પૂછીએ છીએ કે, આ પ્રમાણે દૂષિત થએલો હેતુ કદી પણ સાધ્યનો સાધક થશે અરે કે ?"

આ પ્રમાણે જ્યારે તેમને પૂછવામાં આવશે, ત્યારે જરૂર કહેવું પડશે કે "અમે હેતુની અંદર સાધકત્વ અને આધકત્વ બંને ધર્મો અપેક્ષિત માનીએ છીએ" ત્યારે તો ખસ ! જોનો પણ ક્યાં નિરપેક્ષિત માને છે ? એક વસ્તુની અંદર પરસ્પર વિરૂદ્ધ ઉભય ધર્મો માનવા, તેનું નામજ સ્વાદ્વાદ છે.

ગમે તે માર્ગે જઈએ, પરંતુ સત્ય માર્ગને ત્રહણ કર્યો સિવાય ધ્વંષિત નગરની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મને કહેવા લો કે દરેક દર્શનાનુયાયિ જનોએ પ્રકારાંતરથી પણ સ્વાદ્વાદને સ્વીકાર્યોજ છે. તેની દૂક નોંધ અહીંઆ લેવામાં આવે તો તે અથોઅ તો નહિજ ગણાય.

પ્રથમ સાંખ્ય મતની પ્રક્રિયા વિચારી બેઠાં. તેઓ સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણે ગુણોની સામ્યાવસ્થાને પ્રધાન (મૂલ) પ્રકૃતિ માને છે. તેમ છતાં તે મતની અંદર પ્રસાદ, લાઘવ, શોષ, તપ અને વાર-પ્લાદિ ક્ષિત્ત સ્વભાવવાળા અનેક ધર્મોનો એકજ ધર્મોની અંદર સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે, તો હવે વિચારવાનું છે કે, આનું નામ અનેકાન્તવાદ-સ્વાદ્વાદ નહિ, તો બીજું શું કહી શકાય ?

તેમજ વળી પૃથિવીમાં નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ એવા પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોનો સ્વીકાર ન્યાયિકોએ કરેલો છે, તે પણ સ્વાદ્વાદ નહિ તો બીજું શું છે ?

પંચવર્ણિ: રતનુ' નામ મેચક છે, જૈહ્નો આવા મેચકના જ્ઞાનને એકઃ અથવા અનેકાકારમાં માને છે, તે પણ સ્યાદ્વાદજ છે.

મીમાંસકો ' ઘટમહં જાનામિ ' (હું ઘટને જાણું છું) એવા પ્રકારના અનુભવથી અને તેઓના મતમાં જ્ઞાન સ્વપ્રકારક હોવાથી એકજ જ્ઞાનમાં પ્રમાતા, પ્રમિતિ તથા પ્રમેય રૂપ વિષયતાનો સ્વીકાર કરે છે, આનુ' નામ પણ સ્યાદ્વાદ સિવાય બીજું કંઈજ નથી. ખરૂં પૂછો તો દરેક મતમતાતર વાળાઓએ ' અંધબુજંગ ' ન્યાય વડે કરીને પણ મૂળ માર્ગનેજ માન આપ્યું છે. અર્થાત્ જ્ઞમ અંધબુજંગ (સર્પ) કરી કરીને તેજ બિલ (સાંકડા) ઉપર આળ્યો હોય, છતાં મનમાં એવું સમજે છે કે હું ઘણો દૂર ચાલી ગયો છું. તેજ પ્રમાણે જૈનથી ધરતર મતાનુયાયિઓ સ્યાદ્વાદની સીધી સડક ઉપર આળ્યા છતાં, પોતાને એકાંતપક્ષમાં સમજીને અનેકાંતપક્ષને છુરી દષ્ટિથી નિહાળે છે, તેનું કારણ જે તપાસીશું તો મિથ્યાદષ્ટિતા સિવાય બીજું કંઈ જણાઈ શકશે નહિ.

વળી વાદિદેવસરિના' શબ્દોમાં કહીએ તો દરેક ઠેકાણે સ્યાદ્વાદ શાકૂલજ (સ્યાદ્વાદસિંહજ) વિજયને મેળવે છે, યથા:—

પ્રલક્ષદ્વપદીમનેત્રયુગલસ્તર્કસ્ફુરત્કેસર:
શાબ્દઘ્વાત્તકરાલવક્રકુહર: સદ્દેહુગુજારવ: ।

પ્રક્ષીડન્નયકાનને સ્મૃતિનસ્વપ્રેણીશિસ્વામીપણ:
સંજ્ઞાવાલધિવન્ધુરો વિજયતે સ્યાદ્વાદપદ્ધાનન: ॥ ૧ ॥

[સ્યાદ્વાદરતનાકર:]

અર્થાત્—પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ જે જે પ્રમાણુ રૂપ દીક્ષ (તેજસ્વી) નેત્રવાળો, સ્કુસાયમાન તર્કપ્રમાણુરૂપી દેશરાવાળો, શાબ્દ [આગમ] પ્રમાણુ રૂપ પહેળા કરેલ મુખવાળો, સારાહેતુ રૂપ-જુંબરવવાળો, સંજ્ઞા-રૂપ પૂંહડાવાળો, સ્મૃતિરૂપ નખગ્રેણીની કાંતિથી ભયંકર એવો સ્યાદ્વાદ-રૂપી સિંહ 'નય' રૂપ વળી અંદર ક્રીડા કરતો વિજય પામે છે.

પૂર્વોક્ત સ્યાદ્વાદ પંચાનન જેને દષ્ટિઓચર થએલ છે, તેને અસત્પદાર્થ-રૂપ ઉન્મત્ત હાથિઓ ઉપદ્રવ કરતા નથી. એકાંતવાદમાં જ્ઞમ એકજ પદાર્થમાં નિત્યાનિત્ય, સદસત્, અભિલાષ્ય અનભિલાષ્ય અને સામાન્ય વિશેષ એ ચાર ધર્મો કોઈ પ્રકારે સિદ્ધ થતા નથી, તેમ ઉપ-ક્રમ, અનુક્રમ, નય અને નિક્ષેપ પણ સિદ્ધ થતા નથી, કહ્યું છે:—

एकान्तवादो न च कान्तवादोऽप्यसम्भवो यत्र चतुष्टयस्य ।

उपक्रमो वानुगमो नयश्च निक्षेप एत प्रमवन्ति तद्वत् ॥ ४३ ॥

[जैनस्याद्वादमुक्तावली.]

આ પ્રમાણે અસંગોપાત નય, નિક્ષેપ, પ્રમાણાદિનું વિવેચન કર્યો છે. હવે 'દેશના' ના વિષય ઉપર આવીશું.

❧ દેશનાના ભેદ. ❧

દેશના એટલે ઉપદેશ. ઉપદેશ દુનિયામાં જે પ્રકારનો જીવામાં આવે છે. ૧ સ્વાર્થોપદેશ ૨ પરમાર્થોપદેશ.

રાગી પ્રાણિનો ઉપદેશ સ્વાર્થોપદેશ કહેવાય છે. જ્યારે વીતરાજ પ્રભુનો ઉપદેશ પરમાર્થોપદેશ કહેવાય છે.

ધન, યશોવાદ, અને પુણ્યના લોભથી જે ઉપદેશ થાય છે; તે સ્વાર્થોપદેશ ગણાય છે. પરંતુ ઉપર કહેલા ધનાદિકની અપેક્ષા વિના જે ધર્મોપદેશ દેવાય છે, તેનું નામ પરમાર્થોપદેશ છે. આ ઉપદેશ તીર્થંકર પ્રવૃત્તિદ્વારા થાય છે. કેમકે શ્રીતીર્થંકરને ધન, યશોવાદ અને પુણ્યની ખિલકુલ દરકાર નથી. દીક્ષા સમયની પૂર્વે એક વર્ષ સુધી તીર્થંકરો વાર્ષિકદાન આપે છે. તેની સંખ્યા, ત્રણ અબજ અઠ્યાશી કરોડ અંશી લાખ સોના મહોર પ્રમાણની છે. આનું દાન દેનાર-દાનવીર ધનની આશા રાખે ખરા કે? કદાપિ નહિ. વળી જન્મનો યશોવાદ ચોસક ઇન્દ્રો જન્મ સમયથી લઈને નિર્વાણ સમય સુધી ખરાખર કરતા રહે છે, તે તીર્થંકર મહારાજ શું કૌંકિય યશોવાદની આહના રાખે ખરા કે? અને તેજ પ્રમાણે જન્મજીવન અતુલ પુણ્યપ્રકરણના પ્રભાવથી તીર્થંકર નામકર્મ ખાધેલું છે, તેને કેવળ ખપાવવા માટેજ આહાર, વિહાર, ધર્મોપદેશાદિ કાર્ય કરવામાં જન્મની પ્રવૃત્તિ છે, તેવા પુરૂષ શું પુણ્યની આકાંક્ષાવાળા સંભવી શકે ખરા કે?

સંસારની અંદર કેટલાએક સરાગી પુરૂષો ધનને માટે ઉપદેશ કરના જીવામાં આવે છે. કેટલાએક દુનિયામાં પોતાનો યશ ફેલાવ તેટલા સાથે ઉપદેશકુશળતા મેળવે છે, છેવટે વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ વિગેરે ખિરહો પ્રાપ્ત થવાથી પોતાની તેઓ કૃતાર્થતા પણ થએલી સમજે છે. જ્યારે કેટલાએક નિસ્પૃહી તથા ત્યાગી વૈરાગી મુનિવરો, જે કે ભવ્ય જીવને ધર્મનો ઉપદેશ તેઓના કલ્યાણને માટે આપે છે, પરંતુ

તેઓ ધર્મોપદેશ દ્વારા જે શુભ પુણ્ય ઉપાર્જન કરે છે, તેને 'મોક્ષનું' કારણ સમજતા હોવાથી તેઓને પણ પુણ્યની અભિલાષા છે, એમ કહી શકાય. અને તેટલા માટે તે તમામ ઉપદેશને સ્વાર્થોપદેશમાં દાખલ કરી શકાય.

હવે શ્રીવીગતરાજ ભગવાનનો જે ઉપદેશ છે, તે પરમાર્થોપદેશ છે. આમ માનવાની સાથે આપણને દુરુપવિશ્વાસે વચનવિશ્વાસઃ એ ન્યાયને આગળ ક્યાં વિના ચાલશે નહિ. અને તેટલાજ માટે પ્રથમ પરમાર્થોપદેશ દેનાર પુરુષનું ચરિત્ર તથા લક્ષણ કેવા પ્રકારનું હોય તેનો ઘડીભર વિચાર કરીશું, તો તે અપ્રાસંગિક નહિજ બળાય.

❦ ❦ ❦ તીર્થ કરેાનું ઢૂંક ચરિત્ર. ❦ ❦ ❦

જે જીવ ભવિષ્યમાં તીર્થકર થનાર હોય છે, તે જીવ સ્વાભાવિક રીતેજ સર્વ સ્થળે જીથ કાટી ઉપર રહે છે. દાખલા તરીકે, તે જીવ કદાચ પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય, તો પણ ખારી માટીની અંદર ઉત્પન્ન નજ થાય, પરંતુ સ્ફટિકરત્ર વિગેરે ઉચ્ચ જાતિના પૃથ્વીકાયમાંજ ઉત્પન્ન થાય. તેજ પ્રમાણે જળ, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિકાયની અંદર પણ જો તે જીવ ઉત્પન્ન થાય, તો ત્યાં પણ તે તે કાયની અંદર જે સીજ ઉત્તમ ગણાતી હોય, તેમાંજ તે ઉત્પન્ન થાય છે.

આ પ્રમાણે એકદ્રિયમાં ભવભ્રમણ ક્યાં ખાદ તે જીવ અનુક્રમે અનુક્રમે ક્ષીન્દ્રિયાદિકમાં ગતિ કરતાં કરતાં છેવટે દેવ મનુષ્યાદિના ભવને પામે છે. મનુષ્યના ભવની અંદર વૈરાગ્યવાસિત અંતઃકરણવાળો થઇ તે તીર્થકરનો જીવ, વીશ સ્થાનકના તપની યા તેમાંના એકાદ તપની આરાધના કરે છે, અને તેને પરિણામે અત્યુત્તમ 'તીર્થ'કર નામકર્મ' પાંધવા ભાગ્યશાળી બને છે. મનુષ્યભવમાં આયુષ્યની સ્થિતિ પૂર્ણ કરી તે પ્રાયઃ દેવલોકની ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. કદાચિત્ત નરકગતિમાં જાય છે, તોપણ તે જેજ ગતિઓની અંદર મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન હોવાથી, તે જ્ઞાનના પ્રતાપથી પોતાનો સ્થવન સમય જાણી લે છે, તથા 'હું અમુક સ્થળે ઉત્પન્ન થઇશ.' તે પણ જાણે છે. ત્યાર પછી તે દેવ અગર નરકગતિમાં જેટલી આયુષ્યની સ્થિતિ પોતાને ભોગવવાની હોય, તે પૂરી કરીને માનસરોવર પ્રત્યે જેમ હંસ ઉતરી આવે છે, તેમ તીર્થકર ગાતાની કૂંજે અવતરે છે.

સામાન્ય મનુષ્યની માફક તીર્થંકર. પણ નવ માસ પર્યંત ગર્ભાવાસમાં રહે છે, પરંતુ ઇતર મનુષ્યો ગર્ભમાં જટલી વેદના ભોગવે છે, તેટલી વેદના તીર્થંકરનો જીવ ભોગવતો નથી. હવે તમામ તીર્થંકર મહારાજાઓ શ્રીમહાવીર ભગવાનની માફક નવ માસ અને સાડા સાત દિવસ સુધી ગર્ભાવાસમાં રહે, એવો નિયમ નથી. કોઈ તીર્થંકર તેનાથી અધિક સમય તેલ કોઈ તેથી ન્યૂન સમય પણ રહે છે.

જ્યારે શ્રીતીર્થંકર મહારાજાનો જન્મ થાય છે, ત્યારે તેજ વખતે 'સૌધર્મ' નામનું ઇંદ્રનું આસન ક્રીયામાન થાય છે. તે સમયે તે ઇંદ્ર-અવધિજ્ઞાન વડે ઉપયોગ આપી શ્રીતીર્થંકર મહારાજાનો જન્મ થયો, એમ જાણી જાય છે, અને તત્કાળ સિદ્ધાસન ઉપરથી નીચે ઉતરી, જે દિશામાં શ્રીતીર્થંકર દેવનો જન્મ થયો હોય છે, તે દિશા તરફ સાત આઠ પગલાં ચાલી નમસ્કાર પૂર્વક શ્રીભગવાનની સ્તુતિ કરે છે.

શ્રીપ્રભુનો જન્મોત્સવ કરવા સારૂ જેમ સૌધર્મેન્દ્ર સપરિવાર આવે છે; તેજ પ્રમાણે અનુક્રમે બીજા ઇંદ્રો પણ પ્રભુના જન્મોત્સવમાં લાલ-લે છે.

તે ઇંદ્રો મળીને પ્રભુને મેરૂ શિખર ઉપર લઈ જાય છે; ત્યાં પાંડુક વનની અંદર પાંડુકશિલા નામની શિલા ઉપર સિદ્ધાસન રચી, તેમાં સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુને ખોળામાં લઈને બેસે છે. ત્યારબાદ લૌકિક તીર્થોનાં જળ તેમજ પુષ્પ વિગેરે સુગંધોદાર દ્રવ્યમિશ્રિત જળ વડે પ્રભુનો અભિષેક કરે છે. પછી અનેક પ્રકારની ભક્તિ-ભાવ પૂર્વક પ્રભુજીને લઈ જઈને તેમની માતાજી પાસે મૂકી આવે છે.

ત્યાર પછી ચોસઠે ઇંદ્રો સાથે મળી આ જાળીપથી આકાશ નંદીકર દીપમાં જઈ શાશ્વત જ્ઞાન મંદિરોની અંદર અદ્વાઈત મંડેલેસવ કરે છે. તે પૂર્ણ થયા બાદ આત્માને ધન્ય માનતા પોતપોતાના સ્થાનક પ્રત્યે જાય છે.

હવે અહીંયાં પ્રભુ પણ દ્વિતીયાના ચંડની માફક દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ-ગત થતા જાય છે, અને તેમની આકૃતિ પણ અતિ સુંદર મોય છે. હવે ઉ કે:-

દ્વિજરાજમુસો-ગજરાજગતિરુવોપ્પુટઃ સિતદન્તવતિઃ ।

શિતિકેશમરોડ્મ્બુજમન્જુકરઃ મુરમિશ્વસિતઃ પ્રમયોલ્હસિતઃ ॥૧॥

મતિમાન્ શ્રુતિમાન્ પ્રથિવામધિયુક્ પૃથુપૂર્વમવરમરણો ગતરુક્ ।

મતિફાન્વિષ્ટવિપ્રમૃતિસ્વગુર્જગતોડ્પ્યધિકો-જગતીવિલકઃ ॥૨॥

અર્થાત્-જેમનું મુખ ચંદ્રમા જેવું છે, ઐરાવત હાથી જેવી જેની ગતિ છે. ઐઞ્ઞરૂપી પત લાલ છે, દાંતની શ્રેણી સફેદ છે, કેશનો સમૂહ કાળો છે, કમલના જેવો નાભુક જેમનો હાથ છે, સુગંધીવાળો શાસ છે, કાંતિથી જેઓ દેદિંધ્યમાન છે, મતિજ્ઞાન અને શુભજ્ઞાન હોવા સાથે જેમનું અવધિજ્ઞાન પણ વિસ્તારવાળું છે, પૂર્વભવનું સ્મરણ પણ જેમને વિસ્તારવાળું હોય છે, તેમજ રોગરંધિત હોય, મતિ, કાંતિ અને ધીરજ વિગેરે ગુણોવડે કરીને જેઓ સમસ્ત જગતથી ચત્રીયાતાં છે, એવાં શ્રીપ્રભુ જગતના તિલક સમાન છે.

જ્યારે પ્રભુ યૌવનાવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે માતૃ પિતાઓ વિગ્રાહને માટે આગ્રહ કરે છે. આ અવસરે પ્રભુજી અવધિજ્ઞાન દ્વારા પોતાને લોચ્ચકર્મ ખાકી છે, કે નહિ; તેનો વિચાર કરી શકે છે. જે તેમને 'લોચ્ચકર્મ હજી ખાકી છે,' એવું માલુમ પડે, તો (પોતાના શિર પર રહેલું કર્મ દેવું જ પડશે, એમ ધારી) વિવાહિત થાય છે; અને જે લોચ્ચકર્મ ખાકી નથી, એમ તેમને માલુમ પડે, તો શ્રીનેમનાથજી અને મલ્લિનાથજીની માફક વિવાહમાં જોડાતા નથી. વિવાહિત થએલ તીર્થકરોને, પુત્રાદિક પણ થાય છે; તેવી રીતે જ્યારે લોચ્ચકર્મનો અંત થવા આવે છે, ત્યારે લોકાંતિક દેવ શ્રીપ્રભુ પાસે આવી પ્રાર્થના પૂર્વક સૂચના કરે છે કે " હે ભગવન્-કર્મ રૂપ દ્વિચંડમાં રૂપી રહેલા આ સંસારનો ઉદ્ધાર કરો, અને તીર્થ પ્રવર્તાવો " જે કે પ્રભુજી સ્વયં પોતાના અવધિજ્ઞાન વડે હીક્ષાના સંમયને જાણે છે, તથાપિ આ લોકાંતિકદેવોનો અનાદિ કાળથી એવા આચાર હોવાથી તેઓ પૂર્વોક્ત પ્રાર્થના કરે છે. આ વખતે દરેક તીર્થકરો પોતાના માતૃપિતા અગર વંડિલ બધું પ્રભૃતિની સંમતિ લઈ વાર્ષિકદાન દેવું શરૂ કરે છે. એક પ્રહરે સુધી ચાચકો જે કાંઈ માગે, તેટલું તેની ઇચ્છા પૂર્વક દાન આપે છે.

ત્યારબાદ હમેશાં એક કરોડ અને આઠ લાખ સોનામહોરોનું દાન કરે છે. એકંદર, એક વરસની અંદર, જેટલી સોના મહોરોનું દાન કરે છે, તેની સંખ્યા આ છે:—

वत्सरेण हिरण्यस्य ददौ कोटीशतत्रयम् ।

अष्टाशीति च कोटीनां लक्षाशीति च नाभिभूः ॥१॥

અર્થાત્—એક વર્ષમાં ૩૮૮ કોડ અને ૮૦ લાખ સોના મહારાણું દાન આપે છે.

વળી પોતાનું સભ્ય પદ પુત્રાદિકને વહેંચી આપે છે, કે જ્યાં કરીને પાછળથી કલેશ પેદા ન થાય. આવી રીતે સમસ્ત પ્રકારની મૂર્છા ઉતારીને મહોત્સવ પૂર્વક શિક્ષા (પાઠખી) માં આરોહિત થઈ શહેરની ખહાર અશોકવૃક્ષની નીચે જઈ શિક્ષાથી નીચે ઉતરે છે. અહીંયાં, જ્યાં રીતે મધુર પોતાના પીછાનો ત્યાગ કરે, તેવી રીતે સમસ્ત આભૂષણો ઉતારી નાંખી પ્રભુજી સ્વયમેવ પંચમુદિ દોચ કરે છે, અર્થાત્ કેશાપનયન કરે છે. આ સમયે ઇન્દ્ર મહારાજ આવીને પ્રભુને દેવદૂબ્ય (વલ્લે) અર્પણ કરે છે. આજ વખતે ભગવાનને ચતુર્થ મનઃપર્યાયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ભગવાન સર્વ પાપ વેપારનો ત્યાગ કરી, અનગાર પદ ધારણ કરી, જ્યાં દીક્ષા લીધી હોય ત્યાંથી વિહાર કરી શામાનુષામ વિચરે છે.

પરંતુ જ્યાં સુધી પોતાને પાંચમું કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી, ત્યાં સુધી પોતે માન રહે છે, અર્થાત્ કોઈને ઉપદેશ આપતા નથી. કારણકે જ્યાં સુધી પોતાને સૂક્ષ્મ તેમજ વ્યવહિત અને ઘણું દૂર રહેલી વસ્તુઓનું જ્ઞાન યથાસ્થિત થાય નહિ, ત્યાં સુધી વચન વર્ણનામાં કારકેર થઈ જવાનો સંભવ છે. માટેજ પ્રભુજી કેવળજ્ઞાનને પામ્યા સિવાય કોઈને ઉપદેશ આપતા નથી.

કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પાદ, વ્યન્તર, જ્યોતિષક, ભુવનપતિ, અને વૈમાનિક એ નામોથી ઓળખાતા ચાર પ્રકારના દેવતાઓ, જે સમવસરજી રહે છે, તેની અંદર પોતે ખિરાજમાન થઈ દ્વાદશ પરિપદ્ (સભા) સમક્ષ ધર્મોપદેશ દેવો શરૂ કરે છે, તેને દેશના કહે છે. આ દેશનાના કંઈક સ્વાદનો અનુભવ આગલ ઉપર વાંચકોને સારી રીતે કરાવવામાં આવશે,

જ્યાં સુધી તીર્થકર મહારાજોને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય, ત્યાં સુધીમાં પોતે દેવ, મનુષ્ય અને તીર્થોએ કરેલા ઘોર ઉપસર્ગ અને પરિસહોને સમભાવ પૂર્વક સહન કરે છે. જમકે:—

પન્નગે ચ સુરેન્દ્રે ચ કૌશિકે પાદસંસ્પૃશિ ।

નિવિંશેપમનસ્કાય શ્રીવીરસ્વામિને નમઃ ॥ ૧ ॥

એક વખત, શ્રીવીરપ્રભુના ચરણકમળનો સ્પર્શ ઇંદ્રમહારાજે લક્ષ્મીના આવેશથી કર્યો હતો, તેજ વીર પ્રભુના ચરણકમળનો સ્પર્શ અંકૈશિકનામના સર્પે ટ્રેપજુદ્ધિથી કર્યો હતો. અંકૈશિક સર્પે વિચાર્યું હતું કે—‘ અરે ! આ વળી મહારા સ્થાનમાં કેણુ આવીને ઉભો છે ? હું સપાટામાં દંશ મારીને તેને જમીન ઉપર પટકી દઈ પંચતવને પ-માડી દઉં છું. ’

આ પ્રમાણે ખન્ને કૈશિક (એક કૈશિક ઇંદ્ર અને બીજો કૈશિક સર્પ) ના સ્પર્શ કરવાના વિચારમાં તદ્દન વિરૂદ્ધ ભાવ હતો, (એકની લક્ષ્મી અને બીજાનો ટ્રેપ) છતાં ભગવાન વીરદેવની સુદ્ધિ તે ખન્નેના ઉપર એક સમાનજ રહી. આવા રાગ-ટ્રેપ રહિત પરમાત્મા વીરને મહારા નમસ્કાર થાયો, અહા, પરમાત્માનું કેટલું બધું કારણુ ? વળી જુઓ:-

કૃતાપરાધેડપિ જને કૃપામન્થરતારયોઃ ।

ઈપદ્માપ્પાર્દ્રયોમંદ્રં શ્રીવીરજિનેત્રયોઃ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્-સંગમદેવે એક રાત્રીની અંદર શ્રીવીરપ્રભુને અતિ કઠોર એવા વીશ ઉપસર્ગો કર્યા હતા. જે માંહેના માત્ર એકજ ઉપસર્ગથી મનપૂત પાંધાવાળા લૌકિક પુરૂષનું શરીર પણ એક ક્ષણ વારમાં નાશ પામી જાય, એવા વીશ ઉપસર્ગો પ્રભુએ સમભાવથી સહન કર્યા, એટલુંજ નહિ પરંતુ તે અપરાધ કરનાર સંગમ નામના દેવ ઉપર પણ પ્રભુને અપૂર્વ કૃપાની લહેરી આત્મામાં ઉત્પન્ન થઈ, અને ‘ આ ખિચારો મારા નિમિત્તે કર્મબંધન કરીને દુર્ગતિએ જાય છે. ’ આવા વિચારમાં ઉતરતાં વિચારાધીન પ્રભુજનાં નેત્રમાં જરા જળજળીયાં આવી ગયાં, એવાં શ્રીવીર પ્રભુનાં નેત્રોનું કહ્યાણુ થાયો.

આ પ્રકારે શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા દુરંધર ક્ષત્રસર્ધત્ર આચાર્યો પણ મુકા કંઠથી પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે.

આવી રીતે દરેક તીર્થકરોએ ઉપસર્ગોવસ્થામાં સમભાવને સાચવી રાખ્યો છે. જુઓ, શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુ એક સમયે તાપસ આશ્રમની પાછળ વડ નીચે ધ્યાનમાં આરૂઢ થઈ સ્થિત રહ્યા હતા, તે સમયે કમઠ નામના એક અસુરે પ્રભુને ઘોર ઉપસર્ગો કરવામાં કાંઈપણ બાકી રાખી નહોતી, જ્યારે ધરણીદ્રકુમારે તે ઉપસર્ગોનું લક્ષ્મીભાવથી નિર્દા-

રણ કરી પ્રભુમત્યેની પોતાની ભક્તિ પ્રદર્શિત કરી, તોપણ ભગવાનની મનોવૃત્તિ તો તે અન્નેના ઉપર સમાનજ રહી:—

કમઠે ઘરણેન્દ્રે ચ સ્વોચિતં કર્મ કુર્વેતિ ।

પ્રમુસ્તુત્યમનોવૃત્તિઃ પાર્શ્વનાથઃ શ્રિયેડ્સ્તુ વઃ ॥ ૧ ॥

એ પ્રકારે સત્યકવિઓએ જેની સ્તુતિ કરી છે, એવા શ્રીભગવાન કિલ્લટ કર્મના ક્ષયને અર્થે, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં અપ્રતિબદ્ધ થઈ, પોતે શત્રુ મિત્રને સમદષ્ટિથી દેખતા ભૂપીઠપર વિચરે છે. તે આ પ્રમાણે:—

પ્રથમ તો 'નિર્ભમ' એટલે મમત્વ રહિતપણે પ્રભુ વિચરે છે. બીજું 'અકિંચન' એટલે વ્યાદિ પરિગ્રહ રહિતપણે વિચરે છે, વળી 'કાંસ્થપાત્રની માફક સ્નેહ રહિતપણે' એટલે કે, જેમ કાંસ્થપાત્ર પાણીથી ખરડાતું નથી, તેમ ભગવાન કોઈપણ પદાર્થમાં ન ખરડાતાં નિર્લેપપણે રહે છે, વળી 'જીવની માફક અપ્રતિહત ગતિવાળા' 'ગગનની માફક નિરાધાર' 'શારદ સલિલની માફક સ્વચ્છ હૃદયવાળા' 'કમળની માફક નિર્લેપ' 'કચ્છપની માફક સુપ્તેન્દ્રિય' 'સિંહની માફક નિડર' 'ભારંડ પ્રક્ષિની માફક અપ્રમાદી' 'કુંજરની માફક શૈલીયવાન' વૃષભની માફક બળવાન' એટલે કે જેમ બળદ ભાર વહન કરવામાં સમર્થ છે તેમ પ્રભુ પણ જ્ઞાન સ્વીકારેલા પંચમહાવ્રતોનો ભાર વહન કરવામાં સમર્થ છે. 'મિશ્રની માફક નિબ્ધકંપ' 'સાગરની માફક ગંભીર' એટલે જેમ સમુદ્ર પોતાનો સ્વભાવ છોડતો નથી, તેમ પ્રભુ પણ હર્ષ વિપાદનાં કારણો મળવા છતાં પણ અવિકૃત સ્વભાવવાળા રહે છે; વળી 'ચંદ્રની માફક શાંત' 'સૂર્યની માફક તેજસ્વી' તેમજ 'સુવર્ણની માફક સ્વચ્છ સ્વભાવી' એવા પ્રભુજી હોય છે, અર્થાત જેમ સુવર્ણ તાપ તાડનાદિ-કષ્ટના સમયમાં પણ પોતાના સ્વભાવને છોડતું નથી, તેમ ભગવાન કષ્ટ પરપરા પ્રાપ્ત થયે છતાં પણ સ્વભાવને છોડતા નથી. 'વસુધરાની માફક સર્વસહ' ઇત્યાદિ અનેક વિશેષણ વિશિષ્ટ એવા શ્રીભગવાન તપસ્યાદિક કરતા છદ્મસ્થ ભાવને વ્યતીત કરે છે. ભગવાનને તપસ્યાઓ કરે તે તમામ 'નિર્જલ' (ચણવિહાર) હોય છે.

ઠાપલા ઠારીકે, શ્રીમહાવીર ભગવાને આર વર્ષ ઉપરાન્ત ઘોર તપસ્યા કરી હતી. તેની અંદર કદા ૩૪૬ પારશ્યાં થયાં હતાં; તેમજ પૂર્વાક્ત સમયમાં નિત્રા પણ માત્ર એક રાત્રી પ્રમાણજ કરી હતી. એક-જ રીતે શ્રીમહાવીરદેવે નીચેની તપસ્યાઓ કરી હતી:—

૧. છમાસી, ૧. પાંચદિવસ ન્યૂન છમાસી, ૯ ચોમાસી, ૨. ત્રિમાસી; ૨ અઢી માસી, ૬ દ્વિમાસી, ૨ દોઢમાસી, ૧૨ માસ ક્ષપણ, ૭૨ પંદર ઉપવાસ, ૨ દિન ભદ્રપ્રતિમા, ૪ મહાભદ્રપ્રતિમા, ૧૦ સર્વતોભદ્રપ્રતિમા, ૨૨૯ છઠ્ઠ, ૧૨ અક્રમ!

આ પ્રમાણે હિસાબ લગાવતાં કુલ ૩૪૯ પારણાં કર્યાં હતાં. પૂર્વોક્ત ઘોર તપસ્થાના પ્રભાવથી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, અને અંતરાય એ ચાર ઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરી લોકાલોકને પ્રકાશ કરનાર એવું કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. આ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ શ્રીપ્રભુજી પૂર્વોક્ત સમવસરણી અંદર બેસી દેશના આપે છે. આ દેશના અર્ધમાગધી ભાષામાં હોય છે. દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચની મળીને બાર પરિપદ્ એટલે પરબદ્ઓ આ સમયે ભરાય છે. સમસ્ત જીવો પરસ્પર વૈરભાવનો ત્યાગ કરીને શાંતિપૂર્વક શ્રીપ્રભુજીના વચનામૃતનું પાન કરે છે. હવે અહીંઆ જરૂર શંકા થશે કે તિર્યચો કેવી રીતે સમજતા હશે? તેના ઉત્તરમાં એટલું જ કહેવું અસ થશે કે, ભગવાનનાં વચનોમાંજ એવા પ્રકારની શક્તિ હોય છે કે જેના પ્રભાવથી સમસ્ત જીવો પરાપર સાંભળી શકે છે; તેમજ તેનો અર્થ સ્વસ્વભાષામાં સમજી પણ શકે છે. વર્તમાન સમયમાં ઉષ્મશીલ દેશની અંદર ઉષ્મી પુરૂષો આજકાલ તિર્યચોની ભાષા પણ સમજવા લાગ્યા છે; તેમજ તિર્યચોને સમજાવવા માટે તે ભારતવર્ષના આજકાલના મનુષ્યો પણ શક્તિમાન છે, તે હવે અહીં વિચાર કરવાની વાત છે કે જ્યારે આમ છે તે આના કરતાં સરસ જમાનાની અંદર મહાપ્રાંતભાશાલી શ્રીતીર્થંકર જેવા લોકાતર પુરૂષો તિર્યચોને પાતાનું વક્તવ્ય સમજાવી શકે, તેમાં કાંઈ વિશેષ આશ્ચર્ય, વિચાર કરતાં જણાશે નહિ. માટે તેમાં શંકા કરવાની જરૂરત નથી. વળી જાતિ અને જન્મવૈરનો ત્યાગ પણ તિર્યચો કેમ કરતા હશે? તે તેના ઉત્તર નહિ આપતાં હું યોગશાસ્ત્રાદિ ગ્રંથો જેવાની ભલામણ કરું છું. યોગીઓનો પ્રભાવ અવાચ્ય અને અગમ્ય છે કે જે પ્રભાવનો ખ્યાલ પણ આપણા અદ્યપણુદ્ધિ જનોના મનમાં એકદમ આવી શકતો નથી; પરંતુ આ વાત તમાગ દર્શનવાળાઓ કબૂલ રાખે છે.

આજકાલ સાયન્સવિદ્યાના પ્રતાપે વૈજ્ઞાનિકશાસ્ત્રીઓ વનસ્પતિ જેવા એકેન્દ્રિય પ્રદાર્થમાં પણ અપૂર્વ શક્તિઓનો અનુભવ કરી શકે છે; તે જોઈએ તપ, જપ, સંયાધિ વિગેરે ગુણો વડે કરીને આત્મશક્તિ

પ્રકટ કરી છે, એવા યોગ્યોનો પ્રભાવ અચિંત્ય હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે? અલખત! એટલું તો ખરું કે સૃષ્ટિ વિરૂદ્ધ કાર્યોની, અંદર ખુદ્ધિમાન માણસ મળતો થઈ શકતો નથી. જન્મકે:—

અપૌરુષેય વચન (કારણ કે વચન અને વળી અપૌરુષેય એ બે પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે), કુમારી જન્મને પુત્રનો જન્મ થવો, શિરોભાગમાંથી ધ્વનિ નિકળવી, પર્વતની પુત્રી, સમુદ્રનું પાન અને તેને પાછું પેશાબ દ્વારા બહાર કાઢવું; કાનથી પુત્રનો જન્મ, જઘાથી પુત્રનો જન્મ, માછલીથી મનુષ્યનો જન્મ, કુશાથી મનુષ્યની પેદાશ, ચાર હાથવાળો પુરૂષ, દશ શિરનો મનુષ્ય, ઇત્યાદિક વાતો કે જે અનુભવથી વિચારતાં અધટિત માલૂમ પડે છે, તેવી એક પણ વાત શ્રોતીર્થકર મહારાજની પ્રરૂપેલી નથી. કેવળ જગજીવના હિતને માટે, તેમજ પોતાની ભાયાવર્ગણના પુંજંગલોના ક્ષયને અર્થે અજ્ઞાનપણે તેઓ દેશના આપે છે, તે દેશનાનું ચત્કિચિત્ત સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે:—

—>>> દેશનાનું સ્વરૂપ. <<<—

“ હે ભગ્ય જીવો ! આ સંસારનાં કંતેસોથી જે તમે કંટાળ્યા હો, જન્મ જરા અને મરણના દુઃખોથી ઉદ્ધિત થયા હો, અને આ ભવાટવીનો સંગ છોડી મુક્તિમંદિરમાં જવાની જે તમારી વાસ્તવિક ધરણા હોય તો ‘ વિપય રૂપી વિપવૃક્ષની છાયા તળે એક ક્ષણવાર પણ વિશ્રામ કરશો નહિ. વિદેશ જનાર તરૂણવયવાળા પુરૂષને જેમ એક વૃદ્ધ માણસ હિત શિક્ષા આપે કે ‘ તું અમુક સ્થળમાં જઈશ નહિ, અને કદાચ જઈ ચડે તો સાવચેતી રાખજે. ’ તેજ પ્રમાણે જાની પુરૂષોએ પૂર્વોક્ત હિતશિક્ષા કહ્યાણની અભિલાષાવાળા ભગ્ય પુરૂષોને આપેલી છે. વિપયરૂપ વિપવૃક્ષની શક્તિ ઘણીજ અજબ છે, તે વિપયની છાયા ત્રણ જગતની સીમા પર્યંત વિસ્તાર પામેલી છે. તે છાયાના પ્રતાપમાંથી કોઈ ભાગ્યેજ બચી શકે છે. તેણે નામધારી ત્યાગીઓને બોગી બનાવી દીધા છે. જ્યારે બોગીઓને તો સર્વથા પાયમાલજ કરી મૂક્યા છે, ઝાઝું ક્યાં મુખી કહેવું ? તેણે દેવ, દાનવ, હરિ, હર, બ્રહ્મા વિગેરે દેવોની પાસે પણ દાસપણે આવરણ કરાવેલું છે. આ વિપયરૂપ વિપવૃક્ષની છાયામાંથી સર્વથા અલગ રહેવા સારૂ મહાપુરૂષોએ હિતોપદેશ પરંપરાથી આપ્યો આવેલો છે. જે લોકો આવા મહાપુરૂષોના વચનો ઉપર વિધાસ નહિ રાખતાં સ્વતંત્રતામાં ખેંચાઈ બંધ છે, અને પછી મનઃકલ્પિત

વિચાર શ્રેણીમાં સુઘાઈ જઈ પૂર્વોક્ત વિષયરૂપી વિષવૃક્ષની. છાયા તળે વિદ્યામ લેવા દોરાઈ જાય છે, તેઓ ક્ષણવારમાં આત્મસત્તાનો નાશ કરી, મોહમદિરાના પાનથી મૂર્ચ્છિત થઈ કૃત્યાકૃત્ય સંબંધી વિવેક બુદ્ધિને જલાંગલી આપી મનમાં આવે તેમ બોલવા અથવા આચરણ કરવા લાગે છે. ખરું કહીએ તો વિષય, વિષ કરતાં પણ ખળવાન છે. કારણ કે વિષ તો જીવને આલવમાંજ મરણ રૂપી કૃણ આપનાર છે, પરંતુ વિષય ભવોભવમાં મરણનાં અનિષ્ટ ફળોને ઉત્પન્ન કરે છે. ચોરાશી લાખ જીવ્યોની એટલે કે જીવોની ઉત્પતિનાં સ્થાન છે, તેની અંદર અનાદિ કાળથી પરિભ્રમણ કરાવનાર પણ ખરેખર, આ વિષયજ છે.

એ વાતને દરેક દર્શનકારો એકી અવાજે સ્વીકારે છે કે, આ સંસારની અંદર સર્વથી ઉત્તમ યોગી મનુષ્યનીજ છે, કારણ કે મનુષ્ય યોગી વિના ધૃતર યોગીદ્વારા સુકિતની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. અક્ષયત ! કેટલીક ધૃતર યોગીદ્વારા દેવગતિ પ્રાપ્તી શકાય છે. સામાન્ય રીતે તમામ યોગીની અંદર પ્રાણી માત્રને વિષય સેવનની ધૃત્તિ થાય છે. કેટલીએક જગ્યાએ વિષયનું સેવન ખરાખર હોય છે, જ્યારે કેટલીએક યોગીઓમાં વિષયની એટલા માત્ર હોય છે, તોપણ વિષયનો સર્વથા અભાવ તો કોઈ ઠેકાણે નથી. છતાં મનુષ્ય યોગીની અંદર જે માણસમાં તત્ત્વજ્ઞાન પેદા થાય, તો વિષયનો અભાવ થઈ શકે છે. તેજ કારણથી મનુષ્ય યોગીની શ્રેષ્ઠતા છે. અન્યથા મનુષ્ય યોગીમાં પણ અનાદિ કાળથી વિષય સેવન આદ્યું આવેલું હોય છે, અને તેજ કારણથી પરમ પૂજ્ય વાચકમુખ્ય શ્રીઉમાસ્વામીજી મહારાજ કહે છે:—

भवकोटिभिरसुलभं मानुष्यकं प्राप्य कः प्रमादो मे ।

न च गतमायुर्मूयः प्रत्येत्यपि देवराजस्य ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—કોડો જન્મ વડે કરીને પણ અત્યંત દુર્લભ એવા મનુષ્ય બવને પામીને મને આ શો પ્રમાદ છે? કેમકે દેવરાજ એટલે કે ધન્દને પણ જાએલું આયુષ્ય ફરી મળનાર નથી.

તાત્પર્ય એ છે કે વ્યાવહારિક પક્ષમાં સમર્થ એવા ઈંદ્ર દેવતાઓ પણ મરણની આગળ શરણાગત થઈ જાય છે, તો પછી આપણા જેવા પામરોની શી ગતિ છે? પ્રમાદ ભવ્ય જીવોના શિર ઉપર રહેલો એક પક્ષો દુશ્મન છે. પ્રમાદ જેજ કદો વેરી છે કે જીવને ઉપાડીને

સંસાર સંસુદ્રમાં ફેંકી દે છે. ઉપરના રસોઈની અંદર કંઈક પ્રમાણે એ 'એમ જે કહેવામાં આવ્યું, તેમાં પ્રમાણ રાહદથી તાર્કિક પ્રકારના પ્રમાણોનું અહીં થઈ શકે છે. પરંતુ તે પાંચની અંદર પણ મુખ્ય વિષયજ છે. ખાકીના ચાર જ મધ્ય; કષાય; નિર્દોષ અને વિકૃત છે; તે તે તેના કાર્ય રૂપ છે. કારણ કે વિષયી પુરુષ પ્રાયઃ વ્યસની હોય છે. વળી કોષ, માન; માયા અને લોભ આ ચાર કષાયો પણ વિષય નિમિત્તજ થાય છે. રાગ દ્વેષ તે તેના સહચારીજ છે. જ્યારે નિદ્રા અવ્યભિચરિત રીતે વિષયી માણસની સેવા કરે છે. તેમજ સ્ત્રીકથાદિક વિકૃત્યો તે વિષયી માણસના શિરપર વિધિના લેખની માફક લખાએલીજ હોય છે. શ્રીકોટયાચાર્યજી સૂત્રકૃતાંજની ટીકામાં લખે છે કે:—

નિર્વાણાદિસુખપ્રદે. નરંમવે જૈતેન્દ્રધર્માન્વિતે'

લઘ્વે સ્વરૂપમધારુકામજસુલં નો સેવિતું યુગ્મવે'।

વૈદ્યર્યાદિમહોપલૌષાનિચિતે પ્રાપ્તેઽપિ રત્નાકરે

• હાતું ન્વલ્લેમદોષિકાચક્રકલં કિં ચોચિતં સાંપ્રતમ્ ? ॥ ૧ ॥

અર્થ—શ્રીજૈનેન્દ્રના ધર્મથી યુક્ત, તેમજ નિર્વાણ અને સ્વર્ગોદિનાં સુખને આપનાર એવા મનુષ્ય જન્મને પામીને, અમનોરા અને સ્વરૂપ એવા વૈષયિક સુખને સેવવું કદાપિ ચોગ્ય નથી, જમકે વૈદ્યર્યાદિ મહારત્ન-રાશિથી પરિપૂર્ણ એવા રત્નાકરની પ્રાપ્તિ થયા પછી થોડી કાન્તિવાળા કાચના ટુકડાને અહીં કરવો શું ઉચિત છે? કદાપિ નહિ. હે ભગ્ય પ્રાણીઓ! થોડા માટે આજુ ગુમાવવું બ્યાજળી નથી. નિગોદમાંથી ચડતાં ચડતાં મનુષ્યનો જન્મ પ્રાપ્ત થયો, હવે માત્ર વિષયનો સંગ તજવો, એજ ખાકી છે. જો તે કરકર્મવાળા પાપી વિષયનો તમે સંગ નહિ તજશો, તો કદયાણુ તમારાથી સેકડો ગાઉ દૂર ભાગતું રહેશે, એ વાત નિર્વિવાદ પણે તમારે હૃદયમાં ધારણ કરી રાખવી.

મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતા દેખાડવા સાદુ શાસ્ત્રકારોએ દશ દષ્ટાન્તે આપેલાં છે; કે જેને ઉલ્લેખ અન્ય પ્રસંગે આગળ ઉપર કરવામાં આવનાર હોવાથી, અત્યારે તેને આડી નહિ યાદાવતાં સંસારની અંદર ઉત્તરોત્તર કષ્ટ કષ્ટ વસ્તુઓ દુર્લભ છે, તેજ ખતાવવું ઉચિત સમજવું છે. કષ્ટ છે કે:—

ભૂતેષુ જન્મત્વં તસ્મિન્ પદ્મેન્દ્રિયત્વમુત્કૃષ્ટમ્ ।

તસ્માદંપિ-માનુષ્યં માનુષ્યેઽપ્યાર્યદેશશ્ચ ॥ ૧ ॥

દેશે કુલં પ્રધાનં કુલે પ્રધાને ચ જ્ઞાતિરુત્કૃષ્ટા ।

જાતૌ રૂપસમૃદ્ધી રૂપે ચ વલં વિશિષ્ટતમમ્ ॥ ૨ ॥

ભવતિ વલે ચાયુષ્કં પ્રકૃષ્ટમાયુષ્કતોઽપિઃવિજ્ઞાનમ્ ।

વિજ્ઞાને-સમ્યક્ત્વં સમ્યક્ત્વે શીલસંપ્રાપ્તિઃ ॥ ૩ ॥

एतत्पूर्वध्यायं समासतो मोक्षसाधनोपायः ।

તત્ર ચ-વહુ સંપ્રાપ્તં ભવદ્ધિરર્લપં ચ સંપ્રાપ્યમ્ ॥ ૪ ॥

તત્કુરુતોઽયમમધુના મદુક્તમાર્ગે સમાધિમાધાય ।

સ્પક્ત્વા સંગમનાર્થં કાર્યં-સદ્ધિઃ સદા શ્રેયઃ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થઃ—એકેન્દ્રિયમાંથી ત્રસપણું પામવું દુર્લભ છે. ત્રસપણામાં પચેન્દ્રિયપણું ઉત્કૃષ્ટ છે, પચેન્દ્રિયપણું પામે પણ મનુષ્યભવ, મનુષ્ય-ભવમાં પણ આર્યદેશ, (૧) આર્યદેશમાં પણ પ્રધાનકુળ, પ્રધાનકુળ પામ્યા છતાં પણ ઉત્કૃષ્ટ જાતિ, ઉત્કૃષ્ટ જાતિની અંદર પણ રૂપ અને સમૃદ્ધિ; જળી રૂપ-સમૃદ્ધિનો જોગ થયા છતાં પણ વિશિષ્ટતમ જળની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. (૨) જળ પ્રાપ્ત થતાં પણ દીર્ઘ આયુષ્ય અને દીર્ઘ આયુષ્યમાં પણ વિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પુણ્યોદયથીજ થાય છે, તેમજ વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વ દુર્લભ અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં પણ સદાચારની પ્રાપ્તિ ઘણીજ દુર્લભ છે. (૩) આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર સંક્ષેપ થકી મોક્ષ સાધનને ઉપાય બતાવ્યો છે.

ભયો ! તમાને ઘણું મળી ચૂક્યું છે, હવે માત્ર ચોડું-મળવું પાકી છે, (૪) માટે હે ભયો ! મેં કહેલા માર્ગમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ રૂપ સમાધિને સ્વીકારવા હમણાં ઉઘમ કરો, કારણ કે અનાર્થ સંજતનો ત્યાગ કરી હમેશાં સત્પુરૂષોએ શ્રેયઃ સાધન કરવું, એજ ઉચિત છે. કદાપિ-વિપય કયાયાદિ દુર્જીવોમાં પરવું જોઇએજ નહિ.

મહા પુણ્યરાશિ મડે આ મનુષ્ય જન્મ રૂપી કલ્પવૃક્ષ પ્રાપ્ત થયું છે. સત્ય, સંતોષ, પરોપકાર, ઇન્દ્રિયગત્ય, ઘન, શીલ, તપ, ભાન, સંમ-

ભાવ, વિવેક અને વિનયોદિક આ મનુષ્ય જન્મ રૂપ કલ્પવૃક્ષનાં પુષ્પો છે, માટે તેની રક્ષા કરો. જ્ઞાથી સ્વર્ગે અપવર્ગોદિક ઉત્તમ અને અક્ષય ફળોની પ્રાપ્તિ થઇ શકે.

દુનિયામાં લાખો ખલકે કરોડો વસ્તુઓ કર્મખંધનના હેતુભૂત છે, પરંતુ તેની અંદર લૌકિક વ્યવહારમાં જમીન, જોર અને જર-એ ત્રણ ક્લેશના ઘર છે, એમ આખાલગોપાલ દરેકના મનની અંદર પ્રતિબિંબિત થયેલ છે. વળી આ ત્રણ ચીજોની અંદર પણ જોર (સ્ત્રી) એ સૌથી ખળવાન ક્લેશનું કારણ છે. તેનું કારણ એજ છે કે, જ્યારે માણસને સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેણીની ખાતર તેને જમીનની પણ તપાસ કરવી પડે છે. વળી જમીન અને સ્ત્રી એ બે જ્યારે ભેળા થાય, ત્યારે તેને જરની (પૈસાની) જરૂરીયાત પડે છે. જર, નીતિ વડે ઉપાર્જન કરવા છતાં પણ તેમાં અદ્વાર પાપસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થવા સંભવ છે, તો પછી તેને (પૈસાને) અનીતિ પૂર્વક એકઠું કરનાર કેવાં કર્મ વડે ખજ્ર થઇ શકે, તેના વિચાર વાંચકવગે સ્વયં કરી શકે તેમ છે. સ્ત્રી સંજયી વિમુક્ત થયેલ પુરૂષ સર્વ પાપથી વિમુક્ત છે, એમ કહેવામાં કરી જાતની અતિશયોક્તિ નથી. અને સ્ત્રીસંગમાં ફસાએલો પુરૂષ પોતાનું સર્વસ્વ હારી ગયો છે, એમ સમજવું પણ લગારે ખોટું નથી. એક કવિએ ઠીકજઠ કહ્યું છે કે 'હું સંસાર ! વચમાં વનિતાશ્પી મહાનદી ન પડેલી હોત, તો તને તરવામાં લગારે મુશ્કેલી જવું નથી. યત:—

સંસાર ! તવ નિસ્તારપદ્વી ન વધીયસી ।

અન્તરા દુસ્તરા ન સ્યુર્વદિ રે ! મદિરેક્ષણાઃ ॥ ૧ ॥

જીવોને સંસાર રૂપ મહા અરણ્યમાં ફસાવવા સારું દુષ્ટ કર્મ મહા-રાજ્યે કામિની રૂપી જાળ પાથરેલી છે, કે જેની અંદર જાણ અને અજાણ બન્ને ફસાઇ જાય છે. કહ્યું છે કે.—

હયવિદિણા સંસારે મહિલારૂચેણ મણ્ડિજ્જં પાસં ।

ઘચ્છન્તિ જાણમાણા અયાણમાણા વિ ઘચ્છન્તિ ॥ ૧ ॥

'જગતમાં શૂરવીર કોણ ?' એવા જે પ્રશ્ન કરવામાં આવે, તો તેનો સાચો જવાબ એજ છે કે 'જે સ્ત્રીચરિત્રથી અંડિત ન થાય

તેજ.' લગ્યો ! સ્ત્રીનું ચરિત્ર અતિગહન છે. જે મહાપુરુષો જગતના આધાર રૂપ ગણાતા હતા, તેઓ પણ સ્ત્રીચરિત્રના કાચલામાં કાચાઈ લોક લજ્જાનો ત્યાગ કરી દુઃખનાં ભાજન થયેલા આપણે પ્રત્યક્ષ અને શાસ્ત્રીય કથાઓથી જોઈએ છીએ.

એક વખત મુંજરાજ પોતે ભિક્ષા માગવા ગયો હતો, તેવામાં એક સ્ત્રીએ એક માંડાના બે ટુકડા કર્યા, તેમાંથી ધીનાં પિંદુ નીચે ટપકવા લાગ્યાં, આ જોઈને તરત મુંજરાજના મનમાં નીચે પ્રમાણે કલ્પના થઈ, અને તે બોલ્યો:—

રે ! રે ! મંઢક મા રોંદીર્યદ્દહં સ્વણિત્તોડનયા ।

રામરાવણમુજ્જાઘાઃ સ્ત્રીભિઃ કે કે ન સ્વણિત્તાઃ ॥ ૧ ॥

અરે મંડક ! આ સ્ત્રીએ તને ખંડિત કર્યો, તેથી તું રોંદી નહિ. સ્ત્રીએ તને એકલાને ખંડિત કર્યાં કર્યો છે. રામ, રાવણ અને મુંજ પ્રમુખ સર્વે એટલે આણું જગત સ્ત્રીઓ વડે ખંડિત થયેલું છે.

આજ મુંજ રાજ એક વખત કૂવાને કિનારે જઈને ઉભો હતો, તેવામાં સ્ત્રીઓ પાણી ભરવા આવી. આ વખતે કૂવા ઉપર બનાવેલું ચંત્ર (રેંટ) સ્ત્રીઓના ચલાવવાથી શબ્દ કરવા લાગ્યું. તે જોઈને મુંજ બોલ્યો:—

રે ! રે ! યન્ત્રક ! મા રોંદીઃ કં કં ન અમયન્ત્યમૂઃ ।

ખટાક્ષાક્ષેપમાત્રેણ કરાકૃષ્ટય કા કથા ? ॥ ૧ ॥

અહ્યા ચંત્ર ! તું રોંદી નહિ. સ્ત્રીઓએ કેવળ ભુકુંટીના ભમાડવા વડે કરીને કોને કોને નથી ભમાડ્યા ? તને તો ભલા બે હાથથી ભમાડે છે, તો તારા ભમણમાં મને કંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી. તેટલા માટે હું તારી કમતાકાદ સમજતાં નથી.

આ વિષયને હવે વધારે નહિ લંબાવતાં લગ્ય પુરુષોને માટે માત્ર એટલીજ ભલામણ બસ થશે કે. હે લગ્યો ! તમે બનતી કેશીશે વિષય વાંછા છોડવાને પ્રયત્નશીલ થાઓ. આનો ઉત્તમ મનુષ્ય હેલ પામી શાસ્ત્રશ્રવણ, શુદ્ધ શ્રદ્ધા, દેવગુરૂની સેવા અને શક્તિનો વિચાર કરીને સ્વીકાર કરેલા નિયમોને પાળો, આગળ વધા અને વિષયરૂપ વિષયવૃક્ષની છાયાથી હમેશાં બચતા રહો.

શ્રીઋષભદેવ ભગવાન જે વખતે શ્રીચંદ્રાપદ પર્વત ઉપર સમોત્તર્યા

હતા, તે વખતે ભરત રાજની આજ્ઞાથી ચીડાએલા, ક્રોધ દાવાનળથી અંતમ થએલા, માન વિપદરથી ડસાએલા, માયા જાળમાં ફસાઈ ગએલા અને લોભ મહામહત્તથી પરાજિત થએલા એવા શ્રીભગવાનના અઠાણું પુત્રો પ્રભુ પાસે આગ્યા. પ્રભુના દર્શનમાત્રથી તેઓ પૂર્વોક્ત વિશેષભોથી રહિત ધની, શાંત થઈ, હાથ જોડી, માન મોડી, વિનય ભાવથી નમ્રીભૂત થઈ વંદના કરીને જ્યારે નીચે જઈ, ત્યારે કેવળજ્ઞાનથી પ્રભુએ સર્વ ભાવ જાણી તેઓને અંગારદાહકનું દૃષ્ટાન્ત આપ્યું. આ દૃષ્ટાન્તનો સારાંશ એ છે કે:—એક અંગારદાહક (અંગારાને ધનાવનાર) પોતાને પીવા જેટલું પાણી લઈ વનમાં જ્યાં ભટ્ટી હતી, તે ઠંડાણું ગયો. પરંતુ તાપના વિશેષ જરૂરી પાણી જોઈએ તે કરવાં વધારે વપરાયું. છંવટે તાપ વધતાં ગયો, અને પાણી તો થઈ રહ્યું, તૃપાથી પીડિત થએલો તે ઘર તરફ વળ્યો. રસ્તામાં એક આડ જોયું; તેની નીચે જઈ. ક્ષણવારમાં નિદ્રા આવી સ્વપ્નવશ થયો. સ્વપ્નાવસ્થામાં તે, તૃપિત હોવાથી પાણી પીવા ચાહ્યો. નહીં, સરૌવર, ફૂવા વિગેરે સર્વ પી ગયો, પણ તૃપા શાંત ન થઈ. એટલે એક વનની અંદર એક કુચ કૂવો જોયો, ત્યાં ગયો. ઘાસના પ્રજાવતી તેમાંથી પાણી કાઢવા લાગ્યો, તેની અંદરથી જરાજરા જલધિન્દુ ટપકતાં હતાં, તેને પીવા લાગ્યાં, હવે હે મહાનુભાવો ! આ સ્થળે વિચારવાની વાત છે કે, નહીં સરૌવર અને ફૂવાનું પાન કરવા છતાં પણ જની તૃપા શાંત ન થઈ, તેની તૃપા ઘાસના અંત ભાગમાં લટકતા બિંદુથી શાંત થાય ખરી ? કદાપિ નહિ. તેવીજ રીતે આ જીવે અનાદિ કાળથી સંસાર ચક્રમાં ભમતાં ભમતાં સુરાસુરના ભોગો ખાદુશઃ ભોગવેલ છે, તે જીવને હવે આ ક્ષણે ભંજુર મનુષ્યના તુચ્છ ભોગોથી તૃપ્તિ થાય ખરી કે?

આ સાંભળી અઠાણું પુત્રોમાંથી મૈથી મ્હોટો પુત્ર બોલ્યો:—હે પ્રભો ! આપની વાત સત્ય છે. આપના સ્વહસ્તથી મળેલી રાજલક્ષ્મી વડે અમે સંતુષ્ટ છીએ; અધિકની ઇચ્છા અમે રાખતા નથી, તોપણ અમારી વિનવિ એટલીજ છે કે ભરત, વારંવાર અમારા પર દૂતો મોકલી અમારા માનનો ભંગ કરે છે, જ્યાં કરીને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે ઉત્પન્ન થયા છે. અમારેા સર્વનો વિચાર, ભરતની સાથે યુદ્ધ કરવાનો થયો છે, ફક્ત આપની આજ્ઞા જાણી છે, આવા પ્રકારનાં પુત્રનાં વચનો સાંભળીને કૃષ્ણસાગર પ્રભુએ, આ પ્રમાણે દેશના દેની શરૂ કરી:—

—+—+—+ પ્રભુની દેશના. —+—+—+

દુઃપ્રાપં પ્રાપ્ય માનુષ્યં સૌમ્યાઃ! સર્વાંગમુન્દરમ્ ।

ધર્મે સર્વાત્મના યત્નઃ કાર્યઃ સ્વાત્મસુખાર્થિભિઃ ॥ ૧ ॥

હે સૌમ્ય જનો ! દુઃખે ઠરી પામવા લાયક અને સર્વાંગ મુન્દર એવા મનુષ્ય જન્મને પામીને સ્વાત્મ કલ્યાણના અર્થે પ્રાણીઓએ સર્વ પ્રકારે ધર્મરાધનમાં યત્ન કરવો. તે મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિમાં થયા પછી જ 'કંઈ કરવાનું' છે, તે આ છે:—

દુષ્કર્મ બંધનોપાયા અન્તરાયાઃ સુખાશ્રિયામ્ ।

તપસામામયા હેયાઃ કપાયાઃ પ્રથમં યુધૈઃ ॥ ૧ ॥

દુષ્કર્મબંધનન: હેતુ ભૂત, સુખ રૂપ લક્ષ્મીમાં અંતરાયભૂત, અને તપસ્યાઓની અંદર રંગભૂત એવા કપાયોને પંડિત પુરુષોએ પ્રથમ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. વળી કહેલું છે કે:—

સકપાયો નરઃ સત્સુ ગુણવાનપિ નાધ્યતે ।

યતાં ન વિપસંપૃક્તં પરમાન્નમર્ષીવ્યતે ॥ ૧ ॥

યથા પ્રવ્રલિતોડરણ્યં દ્વામિર્દેહતિ દ્રુતમ્ ।

કપાયવશગો જન્તુસ્તથા જન્માર્જિતં તપઃ ॥ ૨ ॥

ધર્મશ્રિત્તે દુરાધેયઃ કપાયકલુપાત્મનામ્ ।

રજ્જો યથા કુસુમ્ભસ્ય નીલીવાસિતવાસસિ ॥ ૩ ॥

યથાડન્યર્જં સ્પૃશ્નૂ સ્વર્ણધારિણાપિ ન શુશ્યતિ ।

સકપાયસ્તથા જન્તુસ્તપસાપિ ન શુદ્ધિમાક્ ॥ ૪ ॥

કોઈ માણસ, સત્પુરુષોની અંદર ગુણવાન ગણાતો હોય, છતાં જે તે કપાયે ઠરીને સહિત હોય, તે તે ધરછવા યોગ્ય નથી. કારણ કે પયઃ-પાક (દૂધપાક) વિપશિશ્રિત હોય, તે તે પણ ધરછવા લાયક નથી. (૧) જેમ સળગેલો દાવાનલ જલદી વનમાં વૃક્ષોને ભસ્મસાત કરે છે, તેમ કોઈ, માન, માયા, અને લોભ—એ ચાર કપાયોને વશ થએલ શ્વ, જન્મથી એકલા કરેલ તમામ તપને નષ્ટ કરી નાંખે છે. (૨) જેમ ગળીવાળા વસ્ત્રમાં કાંચાનો રંગ ચઢી શકતો નથી, તેમ કપાયો વડે જેને

આત્મા કલુપિત થયો હોય છે, એવા જીવોના અન્તઃકરણમાં ધર્મ દુઃખે કરી નિવાસ કરી શકે છે. (૩) જ્ઞાન ચંડાળનો સ્પર્શ કરનાર, પુરૂષ સોનાના પાણીથી પણ શુદ્ધ થતો નથી, તેજ પ્રમાણે કપાયશુદ્ધ જીવ તપ વડે કરીને પણ શુદ્ધ થતો નથી (૪.)

એ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે કપાયોનું સ્વરૂપ જનાન્યા બાદ, હવે તે કપાયોમાંના પ્રથમ કોષનું સ્વરૂપ અનુક્રમે અહીંના પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે:—

કોષનું સ્વરૂપ.

હરત્યેકદિનેનૈવ તેજઃ પાપ્માસિકં ઝરઃ ।

ક્રોધઃ પુનઃ ક્ષણેનાપિ પૂર્વકોટ્ત્યર્જિતં તપઃ ॥ ૧ ॥

તાવના એક દિવસ આવવાથી છ માસનું શરીરનું તેજ નષ્ટ થાય છે, જ્યારે કોષ તો એક ક્ષણવારમાં પૂર્વ કાંટી વર્ષો વડે ઉપાર્જન થએલ તપને ખાયમાલ કરે છે.

સન્નિપાતઝરેણેવ ક્રોધેન વ્યાકુલો નરઃ ।

કૃત્યાકૃત્યવિવેકે હા ! વિદ્વાનપિ જહીભવેન્ ॥ ૧ ॥

જાણે કે સન્નિપાત જવર હોયની ! તે પ્રમાણે કોષ વડે આકુલ વ્યાકુલ થએલો પુરૂષ, વિદ્વાન હોય તોપણ, હા ! ધૃતિ ખેદે, કૃત્યાકૃત્યના વિવેકની અંદર પોતે જડ બની જાય છે.

આજ વાતને સગાર વધારે સ્પષ્ટતાથી જોઈએ. તાવ આવવાથી શરીરનાં અવયવો શિથિલ થઈ જાય છે, તેજ પ્રમાણે તેજ તાવ જ્યારે સન્નિપાતનું રૂપ પકટે છે, ત્યારે જીવ અનેક પ્રકારની ચેષ્ટા કરવા લાગે છે, નહિ બંધવાનું બંધે છે, લોકોના મનમાં એમ થાય છે જ, આ જીવ હવે બધે ત્યારે ખરો, ખસ, તેવીજ રીતે કોષાવેશમાં આવેલ પુરૂષનાં અવયવો શિથિલ થઈ જાય છે, વચન વર્ગેણી વ્યવસ્થા રહેતી નથી, શરીરની સ્થિતિ વિવ્રક્ષણ દેખાય છે, તેમજ ધર્મરૂપ જીવનનો જાણે અન્ત સમય પ્રાપ્ત ન થયો હોય, તેવો દેખાવ થઈ રહે છે. વળી કહ્યું છે:—

તપોભિર્મૃગમુત્કૃષ્ટૈરાવર્જિતમુરૌ મુની ।

કરટધારટૌ કોપાત્ પ્રયાતૌ નરકાવનીમ્ ॥ ૧ ॥

ઘણાં ઉત્તર તપ વડે કરીને દેવતાઓને જોણું વશવર્તી કર્યા હતા, એવા કરુટ અને ધારુટ નામના બે મુનિઓએ કોપ વડે કરીને નરકપૃથ્વી પ્રત્યે પ્રયાણ કર્યું. વિચારવાની વાત છે કે, જ્યારે કોપ, મુનિઓના તપ સંચમાદિ ધર્મકૃત્યોને પશુ નાશ કરી, તેમને નરકે લઇ જાય છે, ત્યારે ઇતર મુનિઓની તો વાતજ શી કરવી ?

વળી આજ વાતની દૃઢતામાં કહ્યું છે:—

જીવોપતાપકઃ ક્રોધઃ ક્રોધઃ વૈરસ્ય કારણમ્ ।

દુર્ગતિર્વર્તની ક્રોધઃ ક્રોધઃ શમસુલ્લાર્ગભા ॥ ૧ ॥

ઉત્પચ્ચમાનઃ પ્રથમં વહત્યેવ સ્વમાશ્રયમ્ ।

ક્રોધઃ કૃશાંનુવત્ પશ્ચાદન્યં વહતિ વા ન યા ॥ ૨ ॥

ક્ષર્જિતં પૂર્વકોટ્યા ચદ્વર્પેરષ્ટભિરૂનયા ।

તપસ્તત્તત્ક્ષણાદેવ વહતિ ક્રોધપાવકઃ ॥ ૩ ॥

શમરૂપં વયઃ પ્રાગ્વપુણ્યસંભારસન્ધિતમ્ ।

અનર્પવિપસંપર્કાદ્સેભ્યં તત્ક્ષણાદ્ ભવેત્ ॥ ૪ ॥

ચારિત્રચિત્રરચનાં વિચિત્રગુણધારિણીમ્ ।

સમુત્સર્પન્ ક્રોધધૂમો શ્યામલીકુરુતેતરામ્ ॥ ૫ ॥

જીવોને સંતપ્ત કરનાર ક્રોધ છે, ક્રોધ વેરનું કારણ છે, દુર્ગતિને માર્ગ ક્રોધ છે, તેમજ શાંતિ રૂપ મુખને ખંધ કરવામાં અર્જુણ (ભોગળ) સમાન પણ ક્રોધજ છે. (૧) અગ્નિની માફક ક્રોધ પણ ઉત્પન્ન થઇ પ્રથમ પોતાના આશ્રયનેજ ખાળે છે. પછી બીજાને ખાળે અથવા ન ખાળે. સાવાઈ એ છે કે અગ્નિની માફક ક્રોધથી પણ લભ્ય પુરુષોએ હમેશાં ડરતાં રહેવું જોઈએ. (૨) આઠ વર્ષ ન્યૂન પૂર્વકોટી વર્ષો વડે જ તપ એકત્ર થયેલ હોય છે, તે તપને, ક્રોધ રૂપી અગ્નિ ક્ષણવારમાં ખાળી નાંખે છે. અર્થાત્ તે તપને નાશ કરે છે. (૩) મોટા પુણ્યના સમૂહ વડે સંચય કરવામાં આવેલું શાંતિ રૂપ દૂધ, ક્રોધ રૂપ વિષની સાથે સંબંધ પામવાથી તત્કાળ અસેવ્ય થઇ જાય છે અર્થાત્ વિષમિશ્રિત દૂધનું પાન કોઇ પણ કરતું નથી. (૪) વૃદ્ધ પામતા એવા ક્રોધ રૂપી ધૂમાડો, વિચિત્ર ગુણોને ધારણ કરવા

વાળી ચારિત્ર રૂપી ચિત્રની રચનાને, અત્યંત શ્યામતાવાળી બનાવે છે. (૫) આવા દુષ્ટ ક્રોધનો સર્વથા નાશ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

यो वैराग्यशमीपत्रपुटैः शमरसोर्जितः ।

शाकपत्रपुटामेन क्रोधेनोत्सृज्यते स किम् ॥ ૧ ॥

વૈરાગ્ય રૂપી શમીપત્રના પડીયા વડે કરીને જે શાંતિ રૂપી રસ એકઠો થયો હોય છે, તે શાંતિરસનો, શુ" શાકપત્રના પડીયા તુલ્ય ક્રોધ વડે, ત્યાગ કરવો જોઈએ ? કદાપિ નહિ.

શમીપત્ર (ખીજડાનાં પાંદડાં) ઘણાંજ નાનાં હોય છે, અને તેથી તેમાં રસ બહુજ થોડો રહી શકે. અર્થાત્ તેનાથી રસને ભેગો કરતાં ઘણીજ વાર લાગે. તેજ પ્રમાણે વૈરાગ્ય વડે કરીને શાંત રસ મહા મહેનતે એકઠો થઈ શકે છે. હવે શાકપત્ર મોટાં હોય છે, તેથી તેમાં ઘણો રસ સમાય છે, તે તેનાં મોટાં પડીયાઓ વડે કરીને, શમીપત્રનાં નાનાં પડીયાઓ વડે એકઠા થયેલા શાંતિ રૂપ રસને ઉલ્લેખી નાંખતાં વાર લાગે નહિ, તેમ વૈરાગ્ય વડે એકઠો થયેલો શાંતરસ ક્રોધ વડે તરતજ નાશ પામે છે. માટે મહા મહેનતે જે ચીજ એકઠી કરી હોય તે ચીજનો લગાર વારમાં નાશ કરી નાંખવો, તે બુદ્ધિમાનોનું કર્તવ્ય નથી. એટલા માટે ક્રોધ કરવો, એ સર્વથા નુકશાન કરતાજ છે. વળી,

प्रवर्धमानः क्रोधोऽयं, किमकार्यं करोति न ? ।

भाविनी द्वारिका द्वैपायनक्रोधानले समिन् ॥ ૧ ॥

વધતો એવો આ ક્રોધ કયા અકાર્યને નથી કરતો ? અર્થાત્ તમામ અકાર્યોને કદે છે. દ્વૈપાયનના કાંધાગ્રિમાં ઢારિકા નગરી કાષ્ટ રૂપ હોયું હોય (ભવિષ્યમાં થનારી) છે. (આ ઠેકાણે 'ભાવિની' એ ભવિષ્યત્ કાળનો પ્રયોગ આપેલો છે, તેનું કારણ એમ છે. કે દ્વૈપાયન ઋષિ વડે ઢારિકા નગરીનો દાહ તો નેમનાથ ભગવાનના વારમાં થયેલ છે, જ્યારે આ દેશના તો શ્રીઆદીશ્વર ભગવાને તે સમયની પહેલાં આપેલી હોવાથી ભવિષ્યકાળ વપરાયેલો છે.) પૂર્વોક્ત શ્લોકનો ભાવાર્થ એ છે કે, યાદવોએ દ્વૈપાયન ઋષિને ક્રોધાંધ બનાવ્યા હતા, તે સમયે દ્વૈપાયન ઋષિએ એનો નિયમ કર્યો કે જે મારા તપનો પ્રભાવ હોય તો હું આ પક્ષીના ભવમાં આ શહેરનો દાહ કરનાર થાઉં. તે ઋષિ તપના પ્રભાવે અગ્નિકુમાર નામના દેવ. થયા,

તેમજો પોતાના પૂર્વ ભવમાં કરેલો નિયમ પૂર્ણ કરી દ્વારકાનો દાહ કર્યો હતો. આ દષ્ટાન્તથી સારાંશ એ લેવાનો છે કે તે દ્વિપાત્રન ઋષિએ ક્રોધ વડે કરીને પોતાના તપનું કૃણ હારી જઈ સંસારને વધાર્યો; માટે સંગ્રહન પુરુષોએ ક્રોધથી હમેશાં ડરતા રહેવું. કદાચ કોઈ માણસ એમ સમજે કે ક્રોધ સિવાય કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી, તો તે મંતવ્ય ખિલકુલ ઠીક નથી, કેમકે

ક્રુવ્યતઃ કાર્યસિદ્ધિર્યા ન સા ક્રોધનિવન્ધના ।

જન્માન્તરાજિતોર્જસ્વિકર્મણઃ સ્વલુ તત્કલમ્ ॥ ૧ ॥

ક્રોધ કરનારને કાર્યસિદ્ધિ થાય છે, તો તે કાર્યસિદ્ધિમાં કારણ ક્રોધ નથી. કિન્તુ જન્માંતરમાં અતિશય માહાત્મ્યવાળા કર્મનું કૃણ છે, એમ નક્કી સમજવું બંધએ.

સ્વસ્ય લોકદ્વયોચ્છિલ્યૈ નાશાય સ્વપરાર્થયોઃ ।

ધિગહો ! દધતિ ક્રોધં શરીરેષુ શરીરિણઃ ॥ ૧ ॥

અહો ધિક્કાર છે કે, આ ભવ તેમજ પરભવના નાશને માટે, તેમજ પોતાના અને બીજાના અર્થનો ઉચ્છેદ કરવાને માટે પ્રાણીઓ શરીરમાં ક્રોધને ધારણ કરે છે !

વિચારવાની વાત છે કે—દુનિયામાં એવા કોણ મૂર્ખ હશે કે, જી ચીજ સર્વથા દુઃખ દેનાર તેમજ પરિણામે અતિ દાણુ હોય, તેને પોતાની ખાસે રાખે ? એદની વાત છે કે જાણતાં છતાં પણ જડ મનુષ્યો ક્રોધનો ત્યાગ કરતાં નથી. અરે, ખરૂં કહીએ તો ક્રોધ સમસ્ત પ્રકારના અનર્થોનું મૂળ છે.

ક્રોધાન્ધાઃ પશ્ય નિહ્નન્તિ પિતરં માતરં ગુરુમ્ ।

સુહૃદં સોટ્ઠરં દારાનાત્માનમપિ નિર્ઘૃગાઃ ॥ ૧ ॥

તું જો કે, નિર્દય ક્રોધાંધ માણસો પિતા, માતા, ગુરૂ, મિત્ર, ભાઈ અને સ્ત્રીને, એટલુંજ નહીં પરન્તુ, પોતાના આત્માને પણ હણી નાખે છે.

જ્યારે પુરુષ ક્રોધથી પરવશ થાય છે, ત્યારે તેમાં વિવેક રહેતો નથી. પરમેષ્વરકારી પિતા માતાદિકને મારવા પ્રયત્ન કરે છે. અને ક્રોધવાર માટે છે પણ ખરૂં. ક્રોધવાર પોતાના આત્માને ક્રોધાવેશમાં મરણને શરણ પડેવાટે છે, પરન્તુ તેના માણસાના હૃદયમાંથી જ્યારે ક્રોધ દૂર થાય છે, ત્યારે તે પણ પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે મેં આ શું કર્યું ? આત્મઘાત કરનાર માણસ

પણ પ્રથમ સાહસ કરે છે તો ખરે, પરંતુ જ્યારે પ્રાણ જવાનો સમય થાય છે. ત્યારે વેદનાના વેગમાં વિચારે છે કે 'મેં આ અકાર્ય ન કર્યું' હોત તો હીક હતું. હવે હું કેમ ખચી શકું?' વળી એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાની વાત છે કે આત્મઘાત કરનાર માણસ કાયા વીર્યવાળો સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે જે પરિપક્વ વીર્યવાન હોય, તો કદાપિ વિપત્તિ પ્રયોગથી પ્રાણનો ત્યાગ કરેજ નહિ, તેમજ 'જીવન્નરઃ ક્ષતં મદ્રાણિ પश्यति' એટલે કે જીવતા પુરૂષ સેંકડો કહ્યાણુને જુએ છે, એવા સામાન્ય ન્યાયનું પાલન કરવા કદાપિ પાછો હઠે નહિ. શાસ્ત્રકારો આત્મઘાતીને મહા પાપી ખતાવે છે, તેનું કારણ એ છે કે, મ્હોટામાં મ્હોટા અજ્ઞાન સિવાય આત્મઘાત રૂપ મોટું અકાર્ય થાયજ નહિ. અજ્ઞાની મનુષ્ય ઘણા જન્મો સુધી ત્રસારચક્રમાં ભ્રમણ કર્યા કરે છે, માટે સર્વ અનર્થોનું મૂળ-ક્રોધ ચંડાળ છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરવા હમેશાં પ્રયત્નશીલ રહેવું ઉચિત છે.

ક્રોધનો જય.

ઉપર પ્રમાણે ક્રોધનું સ્વરૂપ ખતાવ્યા પછી, હવે તેનો ત્યાગ કરવાની રીતિ કંઈક ખતાવવી જરૂરની છે. કહ્યું છે કે—

ક્રોધવાહિસ્તદાહાય ક્ષમનાય શુભાત્મભિઃ ।

શ્રયણીયા ક્ષમૈકૈવ સંયમારામસારણિઃ ॥ ૧ ॥

કહ્યાણુના અભિલાષી પુરૂષોએ ક્રોધાગ્નિને શાંત કરવા માટે સંયમ રૂપ ખમીયાને વધારવામાં નીક સમાન એક ક્ષમાનોજ આશ્રય જલદી કરવો જોઈએ.

હવે એ વિચારવું જરૂરનું છે કે, ક્ષમાનો આશ્રય જલદી કરવો, એ તો હીક, પરંતુ ગુન્હેગાર ઉપર ક્ષમા કેમ થઈ શકે? એવી શંકા કરનારના સમાધાનને માટે પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

અપકારિજને ક્રોધો નિરોઢું શક્યતે કથમ્ ? ।

શક્યતે સર્વમાહાત્મ્યાવદ્વા ભાવનયાનયા ॥ ૧ ॥

અહીંક્રયાત્મનઃ પાપં યો માં વાધિતુમિચ્છતિ ।

સ્વકર્મનિહતાવાસ્મૈ કઃ કુચ્ચેદ્વાલિગોઽપિ સન્ ? ॥ ૨ ॥

અપરાધી મનુષ્યના ઉપર ક્રોધ કરવો કેમ શક્ય શકાય? તેના ઉત્તર.

માં સમજવું કે તે કોપ, પરાક્રમના માહાત્મ્યથી અથવા તે આ ભાવના વડે શેકી શકાય છે કે:—(૧)—પોતાના આત્માને પાપનો ભાગી બનાવી જે માણસ મને અડચણ કરવા ઇચ્છે છે, તે માણસ પોતાનાજ કર્મ વડે હણાએલો હોવાથી તેના ઉપર કયો મૂર્ખ પુરુષ કોપ કરે? (૨)

વળી જુઓ:—

પ્રકૃત્યામ્યવકારિભ્ય ઇતિ ચેદાશયસ્તવ ।

તત્કિં ન કુપ્યાસિ સ્વસ્ય કર્મણે દુઃસ્વજેતવે ॥ ૧ ॥

‘દુ’ અપરાધિજનો ઉપર કોપ કરું છું’ એવો જો તારો કહેવાનો આશય છે, તો ખરા અપરાધી, દુઃખના કારણભૂત, જે તારાં કર્મ છે, તેના ઉપર કેમ કોપ કરવો નથી?

કહેવાની મતલબ કે, બીજા અપરાધિઓ કરતાં કર્મ વધારે અપરાધી છે, કારણ કે બીજા અપરાધીઓ તો થોડા કાળ સુધી માત્ર અહ્ય દુઃખ આપનારા છે, પરંતુ કર્મ તો અનાદિ કાળથી અનન્ત દુઃખને આપનાર હોવાથી વાસ્તવિક અપરાધી છે, માટે વાસ્તવિક અપરાધીને છોડી અન્ય-અવાસ્તવિક અપરાધી ઉપર કોપ કરવો, તે ખિલકુંજ કર્તવ્યથી બહારજ ગણી શકાય. જગત્માં શત્રુ અને મિત્ર પ્રાચીન કર્મના પ્રભાવથી માલૂમ પડે છે. જે કર્મનો નાશ થાય, તો તેની સાથેજ શત્રુ મિત્ર ભાવનો પણ અભાવ થઈ જાય; શત્રુ મિત્ર ભાવનો અભાવ સવાથી રાગ રોપનો અભાવ થાય, અને રાગરોપના અભાવથી મોક્ષ થાય છે.

માટેજ મૂળ શુદ્ધિને તપાસનાર શુદ્ધિમાન ગણાય છે. વળી સમ-જનુ’ બેઠકાં કે, જેમ કોપ કર્મનું કારણ છે, તેમ કર્મ પણ ક્રોધનું કારણ છે. માટે કર્મભાવે ક્રોધાભાવ અને ક્રોધાભાવે કર્મભાવ એ પ્રકારની અન્યોન્ય વ્યાપ્તિ દર્શિગોચર થાય છે. તાત્પર્ય એજ છે કે કોઈ પણ મેંકારે ક્રોધને નિશ્ચય કરવો, તે પુરૂષનું પરમ પુરૂષાર્થ છે.

વિચારવાની વાત છે કે:—

ઉપેક્ષ્ય લોષ્ટક્ષેપ્તારં લોષ્ટં વક્ષતે મળ્દલઃ ।

મૃગારિઃ શરમુત્તેક્ષ્ય શરક્ષેપ્તારમ્ચ્છતિ ॥ ૧ ॥

કૃતરાનો સ્માવ છે કે, તે પત્થર કેંકનારને નહિ કરડતાં પત્થરને કરડવા હોડે છે, પરંતુ સિંહ ખાવું પ્રાયે નહિ દોડતાં, ખાણુ અલાવનાર તરફ ધસે છે.

અર્થાત્— મનુષ્યે સિંહ જેવું થવું યોગ્ય છે, કૃતરા જેવું થવું યોગ્ય નથી. જેમ સિંહ મૂળ કારણ ઉપર જાય છે, તેમ જન્ય પુરવે મૂળ કારણભૂત—સ્વકર્મ ઉપર દષ્ટિ દેવી જોઈએ. જેમ વિચાર કરવો કે, આ ખિચારો મારું ખુરું કરવાની જે કોચીસ કરે છે, તે મારા કર્મની પ્રેરણાને લીધે છે. તેટલા વાસ્તેજ શમ-દમાદિ ધર્મો વડે કર્મ શત્રુનો નાશ કરવો ઉચિત છે, અન્યથા કૃતરાની ઉપમા લાગુ પડતાં વાર લાગશે નહિ, તેથી મનુષ્યોએ સિંહ જેવા ખનવું, પરંતુ શ્વાન ખનવું નહિ. વળી.

त्रैलोक्यप्रलयत्राणक्षमाश्चेदाश्रिताः क्षमाः ।

कदलीसुखसत्त्वस्य-क्षमा तव-न किं क्षमा ? ॥ ૧ ॥

ત્રણ-લોકના નાશ અને રક્ષણમાં સમર્થ એવા વીર પુરુષોએ પણ ક્ષમાનો આશ્રય કર્યો છે. તો કેળના જેવા સત્ત્વવાળા તારા જેવા માણસે શું ક્ષમા કરવી શક્ય નથી ? અપિતુ, ડ્રોય અને ભાવ ખન્ને પ્રકારે ક્ષમા કરવી ઉપયોગી થઈ પડે છે. વળી સ્મરણમાં રાખો કે:—

तथा किं नाकृयाः पुण्यं यथा कोऽपि न बाध्यते ।

स्वप्रमादमिदानीं तु शौचत्रङ्गीकुरु क्षमाम् ॥ ૧ ॥

જેથી કોઈ પણ માણસ બાધા ન કરે, એવા પ્રકારનું પુણ્ય તે કૈમ-ન કર્યું ? હવે તો પોતાના પ્રમાદને યાદ કરી ક્ષમાનો અંગીકાર કર.

પ્રાણીઓએ પ્રથમથીજ પુણ્ય એવું ઉપાર્જન કરવું કે, જેથી કરીને કોઈ પણ અન્ય પ્રાણી પોતાને લગાડે બાધા કરવા સમર્થ થાય નહિ. જે બારીકથી નિરીક્ષણ કરવામાં આવે તો આ દુનિયામાં તમામ રચના પુણ્ય પાપના કારણવાળી માણસ પડે છે. કોઈ રંક, કોઈ રાય, કોઈ રોગી, કોઈ નિરોગી, કોઈ શોકી, કોઈ આનંદી, કોઈ કુરૂપી, કોઈ સુરૂપી, કોઈ દરિદ્રી, કોઈ ધનાઢય ઇત્યાદિક પ્રત્યક્ષ વિષમતાઓ દષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તેટલા માટે જરૂર સમગ્રવું જોઈએ કે, જે સુખની યા-

હના-હોયાં-તો-પુણ્યનાં-કારણોનું-સેવન-કરશે-અને-પાર્ષનાં-કારણોને-દૂર-કરશે. વળી કહ્યું છે કે:-

ક્રોધાન્ધરય મુનેશ્વણ્ણલસ્ય ચ નાન્તરમ્ :

તસ્માન્ ક્રોધં પરિત્યજ્ય મજોઝ્વલધિયાં પદમ્ ॥ ૧ ॥

ક્રોધાન્ધ મુનિ અને અંડાળ એ જન્નેની અંદર ક્રોધ પાળું તંકાવત નથી. માટે ક્રોધને છોડી શાંતિ પ્રધાન-પુરુષોના-પદમું સેવન કરે.

વિચાર કરનાં માલૂમ પડે છે કે, ક્રોધી પુરુષ-અંધર અંડાળ જીવો છે, જન્મ-અંડાળ નિર્દય કામ કરે છે, તેમ ક્રોધાંધ માણસ અમુક નિર્દય-પણાનું-કામ-કરવામાં વાર લગાડતો નથી. વળી-ક્રોધાવસ્થાની અંદર સંજ્ઞાન દુર્બળની ઝોળખાણુ-પણુ વટસ્ય પુરુષને એકદમ પડી શકતી નથી. તેને માટે એક સાધુ અને ધોળીનું ઉદાહરણુ અહીં આપવું યોગ્ય થઇ પડશે:-

“ એક સાધુ ઘણો ક્રિયાપાત્ર-હતો, તેના વપ સંજ્ઞાના પ્રભાવથી-ક્રોધ-એક-દેવતા તેને વશ થયો. અને તે હંમેશા તેની સેવા કરવાં લાગ્યો. એક-સમયે તેજ સાધુ કાચચિંતા માટે ખહાર ગયો. અને ત્યાં એક ધોળીના ઘાટ ઉપર જામને વડીનીતિ કરી. આ જામને-ધોળી ઘણો ક્રોધ્યો અને સાધુને જાણી લાંડવા લાગ્યો; સાધુને પણ શાંતિ રહી નહિ, તે પણ પોતાના ધર્મ વિરુદ્ધ વર્તન ચલાવી ધોળીને સામી જાણો દેવા લાગ્યો. ધોળીએ સાધુનો હાથ પકડ્યો. જ્યારે સાધુએ ધોળીનો હાથ પકડ્યો. ધોળી લટ-પુટ હોવાથી અને સાધુ સરીરે કૃશ હોવાથી ધોળીએ સાધુને ખૂબ માર માર્યો. હવે સાધુ માર ખામને પોતાને સ્થાને આગ્યો અને થોડી વાર વિચાર લીધો; એટલામાં પેલો તેની સેવા કરનાર દેવ આગ્યો અને તેણે મહારાજ ! ‘ સુખ વૃત્તિ છે ? ’ એવા પ્રકારનો પ્રશ્ન કર્યો. આવો પ્રશ્ન સાંભળી તરતજ સાધુ જોડ્યા ‘ અહ્યા દેવ ! ધોળીએ મને માર્યો, તે વખતે તું કયાં ગયો હતો ? ’ દેવે ઉત્તર આપ્યો:- ‘ મહારાજ ! હું આપની પાસેજ ઉભો હતો, ’ સાધુએ કહ્યું- ‘ ત્યારે તે ધોળીને મારનાં કેમ શક્યો નહિ ?

આ સાંભળી દેવે યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો કે ‘ મહારાજ ! તે સમયે મને સાધુ ઠોણુ અને ધોળી ઠોણુ, તેની ઝોળખાણુ પડી નહિ. ’

આ પ્રમાણેના દેવનાં વચનો સાંભળીને સાધુ શાંત થઇ વિચારમાં

પડ્યા કે, દેવનું કહેવું જરાજર છે. મારી મોટી બૂલ થઇ છે. મં, પોતાનો સમાધર્મ છોડી ઉલટો મારો ચાલવાથીજ માર ખાધો છે.”

આ ઉપરથી સમજવાનું કે ક્રોધ સાધુને અસાધુ, જ્ઞાનીને અજાની અને સંગમનને દુર્જન બનાવે છે, માટેજ ક્રોધ ન કરવો, એ કહેવાની મતલબ છે. આજ વાતની પુષ્ટિમાં વળી કહ્યું છે:—

અઠન્તુર્વૈવચઃ શમૈસ્તુલમાનો વિચિન્તયેત્ ।

ચેત્તથ્યમેતત્ કઃ કોવોડય મિધ્યોન્મત્તમાપિતમ્ ? ॥ ૧ ॥

મર્મનું ભેદન કરનારે વચન રૂપ શસ્ત્રો વડે દુઃખી થતા પુરૂષે વિચાર કરવો જોઈએ કે, જો સામા માણસનું કહેવું સાચુંજ છે તો પછી તેના ઉપર ઠોપ કરવો બચઈ છે, તેમજ જો તે માણસનું કહેવું મિથ્યા છે, તોપણ તેના પર ક્રોધ કરવો ફોફટનેજ છે.

પોતાનામાં અચુક દોષ હોય અને તેથી ઠોષ માણસ નિંદા કરે, તો તે સમયે વિચારવું કે મારો દોષ છે અને તેથી તે નિંદા કરે છે, તો પછી મારે તેના ઉપર ઠોપ કરવો અને ઉચિત નથી. અને મારામાં દોષ નથી, છતાં તે નિંદા કરે છે, તો મને તેમાં કંઈ હરકત નથી, દૂષિત હોય તેનેજ દુઃખ થાય, પરંતુ નિર્દોષને ઉલટો આનંદ છે. સામા માણસ ઉપર તે ઉલટો દયા ધારણુ કરે છે કે, આ બિચારા જીવો, પરની કીર્તિને સહન નહિ કરી શકવાથી, અસત્ય આરોપ થડાવી દુર્ગતિના ભાજન થાય છે, કરેલી ક્રિયાને નાશ કરે છે, પામેલ ધર્મને હાડી જાય છે અને સંસારની વૃદ્ધિ કરે છે, ઇત્યાદિ ભાવનાવાસિત અન્તઃકરણવાળો બને, પરન્તુ કદાપિ ઠોપ કરે નહિ.

ત્યારે શું કરે ?

વધાયોપહિયતેડન્યસ્મિન્ હસોદ્દિસ્મિતમાનસઃ ।

વધે મત્કર્મસંસાધ્યે વૃથા નૃત્યતિ વ્યાલિન્નઃ ॥ ૧ ॥

મારવાને માટે તૈયાર થએલા પુરૂષને બોધને પોતે મનમાં વિસ્મય પામીને હસે કે— વધ મારા કર્મોધીન છે, તેમાં આ મૂર્ખ માણસ શેગટનો નાથ છે.’

મરનાર પુરુષનું ધર્મ અશુભ હોય તો જ મારનાર ક્ષાવી શકે છે; નહિ તો મારનારના તમામ પ્રયોગો નિષ્ફળ જાય છે. અહીંયા નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ લાવના સખવાની છે કે—“મારું મરણ આ નિમિત્તે થવાનું છે તેજ થાય છે. મારનારની ચેષ્ટા નકામી છે.” એમ ધારી મરનાર પુરુષ વૈરાગ્ય રંગરંગિત ખનીને હસે છે; અર્થાત્ મારનાર ઉપર ક્ષમભાવવાળો થાય છે. અન્યથા ખરું જોઇએ તો મરણ જવો ખય ખીજે ઠાઇ પણ નથી.

ખરી રીતે ઠાપ ઠાના ઉપર કરવો?

સર્વપુરુષાર્થચૈરે ક્રોધે ક્રોધો ન ચેત્તવ ।

ધિક્ત્વાં સ્વલ્પાપરાધેઽપિ પરા ક્રોપપરાધમ્ ॥ ૧ ॥

સર્વ પુરુષાર્થને ચારી જનાર એવો જે ઠાપ, તેની અંદર જે તને ઠાપ નથી, તો પછી થોડો અપરાધ કરનાર અન્ય માણસની અંદર ઠાપ પરાયણુ એવા તને ધિક્કાર છે.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થોનો નાશ કરનાર ઠાપની ઉપર ઠાપ કરવો ઉચિત છે. અનાદિ કાળથી ક્રોધને લીધે આ જીવ દુર્ગતિનું ભાજન થાય છે. માટે જમ અપરાધીને દેશનિકાલન કરવામાં આવે છે, તેમ આ ક્રોધને પણ ચરીરરૂપી દેશમાંથી દેશવટો આપી ક્રોધ રૂપ અપરાધીને યોગ્ય દંડ આપવો જોઇએ. પરંતુ ખીજ પુરુષ ઉપર ઠાપ કરી ક્રોધ અપરાધીને ઉત્તેજન આપવું ઠાઇ પણ રીતે ઉચિત નથી.

હવે એક અન્તિમ શ્લોક આપી ક્રોધની વ્યાખ્યા ખતમ કરતા કહેવું જોઇએ કે—

સર્વેન્દ્રિયગ્લાનિકરં પ્રસર્પન્તં તતઃ સુધોઃ ।

ક્ષમયા જાઙ્ગલિકયા જયેત્ ક્રોપમહોરગમ્ ॥ ૧ ॥

સર્વ ઇન્દ્રિયોને શિથિલ કરનાર વૃદ્ધિને પામતા ક્રોધરૂપ મહા સર્પને ક્ષમારૂપ જાંગુલિક મંત્ર વડે જીતી લેવો.

જુઓ, સર્પ જે માણસના ઉપર દંશ કરે છે, તેની તમામ ઇન્દ્રિયો શિથિલ થઇ જાય છે; અને તેનો વેગ આગળ પધતો જાય છે, એટલે કે

ઝેર: ચડે છે. અત્તામાં જે જાંજુલીમંત્રનો: જોગ: ન બને, તે પ્રાણ પશુ હરણ કરે છે: તેજ પ્રમાણે ક્રોધ: જેના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે, તે: માણસની ધન્દિયોને: શિથિલ બનાવી, શરીરને તપાવી નાંખી: લોહીનો નાશ કરે: છે, અને આન: બૂલવી નાંખે છે. તેજ સમયે: જો ક્ષમા રૂપ મંત્રની પ્રાપ્તિ થઇ હોય, તો ક્રોધ ચડાળ વેગળો થાય, નહિ તો તે ધર્મરૂપી પ્રાણનો નાશ કરે: છે; માટે: હે સખ છવો! ક્રોધથી દૂર રહો! દૂર રહો! !

માનવું સ્વરૂપ.

ક્રોધ નહીં કરવા વિષે પુનેને ઉપદેશ આપ્યા બાદ, હવે શ્રીમણુ માન (અહંકાર) નહિ કરવા વિષે દેશના દેવી શરૂ કરે છે:—

“ હે છવો! માન કરો નહીં. માન કરવાથી વિનયનો નાંશ થાય છે. વિનય નહીં; હોવાથી: વિવા સંપાદન થઇ શકતી નથી. વિવા પ્રાપ્ત થયા વિના માણસમાં વિવેક આવતો નથી અને વિવેકના અભાવમાં વત્તવ જ્ઞાન થઇ શકતું નથી, કે જે વત્તવજ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે. તેટલા માટે સર્વ વિનાશનું કારણ જે માનરૂપી અજગર છે, તેને છોડવાની ખાસ જરૂરીઆત હોવાથી માનના દોષો, તેનું સ્વરૂપ અને કેવા પ્રકારના વિચારોથી તેનો ત્યાગ થઇ શકે, તે આ માનના અધિકારમાં અનુક્રમવાર ખતાવવામાં આવે છે.

વિનયશુભશીલાનાં ત્રિવર્ગસ્ય ચ ઘાતકઃ ।

વિવેકલોચનં લુપ્ત્વં માનોઽયં કરણો નૃણામ્ ॥ ૧ ॥

વિનય, શાસ્ત્ર; સદાચાર તેમજ ધર્મ, અર્થ અને ક્ષમરૂપ ત્રિવર્ગનો ઘાત કરનાર, વિવેક અણુનો લોપ કરનાર અને મનુષ્યને અધ કરનાર માન છે.

આ માનના આઠ પ્રકાર ખતાવવામાં આવ્યા છે:—

જાતિલામકુલૈશ્વર્યવલરૂપવયઃશુભૈઃ ।

કુર્વન્ મદં પુનસ્તાનિ હીનાનિ લભતે જનઃ ॥૧ ॥

જાતિ: વડે, સાલ, વડે, કુળ: વડે, ઠકુરાઇ વડે, ખળ: વડે, રૂપ: વડે, તપ વડે અને શુભ: વડે: મદં કરનાર: પુરૂષ, ફરીને એટલે જન્માન્તરને વિષે:

ઉપર કહેલી આઠ વસ્તુઓમાંથી જનો-મદ-કર્યો હોય છે, તે વસ્તુ હીન પામે છે.

મદ અને માન તે એકલું છે. કેટલાક પુરવોને જાતિનું અભિમાન હોય છે, કેટલાકને લાલનું અભિમાન હોય છે, એટલે કે તેઓ એમ સમજે છે કે, મારા જોવા લાલ કોઈને મળ્યો નથી, હું ભાગ્યશાળી છું ઇત્યાદિ. કોઈકને કુલનું અભિમાન હોય છે, — 'મારું કુળજ સર્વથી ઉત્તમ, ધીજનાં કુળો મારા કરતાં નીચાં છે.' તેજ પ્રમાણે કોઈને પલનું અભિમાન હોય છે, જ્યારે કેટલાકને રૂપનું અભિમાન થાય છે, અર્થાત્ તે એમ સમજે છે કે મારા જોવા આકૃતિ અથવા કાન્તિ કોઈમાં છેજ નહિ. કેટલાકને તપનું અભિમાન એટલે કે 'હું તપસ્વી છું. મારા જોવા તપસ્યા કરનાર આ જગતમાં કોણ છે?' વળી કેટલાકને જીવને જ્ઞાનનું અભિમાન થાય છે, તે એવી રીતે કે 'મારા જોવા જ્ઞાન કોને છે? દરેક મારી આગળ મૂર્ખ છે. હું જે વ્યાખ્યા કરું છું, ભણાવું છું' આ તત્વ ખેંચુ છું, તેવો કોઈ માણસ હજી સુધી મેં જોયો નથી.' ઇત્યાદિ પ્રકારે અભિમાન કરતો મનુષ્ય જન્માન્તરમાં તે તે વસ્તુઓની હીનતાને પામે છે, અને પરિણામે દુઃખી થાય છે. જુઓ:—

(૧) જાતિનો મદ કરનાર હરિકેશી નીચ જાતિને પામ્યો. (૨) લાલનો મદ કરનાર સુભૂમચકવર્તી નરકે ગયો. (૩) કુલનો મદ કરનાર મરીચિ ઘણા કાળ સુધી સંસારમાં ભમી અંતે શ્રીમહાવીર સ્વામીના જન્મમાં લિલુક કુળમાં ઉત્પન્ન થયા, પરંતુ દેવોએ હરણ કરી તેમને સિદ્ધાચંદ્ર ક્ષત્રિયના કુલમાં મૂક્યા. (૪) એશ્વર્યનો મદ કરનાર દશાશ્વલદ્ર રાજા જ્યારે અહંકારમાં આવી ચડ્યો, ત્યારે ઇંદ્ર મહારાજાએ તેને સ્વઋદ્ધિ દેખાડી, તે જોઈ દશાશ્વલદ્ર મદ રહિત થઈ સાધુ થયો, (૫) બળ મદથી ઐશ્વિક રાજા નરકાધિકારી બન્યો. (૬) રૂપ મદથી સનતકુમાર ચક્રવર્તી રોગગ્રસ્ત થયા. (૭) તપમદથી કુરુગડું ઋષિ તપનો અંતરાય પામ્યા. (૮) તેમજ શ્રુતમદથી સ્થૂલિભદ્ર જેવા મહા મુનિ પણ સંપૂર્ણ શ્રુતના અર્થથી વંચિત રહ્યા. માટેજ કથાણાર્થી જનોએ આ મહોથી સદા દૂર રહેવું, એજ ઉચિત વાત છે.

માનનો જય.

કહું છે કે:—

જાતિભેદાન્નૈકવિધાનુસમાધનમધ્યમાન્ ।

દૃષ્ટા કો નામ કુર્વીત જાતુ જાતિમદં સુધીઃ ? ॥ ૧ ॥

ઉત્તમાં જાતિમાપ્નોતિ હીનામાપ્નોતિ કર્મતઃ ।

તત્રાશાશ્ચતિકીં જાતિં કો નામાસાથ માચતુ ? ॥ ૨ ॥

ઉત્તમ, અધમ અને મધ્યમ એવા અનેક પ્રકારના જાતિના બે-
હોને બેધને કોણુ સારી સુદ્ધિવાળો માનુસ જાતિમદ કરે વાર ? મતલબ
કે કોઈજ ન કરે. (૧) છવે કર્મક્રમ ઉત્તમ જાતિ પામે છે, તેમજ
નીચ જાતિ પણ કર્મક્રમ પામે છે, માટે સંસારમાં અનિત્ય જાતિને પામી
કોણુ મદ કરે ? અર્થાત્ કોઈજ ન કરે. (૨) હવે ધીજ લાભ મદને શી
રીતે તજવે ? તે ખતાવવામાં આવે છે:—

અન્તરાયક્ષયાદેવ લાભો ભવતિ નાન્યથા ।

તત્તચ્ચ વસ્તુતસ્વજ્ઞો નો લાભમદમુદ્ઘેત્ ॥ ૧ ॥

લાભાન્તરાયકર્મનો સ્વયં થવાથીજ લાભ થઈ શકે છે, અન્યથા
થતો નથી. માટે વસ્તુતત્વના જાણુ પુરષોએ લાભ મદને ધારણુ કરવે
ન બેધએ.

કોઈ પણ વસ્તુની પ્રાપ્તિ અથવા અપ્રાપ્તિમાં શુભાશુભ કર્મજ
કારણુ હોય છે. શુભ કર્મના ઉદયથી અને અશુભ કર્મના સ્વયંથી લાભ
મળે છે. માટે લાભની પ્રાપ્તિ થાય, તે સમયે જરા પણ મદ કરવે
ઉચિત નથી; ઉલટું એમ વિચારણુ બેધએ કે, મારા પૂર્વના શુભ કર્મને
વ્યય થયો છે, તો તેમાં હું શાને માટે મદ કરું ? વળી કહ્યું છે કે:—

પરપ્રસાદાક્ષ્યાદિભયે લાભે મહત્યાપિ ।

ન લાભમદમૃચ્છન્તિ મહાત્માનઃ કથચ્ચન ॥ ૧ ॥

પર પ્રસન્નતાની શક્તિ આદિથી થએલ મોટા લાભમાં પણ મહાત્મા
પુરષો કોઈ રીતે લાભ મદને પ્રાપ્ત થતા નથી.

હવે કુલ મદને ત્યાગ કરવાનો પ્રકાર કહેતાં કહે છે:—

અકુલીનાનપિ પ્રેક્ષ્ય પ્રજ્ઞાશ્રીશીલશાલિનઃ ।

ન કર્તવ્યઃ કુલમદો મહાકુલભવૈરપિ ॥ ૧ ॥

કિં કુલેન કુશીલસ્ય સુશીલસ્યાપિ તેન કિમ્ ? ।

एवं विदन् कुलमदं विदध्याद् न विचक्षणः ॥ २ ॥

અકુલીન એટલે નીચા કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા માણુએને પણ જ્ઞાન, લક્ષ્મી અને આચાર વડે શોભતા દેખીને જ્યાં કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા માણુએએ પણ કુળમદ કરવો વ્યાજબી નથી. (૧)

જે માણુસ કુશીલ એટલે દુરાચારી છે, તેને કુળવડે કરીને શું ? તેમજ સુંદર આચારવાળાને પણ કુળનું શું પ્રયોજન છે ? એમ બાણીને વિચક્ષણુ પુરૂષોએ કુલ મદ કરવો ન જોઇએ. (૨)

આ જગતમાં અકુલીન પુરૂષો વિષા, લક્ષ્મી આદિ પદાર્થોથી વિભૂષિત બેવામાં આવે છે તેનું કારણુ એ છે કે, જોકે તેઓએ પૂર્વ જન્મમાં પુરૂષ તો ઉપાર્જન કરેલ છે, પરંતુ તેની સાથે નીચ કુળનું કર્મ પણ ખાંધેલ હોવાથી આ જન્મમાં નીચ કુલને ધારણુ કરેલ હોય છે. વળી કેટલાકોએ ઉચ્ચગોત્ર કર્મ ખાંધેલ હોય છે, છતાં પુણ્ય ઉપાર્જન કરેલું નથી હોતું, તો કુલ ઉત્તમ છતાં ધન ધાન્યાદિ ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિથી રહિત હોય છે. માટે તે તમામને શુભાશુભ કર્મની રચના બાણી કુળમદ ન કરેવા. અરે જને હુટેવોએ પાતાનો દાસ ખનાવેલ છે, તેવા માણુસને કુળથી શું ક્ષાયદો થનાર છે ? તેમજ વળી જને મદાચાર ઉપર સ્વાભાવિક પ્રેમ છે, તેને પણ કુળથી શો ઉપકાર છે ? પ્રાપ્ત થયેલ ઉચ્ચ કુળ લૌકિક ખ્યાતિ ભલે આપે, પરંતુ તે કદાપિ લોકોત્તર ગુણુ કરનાર નથી. ઉત્કટું ઉત્તમ કુળ નિમિત્તે જો કર્મખંધ થતો હોય, તો ઉત્તમ કુળ પણ શસ્ત્રરૂપ થયેલું ગણાય, કારણુ કે જો તેવું કુળ ન પામ્યો હોત, તો કર્મખંધ કરવાને વખત આવત નહિ, પ્રત્યુત ન્યૂનતાનીજ ભાવના ભાવત. યાદ રાખો કે સારી વસ્તુ સુંદર વિચારવાળા પુરૂષનેજ હિતકર થાય છે.

હવે એશ્વર્યના મદને માટે બુઝો:—

શ्रुत्वा त्रिभुवनैश्वर्यसंपदं वज्रधारिणः ।

पुरमामधनादीनामैश्वर्यं कीदृगो मदः ? ॥ ૨ ॥

गुणोज्ज्वलादपि अशयेद् दोषवन्तमपि श्रयेत् ।

फुर्शीलस्त्रीवदૈશ્વર્યં ન મદાય વિવેકિનામ્ ॥ ૨ ॥

ઇન્દ્ર મહારાજની પણ ભુવનના ઐશ્વર્ય (કુરુરાઇ)ની સંપદાને સાંભળીને શહેર, ગામ અથવા ધનાદિકના ઐશ્વર્યમાં મદ કરવો? અર્થાત્ મદ કરવો યુક્ત નથી. (૧) દુરુચારી સ્ત્રીની માફક જે સુભવાન પુરુષને પણ તણ બંધ છે, તેમજ જે દોષવાન પુરુષનો પણ આશ્રય કરે છે, એવા ઐશ્વર્યથી વિવેકી પુરુષોને મદ થતો નથી. (૨)

વિચાર કરો કે, ઇન્દ્રની ઋદ્ધિ આજળ મનુષ્યની ઋદ્ધિ શી ગણતરીમાં છે? જ્યારે તે કશા હિસાબમાં નથી; તો પછી ઐશ્વર્યનો મદ કરવો શું વ્યર્થ નથી? ઇન્દ્ર પણ અવસર થયેથી પોતાની ઋદ્ધિને છોડી બંધ છે, ત્યારે મનુષ્યની તો વાતજ શી? માટે અનિત્ય એવી ઋદ્ધિને માટે નિત્ય એવા આત્માને દુઃખી કરવો કોઈ પણ સુદ્ધિમાનને માટે ઉચિત નથી.

અમુક પુરુષ સુભવાન છે, એમ જાણી ઐશ્વર્ય કાંઈ તેની પાસે આવતું નથી; તેમજ તે નિર્જુષ્ટી છે એમ સમજી દૂર જતું નથી; માત્ર તે પૂર્વ પુરુષની રચનાના આધાર ઉપર રહેલું છે. પુરુષના ક્ષયમાં તેનો ક્ષય થાય છે, અને પુરુષની વૃદ્ધિમાં તે વિકસિત રહે છે, તાત્પર્ય એ છે કે ઐશ્વર્યનું કારણ પુરુષ છે, અને તે પુરુષ પણ આપણે હેય એટલે તેજવા લાયકજ છે. તથાપિ પરંપરાવડે માણસું કારણ હોવાથી શાસ્ત્રકારોએ પવિત્ર પુરુષોનો આશ્રય કરેલો છે. તેટલા માટે પુરુષ ઉપાર્જન કરવા વાસ્તે પ્રયત્નશીલ થવું. પરન્તુ ઐશ્વર્યનો મદ તો કદાપિ કરવોજ નહિ.

હવે બ્રહ્મમહેને છોડી દેવાની ભલામણ કરતાં કહે છે કે:—

મહાવલોડપિ રોગાચરવલઃ ક્રિયતે ક્ષણાત્ ।

દ્રવ્યનિલ્લવલે પુંમાં યુક્તો વલમદો ન હિ ॥ ૧ ॥

વલવન્તોડપિ જરમિ મૃત્યૌ કર્મફલાન્તરે ।

અચલાચ્ચેત્તો હન્ત ! તેષાં વલમદો મુધા ॥ ૨ ॥

મહાબળવાળો પુરુષ પણ રોગાદિના પ્રકોપથી ક્ષણવારમાં નબળો થઈ જાય છે, એટલા ઉપરથી અનિત્ય એવા બળની અંદર પુરુષોએ બ્રહ્મમહે કરવો વાજબી નથી. (૧) બળવાન પુરુષો પણ જરા (થડપણ) માં, મૃત્યુમાં તેમજ કર્મથી વચ્ચેલ બીજાં રૂપોને વિષે જે બળરહિત છે, તે તેઓનો બળમદ ફોગટ છે. (૨)

આત્મા સંબંધી બળનો મદ કોઈ કરતું નથી, પરંતુ જીવો શારીરિક બળનો મદ કરતા હોય; એમ જોવામાં આવે છે. ભાઈઓ ! આર્દીઆં વિચારવાની વાત છે કે બળના આશ્રયરૂપ જે શરીર છે, તે પણ સર્વથા વિનાશી છે, તો તેમાંથી ઉત્પન્ન થનાર બળ સુતરાં અનિત્ય છે. અને અનિત્ય પદાર્થો વિનાશ થવાના સ્વભાવવાળા હોવાથી બુદ્ધિશાળી માણસે મદ નગ કરવો જોઈએ.

જો બળ, કદાચ જરા, મૃત્યુ તેમજ કર્મનો નાશ કરતું હોય, તો તેનો મદ કરવો વાજબી પણ ગણાય, પરંતુ આ તો ઉલટું જરા, મૃત્યુ અને કર્મ, બળનોજ નાશ કરનારાં છે, મોટા મોટા યોદ્ધાઓને જરાએ જર્જરીભૂત કર્યાં છે. મૃત્યુએ બળવાન પુરૂષોને પણ ઉન્મેષમાત્રમાં હરાવ્યું કર્યું છે, કર્મરાજએ બળવંતોને નિર્બળ બનાવી પરાધીન કરી મૂક્યાં છે. તેટલા માટે બળ કર્મોધીન છે અને તે પરાધીન ચીજ છે, તેનો મદ ચતુર પુરૂષોની ચતુરાઈને કલંકિત કરનારજ છે. હવે પાંચમા રૂપ મદને પણ તિલાંજલિ આપવાનું કરમાવે છે:—

સપ્ત ધાતુમયે દેહે ચયાપચયધર્મણઃ ।

જરાજાદિભાવસ્ય કો રૂપસ્ય મદં વહેત્ ? ॥ ૧ ॥

સનત્કુમારસ્ય રૂપં ક્ષણાત્સ્યમુપાગતમ ।

શુશ્વા સર્ફણઃ સ્વજ્નેડપિ કુર્યાદ્ રૂપમદં કિલઃ ॥ ૨ ॥

સપ્ત ધાતુઓથી બનાપ્ત એવા શરીરને વિષે વૃદ્ધિ અને હાનિ પામવાના ધર્મવાળા, અને જરા, ફેજ આદિ ભાવો જીવે વિષે છે, એવા રૂપનો મદ કોણ કરે ? અર્થાત કોઈજ ન કરે. (૧) સનત્કુમાર ચક્રવર્તીનું રૂપ પણ ક્ષણવારમાં ક્ષય પામ્યું, એ સાંભળીને વિજાગ પુરૂષો શું સ્વપ્નમાં પણ રૂપમદ કરશે ખરૂં કે ?

રૂપ હર્મણાં શરીરસહચારી છે, તેથી શરીરવસ્થા પ્રમાણે રૂપવસ્થા નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. શરીરમાં, જે સ્વાભાવિક ધર્મો. વિદ્વંસ, વૃદ્ધિ, હાનિ વિગેરે છે, તે ધર્મો રૂપમાં પણ છે. વળી શરીર ધર્મનું સાધન છે, રૂપ ધર્મનું સાધન નથી. રૂપ વિનાના પ્રાણીઓ અર્થાત કુરૂપી જીવો પણ શરીરની સહાયતાથી ઉચ્ચ શ્રેણી ઉપર ચડ્યા છે. હવે જરાદેજી-

રીર પર પણ મદ ન કરવો, એમ શાસ્ત્રકાર કરમાવે છે, ત્યારે રૂપ પર મદ કરનાર માણસને જ્ઞાની કે અજ્ઞાની સમજવો? તેનો ખ્યાલ કરવાનું કામ બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિને ત્રોંપવામાં આવે છે. સર્ગત્ક્રુમાર જ્યાં ધર્માત્મા પુરૂષના મનમાં જ્યાં માત્ર રૂપનો મદ આવ્યો કે તત્કાળ તેમનું રૂપ નષ્ટ થઈ જવા સાથે સાત મહા રોગોએ શરીરમાં નિવાસ કર્યો હતો. તે મહા-પુરૂષનું દુંક વૃતાન્ત અને તેના ઉપરથી ઉપજતી ભાવના આગળ ઉપર આપવાનું મુક્તતવી રાખી, અર્હિત્યા એ વિચારવાનું છે કે, રૂપમદ, મહા પુરૂષને પણ અસાધ્ય વેદનાનું નિમિત્ત થઈ પડ્યો, તો આપણા જ્યાં પા-મર પુરૂષોને રૂપમદનો વિપાક કેવો ફળે, તેની તો કદપના શી કરવી? હવે, તપમદના પરિકારના પ્રસંગનું પ્રરૂપણ કરતાં કહેવામાં આવ્યું છેકે:—

નાભેચમ્ય તપોનિષ્ઠાં શ્રુત્વા વારજિનસ્ય ચ ।

કો નામ સ્વત્પતપસિ સ્વર્કીયે મદમાશ્રયેનુ ? ॥ ૧ ॥

યેનૈવ તપમા ત્રુટ્યેગ્ તરસા કર્મસંચયઃ ।

તેનૈવ મદાદિગ્ધેન વર્ધતે કર્મસંચયઃ ॥ ૨ ॥

ઋષભદેવ સ્વામીની અને શ્રીવીરપરમાત્માની તપ સંબંધીની દૃઢતાને સાંભળીને કયો માણસ પોતાના ઘોડા તપમાં મદનો આશ્રય કરે? (૧) જે તપ વડે કરીને જલદી કર્મ સમૂહનો નાશ થાય છે, તેજ જે મદ યુક્ત કરાય તો કર્મનો સમૂહ વૃદ્ધિને પામે છે.

પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરની તપસ્યા બીજા ખાવીસ તીર્થકરે કરતાં અધિક છે, નેટલા માટે તેને અર્હીઆં દક્ષાંતમાં લીધી છે. શ્રીઋષભદેવ ભગવાને એક વર્ષ સુધી આહાર લીધો નહિ, તેનું કારણ એ હતું કે, તે વખતમાં લોકો અજ્ઞાન આપવાનું સમજતા નહોતા. તેથી કરીને તે લોકો ભગવાન આગળ હાથી, ઘોડા, રથ, કન્યા અને ધન વિગેરે પારણ કરતા હતા. પરંતુ ભગવાનને તે કદપતું નહિ હતું. એક વર્ષને અંતે શ્રેયાંતક્રુમાર પારણ કરાવ્યું. એક વર્ષ સુધી કોઈની બુદ્ધિ દાન દેવાની થઈ નહિ. તેનું સુખ્ય કારણ એ હતું કે, પૂર્વ ભવમાં ભગવાનના જીવે અંતરાય કર્મ બાંધ્યું હતું, તે કર્મ ઋષભદેવ સ્વામીના ભવમાં ઉદય આવ્યું, કારણ કે કૃતકર્મનો વિના ભોગ્યે છુટકો થતો નથી. કહ્યું છે કે:—

ઉદયતિ યદિ માનુઃ પશ્ચિમાયાં દિશાયાં

પ્રચલતિ યદિ મેરુઃ શીવતાં યાતિ વહ્નિઃ ।

વિકસતિ યદિ પદ્મં પર્વતાગ્રે શિલાયાં

તદપિ ન ચલતીયં ભાવિની કર્મરેલા ॥ ૧ ॥

યદિ સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉગે, મેરુ ચલાયમાન થાય, અગ્નિ શીત-
લતાને પામે અને પર્વતના અગ્ર ભાગમાં રહેલા પત્થરની અંદર કમળ
વિકાસ પામે, તોપણ ભવિષ્યમાં ધનાર કર્મે કદાપિ અન્યથા થતું નથી.
આજ પ્રમાણે કર્મનું પ્રાધાન્ય અન્ય દર્શનકારો પણ એકી અવાજે સ્વી-
કારે છે, જુઓ, જે વખતે વશિષ્ઠક્રપિણે રામચંદ્રજીને માઠીએ ખેસ-
વાનું મુદ્દત્ત આપ્યું હતું, તેજ વખતે રામચંદ્રજીને વનવાસ જવું પડ્યું
હતું. અને તેટલાજ માટે કહ્યું છે કે:—

કર્મણો હિ પ્રધાનત્વં કિં કુર્વન્તિ શુભાં મહાઃ ? ।

વશિષ્ઠદત્તલમ્પોઽપિ રામઃ પ્રવ્રજિતો વને ॥ ૧ ॥

આ વખતે રામચંદ્રજી પાતે પણ શું વિચાર કરે છે:—

ચચ્ચિન્તિતં તદિહ દૂરતરં પ્રયાતિ

યન્નેતસા ન ગણિતં તદિહાભ્યુપૈતિ ।

પ્રાતર્ભવામિ વસુધાધિપચક્રવર્તી

સોઽહં વ્રજામિ વિપિને જટિલસ્તપસ્વી ॥ ૧ ॥

અહો ! જે મેં ચિન્તવ્યું હતું, તે અત્યન્ત દૂર જાય છે, અને જે મનથી
વિચાર્યું પણ નહોતું, તે આંહી પાસે આવીને ઉભું રહે છે, એટલે કે જેહું પ્રાતઃ
કાલમાં પૃથ્વીને અધિપતિ-ચક્રવર્તી થવાનો હતો, તેજ હું જટાવગિા તપસ્વી
થઈને અત્યારે જંગલમાં જઈ છું.

આ ઉપરથી આપણને સ્પષ્ટતથા માલુમ પડે છે કે, દરેક દર્શનકારોએ
યેન કેન પ્રકારેજ કર્મના પ્રાધાન્યનો સ્વીકાર કરેલો છે. અર્થાત્ ઈશ્વર
કર્તૃત્વ સ્વીકારવાવાળાઓ પણ અન્તે કર્મ ઉપરજ આવીને ઉભા રહે છે,
ત્યારે તેા પ્રથમથીજ કર્મને માનવું તેજ વધારે શ્રેષ્ઠ છે.

પ્રસ્તુતમાં કહેવાનું કે-લગવાનું ઋષભદેવે વાર્ષિક તપસ્યાદિ ઘણી તપસ્યાઓ કરીને અને અનેક પરિસહ ઉપસર્ગો સહન કરી ઘાતિકર્મેનો સ્વયં કરી કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને અનેક પ્રાણીઓને શિશુપના બાગી કર્યાં. તેજ પ્રમાંએ શ્રીમહાવીર પ્રભુએ ઘોર તપસ્યા કરી છે તેનું દિગ્દર્શન આ દેશનાની આદિમાં ઉપોદ્ઘાતની અંદર ઠરાવવામાં આવેલું છે, માટે વિશેષ ન લખતાં એટલુંજ કહેવું યસ ઘરે કે, જ્યારે પરમાર્થદિવાળા લોકોત્તર પુરુષોની તપસ્યા આગળ આપણી ઘોર તપસ્યા પણ તુરંચ છે, તો પછી સ્વસ્થ તપસ્યાનો ગર્વ કરવો શું કોઈ રીતે પર ઉચિત ગણી સકાય? જે તપ નિકાચિત કર્મેનો સ્વયં કરવામાં પણ સમથ છે, તે તપ દ્વારા ઉલટો કર્મખંપ સ્વયં, તે કેવું ગેરબ્યાજબી ગણાય? તેનો ક્ષણવાર વિચાર કરવામાં આવે, તો કદાપિ તપનો મદ પણ કરવામાં પ્રવૃત્તિ થાય નહિ.

હવે શ્રીકૃષ્ણાસાગર પ્રભુ આઠમા સુતમહને બહિષ્કાર કરવા માટે ચેતવણી આપતાં સૂચના કરે છે કે:—

સ્વપુદ્ગયા રચિતાન્યન્યૈઃ શાસ્ત્રાણ્યાગ્રાય લીલયા ।

સર્વજ્ઞોડ્દમીતિ મર્વાન્ સ્વકીયાજ્ઞાનિ સ્વાદતિ ॥ ૧ ॥

ધીમદ્રણધેન્દ્રાણાં ધૃત્વા નિર્માણધારણમ્ ।

કઃ ધ્રુવેત ધૃતમદં સર્કર્ણહૃદયો જનઃ ? ॥ ૨ ॥

અન્ય આચાર્યોએ ખનાવેલા શાસ્ત્રોનો પોતાની ખુદ્ધિ અનુસાર લીલા માત્રથી ગન્ધ લઇને સર્વજ્ઞપણાનો ગર્વ કરનાર માણસ પોતાનાજ અંગને ખાય છે; અર્થાત પોતેજ પોતાના પગ ઉપર કુહાડો મારે છે, (૧) શ્રીમત્ ક્રોધ ગણધરેની રચના શક્તિ અને ધારણ શક્તિને સંભળીને, કયો તાર્ત્ત્વિક અંતઃકરણવાળો મનુષ્ય સુતમહનો આશય કરશે વા? અપિ તું કોઈજ ન કરે. (૨)

કુશીત્ર ખુદ્ધિવાળા આચાર્ય મહારાજઓએ પોતાની ખુદ્ધિનો સદ્-પયોગ કરી, લીલા વડે અનેક શાસ્ત્રો ખનાવેલાં છે, તથાપિ તેમના મનમાં લગાર પણ મદાંસ થયો નથી. આ વાતની સંબંધિતિ તેઓનાં મન્યો પૂરી પાડે છે; જ્યારે હે પામર જીવ ! તું તેવા મન્યો ખનાવવાને તો શક્તિમાનુ નથી. કેવળ માંચ પચીસ તેઓના ખનાવેલા મન્યો વાંચવા માત્રથી મદવાળો થાય છે. આથી તો પ્રમાણિક લોકોની દષ્ટિ આગળ તું નારી મૂર્ખતા પ્રદર્શિત કરી,

કાર્તિને ખદલે અપકાર્તિને પ્રાપ્ત છે. ઉત્તરને ખદલે અવનતિને ભાગી થવાથી ગ્રન્થકારે 'સ્વાંગને ખાનાર' એમ કહ્યું છે, તે ઠીકજ છે. શ્રીગણધર મહારાજ-ઓની અમરકાર શક્તિ આગલ તું અર્કની તુલનાને પણ ધારણ કરવા શક્તિમાન નથી. વિચાર તો કર કે જે મહાનુભાવોએ કહ્યું ત્રિપદીના જ્વરથી દ્વાદશાંગીની રચના, ખરાખર શ્રીઅર્જુન દેવના આશયને અનુસરીને-ખિલકુલ તેનાથી અવિરૂદ્ધ પણે કરી છે, અને જેઓની ધારણાશક્તિ અનેક રચનાશક્તિ દેવાને પણ આશ્ચર્યવર્તમાં ઉતારે છે, તેવા ગણધરોએ પણ કદાપિ કોઈ ઠેકાણે મદાંશ માત્ર પણ કંઈ નથી. એટલે કે તેઓએ પણ મદને વિષ તુલ્ય માનેલ છે, તે પછી તારી શક્તિ, ભક્તિ અને વ્યક્તિ શા હિસાબમાં છે? તેટલા માટે હે ચેતન! શ્રુતમદાદિ કોઈ પણ મદ કરીશ નહિ. અને નિર્મદ ખની નિઃસ્ત્રીમ સુખને ભાગી ખન. ઉપર મૂળખ આઠે પ્રકારના માનની જુદી જુદી વ્યાખ્યા જોયા ખાદ હવે માનનું સમુચ્ચય સ્વરૂપ સામાન્ય પ્રકારે તખાસીએ. કહ્યું છે કે:—

ઉત્સર્પયન્ દ્વોપશાલાં ગુણમૂલાન્યથો નયન્ ।

ઉન્મૂલનીયો માનદ્વસ્તન્માદૈવસરિત્પૂરૈઃ ॥ ૧ ॥

દ્વોપશ્વી શાખાઓનો વિસ્તાર કરનાર, તેમજ ગુણ રૂપ મૂળીઓને નીચે લઈ જનાર એવા માન રૂપી વૃક્ષને, કોમળતા રૂપી નદીના પ્રવાહ વડે જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવું જોઈએ.

આ માનનો નાશ કરવા ઇચ્છતા જનોએ તેના ઔષધ તરીકે મૃદુતાનું સેવન કરવું જોઈએ, કેમકે, કહ્યું છે કે:—

માર્દવ્યં નામ મૃદુતા તત્ત્વૌદ્ધત્યવિષેધનમ્ ।

માનસ્ય પુનરૌદ્ધત્યં સ્વરૂપમનુપાધિકમ્ ॥ ૧ ॥

અન્તઃસ્પૃશેઞ્ચ ત્ર યત્રૌદ્ધત્યં જાત્યાદિગોચરમ્ ।

તત્ર તસ્ય પ્રતીકારહેનોમાર્દવ્યમાજ્ઞયેન્ ॥ ૨ ॥

માર્દવ્ય એટલે મૃદુતા; તે ઉદ્ધતાધને દૂર કરનાર છે. અને માનનું સ્વભાવિક સ્વરૂપ ઉદ્ધતાઈ છે. (૧)

અન્તઃપ્રદેશની અન્દર જે જે જગ્યાએ જાતિ મદ વિગેરે આઠે મદો

સંબંધી ઉદ્ધતતા સ્પર્શ કરે, તે તે સ્થળે તેના વિનાશને માટે મૃદુતા ધારણ કરવી. (૨)

રોગની શાંતિ માટે ખુદ્ધિમાનો જન્મ યોગ્ય ઔષધ-ઉપચારો કરે છે, તેમ આઠ મદનો સંબંધ જ્યાં જ્યાં જણાય, ત્યાં ત્યાં કોમળતાને ઉપયોગ કરવો હિતકર છે. મૃદુતા મદના સંબંધને દૂર કરવામાં પર-મૌપધિ છે. મૃદુતાગુણને ધારણ કરનાર પુરૂષ હંમેશાને માટે સુખી રહે છે. દાખલા તરીકે આપણે એક પુષ્પ લઈએ.

પુષ્પની મૃદુતા જનનમાં પ્રસિદ્ધ છે. જુઓ, આ પુષ્પને ભ્રમર જેવી, કઠિન વસ્તુમાં પણ પ્રવેશ કરવાના સ્વભાવવાળી જાતિ પણ દુઃખ દેતી નથી; જો કે ભ્રમરનો સ્વભાવ કઠિનની સાથે કઠિન થવાનો છે, ત્યારે ઇતર જનની તો વાતજ શી? માટે મૃદુતા સર્વથા ધારણ કરવામાંજ સાર છે. કહ્યું પણ છે કે:-

सर्वत्र मार्दवं कुर्यात् पूजयेत् तु विशेषतः ।

येन पापाद्धिमुच्येत पूज्यपूजाव्यतिक्रमान् ॥ ૧ ॥

સર્વ ઠેકાણે મૃદુતા કરવી, પણ પૂજનીય પુરૂષોમાં વિશેષે કરીને કરવી; કે જ્યાં કરીને પૂજનીયની પૂજના વ્યતિક્રમથી થયેલ પાપમાંથી મારણી મુક્ત થઈ શકે.

આ પ્રસંગે માનને માટે બાહુબલીનું હૃદય ભેદક દૃષ્ટાન્ત વિચારવું જરૂરનું છે.

બાહુબલીનું હૃદ્યાંત.

मानाद्बाहुवली बद्धो लताभिरिव पादपः ।

मार्दवात्तत्क्षणान्मुक्तः सद्यः संप्राप केवलम् ॥ ૧ ॥

વેલડીએ વડે કરીને જન્મ વૃક્ષહોયની ! તે પ્રમાણે માન વડે બાહુબલી બંધાણો. અને તત્કાળ સરસતાના કારણથી તે બંધન રહિત થયો અને તુરંત કેવળ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું. આ બાહુબલીની દેંક કથા આ પ્રમાણે છે.

“ ભરત રાજના લઘુ બંધુ શ્રીબાહુબલી, વાણસીક નામ દેશના અધિપતિ હતા. જ્યારે શ્રીભરતચક્રવર્તી છ ખડોને છત્રીને અભોધ્યામાં ખાણ આગ્યા, ત્યારે ચક્રવેલ આયુધશાળાનો અંદર પ્રવેશ પામ્યું નહિ.

ત્યારે મંત્રીઓએ કહ્યું, હે મહારાજ, આપણે હજુ છતાં આટી છે. કેમકે
 જ્યારે સ્વગૌત્રીઓ પણ આત્રા માગતા નથી, તો બહારના કોણ લોકો
 આપની આત્રા માનશે ? ' ઇત્યાદિ. વાક્યોથી ઉત્સાહિત અનેક ભરત
 રાજ્યે ખાહુખલી ઉપર હૂત મોકલ્યો. હૂત વાહુલીક દેશને જોઇનેજ
 ચક્રિત થઇ ગયેા. ત્યાં તેણે હંબરો ચમત્કરો જોયા; તે દેશમાં ભરતનું
 નામ પણ કોઇ જાણતું નહોતું. ભરત શબ્દનો વ્યવહાર માત્ર સ્ત્રિયોની
 કંચુકી ઉપર બનાવેલા ચિત્રને માટેજ કરવામાં આવતો હતો. ધીમે ધીમે
 તે હૂત મુખ્ય શહેર તક્ષશિલા નામની નગરોએ પહોંચ્યો. શ્રીખાહુખલીની
 આત્રા મળવાથી છડીદારે તેને રાજામાં પ્રવેશ કરવા દીધા. હૂતે ત્યાં
 પોતાનું કાર્ય સામ, દામ, દંડ અને ભેદવાળા વચનોથી યથા યોગ્ય રીતે
 બજાવ્યું. તે સમયે ખાહુખલીને કોપ તો થયો, પરંતુ હૂતને અવધ્ય
 જાણી અપમાન પૂર્વક સલામાંથી બહાર કાઢ્યો. હૂતે ભરત રાજા પાસે
 જઇ પોતાનું વૃત્તાંત મીઠું મરચું લભરાવી કહી સંબળાવ્યું, અને
 ભરત રાજાને લડવા માટે તૈયાર કર્યો. બીજી તરફ ખાહુખલી પણ તૈયાર
 થયા. પૂર્વ પશ્ચિમ સમુદ્ર જન્મ ભેગાથ થાય; તેમજને પક્ષનાં સૈન્યો સામ
 સામે આવી ઉભા રહ્યાં. લડાઇની સંપૂર્ણ સામગ્રિયો તૈયાર થઇ ગઇ.
 તે સમયે ' સૈન્યની લડાઇથી પ્રબળો સંહાર થશે ' એમ જાણી, દેવતાઓ
 મધ્યસ્થ બન્યા અને બંને બાઇઓને લડવાને માટે બંદોબસ્ત કર્યો. એક
 ખાહુ દેવ, દાનવ, યક્ષ, રાક્ષસ, કિત્તર અને વિવાહરો મધ્યસ્થતાથી
 જોવાને માટે ઉભા રવા. બીજી ખાહુએ બંનના સૈનિકો. બંને બાઇઓ વચ્ચે
 પાંચ પ્રકારના યુદ્ધની પ્રતિજ્ઞા થઇ, (૧) દૃષ્ટિ યુદ્ધ, (૨) વાગ્યુદ્ધ,
 (૩) ખાહુયુદ્ધ, (૪) દંડયુદ્ધ, (૫) મુઠિટયુદ્ધ, મુઠિટયુદ્ધ સિવાયના ચાઈ
 યુદ્ધોની અંદર ખાહુખલીએ ભરતરાજાને પરાસ્ત કર્યો, તે વખતે ભરત
 રાજા મ્હાનવદનવાળા માહુમ પડવાથી, ખાહુખલીએ તેમને ઉત્સાહી બનાવી
 પાંચમું મુઠિટયુદ્ધ કરવું શરૂ કર્યું. પ્રથમ ભરત મહારાજે ખાહુખલી
 ઉપર મુઠિટનો પ્રહાર કર્યો, જેથી ખાહુખલી ઢીચળુ સુધી જમીનમાં પેટી
 ગયા. ક્ષણવાર નેત્રસંપુટ બંધ રહ્યા બાદ ખાહુખલી સાવચેત થયા.
 હવે પોતાનો મુઠિટ ઉપાડવાનો વારો આગ્યો. બંને જબુ તલ્લવ મોક્ષ-
 ગામી હોવાથી શ્રીખાહુખલીની વિચાર શ્રેણી બદલાણી:- ' જે આ મુઠિટ
 ભરત પર ગઇ તો નિઃસન્દેહ ભરત પંગતવને પામશે; હા ! ખંદ ! ક્ષણ
 વિનશ્વર રાજાને; માટે ઉભય લોકમાં નિન્દનીય કર્મ કરવું કોઈ રીતે

ચોગ્યઃ નથી; તેમજ મુષ્ટિ પાછી ફેરવવી તે પણ ચોગ્ય નહિ, આમ વિચાર કરી તેજ મુષ્ટિ વડે ખાહુખલી સ્વદેશનો લોચ-કરી-દ્રવ્ય અને ભાષ પરિવ્રલના ત્યાગી ખન્યા-જેમકે:—

इत्युदित्वा महासत्त्वः सोऽग्रणीः शीघ्रकारिणाम् ।

तेनैव मुष्टिना मूर्ध्न उद्ग्रे तृणवत् क्वचान् ॥ ૧ ॥

શ્રીભરત મહારાજા પોતાના સાધુ યજ્ઞેલા જોઈ તાકાળ આ પ્રમાણે અપવાદ લાગ્યા:—

भरतस्तं तथा दृष्ट्वा विचार्य स्वकुर्मं च ।

यभूव न्यश्चित्तप्रौढो विविश्रुतिव मेदिनीम् ॥ ૧ ॥

शान्तं रसं मूर्त्तमिव आतरं प्रणनाम सः ।

नेत्रजैरश्रुभिः कोष्णैः कोपशेषमिवोत्सृजन् ॥ ૨ ॥

सुनन्दानन्दनमुनेर्गुणस्तवनपूर्विकाम् ।

स्वनिन्दामित्यथाकार्पात् स्वापवादगदौपधीम् ॥ ૩ ॥

ભરત મહારાજા ખાહુખલીને સાધુ યજ્ઞેલા જોઈ પોતાના કુર્મને વિચાર કરતા જાણે પૃથ્વીમાં પ્રવેશ કરવાની ધરણ વાળા ન હોય, તેમ નીચી ગરદન કરી ઉભા રહ્યા (૧)

સાક્ષાત શાંત રસજ હોયની ! એવા પોતાના ભાષને ભરત રાજાએ નમસ્કાર કર્યો; તે વખતે જાણે પોતે કિંચિત્ ઉભ્યુ એવા સ્વ-નેત્રનાં આંસુ વડે, શેષ રહેલા કોપને ફેંકતોજ હોયની શું ? એવા પ્રતિભાસ થતો હતો. (૨)

શ્રીખાહુખલી મુનિના સુજોનુ સ્તવન કર્યો ખાદ ભરત મહારાજા પોતાના અપવાદની પરમ ઔપધી રૂપ આત્મનિંદાને નીચે પ્રમાણે કરવા લાગ્યા. (૩)

શ્રીભરતનેશ્વર પોતાના અપવાદ રૂપ શેગની શાંતિ માટે શ્રીખાહુખલી મહારાજાને અમરે છે અને આત્મનિંદા કરવાં કહે છે:—

धन्यस्त्वं तत्तजे येन रात्रयं मदनुकम्पया ।

पापोऽहं यदसन्तुष्टो दुर्मयस्त्वामुपात्रवम् ॥ ૧ ॥

સ્વશક્તિ.યેન જાનન્તિ યે ચાન્યાયં-પ્રકુર્વતે ।

જીવન્તિ યે ચઃલોભેન તેપામસ્મિં ધુરન્ધરઃ ॥ ૨ ॥

રાજ્યં ભવતરોર્ષાજં યે ન જાનન્તિ તેઽધમાઃ ।

તેભ્યોઽપ્યહં વિશિષ્યે તદજહાનો વિદત્રપિ ॥ ૩ ॥

ત્વમેવ પુત્રસ્તાતસ્ય યસ્તાતપથમન્વગાઃ ।

પુત્રોઽહમપિ તસ્ય સ્વાં વેદ્ મવામિ ભવાદ્વાઃ ॥ ૪ ॥

મારા ઉપર અનુકંપાની ખાતર તેં રાજ્યને ત્યાગ કર્યો, માટે તને ધન્ય છે, જ્યારે અસંતોષી અને મનોમતા થઈને મેં, તને ઉમ્મત્તવઃ કર્યો એટલા માટે હું પાપી-હું. (૧) જે લોકો પોતાની શક્તિને જાણતા નથી; જેઓ અન્યાય કરે છે; તેમજ જેઓ લોભ વડે પોતાની જાણી ગાળે છે, તેઓની અન્ધર હું ધુરંધર છું; મતલબ કે હું સ્વશક્તિને જાણતો નથી, અન્યાય કરું છું; તેમજ લોભ વડે જીવું છું. (૨) 'રાજ્ય એ સંસાર રૂપ વૃક્ષનું ખીજ છે.' એ પ્રમાણે જે લોકો જાણતા નથી તેઓ અધમ છે, જ્યારે હું તો તેઓ કરતાં પણ વિશેષ અધમ છું, કારણ કે હું તો ઉપર પ્રમાણે જાણતા છતાં તેના ત્યાગ કરતો નથી. કહેવાનો તાત્પર્ય એ છે કે ખરે જાણીકાર તો તેજ ગણામ કે જે અમુક વસ્તુને અનિષ્ટ જાણીને તેનો ત્યાગ કરે, કિન્તુ તેમ નહિ કરતાં વ્યર્થ વાચાલતાને ધારણ કરનારાઓ જગત્ને ઠગનારા છે. (૩) તુંજ તાતનો ખરો પુત્ર છે કે જેણે તાતના માર્ગનું અનુસરણ કર્યું; હું પણ જે તારા ત્રરજો થાઉં તોજ તાતનો વાસ્તવિક પુત્ર ગણાઈ. (૪)

સત્તો વાહુર્વલિં નત્વા ભરતઃ સપરિચ્છદઃ ।

પુરીમયોપ્યામગમત્ સ્વરાજ્યશ્રીસહોદરામ્ ॥ ૧ ॥

ત્યાર પછી બાહુબલિનરૂપિને નમસ્કાર કરીને ભરત મહારાજ પરિવાર સહિત ઇન્દ્રપુરીની સમાન શોભાવાળી અયોધ્યા નગરી પ્રત્યે ગયા.

ભરત મહારાજને અંતઃકરણ પૂર્વક ઉપર મૂળ્ય મહાત્મા બાહુબલીની સ્તુતિ કરવા સાથે પોતાની ન્યૂનતા પ્રદર્શિત કરી, જેથી પ્રબળ અને શાવ એ બંને પ્રકારની શક્તી યેળવી સ્વસ્થાને ગયા.

હવે અહીંનાં ખાહુખલીજીએ પાત્ર શ્રીપ્રભુજી પાસે જવાનો વિચાર કર્યો, કે તત્કાળ માન મહારાજનું આગળ આવીને ખડો થયો. અર્થાત્ તેમને એવી ખુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ કે 'જમણે મારા કરતાં અગાઉથી મત્ત રહણ કરેલાં છે, એવા નાના ભાઈઓને હું શું જઈને નમસ્કાર કરું પરો ? તેટલા માટે ઉચિત છે કે અહીંનાંજ ઘાતી કર્મને ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા બાદ તાતની સમીપે જઈએ' એમ ધારી તેજ સ્થળે દેવાનારૂઠ થયા. એક વર્ષ સુધી આહાર ખાણી લીધા વિના સ્થાણની માફક સ્મર રહ્યા, જે દર્મિયાન તેમની દાઢી અને મૂંછોમાં પશ્ચિઓએ માળા ઘાલ્યા, વળી પશુઓ પોતાના શરીરમાં આવતી ખુજલીને દૂર કરવા સારૂ તેમને એક ઝાડ સમજી તેની સાથે ઘર્ષણ કરવા લાગ્યા. ઇત્યાદિ અનેક આશ્ચર્ય જનક ઘટના શ્રીખાહુખલીની થયા છતાં, માન મહારાજનુંજ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવા હીલુ નહિ. છેવટે કદવાસમુદ્ર અંતર્યામી જગવાને શ્રાદ્ધી અને સુંદરી એ બે સાધ્વીઓને, ખાહુખલીને ઉપદેશ કરવા સારૂ મોકલી, જગવાને ખતાવેલી નિશાની અનુસાર તેઓ જન્મે આવી, પરંતુ ખાહુખલી દષ્ટિગોચર થયા નહિ. છતાં જગવાનના વચન પર પૂર્ણ યદ્દાણ હોવાથી તેજ સ્થળે તેણીઓએ પુનઃ પુનઃ ખારીકીથી તપાસ કરી. મહા કષ્ટે ખાહુખલીજીને ઓળખી લીધા. બાદ તેઓ લબ્ય સ્વરથી બોલી:— 'હે બંધવ ! જગ ઉપરથી નીચે ઉતરે, જબરદસ્ત પુરૂષને કેવળજ્ઞાન થતું નથી.' આ પ્રમાણે વાણીનું ઉચ્ચારણ કરી સ્વસ્થાને પાછી આવી. તેઓનાં ગયા બાદ ધીર, વીર અને ગંભીર એવા ખાહુખલીજી મહામુનિએ સ્વતંત્ર વિચાર કરવા માંડ્યો:— 'મેં તમામ રાજ્યકર્મિણો ત્યાજ કર્યો છે. છતાં સંયમધારિણી સાધ્વીઓએ મને જબવતરણ કરવાનું કેમ કહ્યું હશે ? મારી પાસે જગ (હાથી) તો છે નહિ; વળી સાધ્વીઓ કદાપિ બૂઠું બોલે નહિ.' ઇત્યાદિક ગહન વિચાર સાગરમાં જોયાં મારતાં ખાહુખલી મહારાજાએ તત્ત્વદષ્ટિથી સાધ્વીઓનાં વચનનું રહસ્ય બાણી લીધું:— 'હા ! ધિહ્ ! મામ્ ધિહ્ ! માન રૂપી જગ ઉપર ચડેલ પુરૂષને કેવલ્ય કદાપિ પ્રાપ્ત થાય નહિ, માટે સાધ્વીઓનું કહેવું અક્ષરશઃ સત્ય છે, મારી કેવી અસાનતા કે જગત્પત્થ પુરૂષોને નમસ્કાર કરવામાં પણ મને લજબ આવી ? ખેર ! બાવિ અન્યથા થતું નથી.' ઇત્યાદિ વિચાર કરી વાંદવાને માટે જવા સારૂ તૈયાર થયા:—

इवानीमपि गत्वा तान् वन्दिष्येऽहं महामुनीन् ।

चिन्तयित्सेति स महासत्त्वः पादमुदक्षिपत् ॥ १ ॥

હતાવહીવ ત્રુટિતેષ્વભિતો ઘાતિકર્મસુ ।

तस्मिन्नेव पदे ह्यानमुत्पेदे तस्य केवलम् ॥ २ ॥

‘આત્યારે પણ જઈને તે મહામુનિઓને, હું વાંદીશ.’ એમ વિચાર કરી તે મહા સત્ત્વશાળી બ્રાહ્મણી મુનિએ જવો પણ ઉપાડ્યો કે તરતજ વેલડીઓની જેમ ચારે બાજુથી ઘાતિકર્મો દ્રુટયાં અને તે પગને લિધાવતાની સાથેજ તેમને કેવળજ્ઞાન પ્રકટ થયું.”

ઉપરના દષ્ટાંત ઉપરથી સાર એ શ્રદ્ધા કરવાનો છે કે, માન કે પ મહાશત્રુએ બ્રાહ્મણી જેવા મહામુનિના તપસ્તેજને પણ તિરોહિત (આચ્છાદિત) કરી નાંખ્યું; તો પછી તે, પામર માણસોના ધર્મ ધ્યાનને તો નંદ કરીજ નાખે, એમાં આશ્ચર્ય શું છે? તેટલાજ માટે મોક્ષાભિલાષી મહાશયોએ માન કરવું નહિ, કદાચ અજ્ઞાન પશાત્ વધ જાય, તો બ્રાહ્મણી મહારાજના આ દુઃક વૃત્તાંતને તુરંત યાદ લાવી તેની માફક માનને ત્યાગ કરી આત્મસુખાનંદી ખનવું જોઈએ.

એકાંતમાં ખેત્રીને ઘડીબર આત્મસાક્ષીએ વિચાર કરવામાં આવે; તો, એ વાત સ્વાનુભાવ સિદ્ધ થાય છે કે, માન મનુષ્યોને તત્કાળ પ્રત્યક્ષ ક્ષણે દેખાડે છે. જે વસ્તુનો ગર્વ આપણા મનમાં આવ્યો હોય, તેજ વસ્તુમાં કાંઈ ફારફેર અથવા વિકૃતિ થયેલી આપણને ચોરાજ વખતમાં માલુમ પડશે. કદાચ ધારે કે ઉત્ત્ર પુષ્ટ્ય પ્રકરણના જોરથી અભિમાનનું ક્ષણ તાત્કાલિક ન મળે, તો પણ ભવાંતરમાં તો તેનું ક્ષણ જરૂર ભોગવવુંજ પડશે, એમાં ગિલકુલ સંશય નથી. અભિમાનને મિથ્યાત્વનો પિતા (ઉત્પન્ન કરનાર) કહીએ, તો પણ ચાલે તેમ છે. કારણ કે તે ધર્મી પુરુષના મનોમંદિરમાં પેસી સુંદર જાવના રૂપી સુગંધને દૂર કરી કદાચકે રૂપ દુર્ગંધની વૃદ્ધિ કરે છે અને કદાચકે માણસ તત્વાન્વેષી થઈ શકતો નથી. જ્યાં તેની મતિ લાગેલી છે; ત્યાં યુક્તિને લઈ જાય છે, પરંતુ યુક્તિયુક્ત વસ્તુ પ્રત્યે તેની મતિ જતી નથી. કદાચકે રૂપ ચક્ર જેના શિરપરલાગેલો હોય છે; તેની ભાગ્યદશા પરવારેલીજ સમજવી. કેમકે કદાચકે પુરુષને સદ્વિચારની સ્પૃષ્ટિ સ્વપ્નમાં પણ આવતી નથી.

કદાચકને કેટલીક વખતે : કુહાર, અગ્નિ, વિષ, પત્થર, માટી, ભસ્મ રોગ, અને સોઠાદિની જે ઉપમાઓ આપવામાં આવે છે, તે ખરેખર યથાર્થ છે, કારણ કે કુહાર જેમ વૃક્ષાવલીના વિનાશ કરે છે, તેમ કદાચક સદૃશ્યાન રૂપ વૃક્ષનો વિનાશ કરે છે; ખીણ, અગ્નિની ઉપમા એટલા માટે સાધક છે કે જેમ અગ્નિ લતાસમૂહનો નાશ કરે છે, અને તેને પરિણામે પૂલ કુળાદિની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તેમ પ્રમાણે જેના હૃદય ખરેખરમાં કદાચક રૂપ અગ્નિ લાગેલ હોય છે, ત્યાં આગળ સદૃશ્યાવના રૂપ વેલડી રહેનાર નથી, તો પછી તેમાંથી ઉદ્ભવ પામતાં સમતા રૂપ પુષ્પો અને હિતોપદેશરૂપ કુળોની આશા રાખવી તે દુરાશાજ સમજવી. વળી ત્રીજી વિષનું ઉપમાન એટલા માટે ઘટે છે કે, વિષ જેમ પુરુષના અવયવોને શિથિલ કરી અનંત વેદનાઓને અનુભવ કરાવી પ્રાણનો ત્યાગ કરાવે છે; તેમ, જે માણસે કદાચકવિષનું પાન કરેલ છે, તેના સમ્યગ્ જ્ઞાન રૂપ શરીરના અવયવો શિથિલ છે, તેમ અજ્ઞાન રૂપ યજ્ઞ જપ છે; વેદનાઓ ઉદ્ભવે છે અને છેવટે ભાવપ્રાણ તિરોહિત થાય છે. વળી ચોથી પત્થરની ઉપમા પણ કદાચકને લાગુ પડી શકે છે. કેમકે પત્થરમાં જેમ જળનું ખિન્દુ અવકાશ મેળવી શકતું નથી, તેમ જેના અંતઃકરણમાં કદાચક રૂપ પત્થરે પ્રવેશ કરેલ હોય છે, તે અંતઃકરણની અંદર તત્ત્વ જળનો પ્રવેશ થતો નથી. વળી પાંચમી માટીની ઉપમા પણ વ્યાજબીજ છે, માટી જેમ કાંચને મલીન કરે છે, તેમ કદાચક રૂપ માટી સ્વચ્છ સ્વરૂપવાળા આત્માને કર્મરજ વડે મલીન કરે છે. હવે ભસ્મની સાથે તેની તુલના કરવામાં આવે તો પણ ઉચિત્ત છે. ભસ્મમાં નાંખવામાં આવેલ ઘૃતાદિક જેમ વ્યર્થ છે, તેમ કદાચક રૂપ ભસ્મ જે ઠેકાણે વિષમાન છે, ત્યાં પરમાર્થવૃત્તિ રૂપ ઘૃતાદિ વ્યર્થ છે. સાતમી રોગની સાથે તેની ઉપમા પણ વાજબી છે. જેમકે જવરાદિ રોગ જેના દેહમાં ઘર કરી રહેલ હોય છે; તેને મિષ્ટાન્ન, ઘી, દૂધ, વિગેરે પદાર્થ રચિતર થતા નથી; તેની માફક કદાચક રૂપ રોગ જેના શરીરમાં લાગેલ છે; તેને સત્ય પદાર્થ રૂપ મિષ્ટાન્ન, તત્ત્વરચિ રૂપ દુગ્ધ અને વિવેક રૂપ ઘૃત રચિતર ઘણું નથી. વળી આઠમા સોઠની સાથે તેનો સુકાળલો કરીએ. સોઠ રૂપ સંકુ જેના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે, તેનાં મન, વચન અને કાયા વ્યાનિવાળાં માલુમ પડે છે, તેમજ કદાચક રૂપ સોઠ જેના મનોમંદિરમાં વિષમાન હોય છે; તેને દેવ, સુર, અને ધર્મ રૂપ ત્રિપુટીના સંબંધમાં પણ વ્યાનિ રચા કરે છે, અર્થાત્ સુદેવ, સુસુર અને સદ્ગુણની ઓળખાણ.

તેનાથી યદ્ય શક્તી નથી. તેટલા માટે 'અનુચિત' અને 'અભિમાન' કરવું ઉચિત નથી. જ્યાં અભિમાનનો અભાવ છે, ત્યાં કદાચક્ર સ્વપ્નમાં પણ દર્શન દઈ શકતો નથી, કારણ કે કારણ વિના કાર્યોત્પત્તિ થતી નથી. આજ અભિમાનથી દુર્યોધન કેવી દુર્દેશને પામ્યો હતો, તેનો ઇતિહાસ પ્રાયઃ આખાલ જોખાલ સર્વત્ર જગ જાહેર છે. શ્રીમહાવીરના શાસનમાં, વ્રત, નિયમ, સ્વાધ્યાય અને ધ્વનિયનિગ્રહાદિઃકરનાર કેટલાંક મુનિઓને પણ નિન્દવોની છાપ લાગી હતી, તેનું મૂળ કારણ બે તેપાત્રીશું, તે કદાચક્ર સિવાય બીજું કંઈજ જણાશે નહિ.

અભિમાનથીજ મનુષ્યો વિતંડાવાદ કરીને ચોતાની છન્દગી વ્યર્થ ગુમાવી દે છે. તે પરભવમાં અનેક દુઃખોનો ભાગી થાય છે. તે વખતે અભિમાન કંઈ આડું આવતું નથી, પરંતુ છવ ઉલટો કેડીનો બને છે.

નિરભિમાની પુરૂષો અહંકાર-મમકારના શત્રુ હોવા સાથે સત્ય પક્ષના પક્ષપાતી-હોય છે. તેઓના હૃદયકુહરમાં વિવેક-વિનય-શમ દમ્બાદિની હીવાળી પ્રકટે છે. જેને ક્ષીધે વસ્તુતઃ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ રતનત્રયીને બેઈ શકે છે, તેમજ અન્યને પણ તેના પ્રકાશ કરાવી શકે છે. માનની અસ્ત દશામાં મનુષ્યો ગુણીના ગુણગાન કરવામાં લાગ્યશાળી નિવડે છે. સ્વયં ગુણી અને ગુણાનુરાગી એ બે પ્રકારના પુરૂષો ચારિત્ર-ગુણ અને દર્શનગુણ પાત્રી શકે છે, તે સિવાયના અભિમાન પર્વત ઉપર ચઢેલા ગુણદ્રેષી પુરૂષો વાસ્તવિક વસ્તુને ન જણવાથી મિથ્યાત્વ ભૂમિ ઉપર સ્થિત છે, એમ સંભળાય છે. તેને માટે ભૂંચો નીચેના બે શ્લોકોઃ-

ગુણી ચ ગુણરાગી ચ ગુણદ્રેષી ચ સાધુષુ ।

શ્રુયન્તે વ્યક્તમુક્ષુષ્ટમધ્યમાધમવુદ્ધયઃ ॥ ૩૦ ॥

તે ચ ચારિત્રસમ્યક્ત્વમિધ્યાદર્શનમૂમયઃ ।

શત્તો દ્વયોઃ પ્રકૃત્યૈવ વર્તિતઠ્યં યયાચ્છમ્ ॥ ૩૧ ॥

(ધીમશ્વજોનેજયકૃતા માર્ગદ્વારિશિકા.)

સ્વયંગુણી, ગુણાનુરાગી અને સાધુ જનોમાં દ્રેષ ધારણ કરનાર એવા ત્રણ પ્રકારના પુરૂષો સ્પષ્ટ રીતે સંભળાય છે, તેઓને અનુક્રમે ઉચ્છૃષ્ટ, મધ્યમ અને અધમ સમજના. (૩૦) વળી તેઓને અનુક્રમે

આરિય, સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાદર્શનની; જૂમિ ઉપર; રહેલા એટલે કે આરિય, સમ્યક્ત્વી અને, મિથ્યાદષ્ટિ સમજવા. તેટલા માટે વિવેકી પુરૂષે પ્રથમના જે પ્રકારના માર્ગમાં યથાશક્તિ વર્તન કરવું, પરંતુ ત્રીજાની એટલે કે ગુણુ દ્રેષીપણાની રીતભાતને દૂર તજવી. (૩૧)

હવે ત્રીજાગવાનું ક્રોધ અને માનની બ્યાખ્યા કર્યા પછી માયા મહાદેવીનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે.

માયાનું સ્વરૂપ.

માયાનો સામાન્ય અર્થ, કપટ-મપંચ-છલભેદ-હઝાઇ-દગો-વિશ્વાસ-ઘાત ઇત્યાદિ થઇ શકે છે. માયાથી મુક્ત પુરૂષો માયઃ મુક્ત છે, જ્યારે માયાથી બદ્ધ પુરૂષો બહુધા બદ્ધજ સમજવા. આત્મ કલ્યાણભિલાષી પ્રાણીઓએ સર્વથા સદાને માટે માયાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. માયાના પાશમાં ફસેલા જીવો સત્યવતથી વચિત રહે છે અને પોતે કરેલાં દાન પુણ્યાદિ સુકૃતના ફળોને પણ પામતા નથી. માયા સમસ્ત દુર્ગુણોની ખાત્રુ છે. કહ્યું છે કે:—

અસૂરુતરય જનની પરદુઃ શીલશાલિનઃ ।

જન્મભૂમિરાવિદ્યાનાં માયા દુર્ગતિકારણમ્ ॥ ૧ ॥

માયા, મૃપાવાદની માતા છે, શ્રદ્ધાચર્યે રૂપ વૃક્ષને કાપવામાં કુહાડી સમાન છે, અવિદ્યાની જન્મભૂમિ અને દુર્ગુણિનું કારણુ છે.

માયાવી પુરૂષ સ્વાભિમાન રાખવા માટે અસત્ય વચન બોલતાં અટકતો નથી. બદ્ધે જૂદનું સેવન કરવામાં પોતાની બહાદુરી સમજે છે; તેમ પોતાના આચાર વિચારને પણ જલ્દાંજલ્દી આપી દે છે. માયાથી આ જગતમાં નિન્દનીય દુર્ગુણો પેદા થાય છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ દુર્ગતિ મળવામાં માયા સદજ કારણુ છે. આ પંચમ કાળની અન્દર માયા મહારાણસીના પંજમાં કેઇ નહિ ફસાયો હોય, એમ ધારી રાઠાતું નથી. દરેક પ્રાણીઓ પોત પોતાના કાર્યને કીક ખતાવવા બગીરથ પ્રયત્નો કરતા જોવામાં આવે છે અને ખને છે એમ કે, આત્મ કલ્યાણના હેતુભૂત તપ-સંયમાદિ કાર્યોને માચરૂપ મહા નાજણીના પૂઠકારથી નષ્ટ-અટ કરતાં વાર લગાડતા નથી. લોઠામાં વાક વાક કહેવડાવવાની ખાતર

અનેક પ્રકારે કષ્ટ-પરંપરા-ઉઠાવવામાં આનંદ માનતા-હિંદીગીચાર થાય છે. આત્મધ્યાનીપણુને ટાળ કરી મહાપુરૂષોનાં બિરૂદો ધારણ કરવા ઉગ્રમાળ થાય છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે આત્મકલેશી-બની સંસાર સાગરની વૃદ્ધિ કરવામાં અને વિપક્કિયાની સાધના કરવામાં અર્થેસરે બને છે. આંવાં પુરૂષોને 'હગ નંદિ કહેતાં આત્મસ્વરૂપથી હગાગ્રિલા કહેવા જોઈએ. તેવા જીવો બિચારા થોડા માટે બહુ સુમાવી દે છે. તેને માટે 'હૃદયમ્મદીપવદ્ધિશિક્ષા'માં આપેલો ઉપદેશ ખરેખર અનુકરણીય છે:—

કાર્યં ચ કિં તે પરદોષમ્પટ્યા કાર્યં ચ કિં તે પરચિન્તયા ચ ।

વૃથા ક્લથં સ્વિચ્છસિ ચાલ્બુદ્ધે ! કુરુ સ્વંકાર્યં ત્યજ સર્વમન્યત્ ॥ ૧ ॥

હે જીવ ! પારકાના દોષ દેખવાનું તારું શું પ્રયોગન છે ? તેમ પરની ચિન્તા કરવાનું, પણ શું કામ છે ? હે ખાલબુદ્ધિ જીવ ! કોઈક શા માટે બેદ પામે છે ? નું તારું કાર્ય કર અને ખીલું બધું છોડી દે.

ઉપર્યુક્ત શ્લોકનો ભાવાર્થ પોતાના હૃદયાદર્શન પ્રતિબિમ્બિત કરી સ્વાત્મહિત કરવું અને તદ્દેતુક અને અમૃતક્રિયાનો આશ્રય કરવો સર્વથા ઉચિત છે. પૂર્વોક્ત તદ્દેતુક અને અમૃતક્રિયા, માયાનો ત્યાગ કરી સિવાય અનવી અશક્ય છે, માટે બનતી મહેનતી માયાનો ત્યાગ કરે. વળી માયાવી પુરૂષો પોતાના આત્માનેજ છેતરે છે, કશું છે કે:—

કૌટિલ્યપટવઃ પાપા માયયા વકવૃત્તયઃ ।

મુચ્ચનં વશ્ચયમાના વશ્ચયન્તે સ્વમેવ હિ ॥ ૧ ॥

કુટિલતા કરવામાં અતુર અને માયા વડે કરીને ગઠવૃત્તિ ધારણ કરનારા પાપિષ્ઠ લોકો જગવને હગતાં પોતાનેજ હમે છે.

હવે બુદ્ધી બુદ્ધી બલતના માયા-પ્રપંચનું સ્વરૂપ ભિન્ન ભિન્ન રીતે બતાવતાં પ્રથમ રાજપ્રપંચ જોઈએ. કહ્યું છે:—

કૂટપાટ્કુણ્ડયોગેન ઇલાવ્ વિશ્વસ્તઘાતનાત્ ।

અર્થલોભાશ્ચ રાજાનો વશ્ચયન્તેઽસ્થિલં જગત્ ॥ ૧ ॥

કપટ પૂર્વક વાડુબુદ્ધયોગ અટકે કે સધ્યાદિ, તે વડે કરીને ઇલાથી વિશ્વાસુ પુરૂષોને ઘાત કરવાથી અને અર્થના લોભથી રાજાઓ સમગ્ર જગવને હમે છે; માટે તેઓ રાજાઓ નથી, કિન્તુ વાસ્તવિક રૂઠા છે.

ખીણું, અનિવેષને ધારણ કરી લોકો દુનિયાને કેવી રીતે ઠગે છે, તે જુઓ:—

યે લુબ્ધચિત્તા વિપચાદિભોગે શ્દિર્વિરાગા શ્દિ શ્દરાગાઃ ।

તે દામ્બિકા વેપમૃતાશ્ચ ધૂર્તા મનાંસિ લોકસ્ય તુ રજ્યન્તિ ॥૧॥

જેઓ વિપચાદિ ભોગની અન્દર લુબ્ધચિત્તાવાળા છે અને યાસ-વૃત્તિથી રાગરહિત માણુમ પડે છે, પરન્તુ અન્તઃકરણમાં બદ્ધરાગવાળા છે. તેવા લોકોને કપટી અને કેવળ વેપાડખરી ધૂર્ત સમજવા બેધછે. તેઓ તેા માત્ર લોકોના ચિત્તને રંજન કરવાનેજ પ્રયાત્નશીલ હોય છે.

અહીં વાંચનારને અન્દર શંકા થશે કે લોકો શું ગમાર છે કે, તેવા ધૂર્તોનાં વાક્યોપર વિશ્વાસ કરશે ? પરન્તુ નહિ, વાસ્તવમાં અને છે તેમજ.

સુગ્રહશ્ચ લોકોડપિ હિ યત્ર માર્ગે નિવેશિતસ્તત્ર રવિં કરોતિ ।

ધૂર્તસ્ય વાક્યૈઃ પરિમોહિતાનાં કેવાં ન ચિત્તં ભ્રમતીહ લોકે ? ॥૧॥

લોક ભદ્રિક છે, જે માર્ગમાં નેને ગેરવામાં આવે, તે માર્ગમાં ટારવાઇને તેમાં સુખ માને છે, કારણ કે ધૂર્તોનાં વાક્યોથી મોહિત થએલા કયા પુસ્તોનું ચિત્ત ભ્રમિત થાય નહિ ? અર્થાત્ દરેકનું ચિત્ત એકવાર તેા ભ્રમિત જરૂર થાય છે. કપટી સાધુ જે અનર્થ ઉત્પન્ન કરે છે, તેવો અનર્થ અન્ય ઇવધી થવો સુરહેલ છે.

આ હિન્દુસ્તાનની અન્દર વર્તમાન સમયમાં આવનથી અટ્ટાવન લાખ જેટલા નામધારી સાધુઓ છે. તેઓમાંથી કેટલાક યશોવાદ-પ્રીતિ અને ધન માત્ર વિગેરેને આર્થીન થઇ પાતાના આચારને જલાંજલિ આપે છે, ઉન્મત્તતામાં મસ્ત ખની શાસ્ત્રમાર્ગને તિલાંજલિ ઇષ્ટ સ્વેરહા-ચારી પછે વર્તતા જોવામાં આવે છે. કેમકે હિન્દુ ધર્મ શાસ્ત્રો, જેવાકે મનુસ્મૃતિ, દુર્મપુરાણ, વરાહપુરાણ, મત્સ્યપુરાણ, નરસિંહપુરાણ આદિ ત્રણેના વર્ણાશ્રમાધિકારની અંતર્ગત નન્યસ્વાધિકારમાં સંચાસિત્તો-નો જે અધિકાર ખતાવવામાં આવેલો છે, તે અધિકારને તેા લેખલું મૂળ-ચીજ છોટી દીધેલા જોવાય છે. લગભગ તે અધિકાર તરફ દષ્ટિપાત કરીએ. નરસિંહપુરાણના અધ્યાય ૧૦, પૃષ્ઠ ૨૬૩માં કહ્યું છે:—

તતઃ પ્રમૃતિ પુત્રાદૌ સુસલોમાદિ વર્જયેત્ ।

દુષ્ટાક્ષ્ મૂખાત્તુવકં સર્વમૂતાહમયદુરા ॥ ૨ ॥

વાનપ્રસ્થાશ્રમની પછી સંન્યાસી બને છે, માટે 'વતઃપ્રવૃત્તિ' એ પ્રમાણે આ શ્લોકની અન્દર કહેલું છે, અર્થાત્ દીક્ષા દિવસથી માંડીને મરણ પર્યન્ત પુનાદિની અન્દર સુખના લોભ વિગેરેનો ત્યાગ કરે. પૃથ્વી ઉપર જલાંબલિ આપે, એટલે કે એવી પ્રતિજ્ઞા કરે કે જે સર્વ જીવને અભય કરનાર હોય.

દીક્ષાના દિવસથી લઇને મરણ પર્યન્ત કોઈ પણ પ્રકારનો શ્રેમ-ભાવ પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી, તેમજ ધન-લોભનમાં કરવો નહિ, કોઈ જીવને દુઃખ થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ, અર્થાત્ સર્વ જીવોનો ખયાવ ધાય તેમ વર્તવું. આ વાક્યથી તમામ પ્રકારની દિ'સા પ્રવૃત્તિનો નિષેધ કરવામાં આવેલો છે, તેના પૂરાવાને માટે વળી સ્મૃતિના અને પુરાણોના શ્લોકો તપાસો:—

ન હિંસ્યાત્ સર્વભૂતાનિ નાનૃતં વા વલેત્ ક્વચિત્ ।

નાહિતં નામિયં જૂવાન્ન સ્તેનઃ સ્યાત્ કથન્ન ॥ ૧ ॥

તૃણં વા વદિ વા શાકં મૃદં વા જલમેવ ચ ।

પરસ્યાપહરન્ જન્તુર્નરકં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૨ ॥

આ શ્લોકો જેવાથી અને તેના અર્થનું મનન કરવાથી જરૂર મતીતિ ધાય છે કે-આધુનિક સમયમાં સંન્યાસી, ઉદાસી, નિર્મળા, ખાખી વિગેરે તમામ વાસ્તવિક આત્મશૈલ્યને ભૂલી જઈ કૃત્રિમ શૈલ્ય-ધર્મમાં મસ્ત બની ઉન્માર્ગનું પોષણ કરતા હોય, જેમ દેખાય છે. એટલુંજ નહિ, પરન્તુ ઉલટા તેઓ વસ્ત્રથી ત્યાગીસાધુઓના આચારવિચાર ઉપર ભૂટો હુમલો કરવામાં આવે છે. એક દ્રંકો અને ટચ વાક્યથી વાચકને ત્યાગી અને શુદ્ધસ્થોના આચારનો મર્મ સમજાઈ આવશે. તે આ છે:—ગૃહસ્થાનાં વદ્ મૂર્ખણં તન્ સાધૂનાં વૃષ્ણં । તાત્પર્ય એ છે કે-શુદ્ધસ્થોને જે ભૂખળુ રૂપ છે, તે સાધુઓને દૂષણુ રૂપ છે. દાખલા તરીકે, શુદ્ધસ્થો ધન, માંદ, સ્ત્રી પદિવારવાળા હોય છે, તે તેમને ભૂખળુ રૂપ થઈ પડે, એ સિદ્ધજ છે, શુદ્ધસ્થો લોહા ગાડી વિગેરે વાહનોમાં જેસી મુસા-ફરી કરે, તે તેમને તે શોભાસ્પદ છે, પરન્તુ સાધુઓ જે કોઈ પણ સ્વારી કરે, તે નિન્દાપાત્ર ધાય છે. રેલગાડી જેવા ભૂમિ-વિમાનમાં જેસનાર સાધુનો ધર્મ સચવાઈ શકતો નથી. આ વાત પ્રાયઃ તમામ વિચારશીલ યોગી, ભોગી, જ્ઞાની, દયાની, અને અભિ-

માની યુક્તિ પૂર્વક સ્વીકારી શકે એમ છે. રેલમાં બેસનારા પદ્દ-
શનના ડાઘ પણ અનુયાયીને પૂછશે, તો તેઓ સ્વાનુભવ પૂર્વક
સ્પષ્ટ રીતે કહેશે કે ધર્મ સચવાતો નથી, તોપણ આત્માથી સાધુ-
પર્યેનો માર્ગ સર્વથા નષ્ટ થાય, તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે? એ વાત
નિશ્ચય પૂર્વક સમજી શકવી કે, પદ્દશનના સાધુઓના સામાન્ય નિયમો
તો પ્રાયશઃ સરખાજ હોય છે. જેવા કે-અહિંસા, સત્ય, ચોરી પરિહાર,
બ્રહ્મચર્ય અને નિઃસ્પૃહતા. શ્રીમદ્ હરિભદ્રસુરિ મહારાજ જણાવે છે કે:-

પચૈતાનિ પવિત્રાણિ સર્વેષાં ધર્મચારિણામ્ ।

અહિંસાસત્યમસ્તેયં ત્યાગો મૈથુનવર્જનમ્ ॥ ૧ ॥

આ પાંચ મતો સર્વ ધર્મોનુયાયીઓને માટે પવિત્ર છે, તે પાંચના
નામ-અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, ત્યાગ (નિઃસ્પૃહતા) અને મૈથુન-
વર્જન (ગ્રહણચર્ય) છે. પરંતુ જેદં માત્ર એટલોજ છે કે તેઓમાંના કેટલા-
એક સ્વધર્મોનુસાર આચાર વિચારથી ચલિત થઈ જાય, મધુકર વૃત્તિને
છોડી દેઈ, હરકોઈ પ્રકારે સ્વાદરપૃતિમાં તત્પર થાય છે; અને સાધુ જાતિ
પર કલંક આપે છે. સત્ય માર્ગના પ્રકાશક, મોક્ષ માર્ગના સાધક, ધર્મ
શત્રુના ખાધક, શત્રુ-મિત્ર પર સમભાવ ધારક; સંસાર સાગરથી લબ્ય
જીવોના તારક, રાગદોષથી મુક્ત, કંચન કામિનીના ત્યાગી અને વિરાગી
ધત્યાદિ અનેક ગુણગણાલંકૃત મુનિવરો ઉપર આક્ષેપ કરી; સત્યાચારને
વખોડી કાઢી ભદ્રિક જીવોને કગતા જ્યાં ત્યાં ફરતા ફરે છે. જો કે અતિ
તો સત્ય માર્ગ પ્રકાશમાં અવશ્ય આવેજ છે, તથાપિ થોડીવાર દુનિયાને
દીવાની ખનાવી ખરા માર્ગને નિહવા મોટે પ્રમાણે કલિપત રસોડો જોડી
દાઢના જીવામાં આવે છે દાખલા તરીકે:-

હસ્તિના તાઢ્યમાનોઽપિ ન ગચ્છેઞ્જૈનમન્દિરમ્ ।

ત વદેશ્ચાવર્નો ભાષાં પ્રાણૈઃ કણ્ઠગતૈરપિ ॥ ૧ ॥

હાથી વડે તાડન થાય, તો પણ જૈન મન્દિરમાં જવું નહિ, અને
પ્રાણ કંઠે આવે, તો પણ યવનની ભાષા બોલવી નહિ. આ શ્લોકના ઉત્તરમાં
દાઢ જૈનાચાર્યે પણ એવો શ્લોક જોડી કાઢે, તો તે અનુચિત નહિ ગણાય, કે:-

સિંહેનાતાઢ્યમાનોઽપિ ન ગચ્છેઞ્ચૈવમન્દિરમ્ ।

ન વદેદ્ દિસિંકી ભાષાં પ્રાણૈઃ કણ્ઠગતૈરપિ ॥

મહાશયો! જ્યાંસં કરો કે દેવબુદ્ધિથી કેવા આક્ષિપો થવાં પામે છે? ઉપરના ખત્રે શ્લોકો ત્રણ નથી. એ તો પ્રાયઃ દ'ગદ'ડિ, કેશકિશિ અને મુદ્ધામુદ્ધિ'યુદ્ધ'સિવાય ખીજું કંઈજ નથી. ખરું પૂછો તો કોઈ અદ્ય પુદ્ધિવાળા પુરુષે જૈનીઓ પર તે આક્ષિપ કરેલો જણાય છે. કેમકે, તે શ્લોક સ્મૃતિઓ અથવા પુરાણોમાં તો કોઈ સ્થળે જોવામાં આવતો નથી. કહ્યું કોઈ દેવી મહાશયે સ્વમતના ખયાવ કરવા માટે અને દુનિયાંમાં અનર્થ ઉત્પન્ન કરવાને તે શ્લોક ખનાવેલો હોય, તેમ માલુમ પડે છે. ખંરી રીતે જોવા જઇએ તો, જૈન મુનિઓ તટસ્થ રીતે જગજીવને ચંધાસ્થિત ઉપદેશ આપના ઠોવાથી નામધારી બ્રાહ્મણોની કગાઇ ખન્ધ પડવા લાગી, તેથી કરીને બ્રાહ્મણોએ જૈન ધર્મ ઉપર ચાર અક્ષયુત કલંકો આપી જીવોને સત્યોપદેશથી વચિત કર્યાં છે. પ્રથમ કલંક તો એ આપ્યું કે 'જૈનો નાસ્તિક' છે, ખીજું એ કે 'જૈનો મક્ષીન' છે, ત્રીજું કલંક 'જૈનોના દેવ નાગા' છે, અને ચોથું કલંક એ કે 'જૈનો બ્રાહ્મણોને પાતાના મંદિરમાં મારે છે.' વાચક! વિચારવાની વાત છે કે જૈન શુદ્ધરો અને જૈન સાધુઓ હમેશાં પરમ વૈશ્યવના પદમાં લીન રહે છે, અને જોઈએ જ્ઞાન, હયાન, તપ, જંપાદિક હજારો પ્રકારે નિયમને પાળે છે, તેમને નાસ્તિક કહેનાર પોતે કેવો ધર્મિષ્ઠ ગણાય વાર? ખીજું કલંક મક્ષીનતાનું સગવેલ છે, તે વિપયમાં વિચારવું જોઇએ કે, જૈનો કદાપિ અશુદ્ધ આહાર ખાતાં નથી, પાણી પણ ગળીને પીએ છે, હમેશાં દેવપૂજા વિગેરે, સ્નાન કરવા મૂર્ખક કરે છે; છતાં જો તેઓને મક્ષીન કહેવામાં આવે; તે; દુનિયામાં શુદ્ધ કોણ? ખરું પૂછો તો મક્ષીન તો તેનેજ કહી શકાય કે, જે ધર્મને બહાને જીવહિસાદિ અકાર્યો કરી, લોકોને નરકાદિ દુઃખોના બાગી ખનાવી, પોતે તેનો ચાર્ધી ખને છે. જૈનોનાર દેવ નાગા છે, એ પ્રમાણેનું બ્રાહ્મણોએ આપેલું ત્રીજું કલંક પણ નકામુંજ છે. કેમકે ખાસ ગ્વેતાંખર જૈન મૂર્તિને લગાર ખારીકાઇથી જોશો, તો કચ્છ માલુમ પડશે. જો કે દિગંખર મૂર્તિ નજન રહે છે, તો પણ તે જૈનેતર મૂર્તિઓ કરતાં ઘણું દરજ્જે યોગ્ય અને લાયક છે. સંકર અને વિષ્ણુની મૂર્તિને ખરાખર ધારીને જોશો; તો કોઈ જાતની અદ્ય નથી, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. આ વાંનિ સંખાવવા જતાં કંઈક કુથલીમાં ઉતરવા જેવું થાય છે અને કુથલીમાં ઉતરવાથી અન્ય લખવાનો ઉદ્દેશ સચવાઇ સકતો નથી, તેમ વિપયાંતરે ચવાને; પણ પૂણે ભય રહે છે. માટે વંધારે નહાંખાવતાં માન ચોધા કલંકને

ખાત્ર રચે છે, તેવા બિચારા બ્રાહ્મણો લોકોના દેવાદાર થઈ અનેકવાર જન્મ-મરણાદિ કષ્ટ પરંપરા સહન કરશે અને તેવા બ્રાહ્મણોને દાન દેનાર દાતાએ પળુ લેણું લેવા માટે જન્મ-જરા-મરણાદિક મહાદુઃખોથી ભરેલા આ સંસારમાં જન્મ લેવો પડશે. વળી જ્યાં જન્મ છે, ત્યાં મરણ પળુ છે. માટે પારાશર સ્મૃતિનો આ શ્લોક ખાસ યાદ રાખવા લાયક છે:—

યતિને કાશ્વનં દત્ત્વા તામ્બૂલં વ્રહ્મચારિણે ।

ચૌરેધ્યોઽપ્યમયં દત્ત્વા સ દાતા નરકં વ્રજેત્ ॥ ૧ ॥

આ શ્લોક ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે, કે જેને જેવું ઉચિત હોય તેને તેવું દાન આપવું, પરંતુ તેથી વિપરીત દેનારને નરક ગતિ થાય છે. ‘બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવી’ અને ‘સુપાત પળુ બ્રાહ્મણ છે’ એવું ઘણું દિંદુશાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું છે. પરંતુ તે બ્રાહ્મણો કેવા ગુણુ યુક્ત હોવા જોઈએ ? તે વાત પળુ તેની અંદર જણાવેલી છે, જેમકે:—

બ્રાહ્મણા વ્રહ્મચરેણ યથા શિલ્પેન શિલ્પિકઃ ।

અન્યથા નામમાત્રં સ્યાદિન્દ્રગોપસ્તુ કીટવત્ ॥ ૧ ॥

જેમ શિલ્પવિદાના સદ્ભાવમાંજ શિલ્પી કહેવાય છે, તેમ બ્રહ્મચર્ય નો ગુણુ હોય, તેજ બ્રાહ્મણ કહી શકાય. પરંતુ ઇન્દ્રગોપ નામના કીડાની માફક પૂત્રોકા ગુણુના અભાવમાં તેા નામ માત્રજ બ્રાહ્મણ છે.

ગુણુ નહિ હોવા છતાં, ગુણી કદાપિ કહી શકાય નહિ. જે તેમ યાચ તે ‘ઈશ્વર’ એવું જે માણુમનુ’ નામ છે, તે પળુ ઇશ્વરની માફક કેમ ન પૂજાય ? તેજ પ્રમાણે બ્રાહ્મણને છાજતા ગુણોના અભાવમાં બ્રાહ્મણુ રૂઢમાં જન્મ હોવા માત્રથી બ્રાહ્મણુ કહી શકાય નહિ. જન્મના જાયતે શ્વઃ આ વાક્યથી પળુ એજ સિદ્ધ થાય છે, કે જન્મથી કોઈ બ્રાહ્મણુ હોઈ શકતો નથી. તાત્પર્ય એ છે કે સર્વત્ર ગુણુને માન છે, જન્મને માન નથી. માટે સત્ય, સંતોષ, તપ, જપ, ધ્યાન, જ્ઞાનાદિ ગુણો યુક્ત જે હોય તેજ બ્રાહ્મણુ કહી શકાય. વળી કહ્યું છે કે:—

સત્યં વ્રહ્મ તપો વ્રહ્મ વ્રહ્મ ચેન્દ્રિયાનિપ્રહઃ ।

સર્વભૂતદયા વ્રહ્મ હેતદ્ વ્રાહ્મણલક્ષણમ્ ॥ ૧ ॥

સત્યં નાસ્તિ દયા નાસ્તિ નાસ્તિ ચેન્દ્રિયાનિપ્રહઃ ।

સર્વભૂતદયા નાસ્તિ હેતત્કાંડાલક્ષણમ્ ॥ ૨ ॥

એટલે કે-જોનો પોતાના મંદિરમાં પ્રાણજોતું બલીદાન કરે છે, તેનો વાળ આપી હું સ્વવિવચ હપર આવીશ. જોનોના કોઇપણ સિદ્ધાંતમાં અર પ્રકરણમાં કોઇ-કેઠાણે આ વાત આ લેખકે આજ સુધીની પોતાની લગભગ ૫૦ વર્ષની હિંમર સુધીમાં વાંચી નથી. કદાચ હવે વાંચવામાં આવે, તો તું જો નશાએને કુશાએ માનવાને તૈયાર છે, કારણ કે ખચપણથી જ એવી માન્યતા છે, જે કોઇ શાસ્ત્રની અન્દર ખલિદાનાદિ પંચેન્દ્રિયના વધની વ્યાખ્યા આવે; તે કુશાએ માનવાં. અલપત / હિન્દુશાસ્ત્રની અન્દર તે યજ્ઞ, શ્રાદ્ધ, દેવપૂજાદિ ખલિદાન વિગેરેની આજ્ઞા જોવામાં આવે છે; નરમેધ અને કાલીની આગળ નરખલિની દાંતકથા કેટલેક કેઠાણેથી સંભળાય છે; તેપણ નીતિકુશળ પ્રિટિ રાજ્યના પ્રતાપથી આ અન્યાય સર્વદા નાબૂદ થયો છે. આવી જ રીતે જો તમારું હિંસા, ખંધ થાય, તો અવાચક પ્રાણીઓને પણ અભયદાન મળવા સાં હિન્દુસ્તાનના ખાળકો દૂધ, ઘી અને જીનનાં વસો પુષ્કળ મેળવવા ભાગ્ય શાળી નિવડે; પણ હતભાગ્ય હિન્દુસ્તાનનો એ સમય કયાંથી હોય? દેશ-કાલને દૃષ્ટિમાં લઇ આવા કુરિવાજોને ખદલી નાંખે? જે અર્ધદેવ વિદગ્ધા પૂર્વોક્ત જુઠાં કલકે આપી લોકોને સત્ય વક્તાઓના ઉપદેશથી વંચિત રાખે છે, તેવા દાંભિક નરવરોથી દૂર રહો; અને સત્યમાર્ગ પ્રકાશકના સમાગમમાં આવો, એ જ આ લેખકની ભલામણ છે.

હવે અદ્યપમાત્ર માયાવી ધૂત પ્રાણજોતું સ્વરૂપ સમજવવા એક શ્લોક રજુ કરવામાં આવે છે:—

તિલકૈર્મુદ્રયા મંત્રેઃ ક્ષામતા દર્શનેન ચ ।

અન્તઃદાન્યા મહિઃ સારા વશ્ચયન્તિ દિવા જનમ્ ॥ ૧ ॥

તિલક અને મુદ્રાવડે તેમજ દુર્લભતાને ડાળ ખતાવવા વડે કરીને અંતઃકરણમાં સત્ય, પરન્તુ બહારથી સારા જગુતા એવા પ્રાણજો માણસોને હજે છે.

અહિંસાદિ દશવિધ સત્ય ધર્મેને છોડી આડંબરમાં આનંદ પુસ્તાનનારા અને નામ માલથી પ્રાણજો, પરન્તુ ખરે જોનાં પ્રાણજુ શબ્દને લગવનારા પુરુષો સાંખા તિલક કરી, કાષમાં દર્શાસન લઇ, કાપમાં પોથી નાખી, જોળા લોઠો આગળ શાંતમુદ્રા ધારણ કરે છે; વેદમંત્ર અર્થ રહિત પણે અશુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરી કલ્પિત અર્થો ખતાવે છે; યજ્ઞમાન આગળ સુવદરિ-
દના વી

ખાજી રચે છે, તેવા ધિચારા શ્રાક્ષણો લોકોના દેવાદાર થઈ અનેકવાર જન્મ-મરણાદિ કષ્ટ પરંપરા ચક્રન કરશે અને તેવા શ્રાક્ષણોને દાન દેનાર દાતાંએ પણ ભેણું લેવા માટે જન્મ-જરા-મરણાદિક મહાદુઃખોથી ભરેલા આ સંસારમાં જન્મ લેવો પડશે. વળી જ્યાં જન્મ છે, ત્યાં મરણ પણ છે. માટે પારાશર સ્મૃતિનો આ શ્લોક ખાસ યાદ રાખવા લાયક છે:—

યતિને કાશ્વનં દત્ત્વા તામ્બૂલં વ્રહ્મચારિણે ।

ચૌરેધ્યોડ્ધ્યમયં દત્ત્વા સ દાતા નરકં વ્રજેત્ ॥ ૧ ॥

આ શ્લોક ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે, કે જેને જીવું ઉચિત હોય તેને તેવું દાન આપવું, પરંતુ તેથી વિપરીત દેનારને નરક ગતિ યાંચ છે. 'શ્રાક્ષણોની પૂજા કરવી' અને 'સુપાત પણુ શ્રાક્ષણ છે' એવું ધણું હિંદુશાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું છે. પરંતુ તે શ્રાક્ષણો કેવા ગુણુ યુક્ત હોવા જોઈએ ? તે વાત પણુ તેની અંદર જણાવેલી છે, જેમકે:—

બ્રાહ્મણા વ્રહ્મચર્યેણ યથા શિલ્પેન શિલ્પિકઃ ।

અન્યથા નામમાત્રં સ્યાદિન્દ્રગોપસ્તુ કીટવત્ ॥ ૧ ॥

જેમ શિલ્પવિદાના સદ્ભાવમાંજ શિલ્પી કહેવાય છે, તેમ વ્રહ્મચર્ય નો ગુણુ હોય, તેજ બ્રાહ્મણુ કહી શકાય. પરંતુ ઇન્દ્રગોપ નામના કીડાની માફક પૂર્વોક્ત ગુણુના અભાવમાં નો નામ માત્રજ બ્રાહ્મણુ છે.

ગુણુ નહિ હોવા છતાં, ગુણી કદાપિ કહી શકાય નહિ. જે તેમ ધાય તે 'ઈશ્વર' એવું જે માણુસનું નામ છે, તે પણુ ઇશ્વરની માફક કેમ ન પૂજાય ? તેજ પ્રમાણે બ્રાહ્મણુને જાગૃતા ગુણુના અભાવમાં બ્રાહ્મણુ ક્રુદ્ધમાં જન્મ હોવા માત્રથી બ્રાહ્મણુ કહી શકાય નહિ. જગમ્મા જાયતે દ્યવઃ આ વાક્યથી પણુ એજ સિદ્ધ થાય છે, કે જન્મથી કોઈ બ્રાહ્મણુ હોઈ શકતો નથી. તાત્પર્ય એ છે કે સર્વત્ર ગુણુને માન છે, જન્મને માન નથી. માટે સત્ય, સંતોષ, તપ, જપ, દયાન, જાનાદિ ગુણો યુક્ત જે હોય તેજ બ્રાહ્મણુ કહી શકાય. વળી કહ્યું છે કે:—

સત્યં વ્રહ્મ તપો વ્રહ્મ વ્રહ્મ ચેન્દ્રિયનિવ્રહઃ ।

સર્વભૂતદયા વ્રહ્મ હૈતવ્ મ્હાલ્ગલક્ષણમ્ ॥ ૧ ॥

સત્યં નાસ્તિ દયા નાસ્તિ નાસ્તિ ચેન્દ્રિયનિવ્રહઃ ।

સર્વભૂતવદ્વા નાસ્તિ હૈતવ્ચાંકાલક્ષણમ્ ॥ ૨ ॥

આશ્વિ ઠાને 'કહેવો ? તે સંબંધમાં શાસ્ત્રકારો અનેક શ્લોકો વડે ખતાવી ગયા છે. અર્થ જોતાં લોકો પૂજ્યની, પૂજા કરે છે ' વૃત્તિપૂજકો શ્લોક: ' જે નામ માત્ર જ્ઞાતવ્ય; તે શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે ઇંદ્રગોપ નામના કીડાં જીવો છે. અર્થાત્ ઇંદ્રગોપ નામના કીડાંએ ચોમાસાની આદિમાં વર-સાદના સમયની અંદર લાલ રંગના યાચ છે, તેઓનું નામ જોકે 'ઇંદ્રગોપ છે, એટલે કે તેનો અર્થ 'ઇંદ્રનો રક્ષક' એવો યાચ છે, પરંતુ તે બિચારાઓને તો કાગડાઓ લાઇ જાય છે અને છુરી રીતે મારી નાંખે છે. આવા નામ માત્ર જ્ઞાતવ્ય પણ જો કદાચ ગરીબ દરમ્યાંમાં હોય, તો તેને ઈંદ્રે અન્ન પાન આપી સુખી કરવા. પરંતુ તેને સુખાત્ર માની ધન માલને હુટાવવો, કાંઈ રીતે વાજબી ગણી શકાય નહિ. આનું વધારે સ્પષ્ટ કરણ શુક-તત્વાધિકારમાં યજ્ઞાનું છે.

હવે પેપારી વર્ગ કેવી જાતનો પ્રપંચ રચી શકે છે ? તે જુઓ:—

કૂટા: કૂટતુલામાનાશુક્રિયાસાતિયોગતઃ ।

વચ્ચન્તે જનં મુર્યં માયામાજો વણિગૂજનાઃ ॥ ૧ ॥

માયાને સેવનાર પાપાંડી વણિગૂજનો ખોટા તોલા અને ખોટા માપ વડે, શીઘ્ર ક્રિયા તેમજ સાતિયોગ એટલે લુભામવી કળાંતી મુગ્ધ લોકોને દગે છે.

આ ગંગામાં વણિકૂજનોની દગાઇ સુપ્રસિદ્ધ છે. અંચળ દ્રવ્યને મટિ નિશ્ચળ ધર્મને પણ કોઇક વાર વેચતાં તેઓ વાર લગાડતા નથી. વિકાસ માણસને તો તેઓ ખરાબર છેતરે છે. નીતિ અને ધર્મને જલા-જલી આપે છે, તેપણ પાપી પેટ ભરવાના સાંસા થઇ પડતા આપણે જોઇએ છીએ. આવા વ્યાપારીઓએ જાણવું જોઇએ કે જે દેશની અંદર વ્યાપારીઓ એકજ ભાવ, એકજ જાતના તોલા અને માપ રાખી નીતિ પૂર્વક વ્યાપાર કરે છે, તે દેશમાં રાજા, પ્રજા અને વ્યાપારી વર્ગ સર્વથા સુખી-ધનવાન તેમજ આખરદાર માશૂમ પડે છે. આપણે આ ભારત-વર્ષ પ્રાચીન કાળની અંદર ધર્મ, કર્મ, વ્યાપાર, કલાકૌશલ્ય, વિનય, વિવેક, વિદ્યા આદિમાં સર્વોત્તમ હતો, પરંતુ અત્યારે તેની જે અધો-ગતિ થઇ છે, તે માથા મેહાદેવીનોજ પ્રસાદ છે, એમ કહીશું; તેપણ કાંઈ ખોટું નથી. માયા મેહાદેવી જે આ ભારતભૂમિમાંથી પલાયન કરી જાય, તો સ્વાર્થાં જનો પરમાર્થાં; યજ્ઞં જાય, સાધુજનો અદેશરા સાધુ,

અને સંતો યથાર્થે સંત થાય. બાપારી સાથે સાચા બ્યાપારી. અને સાહુકાર તે ખરોખર સાહુકાર ગણી શકાય. અને જ્યાં આમ થાય તો દેશો-જાતિ દુર્લભ નથી. પરંતુ દુર્ભાગ્યની વાત છે કે માયાદેવી માણસના શેમ શેમમાં બ્યાપેલી હોવાથી તેને દૂર કરવાનું કામ મહા દુષ્કર છે. જે માણસ માયા મહારાક્ષરીના પંજમાંથી ખચી શકે, તેને સાચા હીરાની અથવા માણિક્યની ઉપમા આપવામાં આવે, અગર તેને દુનિયાનો રાજા કે દુનિયાનો પુન્ય કહેવામાં આવે તોપણ કાંઈ હરકત નથી. દુનિયાના ઘાસ અથવા ક્રિકેટ તો તેજ છે કે જે માયા બળમાં ખંધાઈ ગયો છે.

હવે વેપારીની વાત જવા દઈ વેશ્યાના માયા પ્રપંથ સંબંધી માત્ર એકજ શ્લોક તપાસીએ:—

આરક્તામિર્હાવમાવલીલાગતિવિલોકનૈઃ ।

કામિનો રક્તયન્તીભિર્વેદ્યામિર્વચ્ચયતે જગત્ ॥ ૧ ॥

હાવ, ભાવ, લીલાવાળી ચાલવાની ટપ અને કટાક્ષ પૂર્વક-વિલોકન વડે કરીને કામી પુરુષોને ખુશી કરનારી અને પ્રેમનો રોળ કરનારી વેશ્યાઓ વડે કરીને દુનિયા ઠગાય છે.

વેશ્યા હમેશા નિંદનીય છે. ધન તેમજ બનને ખરાખ કરનારી પણ વેશ્યા છે. આ વેશ્યાને હબરો મનુષ્યો આધીન થઈ નહ બદ્ધ થયાના ઉદાહરણો કાંઈ શોધવા જવાં પડે તેમ નથી. આ પ્રમાણે બંધુવા છતાં પણ મોક્ષ મહામગ્નને વશ થયેલા પ્રાણીઓ વેશ્યાગામી ખની સર્વથા હાનિ ઉઠાવે છે. પૂર્વ દેશની અંદર એક અપૂર્વ વાત એ જોવામાં આવે છે કે, જો એક ખે સ્ત્રીઓ રાખેલી નથી હોતી, તે માયઃ શૂક-સ્થ ગણાતો નથી. કેટલેક ઠેકાણે રાખેલી સ્ત્રીના છોકરાઓના ભાગ પણ વહેંચી દેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જેમ પુરુષ છૂટ લે છે, તેમ સ્ત્રી છૂટ લેતી નથી. પરંતુ એટલું તો જરૂર છે કે સ્ત્રીને પુરુષ કરતાં આઠ ગણો વિપય હોય છે. આ ઉપરથી અડીઆં એ સમજવાનું છે, કે જે પુરુષ સ્વદારાથી સંતાપી નહિ રહે, તો સ્ત્રી પોતાના કામ વિપયે દખાવી શકશે નહિ અને જરૂર જુદો રસ્તો લેશે. કારણ કે, તે સ્ત્રીની અંદર એટલો ખંધા વૈરાગ્ય નથી હોતો કે જોયે પોતાના કામ વિકારને તે દખાવી શકે. ઉલટું તે સ્ત્રી એવા વિચાર કરશે કે જ્યારે મારે પતિ મને છોડી અત્ય માર્ગે જાય છે, તો હવે મારે શી હરકત છે ?

આવા રંગ દંબને પરિણામે જે આસાદ ઉત્પન્ન થયે, તે કેવા સ્વરૂપની થશે, તે વાત ઉપર ખ્યાલ કરવો ઉચિત છે. શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય સ્વ-કૃત યોગશાસ્ત્રની અંદર સ્ત્રી રક્ષણ માટે ચાર ઉપાય બતાવે છે:—પ્રથમ તે તેને સ્વતંત્રતા આપવી નહિ, બીજું ધનની માલિકી તેને સોંપવી નહિ, ત્રીજું સમસ્ત ઘર કામ તેણીના શિરપર રાખવું અને ચોથું પરસ્ત્રીના સંવંધા ત્યાગ કરવો. પરસ્ત્રી રાખે વડે કરીને અહીંયાં સ્વસ્ત્રીથી ભિન્ન તમામ પરસ્ત્રી સમજવી. તેથી કરીને વેગ્યાનું પણ ગ્રાહણ યદ્યંચ્યું, વેગ્યાગમન કરનાર કદાપિ ધર્મિષ્ઠ યદ્યંચકતો નથી, સુખી રહેતો નથી. તેમજ હોકની અંદર પણ તે પ્રમાણિક મનાતો નથી. માટે કદ્યાણ્ણાભિલાષી મનુષ્યોએ વેગ્યાગમનથી સંવંધા દૂર રહેવું, એજ વ્યાજબી છે. ઉંવે જુગારીઓની ઠગાઇ જુઓ.

પ્રતાર્ય કૂટઃ શપથઃ કૃત્વા કૂટકપર્દિકામ્ ।

ધનવન્તઃ પ્રતાર્યન્તે દુરોદરપરાયણૈઃ ॥ ૧ ॥

ખોટું નાણું અને ખોટા સોગન વડે કરીને જુગારી મનુષ્યો ધનવાન પુરૂષોને ઠગે છે.

જુગારી માણસ પ્રાયઃ સર્વ વ્યસનોમાં પૂરેા હોય છે, કોઈ કોઈવાર તે ખૂન કરવા સુધીનું સાહસ પણ શિરપર ઉઠાવવા ચૂકતો નથી. પૈસા જુગારમાં હારી જવાથી ન્યાદે પાસે એક પાઈ પણ રહેતી નથી, ત્યાદે તે અનેક પ્રકારના પ્રપંચો રચે છે. માતા, પિતા, ભાઈ, બેન, પુત્ર, પુત્રી વિગેરે સમસ્તને ઠગવાના ઉપાયો કરવામાં તે બિલકુલ પાછી પાની કરતો નથી. કોઈ કોઈ વખતે તો એવા અનર્થો ઉભા કરે છે કે, જેના થવણુ માત્રથી પણ કંપારી છૂટે. પાંડવો અને નલરાજ જેવા સત્પુરૂષોની પણ દુરોદ્દે (જુગારે) કેવી દુર્દશા કરી, તેનો વિચાર કરી જુગારનો સંવંધ ત્યાગ કરવોજ જોઈએ.

આવા પ્રકારના માયા પ્રપંચને લીધે અન્યોન્ય સંબંધ હોવા છતાં ઠગાઈ થવાનો પ્રસંગ આવી લાગે છે. જેવી રીતે કહ્યું છે કે:—

દમ્પતી પિતરઃ પુત્રાઃ સોદર્યઃ મુહુરો નિજાઃ ।

ઈશા મૃત્પાસ્તથાન્યેઽપિ માયયાઽન્યોન્યવશ્ચકાઃ ॥ ૧ ॥

માયા વડે કરીને પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીને અને સ્ત્રી, પુરૂષને ઉતરે છે. ભાઈ ભાઈને અને ભિન્ન જ્ઞાનાના ભિન્નને ઠગે છે, સ્વામી સેવકને

અને સેવક પોતાના સ્વામીને એમ પોત-પોતામાં અન્યોઅન્ય ઠગાઈ કરે છે.

આ સંસારની અંદર જીવો પોત પોતાના સ્વામીને લઇને પ્રપંચ રહે છે. જી જીવોને આપણે અજ્ઞાન સમજીએ છીએ, તે જીવો પણ સ્વામી સમયે કેવા બુદ્ધિમાન બની બંધ છે, તે જોવાનું છે. દાખલા તરીકે, ખગલું જ્યારે તળાવમાં જશે, ત્યારે પાણી જરા પણ હાલે ચાલે નહિ તેવી રીતે પણ જીવાડશે અને મૂકશે, પરંતુ જીવામાં માછલું અથવા-દેડકું હાથ લાગ્યું; કે તરત એવી ચાંચ ચલાવશે કે તે વખતે તેની તમામ બહાઈ દૂર ચાલી જશે. આ એક સામાન્ય દૃષ્ટાન્ત સમસ્ત સ્વામીય પુરૂષોમાં ઘટાવી લેવા જવું છે.

માયાને જય.

શાસ્ત્રકારો 'સ્વાયંભ્રમો હિ મૂલંતા' એમ કહે છે, પરંતુ ત્યાં 'સ્વ' શબ્દનો અર્થ આત્મા થાય છે; અને તેનો અર્થ એટલે કે આત્માના અર્થનો ભંશ થવો, તે મૂર્ખતા છે. એ પ્રમાણેનું શાસ્ત્રકારોનું કહેવું યથાર્થ છે. અને તે પ્રમાણે આત્માર્થનો ભંશ, માયાને લીધે થવાનો સંભવ છે, માટે માયાને સર્વથા છોડવી વાજબી છે.

માયાના મહાદોષને લઇનેજ શ્રીમદ્વિનાય જેવા તીર્થંકરને પણ જીવેદની પ્રાપ્તિ થઇ. બીજા કહ્યું છે કે:—

દમ્મલેશોડપિ મલ્લ્યાવેઃ સ્ત્રીસ્વાનર્યનિવન્ધનમ્ ।

અતસ્તત્પરિહારાય ચતિતઠ્યં મહાત્મના ॥ ૧ ॥

શ્રીમદ્વિનાય જેવા તીર્થંકરો મહાપુરૂષોને લેશ માત્ર દંભ પણ જીવેદાદિ અનર્થનું કારણ થયું, તેટલા માટે દંભનો પરિહાર કરવા મહાત્મા પુરૂષે યત્ન કરવો.

કૃત કર્મ, ત્રિલોકના નાથને પણ છોડવું નથી, તે ધર્મ? મનુષ્યોની તે વાતજ શી? શ્રીમદ્વિનાયજીનો દંભ તેા ધર્મની વૃદ્ધિ સંબંધે હતો. તે આ પ્રમાણે:—શ્રીમદ્વિનાયજી તીર્થંકરપણે ઉત્પન્ન થયા પહેલાં ત્રીજા ભવમાં પોતાના મિત્રો સાથે પોતે તપસ્થા કરતા હતા. તે વખતે તેમના મનમાં એવી ભાવના આવી કે, હું આ મિત્રો કરતાં ઊંચી હદ મેળવું તો સાહે. આવા ઉદ્દેશથી તે પોતાના મિત્રોને કહેતા હતા કે, 'તમે પારણું કરો. હું પછી પારણું કરીશ.' પછી જ્યારે મિત્રો પારણું કરી લેતા, ત્યારે

મોતે પારણું મહિ કરતાં તપસ્યા આગળ લખાવતા. આવા પ્રકારના દંભથી તીર્થકર નામ કર્મ આપત થયા છતાં સ્ત્રીવેદ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. કર્મ કોઈની સરખ રાખતું નથી. માટે સત્પુરુષોએ દંભથી હંમેશાં ડરતા રહેવું. કેમકે દંભ, સર્વસ્વનો નાશ કરનાર કલ્પો છે. યથા:—

દમ્ભો મુક્તિલતાવહિર્દમ્ભો રાહુઃ ક્રિયાવિધૌ ।

દૌર્ભાગ્યકારણં દમ્ભો દમ્ભોડધ્યાત્મમુસ્તાર્ગલા ॥ ૧ ॥

મુક્તિ રૂપ વેલંડીનો નાશ કરવામાં દંભ અત્રિ તુલ્ય છે, ક્રિયા રૂપી અંદરનું આચ્છાદન કરવામાં દંભ રાહુ તુલ્ય છે, વળી દૌર્ભાગ્યનું કારણ અને અધ્યાત્મ સુખને અટકાવવામાં અર્જુણ (ભોગળ) સમાન પણ દંભ છે.

જ્યાં સુધી દંભ અંધોત્ કપટ છે, ત્યાં સુધી ધર્મકરણી બોક્ષનું સાધન થતી નથી. અનેક પ્રકારની ક્રિયા કરવામાં આવે, તે પણ દંભ તેને સફળ પ્રવાહેતો નથી. અંદ્ર પોતે શીતળ, નિર્મળ અને રમણીય છે, છતાં રાહુના સપાટામાં જ્યાં આવે છે, ત્યારે માટીની હાંકણી જવો નિસ્તેજ અને છે, તેજ પ્રમાણે ધર્મરૂપી અંદ્રમાં દંભદ્વારા કર્મરૂપી રાહુના સપાટામાં આવી જાય છે. જ્યાં દંભ પ્રવેશ કરે છે, ત્યાં દૌર્ભાગ્યનો ઉદય જલદી થાય છે, અને અધ્યાત્મ સુખ તો દંભને સ્વપ્નાંતરમાં પણ મળવું દુષ્કરજ છે. એટલાજ માટે, દંભથી દૂર રહેવું જોઈએ. વળી દંભ કેવો છે ?

સુરયજં રસલામ્પટ્યં સુત્વજં દેહમૂષ્ણમ્ ।

સુરયજાઃ કામભોગાદ્યા દુસ્ત્વજં દમ્ભસેવનમ્ ॥ ૧ ॥

રત્નની લપટતા ખુશીથી છોડી શકાય છે, કેહવું બુધ્ધ પણ તણ દેવું સુક્ષ્મ છે, કામ ભોગાદિ પણ સહેલાઈથી તણ શકાય છે, પરંતુ એક દંભની સેવા તજવી ઘણીજ મુશ્કેલ છે.

અરે, ક્યાં સુધી કહેવું ? દંભ સેવનના ત્યાગ સિવાય શ્રીભગવદ્-ભાષિત દીક્ષા પણ નિષ્ફળ છે:—

અહો ! મોહસ્યં માહાત્મ્યં દીક્ષાં ભાગવતીમપિ ।

દમ્ભેન મદ્વિલુમ્પન્તિ કઞ્જલેનેવ રૂપકમ્ ॥ ૧ ॥

અહા ! મોહનું કેવું માહાત્મ્ય છે કે, કાચળથી ચિત્રામળુને નાશ કરવાની માફક દંભવડે માળસ શ્રીવીતરાજ ભગવાનની દીક્ષાનો પણ નાશ કરી નાખે છે.

વળી દંભ ધર્મની અંદર પણ કેવો વિઘ્નજાત છે ?

અછત્રે દિસં. સમૌ રોગો વને વહ્નિર્દિને નિશા ।

વન્યે મૌહ્યે કલિઃ સૌંયે ઘર્મે દમ્ભ વપ્લવા ॥ ૧ ॥

જેમ કમળની અન્દર હિમ, શરીરમાં રોગ, વનમાં અગ્નિ, દિવસમાં રાત્રિ, અન્યમાં મૂર્ખતા અને સુખમાં કલેશ ઉપદ્રવભૂત છે, તેમ દંભ પણ ધર્મની અન્દર વિમ્લ કરનાર છે.

વળી નીચેના શ્લોકો ઉપરથી બેધ શકાય છે કે દંભ પ્રવંક કરવામાં આવેલા તપ-જપ પણ સંસારને ઘટાડી શકતા નથી, અને જ્યાં સુધી દંભ છે, ત્યાં સુધી તમામ નિષ્ફલ છે:—

દમ્ભેન વતમાસ્થાય યો વાચ્છતિ પરં પદમ્ ।

લોહનાવં સમારુહ્ય સોડ્યધેઃ પારં. યિયાસતિ ॥ ૧ ॥

કિં વ્રતેન તપોભિર્વા દમ્ભક્ષેત્ર નિરાકૃતઃ ।

ક્ષિમાદર્શેન કિં દીપૈર્વદાન્વયં ન દુઃશોર્ગતમ્ ॥ ૨ ॥

કેશલોષધરાશય્યામિક્ષાન્હ્યવ્રતાદિકમ્ ।

વમ્ભેન દુષ્યતે સર્વં વ્રાસેનૈવ મહામણિઃ ॥ ૩ ॥

કપટ સાવથી તત સ્વીકારીને જે આણુસ મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે, તે ખરેખર લોહાના વણાણમાં ખેતી સમુદ્રને પારં પામવાની ઇચ્છા કરે છે. (૧) જે દંભને દૂર નથી કર્યો, તો છઠ્ઠ અકૃમ વિગેરે તપસ્યાઓ વડે પણ શું ફાયદો? જે દુષ્ટિમાંથી અધાપો દૂર થયો નથી, તો હીવા અથવા આરીસા વડે કરીને પણ શો લાભ છે? (૨) ત્રાસ નામના દોષ વડે જેમ મહામણિ દૂષિત થાય છે, તેમ દંભવડે, કેશનું લુંચન, પૃથ્વી ઉપર શયન, ભિક્ષા વડે શુદ્ધ આહારનું બહમ્બ અને અઠાર પ્રકારે શ્રદ્ધાચર્ય તતનું પાલન વિગેરે તમામ દૂષિતથાય છે. (૩)

કપટી પુરુષનું કલ્યાણુ કોઈ ઠેકાણે થતું નથી. કપટી આણુસના યમ નિયમાદિ કૃત્યો સંસારને વધારે છે, ચાવત્ વોર તપસ્યા પણ જન્મ મરણાદિ મહા દુઃખોને વધારે છે. શ્રદ્ધાચર્ય પણ મોક્ષનો હેતુ થતું નથી; જેમ દોષવાણું મણિ અદ્ય ક્ષિમતમાં ખપે છે, તેજ મમાણુ મોક્ષના કારણુ રૂપ એવાં વ્રત, નિશ્ચમ, તપ, જપાદિ પણ દંભી પુરુષોને સંસારનાં કારણુ રૂપ ધધ પડે છે. મનુષ્ય પોતાની ભુદ્ધિને ઠેકાણુ સાવીને બે વિચાર કરે-તો, તરતજ તેને માક્ષમ લડે કે દુનિયામાં

મરા કીર્તિને માટે દુષ્ટવાળી ક્રિયાને આશ્રય લઈ, જે અનેક ઉપાધિઓ વેરી લેવામાં આવે-છે, તેવીજ ક્રિયાઓ નિઃકષ્ટ ભાવથી કરવામાં આવે, તે વાસ્તવિક યશોવાદ-કીર્તિવાદની પ્રાપ્તિ થાય, કે જે કદાપિ નષ્ટ થાયજ નહિ. જ્યારે નિર્દોષતા પૂર્વક વર્તન યશે, ત્યારેજ નરેશ, વિદ્યાર્થર અને દેવ-દાનવો પણ સેવા કરવા તત્પર થશે અને તે વખતે યોતે પોતાની થતી ખૂબ ઉપર ઉદારીન ભાવ ધારણ કરી તે ખૂબને પણ ઉપાધિ માંની સ્વસંવેષ સુખમાં મગ્ન બની, વિના ખાનખાન મસ્ત રહેશે; તેમ પરસ્પર વેર ભાવને છોડી તિર્યકો પણ તેના સુખમાંથી નિઃકળતા વચનામૃતનું પાન કરશે. જેમ કહ્યું છે કે:—

સારક્ષી સિંહશાંઘં સ્પૃશ્યતિ સુતાધિયા નન્દિનોં ઇયામ્પોતં

માર્ગારી હંસઘાલં પ્રણયપરિવશાત્ કેકિકાન્તા મુજન્નમ્ ।

ઘૈરાળ્યાજન્મજાતાન્યપિ ગલિતમદા જન્તવોઽયે ત્યજેયુ-

દૃષ્ટ્વા સૌમ્યૈકરૂઢં પ્રદામિતકલુષં યોગિનં ક્ષીણમોહમ્ ॥

સમતામાં આરૂઢ યજ્ઞેલા અને જેનાં પાપં શાંત થઈ ગયા હોય, એવા, તેમજ જેનો મોહ ક્ષીણ થયો હોય; એવા યોગીશ્વરને લેઈને જન્મથી ઉત્પન્ન યજ્ઞેલાં સ્વાભાવિક પરસ્પર વૈરને પણ અન્ય પ્રાણીઓ તથા દે છે. જેમકે, સારંગી (હરિણી), સ્નેહના વશ થઈ સિંહના બચ્ચાને સ્વપુત્રની બુદ્ધિથી સ્પર્શ કરે છે, ગાય વાઘના બચ્ચાને, બિલાડી હંસના બાળકને અને ટેલ (મયૂરી) સર્પના બચ્ચાને પુત્ર બુદ્ધિથી સ્પર્શ કરે છે. આ બધા યોગનેજ પ્રભાવ છે.

આજકાલ ઘણાએક ત્યાગી ગણાતા મહાત્માઓ જ્યાં વિચરે છે અગર જન્મ લે છે, ત્યાં સમાજની અન્દર નવો લેદ ઉત્પન્ન કરે છે, કારણ કે, આ પ્રમાણે ન કરે તે પોતે લોકોમાં મહાત્મા ગણાય કેમ ? આવા પ્રકારના મહાત્માઓને પણ નવા અનથો પેદા કરવામાં અને લોકોને ઠગવામાં દંબનું સેવન કરવું પડે-છે. તેટલાજ માટે શાસ્ત્રકારો છૂટથી પોકારીને કહે છે કે ભાઈઓ ! જે સાધુતા તમારાથી ન બની શકતી હોય, તે ગૃહસ્થ બનો, અને તેમ કરવામાં જે લાજ અથવા કુલની મર્યાદા નડતી હોય; તે નિર્દોષતા ધારણ કરી લોકોની સમક્ષ એ પ્રમાણે સ્પષ્ટ કહે કે 'હું સાધુ નથી, પરંતુ સાધુને સેવક છું.' અને તે સાથે રહેણી પ્રમાણે રહેણીમાં પણ રહો. કેમકે

અતઃ એવ ન યો ઘર્તુ મૂલોત્તરગુણાનલમ્ ।

યુક્તા સુશ્રાદ્ધતા તસ્ય ન તુ વસ્મ્ભેન જીવનમ્ ॥-૧ ॥

પરિહર્તુ ન યો લિઙ્ગમપ્યલં દ્વરરાગવાન્ ।

સંવિહ્નપાક્ષિકઃ સ સ્યાન્નિર્દમ્ભઃ સાધુસેવકઃ ॥ ૨ ॥

કહેણી પ્રમાણે રહેણી નહિ રહી શકવાથી, જે સાધુ પોતે મૂળ અને ઉત્તર ગુણોને ધારણ કરવા સમર્થ નથી, તેણે શુદ્ધ શ્રાવક થવું ઉચિત છે, પરંતુ દંભ વડે છવવું તો ઉચિત છેજ નહિ. (૧) કહાચિત કોઈ માણસ, સાધુ વેપ ઉપર દહ સગવાન હોવાથી સાધુ વેપને છોડવા ન ચાહતો હોય, તો તેણે સવિજ્ઞપક્ષી થવું. સવિજ્ઞપક્ષી, દંભ રહિત-પણે સાધુઓના સેવક થઈને વિચરે, પરંતુ મિથ્યાડંબર કરે નહિ. (૨)

શ્રીવીતરાગ પ્રભુની આજ્ઞા એવા પ્રકારની છે કે ધર્મકરણી યથા-શક્તિ કરે; અને જે કરે તે નિર્દંભતા પૂર્વક કરે. તેટલાજ માટે ઉપરના શ્લોકોમાં સાધુપણું છોડી ગૃહસ્થ પણ યવાની ભલામણ કરી દીધી. તેમાં આશ્ચર્ય એ છે કે, એક તરફ દરેક ઠેકાણે શાસ્ત્રોની અંદર સંસાર છોડવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે, જ્યારે આ ઠેકાણે તો તે કરતાં ઉલટો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેની અંદર શું રહસ્થ સમાયેલું છે; તે ખરેખર વિચારવા લાયક છે. અહિં તાત્પર્ય એ છે કે; જિજ્ઞાસે છવ અનાદિ કાળથી કર્મકિચ્ચડ વડે મલીન બનેલો છે, અને તે મલીનતા કોઈક અંશે દૂર થાય, તેટલા માટે તે સાધુપણું સ્વીકારે છે, તેમ છતાં જ્યારે સાધુ અવસ્થામાં પણ અધિક મલીનતાનાં કારણો જોવામાં આવ્યાં, ત્યારેજ શાસ્ત્રકારે કહ્યું કે 'યુક્તા સુશ્રાદ્ધતા તસ્ય ન તુ વસ્મ્ભેન જીવનમ્' આ પ્રકારના વાક્યની અંદર ભારે જંભીર આશય રહેલો છે, તે શ્રીવીતરાગ ભગવાનના શાસન સિવાય અન્ય સ્થળે. છેજ નહિ; એ ચોડકસ વાત છે. સંસારની અંદર સિખી, મુંડી, જટી, કપાથી, નગ્ન વિગેરે સાધુઓ જોવામાં આવે છે; પરંતુ તેઓની અંદર વ્રતાદિની દહ પ્રતિજ્ઞા જોવામાં આવતી નથી. અગર પ્રતિજ્ઞા લઈને પૂર્વ રીતે પાળવાવાળા જો કોઈ પણ સાધુ દેખાતા હોય, તો તે જૈન મુનિવરોજ છે, કે જોઓના આચાર વિચારનું વર્ણન આ દેશનાની અંદર વાંચનારને કેટલેક સ્થળે દ્રષ્ટિગોચર થયે. એ તો સર્વ કોઈ સ્વીકારી ગ્રંથે તેમ છે કે કપડામાં ધર્મ નથી, પરંતુ પરિણામમાં ધર્મ છે. અવગત, કપડાં કિલ્લા રૂપ છે,

જમ કે, રાજ ક્ષિત્તા વિના શહેરની રક્ષા કરી શકતો નથી, તેમ મુનિના વેષ વિના મુનિ સ્વાચારને પાળી શકતો નથી. કોઈ છવનુ કહ્યાણુ ખેશક મુનિવેષ ધારણુ કર્યો સિવાય પણ ધએલું છે, પરંતુ તે માર્ગ રાજમાર્ગ નથી, જ્યારે મુનિવેષ તે કહ્યાણુનો રાજમાર્ગ છે; માટે:—

“માયા જળ જોડી, શાંતિમાં ચિત્ત ચોડી,
 ઇન્દ્રિય બુદ્ધને ધર્મ સાધનમાં જોડી;
 માન મદ તોડી, પ્રભુ આગળ ઉભા રહો કરજોડી;
 કહ્યાણુની વાર છે હવે ચોડી,
 જાએ સતો ચોક્ષ દોડી, જો નહિ રાખો માયા ઠોડી,
 એમ કહે ધર્મ ધોરી, સત્ય વાત જરા ન ચોરી.”

માયાવી પુરુષના, વિવા વિનય ત્રિવેકાદિ સદ્ગુણો આ વિશ્વમાં નિબદ્ધ થાય છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ માયાવી માણસ વિશ્વાસને પાત્ર પણ રહેતો નથી. તેના હાથથી થતાં શુભ કાર્યો પણ પ્રપંચમાં ખપે છે, તેટલાજ માટે માયા મહા નાગણીના સંબંધથી હંમેશાં દૂરજ રહેવું.

હવે, તેનાથી દૂર રક્ષા છતાં પણ કહ્યે લોકો માયાવી કહે, તે તેની કંઈ દરકાર કરવી નહિ. કારણ કે સાચને આંચ નથી. હંમેશાં સત્યનો જય છે. વર્તમાન સમયમાં લોકોની અંદર પ્રુદ્ધિમાન પુરુષોને માટે પણ પ્રપંચી શબ્દથી વ્યવહાર કરવામાં આવે છે, પરંતુ તેટલા માટે ડરી જડું નહિ. ‘લોક મૂકે પોક’. ખેશક, અધર્મથી અવરજ ડરવું. વાદ વિવાદના સમયની અંદર જ્યારે યુક્તિ પ્રયુક્તિ આવે છે, ત્યારે એક જાનને જય અને એકને પરાજય મળે છે. તે વખતે જ્યાં માણસને પ્રપંચી અથવા પોલિટીકલ ક્ષી, પરાભવ પામેલો માણસ ભારિક પુરુષોને હમમાં નાંખે છે, પરંતુ તેથી કાંઈ જ્યો પુરુષ માયાવી ગણાતો નથી. વાસ્તવિક વિચાર કરીએ તો, આ પ્રમાણે પોતાનો ખોટો ખ્યાવ કરનાર પરાભવ પામેલો માણસજ માયાવી ગણી શકાશે, કારણકે જ્યારે લોકોની આગળ તે પોતાની ન્યૂન શક્તિ ખતાવી શકાય નહિ, ત્યારે ધીબના શિર પર દોષ નાંખી તે બિચારો પોતાનો ખ્યાવ કરવા જતાં સ્વયં નષ્ટ બને છે. તેટલા માટે આત્માર્થી પુરુષોએ યથાર્થ વાત સિવાય એક વધનનો પણ શરકેર કરવા પ્રયત્ન કરવો નહિ. હે ભગ્ય! તું લોકમાં માનનીય, પૂજનીય અને વંદનીય વિગેરે થવાની આશા તુંજોને તોડી દે. લૌકિક કાર્યને ઠીક ન જણી તું લોકોત્તર કાર્યમાં આવેલ છે, તો પણ ખેદની વાત છે કે તને એક મહારાજ

માંયાંરૂપ મહાબંધનમાં રાખેલ છે, અને તે બંધનને, તું તારે કાથે કરે-
ળીઆની માફક મંજૂર કરે છે, પરંતુ તે તને સર્વથા ઉચિત નથી.
નિષ્કપટી, નિર્દોષી અને નિર્માથી ખની સ્વસત્તાનો ભાગી બનઃ
જગજગતુંને હિતાવહ થા. અરતુ ! અધિકેન કિમ્ ? માયાના સંબંધમાં
આટલું કહેવું બસ છે.

લોભનું સ્વરૂપ.

બિન બિન રૂચિવાળા લોકોની અન્દર વાશ કરી રહેલી માયાનું દિગ્-
દર્શન કરાવ્યા પાદ હવે શ્રોત્રબુદ્ધ લોભના સંબંધમાં સંભાષણ શરૂ કરે છે:—

કોહો પીર્ષ પનાસેર્ષ માણો વિનયનાસણો ।

માયાનિત્તાણિ નાસેર્ષ લોહો સન્નવિનાસણો ॥ ૧ ॥

(શ્રાદગર્વકાલિકામૂત્રમ્)

ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો નાશક છે, માયા મિત્રા-
ચારીનો દ્વંસ કરનારી છે, બ્યારે લોભ સર્વ ગુણોને ભસ્મસાત કરે છે.

લોભાધિકારમાં જટલું કહીએ તેટલું થોડું છે. અવગુણોનો સરહાર
લોભ એક મહાપિશાચ છે. લોભવશીભૂત પુરુષોમાં સર્વ અવગુણ નિવાસ
કરે છે. કહેવત છે કે:—

‘ સઘ અવંગુણકો ગુણ લોભ મયો

તથ, ઔર અવંગુણ મયે ન મયે ’ ।

સારાંશ એ છે કે, લોભની વિષમાનતામાં સર્વ દુર્ગુણો આવીને ખડાં
થાય છે, અને લોભનો નાશ થવાની સાથેજ સર્વ દુર્ગુણો પલાયન કરી
બચે છે. લોભાધીન માણસ અન્યાયમાં પ્રવર્તમાન થાય છે. જે જે ઠેકાણે
લોભ છે, ત્યાં સર્વેજ અન્યાય રહેલોજ હોય છે. આ સિદ્ધાંતની વ્યાપ્તિની
અન્દર કદાપિ વિરોધ માણ્ય પડતોજ નહિ. તત્ત્વવેત્તા પુરુષો તરફથી
લોભ પિશાચને નીચે મૂળ્ય પ્રમાણુ પત્ર મળેલું છે:—

આકરઃ સર્વદૌષાણાં ગુણપ્રસન્નરાક્ષસઃ ।

કંદો વ્યસનવહ્નીનાં લોભઃ સર્વાર્થપાધકઃ ॥ ૧ ॥

સર્વ દૌષોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન, ગુણોનો ત્રાસ કરી જવામાં રાક્ષસ
સમાન અને કષ્ટરૂપ વેલડીના કાંદા તુલ્ય લોભ, તમામ અર્થોનો પાદ
કરનાર છે.

મનુષ્યને જેમ જેમ લાભ થતો જાય છે, તેમ તેમ લોભ પણ વધતો જાય છે; 'લાભાહ્લોભઃ પ્રવર્ધતે' વળી આ લોભનો કોઈ સ્વળે પણ શોભ નથી:—

ધનદ્વીનઃ જ્ઞતમેકં સહસ્રં ઘનવાનપિ ।

સહસ્રાધિપતિર્લભ્નં કોટિં લક્ષ્મણરોડપિ ચ ॥ ૧ ॥

કોટીશ્વરો નરેન્દ્રત્વં નરેન્દ્રશ્ચક્રવર્તિતામ્ ।

ચક્રવર્તી ચ દેવત્વં દેવોડપીન્દ્રત્વમિચ્છતિ ॥ ૨ ॥

નિર્ધન માણસ પ્રથમ સો રૂપીઆની ઇચ્છા કરે છે, બીજાએ સત મુદ્રાની પ્રાપ્તિ થાય, એટલે તેને હજાર મેળવવાની ઇચ્છા ઉદ્ભવે છે, સહસ્રાધિપતિ લક્ષાધિપતિ થવાની વાંછા રાખે છે, અને ત્યારપછી કોટયાધીશ થવાની અભિલાષા કરે છે (૧). કોટીશ્વર થયા બાદ મ'ડળેશ્વર થવા ચાહે છે, અને મ'ડળેશ્વરની ઋદ્ધિ પણ ધારે કે સંપ્રાપ્ત થઈ, તો પછી તે ચક્રવર્તિ થવાની આશા રાખે છે, અને ચક્રવર્તી વળી ઇન્દ્રની પદવી મેળવવાના મનોરથો ચલાવે છે. (૨).

હવે ઇન્દ્ર થયા છતાં પણ લોભ શાંતિને પામતો નથી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની અન્દર ઇચ્છાને આકાશની હિપમા આપવામાં આવેલી છે, અર્થાત્ જેમ આકાશનો અન્ત નથી, તેમ લોભસમુદ્રનો પણ પાર પામી શકાતો નથી. પ્રથમ લોભનું સ્વરૂપ સ્વરૂપ હોય છે, પરંતુ ક્રમશઃ વધતાં વધતાં તે મોટું રક્ષતી રૂપ ધારણ કરે છે. અતિ લોભિષ્ટ માણસ પિતાની માતાને યા પિતાને, ભાઈને કે બહેનને, સ્વામીને કે સેવકને તેમજ દેવને કે ગુરુને પણ કરે છે. હજે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ વખત પર જન લેવા પણ ચૂકતો નથી. કહ્યું છે કે:—

હિંસેવ સર્વેપાપાનાં મિથ્યાત્વામિવ કર્મણામ્ ।

રાજચક્ષ્મેવ રોગાણાં લોભઃ સર્વાંગસાં ગુરુઃ ॥ ૧ ॥

જેમ સર્વ માપોનું કારણ હિંસા છે, સર્વ કર્મોનું કારણ મિથ્યાત્વ છે, અને સર્વ રોગોનું કારણ ક્ષય રોગ છે, તે પ્રમાણે તમામ અપરાધોનો ગુરુ લોભ છે.

જ્યાં હિંસા છે, ત્યાં સર્વ પાપો સ્વયં આવીને ઉભાં રહે છે. હિંસા સમસ્ત ધર્મોનો નાશ કરનારી છે; તેટલાજ માટે હિંસાથી ધર્મ માનનાર ધર્મિષ્ઠ ગણાય કે નહિ? તે વિચારવા લાયક છે. હિંસા, મિથ્યાત્વ અને

રાજ્યક્રમા એ તણુ દષ્ટાંત આપ્યા બાદ લોભને સર્વ અપરાધનો ગુરુ સિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. આ લોભનું એક છત્ર રાજ્ય એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય પર્યન્ત અખંડાનંદ રીતે પ્રવર્તે છે:—

લહો ! લોભસ્ય સામ્રાજ્યમેકચ્છન્નં મહીતલે ।

તરવોડપિ નિર્ધિ પ્રાપ્ય પાદૈઃ પ્રચ્છાદયન્તિ યત્ ॥ ૧ ॥

અહો ! લોભ મહારાજનું સામ્રાજ્ય પૃથ્વીતલમાં એકછત્ર પ્રવર્તે છે, તે કેવું આશ્ચર્ય ? વૃક્ષો પણ લંડારને પાગીને તેને પોતાનાં મૂળો વડે ઢાંકી રાખે છે !

એકેન્દ્રિય પ્રાણી પણ દ્રવ્યના લંડારને પોતાનાં મૂળ નીચે ગોપવી રાખે છે; કે જેથી કરીને તે કોષના દૃષ્ટિપથમાં આવી શકે નહિ. શ્રી અરિહંત ભગવાને ખતાવેલું છે કે, ચાર સંજ્ઞાઓ સમસ્ત પ્રાણીઓની અન્દર રહેલી છે. (૧) આહાર સંજ્ઞા, (૨) લય સંજ્ઞા, (૩) મૈથુન સંજ્ઞા, (૪) પરિશુદ્ધ સંજ્ઞા. આહારસંજ્ઞાને લીધેજ વૃક્ષો પોતાનાં મૂળોમાં વડે પાણીને ખેંચી લઈ પાંદડાં સુધી પહોંચાડી શકે છે. લય સંજ્ઞાના જ્વેરથી લજ્જમણી નામની વનસ્પતિ મનુષ્યના હાથની આંગળી પોતા તરફ જવાથી સંકોચ પામે છે. કેટલાક વૃક્ષોની અન્દર મૈથુન સંજ્ઞા પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે, તેઓની અન્દર નર નારીના વિભાગ હોય છે. તેઓ ખન્ને જ્યાં હોય છે, તેજ વૃક્ષો ફળે છે. અગ્રોક અને બકુલ વિગેરે વૃક્ષો જીનો પગ અડકવાથી અથવા તેા જીના સુખનું પાણી તેના પર પડવાથી ફળવા લાગે છે. વળી પરિશુદ્ધ સંજ્ઞાના જ્વેરથી તરૂઓ પોતાનાં પત્ર, પુષ્પ અને ફળની રક્ષા પ્રકાશનતરે કરે છે. કેટલીએક વેલડીઓ ફળને પાંદડા તળે ઢાંકી રાખે છે, તેમજ પરિશુદ્ધ સંજ્ઞાના પ્રતાપથીજ અજ્ઞાત અવસ્થામાં પણ વૃક્ષો ધનની મમતા રાખે છે.

આજ પ્રમાણે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવો પણ પરિશુદ્ધની સંજ્ઞાવાળાં હોય છે. જેમકે:—

અપિ ત્રવિળલોમેન તે દ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયાઃ ।

સ્વકીયાન્યધિક્ષિન્તિ પ્રાગ્નિધાનાનિ મૂર્છયા ॥૧॥

એકન્દ્રી, તેકન્દ્રી અને ચતુરિન્દ્રી જીવો દ્રવ્યના લોભ વડે કરીને પૂર્વના નિધાનોનું સેવન કરે છે; અર્થાત્ પોતે પૂર્વાવસ્થામાં જે જગ્યાએ

દ્રવ્ય મૂકેલ હોય છે, તેજ જગ્યાએ લોભના પરિણામના વશ થઈ આવીને દ્વીન્દ્રયાદિકપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે પચેન્દ્રિય છવો લોભના વશથી કેવી કેવી વિડંબનાએ સહન કરે છે, તે જુઓ:—

સુભક્તગૃહગોધાઃ સ્યુર્મુહ્યાઃ પચ્ચેન્દ્રિયા અપિ ।

ધનલોભેન જાયન્તે નિધાનસ્થાનભૂમિષુ ॥ ૧ ॥

સૂર્ય, ગરેંજી, હદર, ખિલાડી, શાન અને વાનર વિગેરેના રૂપમાં પચેન્દ્રિય છવો ધનના લોભવડે કરીને નિધાન સ્થાનની ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

લોભને આધીન થએલો છવ મરીને પણ પોતાના ભંડારની આસપાસ પચેન્દ્રિયતિરેકપણે ઉત્પન્ન થાય છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ કોઈ પુરુષ, સ્ત્રીયા કોઈ બીજાને છવ, અથવા તે નિધાનના સ્થાનપર જાય છે, ત્યારે તે છવને સ્વાભાવિક દ્રેષ થાય છે, અને તેથી તે બીજા છવને ઉપદ્રવ પણ કરે છે. કદાચ કોઈ માણસ તે નિધાનને ખોદીને ત્યાંથી ધન લઈ જાય, તો તે છવ સુરી સુરીને પોતાના પ્રાણુનો ત્યાંજ કરે છે. અલખત, તેને એમ માલુમ નથી હોતું કે આ દ્રવ્ય પોતાને ઉપયોગી છે, તો પણ પૂર્વ લવના લોભને લીધે તે છવ મોહને વશવંતી બને છે અને વ્યાકુળ બની દુઃખ પરંપરા ભોગવે છે. વળી ત્યાંથી અજાન વશ મરણ પામી દુર્ગતિનો ભાગ્ય થાય છે અથવા તો ત્યાંને ત્યાંજ નવા નવા જન્મ ધારણ કરે છે.

વર્ગી લોભ, ભૂત પિશાચાદિકને પણ દુઃખી કરે છે, કહ્યું છે કે:—

પિશાચમુદ્રલપ્રેતભૂલયક્ષાદયો ધનમ્ ।

સ્વકીયં પરકીયં વાડ્વ્યાધેત્તિષ્ઠન્તિ લોભતઃ ॥ ૧ ॥

પિશાચ, વ્યંતર, પ્રેત, ભૂત અને યક્ષાદિ દેવો, પોતાના અગર પારકા દ્રવ્યને લોભવશ થઈ દબાવી રાખે છે.

એ પ્રતિજ્ઞ વાત છે કે, પિશાચ, વ્યંતર અને ભૂત પ્રેતાદિકને દ્રવ્યનું કંઈ પ્રયોજન નથી, છતાં લોભના વશથી તે દેવો પણ રાત દિવસ સચિત રહે છે. તે દ્રવ્ય તેઓ બીજા કોઈને લેવા દેતાં નથી, કદાચ કોઈ લઈ જાય તો તેને સુખસૌંતિથી તેનો ઉપભોગ પણ કરવા દેતા નથી.

આતો પિશાચાદિની વાત કહી, પરંતુ ઉચ્ચજાતિના દેવો પણ
લોભાધીન થઈ નીચ જાતિને પામે છે:—

ભૂપગોદાનવાપ્યાવૌ મૂર્છિત્તાભિદશા અપિ ।

ચ્યુત્વા તથૈવ જાયન્તે પૃથ્વીકાયાદિયોન્નિષ્ઠ ॥ ૧ ॥

વિમાનવાસી દેવતાઓ પણ અલંકાર, ઉદ્યાન અને વાવડીઓમાં
મોહિત થતા, સ્વર્ગને પૃથ્વીકાયાદિ જોનિએને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે.

વિમાનવાસી દેવતાઓ ક્રોડ કરવા બહાર ચાલ્યા જાય છે, ત્યાં
આયુષ્યની પરિસ્મારિત સવાઈને વસ્તુમાં તેઓ મોહિત થયા હોય
છે, તેજ વસ્તુની અન્દર આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, આની અન્દર પણ
લોભને પ્રબળ કારણ છે.

આ પ્રસંગે એ વાંતને કંઈક ખ્યાલ રજૂ કરવો અસ્થાને નહિ,
ગણાય કે-મનુષ્યો લોભવિવશ થઈ દેવા અર્પણ કરે છે, અને દેવા કદો
કહાવે છે ? કહ્યું છે કે:—

एकामिषामिषાપિણો સારમેયા इव દુતમ્ ।

સોદર્યો અપિ યુષ્યન્તે ધનલેશજિપૃષ્ઠયાં ॥ ૧ ॥

એક માંસ પેશાને માટે કૃતારાઓ જેમ તુરંત લડાઈ કરે છે, તેમજ
એક ઉદરથી ઉત્પન્ન થએલા ભાઈઓ પણ લગભગ માન ધન પ્રહસ
કરવાની, ધ્રુષ્ટાથી પરસ્પર યુદ્ધ કરે છે.

આશ્ચર્યની વાત છે કે, એકજ માતાના પુત્રો તે સહોદરો કહેવાય
છે, તે સહોદરો પણ લોભરૂપ પિશાચને આશીન થઈ, સંબંધને કારણે
મૂઠી, બંધુ સાથે શત્રુમણાનું વર્તન ચલાવે છે; આના દૃષ્ટાન્તમાં ભરત
બાહુબળીનું યુદ્ધ, અને કૌરવ પાંડવોનું યુદ્ધ જેવું તેમજ હિન્દુશાસ્ત્રોમાં
સુમતિહ છે. આયુદ્ધી પાંડવચરિત્ર અને મહાભારતમાં વિસ્તાર પૂર્વક
વર્ણવેલ છે. વર્તમાનકાળની અન્દર પણ તેનાં સંકટો ઉદાહરણો,
આપણે નગરે દેખીએ છીએ અને અનુભવીએ છીએ. સ્વાર્થ સાધકોની
વાતો તો ખાંભૂએ રહ્યાં, પરંતુ પરમાર્થ સાધકો, જેવા કે મોક્ષના સાધ-
વાહ લેખાતા અને નિઃસ્પૃહી ગણાતા મુનિઓને પણ લોભ લૂંટારો
લૂંટ્યા વિના છોડતા નથી. કહેલું છે કે:—

પ્રાપ્યોપશાન્તમોહત્વં ક્રોધાદિવિજયે સતિ ।

લોભાંશમાત્રદોષેણ પતન્તિ ચત્વોડપિ દિ ॥ ૧ ॥

ક્રોધ, માન અને માયાને છતી લાઇ, અગ્યારમું ઉપશાંતમોહ નામનું ગુણસ્થાનક પામ્યા છતાં, પણ લોભાંશ માત્ર વડે કરીને મુનિવ-
રોનું પણ પતન થાય છે.

જેન શાસ્ત્રોમાં જે ચૈદ ગુણસ્થાનક કહ્યા છે, તે અનુક્રમે એક બીજાથી ચડીઆતાં છે. જેમ જેમ આત્મગુણોની ઉત્પત્તિ થતી જાય છે; તેમ તેમ જીવ હિચ્ચ હિચ્ચતર ગુણસ્થાનક પર ચડતો જાય છે. પરન્તુ તેઓની અંદર પહેલાં તો અતુર્થ ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થવી જ ઘણી દુષ્કર છે. અતુર્થ ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ સમયે વસ્તુધર્મની ઓળખાણ થાય છે, અર્થાત્ દેવને દેવ તરીકે માને છે, ગુરુને ગુરુ તરીકે સ્વીકારે છે, અને ધર્મને ધર્મ તરીકે અંગીકાર કરે છે. (આ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ, એ ત્રણનું સ્વરૂપ આગળ ખંતાવીશું) અતુર્થ ગુણસ્થાનક પર રહેલો જીવ તેવા દેવ ગુરુ અને ધર્મ એ ત્રણેની ભક્તિમાં તે પર ધાય છે. આ પ્રમાણે ભક્તિ કરતાં કરતાં મત ઉદયમાં આવે છે, એટલે કે મત આદરવાના પરિણામ થાય છે; ત્યારબાદ જીવ પંચમ ગુણસ્થાનકવાળો જણાય છે. તે સ્થિતિમાં શ્રાવ-કોનાં મત પાળી સાધુ ધર્મ સ્વીકારે છે. ત્યારે છઠ્ઠા કે સાતમા ગુણસ્થાનક ઉપર આવી શકે છે. તદનન્તર જેમ જેમ ઉત્તરોત્તર આત્મસત્તાની શુદ્ધતા થતી જાય છે, તેમ તેમ આગળ આગળ ગુણસ્થાનકોમાં તે પ્રવેશ કરતો જાય છે, જ્યારે દશમે ગુણસ્થાનકે તે પહોંચે છે, ત્યારે ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ, અનુક્રમે ક્ષય ધાય છે. અથવા ઉપશાંત થાય છે. અગ્યારમા ગુણ-સ્થાનકની અન્દર સૂક્ષ્મ લોભ ઉપશાંત દશામાં રહેલો હોય છે, તેજ લોભ અગ્યારમા ગુણસ્થાનક ઘટી જીવને લથડાવે છે. ત્યાંથી લથડેલ કોઈ જીવ તે ઉપશમ શ્રેણીને ત્યાગ કરવા સાથે સાતમે ગુણસ્થાનકે આવે છે અને ત્યાંથી બીજી ક્ષપકશ્રેણી આરંભી મોક્ષગામી થવા ભાગ્યશાળી નિવડે છે; જ્યારે ખાકીનાંઓ તે ત્યાંથી લથડીને ઠેઠ પ્રથમ ગુણસ્થાનકે જઈ કાળ કરી નિગોદ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે: માટે લોભનું જે દશમા ગુણસ્થાનક સુધી છે, એ વાત સમસ્ત જૈનતત્ત્વવેત્તાઓ જણાવે છે. લોભ, અગ્યારમા ગુણસ્થાનક ઘટી જીવને પાડે છે; તે વાત કર્મવૈથના રહસ્યને બહુકાર સારી રીતે સમજી શકે છે. જ્યારે લોભ, આત્મસત્તાને ઓળખનાર પુરૂષોને પણ નીચા પાડે છે, તે પછી અન્ય પામર જીવોની તે વાત જ શી ? ચાલુ સમયની સ્થિતિને આપણે ઘડીબર વિચાર કરીશું; તે લોભ હુંટારાએ સમસ્ત વર્ગના સાધુઓની પણ હુંડા કરી મૂકી છે. પ્રથમ તે ત્યાગી

વેરાગી ગણાતા જૈન મુનિઓને માટે આપણે ઘસુલર વિચાર કરીશું, તે આશ્ચર્ય થયા વિના રહેશે નહિ. તેઓ અનગાર, બિલ્હુ, મુનિ, મુમુક્ષુ, વિગેરે નામોને ધારણ કરવા છતાં પ્રેક્ષકોને તદ્દન ઉલટા પ્રતિભાસ કરાવે છે; તેનું મુળ કારણ તપાસીશું, તે લોભવૃત્તિ સિવાય બીજું કંઈ જણાયે નહિ. ખરૂં જ છે કે લોભ રૂપ મહા પિશાચનું જોર દશમા ગુણસ્થાનક મુધી હોય છે. જો આ સંસાર છોડી મુનિપણું સ્વીકારે છે, તેઓની અંદર પણ લોભવૃત્તિનું વિશેષ જોર જોવામાં આવે છે, તેનું ખરૂં કારણ મોહ-દશાજ છે. મોહનીય ક્રમનું જોર તત્ત્વજ્ઞાન થયા સિવાય હઠાવી શકાય તેમ નથી, અને તત્ત્વજ્ઞાન થવાને માટે નિઃસ્પૃહતા ગુણ પ્રથમ અપેક્ષિત છે, પરંતુ આ નિઃસ્પૃહતા ગુણ 'કલાહું માફ અને કલાહું તાફ' એમ જ્યાં મારા તારાપણું રહેલું છે, ત્યાંથી હજારો જાહ દૂર ભાગતો ફરે છે. મારા તારામાં પડી જઈ મુનિવરો લોભદ્રારા નીચે પડે છે. તેઓને યશનો, કીર્તિનો, શ્રાવકોનો અગર પુસ્તક વિગેરેનો લોભ હોવાથી આવી વિકટ વ્યક્તિઓમાં તેઓ ક્ષમાઈ જઈ જન્મ વ્યર્થ ગુમાવે છે. જો કે અન્ય મુનિઓ કરતાં જૈન મુનિઓ ઘણું દરજ્જે ત્યાગી, વૈરાગી અને નિર્લોભી દૃષ્ટિગોચર થાય છે, પરંતુ અનીતિથી જીવાર્જન થએલ પૈસા વડે અનેલા અશુદ્ધ આહારના વપરાશ થકી તેઓ ઠોપકવાર ઉલટો રસ્તો ઠોરાતા હોય એમ માલૂમ પડે છે. 'આહાર એવો ઓડકાર' એ વાત યુક્તિયુક્ત અને ખરાબર છે. જો મુનિવરો સંસાર કાર્યથી તદ્દન મુક્ત થએલા છે, તેઓને મોહ થવાનો સંભવ નથી, છતાં જો મોહ માલૂમ પડે છે; તેમાં આહારનો પણ હોય છે. કેટલેક ઠેકાણે સદાવ્રતની માફક દાન દેવાય છે, તેથી દાતાને અને દાન લેનારને વાસ્તવિક લાભ નથી. પરંતુ જો દાતા નીતિ સંપન્ન ધિસાનો અને નિર્દોષ આહાર ફક્ત આત્મ કલ્યાણને માટે આપે, અને લેનાર ફક્ત સંજમ નિર્વાહ માટે માત્ર શરીર ટકાવી રાખવાના હેતુથી જ લે, તે તે ખન્ને જલ્દી સુખ પામે છે, અને તેથી ઉલટું જો દાતા યશ-કીર્તિ માટે, ગમે તે રીતે જીવાર્જન થએલ પૈસાનું દાન આપે, અને લેનાર, શરીરની પુષ્ટિ માટે લે, તે ખન્ને જલ્દી દુર્ગતિના ભાગી થાય છે. વાસ્તવિક મુનિપદ જ્યાં હોય, ત્યાં લોભ ન હોવો જોઈએ, છતાં ગૃહસ્થોના સંપદથી લોભાદિ દુર્ગતિ જોવામાં આવે, માટે મુનિઓએ લોભવૃત્તિવાળા ગૃહસ્થોનો સંસર્ગ સખવો ઉચિત નથી, તે પ્રમાણે સંસર્ગ નહિ રાખવા છતાં જો

લાભવૃત્તિ માલુમ પડે, તો તે મુનિએ બાલુવું જે હજુ પોતાને સંસાર પરિભ્રમણ અધિક કરવાનું છે.

લાભને વશીભૂત પ્રાણી અનેક અનર્થ પરપરા ઉત્પન્ન કરે છે. દેવદ્રવ્ય અને ગુરુદ્રવ્યને હોદ્દયાં કરી જવાનું શીખવનાર પણ લોભજ છે, અને પ્રાણીને અનીતિમાં પ્રેરનાર પણ લોભ છે. મનુષ્ય અલપત, પોતે સમજતો હોય છે કે મારે તમામ ચીજ છોડીને પરત્રોક્ષ જવાનું છે; તો પણ દ્રવ્યોધીન ખની દરિદ્રવસ્થા ભોગવે છે. અહર્નિશ દ્રવ્ય માટે દીન બને છે, નહિ કરવાનું કરે છે, અને નહિ બંધવાનું બંધે છે. તેમજ સંબંધીએ સાંચેના ઘણા કાલના સંબંધને પણ તોડી નાંખે છે; વળી લોભી માણસ અસંદ્ધ વસ્તુનો પણ સંદ્ધાવ ખતાવે છે. કહ્યું છે કે:—

હાસશોકદ્વપદ્ધપાનસતોડ્યાત્મનિ સ્ફુટમ્ ।

સ્વામિનોડ્યે છોભવન્તો નોટવન્તિ નટા इव ॥ ૧ ॥

લાભવ્રસ્ત પુરુષો, પોતાની અંદર હાસ્ય, શોક, દ્વેષ અને હર્ષાદિ અવિષમાન હોય, તોપણ તેઓને પોતાના શેઠની આગળ નટની માફક નચાવે છે.

લોભી માણસ જે કે અંદરથી દુઃખી હોય છે, તો પણ ધનવંતની આગળ તેને સાફ લગાડવાની ખાતર બહારથી હસે છે. વળી પોતાના માલિકનું નુકસાન થતું દેખી પોતાને વાસ્તવિક શોક ન થયે હોય, છતાં પણ મુખ, નેત્રનો વિકાર કરી નાંખી ઉપરથી શોક મદર્શિત કરે છે. પોતાના સ્વામીના શત્રુ ઉપર કદાચ પોતાને દ્વેષ ન હોય; તથાપિ દ્વેષ હોવાનો ડોળ કરે છે. પોતાના સ્વામીથી પોતાને અકષ્ણ લાભ અચ્છેલો સમજી, જે કે તેને ચિત્તમાં અકસેસ લોય, તોપણ તેની આગળ હર્ષ ખતાવે છે; 'અનદાતા ! આપનો પ્રબળ પ્રતાપ છે, આપના હાથથી મંગેલી પ્રસાદી લાખો રૂપીયા છે.' ધન્યાદિ પુશામત લોભી માણસ કરે છે. આટલી આટલી પુશામત કર્યાં છતાં આસા પૂર્ણ થતી નથી. લોભ રૂપી ગર્ત (ખાડા) ને જમ જમ તે પૂરવા ધારે છે, તેમ તેમ તે વધતોજ જાય છે; તેને માટે કહ્યું છે કે:—

અપિ નાભૈષ પૂર્યેત પયોમિઃ પયસાં વતિઃ ।

ન તુ ત્રૈલોક્યરાગ્યેડપિ પ્રાપ્તે લોભઃ પ્રપૂર્યતે ॥ ૧ ॥

'સમુદ્રમાં જ્યે તેટલું પાણી જાય તોપણ તે પૂર્ણ થતો નથી. તેમ ત્રણ

લોકના સંખ્યની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ લોકભરપી સમુદ્ર કંઠી પૂર્ણ થતો નથી. સમુદ્ર જન્મ જળથી પૂર્ણ થાય નહિ, તેમ લોકસમુદ્ર ગમે તેટલા દ્રવ્યાદિના લાભથી પણ પૂર્ણ થતોજ નથી. ખંડકે જે વસ્તુમાં જન્મ જન્મ લાભ થતો જાય છે; તેમ તેમ તે વસ્તુમાં લોક તે વૃદ્ધિજ પામતો જાય છે.

યથા લાભસ્તથા લોભો લાભાલોભઃ પ્રવર્ધતે ।

આ વાતનું સમર્થન કરવાને માટે શ્રીહિત્તરાધ્યયન સૂત્રની અંદર સ્પષ્ટ રીતે લખાએલું કપિલ કેવલીનું દૃષ્ટાન્ત અહીં ટાંકી ખતાવવું ઉચિત સમજાય છે.

કપિલ કેવલીનું દૃષ્ટાન્ત.

કોશાંબી નગરીમાં જિતરાત્રુ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે શહેરની અંદર કારયપ નામનો એક બ્રાહ્મણ, રાજા અને પ્રજામાં સત્કાર પામેલો હતો. તેને યશા નામની સ્ત્રી અને કપિલ નામનો પુત્ર હતો. કપિલની બાલ્યાવસ્થામાંજ તેનો પિતા મરણ પામ્યો. કારયપના અધિકાર ઉપર હવે કોઈ બીજો બ્રાહ્મણ આવ્યો. આ બ્રાહ્મણનો રાજ દરબારમાં થતો આદર અને આડંબર બેઠું યશા દુઃખી થઈ રેવા લાગી. ત્યારે કપિલે પૂછ્યું 'હિ માતા ! શા માટે રૂએ છે ?' યશાએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે 'હે પુત્ર ! જે તું બહુજો હોત તો તારા પિતાનું સ્થાન બીજા કોઈના હાથમાં જત નહિ,'

કપિલે પિતાની માતાને કહ્યું:—'હું બહુશ.' ત્યારે યશાએ શાંત થઈ તેને કહ્યું કે 'આ શહેરની અંદર તો રાજમાન્ય પંડિતના ભયથી તને કોઈ બહુાવશે નહિ. માટે તું આવસ્તી નગરીમાં જ, ત્યાં તારાં પિતાનો મિત્ર ઈંદ્રદત્ત નામનો પંડિત રહે છે, તે તને બહુાવશે.' માતાનું વચન સાંભળી કપિલ આવસ્તી ગયો. ઈંદ્રદત્ત ઉપાધ્યાયને પિતાનું સંમસ્ત વૃત્તાંત નિવેદન કરવાથી તેણે બહુયું કે આ મારા મિત્રનો પુત્ર છે; માટે મારે તેને બહુાવવો સર્વથા ઉચિત છે. આમ ધારી તે ગામની અંદર શાલિભદ્ર નામનો એક દાનવીર શ્રેષ્ઠ રહેતો હતો, તેને ત્યાં સિક્ષારશ પહોંચાડીને કપિલને ખાન પાનનો ખંદોપસ્ત કરાવી આપ્યો. સુખે અન્નપાન મળવાથી તેણે અધ્યયન ગરૂ કર્યું. વિદ્યાન્ શવાનાં ચિહ્નને માલૂમ પડવા લાગ્યાં, પરંતુ કર્મજેને યૌવનાવસ્થાના કારણથી શેઠના ઘરમાં કામ કરનાર દાસીની સાથે કપિલનો સંબંધ

થયો, અને દાસી તેનાથી ગર્ભિણી પણ થઈ; ત્યારે તે કપિલને કહેવા લાગી કે, 'હું તારા સચિત્રથી ગર્ભવતી થઈ છું, માટે પ્રસૂતિ સમયે થોડા પેસાની જરૂરીઆત પડશે. દાસીનાં આવાં વચનો સાંભળી તે ગભરાયો અને રાતભર નિદ્રા આવી નહિ. ત્યારે દાસીએ તેને સમજાવ્યું કે 'ગભરાઓ છો શા માટે? આ શહેરની અંદર ધન નામનો એક શ્રેષ્ઠ સૌથી પ્રથમ આશિષ આપનારને જે માસા મુવર્ણુ આપે છે; તમે ત્યાં જઈને આશિષ આપો.' આ સાંભળી કપિલ ખુશી થયો. સૌથી પ્રથમ આશિષ આપવાના વિચારમાં સૂતો હતો, તેવામાં તે ચિતામાં ને ચિતામાં એકદમ રાત્રીના ખાર વાગે જાઓ; અને મનમાં ધાર્યું કે સવાર થઈ જયું હશે; પરંતુ આમ સમજી જ્યાં ખહાર નિકળે છે કે, રસ્તામાં ઘોઠીવાળાએ પકડયો. આખી રાત જેસારી મૂકી સવારમાં તેને રાજા પાસે-કાંઈ જવામાં આવ્યો. રાજાએ પૂછ્યું- 'મધ્ય રાત્રિએ કેમ ખહાર નિકળ્યો હતો?'

હવે કપિલે વિચાર કર્યો કે સાચને આંચ નથી; યથાર્થ વાત કહેનાર સુખી થાય છે. આમ ધારી પોતાનું અથથી ઇતિ સુધી વૃત્તાંત રાજાને કહી સંભળાવ્યું. રાજા તથ્યવાર્તા જાણી પ્રસન્ન થયો અને કહ્યું કે 'તારી ઇચ્છા હોય તે માગ.' કપિલે કહ્યું 'વિચાર કરીને માગીશ' આ પછી તે વિચાર કરવા માટે અશોક વાટિકામાં ગયો. ત્યાં જઈ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, જે માસાને ખદલે દશ માસા માગું; પરંતુ વળી વિચાર આવ્યો કે દશ માસાથી માત્ર વજ્રાદિ પૂરાં પાડી શકાશે. પરંતુ અલંકારાદિ ખરીદી શકાશે નહિ. એમ ધારી હજાર માસા માંગવાનો વિચાર કર્યો; તો ત્યાં પણ જોભે તેને કરવા હીંમત નહિ. ઘર, વાડી, ગાડી વિગેરેની જોગવાઈ કાંઈ હજારથી થાય નહિ. માટે સાત માગું; આનો વિચાર કર્યો. તો પણ મન સ્થિર થયું નહિ. નોકર ચાકર હાથી ઘોડા વિગેરે રાજાનો માફક સાહિબી કાંઈ લાખ માસાથી થઈ શકે નહિ; માટે કોડ માસા માગવા ઠીક છે; અતે કોડથી પણ મન સંતોષ પામ્યું નહિ; તેવામાં મુલોદય થવાથી એકદમ વૈરાગ્ય ભાવના જન્મી થઈ આવી; અને નૈસર્ગિક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવા સાથે શમ, સવેગ, નિર્વેદાદિ ગુણો ઉદ્ભવ્યા. અને ત્યાં વાટિકામાં જ ભાવ સાધુ ખનીને લોચ કરવા તત્પર થયો. તેટલામાં દેવોએ તેને મુનિ ત્રેવ અર્પણ કર્યો. તત્કાળ ત્યાંથી ઉઠી રાજા પાસે આવ્યો. રાજાએ ક્ષણવારમાં ખડકપીની માફક તેને અન્ય વેશમાં ઉભેલો જોઈ પૂછ્યું કે 'શું વિચાર્યું?' ત્યારે તેણે ઉત્તરમાં એટલું જ કહ્યું કે—

જહા લાહો તહા લોહો લાહાં લોહો વેવડંદે |

દોમાસાકળયકજ્જં કોહીંણ વિ ન નિવંદિયં || ૧ ||

‘જમ લાલ તેમ લોહ; લાલ લોહને વધારે છે. જે માસા સુવર્ણને માટે હું આવેલ હતો; પરંતુ કોડ માસાથી પણ મનઠર્થું નહિ. તેથી હું રાજન્ ! લોહને ત્યાગ કરી મેં મુનિવેપ ધારણ કર્યો છે. દ્રવ્ય ભાવથી હવે હું સાધુ થયો છું.’ રાજએ કહ્યું કે ‘કોડ માસા આપવા પણ હું તૈયાર છું.’ કપિલે કહ્યું ‘હું રાજન્ ! સર્વ પરિવ્રજનો મેં ત્યાગ કર્યો છે.’ એમ કંઠી ત્યાંથી નિકળી શુદ્ધ ચારિત્ર પાળતા કપિલ મુનિ છ. માસને અતિ લોકલોક પ્રકાશી કેવળી થયા. એકવાર રસ્તામાં તેઓને ચાર મળ્યા. તેઓને પ્રતિજોધવા નિમિત્તે તેઓના કહેવા પ્રમાણે પોતે નાટકના રૂપમાં ઉપદેશ કરી બલભદ્ર પ્રમુખ ચોરોને પ્રતિજોધ્યા. તેના ઉપદેશની માત્ર નમૂના દાખલ નીચેની એક ગાથા જુઓ:—

અધુષે અસાસયંમિ સંસારંમિ દુક્ખવરરાણ |

કિં નામ હુજ્જ વં કમ્મયં જેગાહં દુગ્ગહ નં ગચ્છેજ્જા || ૧ ||

આ અસ્થિર, અશાશ્વત અને દુઃખથી ભરપૂર સંસારમાં એવું કોણુ કર્યું છે કે જે કર્યું વડે હું દુર્ગતિ ન જાઉં? આ વાક્ય કપિલ કેવળીએ ચોરોને પ્રતિજોધવા નિમિત્તે કહેલું છે, કારણ કે કેવળી કૃતકૃત્ય અને સંશય રહિત છે.”

કપિલ કેવળીના દૃષ્ટાંત ઉપરથી મનુષ્યે સાર એ લેવો જોઈએ કે, જે કપિલે લોહને ત્યાગ કર્યો, તેજ તેઓ અજરામર પદ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા, પરંતુ કદાચ લોહને વળગી રહ્યા હોત, તો તેમની શી દશા થાત, તે ખરેખર વિચારવા જેવું છે.

લોભાધીન માણસ કોઈનું પણ લાલુ કરવા શક્તિમાન થતો નથી. અરે, બીજનું હિત કરવું તો દૂર રહ્યું, પરંતુ પોતાનું લૌકિક હિત કરવા પણ ભાગ્યશાળી થઈ શકતો નથી. વિપત્તિઓ શિર પર આવી પડી હોય, તેવી દશામાં પણ દ્રવ્ય વાપરી શકતો નથી. લોભવાળી પ્રકૃતિ દુનિયામાં ભારે વિડંબનાઓ ઉત્પન્ન કરે છે. નાત જાતમાં, સંજાન સમાજમાં, ધર્મધામમાં અને લૌકિક વ્યવહારમાં સર્વત્ર અપયશ અને અપમાનને પાત્ર લાભી માણસ બને છે. આ લોભ રૂપ અગ્નિ, સતોષ રૂપ અમૃત વિના કદાપિ શાંત થઈ શકતો નથી. કહ્યું છે કે:—

શીતો રવિર્મન્વતિ શીતરુચિઃ પ્રતાપી

સ્તન્ધ્યં નમો જલનિધિઃ સરિદમ્બુવૃક્ષઃ ।

સ્થાયી મરુદ્વિદહનો દહનોઽપિ જાતુ

લોભાઽનલસ્તુ ન કદાચિદદાહકઃ સ્યાન્ ॥ ૧ ॥

સૂર્ય અમુક કાલવશાત્ શીતલ ધાય, ચન્દ્ર કદાચિત્ પ્રતાપી ધાય, આકાશ ધારે કે સ્તન્ધ્ય ધાય, સમુદ્ર નદીઓનાં જલથી વૃક્ષ થતો નથી, તે પણ માની લક્ષ્મી કે વૃક્ષ થઈ જાય, પવન અંચલ છે, તથાપિ સમજે કે કદાચ સ્થિર સ્વભાવવાળો ધાય અને અત્રિ ખાળવાનાં સ્વભાવવાળો છે; તે પણ સત્યના પ્રભાવ થકી કદાચ અદાહક ધાય; પરન્તુ લોભાનલ મનુષ્ય તે કોઈપણ દિવસે અદાહક થતોજ નથી.

ખરેખર, લોભ રૂપી અત્રિ પ્રાણીઓનાં અંતઃકરણોને ભસ્મીભૂત કરી, લોહી માંસ સૂકાવી નાંખી; શરીરને કેવળ અસ્થિપાંજર બનાવી મૂકે છે. તદપિ લોભી માણસ લોભનો ત્યાગ કરી શકતો નથી. કાષ્ટને પામી જન્મ અત્રિ ભભૂકી ઉઠે છે; તેમ લોભ વડે લોભાનલ વધતોજ જાય છે. વધતાં વધતાં તે એટલો બધો વધી જાય છે કે વિદ્યા, આગમ, તપ, જપ, શમ અને સંયમાદિ તમામ ગુણોનો નાશ કરી જગવના પૂજ્યને પણ અપૂજ્ય બનાવે છે. લોભના જોરથી માણસ સ્વકર્તવ્ય વિસરી જઈ દુનિયાનો દાસ બને છે. શાસ્ત્રકાર પ્રરૂપે છે કે:—

આશાયા ચે દાસાસ્તે દાસાઃ સર્વલોકસ્ય ।

આશા દાસી યેષાં તેષાં દાસાયતે લોકઃ ॥ ૧ ॥

જે પુરૂષે આશાના દાસ છે, તેઓ સર્વ લોકોના ક્રિકર છે. પરન્તુ આશા જેની દાસી છે, તેના સર્વ લોકો દાસ છે.

ધનની આશા, વિષયની આશા, કીર્તિની આશા, વિજેટે અનેક પ્રકારની આશાઓ હોય છે; તે તમામનો લોભ સાગરમાંજ સમાવેશ થઈ જાય છે. આશા વિષયની વેલડી સમાન છે. વિષ વેલડીના ભક્ષણથી આ ભવમાંજ મૃત્યુ થાય છે; પરન્તુ આશાધીન પુરૂષે અનેક જન્મ મરણાદિની કૃષ્ટ પરંપરા સહન કરે છે. ધનની આશા વડે કરીને માણસ નિધાનની શોધમાં ફરતો ફરે છે, ભૂમિ તળને ખોદે છે; સુવર્ણ સિદ્ધિને માટે અનેક વેપધારીઓને સિદ્ધ પુરૂષ તરીકે સમજી તેમની

સેવા કરે છે; તેના હુકમ પ્રમાણે વિજ્ઞાન જ્ઞાની અન્દર ઈચ્છાપતિ માટે જાય છે. પ્રાણની આશાને પણ બાબુએ રાખી પંચતના વિધમ શિખર ઉપર પણ પ્રયાણ કરે છે. આ પ્રમાણે મહા મહેનતે વનસ્પતિ અથવા ધાતુઓ લાવી લાકી ખનાવી તોત દિવસ, જંગલરણુ કરે છે; ધૂમાડો વેઠે છે; પરંતુ લાઝ્ય વિના કાંઈ પણ મળતું નથી. વળી તે કાર્યમાં લાભ ન મળવાથી રાજાઓની સેવા કરે છે; અસંગ આવે પ્રાણ દેવા પણ હાજર રહે છે; તેને કાંઈ સાચું યા જૂઠું જોલે, તે તમામને સત્ય કરાવવા ધર્મ કર્મને હારી છુદ્ધિને વ્યથ કરે છે; તથાપિ ધનાશા જ્યારે પૂર્ણ થતી નથી. ત્યારે કુટુંબ પરિવારને છોડી મોટી મોટી અટવીઓ અને સમુદ્રો ઓલંઘી દેશાવરમાં જાય છે. જે દેશોની અન્દર જનનું જોખમ હોય, ત્યાં પણ ઘણી છુશીઆરી સાથે વેપાર કરે છે. તેાં પણ અનેક વિદ્વેનોનાં કારણોથી જ્યારે પ્રત્ય મળતું નથી, ત્યારે તે મંત્ર તંત્રની શોધમાં રહે છે. કોઈ યોગી અથવા ક્ષીરને જોઈ વિચારે છે; કે આનાથી મારું કલ્યાણ થશે, આ પ્રમાણે તે યોગીની સેવા અને ક્ષીરની સેવા ખરા દિલથી કરવા લાગે છે. કોઈક વખતે જોઈ સુડાગી હોવાથી પૂછે છે કે:—'કયો મજા! કેસા દે?' તે વખતે ધનાશામાં વિહ્વલ અનેશો આ માંજુસ નગતા અને હીનતા પૂર્વક જોગીના ચરણુ કમળમાં પડી કહે છે કે 'મહારાજ! કોઈ રસ્તો ખતાવો' મહારાજ ધીમે રહી કહે છે:— 'જહા કવા કામ દે?' ત્યારે આ લોભી માણુસ પોતાનું પોત પ્રકાશે છે:— 'મહારાજ! કોઈ એવો મંત્ર અથવા તંત્ર ખતાવો કે જેથી કરીને આપને સેવક સુખી થાય. જે ચાર વર્ષથી મારા પર ઉપરા ઉપર વિપત્તિઓ આવે છે' ત્યારે મહારાજ પોથી ઉઘાડીને અથવા મોઢેથી કાંઈક ખતાવે છે. તે બિચારો માણુસ તેને ઠીક સમંજ ધનાશાને પૂજી કરવા માટે દેવપૂજા, સામાયિકાદિને વિચારી મૂકી પોતાનું મન મંત્ર જાણવામાં લગાડે છે, પરંતુ હતભાજ્ય જોમ નથી સમજતો કે મંત્ર તંત્ર, શકુન, ઔષધ વિગેરે તમામ લાઝ્યકાલમાંજ સફળ થાય છે. અભાજ્યને સમયેતો ઉલટા તે મનો મોટી વિક્કિયાઓને પેલા કરે છે. જેને પરિણામે તેનામાં જે કંઈ છુદ્ધિમતા હોય છે, તે પણ નષ્ટ થઈ જાય છે, અને તે ગાંડા જેવો બને છે. તેમજ જીવમને નષ્ટ કરી દરિદ્રી બને છે.

હવે વિષયાશા કેવી વિપત્તિઓને ખડી કરે છે, તે જોઈએ. વિષથી માણુસ રંક જેવો બને છે. રાજા હોય કે સૈન્યનો નાયક હોય, દેવ દોષક

દાખલ હોય અને ભૂત હોય કે પિશાચ હોય; તોપણ શું? વિધ્યાશામાં લાંબદ થવાથી તેઓ સ્ત્રીના ક્રિકર બને છે. શિરપર જૂતાં વ્યાય છે, જન સમૂહમાં વગોવાય છે; અને હલકા પડે છે. આવીજ રીતે કીર્તિ કલ્પો-લને માટે પણ સ્ત્રીઓ આણસોસ્વર્ગ અને મોક્ષના રૂળને દેનાર ધર્માનુષ્ઠાને ધૂળમાં નાખે છે. જોટા ટાંગ કરી આયાવી બની ન સારને વંધારે છે, સત્ય સાધુઓ હિમર દોહો શક્તિ યાય તેવા કાર્યો કરે છે અને ભક્તોની ભક્તિમાં આવી પડે તેવાં કારણો મેળવે છે, આશાધીન આણસો જગત્માં દાસ યાય છે, તે વાંત અવાસ્તવિક અથવા અતિશયોક્તિ વાળી બંધી. ચાંચી, મોચી, તેલી, તજોલી, સુવાર, સુતાર, દરજી, નાપિત અને પંડિત તમામ વર્ગ સોભાધીન થઈ બીજાની સેવામાં લીન થયેલા જોવામાં આવે છે. અરે, કયાં સુધી કહેવું? સોભરૂપી દાવાનળ સમસ્ત વસ્તુઓનો નાશ કરવામાં સમર્થ છે. માટે ભવ્ય મનુષ્યોને ઉચિત છે કે તેઓએ આવા સોભાનળને જ્ઞાનરૂપી મેષથી ઉત્પન્ન થયેલા સતીય રૂપી સુંદર જળ વડે શાંત કરવો જોઈએ.

લોભનો જય.

પુણ્ય વિમા દ્રવ્યનો લાભ પણ થઈ શકેતો નથી. કદાચ લાભ થાય, તે તે ચિરકાળ રહેતો નથી. અને કદાચ ચિરકાળ રહે. તોપણ તે આત્મિક સુખને આપતો નથી, માટે વિચારશીળ પુરુષે કદાપિ લોભ કરવો નહિ. કારણ કે લોભ કરનાર કોઈ પણ પુરુષ સુંખી થયો નથી. સાંચર જામનો કોઈ લોભનાજ કારણથી સમુદ્રમાં પડીને રૂપી મૂઓ કહેવાય છે કે:—

અંતિલોભો ન કર્તવ્યો લોભો નૈવ ચ નૈવ ચ ।

અંતિલોભપ્રસાદેન સાગરો સાગરં ગતઃ ॥ ૧ ॥

અંતિલોભ ન કરવો, તેમજ લોભ જિલકુલ કરવોજ નહિ, અંતિલોભના પ્રસાદથીજ સાગરોથી સમુદ્રમાં રૂપી ગયો. વળી લોભનાજ જોરથી સુભૂમયકવર્તી, અન્ય ચક્રિઓ કરતાં કોઈક નુંબું કરવાની ઇચ્છાને ધારણ કરવા લાગ્યો. એટલે કે તેણે એવા વિચાર કયો કે, હું ખંડના અધિપતિઓ તો અનેક ચક્રવર્તીઓ થયા છે; પરંતુ સાતમાનો કોઈ થયો નથી, માટે હું સાતમા ખંડનો અધિપતિ થાઉં. આમ-ધારી જ્યાં સાતમો ખંડ સાધવા; હપડે છે, તેવામાં વચ્ચેજ મરણને શરણ

થઈ. સાતમી નરકે ગયો. સુંભૂમચક્રવર્તીના દષ્ટાંત ઉપરથી સમજવું
જોઈએ કે સન્તોષ રહિત માણસને ચક્રવર્તીની ઝડક મળે અથવા તે
વાસુદેવ ખળદેવની સાહેબી પ્રાપ્ત થાય, તો પણ લોભ શાંત થતો નથી.

લોભ કરવાથી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ૩૫ નિશ્ચળ લક્ષ્મીનો
નાશ થાય છે. અંચળ અને વિનશ્વર લક્ષ્મી કદાચ પ્રાપ્ત થાય, તો પણ
તે રહેનાર નથી. કાંતો લક્ષ્મી ચાલતી થશે અથવા તે લોભી માણસ
પોતેજ પરલોકનો માર્ગ પકડશે. તેટલાજ માટે વૃષ્ણા મહાદેવનો
સંગ સ્વપ્ને પણ કરવો નહિ. વૃષ્ણા મહાદેવની સંગથી અનન્ત
જીવો નહ બહુ થઈ દુર્દશા ભોગવી દુર્ગતિ પામ્યા છે. તેમ આ
લોકમાં પણ મહા દુઃખી થયા છે. દાખલા તરીકે મગમણુ શેઠ કે જ્ઞની
પાસે અગણિત દ્રવ્ય હતું, છતાં પૂર્વ ભવના લોભથી તેને તેલ અને
ઘાણાજ ખાવા પડ્યા.

“આ મગમણુ શેઠનો જીવ, ‘પૂર્વભવમાં એક સામાન્ય વૈશ્ય’ હતો.
અને તે કુંવારો હતો. એક દિવસે કોઈ ધનાઢંધ્ય શેઠ પોતાની જ્ઞાતિની
અન્દર લાડુડું લાણું કંઈ, ત્યારે તે કુંવારા વૈશ્યને એક લાડું મળ્યું.
તે લાડુ તેણે રાખી મૂક્યો, એણે ધારીને કે આજળ ‘ઉપર કોઈ વાર
ખાવા થશે. એક દિવસે એવો જોગ ખરો કે પોતે નિશ્ચિન્ત રીતે
યશમાં ખેડો હતો, તેવામાં પંચ મહાવ્રતધારી, પશુપકારી, પાદચારી
અને માસોપવાસી મુનિરાજ શુદ્ધ આહારની ગવેવણા કરતાં પૂર્વના
ભાગ્ય શેગે તેના ઘરે આવી પહોંચ્યા. મુનિને જોઈ તેણે નમસ્કાર કયો
અને વિચાર્યું:—‘અહો! હું ધન્યભાગ્ય છું કે, મારે ઘર મુનિવરનાં મગલા
થયાં; પરન્તુ રજોઈ તૈયાર થઈ નથી, હવે મુનિવરને શું વેરાવવું?’
આ પ્રમાણે મનમાં ક્ષણવાર આકુળ વ્યાકુળ થયા ખાદ તરતજ યાદ
આવ્યું કે લાડુ પડ્યો છે, તે મુનિરાજને યોગ્ય છે. આમ ધારી સાડી
ખાર સોનામહોરના ખર્ચે બનેલી લાડુ મુનિરાજને વહોરાવ્યા. મુનિરાજ
વહોરીને વિદાય થયા અને તે શેઠ પણ આત્માને ભાગ્યશાળી સમજી માની
એક સ્થાને ખેંઠા. તેટલામાં પાડોસણુ તેને કહેવા લાગી કે, પેલો લાડુ તમે
ખાધો કે?’ તેના ઉત્તરમાં જણાવ્યું:—‘ના’ ત્યારે તે પાડોસણુ કહ્યું કે, ‘તે
લાડુ કયાં ગયો?’ તેણે જવાબ આપ્યો કે ‘એ તો મુનિવરને વહોરાવી
દીધો.’ પાડોસણુ કહ્યું—‘અરે ભૂંડા! તે લાડુ ખાવા જવો હતો.’ આમ
સાંભળી પોતે લાડુવાળું પાન તપાસ્યું; તો લગારેક લાડુનો ભૂંઠો તેની

અંદર પર્યો હતો, તે મોટામાં નોખતાં અંપૂર્વ સ્વાદ આંચો, અને તે સ્વાદ
 આવતાં તેને વધારે ખાવાનો લોભ લાગ્યો તે લોભે તેની ભાવનાને નષ્ટ
 કરી, અને તે મમ્મલુ શેઠના જીવને હનમાર્ગના રસ્તા ઉપર લઈ ગયો.
 મુનિની પાછળ તે ઢોડયો અને વનમાં જતા મુનિવરને રસ્તામાં શેઠયા.
 અને કહેવા મડયો કે 'જે લાડુ આપને વહોરાવેલ છે, તે પાછો
 આપો; સાધુએ કહ્યું: 'ભાઈ! મુનિના પાત્રે પડેલું અન્ન કદાપિ પાછું
 આપી શકાય નહિ.' ઇત્યાદિ પ્રકારે શાંત વચનોથી સમજાવ્યો; તથાપિ
 લાડુના લોભથી પાછો હાંક્યો નહિ. મુનિરાજની સાથે ઝડપે કરવા લાગ્યો,
 ત્યારે મુનિએ વિચાર્યું કે, આ આહાર હવે મને કલ્પે નહિ, તેમજ આને
 પાછો પણ આપાય નહિ. આમ સમજી તેમણે તે લાડુ પેલા મમ્મલુ
 શેઠના જીવ વૈશ્યની સમક્ષ રાખમાં ઘોળી નાખ્યો. તેથી તે વૈશ્ય નિરાશ
 થઈ પાછો વળ્યો. મુનિ, વનમાં જઈ મિતાહાર કરી સ્વાધ્યાય
 ધ્યાનમાં લીન થયા. મમ્મલુ શેઠનો જીવ મુનિને અંતરાય કરી, અંત-
 રાય કર્મ બાંધી મરણ પામી, મમ્મલુ શેઠ યથો હવે લાડુના દાનથી જે
 કે હોને પ્રબંધ. તે ઘણું મળ્યું, પરંતુ ખાવાનો અંતરાય કરવાથી
 જોતે તેણે શ્યામા સિવાય પ્રીત્યું કાંઈ ખાઈ શકતો નહિ."

આપણને પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે કે, કેટલાક પ્રાણીઓ ધી, આખાનો
 રસ, દૂધ, દહીં વિગેરે પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ તે ખાઈ શકતા નથી.
 કારણ તે જીવોએ જરૂર તત્સંબંધી અંતરાય કર્મ બાંધેલું હોવું જોઈએ.
 લોભ કરનાર જીવોનાં બીજાં પણ ઘણાં દષ્ટાન્તો છે. દાખલા તરીકે,
 ધવળશેઠ, કે જેણે પાપથી ન ડરતાં શ્રીપાળને મારવા માટે
 અનેક પ્રયત્નો કર્યા હતા. અંતે ધવળનો અંત થયો હતો. સીતા મહાસતીએ
 મુવર્ણ મૃગનાં લોભથી લોભાઈ જઈ પેતાના સ્વામી સમચન્દ્રને તે
 હરિણુ લાવવા પ્રેરણા કરી; તેથી જોતે વનમાં એકલી રહી; ત્યારે તેનું
 હરણુ થયું અને મહા કષ્ટ પરપરા પામી. વિગેરે અનેક દષ્ટાન્તો છે;
 તેને અહીં નહિ રજી કરતાં પ્રત્યક્ષ રીતેજ આ દુનિયા લોભમાં ડૂબેલ
 છે, તેની રચના યથામતિ સ્ત્રતાવવી ઉચિત લાગે છે. દાખલા તરીકે, એક
 માંસુસં માલ વેચે છે અને બીજે જણ તે ખરીદે છે. હવે તેની અંદર
 જે કદાચ વાંધા પડે, તે કહેવા કહેશ યાચ ? શેઠ અને નોકર વચ્ચે
 પણ પમાર સંબંધી કલેશ પેદા થાય છે. અને તેના કેસ કોરટે ચડે છે.
 વળી મંત્રી અને રાજા વચ્ચે લોભના જોરથી કલેશ પેદા થવાથી મંત્રી

નાં ઘર રાજ કૂટી લે છે. તે મંત્રી ધીબ રાજની સાથે મળી નઈ રાજ્યની પાયમાલી કરવા સાથે સ્વદેશની પણ પાયમાલી કરે છે. અતે વિદ્રોહના દુષ્કૃતિ દુર્દશા લોગવે છે. આવી અનેક આપત્તો લોભના કારણવાળી બોધ્યે છીએ. લોભવશ પ્રાણીઓ જાતિનું અથવા દેશનું કદાપિ ભલું કરી શકતા નથી. ગુરુ શિષ્ય વચ્ચેનો સંબંધ આત્મ કલ્યાણ માટે થએલો હોય છે, તે તેમાં પણ બે કદાચ લોભ મહાકાલ આવી પડે, તે ગુરુ પોતાની ગુરુતા છોડી દઈ ધૂર્તતા ધારણ કરે છે; અને શિષ્ય પોતાના શિષ્યભાવને ચૂકી દઈને ઠગ બને છે. આ પ્રમાણે ધૂર્ત અને ઠગની બેડી બની દાવ પેચને ખેલે છે. આત્મ કલ્યાણને છોડી વ્યવહારુ ઉપર ચિત્ત લગાવે છે અને તેથી પઠન પાઠન, ક્રિયાકાંડ, ધર્મોપદેશ વિગેરે તમામ માયામિશ્રિત થઈ જવાથી દુર્ગતિનાં કારણ બને છે. લોકપૂજા અને કાર્તિવાદ, લોભરૂપ ધૂમકેતુના જ્વરથી નષ્ટ થાય છે. લોભ લાખે ગુણોનો નાશક છે. લોભ આત્મધર્મનો પક્ષી દુશ્મન છે. લોભ પાપનો પોષક છે. લોભ સંયમગુણનો ચોર છે. લોભ અજ્ઞાનાદિ મયૂરને આનંદિત કરવામાં મેઘપુલ્ય છે. લોભ મિથ્યાત્વ રૂપ ધૂવડને સહાય કરવામાં રાત્રી પુલ્ય છે. લોભ દંભ, ઈર્ષ્યા, રતિ, અરતિ, શોક, સંતાપ અને અવિવેકાદિ જલજન્તુઓનું રક્ષણ કરવામાં મહાસમુદ્ર પુલ્ય છે. લોભ કામ, ક્રોધાદિ ચોરને આશ્રય આપનારો એક મહાન પર્વત છે. દીનતા રૂપ હરિણો અને કૂરતા રૂપ મહાસિંહોને રહેવા માટે લોભ સંસારમાં એક મહા અટવી સમાન છે. વળી લોભ ચોરી વિગેરે દુર્ગુણો રૂપી મહાસર્પોને રહેવાનો સકડો છે. તે લોભને છતવા માટે બંધ પુરુષોએ લોભના કદા દુશ્મન અને સદાગમના સાચા પુત્રરત્ન સંતોષને પાસે રાખવો બોધ્યે. સંતોષની સહાયથી લોભ પરાજય પામે છે. સંતોષ, તેના પિતા સદાગમ પાસે લઈ બંધ છે, ત્યાં લઈ જઈ સંસારનું સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ રીતે થાય, તેવો રસ્તો બતાવે છે. પૂર્વોક્ત રીતે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો સંબંધ, તેમ તેની નિઃસારતા સમજ્યા બાદ હવે, બંધ છત્તોને વેરાગ્ય રસનું આસ્વાદન કરવાની અભિલાષા થએ. તે અભિલાષા, સદાગમવીર વચ્ચેના દ્વારા વૃમ્ કરી શકાયે. માટે સદાગમના પુત્રરત્ન સંતોષની પ્રથમ સંગત કરવા પ્રયત્ન કરે. અટલીજ અંતમાં લલામણુ ઠયો બાદ લોભાધકારને અહીંઆજ પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

પ્રથમ પ્રકરણ સમાપ્ત.

બીજું પ્રકરણ.

જગતમાં જેમ ઉપદેશકોની સંખ્યા યદ્ય સઠવી મુગ્ધેસ છે, તેમજ મતોની ગણતરી પણ અદ્વિતીયી થવી અસંભવિત છે. આપણે સાંપ્રત-કાળમાં ભરતક્ષેત્રનો વિચાર કરીશું તો જણાશે કે, પ્રાયઃ તે સરથોપદેશથી વ્યવિત છે. જેના મનમાં જે વિચાર હૃદયભવે છે, તે તુરંતજ જનસમાજની આગળ ઉપસ્થિત કરી દે છે, અને તે વિચાર જો દશ વીસ માણસોને અનુકૂળ થાય, તો જણવું કે તેનો પણ એક નવો પ્રવાહ શરૂ થયો. આજકાલ કેટલાક ઉપદેશકો પોતાના દેશચારને જલાંજલી આપી ઠાટ, પાટણ અને ખૂટ આદિમાં મશગૂલ બનતા જોવામાં આવે છે. રમણીવર્ગને સાથે લઈ, સમાજમાં જઈ, આપસ આપસમાં ધન્યવાદ લઈ દઈ, બે ચાર ગીતો ગાઈ, ચોડી સંગીતકળાને આસ્વાદ લઈ વિદાય થાય છે; જ્યારે કેટલાકો જમાનાને અનુસાર પાંચ પચાસ શબ્દો બોલી વાહવાહ કહેવડાવવામાંજ કૃતાર્થતા રામજે છે. કેટલાક બિચારા મોહમૂઢ બની પોતે ઈશ્વરનું સ્વરૂપ નહિ સંગળ્યા છતાં, અન્યને ઈશ્વરનું સ્વરૂપ સમજાવવા પ્રત્યન કરે છે. કેટલાક ઉપદેશકો ફક્ત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનેજ પ્રમાણભૂત માની, જે પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે તેજ પદાર્થોને સ્વીકારે છે, અને બીજાઓને પણ તેવાજ ઉપદેશ આપે છે. કેટલાક જડવાદીઓ પંચ સ્કન્ધ માની, આત્માદિ વાસ્તવિક પદાર્થોનો અપભાષ કરે છે; જ્યારે કેટલાક ખૂહસ્પતિના સંખંધીપણાનો દાવો રાખનારાઓ પોતે મવપાન, માંસાહાર અને સૌંદર્યનાદિ જુગુપ્સનીય દુષ્કૃત્યોને ધર્મરૂપ માની બૂલા ભમે છે, અને અન્યને પણ ભ્રમમાં નાખે છે. કેટલાક જનસેવા કરનારા મનુષ્યોનેજ દેવ માને છે, અને શૂદ્રસ્થથી પણ ઉતરતા દરજ્જાવાળાને ગુરૂ માને છે. અર્થાત્ જેઓ અનીતિ ભરેલીરીતે સૌઓને એવો ઉપદેશ કરવઃ પણ ચૂકતા નથી કે, 'આ વૃન્દાવન છે, મને મધુસૂદન માન, અને તારા આત્માને સધિકા માની નિઃશંકે ધણને વિદાર કર.' ઉપર પ્રમાણે ગણવેલા હજારો લાખો ઉપદેશકો પોતે સંસાર શાગરમાં ડૂબે છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ અન્યને પણ ડૂબાવી દે છે.

વર્તમાને સમયની અંદર મોટાં શહેરોમાં રવિવાર જોવાં દિવસે તપાસ કરવાંગાં આવે તો, અનેક સભાઓ થતી હશે, તેની અંદર જોવા જશો, તો નવી નવી કલ્પનાઓ અને વિચાર-લિખતા ગ્રંથો ધીરજી કાંઈ જણાશે નહિ. તત્વ-જ્ઞાનની તો વાતજ સાગી હોય ?

પૂર્વકાળમાં ત્યાગી મહાત્માઓ જે ઉપદેશ કરતા હતા, તેઓ સ્વયં ધર્મકૃત્યોનો અંદર કરી, બીજાઓની પાસે તેનો પ્રકાશ કરતા હતા; પરંતુ આજકાલની માફક નહિ. આજ કાલ તો:—

પણિહત્ત ભયે મશાલંચી, બાર્તા કરેં ઘનાઈ ।

औरतको ठजाला करे, आप अन्धारे जाइ ॥ १ ॥

શ્રીમાતૃ મહાવીરદેવ આજથી ૨૪૪૩ વર્ષ પહેલાં જ્યારે આ ભરતક્ષેત્રમાં વિષમાન હતા, તે સમયે-શુક્ર, પુરાણકાશ્યપ, મંખડી ગોશાલ, કકુદ-કાત્યાયન, અન્વિતકેશકંબલ અને સંજયભોલહપુત્ર વિગેરે ઉપદેશકો હતા; પરંતુ તેઓને આપસમાં વૈરવિરોધ બહુજ ઓછો હતો. શ્રીમાતૃ મહા-વીરદેવ પોતે રાગ દ્રેષ રહિત અને સર્વત્ર હોવાથી તેમણે બંધનથી વાળે આત્મભ્રેયને માટે ઉપદેશ કરેલો છે. તેમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપાદિની પુષ્ટિ શાંતિ પૂર્વક કરવામાં આવેલી છે. કાંઈ કાંઈ વાર ખુલાદિએ શ્રીમાતૃ મહાવીર સ્વામીના વિષયમાં રાગદ્રેષ પ્રકટ કરેલ છે, જે વાત યોજના પિટ-કાદિ યથોચી માલૂમ પડે છે, પરંતુ શ્રીવીરપ્રભુએ તો કાંઈ પણ રીતે રાગદ્રે-પની પરિભ્રુતિ ખતાવેલી નથી. તેજ શ્રીમહાવીરપ્રભુના ઉપદેશની વાનકી આજ સુત્ર વાચક જનો સમક્ષ રજુ કરવામાં આવે છે. આ ઉપદેશ, સાધુ-ઓને અનુક્રેળ અથવા પ્રતિક્રેળ ઉપસર્ગે, પરિસહો સમભાવ પૂર્વક સહન કરવા ખાખતનો છે, અને કેવળ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયની નિર્મ-ળતા કરવા પરત્વે છે. આને માટે જે પિસ્તાલીસ આગમો ચાલુ સમયમાં વિષ-માન છે, તે માહિના સ્વયંગડાંગ સૂત્રના બીજા અધ્યયનનો પ્રથમ ઉદ્દેશો માત્ર અહિંયાં વિવેચન સહિત ખતાવવામાં આવશે. તેવીજ રીતે પ્રસંગોપાત્ત સૂ-ત્રોનો આસ્વાદ લબ્ય પ્રાણીઓ લઈ શકે, એવી ભાવનાને મનો મન્દિરમાં સ્થાન આપવા પૂર્વક બીજી પ્રકરણ શરૂ થશે. પ્રથમ પ્રકરણની અન્દર ક્રોધ, માન, માયા અને લોભથી થતા દુર્ગુણો અને તેના પરિહારથી થતા ગુણો ખતાવવામાં આવ્યાં છે. હવે બીજા પ્રકરણમાં વૈરાગ્યબળક ઉપદેશ, જે સંય-મ, અને કર્મક્ષયનું કારણ છે, તે, અને તેમાં થતા અનુક્રેળ અને પ્રતિક્રેળ ઉપ-

સંગોનું પ્રતિપાદન કરનાર, વૈતાલિક અધ્યયનનો સારાંશ વિગેરે કેટલીક ખાખતો, શ્રોતૃજન-આગળ મૂળ ગ્રાંથોની સાથે રચી કરવામાં આવે છે.

વિવિધ બોધ.

વૈરાગ્ય.

સંયુક્તહઃ કિં ન ચુગ્ગહ, સંવોદી સ્વલુ પેચ દુસ્સદા ।

ળો હૃવળમંતિ રાઈઓ, નો સુલમં પુળરવિ જીવિયં ॥ ૧ ॥

સહરા ચુદ્વાય પાસહ, ગન્મત્યા વિ ચિયંતિ માળવા ।

સેળે જહઃ વટ્ટયં હરે, ઇવમાલકસ્યમ્મિ તુટ્ટઈ ॥ ૨ ॥

અર્થાત—હે ભગ્યે ! સમજો. સમજતા કેમ નથી ? પરલોકમાં ધર્મની પ્રાપ્તિ ફલેષ ધરો. ગમે કાળ પાછો મળનાર નથી. મનુષ્ય જીવન ફરી ફરી મળવું મુશ્કેલ છે. કોઈક ખાલ્યાવસ્થામાં તો કોઈએક વૃદ્ધાવસ્થામાં, અને કેટલાએક જન્મ સમયેજ મરણને શરણુ યાય છે. આયુષ્યની સમાપ્તિ થતાં જીવન કોઈ રીતે ટકી શકતું નથી. રથેન પક્ષી જન્મ ચરકલાં પ્રમુખ કુપ્ત જીવોનો નાશ કરે છે, તેમ કાળ, જીવોનો સંહાર કરે છે.

દુષ્ટ કાળ કરાળ પિશાચની દૃષ્ટિ જ્યાંજરા વાંકી થઈ, કે ત્યાં ધનવંતરી વૈલો કે ગમે તેવા મંત્ર તંત્રવાહીઓ હોય, તોપણ તેઓનું કોઈતેની આગળ ચાલતું નથી. આ વાત સૌ કોઈના અનુભવની છે કે, જ્યારે ઇષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ અથવા વલ્લભ પ્રાણીનું મરણ થાય છે, ત્યારે જીવ આકુળ બ્યાકુળ ખની જાય છે. પરંતુ જ્યાં જે ચાર કલાક કે પાંચ પચીસ ઠંડાડા વીત્યા કે બાઈ હતા તેવા ને તેવા એ લોકું અને એજ લુહાર ત્યાર બાદ પૂર્વનો જરા પણ ખ્યાલ રહેતો નથી. શાસ્ત્રકારો તો સુઘ્રકંઠથી પોઠાર કરીને કહી રહ્યા છે કે, જે જે ભાવ વડે તમારી ભાવના દૃઢતાને પામતી હોય, તે ભાવને કદાપિ છોડો નહિ. પરંતુ આ બહુલ સંસારી જીવો, ઉલટા વિચાર વમળમાં પડેછે; અને વિચારેછે કે, 'સાધુજનની પાસે જવું સાચું નહિ. કારણ કે તેઓનો ધન્યતા તો સંસારને અસાર ખતાવવાનો રહ્યો, ન માલમ કોઈ વખત કેવાએ સમય હોય; અને કદાપિ વૈરાગ્ય રંગ લાગી જાય, તો તે ઠીક નહિ; માટે સાધુઓની પાસે જવું નહિ. વળી કોઈ અન્ય માણસ જતો હોય, તો તેને પણ વારવો અને કહેવું કે, શું બાઈ ! સંસારમાં ધર્મોપાધન થતું નથી ?'

ઈત્યાદિ-વિચાર કરનાર માણસ જન્મ-આન્તરમાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી; તો પછી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર તો મળેજ. કયાંથી? તેટલાજ માટે માતા પિતાદિકના સ્નેહમાં પડવાનો નિષેધ કરતાં ભગવાન કહે છે કે:-

માયાહિં પિયાહિં લુપ્પદ-જો સુલહા-સુગઈ વ-વેષમો ।

પયાઈ મયાઈ વેહિયા આરંભા-વિરમેજ સુલ્લવ ॥ ૩ ॥

જમ્પિણં જગતી પુરોજગા કમ્મેહિં લુપ્પંતિ પાણિણો ।

સવમેવ કહેહિં ગાહઈ જો વસ્સ મુલ્લેજ પુટ્ટયં ॥ ૪ ॥

અર્થાત્—માતા પિતાના મોહ વડે મોહિત થએલ છવ પરલોકમાં સુ-
ગતિને ભાજીન થતો નથી. પ્રત્યુત દુર્ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. દુર્ગતિનાં ઉદ્ધન,
બેદન, તાડન, તર્જનાદિ દુઃખોને જોઈ આરંભાદિં ક્રિયાથી વિરમેલ છવ સુ-
મ્તી ગણાય છે. જ્યાં આરંભથી નિવૃત્ત થતા નથી, તેવા પ્રાણીઓ, આ અ-
નિત્ય અને અશરણુ જન્મત્માં સ્વકર્મ વડે એકલા લોપાય છે. અર્થાત્ નાશ
પામે છે, કારણ કે કરેલું કર્મ, ક્ષણ આખ્યા વિના છોડતું નથી.

અન્ય લોકમય સાંકળો શારીરિક બળથી તોડી શકાય; પરન્તુ માતા,
પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી, ધન અને ખન્ધુ રૂપ અલોકમય શૃંખલાઓ બળથી ટૂટી શકતી
નથી. તેને તોડવામાં પરમ વૈશમ્ય રૂપ તીક્ષ્ણ કુહારની અપેક્ષા છે. મોહમાં
મસ્ત બનેલા મનુષ્ય પરલોકમાં દુર્ગતિ પામે છે. એટલુંજ નહીં, પરંતુ આ
ભવમાં પણ તે સુખે આહાર અને નિદ્રા પણ કરી શકતો નથી. પ્રતિ સમય હાય-
વોધમાંજ વખત નિર્ગમન કરે છે. પ્રથમ જે કાર્ય, સૌ શપિયાની આશાએ શરૂ
કરે છે, તે કાર્ય પૂરૂ થતાં ભાગ્યેજ સોની પ્રાપ્તિ થઈ જાયતો હજાર મેળ-
વવા માટે ચિત્ર અચળ કરે છે. હજાર પણ મળ્યા તો લાખે લક્ષ્યખિન્દુ ખં-
ધાય છે, તે પણ લાગ્યોદયથી પ્રાપ્ત થાય તો કોટીશ થવા કોડો ઉપાય કરે
છે, કોટીશ થયા છતાં પણ સન્તોષ સરદારની કૃપા તેના પર થતી નથી,
ત્યારે કોટીશનું મન રાજ સ્ત્રિક્ષિં પર લલચાય છે, તે મનેરથ પણ સિદ્ધ થયો
તો મન ચક્રવર્તીની સાહિબી ચાહે છે. તે પણ પૂરું લાગ્યોદયથી સાંપડે
તો વિચારે છે કે મનુષ્યના ભાગો તો દેવભાગે આગળ તુચ્છ છે; માટે હું
દેવ થાઉં તો કીક. કાકતાલીય ન્યાયે કદાચ દેવ પણ શુભ કર્મ યોગે થયો,
તો અચલ ચિત્ત સુરપતિ થવાની ચાહના કરે છે. અંતમાં ઇચ્છા આકાશની
ઉપમાવાળી હોવાથી તેનો અંત આવી શકતો નથી. મનેરથ બટની ખાડી

માતા: ! હા તાત ! ' ઇત્યાદિ શબ્દો બોલતા પરલોકનો માર્ગ પકડે છે. જન્મ તાલવૃક્ષ ઉપરથી ઢૂટેલ ફળ ભૂમિ ઉપર પડે છે તેમજ આયુષ્યના અભાવમાં પ્રાણરહિત ભૂમિસાત થઈ જાય છે. એટલે મૃત્યુને પામે છે. (૬)

પ્રાણીઓને પ્રાણ છોડતી વખતે ઘણુંજ દુઃખ થાય છે. કારણ કે, તે સમયે અસહ્ય વેદના અનુભવવી પડે છે. શાસ્ત્રકારોએ મરણ વેદનાને, જન્મની વેદનાના કરતાં, અધિક બતાવેલ છે. જન્મસમયે જીવ મહાત્ કષ્ટો સહન કરે છે. જન્મ કારોગર રૂપાના વાળાને યંત્રમાંથી જે ચીકાડી લાંબો કરે છે, તેમ યોનિદ્વારા જીવને બહાર આવવું પડે છે. ઠેટલાક જીવો તેજ સમયે પ્રાણનો ત્યાગ કરી દે છે. જન્મ સમયે વેદના કેવી થાય છે, તેને માટે એક દૃષ્ટાંત આપેલું છે કે:- એક તરણુ માણસ, કે જેની ૧૬ વર્ષની ઉંમર હોય, ઠેળના ગર્ભ જેવું સુક્રમાલ શરીર હોય અને હમેશાં સુખમાં ઉછરેલા હોય, તેના શૈમ શૈમની અંદર તપાવેલી સોયો ઘાંચવાથી જે વેદના તેને થાય, તેના કરતા આઠગુણી વેદના જન્મ સમયે જીવ ભોગવે છે. તેટલાજ માટે શાસ્ત્રકારો જન્મ દુઃખ, જરા દુઃખ અને મરણ દુઃખનું વારંવાર ઉચ્ચારણ કરે છે, તેની અંદર પણ મરણનું દુઃખ અધિક છે. એક રોગી, કે જે અશક્ત ઘણાજ હોય અને જેના હાથ પગ સ્વયં ચાલી શકતા ન હોવાથી અન્ય માણસ તેને જ્યાં ઉપાડીને મૂકે ત્યાં પડ્યો રહેતો હોય, એવા જીવને પણ પ્રાણ ત્યાગ કરતી વખતે ખારીક દૃષ્ટિથી તપાસવામાં આવે તો તેના અંગો એવા તો ફરકતાં માલૂમ પડશે, કે જે જોઈને જોનારને સહુવાર જરૂર વૈરાગ્ય પેદા થયા સિવાય રહેશે નહિં. તેવાં તેવાં અનેક કષ્ટો ગાથામાં ગણવેલા દેવદાનવાદિક સમય જીવોએ પણ સહ્યાં, તો પછી આપણા જેવા પામણીની તો શી ગતિ છે ? આ બધી કોની લીલા છે ? કેવળ કર્મનીજ ! આશ્ચર્યની વાત છે કે, આ પ્રમાણે સમજવા છતાં પણ જીવો મોહરૂપ મહિરાના પાનથી ઉલટી પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, પૂર્વ સંસ્તવ જે માતા પિતાદિ અને પશ્ચાત્ સંસ્તવ જે સાસુ સસરાદિ, તેઓના અવાસ્તવિક સંબંધને વાસ્તવિક માની લઈ એવી વિષયવાંછામાં દોરાઈ જાય છે, કે જે, વિષયવાંછા અનાદિ કાળ થયાં દુઃખ દેતી આવે છે અને બવિબ્ય કાળમાં નરકાદિ દુર્ગતિ આપશે એ ચોક્કસ છે, છતાં તેને સ્વકર્તવ્ય રૂપ સમજી લઈ, જીવ જાંતિમાં પડે છે. ઠેટલાક જીવોને એવો અભિપ્રાય હોય છે કે, માત પિતાદિ કુટુંબને દશ પાંચ વર્ષ પાછા પાછી અને વિષય વૃષ્ટાને ઉપલોગથી સાંત કર્યા બાદ આ ભગ્યેય કરીશું; પરંતુ જાણવું જોઈએ કે વિષય વૃષ્ટા મધ્યાધનોત્તર કાળની છાયા જેવી છે. અર્થાત્ જન્મ બપોર પછીની શરીરની છાયા, તેની

પણ વડે ગમે તેટલાં દોડો તો પણ આજળને આજળ વધતી જાય છે, તેજ પ્રમાણે મોહજન્ય સંબંધ અને વિષય તૃષ્ણા દિન પ્રતિદિન વધ્યાજ જાય છે. અને તેને પરિણામે ઉત્પન્ન થતાં કર્મો અવશ્ય જોગવવાં પડે છે. કર્મને ઠાંધળી ચરમ આવે તેમ નથી, જુઓ આ વાતને દૃઢ કરનાર નીચેની ગાથા:—

જે યાવિ યદુસ્સુપ સિયા ધમ્નિય માહ્યં મિક્સુપ સિયા ।

અભિન્યાગકદેહિં મુચ્છિણ, તિચ્ચં સે કમ્પોહિં કિચંતિ ॥ ૭ ॥

અર્થાત્—જે કોઈ બહુશ્રુત એટલે કે શાસ્ત્રના પારગામી હોય અથવા ધાર્મિક—કર્મોનાં નિત્ય નિયમ કરનાર હોય, પણ તે પ્રાણલુ હોય કે સાધુ, તો પણ મૂર્ખાવડે કરેલ કર્મથી તેઓ છૂટી શકતા નથી, અર્થાત્ કરેલાં કર્મો તેઓને પણ જરૂર જોગવવાં પડે છે.

શાસ્ત્રકારો પ્રયત્ને છે કે, કર્મની સત્તા તેજ સંસારની સત્તા છે. અને કર્મનો અભાવ તેજ સંસારનો અભાવ છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય પણ શ્રીમાત્ કુમારપાળ ભૂપાળને ઉપદેશ આપતાં કહે છે:—

કર્મ કર્મ વ મોક્ષ વ શ્રાદ્ધ ! જૈતેન્દ્રશાસ્ત્રે ।

આ વાક્યને જોઈ જૈનો મુખ્યત્વે કરીને સ્વીકારે છે. તેની સાથે ખીજાઓ પણ તેજ ન્યાયની સીધી સડક પર આવે છે. જુઓ, જે શમચંદ્રજીને કેટલાક લોકો ઈશ્વર તરફે સ્વીકારે છે, તેમને પણ કર્મોનુસાર ગાદીએ બેસવાના મુહૂર્તમાંજ વનમાં જવું પડ્યું હતું, આ વાતનો ઉદ્દેશ્ય પહેલાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે.

વળી કર્મે હુદિચંદ્ર રાજની પણ કેવી વિડંબના કરી ?

સુતારા વિક્રીતા સ્વજનવિરહઃ પુત્રમરણં

વિનીતાયાસ્ત્યાગો રિપુવદુલદેશે વ ગમનમ્

હરિશ્ચન્દ્રો રાજા વહતિ સલિલં પ્રેતસદને

અવસ્થાપ્યેકાહોપ્યહહ ! વિપમાઃ કર્મગતયઃ ॥ ૧ ॥

સુતારાદેવીને વેચવી, કુટુંબનો વિરહ થવો, પુત્રનું મરણ થવું, અયોધ્યા નગરીને ત્યાજ કરવો, ઘણા કુશળનોવાળા દેવની અંકર સુખ રીતે વિચરવું, અને કેવળ પેટને માટે નીચને ઘરે પાણી ભરવું, આ બધું શું ? કર્મની વિચિત્રતા કે ખીચું કેમ ? અહા ! એકજ સવમાં એકજ ભક્તિની આવી

અનેક અવસ્થાઓ ! અહો ! કર્મની ગતિ વિષય છે. જેના ઘરમાં સ્વભાવે ધર્મીશ રાગરાગલ્લીવાળાં નૃત્યો થતાં હતાં અને જેના ઘરની આગળ હાથીઓ ના મદંનાં અરવાથી કિચ્ચડ થતો હતો, તેના ઘરની પણ શૂન્ય સ્થિતિ હોને કંટાળો ન આવે ? કેનેવેરાગ્ય કલ્પત ન કરાવે ? આવી કર્મકૃત વિચિત્રતાઓ આપણે હવેરો સ્થાનોમાં અનુભવીએ છીએ, તથાપિ 'ધર્મવરની મરણ' એમ કહી મૂળ વાતથી બિલકુલ વચિત રહીએ છીએ. કર્મ જે કરે છે, તે ક્રોધનાથી ઘર્ષ શકતું નથી. કર્મ રાગ જીવોને ભૂમંડળમાં નવા નવા વેષોને ધારણ કરાવી જેમ ધારે છે, તેમ નાચ નચાવે છે. કર્મ એક પ્રકારના નાટકને સૂત્રધાર છે. આ દુનિયારૂપી રંગમંડપમાં તમામ જીવો પાત્રરૂપે વેષ ભજવે છે. તેઓની પાંચે ચોરાશી લાખ લિંગ મિત્ર નાટકો તે કરાવે છે. આ સૂત્રધારને તમામ લોકોએ માનેલ છે. જેનો કર્મ કહે છે, જ્યારે બીજાઓ માયા, પ્રપંચ, પ્રારબ્ધ, સંચિત, અદૃશ્ય વિગેરે નામોથી પોકારે છે, કર્મ રામચંદ્રજી જેવા મહાપુરુષોને અને મહાવીરોવ વિગેરે તીર્થંકરોને પણ લોગવવા પડ્યાં, તે ઈતર જીવોને માટે તે કહેતુ જ શું ? કર્મ, ધર્મને અધર્મ અને અધર્મને ધર્મરૂપે સમજાવે છે. એટલે કે વાસ્તવિક પરતુને પણ ભૂલાવી નાખે છે.

સમ્યક્જ્ઞાનની જરૂર.

ભગવાન કહે છે કે:—

અહ વાસ વિવેગમુદ્દિષ્ઠ અ વિતિજ્ઞે રૂઢ માસરૂ ધ્રુવં ।

જાહીર્ષિ આરં કમો પરં વેહાસે કમ્મેહિં કિચ્ચતિ ॥ ૮ ॥

અર્થાત્—પરિવ્રલ્લના ત્યાગ પૂર્વક કેટલાક સંસાર છોડીને ઉભા થએલ હોય છે, પરંતુ વાસ્તવિક મુક્તિનું કારણ જે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે, તેને નહિ અભુતા હોવાથી, કલ્પિત યોગમાર્ગને મુક્તિનું કારણ ખતાવે છે. મનમાં સમજે છે કે અમે કરીએ છીએ તેજ મોક્ષમાર્ગ છે. તેમ હે શિષ્ય ! તું પણ તેઓના માર્ગ પ્રત્યે ચડીશ, તે સંસાર અને મોક્ષ, આ ભવ અને પરલોક, તેમ શૃલ્કસ્થલાવ અને સાધુભાવના જ્ઞાનથી વચિત રહીશ. એટલે કે અધવચ રહીને કર્મ વડે પીડિત થઈશ. જે ખરી વાત છે કે— જ્યાં સુધી સમ્યક્જ્ઞાન હોતું નથી, ત્યાં સુધી તમામ કટાનુષ્ઠાન ભવભ્રમણનું કારણ છે. સમ્યક્જ્ઞાન વિનાનો સાધુ, ફેગટ સાધુપણનો ગર્વ વહન કરી, પૂજા-સ્તુતિનો અભિલાષી બની, અનેક પ્રકારનાં ક્રૂડ કપટ કરી આજીવિકા ચલાવે છે.

મુક્તિમાર્ગનું જ્ઞાન કદાચ ઘુણાક્ષર ન્યાયે થઈ જાય, અને ઠોઠ વાર તેને સંત્ય માને પણ ખરા, પરંતુ મિથ્યાત્વ વાસના આંતઃકરણરૂપ મંદિરમાં ઘુસેલી હોવાથી નિરવધ અનુદાન કરી શકે નહીં. સાવચકિયા-સ્નાનાદિ, સુખના સાધનભૂત માનીને તે કરે, તેમ ઠોઠકે રાજ્ય સ્વર્ગોદિની અભિલાષાથી કષ્ટ ક્રિયા પણ કરે, પરંતુ તે મુક્તિને આપવાવાળી નથી. કેવળ સંસાર વૃદ્ધિનું કારણ છે. આડી ઠોઠ એમ શંકા કરે કે, 'કોઠએક જૈનેતર, ત્યાગી, વૈરાગી, નિષ્પરિગ્રહી અને ઉચ્ચ તપ કરનાર હોય તો તેને મુક્તિ થાય કે નહિ ?' તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે, જો તે નિર્માથી હોય તો વસ્કલ ઋષિની માર્કંડ સમ્યક્જ્ઞાન દ્વારા મુક્તિને પામી શકે. પરંતુ જો કષાય કરનાર હોય, તો અગ્નિશર્માની માર્કંડ ઘણા ભવો સુધી જમણ કરે. કહ્યું છે કે:—

જહ્વિં ય ણિગણે કિસે ચરે જહ્ વિ ય મુંજિય માસમંતસો ।

જે હ્માવાવિ મિજ્જહ્ ભાગંતા ગઢમાય ગતંસો ॥ ૯ ॥

અર્થાત-જો કે નગ્ન અને કૃશ શરીરવાળા થઈને વિચરે અને મહીના મહીનાને આંતરે આહાર કરે, તવાપિ જો માયાથી અલગ ન થાય; તો તે અનંતવાર ગર્ભાવાસ કરે.

કેટલાએક તાપસાદિ, ધનધાન્યાદિ બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી નગ્ન થઈ ભૂમંડળમાં રહે છે, તપસ્યાઓ કરી કરીને શરીરને કૃશ પણ કરેછે, પરંતુ માયા કષયાદિ અલગતર પરિગ્રહ વિષમ્ભન હોવાથી તમામ કષ્ટાનુદાન ભવ જન્મજને વધારનાર થાય છે. ભક્તે, મહીના મહીનાને આંતરે તુચ્છ અને નિરસ આહાર લે, ભક્તે ઉભા ઉભા જન્મ વીતાવે, ભક્તે ગંગા નદીની સેનાલથી પેટ ભરે, અથવા નર્મદા નદીની માટીથી નિર્વાહ કરે, તેમ એક પગે ઉભા રહી, હાથ ઉચ્ચે રાખી કષ્ટ કરે, પરંતુ જ્યાં સુધી માયા (કપટ) છૂટતી નથી, ત્યાં સુધી અનંત જન્મ મરણ કરવાં પડે છે. ગમે તો વૈષ્ણવ હો, આહો જૌહુ હો, અને આહો જૈન હો, પરંતુ સરલ પ્રકૃતિ અને સમ્યક્જ્ઞાન વિના કદાપિ કદ્યાપ્તુ ચનાર નથી. તેમ કરેલ ક્રિયાઓનું ફલ પણ યથાર્થ મળનાર નથી.

જ્યાં દંભક્રિયા રહેલી છે, ત્યાં કોધાદિ કષાયો પણ સ્વયં આવીને ઉભા રહે છે; કે, જે કષાયો કરેલ ધર્મને નષ્ટ બદ કરી નાખી વેપધારી પુરુષોને દુર્ગતિ આપે છે, જ્યારે ધર્મ પુરુષોની તો વાતજ શી કહેવી? આજ કારણથી પ્રભુ ઉપદેશો છે કે:—

પુરિસો રમ પાવંકમ્મુણા પાલિયન્તં મણુયાણ જીવિયં ।

સત્તા રહ કામમુચ્છિંયા મોહં જંતિ અસંવુહા નરા ॥ ૧૦ ॥

અર્થાત્—હે ભગ્યે ! તમે પાપ કર્મથી નિવૃત્ત થાઓ. કારણ કે મનુ-
ષ્યોનું ઘણાંમાં ઘણું આયુષ્ય ત્રણ પદ્યોપમનું છે. તેમાં વળી સંયમના અધિ-
કારી તો પૂર્વકોટી વર્ષમાં ન્યૂન આયુષ્યવાળા છે. તો યોડા કાલમાં વિપય-
મત્ર થઈ અત્રતીપુરૂષો મોહ પામે છે. વિવેકા અને વિનયી જનો તો ધર્મો-
નુદાન વડે થોડું પણ જીવન સફળ કરે છે.

વિચારવું જોઈએ કે—મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કાળની અપેક્ષાએ ભ-
રત ક્ષેત્રમાં પૂર્વકોટી વર્ષનું હતું, પરંતુ પંચમકાળમાં તો ૧૦૦ વર્ષનું આ-
યુષ્ય વ્યવહારથી ગણાય છે. તે પણ, જે કોઈ ભાગ્યશાળી નિશ્ચિન્ત અને રોગ
શોક રહિત હોય તેનેજ વેદનીય કર્મની ન્યૂનતામાં હોય છે, અન્યથા વર્તમાન
સમયમાં તો ૫૦ કે ૬૦ વર્ષની ઉમ્મરમાં જ કોઈ મરે છે, તો તેને પણ લોકો
ભાગ્યશાળી માને છે. વળી કેટલાક જીવો તો બાહ્યાવસ્થામાંજ મરણાધીન
થાય છે. કેટલાક તરણાવસ્થામાં તરણીને વસવર્તી બની પોતાને હાથે આયુ-
ષ્ય અન્દનને વિપયાન્નિથી ભસ્મભાવ કરે છે. માટે વાસ્તવિક આયુષ્ય રૂપ
અમૂલ્ય અન્દનનો પરિભ્રાજ ધર્મધ્યાનમાં વ્યતીત કરવો જોઈ વાળખી છે.
સાંસારિક તુચ્છ સુખોની આશાને લઈને જે કદો સહન કરવામાં આવે છે,
તેને ધ્યાનમાં લઈ જો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની વૃદ્ધિ માટે ઉપસર્ગ પરિ-
પહો સહન કરાય, તો કેટલા બધા લાભ થઈ શકે ? ભગવાન કહે છે કે:—

ગતિ તા અહમેવ લુપ્પણ લુપ્પંતિ લોઅસિં પાણિણો ।

एवं सदिएहिं पासए अणिहेसे पुहे अहियासए ॥ ૧૧ ॥

અર્થાત્—' પરિપહ અને ઉપસર્ગ વડે હુંજ દુઃખી બની, પરંતુ આ
અસાર સંસારચક્રમાં અનેક જીવો પરવશતાને ભોગવતા દુઃખો સહન કરે છે. '
એમ સમ્યક્ પ્રકારના વિચાર પૂર્વક, મનુષ્યે પરિપહ, ઉપસર્ગોને સમભાવ
પૂર્વક સહન કરવા જોઈએ. પરંતુ ક્લેશભાવ તો નહીં કરવો.

કર્મોપીન જીવેને પ્રતિ સમય દુઃખ રચ્યા કરે છે, પરંતુ કેટલાક દુઃખો
સહ થઈ ગયેલાં હોવાથી જીવોને દુઃખ રૂપ લગતાં નથી. મનુષ્ય, દેવ, તિર્થંચ
અને તરક ગતિના જીવો અનેક કષ્ટ પરંપરા સહે છે. પરંતુ જે કદ સહન થાય
છે, તે અજ્ઞાનતા પૂર્વક અથવા પરવશતા પૂર્વક ચતાં હોવાથી લાભ થવાને બદલે

હિલદું નુકસાન થાય છે. તેજ કષ્ટો જે સમતાં સહિત, જ્ઞાન પૂર્વક, વૈરાગ્ય દશાથી સહન થાય તો, ઘણો લાભ થઈ શકે. કેટલાક ધનાશાવાળા અને અશક્ત પુરૂષો દુર્જનોનાં વચનો બાજુ દૃષ્ટિથી સહન કરે છે, કેટલાક લોકો વિદેશ ગમન અથવા રોગાદિને ઠારણે ઘરનું સુખ તણ દે છે, પરંતુ સતોષ પૂર્વક તણ શકતા નથી. આવીજ રીતે આશાનિષદ્ધ કેટલાએક જીવો નહિ સહન કરવા લાયક તાપ, ટાઢ, ઝેરી પવન વિગેરે કલેશો સહે છે, સમુદ્ર-યાત્રાદિ સમયે દુઃખ સહે છે, તેમજ દ્રવ્યના લોભી જનો રાત દિવસ અચલ દ્રવ્યની ચિંતા એકાગ્ર ચિત્તે કરતાં દિનભર ભૂખ્યા રહે છે, પરંતુ તેજ પ્ર-ભાણે જે પૂર્વોક્ત કષ્ટો ધર્મનિભિત્તે સહન કરવામાં આવે, તેા કાંઈ ખાકા રહે ખરૂં કે? ગુરૂનાં શિક્ષણ હિતવચનો સહન કરવા પૂર્વકં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દાદિ વિષયોનો સંતોષ પૂર્વક ત્યાગ કરવાથી અને અન્ય પુરૂષોના કલેશો દૃષ્ટિમાં રાખી અનિર્ધર્મ બાળવાથીજ તે મહાપુરૂષો જ્ઞાન, દર્શન અને ગારિત્ર ધર્મની ઉત્તમવલતા સાથે ઉપસર્ગે પરિપક્વ સહન કરી શકે છે અને તેમ કરવાથીજ લૌકિક અને લોકોત્તર ખન્ને પ્રકારની શોભા વધારી શકાય છે. આદિ રાખવું બેઠાએ કે, ખાત્રમાં આવેલા અગુણો પાત્રુ ગુણુ રૂપ થાય છે. જેમ કે, ભિક્ષા માગવી લોકોમાં હલકી ગણાય છે, પરંતુ સાધુઓને તે શોભાભૂત છે. ભૂમિશયન જે કે દરિદ્રતાનું સૂચક છે, તેાપણુ સાધુઓને તે ભૂખણુરૂપ છે. તેવીજ રીતે અનેક વસ્તુઓ જે શુદ્ધસ્થાવાસમાં દૂષણુરૂપ છે, તે સાધુભાવમાં ભૂખણુભૂત છે, અને તે અંતમાં સુખરૂપ ખવ્નુ થાય છે. તેવા માર્ગે થોડાજ પુરૂષોને રચે છે. જ્યારે અહીં દુઃખ તેમજ પરસોઠકમાં પણુ દુઃખ, એમ ઉભય લોક જ્યાં દુઃખમય છે, તે વાતને ઠીક માનનાર ઘણા જીવો છે. વસ્તુતઃ જે સુખને પર્યંતે દુઃખ રહેલું છે. તે સુખ નથી. કિંતુ દુઃખજ છે. જ્યારે જે દુઃખને પર્યંતે સુખ રહેલું છે, તે દુઃખ નથી પણુ સુખ છે. દુષ્ટાન્ત તરીકે, જૂઓ કે-અનિર્ધર્મ દ્રવ્યથી દુઃખમય દેખાય છે, પણુ બાવથી સુખમય છે; જેમ:—

નો દુષ્ટકર્મપ્રયાસો ન કુપુવતિમુતસ્વામિદુર્વાક્યદુઃસ્વં

રાજાદૌ ન પ્રણામોઽશનવસનધનરથાનાચિન્તા ન ચૈવ ।

જ્ઞાનાતિર્લોકપૂજા પ્રજ્ઞમસુલ્ભવયઃ પ્રેત્ય નાકાગવાપ્તિઃ

શ્રામણ્યેઽમી ગુણાઃ સ્યુસ્તદિહ સુમતયસ્તત્ર યત્તં કુરુજ્વમ્ ॥ ૧ ॥

સાધુ દશામાં દુષ્ટ કર્મનો પ્રયાસ નથી, કુટિલ સ્ત્રી, અવિનયીદેવુત્ર અને સ્વામીનાં કટ્ટ વચનોનો ભય નથી, રાજાદિ વર્તને પ્રણામ કરવાનો

સમય નથી, અરાગ (બાત ખાણી) વિગેરેની ચિંતા નથી, અભિનવ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ છે, લોકો પૂજે છે, પરલોકમાં સ્વર્ગાદિ શુભ ગતિ મળે છે અને પ્રશમ સુખ કે જે નરેશ, દેવેશને પણ મળતું નથી, તે સાધુને મળે છે. તે સાધુતામાં હે સુખ્યુદ્ધિ છવો ! તમે યત્ન કરો. એક કવિ પણ કહે છે:—

સાધુ સહેજે સુખિયા, દુઃખિયા નહિ લવલેશ;
અજ્ઞ કર્મને છતવા, પહેર્યો સાધુનો વેષ.

તપોવિધાન.

આવા સાધુઓએ ખાસ કરીને તપનો મુખ્ય ગુણુ રાખવોજ જોઈએ. કહ્યું છે કે:—

ધુળિયા કુલિયં ચ લેવલં કિસણ વેદમણાસણા રૂહ ।

અવિહિંસા મેવ પવ્વણ અણુધમ્મો મુળિણા પવેદિતો ॥ ૧૨ ॥

અર્થાત્:—જેમ ભીંત ઉપર લગાવેલ ચૂનો કે છાણુ વિગેરેનો ભેપ નિકળી જવાથી ભીંત છુર્લું થાયછે, તેમ અનજ્ઞાદિ પાણુ તપ વડે કરીને દેહ કૃશ કરતાં કર્મ પુણુ પાતળાં થઈ જાય છે. અને પછી સર્વજ શ્રીવીતરાગ પ્રભુએ પ્રશ્નપેલ સર્વોત્તમ અહિંસાપ્રધાન ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે.

તપનું વિધાન ત્યાગીવર્ગે માટે શ્રેષ્ઠ છે. તપ વિના બ્રહ્મચર્યની યથોચિત પરિશુદ્ધિ થવી લગાર દુર્ઘટ છે. શુદ્ધસ્થો પણ જે પ્રભુએ પ્રશ્નપેલ પંચ તિથિએ પૌષધાદિકની ક્રિયા કરે, તેા દ્રવ્ય અને ભાવ બંને પ્રકારના રોગોની શાંતિ થાય. આજ કાલ દ્રવ્ય રોગની શાંતિ માટે મોટા મોટા ડાકટરો પણ ઉપવાસ કરવાની ભલામણ કરે છે. અર્થ એવ શરીરની રક્ષા માટે પણ તપસ્વ્યા ખાસ જરૂરની છે. હવે આપણે સજ્જવાર ધાર્મિક દૃષ્ટિથી વિચારીએ તેા ધાર્મિક વર્ગના વિચારો પણ વાજબી જણાશે. જે શરીર માટે આ દુનિયામાં મોટા મોટા અનર્થો થાય છે, તે શરીર અહિંઆંજ પડવું રહેવાનું છે, અને આત્મા પરલોકમાં જઈ દુઃખી બને છે. આજકાલ ગમે તેને પૂછશે તેા એજ ઉત્તર મળશે કે, મારું શરીર ઠીક નથી, હજી સ્નાન કરવું છે, ભોજન કરવું છે, કલાક સૂઈ રહેવું છે, ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ કેવળ શરીર માટે થાય છે, પરન્તુ આત્મા માટે યતી નથી, માટે શરીરને પાપનું કારણુ બતાવ્યું, તે વાજબી છે. દુનિયામાં જે માણસ અમુક માણસથી કઝાય છે, તે પછી તે કઝ માણસનો વિશ્વાસ કરતો નથી, તેા પછી ભલાભવ કઝનાર અને દુર્ગતિને આપનાર શરીર ઉપર મૂર્છા કરી, તપસ્વ્યાદિકથી સાથેક નહિ કરી લેનાર

કેવો ભોળો અને વિદ્યાસુ છે, તે વાચક સ્વયં વિચાર કરશે. આ શરીરનો જરા પણ વિદ્યાસ કરવા લાયક નથી; કારણ કે કોણ બલ્કે કેવા સમયે અને કેવી સ્થિતિમાં આ શરીરરૂપ દુર્જન, આત્મા રૂપ સંજ્ઞાને છોડશે, તેની ખબર નથી. તેટલાજ માટે મુનિવરો તપસ્થાવડે શરીરરૂપ દુર્જનને દુર્બલ કરે છે. આવી રીતે દરેકે દરેક આત્મકલ્યાણાલિલાધી મનુષ્યોએ તપસ્થાને આદર કરવો જોઈએ. પરંતુ એક વાત ખાસ જ્યાલમાં રાખવાની છે, તપસ્થાનું કૃપા સમા છે. જે તપસ્થા કરવામાં આવે, તે ઘણી દૃઢતા અને શાન્તિપૂર્વકજ કરવી જોઈએ. ગમે તેવાં કષ્ટ આવે, ગમે તેવાં ક્રોધનાં કારણો મળી જાય, પરંતુ શાન્તરસમાં ઝીલવું જોઈએ. ઘણું ભાગે એમ જોવામાં આવે છે કે તપસ્વીઓને પારણા વખતે અશાન્તિ થઈ જાય છે. આહારને પ્રાપ્ત થવામાં લગાર પણ જે વાર લાગી ગઈ હોય, તે આત્મપ્રદેશો સંતપ્ત થઈ જાય છે, પરંતુ તેમ ચલું ન જોઈએ. અને માટે નંદનક્રપિતુ' દૃષ્ટાન્ત ખાસ સ્મરણમાં રાખવા જેવું છે.

નંદનક્રપિતુ' દૃષ્ટાન્ત.

નંદનક્રપિ સંસારવસ્થામાં ઘણાજ દુઃખી હતા, તેની લાંબી કથા અહીંયાં નહિ રજુ કરતાં કેવળ ઉપયોગી વિભાગ આપવામાં આવે છે. 'દુઃસગર્ભં દિ વૈતામ્ વોગક્રુદિગ્વર્ષકમ્' આ વાક્ય, આ મહામુનિના વર્ણનથી ખરેખર ચરિતાર્થ થાય છે. મહામુનિશ્રી નંદનક્રપિજી જ્યારથી સાધુ થયા, તે દિવસથી લઈને મરણુ પર્યન્ત તેમણે સાધુ સેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી અને મહીના મહીનાના ઉપવાસ કરીને પારણું કરતા હતા. તેમણે કુલ ૧૧૮૦૪૯૫ માસખમણુ કર્યાં હતાં. તે તમામનાં પારણાં શાંતિ અને મુનિ સેવા રૂપ પ્રતિજ્ઞાનું યથાસ્થિત પાલન કરવા પૂર્વકજ. આવી પવિત્ર જીવનને ગાળતાર મહાપુરુષ, કર્મનો ક્ષય કરે તેમાં બિલકુલ આશ્ચર્ય નથી. વળી દેવ અને દાનવો લોકો આવે, તેમાં પણ કાંઈ નવાઈ નથી.

એક વખત સૌધર્મેન્દ્ર સલામાં જોઠા હતા, તે અવસરે અવધિરાન વડે પૂર્વોક્ત મહાપુરુષની દૃઢતા, પવિત્રતા અને ઉચ્ચ તપસ્થા જોઈ, ધન્દ્રને શિરઃકંપ થયો, અર્થાત ધન્દ્રે પોતાનું માથું ધૂણાવ્યું. તુરતજ દેવતાઓ ધન્દ્રની ખાસે ય જોડી જોડ્યા 'હે મહારાજ! આ સમયે એવું કોઈ પ્રયોજન નથી, કે જ્યાં આપને શિરઃકંપ થાય, માટે આપના શિરઃકંપથી અમે સંક્રાંતિ થયા છીએ, માટે કૃપા કરી બચાવો કે શિરઃકં-

પનુ' કારણ શું છે ? ઇન્દ્ર જોલ્યા—'હે મહાનુભાવો ! મેં ભરત ક્ષેત્રની અંદર એક મહાપુરૂષનાં અવધિજ્ઞાન વડે દર્શન કર્યું, અને તેની અચળ અને અટળ પ્રતિજ્ઞા જોઈ મારા મનમાં મોટું આશ્ચર્ય થયું. મેં મનથી તેને વંદન કર્યું. ધન્ય છે આવા મહાપુરૂષોને' કે જેઓની હયાતીને લીધે મનુષ્ય લોક, દેવલોક કરતાં શોભિત અને ભાગ્યવાન છે. ઇત્યાદિ ઇન્દ્રનાં વચનો સાંભળી મિથ્યાત્વ દૂષિત એ દેવો જોલ્યા 'મહારાજ ! આપ અમારા નાથ અને નેતા હોવાથી અમે હા હા કરીએ તે લલિ, પરંતુ કોઈ પણ મનુષ્યમાં આવી અદ્ભુત શક્તિ હોય, એ વાત અમારા અંતઃકરણમાં સ્થિર થતી નથી. અમે તે મુનિવરની પાસે જઈ તે વાતનો નિર્ણય કરીએ અને તે પછી અમે તે વાત સાચી માનીશું.' એમ કહી તેઓ ઇન્દ્રસભાથી વિદાય થયા. તે સમયે પૂર્વોક્ત મહામુનિને પારણાનો સમય હતો; જેથી તેઓ આહાર લાવી આસોચના કરી જેવામાં આહાર કરવાની શરૂઆત કરે છે, તેવામાં એ દેવમાંનો એક દેવ સાધુનો વેપ લઈ ત્યાં આગળ આવી નન્દનઋષિને એવાં અસહ્ય અને કટોર વચનો કહેવા લાગ્યો કે—' હે દુષ્ટ ! હે ઉદરભરિ ! હે કપટપટુ ! આ પ્રમાણે ઠગાઈ કરીનેજ લોકોની અન્દર કીર્તિલતાને વધારે છે કે ? એક અતિશય જ્ઞાન સાધુ અગીચામાં છે, તેને ઐપધ આહારાદિકની જરા પણ સંગવડ કરી આપ્યા સિવાય માલ પાણી ઉડાવવા માંડ્યો છે; તેથી ધિક્કાર છે તને અને તારા જન્મને ! તેમજ ધિક્કાર છે તારી પ્રતિજ્ઞાને !' ઇત્યાદિક વચનો સાંભળી નન્દનઋષિ હાથમાં કોળીઓ હતો, તે પાંચામાં મૂકી જોલ્યા—' મહાનુભાવ ! શાંતિ રાખો, હું ચાલું છું.' પાઠક ! ખ્યાલ કરવાની જરૂર છે કે આવા વિકટ સમયની અન્દર પારણા વખતે વિના કારણ નાહક તિરસ્કાર કરનાર ઉપર ભાવ દયા સાથે આહાર છોડી દઈ સેવામાં ચિત્ત લગાડીને શાંતિ પૂર્વક કયો વીર પુરૂષ પશોપકાર માટે જાય વા ?

મુનિવર આહારને જોઈ લટકાવી કૃત્રિમ સાધુ સાથે ચાલ્યા, અને જ્યાં જ્ઞાનમુનિહતા ત્યાં ગયા. જ્ઞાન મુનિએ પણ તેમને દશ વીસ સ્વસ્તિ સંભળાવી દીધી અને નહિ કહેવા જેવાં વચનો કહ્યાં, પરંતુ શાંત મુધાનિધિ નન્દન ઋષિના એક રૂંવાડામાં પણ ક્રોધનો પ્રવેશ થયો નહિ, ઉલટો તેમને એવો વિચાર થયો કે, આ મુનિને શાંતિ કેવી રીતે પમાડું ? તુરત તે મહામુનિ ઐપધ અને આહાર લેવા માટે ગામમાં ગયા, પરંતુ પેલો ખીજે દેવ પ્રત્યેક ઘરમાં આહારને અશુદ્ધ કરી નાખવા લાગ્યો. શુદ્ધ આહારનો ઉપયોગ કરવા મહીનાના ઉંપવાસી મુનિવર ખરાખર એક પ્રહર સુધી ક્ષમતાજ રહ્યા,

ત્યારે ઘણી મહેનતે શુદ્ધ આહારની પ્રાપ્તિ થઈ, તે લઈને પેલા જ્ઞાન મુનિની પાસે આવ્યા, તેવામાં તે ઝનાવટી મુનિ અત્યંત ક્રોધ કરી જોડ્યો કે, 'આટલી ખાધી વાર?' નન્દનઋષિ જોડ્યો કે, 'શુદ્ધ આહારની પ્રાપ્તિ કરતાં વાર લાગી.' ત્યારે તે કૃત્રિમ મુનિએ (દેવે) કહ્યું—' વાહ દુરાચારી ! કપટી ! ખીજને માટે તો શુદ્ધ આહાર લેવો, અને પોતાને માટે મન ગમતો, આ કેવો ન્યાય ?' ધૃત્યાદિઠ મર્મસ્પેદક વચનો સાંભળતાં છતાં પણ, તેઓ શાંતિમહાદેવીને પોતાના મનોમંદિરમાં નિરૂપદ્રવ રાખી રહ્યા. દેવો વિભંજકારા તે તપાસે છે, તો જરા પણ ફારફેર દેખાતો નથી. ત્યારબાદ મુનિપ્રવર કહે છે કે, ' હે મહાનુભાવો ! તમો શહેરમાં ચાલો, ત્યાં દવા, આહાર વિગેરેની જોગવાઈ ઠીક થશે. ' આ પ્રમાણે નન્દનઋષિનાં વચનો સાંભળતાં જ્ઞાન સાધુ જોડ્યો જ, 'સ્વાર્થી માણસને પરના દુઃખ ઉપર ધ્યાન રહેતું' નથી. મારી તેવી અવસ્થા નથી કે હું એક પણ પગલું ચાલી શકું. આવા સ્વાર્ધાન્ધ સાધુને વૈયાવચ્ય કરનાર કોણે જનાવ્યા હશે ? જોર ! પોતાને હાથે છાપ લીધી જણાય છે. ' ધૃત્યાદિ વચનો કર્ણગેચર થયા છતાં ધીર, વીર અને ગભીર મહામુનિનો મનોભાવ જરા પણ જ્ઞાન થયો નહિ. પરંતુ જ્ઞાનને શાંતિ કરવા મનોભાવ અને સદ્વિચારની શ્રેણીમાં આરંભ થયા. તેમણે જ્ઞાન સાધુને કહ્યું 'મહારાજ ! તમે મારા ખભા ઉપર બેસો, હું, તમને જરા પણ ધજ ન થાય તેવી રીતે ઉપાશ્રયે લઈ જઈ. ' કૃત્રિમ જ્ઞાન સાધુ સ્કન્ધ ઉપર ચઢ્યો. જ્યારે ખીજે કૃત્રિમ સાધુ તેની સાથે સાથે ચાલ્યો. જમ જમ તે મહા તપસ્વી આગળ વધવા લાગ્યા, તેમ તેમ તે જ્ઞાન સાધુ દેવશક્તિ વડે ભાર વધારતો જ ગયો. નન્દનઋષિ ભારને લીધે એકદમ નીચા વળી ગયા. તોપણ મનોખળ વડે આગળ ચાલતા જ રહ્યા. એમ ચાલતાં ચાલતાં શહેરનો મધ્ય ભાગ આવ્યો. અને જ્યાં આગળ હજારે મનુષ્યો વેપાર વિગેરે કામ માટે ગમનાગમન કરી રહ્યા હતા અને જ્યાં મોટા સાહુકારોની દુકાનો હતી, એવા ચોકની અંદર પેલા દેવ સાધુએ નન્દનઋષિના સ્કન્ધ ઉપર અતિ દુર્ગંધમય વિષ્ટા કરી, આર્થી ઋષિવરનું તમામ શરીર ખરાબ થયું. લોકો તે દુર્ગંધથી કંટાળી પોતાનો ધંધો રોજગાર છોડી ભાગવા લાગ્યાં. હાહાકાર મચી રહ્યો. પરંતુ નન્દનઋષિ શુદ્ધ અન્તઃકરણથી વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ' અહો ! આ મુનિ ઘણા રોગી છે. વાસ્તવિક રીતે તે કોપી નથી, પરંતુ રોગે ઉપદ્રવ કરી ક્રોધી જનાવેલ છે. હવે શી રીતે તેમના રોગની શાંતિ ઘાત ? ' ધૃત્યાદિ વિચારશ્રેણીમાં ચડેલા મહામુનિ આગળ

વધે છે, તેવામાં દેવો તેનો નિશ્ચયલાવ-જેઈ ચક્રિત થયા. તરતજ સ્કન્ધને છોડી મુનિવરની આગળ દિવ્ય રૂપ-ધારણુ કરી, તે દેવો ઉભા રહ્યા અને કહેવા લાગ્યા— 'હે મહામુનિવર ! અમે સુધર્મા દેવલોકવાસી દેવો છીએ. અત્યાર સુધી આપની અવજ્ઞા કરી મોટું દુઃખ દીધું, તેને માટે ક્ષમા ચાહીએ છીએ. આંપની પ્રશંસા શ્રોધર્મેન્દ્રે કરી, તેના ઉપર અમારી શ્રદ્ધા નલાગવાથી અમે પરીક્ષા કરવાને આવેલા હતા, જોકે ઉત્તમ-પુરુષો પરીક્ષણીય હોઈ શકેજ નહિ, તથાપિ અમારા જેવા અહમ્મ અને તુચ્છ જીવો પ્રત્યક્ષ થયા સિવાય સંતોષ પામતા નથી. ' ઈત્યાદિ કહીને વિદ્યારૂપ જે પુદ્ગલો મુનિવરના શરીર ઉપર માલુમ પડતાં હતાં, તેને ચન્દન ખનાવી મુનિને વન્દન કરી સ્વર્ગપ્રત્યે વિદાય થયા. તે પછી મુનિવર હર્ષ શોક રહિત, શાંતવૃત્તિ પૂર્વક આસક્ષમણુનું પારણું કરી ધર્મધ્યાનમાં પ્રવૃત્ત થયા. "

ઉપરનાં દૃષ્ટાંતનો સારાંશ એ છે કે, તપ, શાંતિપૂર્વક થવાથી ચર્ચો ચિત્ત ક્ષણે આપી શકે છે, અને આવી રીતે તપસ્વ્યા કરનારાજ સાધુઓ ધર્મનો ક્ષય કરી શકે છે, તે માટે ભગવાન કહે છે:—

સત્ત્વની જહ પંસુગુંઢિયા વિહુગિય ધંસયદ્ સિયં રયં ।

एवं दविभोवहाणवं कम्भं खवद् तवस्सी माहणे ॥ ૧૫ ॥

અર્થાત્—જેમ પક્ષી પાતાના શરીર ઉપર લાગેલી ધૂળને પાંખ ફફડાવવા વડે દૂર કરે છે, એવી રીતે મુક્તિ ગમન યોગ્ય મુનિઓ તપસ્વ્યા વડે પૂર્વજન્મમાં ખાધેલાં ધર્મોનો ક્ષય કરે છે.

પક્ષીઓ ગમે તેટલા મેલા થયા હોય, પરન્તુ જ્યારે તેઓ પાંખ ફફડાવે છે, ત્યારે મેલ દૂર થાય છે, અને ચોતે સ્વચ્છ, નિર્મળ વર્ણવાળા સુશોભિત માલુમ પડે છે, તેજ પ્રમાણે જે મુનિવરો મુક્તિગમન યોગ્ય વિવિધ પ્રકારની જિનોક્ત્ર ક્રિયાઓ કરે છે, અને યથાશક્તિ તપ કરે છે, તેવા સુસ્થિર મુનિવરને અનુકૂળ ઉપસર્ગો કે જે ભલભલાને પણ ધર્મભ્રષ્ટ કરે છે, તે પણ તેઓને ભ્રષ્ટ કરી શકના નથી.

અનુકૂળ ઉપસર્ગ.

ઉપસર્ગ એ પ્રકારના છે:—૧ અનુકૂલ અને ૨ પ્રતિકૂલ. અનુકૂલ ઉપસર્ગ, પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગ કરતાં અધિક બળવાન છે. ગમે તેવો પુરુષ હોય, પરન્તુ અનુકૂલ ઉપસર્ગથી હારી જાય છે. કારણ કે મોહનીય ધર્મ અનાદિકાગચી જીવને સંસાર નરક જેવું છે. જ્યમકે ગમે તેવું લોકું હોય,

તોપણ અમક તેને ખેંચે છે. કદાચ અમક નહાનો હોય, અને લોકો મોટું હોય, તો તે ખેંચી ન શકે, તોપણ અસર તો જરૂર થાયજ. તેજ પ્રમાણે જીવમાં કોઈ સંયોગથી આત્મવીર્ય પ્રકટ થયું હોય, તો માતા-પિતાનો સ્નેહ ઘણો થવા છતાં પણ ધર્મથી ચૂકે નહિ. અન્યથા તો જરૂર તે ચૂકી જાય છે. કહ્યું છે કે:—

उद्वियमणगारमेसणं समणं ठाणं ठियं सुवस्सिणं ।

હરહર બુહ્ડાં ય પત્યણ અવિ સુસ્સે ણ ય તં લભેજ્જ ણો ॥ ૧૬ ॥

અર્થાત્—સંસાર છોડી સાધુ ધર્મ પ્રત્યે જણા થએલ, અને નિર્દોષ આહારનું ભોજન કરનાર, તેમજ નાના પ્રકારના તપ કરનાર અણુગારને અનુકૂળ ઉપસર્ગો સંયમના ઉત્તરોત્તર સ્થાનથી જરા પણ પરિભ્રમ કરી શકતા નથી. ખાળકો અને કુટુંબીઓ કદાચ પ્રાર્થના કરે કે, ‘અમે આપથી પાળવા લાયક છીએ, અથવા તમે અમારાથી પાળવા લાયક છો, માટે અમને છોડી આપ આલી નિકળો, તે વાળખી નથી.’ ઇત્યાદિ કાલાવાલા કરી તે લોકો થાકે, પણ સાધુ ચલાયમાન થાય નહિ. તેવીજ રીતે સ્ત્રી પુત્રાદિક પણ અનુકૂળ ઉપસર્ગ કરે છે, જેમ કહ્યું છે કે:—

जइ कालुणियाणि फासिया जइ रोयंति पुत्तकारणे ।

દવિયં મિખ્ખુસમુદ્ધિયં ણો લઠ્ઠમંતિ ણ સંઠવિત્તણ ॥ ૧૭ ॥

જइ विय फानेहि लाविया जइ णं जाहिण बंधओ घरं ।

જइ जीवित नावकंसए णो लठ्ठमंति ण संठवित्तए ॥ ૧૮ ॥

અર્થાત્—જે કે માતાપિતાદિક કશ્ચાજનક વચ્ચે કહે અથવા સ્વયં પુત્ર નિમિત્તે શ્વન પણ કરે, પરન્તુ જો મુક્તિગામી સાધુ તેને વશ ન થાય, તો આરિત્રના સ્થાનથી તે પરિભ્રમ થાય નહિ. ૧૭. જે કે તે સ્વીય સંખથી જનો ઇન્દ્રિયોના વિપયની આશાઓ આપે, અર્થાત્ અનુકૂળ ઉપસર્ગ કરવા જેતું કરે અને તેમ છતાં ન માને, તો ખાંધીને ઘેર પણ લાઇ જાય, તથાપિ વીર્યવાન સાધુ સંયમથી ભ્રમ ન થાય. અસંયમ જીવિતની ઇચ્છા રાખે નહિ; એટલે કે મરણ સ્વીકારવા તૈયાર થાય, પરન્તુ સ્વીકૃત આરિત્રને છોડે નહિ. તેમ સ્વજનો તેને વશ ન કરી શકે અને સંજમના અધ્યવસાયથી પાડી ન શકે. ૧૮. પણ કહ્યું છે કે:—

સેહંતિ ચ જં સમાજ્ઞો માયા વિયા ચ સુયા ચ મારિયા ।

પોસાહિણ પાસંઝો તુમં લોગંપરંપિ જહાસિ પોસંઞો ॥ ૧૯ ॥

અર્થાત્—માતા, પિતા, પુત્ર અને સ્ત્રી, નવદીક્ષિત અથવા દીક્ષા લેવા સાર તૈયાર થએલ પ્રત્યે સ્નેહ કરી કહે કે, 'તું' અમારો છે, અમને દુઃખિતોને જો; તું' વિચારશીલ છે, જેમાં લાભ જળ્યાય તે કર; જો તું' અમને ત્યાગ કરીશ, તો ઉભય લોકથી ત્યાગ થઈશ.

આવી રીતે માતાપિતાદિક નવદીક્ષિત સાધુને સંસારમાં લઇ જવા માટે અનેક ઉપાયો કરે છે, આને વિસ્તાર સ્વયં સૂતકારે ખીજ અધ્યયનથી લઇ ત્રીજ અધ્યયનના અંત સુધી ખતાવેલ છે, તેનું હુંકમાં દિગ્દર્શન અહીં કરાવવામાં આવે, તો તે અસ્થાને ગણી શકારો નહિ. કેટલાક પુરૂષો દીક્ષાના સંબંધમાં સાધુઓ ઉપર ઘણીવાર ચીડાઇ જાય છે, તેમ તેમને ગાળો દે છે; પરંતુ તેમાં આશ્ચર્ય નથી. કારણ કે વીર પ્રભુના સમયમાં પુત્રપર રાગદ્વૈષ્ટિને લીધે વિવેક અને વીરવચન પર આસ્થાવાળા છવે પછુ તે પ્રમાણે કરતા હતા, અને એ પ્રમાણેની રાગદ્વૈષ્ટિને લીધેજ લદ્રામાતાએ અવંતિસુકુમાળને વૈરાગ્ય સમયે એજ કહ્યું હતું:—'કાળે તને કોળાવ્યો, કાળે નાંખી જુ-રમીરે.' ઇત્યાદિ. મોહજન્ય અજ્ઞાન, જેટલી ઘેટાઓ ન કરાવે તેટલી ઘાછી છે. દીક્ષા લેનારની કે દીક્ષા લીધેલાની પાસે માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્રાદિ પરિવાર આવીને અનેક અનુકૂળ ઉપસર્ગો કરે છે. અને તેમ છતાંજ્યારે ન માને, ત્યારે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો કરે છે. તે વિષે થોડો ધસારો પ્રથમ લખાએલ ગાથામાં આવી ગયેલ છે, માટે વિશેષ ન લખતાં ત્રીજ અધ્યયનના ખીજ ઉદ્દેશામાંથી અનુકૂળ ઉપસર્ગની કેટલીક ખીના સામાન્ય અને વિશેષ લલિક પ્રકૃતિના મનુષ્યોના ઉપકારને માટે અહિં લખવામાં આવે છે.

દીક્ષા લીધેલને અથવા દીક્ષા લેનારને માતાપિતાદિ પરિવાર વીંટીને રૂદન કરતાં કહે કે, "લાઇ! ખાલ્યાવસ્થાથી આજ સુધી અમોએ તારું પોપણ કરેલ છે, છતાંજ્યારે અત્યારે તું' અમને ઘોષવા લાયક થયો, ત્યારે ઘર છોડી ચાલ્યો જાય છે. હવે અમને કાણુ માજશે? તારા વિના કાઇ ખાજનાર નથી.

હે પુત્ર! તારા પિતા હવે ઘરડા થયા છે, થોડા દિવસના મેમાન છે, તારી એને હજુ કુંવારી છે, આ તારા લાઇઓ સર્વથા ખાજવા લાગ્યાં છે, આ તારી

માતા વિગેરે વર્ગનું પોપણ કર; જેથી તારો આ લોક કીર્તિવાળો થાય અને પરલોક પણ સુધરે, કેમકે નીતિ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે:—

ગુરવો યત્ર પૂજન્તે યત્ર ધાન્યં મુસંસ્કૃતમ્ ।

અદન્તકલહો યત્ર તત્ર શક ! વસામ્યહમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—જ્યાં માતા પિતાદિક ગુરુઓની પૂજા થાય છે, જ્યાં શુદ્ધ થએલ ધાન્ય હોય છે, અને જ્યાં દંતકલેશ થતો નથી. ત્યાં હે શક ! હું વાસ કરું છું. અર્થાત્ લક્ષ્મી શકને (ઇંદ્રને) કહે છે કે, પૂર્વેકા ત્રણ વસ્તુઓ જ્યાં વિષમાન હોય, ત્યાં મારે વાસ છે. માટે હે પુત્ર ! અમારા ઘરના રતન સ્વરૂપ તું જઈશ, તો અમારે હિમેશાં ક્લેશ સહન કરવો પડશે, અને દલેશના સમયમાં લક્ષ્મી રહેશે નહિ, અને તેથી અમે સર્વથા દુઃખી થઈશું.

હે પુત્ર ! તારા ખાળકો નાનાં નાનાં છે, તારી સ્ત્રી નવચૌવના છે, કદાચ તું તેનો ત્યાગ કરીશ અને તેનાથી કુળની મર્યાદા ન બની શકી; તો લોકમાં તારી અને અમારી હેલના યજ્ઞે. અર્થાત્ લોકોપવાદ રૂપ દૂષણ લાગશે.

અમે જાણીએ છીએ કે, તું પાપભાર હોઇને સંસારરૂપ કારાગ્રહથી ઉદ્ધિત થએલ છે; તથાપિ હમણાં તું ઘેર ચાલ. તું આરંભ સમારંભનું કાંઈ કામ કરીશ નહિ. કોઈ નવું કાર્ય આવશે, તો અમે સહાયક થઈશું. એકવાર કાર્યથી યાદી જવાથી કામ ચાલે નહિ. બીજાવાર કાર્યમાં જોડાવું તને સર્વથા ઉચિત છે, માટે અમારું વચન માની ઘેર ચાલ. ”

વળી અન્ય પ્રકારે સમજાવે છે:—“ હે પુત્ર ! એકવાર ઘેર ચાલ, સ્વ-જન વર્ગનો મેળાપ કરી પાછો ચાલ્યો આવજો. એટલામાં અસાધુ નહિ થઈ જાય; તું ઘરનું કામ કરીશ નહિ. ઇચ્છિત ધર્માનુષ્ઠાન કરતાં તને કોણ રોકનાર છે ? અથવા તું યોગ્ય સમયે દીક્ષા લેજો કે, જેથી કરીને કામાદિ ઇચ્છાઓ તને ખાધા’ન કરી શકે.

હે પુત્ર ! અમે જાણીએ છીએ કે, તારે માથે ઘણું દેણું થએલ છે, તેથી તું ચાલીનિકળેલ છે, પરંતુ તારે જરા પણ તેની ચિન્તા ન કરવી. અમે દેવું પતાવી દીધું છે, હવે તને વેપારમાં ઉપયોગી જે દ્રવ્યાદિક હશે તે દાન કરી, જરા પણ ભય ન રાખીશ. ”

ધર્મમાં દૃઢતા.

ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે અનુકૂળ ઉપસર્ગો કરે છે, પરંતુ દૃઢ, ધર્માત્મા અને શૂરવીર જનો તેવા ઉપસર્ગોથી ચલાયમાન થતા નથી. અને જે કાયર

પુરૂષો પાછા ઘર તરફ દોડે છે, તેઓ ઉભયથા અપમાનને પામી દુર્ગતિના ભાગી થાય છે, પૂર્વોક્ત અધિકાર, સૂત્રકૃતાંગની અંદર છે. શ્રીઋષભદેવના ૯૮ પુત્રો જે સમયે વૈરાગ્ય પામ્યા હતા, ત્યારે તેઓ કોઈની આશા લેવા ગયા ન હતા. કારણ કે ભક્તને અને જગતને અનાદિ કાળનું વૈર છે. જગત ભક્તને વિમુક્ત છે. સર્વ આસ્તિક સાસ્રકારો વૈરાગી પુરૂષને ભલામણ કરે છે કે, 'પંડિત પુરૂષોએ જલદી શું કાર્ય કરવું?' તો તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એજ જણાવવામાં આવે છે કે, 'સંસાર સંતતિનો છેદ.' તેમાં વિલંબ ન કરવો. કહ્યું છે કે:—

ત્વરિતં કિં કર્તવ્યં વિદુષા સંસારસન્તતિચ્છેદઃ ।

આ વાતને કેવળ જૈનોજ કહેતા નથી, પરન્તુ વેદમતાનુયાયી જનો પણ ખીબ શબ્દોમાં કહે છે કે, જ્યારે વિરક્તભાવ આવે તેજ વખતે હીક્ષિત થવું:—

યદહરેવ વિરજ્યેત તદહરેવ પ્રવ્રજ્યેત ।

વૈરાગી પુરૂષે તો વિલંબ કરવોજ ન જોઈએ. વૈરાગ્યની સાથેજ સંસારથી ખહાર નિકળી જવું. એવાં ઘણાં દૃષ્ટાન્તો જોવામાં આવે છે કે—વૈરાગ્ય થવાં છતાં 'કૃમ થશે?' 'શું થશે?' આવી શંકામાંને શંકામાં મનુષ્યો પાછા સંસારમાં ધસી જાય છે. આ ઉપર. એક વૈદિક દૃષ્ટાન્તજ દયો:—

“ એક ઓટી ખાઈ છે, તેને પાર કરવા વાસ્તે જે પુરૂષોએ એવો નિશ્ચય કર્યો, કે આપણે ખાઈને પેલે પાર જવું છે. ખાઈ સો હાથ ઉંડી અને દશ હાથ પહોળી છે, હવે ખન્ને જગ્યાએ ખાઈથી કેટલેક દૂર જઈ દોટ મુકી, એક જગ્યાએ તો ખરાબર વેગ સાથે કુદકો માર્યો, તેથી તે ખાઈને પેલે પાર જઈ પહોંચ્યો. જ્યારે ખીબએ દોડતાં રસ્તામાં વિચાર કર્યો કે, 'હું ફેલી શકાશ કે નહિ?' આવા વિચાર આવતાંજ તેનો વેગ ભંગ થયો, અને ખાઈને કિનારે આવી ઉભો થઈ રહ્યો. ” તેજ પ્રમાણે સંસારસ્થ જીવ વૈરાગ્યરૂપ વેગમાં ને વેગમાં જો પાર થઈ ગયો તો તો હીક, પરન્તુ જો જરાએ વિચારશીલ થયો કે, તરત વૈરાગ્યવેગ મંદ થઈ જવાથી ત્યાંનો ત્યાંજ પડી રહે છે. પછી ગમે તેવી ખાધા યા પ્રતિજ્ઞા કરી હોય, પરન્તુ તે તમામ ધીમે ધીમે વિપર્યાસ દશાને પ્રાપ્ત થાય છે. તેટલાજ માટે સાસ્રકારોએ વિરાગ પદવી મેળવવામાં વિલંબ નહિ કરવાનું સૂચવેલ છે.

હવે સંસારના એવા એવા મનુષ્યો કે, જોયા માતા પિતાદિના અનુકૂળ ઉપસર્ગો વડે:પરાભવ પામી ધર્મ છોડી દે છે, તેઓના સંખ્યામાં કહેલું છે કે:—

અન્ને અન્નેહિ મુચ્છિયા મોહં જંતિ નરા અસંવુદા ।

વિસમં વિસમેહિં ગાહિયા તે પાવેહિં પુણો પગ્ગમિયા ॥ ૨૦ ॥

અર્થાત્—અહંપં પરાક્રમ વાળા જીવો, માતા પિતાદિક પરિવારથી ઉપ-
દ્રવિત થઇને મોહ પામે છે. અને સમસ્ત પ્રકારની મર્યાદા રહિત ખનીને શૂદ્ધ-
સ્થાપાસ અંગીકાર કરે છે. વળી તેઓ શૂદ્ધસ્થાપાસમાં બધી ફરીને કૂર કર્મ
વડે કર્મખંધ કરે છે. અર્થાત્ ફરી ને અવસ્થા થાય છે, તેની અન્દર પૂર્વા-
વસ્થા કરતાં વિશેષ ધીઠ અને છે.

એ સુપ્રસિદ્ધ વાત છે કે, ઉંચી ભૂમી ઉપર અગ્નિ પુરૂષ જ્યારે પડે
છે, ત્યારે તેને વિશેષ હાનિ થાય છે. તેવી રીતે અજ્યારમે ગુણસ્થાનકે
અગ્નિ જીવને પાત થતાં તે પ્રથમ ગુણસ્થાનકે સ્થિર થાય છે. સ્વયં ભા-
વથી પરિભ્રમ્ય અગ્નિ જીવ પ્રાયઃ શ્રાવકના તતથી પણ પતિત થાય છે. લૌકિક
કહેવત છે કે, ' વટલેલ બ્રાહ્મણી તરકડીમાંથી જાય. ' તેમ પતિત જીવો
વિશેષ ધીઠ અને છે; તેટલા માટે સાધુઓએ દૂર રહેવું, એ પ્રકારને ઉપ-
દેશ સૂનકાર આ પ્રમાણે આપે છે:—

તમ્હા દવિ દક્ષ પંહિં પાવાઓ વિરતેભિનિબ્વુદે ।

પણવ વીરે મહાવિહિં સિદ્ધિપહં નેઆઠયં ધુવં ॥ ૨૧ ॥

અર્થાત્—અનુદેહ ઉપસર્ગો કારણે પુરૂષોને ધર્મ ધ્યાનથી પરિભ્રમ-
કરનારા હોવાથી, હે મુક્તિગમન યોગ્ય સાધો ! તું તત્વાતત્વને વિચાર
કર. સંસારસ્થ જીવો મહા કર્મ કરે છે, તે કર્મને વિપાક અતિ કટુ થાય
છે; તેને તું ને, અને સ્વયં પાપથી શાંત થા, તથા પાપનાં કારણો, ને
પ્રાણાતિપાતાદિક આશ્રવો છે, તેનાથી તું નિવૃત્ત થા, તેમજ સદસદ્ વિ-
ચારમાં કુશળ થઈ કર્મશત્રુને નાશ કરવા વીરમતને તું ધારણુ કર. અને
મુક્તિયુક્ત ને મુક્તિમાર્ગ છે, તેમાં લીન થા, અર્થાત્ સદનુષ્ઠાનમાં તત્પર
રહે. આજ વાત વળી આજલી ગાથામાં પણ ખતાવી છે:—

વૈયાલિય મગ્ગમાગઓ મળવયસાકાયણ સંવુદો ।

વિચ્ચાવિત્તં વ ણાયઓ આરંભં વ મુસંવુદે વેરેજ્જાસિ ॥ ૨૨ ॥ તિવોમે

અર્થાત્—સાધુ, કર્મનાનાશ કરનાર જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ
મુક્તિ માર્ગ પ્રાપ્ત થતાં મન, વચન અને કાયાના દંડ રહિતપણે, પરિ-

બ્રહ્મ અને કુટુંબ પરિવારને વૈરાગ્ય લાવનાથી છોડી, સાવજ વ્યાપારનો ત્યાગ કરી, તેમજ ઇન્દ્રિયોના વિકાર રહિત બનીને વિચરે. એ પ્રમાણે શ્રીસુધર્મા સ્વામી જ્ઞાનસ્વામીને કહે છે.

શ્રીવીરપ્રભુનો ઉપદેશ કેવળ મોક્ષ પરત્વે છે. સૂચકાંગ સૂચના બીજા અધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં ૨૧ મી અને ૨૨ મી ગાથામાં જે ઉપદેશ આપેલા છે, તે આદરણીય અને માનનીય છે. તેની અંદર ફક્ત એ શબ્દમાં મોટું રહસ્ય રહેલું છે. તેનો અર્થ 'જે' એટલે 'વિચાર કર' એવો થાય છે. આ જગતમાં જીવો પોતપોતાના કરેલા કર્મોનુસાર ચોરાશી ક્ષાપ જીવા-યોનિમાં પરિભ્રમણ કરે છે. તમામ દર્શનકારો કર્મ અને કર્મોનુસાર ફક્તને માને છે. કેવળ કર્મોનુસાર ફળ આપનાર ઇશ્વરને માનનાર ન્યાય-દર્શનકાર છે. તે સિવાય અન્ય તો કર્મોનુસાર ફળને સ્વીકાર કરે છે. વા-સ્તવિક વાત પણ તેમજ છે. ઇશ્વર, રાગ, દ્વેષ, મોહ, માયા, કામ, ક્રોધાદિ ક્ષયો રહિત હોવાથી, દુનિયાનો વ્યાપાર માથે લે નહિ, કારણ કે, દુનિયાનો વ્યાપાર ચોરવાનાં કારણો તેમને નથી, અને કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. એ અટલ સિદ્ધાંત છે. જેમકે,

વાદૃશં ક્રિયતે કર્મ તાદૃશં મુચ્યતે ફલમ્ ।

વાદૃશમુચ્યતે વીજં વાદૃશં પ્રાપ્યતે ફલમ્ ॥ ૧ ॥

જેવું બીજા વાવવામાં આવે, તેવું જ ફળ મળે છે. જેમ જવ વાવી ઘઉં પમાય નહિ, તેમ જેવું કર્મ કરવામાં આવે, તેવું જ ફલ મળે છે, તેટલા માટે કર્મ ખાંધતી વખતે વિચારશીલ થવું કે, જ્યાં કરીને તેના વિપાકનો ઉદય થયે છતે હાય વેાય કરવાનો વખત આવે નહિ. શાસ્ત્રકારો અનેક યુક્તિઓપૂર્વક જીવોને પોક્ષર કરીને સમજાવે છે કે, "હું જીવ ! જરા તત્ત્વદૃષ્ટિએ સ્વહિતનો વિચાર કર; જે શુભાશુભ કર્મ કરીશ, તે તારે ભો-ગવવાનાં છે, અન્ય કોઈ ભાગીદાર ચતું નથી. હાં અલખત, પાપથી એકદું કરેલ ધન લેવા તો તેઓ તૈયાર થશે, પરંતુ પાપઅન્ય દુઃખ લેવા કોઈ તૈયાર થશે નહિ. કોઈ અતિ ગ્રેમને વશ થઈ કદાચ કહે કે, 'હું ભાગ લાકશ' પરંતુ તેમ થનાર નથી. કારણકે કૃતનારા અને અકૃતનો વ્યાગમ સત્યમાર્ગની અંદર હોતો નથી. માટે હે મુને! તું પ્રત્યક્ષ વ્યગત્નો વિચિત્ર ભાવ જોઈ લે. આ અસાર સંસાર ૩૫ પારાવારમાં જીવો આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિમાં ગુંથાએલા છતાં સ્વજીવનને દુઃખમય નિર્જમન કરે છે. જે તે જીવન જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ૩૫ સત્ત્વધર્મી આરાધનામાં ગાળ્યું હોત તો, કદયાણુ

માર્ગની પ્રાપ્તિમાં કાંઈ વીર લાગત નહિ." પરંતુ જ્યાં સુધી મોહ માતાંગ શિરપર ખેટલ હોય, ત્યાં સુધી જીવોને આગળ વધવાનો વિચાર થતો નથી. શું સંસારમાં રહેલ જીવો સંસારને ઠીક માને છે? કદાપિ નહિ; તથાપિ મોહ મહા મહા જેવા વેષ પહેરાવે તેવા પહેરે છે, નચાવે તેમ નાચે છે, અને બધાવે તેમ બધે છે. અર્થાત્ મોહવશ થએલા જીવને કાંઈ વાત અકરણીય અથવા અનાદરણીય નથી. સર્વને કૃત્ય રૂપ સમજે છે. તેટલાજ માટે સૂત્રકાર 'પંડિત' પદ સાથેજ આપે છે.

પંડિત કોણ ?

એકલા વિચારથી કાર્ય ચતુ નથી, તેમ મોહમાતાંગ નિર્બળ પણ થતો નથી. વાસ્તાવિક તત્ત્વજ્ઞાન થવાથી જ્યારે મોહના મર્મો અને તેની ચેટાઓ માલૂમ પડે છે, ત્યારે કંઠ્યાણાકાંક્ષી વીર પુરૂષો સ્વસંતાનો ઉપયોગ કરે છે, અને પરસંતાને તિલાંજલી આપે છે; અને ત્યારેજ તે પંડિત ગણાય છે. શાસ્ત્રકારો સાક્ષ લખે છે કે 'યઃ ક્રિયાવાન્ સ ચ પાન્ડિતઃ' જે ક્રિયાવાન હોય, તેનેજ સાચો પંડિત જાણવો. તે સિવાય અન્ય તો કેવળ નામધારીજ પંડિત છે. તેજ વાતને ઉપદેશશતકકાર પણ ખતાવે છે:—

વિદ્વાંસો ન પરોપદેશકુશલાસ્તે યુક્તિભાપાયિદો

નો કુર્વન્તિ હિતં નિજસ્ય કિમપિ પ્રાપ્તાઃ પરામ્યર્થનામ્ ।

તસ્માત્ કેવલમાત્મનઃ કિલ કૃતેડનુષ્ઠાનમાવીયતે

મર્ત્યૈયઃ સુકૃતૈકલામનિપુણૈસ્તેભ્યો નમઃ સર્વદા ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—પરોપદેશ દેવામાંજ માત્ર કુશળતા રાખવાવાળા. માણસો ખરેખરા વિદ્વાન નથી. તેઓને કેવળ ભાષા યુક્તિના જાણુજ સમજવા જોઈએ. જેઓ જરા પણ સ્વહિત કરતા નથી; તેઓ પરની અભ્યર્થના પામે છે, અર્થાત્ ખીજના કિંકરો બને છે. તેટલા માટે સુકૃતના અસાધરણ લાભમાં જ ચતુર પુરૂષો, કેવળ આત્મકલ્યાણને માટે શુભાનુષ્ઠાન સ્વીકારે છે, તે પુરૂષો ખરેખર વંદનીય છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે તેવા પુરૂષોને મારો સર્વદા નમસ્કાર હો. ક્રિયાવાન પંડિત ગણાય છે. કેવલ પોથી ભણી કુતક કરનાર, અથવા અન્યને ઉપદેશ હમ્ સ્વયં અલગ રહેનારને પંડિત ગણી શકાય નહિ. વળી શતકકાર કહે છે કે:—

હિતં ન કુર્યાન્નિજકસ્ય યો હિ પરોપદેશં ॥ દદાતિ મૂર્ચઃ ।

જ્વલન્ન મૂલં સ્વકપાદંયોશ્વ દૃશ્યેત મૂલેન પરસ્ય ગૌહમ્ ॥ ૧ ॥

જે પુરુષ પોતાનું હિત કરતો નથી અને અન્નને ઉપદેશ આપે છે, તે મૂર્ખ માણસ પોતાના પગમાં બળતો દાવાનળ જ્વેતો નથી, પરન્તુ બીજાના ઘરને બળતું જૂએ છે. અર્થાત્ જે માણસ પોતાના આત્મા પર દયાન નહિ દેતાં બીજને ઉપદેશ કરે છે; તે પંડિત નથી. જે પોતાનું કલ્યાણ કરવા પૂર્વક બીજનું કલ્યાણ કરવા ઉદ્દેશ્ય કરે છે, તેનેજ પંડિત જણાવે, અને મોહને જીતનાર પણ તેજ નિવડે છે. તેટલા માટે ગાથામાં 'વીર' એવું વિશેષણ આપેલું છે. બીજ વીર પુરુષોની અપેક્ષાએ આજ વીર વાસ્તવિક વીર છે. જગતને જીતનાર, દેવ નામધારી કેટલાક દેવોને પણ સ્વાર્સાવશવર્તી બનાવનાર, અને મુક્તિસોપાન પર આરૂઢ થનાર મુમુક્ષુ જનોને પણ સંસારાર્ણવમાં ફેંટી દેનાર જે મોહરાસસ છે, તેનો તિરસ્કાર કરનારા પરાવીર ગણાય છે. બીજ વીરો પાપ કર્મમાં આસક્ત હોય છે, જ્યારે આ વીરને માટે તો, ધર્માનો વિષ્ણુ એવું વિશેષણ આપેલ છે. પાપ કર્મથી વિરત, એટલે કોઈ પણ પાપકર્મ નહિ કરનાર. સંસારમાં તેવો કોઈ જીવ નથી કે, જે પ્રતિસમય કર્મબંધ ન કરતો હોય, પરન્તુ વીર્યભુના કેટલાક એવા અણુગારો હોય છે, કે જેઓ નવાં કર્મોને આવવા દેતા નથી, અને પુરાણાં કર્મોનો નાશ કરે છે. પહેલાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે "સંસારમાં તેવા કોઈ જીવો નથી, કે જેઓ પ્રતિસમય કર્મબંધ ન કરે, તેટલા માટે અવંભૂત નયની દૃષ્ટિમાં જ્યાં સુધી સિદ્ધ થએલ નથી, ત્યાં સુધી સંસારસ્થ કહેવાય છે, તેથી શ્રીવીર પ્રભુના સાધુએ સંસારસ્થ હોવા જોઈએ, અને જ્યારે એમ છે, તો કર્મબંધ થવો જોઈએ. અને તેમ ન માને તો સંસારસ્થ જીવ પ્રતિસમય કર્મબંધ કરે છે, એ વાત ઠીક કરતી નથી."

આના ઉપરમાં જાણવું જોઈએ કે, જરૂર તેઓ કર્મબંધ કરે છે, પરન્તુ તે અલ્પતર હોવાથી અબંધરૂપ છે. જે પ્રમાણે કેવળી એક સમયે બાંધ અને તે સાતાવેદનીય કર્મ બીજ સમયે જોગવે, તેથી તે બંધરૂપ નથી. તેમ શુભાશય, અકપાયી, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયના આગ્રહક એવા અપ્રમત્ત ભાવમાં વર્તતા મુનિ કર્મબંધ અલ્પતર કરે છે, અને વિશેષ નિર્વરે છે, તેથી અબંધક કહેવામાં હરકત જેતું નથી. કર્મ શુભ અને અશુભ બે પ્રકારનાં છે. આર્હી 'અશુભ કર્મથી વિરત' એમ ખતાવેલ છે. શુભ કર્મનો બંધ, કથંચિત્ પ્રકારે મુક્તિનો સાધક છે. અનુત્તર વિમાનના દેવેણું નામ સખાલવા છે, તેનું કારણ એ છે કે તેઓ શ્રેણિમાં આરૂઢ થયા છે. જે સાત લવ આયુષ્ય શેષ હોત, તો તેઓ પણ જરૂર મુક્તિ નગરીમાં

વાસ કરત; પરન્તુ સાત-સવ આયુષ્ય સ્વેપ ન હોવાથી પુણ્યપુનઃ જાણી રહી ગયો; તેથી ઉચ્ચ સામરોપમના આયુષ્યવાળા દેવો થયા છે. અહીં પુણ્ય મુક્તિનું પ્રતિબંધક થયું છે; પરન્તુ મુક્તિની છાપ એકાવતારી પણ એ સિદ્ધ કરી આપી છે.

ધન્નાદિ પદવી પુણ્યથી મળે છે, ધન્નાદિ અને ત્રિપદિ શલાકાદિ પુર- મોને મુક્તિની છાપ લાગેલ છે, તેજ કારણથી પુણ્ય પણ મુક્તિપ્રાપ્ત થવામાં શુભ સાધન છે. અન્તમાં તેનો ક્ષય છે. જન્મ મનુષ્યગતિ મુક્તિનું કારણ માનેલ છે, તેનો પણ અંતે ક્ષય છે; અર્થાત્ અન્તમાં ક્ષય થનાર કારણ થઈ શકે છે. અક્ષય જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર પણ કારણ છે, અને પુણ્ય પરંપ- રાથી કારણ છે, જ્યારે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર અન્તર કારણ છે. માટે ' પાપથી વિરત ' એ વિશેષણ આપેલ છે; અન્યથા ' કર્મથી વિરત ' કહેત, જેથી પુણ્યબંધનો ત્યાગ કહેવાત. હવે અભિનિવૃત્તનો અર્થ એ છે કે, ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ આદિથી શાંત થએલ. ક્રોધાદિકથી અશાંત પુરૂષ પાપથી નિ- વૃત્ત થઈ શકતો નથી. હવે પૂર્વોક્ત વિશેષણ વિશિષ્ટ પુરૂષ ન્યાયયુક્ત અને મુ- ક્તિયુક્ત જે મુક્તિમાર્ગ, તે પ્રત્યે પ્રાપ્ત થાય છે. તેટલા માટે ' વળદ ' એવું વિશેષણ આપેલ છે, તેનો અર્થ એવો છે કે, સત્ય માર્ગને પ્રાપ્ત થએલ અથવા સમસ્ત પ્રકારના પરિવ્રહને છોડી વૈરાગ્ય પદવીને અનુસરેલ.

મુનિયોની મહિમા.

અહીં વાંચકવર્ગે સમજવું જોઈએ કે, આત્મકલ્યાણ રૂપ કલ્પવૃક્ષને લખ્ધિએ રૂપ રૂક્ષો ઉત્પન્ન થાય છે, તે આત્મઋદ્ધિ ગણાય છે. ઋદ્ધિએનો ઉપયોગ સ્વયં તેઓ કરતા નથી, કેવળ શાસનોન્નતિના કારણમાં તેઓ તેનો ઉપયોગ કરે છે. તે ઋદ્ધિનું દિગ્દર્શન અહીં કરાવવામાં આવે છે.

તપસ્વી મુનિવરોને નાસિકાદિનો મેલ ઔષધં રૂપ થાય છે. જન્મ અન્- દ્રની કાન્તિ વડે પર્વતની વનસ્પતિઓ ઔષધ રૂપ થાય છે, તેમ તેમના શ્લેષ્માદિના લવમાત્રથી યુક્ત યદિ કુઠિનું શરીર થાય, તો તેનો રોગ સર્વ યો- નષ્ટ થાય છે, અને ઠાટિરસ વડે જન્મ તાપ્રચાસિ સુવર્ણ થાય છે, તેમ રો- ગીનું શરીર કન્ચન જેવું થાય છે. કાન નેત્રાદિથી ઉત્પન્ન થએલ અને શ- રીરથી ઉત્પન્ન થએલ મેલ સર્વ રોગિઓના રોગને નાશ કરવા સમર્થ થાય છે. અર્થાત્ તે મુનિવરોના શરીરના સ્પર્શમાત્રથી પ્રાણીઓ ગમે તે રોગવાળા હોય તોપણ નિરોગ થાય છે. જન્મ વિજલીના સ્પર્શથી વાયુ નાશ પામે છે, અને ગંધહસ્તિના મદના ગંધ વડે અન્ય હસ્તીઓ પલાયન થાય છે, તેમ

ગમે તેવું વિષમિશ્રિત અન્ન તેઓ—મુમુક્ષુઓના પાત્રમાં અથવા મુખમાં આ-
વતાંજ અમૃત થાય છે.

જેમ મંત્રાક્ષરના સ્મરણથી વિષનારા પામે છે, તેમ તે વાચ્યંયમોના
વચનના શ્રવણ માત્રથી મ્હોટી વ્યાધીવાળા જીવોની સમસ્ત વ્યાધિઓ શાંત
થાય છે. નખો, કેસો, દાંતો અને ખીજાં પણ શરીરનાં અવયવો ઐપધપ-
ણાને પામે છે. સ્વાતિ નક્ષત્રનું માણી શુક્રિતમાં મેાતી, સર્પના મુખમાં
વિષ અને વાંસની અંદર વંશક્ષેચન ઇત્યાદિ લાવેને પામવામાં પાત્રજ કારણ
છે. તેમ શરીરના અવયવો જે કે સ્વભાવથી અસુન્દર છે, તેપણ તપસ્તેજ વડે
જરૂર પૂર્વોક્ત મહિમાને પામે, તેમાં જરા પણ સંશય કરવા જેવું નથી.
આજ કાલના જીવો પૂર્વોક્ત વાતને હસી કાઢશે, પરન્તુ તેઓ જ્યારે યોગ-
ના માહાત્મ્ય પર દૃષ્ટિ દેશે, ત્યારે તેઓને જણાશે, કે તમામ દર્શનકારો
યોગના મહિમાનું વર્ણન કરતાં અણિમાદિ અષ્ટ સિદ્ધિઓ ખતાવે છે,
જે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી વ્યવહાર કરનાર મનુષ્યોને પુદ્ગિગમ્ય નથી, છતાં
વસ્તુતાં સાચી હોવાથી શાસ્ત્રકારોએ સધામતિ વર્ણવેલ છે. આનાં નામ
માત્ર અહીં લખવામાં આવે તે પહેલાં, તેની સત્યતાને માટે એટલુંજ
કહેવું જરૂરનું છે કે,

શાસ્ત્રમાં પદાર્થો પ્રકારનાં કયાં છે:—હેતુસિદ્ધ અને હેતુગમ્ય સહિત.
જે પદાર્થો હેતુગમ્ય નથી, તેમાં આપણી પામરોની ખુદ્ધિ કયાં સુધી કાર્ય
કરી શકે? પ્રથમ એટલો વિચાર કરવો જોઈએ કે શાસ્ત્રોને કહેનાર કોણ
છે? તેની પૂર્ણ મીમાંસા થઈ ચૂકી હોય, તે તે વાત અક્ષરશઃ સત્ય
માત્રમાં પડે. આ અણિમાદિ અષ્ટ સિદ્ધિઓને કહેનાર, રાગ દ્રેષ સહિત
સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી શ્રીમહાવીર દેવ છે, તથા તેજ દેવનું અનુકરણ
કરનાર બુદ્ધ અને પતાંજલિ વિગેરે પણ છે. તેઓ તમામ યોગ રૂપ કલ્પ-
વૃક્ષના પૂષ્પ સ્વરૂપ અણિમાદિને માને છે, અને તેનું વાસ્તવિક્ષ કૃણ કેવળી
જ્ઞાન અતાવે છે, અને તે કૃણનો આસ્વાદ સંપૂર્ણનિવૃત્તિ છે, કે જે કદાપિ
નાશ થનાર નથી.

અણિમા, મહિમા, પ્રાકાશ, ઇશિત્વ, વશિત્વ, લઘિમા, યત્ર-
કામાવસાધિત્વ અને પ્રાપ્તિ એ આઠ સિદ્ધિઓ ઉપરાંત ખીજા અનેક
મહા સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓનો ચોથો અર્થ અહીં ટાંકવામાં આવે છે:—

(૧) અણિમા, એટલે મોટા રૂપને અણુસ્વરૂપ બનાવે, અર્થાત્ સો-
વના હિરમંથી દોરાની માફક પેલેપાર બધ શકે. (૨) મહિમા, મેરથી

પણ ઉચ્ચતર શરીર કરવાનું સામર્થ્ય આય. (૩) પ્રાકાશ્ય, જેટલે ભૂમિપર જેમ ચાલે તેમ જળમાં ચાલવાની શક્તિ અને જેમ જળમાં ચાલે તેમ ભૂમિમાં ચાલવાની શક્તિ. (૪) ઈસિત્વ, જેના વડે તીર્થકર, ચક્રવર્ત્યોદ્ધિ-કની ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા શક્તિમાન થાય તે. (૫) વર્ષિત્વ, જેના વડે કુર જન્તુઓ વશવર્તી થાય તે. (૬) લલિમા, જેના પ્રતાપે વાયુ થકી પણ હલકું શરીર થાય તે. (૭) યત્રકામાવસાયિત્વ, જેના મહિમા વડે ઇચ્છિત નાના પ્રકારનાં રૂપો થઈ શકે તે. (૮) પ્રાપ્તિ, જેના જોરથી મેરૂ પર્વતાદિ અથવા સૂર્ય મંડળનો સ્પર્શ કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તે. આ સિવાય બીજી પણ અનેક ઋદ્ધિઓ છે, જેનો વિસ્તાર યોગશાસ્ત્ર અને ઋપસદેવ ચરિત્રને જોવાથી માણ્ય પડશે. આટલું પ્રસંગોપાત્ત કહી હવે બીજા ઉદ્દેશને તપાસીએ.

મંદાદિનો ત્યાગ.

પ્રથમ ઉદ્દેશમાં શ્રીઋપસદેવ લગવાને પોતાના પુત્રને જે ઉપદેશ આપેલો છે, તેનેજ પુનઃ દુઠ કરવાને માટે તેમજ ઉપશમ ભાવની વિશેષ વૃદ્ધિને માટે બીજા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરતાં પ્રભુ કહે છે:—

તય સં વ જહાહ સેરયં શ્વિતિ સંસ્વાયં મુળી જં મગ્જહ ।

ગોયન્નતરેણ માહુણે અસેયકરી અન્નેસિં રૂંસ્વળી ॥ ૧ ॥

જે પરિભવહ પરં જળં સંસારે પગ્વિત્તહ મહં ।

અદુ રૂંસ્વળિયા ડ વાવિયા શ્વિતિ સંસ્વાય મુળી જા મગ્જહ ॥ ૨ ॥

અર્થાત—જેમ સર્પ કાંચળી છોડી તેનાથી દૂર થાય છે, તેમ મુનિ-વરો કર્મનો ત્યાગ કરે છે. કારણભાવથી કાર્યનો પણ અભાવ છે, જેમ સમજને મુનિઓ ગોત્ર અથવા જાતિ, કુલ, રૂપાદિના મદવડે ઉન્મત્ત થાય નહિ; તેમ બીજાની અત્રેવરકરી નિન્દા પણ કરે નહિ. (૧) જે જીવો અન્યને પરાભવ કરે છે, તેઓ હીર્ષ સંસાર રૂપ કાંતારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. પર નિન્દા એ મહા પાપનું કારણ છે; અને તેટલાજ માટે 'પાપિની' એવું વિ-શેષણ તેને આપેલું છે, તેમ જાણીને પોતે મદ કરે નહિ. (૨)

હે ભગ્યો ! શ્રીવીતરાજ દેવનો ઉપદેશ ખરેખર ધ્યાનમાં લેવા લાયક છે. તેઓ શું કહે છે? જેમ સર્પ, કાંચળી ત્યાગ કરવા લાયક હોવાથી, તેનો ત્યાગ કરે છે, અને જે તેમ ન કરે તેા દુરંદશ પામે, તેવી રીતે મુનિનો

મુખ્ય ધર્મ, કર્મનો નાશ કરવાનો છે; ક્રોધાદિક કષાયને મુનિએ કર્મનું કારણ સમજે છે; કર્મને અને કષાયને અન્વય વ્યતિરેક છે; એટલે કષાયની સત્પદશામાં કર્મની સત્તા અને કષાયના અભાવમાં કર્મનો અભાવ છે. તેમ જાણીને મુનિરત્નો બિલકુલ કષાય કરે નહિ, તેમજ આઠ મદ માંડિના ઢાઇ પણ મદને મનોમન્દિરમાં પ્રવેશ કરવા પણ દે નહિ. શ્રીતીર્થકરોએ કર્મની નિર્જરાના મદને પણ નિવારેલ છે; તો પછી બીજા મદોનું તો કહેવું- એ શું? વળી મુનિવરોએ બીજાની નિન્દા પણ કદાપિ કરવી નહિ, પરની નિન્દા થવાના સમયને ઉપસ્થિત કરનાર મદાવસ્થા છે; જ્યારે મનમાં ઉત્કર્ષના ભાવ થાય છે, ત્યારેજ બીજાની નિન્દા કરવાનો સમય આવેલો, અને પરનિન્દા સમાન બીજા પાપ દુનિયામાં ભાગ્યેજ હશે; પરનિન્દા કરનાર સ્વયં મહા નિન્દનીય કર્મ આંધી સંસાર કાંતારમાં પશુની માફક પરિભ્રમણ કરે છે; અને અનન્ત જન્મ મરણાદિ કષ્ટો સહે છે. તેજ કારણથી સૂત્રકારે નિન્દાને 'પાપિણી' એવું વિશેષણ આપેલું છે. હે મહાનુભાવો! જે આત્મકલ્યાણની અભિલાષા સંખતા હો, તો જાણતાવસ્થા તો દૂર રહી, પરન્તુ સ્વપ્નમાં પણ પરનિન્દા કરશે નહિ. કદાચિત નિન્દા કરવાનું વ્યસન પડ્યું હોય, અને તમારે નિન્દા કરવીજ હોય, તો તમારી પોતાની નિન્દા કરે; કે જો કોઈ કોઈવાર ઉદ્ધાર થઈ શકે: વાસ્તવિક રીતે તો સ્વાત્મનિન્દાનો પણ નિષેધ કરેલો છે; કારણ કે આત્મા તો સ્વાભાવિક રીતે નિર્મલ છે, પરન્તુ વૈભાવિક દર્શાને લીધે જડીભૂત થયેલ છે. માટે સાધુઓએ મન, વચન અને કાયાથી પરપરિભવનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. મનથી એમ ન ચિન્તવવું કે 'કોઈપણ સૂત્ર સિદ્ધાન્તનો જાણકાર નથી, મારા જેવો કોઈ તપસ્વી નથી, અથવા કુલવાન નથી તેમજ મારા જેવો રૂપવાન પણ કોઈ નથી.' ઇત્યાદિ પ્રકારે મનમાં વિચાર ન કરવો. અથવા વચનથી પણ તેમ બોલવું નહિ અને શરીરથી પણ વદન નેનાદિ દ્વારા તેવી ચેષ્ટા કરવી નહિ. કારણ કે તેમ કરવાથી ભારે કર્મ જાંઘાય છે. આજ વાતની દૃઢતામાં સૂત્રકાર પુનઃ આગળ આલતાં કહે છે:—

જે યાવિ અણાયગે સિયા જે વિય પેસગપેસણ સિયા ।

જે મોળપયં સર્વાદિય ણો હજ્જે સમયં સયા ચરે ॥ ૩ ॥

સમજત્રયરમ્મિ સંજમે સંસુદ્ધે સમણે પરિવ્વણ ।

... જે આવકહા સમાહિય દ્વાવિય કાલમકાસિ પંહિણ ॥ ૪ ॥

અર્થાત્—જે સ્વયં નાયક અર્થાત્ નાયક રહિત ચક્રવર્તી પ્રમુખ, તેમજ દાસનો દાસ એ જાનેએ મૌર્નીદ્રુનું પદ સ્વીકારેલ છે, અર્થાત્ ચારિત્ર અંગીકાર કરેલ છે, તો તેઓ લજ્જાને છોડી શિષ્ટ વ્યવહારની પાલના કરે. અર્થાત્ જે રાંક-પુરૂષે ચક્રવર્તીના પહેલાં દીક્ષા લીધી હોય; તો ચક્રવર્તી રાંકને સરળ સ્વભાવથી નમસ્કાર કરે. (૩) કારણ કે સામાયિક છેદોપસ્થાપનીયાદિ ચારિત્રના સ્થાનમાં રહી, સમ્યક્પ્રકારે શુદ્ધ ભાવવાળો થઈ, તેમજ તપસ્વી દ્રવ્ય અને ભાવ પરિવ્રજથી મુક્ત, સુસમાહિતાદિ વિશેષણ વિશિષ્ટ યાવજીવ લજ્જા, મદ વિગેરેના ત્યાગ પૂર્વક ચારિત્ર ધર્મની પાલના કરે (૪) પ્રથમની ગાથા ઉપરથી જૈનશાસનની અપૂર્વ ઉદારતા અને નિષ્પક્ષપાતતા દેખાઈ આવે છે.

‘ધર્મ’ કાર મહારાજના શાસનમાં પક્ષપાતને જલાંબસિ આપેલ છે. જૈનશાસન જાતિપ્રધાન નથી પણ ગુણપ્રધાન છે. જે કોઈ પુરૂષ પવિત્ર જૈન ધર્મને માન આપે, તે જૈન જાતિઅત્યંત યથા શકે છે. તમામ વર્ગોના ધર્માધિકાર સરખો છે. મનુસ્મૃતિની માફક ‘શુદ્રોને ધર્મોપદેશ ન કરવો’ ઇત્યાદિ કપોળ કહિપત કથન વીતરાગના શાસનમાં નથી. બલે ચક્રવર્તી હોય કે રાંક હોય, પરંતુ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનો જે પ્રથમ સ્વીકાર કરે, તે વંદનીય ગણાય છે, અને તેજ પ્રમાણે વ્યવહાર થાય છે. જાતિ, ધન અને વયનું પ્રાધાન્ય નથી, પરંતુ ગુણનું પ્રાધાન્ય છે. સ્ત્રિયજાતિ સર્વોત્તમ ગણવામાં આવેલ છે. તે કેવળ આત્મવીર્યને લધનેજ. જે તેમાં પણ આત્મવીર્ય નહોય, તો તે પણ નામ માત્ર છે. કેટલાક ધર્મોમાં, ‘જમે તેવો સંન્યાસી મહાત્મા હોય, તોપણ તેને શાસ્ત્ર શ્રવણ કરાવવાનો અધિકાર નહિ, તે તો અનુધ્યાન કરે’ ઇત્યાદિ અનેક વાતો છે. શ્રાદ્ધલોકે સમય મેળવીને જે એકહાથ સત્તા પ્રાપ્ત કરી હતી, તે હવે જવા લાગી છે. લોકો તત્ત્વજ્ઞાનને સમજવા લાગ્યા છે. કેટલાએક જિજ્ઞાસુ જન્મ્યા છે અને પક્ષપાતને તિરસ્કારે છે. વાસ્તવિક રીતે પક્ષપાત અધિકારી કરનાર છે. જુઓ પક્ષિકૃષ્ણમાં પક્ષ (પાંખ)નો પાત કહેતાં પડવું, તે નીચે પડવાનું સૂચવે છે, અને તેજ પ્રમાણે ભારત-ભૂમિમાં આપણે પ્રત્યક્ષ મામલો અનુભવીએ છીએ. કહું પણ કે—

પક્ષપાતો ભવેદસ્ય તસ્ય પાતો ભવેદ્ પ્રવણ્ ।

દૃષ્ટં રમકુલેષ્વેયં તથા ભારતભૂમિષુ ॥ ૧ ॥

આનો અર્થ ઉપર લખેલ લોકોકતમાં આવી ગયેલ છે. માટે વિશેષ ન લખાવતાં અંબ પુરૂષોને ધર્મ કૃત્યમાં લજ્જા અને મદ ન રાખવા ભલામણ

કરી સૂત્રકાર પ્રકાર-તરે લગ્ન અને મદનો ત્યાગ કરવા-કેવો ઉપદેશ કરે છે, તે ખતાવવામાં આવે છે:—

દૂર અણુપંત્તિયા મુળી તીતં ધમ્મમળાગયં તદ્દા ।

પુદ્દે પરુસેહિં માહળે અવિહળ્ણુ સમયમ્મિ રીયદ્દ ॥ ૫ ॥

પળળ સમત્તે સયા જણં સમતાધમ્મમુદાહરે મુળાં ।

સુદ્દમે ઉ સયા અલ્લસણ ણો કુજ્જે ણો માળે માહળે ॥ ૬ ॥

અર્થાત્—સમ્યક્ ધર્મ વિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેનો, અને ગયા કાળમાં અને ભવિષ્ય કાળમાં જીવોની શુભાશુભ ગતિનો વિચાર કરી બ્રહ્મચારી મુનિઓએ કઠોર વચન અગર મ્લેચ્છોના પ્રકાર વડે જરા પણ કપાય ન કરતાં અધિક શિષ્યોની માફક શાંતિમય જૈન શાસનનાનુસાર વિચરવું જોઈએ. (૫) સુંદર પુદ્દિવાળા સાધુએ ભાવ શત્રુઓને સદા છૂટવા જોઈએ. તેમ પ્રભુ કરનારથી હારવું જોઈએ નહિ. ઉત્તર દેવામાં કુશળ થઈ શાંતિ પૂર્વક અહિંસાદિ લક્ષણ ધર્મનો પ્રકાશ કરવો અને સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ પૂર્વક સંયમના આરાધક સાધુને કોઈ મારે, તો પણ કોષ કરવો નહિ અને કોઈ પૂજે, તો અભિમાન પણ ન કરવું. (૬),

‘ દૂર ’ શબ્દથી સૂત્રકારે મોક્ષનો અર્થ કરેલ છે. તે બરાબર છે. મોક્ષ ખરેખર દૂરજ છે. અનેક પ્રકારનાં તપ, જપ, જ્ઞાન, ધ્યાન, પરોપકાર, દયા વિગેરે શ્રીવીતરામ પ્રભુની આજ્ઞા પૂર્વક થાય, તેજ મુક્તિ નગરનો શુદ્ધ માર્ગ, કે જે, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્રરૂપ છે, તે મળે છે. જ્યાંસુધી જીવોની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિનું જ્ઞાન, ભૂતભવિષ્ય-કાળ સંબંધી થાય નહિ, ત્યાંસુધી સ્વકર્ત્ત્વ્યમાં દૃઢ થવાતું નથી. તેટલાજ માટે જીવોની કર્મકૃત શુભાશુભ ગતિ અને વિચિત્ર વર્તનને તું જો. એ પ્રમાણે સૂત્રકારે કહ્યું છે. જગત્ ભગતને અનાદિ કાળનું વૈર હોવાથી સાધુને કોઈ દંડાદિનો માર મારે અથવા કઠોર વચન કહે; તોપણ સાધુ દ્રેષ ન કરતાં નીચે લખેલ ભાવનાથી ભાવિત અંતઃકરણવાળો થાય.

જો કોઈ નિર્નિમિત્ત ઉપદ્રવ કરે, તો સાધુએ વિચારવું કે, “ મારા ખરેખર ભાગ્યોદય છે, કે જેથી અનાયાસ મારા કર્મની નિર્મૂળ થશે. મારા તિરસ્કારથી તોડોને આનંદ છે, તેનાથી અધિક આનંદ થવાનો મને સમય છે. કારણ કે જો તે ચોડો સમય શાંતિપૂર્વક સહન થશે, તો અનાદિ

કાળનાં મારાં દુઃખદાયકે ક્ષિણ ક્રમોં નાશ પામશે. મને મારવાથી લોકોને સુખ ઉત્પન્ન થાય છે, તો ભલે લોકો સુખી થાય. એકને અદ્ય દુઃખ. ધર્તાં જે ઘણાંઓને સુખ યતાં હોય, તો તેનો કાણુ મૂર્ખે નિવેધ કરે? આ કહોર વચન કહેનાર મારા પરમ ખંધુ છે, કારણ કે કર્મરૂપ દૃઢ ગાંઠ મારા હૃદયકોશમાં ખંધાએલ છે, તેને આ લોકો મારા વચન રૂપ ઔષધથી ગાળે છે. માફ તાડન તર્જન ખૂપ કરે; સુવર્ણે ઉપર લાગેલ મેલ અત્રિ વિના સાફ થતો નથી, તેમ આત્મા ઉપર અનાદિકાળથી લાગેલ કર્મમેલ ઉપસર્ગ પરિપહો રૂપ જળના પ્રવાહ વિના સાંત થનાર નથી. મને દ્રવ્યથી દુઃખ દેનાર અને ભાવરોગને હરણ કરનાર મારા મિત્રો પર હું કોપ કરું તો કૃતમ્ ગુણાદિ, કારણ કે, તેઓ મને દુર્ગતિના ખાડામાંથી કાઢે છે અને સ્વયં તેઓ તેમાં પડે છે. પોતાના પુણ્યના વ્યય વડે મારા પર જે અનાદિકાળનું દેહું છે તેને જેઓ ચૂકાવે છે, તેવા પરોપકારી ઉપર હું કદાપિ કોપ કરી શકું પરો કે? વધ ખંધનાદિક મને હર્ષને માટે છે, કારણ કે તેઓ સંસાર રૂપ કારાચૂકથી મુક્તથવાનાં કારણો છે. કેવળ વધ ખંધનાદિ કરનારને થતી સંસારવૃદ્ધિ મને અક્ષોસ કરાવે છે. આ દુનિયામાં કેટલાએક પુરૂષો પરને સંતોષવા ધન, શરીરાદિનો ત્યાગ કરે છે. તો કેવળ મને દુઃખ દેવાથી આ લોકો ખુશી થાય છે, તો થવા જો, મને આકોશ, તાડન અને તર્જનાદિ સાહિસાખમાં છે?" વળી મુમુક્ષુ પુરૂષોએ જે ભાવના કરવી કે, 'મારો ક્ષાણુએ તિરસ્કાર કર્યો, પણ મને માર્યો તો નથી?' અને માર્યો હોય તો એવો વિચાર કરવો કે 'મને દંડાદિ વડે હરૂયો પણ શુભથી તો મારી નાંખ્યો નથી? કદાચ મારો કે પ્રાણુ લેશે પણ મારો ધર્મ તો લાભ શકવાનો નથી.' કહેવાની મતલબ કે, કલ્યાણના અર્થો પુરૂષોએ સમભાવથી વધ, ખંધન, તાડન, તર્જન અને આક્ષેપાદિ સહન કરવા. આ પ્રમાણે સહન કરવાથી સાધુને કષાયનો ઉદય થાય નહિ. ખંધક યુનિના ૪૯૯ શિષ્યોને એક અભવ્યે શુભતા ને શુભતા ઘાણીમાં પીલ્યા, છતાં જરા પણ ક્રોધવસ ન થયા. આવી રીતે જે સાધુ સંયમની સંપૂર્ણ આરાધના કરે છે, તેજ વાસ્તવિક અહિંસા ધર્મને પાલનાર, અને અહિંસાનો ઉપદેશક છે. કેમકે સાધુ, ધર્મને ઉપદેશક પણ હોવા જોઈએ. કહ્યું છે કે:—

યદુજળમણિમ્ સંબુદ્ધો સંવદેહિ જરે અગ્નિસિષ્ટ ।

હરણ વ સયા અણાવિલે ધર્મ્મં પાદુરકાસિ કાસવમ્ ॥ ૭ ॥

વહવે પાળા પુઢો સિયા પત્તેયં સમયઝવેહિયાં ।

જે મોળપદં ઝવઢિતે વિરતિં તત્થ અકાસિ પંહિણ ॥ ૮ ॥

આજ અને અલ્પ-તર પરિવ્રજથી સુક્ત, મહાહંદની માર્કેક સદા સ્વચ્છ હૃદયવાળો, ઘણા પ્રકારના ધર્મોની વચ્ચે સમાધિ પૂર્વક આર્હતધર્મનો પ્રકાશ કરનાર (૭) 'પ્રત્યેક પ્રાણીએ સ્વકર્માનુસાર પૃથક્ પૃથક્ રહેલા છે, તે તમામ પ્રાણીએ સુખના અભિલાષી અને દુઃખના દ્રેષી છે.' એ પ્રમાણે જોઈ જિનેન્દ્ર ધર્મ સ્વીકારી તેમાં નિયમ કરે કે, 'કોઈ જીવને હું મારું નહિ, મરાણું નહિ, અને મારે તેને કીક જાહું નહિ, તેજ પંડિત ગણાય. (૮) સાચા ધર્મી કોણ ?

સૂત્રકારે સાધુને મહાહંદ તુલ્ય બતાવ્યા છે, તે ધરાબર છે. મહાહંદમાં મત્સ્ય, કર્કશપાદિ જંતુઓ રહે છે, તથાપિ મહાહંદ જરા પણ મલિન જળવાળો થતો નથી, તેમજ ફોલ પણ પામતો નથી. તેવીજ રીતે ઉપસર્ગ અને પરિષદાદિના સંસર્ગથી મહાસુનિઓ જરા પણ ફોલ પામતા નથી. ઘણા પ્રકારના ધર્મો દુનિયામાં વિષમાન છતાં, ક્ષાન્ત્યાદિ દશવિધ ધર્મોને તેઓ પ્રકાશ કરે છે, જેથી કરીને લોકો વાસ્તવિક ધર્મી થઈ સ્વર્ગોપવર્જના સુખો અનુભવે છે. જ્યારે અવાસ્તવિક ધર્મવાળા તે ઘણા જીવે છે, તેના ઉપર એક દુષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે:—

“ મગધ દેશમાં આવેલી રાજગૃહી નગરીમાં ઐષ્ટિક સજ્જ એક દિવસ અભયકુમાર સહિત સભામાં ખેડો હતો, તે સમયમાં અન્યાય વાતાં-લાપ થતાં ધર્મ સંબંધી પણ ચર્ચા નિકળી. સભામાં ખેડેલા મનુષ્યો ખોટ્યા, કે 'દુનિયામાં ધર્મી પુરૂષો ઓછા છે અને અધર્મી ઘણા છે. સર્વ કોઈએ આ વાત કબૂલ કરી, પરંતુ તેવામાં ચાર ખુદ્દિના ભંડાર શ્રીઅભયકુમારે સભા સમક્ષ કહ્યું કે, 'હે મલાજનો ! તમે ભૂલો છો, દુનિયામાં ધર્મી ઘણા છે અને અધર્મી થોડા છે. આ વાતની પ્રતીતિ તમને એકદમ થશે નહિ; માટે એક વખત તેની પરીક્ષા કરો.' સભાએ પરીક્ષા કરવાની ખુશીથી હા પાડી. આ પ્રમાણે નિશ્ચય થવાથી અભય-કુમારે એક ઠાળો અને એક ઘોળો એવા બે પ્રાસાદો તૈયાર કરાવ્યા, અને શહેરમાં ઉદ્ઘોષણ કરાવી કે 'જેઓ ધાર્મિક હોય, તેઓ ઘોળા પ્રાસા-દમાં પ્રવેશ કરે, અને તે સિવાયના બીજા લોકોએ ઠાળા પ્રાસાદમાં પ્રવેશ કરવો.' આ પ્રમાણે જાહેર કરવાથી તમામ લોકો ઘોળા પ્રાસાદમાં ખેડા, માન

ખેજ શ્રાવકોએ કાળા પ્રાસાદની અંદર પ્રવેશ કર્યો. હવે અભયકુમારાદિ સમસ્ત રાજવર્ગ અને અન્ય, કે જેઓ પરીક્ષક નીમણેલા હતા, તેઓ પ્રાસાદના દ્વાર આગળ આવી ઉભા રહ્યા, અને માણસો જેમ જેમ પ્રાસાદમાંથી બહાર નિકળતા ગયા, તેમ તેમ તેઓ પ્રશ્ન પૂછતા ગયા કે 'ખેલો તમેએ શું સુકૃત કરેલ છે?' ઉત્તરમાં ખેડુત બોલ્યો:—'હું ખેડ કરું છું. ઘણાં બનવરો મારે' ધાન્ય ખાઈને છવે છે, તેમ કેટલાએક ભિક્ષુઓને હું દાન આપું છું.' બીજો બોલ્યો કે, 'હું શ્રાક્ષણ છું, પટ્ટકર્મ વડે ખ્યાતિ પામેલ છું, વેદ વિહિત કર્મ કરું છું. અને કરાવું છું; તેમાં કૌર્મ્ય પશુઓને અને પશુ મારનાર ખન્નેને સ્વર્ગના ભાગી બનાવું છું.' ત્રીજો બોલ્યો કે 'હું વણિકપુત્ર છું, વેપાર કરી કુર્કુખનું પોપણ કરું છું.' ચોથો બોલ્યો કે, 'હું ભંગી છું, સ્વકુલાચારને પાળું છું, જ્યાં અનેક માંસાહારી પશુ પક્ષીઓ માંસ ખાઈ મારાથી છવે છે, માટે હું ધર્મી છું' ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારે તમામ લોકો પોતપોતાની મનઃકલ્પિત વાતોને ધર્મ માની ધર્મી બન્યા. હવે તે પરીક્ષકો કાળા પ્રાસાદના મુખ આગળ ગયા, ત્યારે માત્ર બે શ્રાવકો તેમાંથી બહાર નિકળ્યા. અન્ય કૌંઠ પણ તે પ્રાસાદમાં હતું નહિ. રાજ અને અમાત્ય વિગેરે ત્યાં આવેલ વર્ગ તેઓને જોઈ ચક્રિત થયો. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે, આ ખંને જણાઓ પરા ધર્મશીલ હોવા છતાં શા માટે અધર્મનાં પ્રાસાદમાં રોકા હશે? આ પ્રમાણે આશ્ચર્યમાં મગ્ન થયેલો પરીક્ષક વર્ગ, તેઓ ખન્ને જણને પૂછે છે કે, 'તમે શું અધર્મ કરેલ છે?' ત્યારે તે બન્ને બાહ્યો સાશુ-લોચન બોલવા લાગ્યા:—

અવાપ્ય માનુષં જન્મ લઘ્વા જૈનં ચ શાસનમ્ ।

શૃત્વા નિવૃત્તિં મદસ્ય સમ્યક્ સાપિ ન પાલિતા ॥ ૧ ॥

અતિ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મને અને જિનેન્દ્ર શાસનને પ્રાપ્ત કરીને મદ્યપાનનો અમે જે ત્યાગ કર્યો હતો, તેને અમે પણ રૂડી રીતે પાળ્યો નહિ.

અનેન વ્રતમદ્જ્ઞેન મન્યમાના અધાર્ગિકમ્ ।

અધમાધમમારમાનં કૃષ્ણપ્રાસાદમાધિતાઃ ॥ ૧ ॥

આ વ્રતનો ભંગ થવાથી આત્માને અધમાધમ માનતા અમે કાળા પ્રાસાદનો આશ્રય લીધેલ છે. કારણ કે શાસ્ત્રકારાએ સગ્નન પુરુષોનું છવન વ્યર્થ પ્રાયઃ માનેલ છે. જેમકે:—

વરં પ્રવેષ્ટું જ્વલિતં હુતાશનં

ન चापि भग्नं चिरसञ्चितव्रतम् ।

વરં હિ મૃત્યુઃ સુવિશુદ્ધચેતસો

ન चापि शीलस्खलितस्य जीवितम् ॥ ૧ ॥

ખળતા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો શ્રેષ્ઠ છે; પરન્તુ ચિરકાળથી પાળેલ વ્રતનો ભંગ કરવો શ્રેષ્ઠ નથી. વિશુદ્ધાતઃકરણ પૂર્વક મરણ સ્વીકાર કરવું સુંદર છે, પણ શીલથી પરિભ્રમ્ય થયેલ પુરપત્નું છોવન ઠીક નથી. ઇત્યાદિ પ્રકારે શાસ્ત્રોના કથન મૂળ્ય અમે ધાર્મિકજન ન હોવાથી કાળા પ્રાસાદના અધિકારી ખન્યા છીએ.”

જગત્માં વાસ્તવિક રીતે ધાર્મિક મુનિવર્ગ છે, બાકીના જ ધાર્મિક અને છે, તે આડંબર માત્ર છે. આજકાલનો જમાનો મહાત્માને અમહાત્માની પાંકિતમાં મૂકે છે, અને ગૃહસ્થોને મહાત્માના ઇલાકાબો સમર્પણ કરે છે, અર્થાત્ તેવા શબ્દોથી પોકારે છે. અને તેઓ ધર્મનું સર્વસ્વ ધાંધેલ છે, આ પણ ઇલાકાળનોજ મહિમા છે.

આ ગાથામાં દીપિકાકારે સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે, ગાથામાં ગણાવેલ ગુણોને ધારણ કરનારા સાધુઓજ ધર્મોપદેશ દેવાને અધિકારી છે. ગૃહસ્થે નથી. આ વાત યુક્તિયુક્ત દરે છે, કારણ કે ત્યાગી વર્ગ સિવાય અન્ય કોઈ, ભોંકોને વાસ્તવિક ત્યાગધર્મ ખતાવી શકે નહિ. અને ત્યાગધર્મ સિવાય બીજો કોઈ મોક્ષમાં જવાનો રસ્તો નથી. જ્યારે આજકાલ તે તથા વિપરીત રીતભાત માલૂમ પડે છે. આ સાથે સાધુઓને પણ ભલામણ કરવી ભૂલવી જોઈતી નથી કે, ગુરુકુલવાસમાં રહી આત્મશ્રેય ક્રમ ધાય, તેને માટે પ્રયત્ન કરો; હે મુનિવરો ! આત્મશ્રેય કરવા સાથે શ્રીવીરપ્રભુના શાસનની ઉન્નતિમાં આત્માનો ભોગ આપો. હવે આગળ પ્રભુ સાધુઓને શો ઉપદેશ આપે છે, તે જોઈએ.

—+ આસ સાધુઓને ઉપદેશ. +—

મૂર્ખોનો ત્યાગ.

धम्मस्स य पारए मुणी आरंभस्स य अंतए द्विए ।

स्तोयंवि य णं ममाइणो णो लव्मंति णियं परिग्गहं ॥ ૧ ॥

इह लोग दुहावहं विऊ परलोगे य दुहं दुहावहं ।

विद्वंसणंघम्ममेव तं इति विज्जं को गारमावसे ॥ १० ॥

અર્થાત—શ્રુતધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મનો પારગામી તેમજ આરંભ, સમારંભ અને સંરંભથી જે દૂર રહેલ હોય, તેજ મુનિ કહેવાય. પરંતુ જે લોકો એવા નથી હોતા અર્થાત પૂર્વે કહેલા ધર્મને જેઓ નથી કરતા, તેઓ માફ-માફ કરી શોક કરતાં વિનશ્વર વસ્તુમાં મોહ પામતા મરણ પામી દુર્ગતિમાં જાય છે. (૯) ધન, ધાન્યાદિ પરિત્રલ આ લોકની અંદર દુઃખ દેનાર છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ પરલોકમાં પણ અત્યંત દુઃખ આપનાર છે. વળી ધર્મનો નાશ કરનાર પણ પરિત્રલ ગ્રહ છે, આ પ્રમાણે બાબીને કયો શુદ્ધિ-માન ગૃહસ્થાવાસને સેવે ? (૧૦)

પ્રથમ જે પત્નોની અંદર સત્ય સાધુ કોણુ કહેવાય, તેનું સ્વરૂપ ખતાવવા પૂર્વકે ઇલ્લોક અને પરલોકમાં પણ સાધુ સુખી છે, અને તેનાંથી વિપરીત પ્રવૃત્તિવાળા જીવો દુઃખી છે, તેમ જાતાવેલ છે. હવે પરિત્રલ દુઃખનું કારણુ છે, એ વાત સ્પષ્ટરૂપે સમજાવવી પિષ્ટપેષણુ તુલ્ય છે, કારણુ કે તમામ લોકોને અર્ધના ઉપાર્જનમાં, રક્ષણમાં તેમજ ખર્ચમાં જે દુઃખનો અનુભવ થાય છે, તે કાંઈ પરોક્ષ નથી. તેજ કારણથી નીતિના જાણુકાર પુરૂષોએ અર્થ નામના પુરૂષાર્થને ધિક્કારેલ છે. જેમ કહ્યું છે કે—

अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे ।

आये दुःखं न्यये दुःखं धिगर्धान् दुःखभाजनान् ॥ १ ॥

વળી પરિત્રલગ્રહ ધર્મનો પણ નાશક છે. દાખલા તરીકે, વક્રગ્રહ જેના શિર ઉપર આવે, તેને અનેક વિપદાઓ ઓગાવવી પડે છે. તેજ પ્રમાણે મમત્વ રૂપ ગ્રહ સર્વથા દુઃખ આપનાર છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ 'બંધોલાંમાં બંધાલા મનુષ્યોની સાથે વૈરભાવ કરાવનાર પણ તેજ છે. વળી લોભાવિષ્ટ પુરૂષ, માતા, પિતા, ભાઈ, જેન, વિગેરેનો પ્રાણુ પલકમાં લઈ લે છે. તેના પ્રત્યક્ષ અનેક દાખલાઓ લોકોમાં વિષમાન છે. પરલોકમાં પણ પરિત્રલ ગ્રહ જીવને શાંતિ પામવા દેતો નથી. વધારે શું કહીએ? આગાને તત્ત્વવેતાઓ વિષની વેલડી ખતાવે છે. પરંતુ ખરૂં કહીએ તો વિષ વેલડીનું પાન તો આ ભવમાંજ દુઃખી કરનાર છે, જ્યારે આશાલતાનું પાન કરનાર ઉભય લોકની અંદર દુઃખી થાય છે. લોભિયા લોકો દુનિયાના દાસ છે. લોભ વશવર્તી માણુસોને કોઈ પણ અકૃત્ય નથી, આમ જાણુતાં છતાં કોણુ વિદ્યાનુ

માણસ ગૃહસ્થાવાસમાં વાસ કરે ? કારણ કે કોઈ માણસ જણી જોઈને ઠેઠી બને નહિ, અને આ સંસાર તો સંપૂર્ણ રીતે ઠેકથાળા જેવો છે. જુઓ:—

પ્રિયાસ્નેહો યસ્મિન્નિગદસદ્ગો યામિકમટો—

પમઃ સ્વીયો વર્ગો ધનમભિનવન્ધનમિવ ।

મહામેધ્યાપૂર્ણ વ્યસનવિલસંસર્ગત્રિપમં

મયં કારાગેહં તદિદ્દ ન રતિઃ ક્વાપિ વિદુષામ્ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—જેની અંદર સ્વીએનો સ્નેહ જોડી સરખો છે, કુટુંબ વર્ગ ચોઈદાર છે. ધનધાન્યાદિ પરિચ્છ મજબૂત બંધન છે, તેમજ વિદ્યા, મૂનાદિથી પૂર્ણ મહા દુર્ગન્ધિ વ્યસનરૂપ મોટો ખાડો જેમાં છે; આવા સંસારરૂપ કારાચ્છદમાં બુદ્ધિમાન પુરુષોને શ્રેષ્ઠ ઠેકાણે પણ સુખ થાય ખરું કે ? હાગર પણ નહિ. આવીજ રીતે સંસારને ગાળી પુરુષોએ શ્મશાન રૂપ પણ ખતાવેલ છે:—

મહાક્રોધો ગૃધ્રોઽનુપરતિશૃગાલી ચ ચપલા

સ્મરોલ્લુકો યન્ન પ્રકટકટુશબ્દઃ પ્રચરતિ ।

પ્રવીપ્તઃ શોષ્કાગ્નિસ્તત અપયસો ભસ્મ પરિતઃ

શ્મશાનં સંસારસ્તદતિરમણીયત્વમિદ્દ કિમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—જેની અંદર મહા ક્રોધ રૂપ શૂદ્ર પક્ષીએ રહેલા છે, અશાંતિ રૂપ અંચળ શુભાક્ષીએ જેમાં વસે છે, કામદેવ રૂપ ધુધડો જેની અંદર દુસ્સહ કટુ શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરે છે, શોક રૂપ મહા અગ્નિ જેની અંદર સળગી રહી છે, અને વિસ્તારવાળા મહા અપયશ રૂપી ભસ્મનાં ઢગલાએ જેમાં પડેલા છે, એવો સંસાર સાક્ષાત્ શ્મશાન તુલ્ય છે. આ સંસારમાં સુંદરતા શી છે, તેની તો કાંઈ ખબરજ પડતી નથી. છતાં આશ્ચર્ય જેવું છે કે—આ સંસારની અંદર બુદ્ધિમાન અને નિર્બુદ્ધિ બંને પ્રકારના મનુષ્યો સમડાય છે. આનું બીજું કાંઈજ કારણ નથી. માત્ર મોહરાજ બહુ જ્ઞાન કરાવે છે તેનુંજ આ પરિણામ છે. જેમકે કહ્યું છે કે:—

દારાઃ પરિભવકારા વન્ધુજનો વન્ધનં વિપં વિપયાઃ ।

કોઽયં જનસ્ય મોહો યે રિપવસ્તેયુ સુહૃદાશા ॥ ૧ ॥

પરાલંબ કરવામાં લેંચો કારાગૃહ તુલ્ય છે. બંધુબનો બંધન રૂપ છે, તેમજ વિધવો વિપ સદૃશ છે, છતાં મનુષ્યોને આ શો મોહ છે કે જે શત્રુઓમાં મિત્રની ભ્રાંતિ કરાવે છે। ખરૂં છે કે, મિથ્યાજ્ઞાન છીપની અંદર પણ રૂપાને ભ્રમ પેદા કરાવે છે. માટે આવા ગૃહસ્થધર્મમાં ઠાઈપણુ જાતનો પ્રેમ ઉત્પન્ન ન કરતાં સાધુએ પોતાના ધર્મમાં સાવધાન રહી ઠાઈ પણ વસ્તુ ઉપર મૂરખી કરવી નહિં.

ઐકાકીપણુ.

હવે વિશેષ ઉપદેશ કરતાં સૂતકાર કહે છે:—

‘મદ્યં પલિગોવ જાણિયા જા વિચ વંદનપૂયણા ર્હં ।

સુદુમે સહે દુરુદ્ધરે વિઝમંતા પયહિલ્લ સંયવં ॥ ૧૧ ॥

एगे चरे ठाणमासणे सयणे एगे समाहिए सिया ।

મિકરૂ બવદ્વાજવીરણ વરુગુત્તે અગ્ગત્તસંવુદ્ધો ॥ ૧૨ ॥

અર્થાત—ઐકાકીપૂજા અને વંદણાદિક મુક્તિમાર્ગમાં કિચ્ચડ રૂપ છે, માટે સાધુ પુરુષે તેને સૂક્ષ્મ સદૃશ જાણીને દૂરથી ગૃહસ્થોને પરિચય તમ્-વો જોઈએ અને ઐકાકી-રાગદ્વેષરહિતપણે ભૂખીક પર વિહરવું જોઈએ. વળી કાઠિસગ્ગનું સ્થાન, આસન, શયન વિગેરે દરેક જગ્યાપર સમાહિત રહી તપોવિધાનમાં આત્મવીર્યને નહિ જોપવતાં વાગ્ચુચિત અને અધ્યાત્મમાં ચિત્ત લગાવી વિચરવું જોઈએ.

સત્કાર પરિસહ સહન કરવો ઘણું દુષ્કર છે. એકે લોકનિદા સહન યાઇ, પરંતુ પૂજા અને સ્તુતિ સહન થવી ઘણી મુશ્કેલ છે, તેટલાજ માટે સૂતકારે અભિમાનને મુક્તિનગરના માર્ગમાં કિચ્ચડ સમાન ખાતાવેલો છે. વળી સ્વાધ્યાય, તપ, જપાદિ ઉત્તમ કાર્યોને કલકિત કરનાર પણ અભિમાનજ છે, માટે સાધુઓએ વંદના અને પુજાદિ સત્કાર પરિપહથી દૂર રહેવું, આસન, શયન વિગેરેમાં એકલો રહે. ‘એકલા’ શબ્દથી સમુદાયને છોડીને રહેવાનું પ્રભુ નથી સૂચવતા, પરંતુ રાજ દ્વેષરહિત રહેવાનું સૂચવે છે. કારણ કે સાધુને એકલા રહેવામાં અનેક વિપત્તિઓનો સંભવ છે. શ્રીદશ-વૈકલિક સૂત્રમાં અપવાદ પદે એકલાને વિહાર કરવાની આજ્ઞા આપેલ છે, પરંતુ તેની સાથે નીચે લખેલ શબ્દો કહેલા છે. ‘સંમાન સુખવાન અથવા સુલાધિક શુભ સહાયક ન મળેતો, કામદેવની તંબામ ક્રિયાથી દૂરતર રહી

આરંભ સંરંભાદિ પાપનાં કારણોનો ત્યાગ કરી વિહાર કરે.' આ અર્થને કહેનારી ગાથા આ છે:—

ગયા લભેજ્ઞા નિવર્ણં સહાયં ગુણાહિયં વા ગુણઓ સમં વા ।

इको वि पावाइं विवर्जयंतो विहरिज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥ ૧ ॥

(શ્રીદશવૈકાલિકસૂત્ર, દ્વિતીયચૂલિકા)

ઉપર પ્રમાણે હોય, તોજ યોગ્ય સાધુ, મેળવેલ ગુરુની આશાથી એકલ વિહારીપણે વિચરે, પરંતુ અન્યને માટે પ્રભુની આજ્ઞા નથી. તેમ છતાં ચતુરાઈ કરી તે પ્રમાણે વિચરે, તો તેને પ્રભુની આજ્ઞાની બહારજ જાણવો જોઈએ. આજકાલ કેટલાએક બહુલ સંસારી જીવો સમુદાયમાં ન રહેતાં જુદા વિચરી ખાલ્ય ત્યાગ વૃત્તિ દેખાડી ભદ્રિક જીવને પોતાના રાગી ખનવિ છે અને પૂજ્ય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ સમુદાયમાં રહેલ સાધુના અછતાં હોષે ખતાવે છે, તેઓ સ્વયં સ્વચ્છન્દી હોવાથી અવન્દનીય છે; જમકે શ્રાવ-પાઠ્યાયજ્ઞ યજ્ઞોવિજ્ઞપજ્ઞ બહારજ પ્રરૂપે છે:—

समुदाये मनाग्दोषभीतैः स्वेच्छाविहारिभिः ।

संविग्नैरप्यगीतार्थैः परेभ्यो नातिरिच्यते ॥ ૧ ॥

वदन्ति गृहिणां मध्ये पार्थस्थानामवन्त्याताम् ।

यथाच्छंदतयात्मानमवन्द्यं जानते न ते ॥ ૨ ॥

કેટલાક વૈરાગ્યવાન પુરૂષો સમુદાયની અન્દર અશુદ્ધ આહારાદિક અને ન્યૂનાધિક ક્રિયા રૂપ અલપ દોષોથી ડરી જઈ સ્વેચ્છાવિહારી ખને છે; તે અગીતાર્થ પ્રથમ વર્ણન કરેલા શિથિલાચારીથી ઉત્તમ નથી, ખલકે શિથિલ વિહારી છે. શુદ્ધસ્થોની આગળ, સમુદાયમાં રહેલ નરમ ગરમ સાધુને અવન્દનીય કરાવતો, એવં સ્વયં સ્વચ્છન્દપણે વિચરતો તે પોતાના આત્માને અવન્દનીય જાણતો નથી. વિહાર ગીતાર્થ અને ગીતાર્થની નિશ્રાતણે કરવાનું કરમાવેલ છે. ખીજ વિહાર માટે પ્રભુની આજ્ઞા નથી. જે જ્ઞેનસાધુઓ ગમે તેમ વિચરવા માંડે, તો વર્તમાનકાલે પદ લાખ ખાવાઓની જે દુર્દશા આપણે નજરે અનુભવિએ છીએ, તે દશા વીરના સાધુઓની પણ થાય; તેમાં શંકા કરવા જેવું નથી. વર્તમાનકાળમાં કેટલેક અંશે સાધુવર્ગની અન્દર ક્રિયા, ચતના, ભાષા, શ્રાદ્ધજન સાથે વ્યવહાર વિગેરે કંઈક વિપરીત આલૂમ પડેછે, તેથી શુદ્ધસ્થોએ સાધુઓની સાથે જે વિનયભાવ કરવો જોઈએ, તે; તેઓ કરતા નથી, દલદુ પ્રસંગોખાત મન, વચન અને કાયાથી સાધુની આજ્ઞાતના કરે

છે. એટલુંજ નહિ, પરંતુ જરા અપમાન થતાં સાધુને દુઃખ દેવા તેમજ ક્ષેત્ર કરવા પણ તૈયાર થાય છે. તેજ કારણથી ગૃહસ્થોનો પરિચય ત્યાગવાનું સૂત્રકારે કહેલ છે. સાધુએ રાજ, દ્રેપં રહિત યથાશક્તિ તપ પણ કરવો જોઈએ. તપ વિના કર્મનો નાશ થતો નથી. તપની સાથે વચનગુપ્તિની પણ રક્ષા કરવી જોઈએ. કારણકે, પ્રાયઃ જીવોનાં પુણ્ય ક્રમ હોવાથી તપસ્થા કરનારને કોષાદય જલદી થાય છે, તેટલા માટે વચન ઉપર કાત્રુ રાખવો. જિનકલ્પી સાધુનો આચાર.

જેન શાસ્ત્રોમાં સાધુ જે પ્રકારના કહેલા છે:-૧ જિનકલ્પી અને ૨, સ્થવિરકલ્પી. આ પ્રસંગે જિનકલ્પી સાધુઓના થોડા આચાર ખલાવતાં પ્રભુ કહે છે:-

જો વિદે જ યા વર્ષગુણો દારં સુન્નચરસ્સ સંજણ ।

પુદ્દેજ વંદાહરે વાયં જ સમુચ્છે જો સંથેર તર્ણ ॥ ૧૩ ॥

જત્થત્થમણ અજાતલે સમવિસમાઈં જુળી હિયાસણ ।

ચરગા ય દુવાવિ મેરવા અદુવા તત્થ સરીસવા સિયા ॥ ૧૪ ॥

અર્થાત્—જે શૂન્ય ઘરની અંદર સાધુ શયન નિમિત્તે રહે, તે ઘરનું ખારણું ઉઘાડે નહિ, તેમજ અન્ધ પણ કરે નહિ. કારણ, ઉઘાડવાથી અને અન્ધ કરવાથી અકસ્માત્ જીવહત્યા થઈ જાય. રસ્તામાં ચાલતાં કોઈ પ્રશ્ન કરે તો તેને ઉત્તર પણ ન આપે અને ઉત્તર આપવા જેવું હોય, તો અસત્ય વચન ન જોડે, પરંતુ સત્ય ઉત્તર આપે. પડેલ રબહિકને સાફ ન કરે તેમ ઘાસ વિગેરેને પાથરે પણ નહિ. જે જગ્યાએ સૂર્ય અસ્ત પામે, ત્યાંજ ધ્યાનસ્થ રહે, ઉપસર્ગ પરિપલ્લ વડે જરા પણ ડરે નહિ. સાગરની માફક ગંભીર રહે. જગ્યામાં ખાડાખડીઆ હોય, તો સમભાવ પૂર્વક સહન કરે; તેમ દંશમશકાદિ, ભયંકર ભૂત પિશાચાદિ અને સર્પ વિગેરેના ઉપદ્રવો સહે, લગાર પણ રાજદ્રેષ કરે નહિ. વર્ણી આગળ ચાલતાં કહે છે:-

તિરિયા મણુયા ય વિન્વગા ઉવસગ્ગા તિવિહા હિયાસિયા ।

લોમાદિયં વિ જ હરિસે સુજ્ઞાગારગગ્ગો મહાસુળી ॥ ૧૫ ॥

જો અભિકંચેજ્જ જીવિયં નો વિય પૂયણપત્તણ સિયા ।

અન્નમત્થમુવિત્તિ મેરવા સુજ્ઞાગારગયસ્સ મિક્કુણો ॥ ૧૬ ॥

અર્થાત્—સિંહ વ્યાઘાદિએ કરેલ ઉપસર્ગો, મનુષ્યોએ કરેલ અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો, તેમ વ્યન્તરાદિક દેવોએ કરેલ ઉપસર્ગોને શૂન્ય ધર વિગે-
રેમાં રહેલ મુનિ સમભાવ પૂર્વક સહન કરે. એક રોમ માત્ર પણ ફરકાવે
નહિં. વળી ઉપસર્ગ સમયે શ્રવિતની ઈચ્છા રાખે નહિ, અથવા 'આ ઉપસ-
ર્ગથી હું મરી જાશ' એવી ભાવના પણ ન કરે, તેમજ ઉપસર્ગ દ્વારા
પૂજા પ્રભાવના પણ ચાહે નહિ. યાવત્ શૂન્યાગાર કે રમણનાદિમાં રહેલ
મુનિ વારંવાર થતા ઉપસર્ગોને સહન કરે.

પૂર્વોક્ત ચાર ગાથાઓ જિનકહથી મુનિવરને આશ્રયીને છે. જિન-
કહપ વ્યવહાર સાંપ્રત કાળમાં વ્યુચિત્ત થયેલ છે. દિલ્લહ કર્મ ખપાવવા
માટે પ્રથમ સંઘયણુ આદિક સામગ્રીને યોગે મુનિમતંગએ જિનકહપનો
આદર કરતા હતા. જ્યારે વર્તમાન કાળમાં તે કેવળ સ્થવિરકહપ છે.
જિનકહપનો વિશેષ વિસ્તાર વ્યવહારસૂત્ર, બુદ્ધકહપ, અવચનસારોચ્ચાર.
અને પંચયસ્તુ વિગેરે ગ્રન્થોમાં ઘણો કરવામાં આવેલો છે. હવે સાધુઓને
શ્રી, રાજા વિગેરેના સંસર્ગથી દૂર રહેવા ઉપદેશ કરે છે.
શ્રી આદિના સંસર્ગનો ત્યાગ.

ઉવળીયત્તરસ્સ તાણ્ણો ભયમાણસ્સ ત્રિવિક્કમાસર્ણ ।

સામાહ્યમાહુ ત્તસ્સ જં જો અપ્પાણ મરણ વ્સંપ ॥ ૧૭ ॥

હમ્મિણોદગત્તભોણ્ણો ધમ્મઠિયરસ મુણિસ્સ હીમતો ।

સંસાગ્ગિઅસાહુ રાહિંહિં અસમાહી ઉં તહાગયસ્સ વિ ॥ ૧૮ ॥

અર્થાત્—જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની અંદર ચોતાના આત્માને જાણે
પ્રાપ્ત કર્યો છે, એવો, તેમજ સ્વપરનો રક્ષક, શ્રી, પશુ ને નપુંસક રહિત
સ્થાનની અંદર રહેનાર, અને ઉપસર્ગ-પરિપહોથી જી ઉરે નહિ, તેને
સામાયિક રૂપ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ છે. ચારિત્રધર્મમાં સ્થિર, અસંયમથી
ભાગનાર, ત્રિદંડાકલિત ને અચિત્ત જાળને ઉપયોગમાં લેનાર, અથવા તે
શુદ્ધસ્થના ધરથી જીવું આવેલું હોય, તેજુજ જલ પીનાર માટીના ભાગનોમાં
પાણીને ઠારે પણ નહિં, એવા સાધુઓ પણ રાજાદિનો સંસર્ગ કરવાથી અસ-
માધિનેજ પામે. તેમ સ્વાધ્યાય પણ કરી રોકે નહિં. અર્થાત્ અસંગ સાધુઓ
કોઈ શુદ્ધસ્થનો પરિચય ન કરે. તેમ રાજાનો તેા વિશેષ કરીને પરિચય ન કરે,
કારણ કે સાધુને રાજાની દાક્ષિણ્યતાથી ધર્મ ક્રિયાનો સમય વ્યતીત
કરવો પડે.

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યુક્ત પુરૂષોને પણ ઉત્તમ કારણો સેવવાની શ્રીવીતરાગદેવે ભક્ષામણુ કરે છે કે, 'સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસક રહિત સ્થાનમાં રહો.' જ્યારે આગ્રહાલના શુષ્કજ્ઞાનિયો સ્ત્રી પાસે રહીને બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો અભ્યાસ કરવા સૂચવે છે, તે કેવું મિથ્યાત્વ છે? ભક્ષા, સ્ત્રી પાસે રહીને બ્રહ્મચર્ય પાળનાર શ્રીસ્થૂલિભદ્ર, સુદર્શન શેઠ અને વિજય શેઠ જોવા વર્તમાન કાળમાં કોઇ થાય તેમ છે. ? જુઓ દશવીકાલિકમંત્ર, અધ્યયન આઠમું, પ્રથમ ૫૨૬-૨૮ માં શું લખ્યું છે?

જહા કુન્કુડપોઅસ્સ નિચ્ચં કુલ્લઓ મયં ।

एवं खु बंभयारिस्स इत्थोविग्गहओ मयं ॥ ૫૪ ॥

चित्तभित्तिं न निज्जाए नारिं वा सुअलंકियं ।

भक्खरं पिव द्दुणं दिट्ठिं पडिसमाहरे ॥ ૫૫ ॥

हृत्पपायपलिच्छिन्ने कन्ननासविगप्पियं ।

अवि वाससयं नारिं बंभयारी विवज्जए ॥ ૫૬ ॥

અર્ધાત્-જન્મ ક્રકડાના અચ્ચાને ખિલાડીનો સર્વદા ભય રહે છે, તેમ બ્રહ્મચારી પુરૂષોને સ્ત્રીના શરીરથી બ્રહ્મચર્યના નાશનો ભય છે. (૫૪) આ કારણથી શ્રીવીતરાગ દેવે ચિત્રામણુની સ્ત્રીને જોવાનો પણ નિષેધ કર્યો છે. અથવા તો સારી રીતે અલંકૃત સાક્ષાત્ સ્ત્રીને પણ જોવી નહિ. કોઇ કારણસર સ્ત્રી કુટ્ટિગત થઇ હોય, તો સૂર્યપર પડેલી દૃષ્ટિ જન્મ ખેંચી લઇએ છીએ, તેમ દૃષ્ટિ ખેંચી લેવી. (૫૫) હાથ, પગ, કર્ણ અને નાસિકા પણ જન્મ ક્રપાયેલ હોય, તેમજ જન્મી સો વર્ષની અવસ્થા હોય, જોવી સ્ત્રીનો પરિચય પણ બ્રહ્મચારીએ છોડી દેવો બ્યાજળી છે, તો પછી તરણાવસ્થાવાળીની તો વાતજ શી કરવી? આ વાતને ભાગવત અને મનુસ્મૃતિ પણ સ્વીકારે છે. ભાગવતના અચારમા સ્કંધના ચૌદમા અધ્યાયમાં અને મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે:—

स्त्रीणां स्त्रीसंगिनां संगं त्यक्त्वा दूरत आत्मवान् ।

क्षेमै विविक्त आसीनश्चिन्तयेन्मामतन्द्रितः ॥ ૧ ॥

मात्रा स्वस्त्रा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत् ।

बलवानिन्द्रियप्राप्तो विद्वांसमपि कर्षति ॥ ૨ ॥

સ્ત્રીઓનો અને સ્ત્રીઓનો સંગ કરનાર પુરૂષોનો સંગ દૂરથી છોડીને કદયાણુમાં આત્મસત્તાવાળો થઈ એકાન્તમાં ખેત્રી મારું ધ્યાન કરવા માગા,

બળવા લાયક કે ધ્યાન દેવા લાયક નથી; તથાપિ ' કુવ્યતુ કુર્જનઃ ' એ ન્યાય વડે ક્ષણ વારે માની પણ લક્ષ્યે, તો પણ તુરત એજ સવાલ ઉભો યાય છે કે, જે તેઓ શિધિલાચારી હોય તો તેઓ કદાપિ ત્રણ વાર ઉક્ષણે. ચડેલ જળ પીવા સખન્ધી કથન કરે ખરા કે? કેમકે પાણીને વધુ ગરમ કરવાથી તેનો મૂળ સ્વભાવ ચાલ્યો જાય છે; જ્યારે શિધિલાચારીઓ તો ભોગ સંયોગના અભિલાષી હોય છે. જૂઓ, નગર કરે કે સાંપ્રતકાળમાં જેઓ શિધિલાચારી છે; તેઓ પ્રાયઃ ગરમ પાણી પીતા નથી. ઉલટા તેઓ તો સ્વચતુરાઈ કરી ગરમ પાણીને દુ-પિત કરવા તૈયાર થાય છે. માટે એટલુંજ કહેવું ખસ ધરે કે, શીલાંગાચાર્યે જેવા પુરન્ધર પુરુષો ઉપર અસદ્ભૂત કલંકો ન આપતાં બાધ્યો ! ચોતાના કર્મનોજ હોય સમજો, કે જેને લીધે પૂર્વ પાપોદયને પરિશુભં તેવા સંયો-ગોમાં પડી અલક્ષ્યને લક્ષ્ય અને અપેયને પેય માનો છે; પરન્તુ તેમ માન-નાર ચારિત્રપાત્ર અણ્યાય ખરા કે? આચાર્ય તીર્થકર તુલ્ય જાણાય છે, જેઓ સમ્યક્પ્રકારે જિનમતના પ્રકાશક હોય છે, તેવા આચાર્યોના વચનો માન્યા સિવાય ખીજ કોઈ ગતિ નથી. કારણ કે સૂત્રો અદ્ય છે, અને જ્ઞેય અનન્ત છે. કોઈ પણ તીર્થકરના સમયમાં સમગ્ર વાત સિદ્ધાન્તોમાં ગુંધાએલ નથી. સં-વિગ્ર અશક ગીતાર્થની પ્રવૃત્તિ અને આચરણ પણ માર્ગ પ્રકાશક છે. જે પ્રમાણે જિનવચન માર્ગે પ્રવર્તક છે, તેમ ગીતાર્થની પ્રવૃત્તિ સર્વથા માન્ય છે. જેણે ગીતાર્થની પ્રવૃત્તિને માન, આપેલ નથી, તેણે તીર્થકરના વચનને અનાદર કરેલ છે, એમ કહેવામાં કોઈ પણ ખોટું નથી. શ્રીમદ્ ઉપાધ્યા-યજી યશોવિજયજી મહારાજે કહ્યું છે કે:—

દ્વિતીયાનાદરે દન્ત ! પ્રથમસ્વાધ્યાનાદરઃ ।

જીતસ્વાધિ પ્રધાનસ્ત્વં સાંપ્રતં શ્રૂયતે યતઃ ॥ ૧ ॥

ખીજા પ્રમાણેનો અનાદર થતાં પ્રથમ જે જિનવચન, તેનો પણ અનાદર થાય છે, કારણ કે વર્તમાનકાળમાં જીતકલ્પનું પ્રધાનપણું છે.

આજ પ્રકારનું વચન ધર્મરતન પ્રકરણમાં પણ છે:—મગ્નો આગમગોરૂં મહવા સંવિગ્મ બહુજનાદ્વાતિ—માર્ગે આગમ પ્રમાણે જાણવો, અથવા તો સંવિગ્મ ખણુ જનોથી આકીર્ણ જાણવો. મૂલસૂત્ર માવને પ્રમાણુ ગણનાર કેટલાક ખાળખુદ્ધિ જીવો ઉપરની હકીકતથી મૂળ સૂત્રનો અનાદર કરનાર છે. વીતરાગના શાસનમાં સુવિહિતાચાર્યોનો એ મત છે કે, જે સૂત્રોમાં કહેલ નથી, તેમ નિષેધેલ પણ નથી, અને યજ્ઞ કાળથી જનસમૂહમાં પ્રવૃત્તિ ચાલી

આવે છે, તેને સ્વમતિ વડે દૂર કર્યા છે દોષો જણે, એવા ગીતાર્ય પુરુષો પોતાની મતિ વડે દૂષિત કરતા નથી. દૂષિત કરવાથી પૂર્વોક્ત મહાન્ દોષનો ડર રહે છે. માટે સ્વમતિની કલ્પના છોડી વીતરાગની આશાનુસાર ધર્મ-સ્થિત અસંયમ પ્રતિ લજ્જા ધારણ કરનાર મુનિપ્રવરોએ રાજદિના સંસર્ગમાં નહિ પડતાં સ્વાત્મકલ્યાણ કરવું જોઈએ. આ વચન પણ એકાન્ત નથી. ગરુડનાયક, કવિત્વશક્તિમાન્ અને વાદલઠિપસંપન્ન પુરુષો પુશીની સાથે રાજદિનો સંસર્ગ કરે, એમ પણ આશા આપેલી છે. જેવી રીતે કે, સિદ્ધ-સેન દિવાકર, મહાવાદી-પ્રભૃતિ યદ ગયા કે, જેઓએ વીરશાસનની પ્ર-ભાવના પૂર્વક રાજ્યોને સત્યમાર્ગના અનુગામી કર્યા હતા. આ પ્રસંગે શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકર સંખન્ધી ચોડી હકીકત અહીં આ વાચકવર્ગ સન્મુખ રજુ કરવી સમુચિત સમજાય છે.

સિદ્ધસેન દિવાકરણું દૃષ્ટાન્ત.

“ ત્રામાનુજામ વિહાર કરતા શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરણ એકવખત ઉ-જ્જલેણી નગરીમાં પંધાર્યો. તે વખતે રાજદ્રેપથી પરવસ થયેલ કેટલાક બ્રાહ્મણ જાતિવાળા જૈન મંદિરની પ્રતિષ્ઠા થવા દેવામાં લગાર વાઘા નાખતા હતાં. શ્રાવકોએ આચાર્ય મહારાજ સન્મુખ પ્રાર્થના કરી કે, ‘ આપ સ્વપર સમંયના સંપૂર્ણ જાણુ અને કવિત્વ શક્તિ તેમજ તત્ત્વ વિષામાં સમુદ્ર રૂપ હોવાથી, દ્રેપીવર્ગના કથન પરથી રાજના મનમાં જે વિપ્રતિપત્તિ થવા પામેલ છે, તેને શાંત કરો, તો અમારો ઘણા દિવસનો કલેશ શાંત થાય. રાજ પણ કેવલ ઇતર જનોના વિશ્વાસથી સત્યધર્મ પર ઉદારીન રહે છે, તેને પણ લાભ થાય.’ ઇત્યાદિ શ્રાવકોનાં યુક્તિયુક્ત વચનો સાંભળી આચાર્યપુંગવ ચાર શ્લોક હસ્તકમળમાં લઈ રાજદ્વાર આગળ આવી ઉભા રહ્યા. નિયમાનુસાર દ્વારપાળે રોક્યા, તેથી આચાર્યે મહારાજને જલદી એક શ્લોક ખનાવી દ્વારપાળના હાથમાં આપ્યો, અને કહ્યું કે ‘આ શ્લોક રાજ વિક્રમાદિત્યના કરકમળમાં આપો.’ તે શ્લોક આ પ્રમાણે હતો:—

વિદ્મુર્ષિક્ષુરેકોઽસ્તિ વારિતો દ્વારિ તિષ્ઠતિ ।

હસ્તન્યસ્તચતુઃશ્લોકઃ કિંવાઽઽગચ્છતુ ગચ્છતુ ? ॥ ૧ ॥

અર્થાત્— ચાર શ્લોકોને હાથમાં લઈ, દ્વારપાળે રોકી રાખેલ (ઉભા રાખેલો) એક સાધુ આપની મુલાકાત કરવાની ઇચ્છાથી દ્વારમાં ઉભેલ છે, તે આવે કે જાય ? પૂર્વોક્ત શ્લોક જોઈ મુમુક્ષુ રાજ્યે ચમત્કાર પામી એક નવીન આ પ્રમાણેનો શ્લોક દ્વારપાળના હાથમાં આપ્યો:—

વીચનતાં દશ લક્ષાણિ શાસનાનિ ચતુર્દશ ।

હસ્તન્યાત્તચતુઃસ્લોકૌ યદ્વાડ્ગચ્છતુ ગચ્છતુ ॥ ૧ ॥

‘દશ લાખ સોના મહોર અને ચૌદ શાસન આપે. (૫૭૦) જેમના હાથમાં ચાર શ્લોકો છે, એવા સાધુજી, મરજી હોય તો આવે અને મરજી હોય તો જાય.’ આ પ્રમાણે રાજા વિક્રમાદિત્યની ઉદારતા અને વચન ગૌરવ જોઇ આચાર્યપુ’ગવ અત્યંત પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા કે ‘ મહારાજે ત્રામ કે ટકલું કાંઈ પ્રયોજન નથી, ’ એમ કહી રાજસભાપ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. રાજસભામાં જાંધને જૂએ છે, તો ત્યાં ચાર દારવાણ સિંહાસન ઉપર રાજાને પૂર્વ દિશા સત્રુખ મુખ કરીને બેઠેલ જોયા. રાજાને જોઇને સિદ્ધસેન દિવાકરજીએ કહ્યું—

અર્પવેયં ધનુર્વિદ્યા મવતા શિક્ષિતા ક્રુતઃ ? ।

માર્ગઘૌષઃ સમભ્યેતિ ગુણો યાતિ દિગન્તરમ્ ॥ ૧ ॥

‘હે રાજા ! આપ આવી અર્પવ ધનુર્વિદ્યા કયાંથી શીખ્યા ? કારણ કે ખરી રીતે તેની અંદર ખાણે (આર્ષણ સમૂહ) દૂર જવાં જોઈએ, અને ધનુષ્યની ઠોરી (ગુણ) પાસે રહેવી જોઈએ. પરંતુ અહીં આ તો તેનાથી તદન ઉલટું અનુભવાય છે, અર્થાત્ આર્ષણ સમૂહ (યાતકો) આપની સમીપ આવે છે, અને ગુણ દિગંતરમાં જાય છે.’ આવી શ્લેષાર્થ જાણી વહી મસનતા પૂર્વક રાજા વિક્રમાદિત્ય, પૂર્વ દિશાનું આસન છોડી દક્ષિણ દિશા તરફ બેઠા. એટલે કે પૂર્વ દિશાનું રાજ્ય તેણે સુરિવરને અર્પણ કર્યું. હવે આચાર્ય મહારાજ દક્ષિણ દિશા તરફ જઈ આ પ્રમાણે બોલ્યા:—

સર્વદા સર્વદોઽસીતિ મિધ્યા સાંત્યસે યુષૈઃ ।

નારયો લેમિરે શૃષ્ટં ન વહ્નુઃ પરયોવિતઃ ॥ ૨ ॥

‘હે રાજા ! હમેશાં તું ખપું આપનાર છે. એ પ્રમાણે પડિતો તારી મિધ્યા રત્નવિ કરે છે, કારણ કે રત્નમાં દુરમને તારી પીઠને ચાંદે છે. અને પરબીઓ તારી દૃષ્ટિની ચાહના કરે છે; પરંતુ તેઓ તેને મેળવી નહિ શકવાથી તેઓના મનોરથો પૂર્ણ થતા નથી.’ આ શ્લોક સાંભળી રાજા દક્ષિણ દિશાને છોડી પશ્ચિમ તરફ સિંહાસનને સોભાવવા ઘાગ્યે. સુરી-વર તે દિશા તરફ જઈ ત્રીજે શ્લોક આ પ્રમાણે બોલ્યા:—

આહતે તવ નિઃસ્વાને સ્ફુટિતં રિપુહૃદ્ઘટેઃ ।

ગલિતે તદ્વિપ્યાનેત્રે રાજંશ્ચિત્રમિદં મહત્ ॥ ૩ ॥

‘હે રાજન્ ! આ તો મોટું આશ્ચર્ય છે કે તારી યાત્રાભંભાના તાડન માનથી તારા શત્રુના હૃદય રૂપ ઘડાઓ પૂટી ગયા, અને તેથી તારા શત્રુઓની સ્ત્રીઓનાં નેત્રો જળવાળાં થયાં.’

આમ સાંભળી રાજા પશ્ચિમ સિંહાસનને છોડી ઉત્તરદિશા - તરફના સિંહાસન પર આરૂઠ થયો કે, તત્કાળ સૂર્યિવર તે તરફ જઈ ગયો. શ્લોક આ પ્રમાણે બોલ્યા:—

સરસ્વતી સ્થિતા વક્ત્રે લક્ષ્મીઃ કરસરોરુહે ।

કીર્તિઃ કિં ક્રુપિતા રાજન્ ! યેન વૈશાન્તરં ગતા ? ॥ ૪ ॥

‘આપના મુખકમળમાં સરસ્વતી રહેલી છે અને કરપંકજમાં લક્ષ્મી વાસ કરે છે, તે બેધને હે રાજન્ ! શું તારી કીર્તિ ક્રુપિત થઈને દેશાંતરમાં ચાલી ગઈ છે ?’

આ પ્રમાણે ચાર શ્લોકો સાંભળી રાજા અત્યંત સંતુષ્ટ થયો અને સિંહાસન ઉપરથી ઊતરી આચાર્યે મહોદયનાં ચરણકમળમાં વિનય-પૂર્વક મસ્તક નમાવી ચારે સિંહાસનો અર્પણ કર્યા અને પછી કહેવા લાગ્યો કે ‘આપ આપના આ સેવકને જે આત્મા કરવી હોય તે કરો.’ આચાર્ય મહારાજ બોલ્યા કે ‘હે વિક્રમાર્ક ! મહ્તી અને વૃણુ, પત્થર અને કાંચન એ બધાને તુલ્ય માનનાર અમને રાજ્યનું કંઈજ પ્રયોજન નથી. હું તો—

પદ્મધ્યામધ્વનિ સંચરેય વિરસં મુઞ્જીય મૈક્ષં સક્ર-

ર્જાળં સિન્નં નિવર્ત્તાય મૂમિવલયે રાત્રીં શયીય ક્ષણમ્ ।

નિસ્સંગત્વમધિધયેય સમતામુહાસયેયાઙ્ગનિઞ્ઞં

વ્યોવિસ્તત્પદમં દધોય દ્વચ્ચે કુર્વોય કિં મૂમુજા ? ॥ ૧ ॥

પાદચારી હું, એક વાર ભિક્ષાનું વિરસ લોજન કરું છું, શર્ણુ વસ્ત્ર પહેરું છું, બૂપીઠ ઉપર રાત્રી સમયે ક્ષણવાર સુઈ છું, અસંગ ભાવનાનો આશ્રય કરું છું, રાતદિવસ સમતા દેવીને ઉલ્લસિત કરું છું, અને પરમ જ્યોતિને હૃદયાદર્શીમાં પારણ કરું છું, તો હવે હું રાજા થઈને શું કરું ?’ આગલ ચાલતાં સૂરિશ્યે એ પણ કહ્યું:—

‘જેકેં શાસ્ત્રોમાં તો મુનિવરેનો આચાર ઘણાજ વિસ્તારથી પ્રકટ કરેલ છે, પરંતુ હું તેમાંથી સંક્ષેપ માત્ર આપને બતાવું છું:—

પદ્મ્યાં ગલદુપાનદ્મ્યાં સંચરન્તેઽન્ન ચે દિવા ।

ચારિત્રિણસ્ત एव स्युर्न परे यानयायिनः ॥ ૧ ॥

તથા ચ—

કેશોત્તારણમત્પમત્પમશનં નિર્વ્યજ્જનં મોજનં

નિદ્રાવર્જનમહિ મઝ્જનવિધિત્યાગશ્ચ મોગશ્ચ ન ।

પાનં સંસ્કૃતપાથસામવિરતં ચેષાં કિલેરયં ક્રિયા

તેષાં કર્મમયામયઃ સ્ફુટમયં સ્પષ્ટોઽપિ સંક્ષીયતે ॥ ૧ ॥

દિવસે ઉઘાડે પગે જે મહાપુરૂષો ઉપયોગ પૂર્વક સપ્રયોજન ગમના-
ગમન કરે છે, તેઓને ચારિત્રપાત્ર બંધુવા. વાહન પર ચઢી ગમનાગમન
કરનાર ચારિત્રપાત્ર નથી. વળી જેઓ શાસ્ત્રવિધિ પૂર્વક કેશહુચન કરે છે,
શાક રહિત અદ્યપ અદ્યપ ભોજન કરે છે, દિવસે સૂતા નથી, સ્નાન વિધિના
ત્યાગી, ભોગના પણ ત્યાગી, અને ત્રિદંડોત્કલિત અચિત્ત બલના સેવનાર,
એ પ્રમાણે નિમ્ને જેઓ પૂર્વોક્ત ક્રિયા કરે છે, તેવા પુરૂષોને અદ્યવિધ
કર્મે રૂપ રોગ વિષમાન હોય, તે પણ જરૂર ક્ષય થાય છે.

આ પ્રમાણે સ્વાચાર કહી સંભળાવવા છતાં રાજ્ય રાજપ્રદાનને
આગ્રહ છોડતો નથી; ત્યારે આચાર્ય મહારાજે કહ્યું કે, હે રાજ્ય! અમને
ઉત્તમ ભોજન સેવાની પણ ઇચ્છા નથી, તે પછી રાજ્યની તે વાતજ શી?
કેમકે કહેલું છે કે:—

શમસુલ્લશીલિતમનસામશનમપિ દ્વેષમેતિ કિમુ કામાઃ ? ।

સ્થલમપિ દહતિ જ્વાપાનાં કિમજ્ઞ ! પુનરુચ્ચલો વહ્નિઃ ॥ ૧ ॥

શમ—સુખ વડે યુક્ત જેનું મન છે, તેવા પુરૂષોને ભોજન પર પણ દ્વેષ
છે, તે કામાલિલાપની તે વાતજ શી? જેમ મત્સ્યોને સ્થળ (જમીન) દુઃખ
દેનાર છે, તે પછી અગ્નિની વેદનાને માટે તે કહેવું એ શું?

મહારાજ! આપના રાજ્ય કરતાં અમને અધિક સુખ છે, સ્વતંત્ર
અને સ્વાભાવિક સુખને છોડી પરતંત્ર—વૈભાવિક સુખની આહના ઠોઇ પણ
માણસ કરેજ નહિ. સાધુ અવસ્થામાં કેવાં સુખો રહેવાં છે; તેને
માટે શ્રીભવૃહરિ પણ કહે છે:—

મહી રમ્યા શય્યા વિપુલમુપધાનં મુજલતા

વિતાનં ચાકાશં વ્યજનમનુકૂલોઽગમનિલઃ ।

સ્ફુરદ્દીપશ્ચન્દ્રો વિરતિવનિતા સહમુદિતઃ

સુખં શાન્તઃ શેતે મુનિસ્તનુભૂવિનૃપ इव ॥ ૧ ॥

રાજની માફક જને અતુલ ઝડિ છે, એવા શાંત મુનિ સુખ પૂર્વક શયન કરે છે. એટલે કે રાજ સચિન્ત સૂએ છે, જ્યારે મુનિ તે નિચિન્ત સૂએ છે. રાજના સુખની સાથે મુનિના સુખની સરખામણી કરવાં જતાં કોઈ એમ શંકા કરે કે, રાજ તે શય્યામાં શયન કરે છે, તે સુખ મુનિને કયાંથી હોય ? તેના ઉત્તરમાં કવિ કહે છે કે, રાજની શય્યા તે નોકર તૈયાર કરે ત્યારે થાય, પરન્તુ મુનિએને માટે પૃથ્વીરૂપ મનોહર શય્યા હમેશને માટે તૈયાર છે. વળી રાજને આશિકાં હોય છે, તે મુનિએને કયાં છે ? એ પ્રમાણેની શંકાના સમાધાનમાં કહે છે કે, ભુજલતા એજ આશિકું છે કે જે સૂતી વખતે મસ્તક નીચે રહે છે. રાજના આશિકાં તકિયા વિગેરેમાં તે માંકડ વિગેરેના ઉપદ્રવ પણ થાય, પરન્તુ અહિંઆં તે તેની શંકામાત્રએ નથી. વળી રાજ જ્યાં સૂએ છે, ત્યાં રંગબેરંગી ચાંદણી (ચંદ્રવો) રહે છે, તે મુનિએને કયાં છે ? તે તેના ઉત્તરમાં જણવું જ, સ્વસ્થ નિર્મળ તેમજ ચંદ, નક્ષત્ર તારાદિ રત્નોન્નિત રંગબેરંગી આકાશરૂપ ચંદ્રવો હમેશને માટે તૈયાર છે. રાજને ત્યાં પંખા ચાલે છે, તે મુનિએને દશ દિશાએને અનુકૂલ પવન સદાને માટે ખુલ્લી રીતે પંખો છે. રાજને પંખો ચલાવનાર માણસ પ્રમાણેના થાય, તે તે પંખો કણવાર ખંધ થાય, પરન્તુ તે હર મુનિએને ખિલકુંકલ નથી. એ ખધું તે ખરું, પણ હીવા વિના અંધારું, તે હીવા મુનિવરોને કયાં છે ? જણવું જોઈએ કે દેહીપ્રમાણ ચંદ્ર એજ મુનિવરોને માટે સ્વાભાવિક હીવો છે. અંધમાને કાયમને હીવો માનવામાં કદાચ અસંતોષ હોય, તે તત્ત્વાર્થજોષ રૂપ હીપકલિકા મુનિવરોને હમેશને માટે પ્રકાશ આપે છે. રાજને હીવા જમીનને શ્યામ કરનાર અને પ્રયત્ન સાધ્ય છે, જ્યારે મુનિએને હીવા તેથી જલદા સુખવાળી છે. રાજની જેવામાં કામિની વર્ગ રહે છે, તે મુનિએ પાસે તે હોયજ કયાંથી ? તેના જવાબમાં પણ જણાવે છે કે વિરતિ, શાંતિ, સમવૃત્તિ, દયા, દાક્ષિણ્યતા આદિ સ્ત્રી પરિવારથી વીંટાએલા મુનિ સદાને માટે સુખીજ છે. રાજને તે કોઈ વખત સ્ત્રી વર્ગથી આપત્તિને પણ સંભવ છે, દાખલા તરીકે અગ્રુક સ્ત્રી કોઈ કારણસર કુપિત થઈ હોય, તે તેને આડુ વચનેવડે પ્રસન્ન કરવી પડે છે, વળી આપસમાં ટંટો જાગે, તે રાજના ખુરા હાલ થાય છે. એક કવિએ કીકજ કહ્યું છે કે:—

વહુત વાણિજ બહુ વંટિયાં દો નારી ભરતાર ।

उसको है क्या मारना, मार रहा किरतार ॥ १ ॥

કર્મ રાજથી મરેલને શો મારવો? તેણું દુઃખ મુનિવરને નથી, રાજ કરતાં મુનિજન ઘણાં દરજ્જે વધારે સુખી છે. માટે છે રાજનાં અમે રાજ્યને શું કરીએ ?

ઇત્યાદિ કથનથી આચાર્ય મહારાજે રાજને પોતાનો ભક્ત કર્યો અને આંકારમાં જે મન્દિર, ટ્રેષિવર્ગે ઘતાં અટકાવ્યું હતું, તે વિદ્ય દૂર કરાવ્યું, અને વીરશાસનની વિજયપતાકા ભૂપીઠપર અખંડાનંદ ફરકાવી. "

આવા પ્રભાવકે પુરુષોને રાજને સંજ કલપદ છે, પરંતુ સામાન્ય પ્રકૃતિવાળાને રાજદિને સંજ કલપદ નથી. પૂર્વોક્ત મહાપુરુષો ડોઠવાર લોક દૃષ્ટિએ શિથિલ પણ દેખાઇ બળ, પરંતુ તેઓ કારણ મળ્યે પાછા તેવાને તેવાજ શૂરવીર દેખાય છે. અને અરાકત બંનેને આવા સંસર્ગને નિષેધ એટલા માટે કરવામાં આવે છે કે—તેઓનો જે જરા સત્કાર થયો, તે અંતમાં રાજના કિંકર થાય, રાજની આજા ઉઠાવવા માટે, અને સર્વ પ્રકારે પતિત થાય. કેટલાક પંડિતો રાજની દાક્ષિણ્યતાથી ધર્મને છોડી હિંસા રૂપ અધર્મને પણ સ્વીકાર કરે છે, પરંતુ ખરા તત્ત્વવેદા પુરુષો રાજને હિતકર વાક્યો શાંતિ-પૂર્વકે કહેજ છે, પછી ભલે તેને તે રૂચે યા ન રૂચે. કારણ કે હિત મનોહારિ જુલમને વચઃ । ખસ આજ કારણથી આત્મતારક મુનિવરો રાજદિને સંસર્ગ કરે નહિ. એ પ્રમાણે મુખકારે કહેણું છે.

વચન શુદ્ધિ.

અહિગરણકહસ્ત મિયસ્તુણો વચમાણસ્ત વસજ્ઞ વારુણં ।

બદ્ધે પરિહાયત્તિ વહુ અહિગરણં ન કરેજ્ઞ વગિહ્વ ॥ ૧૯ ॥

સીજોદ્ગ પહિદુગચ્છિણો અપહિણસ્ત લલાવત્તણિણો ।

સામાશ્વ સાહુ વસ્ત વં જો ગિહિમત્તસણં ન મુજ્ઞતિ ॥ ૨૦ ॥

કલેશ કરનાર અને કલેશના કારણ ભૂત કઠોર વચનને જોલનાર સાધુ ઘણા કાળથી ઉપાર્જન કરેલા મુક્તિના કારણને—ચારિત્રને નષ્ટ કરે છે. તેટલા માટે સદસદ્વિવેકી મુનિ કદાપિ કલેશ કરે નહિ (૧૯) વળી આચિત્રવ્રત વેગ સાધુ છે, કે જે સચિત્ર જળને કોષ્ટ પણ કામમાં લેતા નથી. નિયાણું કરતા નથી, કર્મખંધથી ડરે છે, અર્થાત્ત જે કાચે કર્મખંધનું કારણ હોય, તેને કરતા નથી. તેમજ શુદ્ધસ્થના બાજનમાં જોજન પણ કરતા નથી. (૨૦)

જેણે આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિને દૂર છોડેલ છે, અને કૅવળ આત્મશ્રેય માટે જે વિરાગ પદવી પ્રત્યે પ્રવર્તેલ છે, તેવા પુરુષને ક્લેશ થવાનું કાંઈ કારણ નથી; છતાં ક્લેશ કરે, કરાવે તો તેમાં મહામોહનો ઉદયજ સમભય છે. તેજ કારણથી સાત્ત્વકારોએ ક્રોધ કરનાર સાધુને પૂર્વકોટી વર્ષ સુધી પાળેલ સંયમનો નાશક બતાવેલ છે. સંજ્ઞન પુરુષો પોતાના મુખકમળથી કદાપિ કઠોર વચનો કાઢતા નથી. અને જ્યારે સંજ્ઞનના મુખકમળમાંથી કઠોર વચન રૂપ અગ્નિ નિકળે, તો તેને મુખકમળ નહિ, પરંતુ મુખદાવાનળજ સમભયું જોઈએ. કઠોર વચન સામા માણુસાના હૃદયકમળને દગ્ધ કરી મરણ ઉત્પન્ન કરાવેછે. શસ્ત્રનો ઘા રૂઆયછે, પરંતુ માંમક વચનનો ઘા ઘણા ઠાંજે પણ રૂઆતો નથી. માટે સંજ્ઞનોની પંકિતમાં રહેલા શુદ્ધ-સ્થોત્રેજ જ્યારે અસહ્ય વચનોનો પ્રયોગ કરવો ઉચિત નથી; તોપછી સાધુ મહાત્માઓએ તો ઘણીજ ખારીક દૃષ્ટિથી વચનવર્ગેણા કાઢવાની જરૂર છે; એમ કહેવાની આવશ્યકતાજ શી છે ? જે વચનો ક્યાયકલુપિત મનુષ્યોને શાંતિ આપવામાં અંદન રૂપ થાય, જે વચનો ક્રોધ દાવાનળનો ઉપશમ કરવામાં જળરૂપ થાય, સમ્મોહ રૂપી ધૂલને દૂર કરવામાં વાયુ સમાન થાય, અને મોહ મહામહૂનો છેદ કરવામાં શસ્ત્ર તુલ્ય થાય, તેવાંજ વચનો સાધુઓએ કાઢવાં જોઈએ. અલખત સાધુ તરફથી ઉચ્ચારાતાં ' મહાનુભાવ ' ' દેવાનુભય, ' ' હે ભગ્વ ' ' હે ધર્મસીલ, ' ઇત્યાદિ વચનો અસવરૂપ નહિ હોવાની સાથે પરમાર્થભૂત અવશ્ય હોવાં જોઈએ.

લગાર ખારીકાઈથી વિચારવામાં આવે તો, પહેલાં તો ' મુનિ ' શબ્દનો અર્થજ મૈાનર્તુ સૂચન કરે છે. અર્થાત્ વિના પ્રયોજન યોલે નહિ, અને જે કાંઈ યોલે તે, હિત, મિત અને પથ્ય એ વિશેષણવિશિષ્ટ યોલે. પત્રવણાસૂત્રમાં ભાષા પદની અંદર ભાષા યોલનાર માટે સૂક્ષ્મ વિચાર કરવામાં આવેલો છે. એક મણક મુનિને માટે શય્યાંલવસૂરિવરે સિદ્ધાંતમાંથી સાર જેંચીને દશવૈકાલિક સૂત્રની અંદર લાપાના સંખંધમાં જે, સાતમું અધ્યયન આપેલ છે, તેની અંદર સાક્ષ જણાવેલ છે કે, ' ચોરને ચોર તેમજ કાણુને કાણુ, ઇત્યાદિ વચનો પણ યોલે નહિ. કારણ કે તે પરને પીઠા કરનાર હોવાથી મૃપાવાદ રૂપ છે. વળી આજ સૂત્રના આચારમણિધિ નામના આક્રમા અધ્યયનમાં એવું લખેલું છે કે, ' જે વચનથી લોકને અપ્રીતિ થાય, અર્થાત્ સામો માણુસ દોષ પામે, એવી અહિતકારિણી લાપા સાક્ષએ કદાપિ યોલવી નહિ. જમ કહું છું કે:—

અપત્તિઅં જેણ સિઆ આંસુ કુપ્પિજ્જ વા પરો ।

સવ્વસો તં ન આસિજ્જ માસં અદ્દિઅગામિણિ ॥ ૪૮ ॥

(દશવૈકાલિક, અધ્યયન ૮)

આજ ગાથાનો અર્થ ઉપર લખવામાં આવ્યો છે. નીતિમાં પણ 'વાગ્મૂવળં મૂવળં' ઇત્યાદિકે યુક્તિયુક્ત કથન છે. કલેશ કરનાર અને કલેશકર વચન ખોલનાર મનુષ્ય અન્યને અહિતકર થાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ સ્વયં આરિત્રરતને દૂષિત કરીને દુર્ગતિગામી બને છે. તેજ કારણથી સૂતકાર કહે છે કે, 'પંડિત તેજ છે કે જો કલક કરે નહિ, કલક કરાવે નહિ, કલક કરનારને અનુમોદન આપે નહિ. અને કેવળ સાધુપણમાં રહીને કર્મની નિર્જરા કરે.

અજ્ઞાન જન્ય પ્રવૃત્તિ.

ળય સંસયમાદુ જ્ઞીવિયં તેહ વિય ચાલજળો પગ્ગમહ ।

વાલે પાપેહિં મિજ્જતિ ઇતિ સંસાય મુણિ ણ મજ્જતિ ॥ ૨૧ ॥

છંદેણ પાલે ઇમા પયા વહુમાયા મોહેણ પાઠહા ।

વિચહેણ પહિતિ માહ્ણે સીઝ્ણહ ત્રયસા હિયાસણ ॥ ૨૨ ॥

અર્થાત્—ત્રી ગએલ જીવનને સાંધવાનો કોઈ ઉપાય નથી, તેમ જાણવા છતાં પણ આજીવન ધીકાંધ કરે છે, અને પાપકર્મ વડે તે બાળ દૂષે છે; આમ જાણી મુનિ કદાપિ મદ કરે નહિ. લોક પોતાનાજ અભિ-પ્રાયપ્રમાણે શુભાશયવાણી થાય છે, એટલે કે કેટલાક જનો અવાહિસાથી ધર્મ માને છે, કેટલાક વળી આરંભાદિથી દ્રવ્ય મેળવી કુટુંબનું 'પોપલુ કરવું' તેનેજ ધર્મ માને છે, તેમજ કેટલાક માયા પ્રપંચ વડે લોકોને ઠગે છે. પરંતુ હેં મુને ! તારે તો નિર્માલિપણે કાર્ય કરીને વર્તવું અને શીત-જીભુદિ પરિપલોને મન, વચન અને કથાએ કરીને સહન કરવા.

ચંચળ દ્રવ્ય માટે કેટલાક પુરૂષો વિકટ અટવીમાં બંધ છે, કાળા પા-ણીને આજીએ છે. વચન ક્રમને છોડે છે, અસંબંધને સેવે છે અને અકૃત્યને કૃત્ય સમજે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ, જ્યાં રહે છે, ત્યાં મોટી ચિન્તા સહિત રહે છે. દાખલા તરીકે કોઈ એક પુરૂષ રેલમાં અથવા સ્ટ્રીમરમાં બેઠેલો છે, તેની કમરમાં અથવા ખીસામાં કદાચિત્ કોઈ બેખમવાળી ચીજ હોય છે; તો તે માનુષ્ય સુખેથી નિદ્રા પવ્ લઇ શકતો નથી, પારો છે, કદાચ જરા નિદ્રા આવી બધ, તો પોતે વિચ્છાસપાત્ર મનુષ્યોના સમૂહમાંજ બેઠેલો હોવા છતાં વસ્ત કમર ઉપર અથવા ખીસા ઉપર હાય નાખશે. એટલેથીજ સંતોષ મા-

નશે, એમ નહિ, પરંતુ ખરાખર તપાસ કરશે. જૂઓ, વિચાર કરવાની વાત છે કે, ચંચળ દ્રવ્યને માટે આટલી બધી કાળજી રાખવી પડે છે; જ્યારે, જે જીવન કોટી રૂપીઆ ખર્ચવા છતાં એક ઘડીમાત્ર પણ મળી શકે તેમ નથી, તે જીવન પ્રમાદ વિકથા અને વિનોદાદિકમાં ચાલ્યું જાય છે, તેની ખિલકુલ દરકાર નથી. જે મનુષ્યનું આયુષ્ય મુક્તિરૂપ નગરમાં પહોંચવાને માટે એક સાધન તુલ્ય છે, તેને માટે જરા વિચાર સરખો પણ ન રાખવામાં આવે, એ કેટલો બધો ખિદનો વિષય કહી શકાય? અને આજ કારણથી સૂત્રકારે 'ખાળ' એવો શબ્દ આપેલો છે. ખાલની અજ્ઞાનજન્ય ક્રિયાને જોઈ વિચારીને, મુનિઓએ 'ખાળ થવું' નહિ, તે પ્રમાણે બલામણુ કરેલ છે. લોકો અધર્મને ધર્મ માની હિસા કરે છે, અને મોહને લીધે કુટુંબ ચોપણને સુખાનદાન સમજે છે, તે પણ મિથ્યા છે. કેટલાક લોકો માયા વડે બદલક પુરૂષને કોરે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ તે તેઓ પોતે ઠગાય છે. માટે હે સાધો! તું જરાપણ માયા કરીશ નહિ. માયા કરનાર પુરૂષ હજારો કષ્ટાનુષ્ઠાન કરે, પણ તે નફામાં છે. નિર્માયી થઈ સમભાવ પૂર્વક સુખ દુઃખને સહન કરવા. સુખ આંખે જીવવાની આશા ન કરવી, દુઃખ આંખે મરણાકાંક્ષા ન કરવી, અને શીત ઉચ્છ્વાદિક પરિપહોને સહન કરવા. ઇત્યાદિક હિતશિક્ષા આપી, હવે દુષ્ટાંત પૂર્વક સાધુઓને શ્રીવીતરાગના ધર્મ ઉપર દૃઢ રહેવા સૂત્રકાર ઉપદેશ કરે છે.

કુજણ અપરાજિણ જહા અક્સ્યેહિં કુસલોહિં વીચર્યં ।

કહમેવ ગહાય ગો કલિં નો તિયં નો ચેવ દાવરં ॥ ૨૩ ॥

एवं लोगंमि ताइणा बुइए जे धम्मे अणुत्तरे ।

तं गिण्ह हियं ति उत्तमं कडमिव सेसवहाय पंडिए ॥ ૨૪ ॥

અર્થાત—ખાસા વડે અથવા કોડી વડે રમતો ઘૂતકાર અન્ય ઘૂતકાર વડે જીતાતો નથી, કારણ કે જે દાવથી તેને જય થયો હોય, તે દાવને તે અંગીકાર કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, ચોક્કા વડે જીતેલ હોય તો એકા દુધ ઇત્યાદિકને હાથ ધરતો નથી; એટલે જેમ જુગારી જીતેલ દા નેજ પ્રહણુ કરે છે, તેમ લોકની અંદર જેમાં અહિંસા પ્રધાન છે, એવા અને શ્રીવીતરાગે પ્રદેપેલા સર્વોત્તમ સાત્ત્યાદિ દસ પ્રકારના ધર્મને સાધુ સ્વીકારે છે કે, જેના વડે કરીને અનંત જીવો વિજયી થયા છે, થાય છે અને થશે. જેમ તે જુગારી ચોક્કા વિના બીજા દાને પરિહરે છે, તેમ સાધુ પણ, શૃહસ્થ ધર્મ, પાસત્યાદિને ધર્મ અને મિથ્યાગાર્ગોનુગામિના ધર્મને પરિહરે છે. કેવળ અહિંસાદિ સુલગણ વિભૂષિત ધર્મનેજ સ્વીકાર કરે છે.

। " 'ધર્મ' શબ્દનો વ્યવહાર ઉચ્ચ, નીચ તમામ જ્ઞાતિઓ કરે છે. આસ્તિક કે નાસ્તિક તમામ ધર્મ માટે લડે છે, જેના ખંડન મંડનના લાભો ખલકે કોડોં જાંચેની રચના થઈ છે, તંયાપિ સત્ય ધર્મની પરીક્ષા જગજગન્તુ કરી શક્યા નહિ; અને જોયું પરીક્ષા કરી; તેને રાજદ્રેષનો અભાવજ થયેા સમજવો. અને જેને રાજ-દ્રેષનો અભાવ થાય છે, તેઓ તો, સર્વ જીવો સત્યધર્મગામી થાઓ યા નહિ; તેની દરકાર નહિ કરતાં કેવળ ભાષા પુદ્ગલોને ખપાવવા ઉપદેશ કરે છે, તે સમયે જેનો ભાગ્યોદય હોય છે, તેઓ તો મિથ્યાત્વ ભાવને છોડી સમ્યક્ત્વ દશામાં આવી જાય છે, જ્યારે કેટલાક દુર્ભગ્યો તો ઉલટા દ્રેષાનલમાં અપાપાત કરી તેમજ સત્ય ધર્મની નિન્દા કરી ગાદ મિથ્યાત્વી થાય છે. જગત્માં અનાદિ કાળનો રીવાજ પણ આદ્યો આવે છે કે સત્યાન્વેષી થોડા હોય છે; જ્યારે મિથ્યાડખરી ઘણા હેખાય છે. તે સાથે પોતાનો કલ્કો ખરો કરવા માટે મિથ્યાશાસ્ત્રોની રચના પણ કરવામાં આવે છે. વળી તે મિથ્યાશાસ્ત્રનો પ્રચાર કરવા માટે સત્ય વાતનો અપલાપ થાય છે. આપણે અહીંમાં માન એકજ દૃષ્ટાન્ત લઈએ. 'મનુસ્મૃતિ' ના પાંચમા અધ્યાયમાં એક શ્લોક છે:—

ન માંસમક્ષણે દોષો ન મદ્યે ન ચ મૈથુને ।

પ્રવૃત્તિરેવા ભૂતાનાં નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા ॥ ૧ ॥

આ શ્લોકનો પૂર્વાર્હ અને ઉત્તરાર્હ—ખને આપસમાં વિરોધ ભાવને વહન કરે છે. ઉત્તરાર્હમાં, નિવૃત્તિ કરવાની જાખતને મહા ફળવાળી ખતાવી છે, પરંતુ વિચાર કરવાની જરૂર છે કે લલા, જે પ્રવૃત્તિમાં દોષ ન હોય, તે નિવૃત્તિમાં મહા ફળ ક્યાંથી? સંસાર દોષસ્ત છે, તેટલા જ માટે નિર્વાણ નિર્દોષ કરે છે. વિપય દુર્ગતિનું કારણ છે, માટેજ બ્રહ્મચર્ય સ્વર્ગનું કારણ છે. તેવીજ રીતે જે પ્રવૃત્તિ સદોષ કરે, તેજ નિવૃત્તિ મહા ફળવાળી ગણાય. આ વાત ખચજેસતી ત્યારેજ થઈ શકે કે, જ્યારે તે શ્લોકના પૂર્વાર્હનો અર્થ ખાલજીહ્નિ પૂર્વક ન જોતાં જરા તત્ત્વદૃષ્ટિ પૂર્વક જોવાય. એટલે કે ન માંસમક્ષણ દોષો એ પદની અંદર માંસમક્ષણે અને દોષો એ જે શબ્દોની વચ્ચે લુપ્ત 'અડાર' ઠાઠીને એ પદનો અર્થ કરવો જોઈએ. એટલે કે એવો અર્થ કરવો જોઈએ કે, 'માંસલક્ષણમાં અદોષ નહિ', કિન્તુ દોષજ છે; તેમજ મધપાનમાં પણ 'અદોષ' નથી, પરંતુ દોષજ છે; વળી મૈથુનમાં પણ અદોષ નથી, પણ દોષજ છે. કારણ કે ખાણીઓની પ્ર-

પૃષ્ઠિ અનાદિકાળથી અજ્ઞાનજન્ય છે; તેથી જો નિપૃષ્ઠિ કરે, તો મહાફળ છે. આ પ્રમાણે અર્થ કરવાથી કીક થાય છે. જો કદાચ કદાચક કદવામાં આવે અને એમ કહેવામાં આવે કે, 'મનુજનુ' વાક્ય છે કે 'પ્રવૃત્તિરેપા મૂતાનાં નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા' અને તે વાક્યનો અર્થ પણ એવોજ છે કે 'પ્રવૃત્તિમાં દોષ નથી, પણ નિવૃત્તિમાં ફળ છે' તો તે વાક્ય તટસ્થ માણસના મનોમંદિરમાં પ્રવેશ કરશે નહિ. આ અર્થની અન્દર જ્યારે મનુજનો આ શ્લોક પ્રામાણિક ગણાય, તો કોઈ મધ્યસ્થ પુરુષ નીચેના શ્લોકો કહે, તો તે પણ પ્રામાણિક કેમ ન ગણવા બેધએ? જમકે:—

- ક્રોધે લોભે તથા દમ્ભે ચૌથે દોષો નહિ નૃણામ્ ।
 પ્રવૃત્તિરેપા મૂતાનાં નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા ॥ ૧ ॥
 પૈશૂન્યે પરનિન્દાયાં માને દોષમ્મોઽપિ ન ।
 પ્રવૃત્તિરેપા મૂતાનાં નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા ॥ ૨ ॥
 અસત્તે દોષસત્તા ન દેવાઝાલ્પદને તથા ।
 પ્રવૃત્તિરેપા મૂતાનાં નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા ॥ ૩ ॥
 કૃત્તદ્વત્તે ન વૈ દોષો મિથ્યાપર્મોપદેશકે ।
 પ્રવૃત્તિરેપા મૂતાનાં નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા ॥ ૪ ॥
 દૂરપૃષ્ઠૌ ન વૈ દોષો મ્હેચ્છૃષ્ઠૌ તથૈષ ચ ।
 પ્રવૃત્તિરેપા મૂતાનાં નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા ॥ ૫ ॥
 વિપ્રપાતે ચ નો દોષો ગોવધે નૃવધે તથા ।
 પ્રવૃત્તિરેપા મૂતાનાં નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા ॥ ૬ ॥
 શંકરોત્થાપને દોષો નહિ પિતૃવધે તથા ।
 પ્રવૃત્તિરેપા મૂતાનાં નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા ॥ ૭ ॥
 શ્રાહ્વાઽકૃતૌ ન સ્યાદ્ દોષો વિસ્મૃતે ચાત્મકર્મણિ
 પ્રવૃત્તિરેપા મૂતાનાં નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા ॥ ૮ ॥
 કિયદ્ વચ્ચિ મહાભાગ ! પાપે નૈવાસ્તિ દૂષણમ્ ।
 પ્રવૃત્તિરેપા મૂતાનાં નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા ॥ ૯ ॥

૧. ધૃત્યાદિ શ્લોકો શુ પ્રામાણિક ગણાય ખરા કે ? જો તે પ્રામાણિક ગણાય, તો સંસારમાં પાપનો સર્વથા અભાવજ થાય. અને કેવળ પુણ્ય પ્રકર્ષજ અનુભવાય. પરન્તુ તેવું તો નજરે જોતા નથી, તેમજ અનુભવતા પણ નથી. જગતને વિચિત્ર ઢંગવાળું જોઈએ છીએ. અને જેવું કૃત્ય કરીએ, તેવું ફળ અનુભવીએ છીએ. માટે જ જેની અન્દર હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર અને સરપૃહતા જોવામાં આવે, તે અધર્મ અને તેનાથી વિપરીતને ધર્મ સમજવો જોઈએ. પરન્તુ ખંડન મંડન અને ખર્ચેડાચેડામાં ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. કદાચ કોઇને ચંકા ઉઠાવે કે 'તમે જ માંસમહાળે દોષો ધૃત્યાદિ વાક્યોને લઈને અત્યાર સુધી ખોલી ગયા, તે ખંડન નહિ તો ખીજું શું છે ?' તેના ઉત્તરમાં સમજવું જોઈએ કે તે ખંડન નથી, પરન્તુ તે તો માત્ર શ્લોકનો યથાર્થ મતલબ ખતાવવાને માટે પ્રયત્ન કરેલો છે. ધર્મી વર્ગ હિંસા કરવા ખુશી નથી, છતાં-કોઈ માણસ તેવા વાક્યો ઉપર વિશ્વાસ ખની ફસાય નહિ, તેટલાજ માટે યથામતિ ખતાવવા પરિક્રમ કરવામાં આવ્યો છે. છતાં અધ્યક્ષને આજળ કરી હિંસાદિક દુષ્કૃત્યો કોઈ કરે, તો તે સૌ સૌના ભાગ્યની વાત છે. અને એટલા માટે તો શ્રીવીતરાજ દેવોએ સાધુઓને દૃષ્ટાન્ત વર્ણવે વિશુદ્ધમાર્ગને પકડવાનો ઉપદેશ કરેલો છે.

—>>> વિશુદ્ધમાર્ગ સેવન. <<<<<

વિષય ત્યાગ.

उत्तरमणुयाण आहिया गामधम्मा इइ मे, अणुमुयं ।

जंसि विरता समुद्धिया कासवस्स अणुधम्मचारिणो ॥ २५ ॥

जे एयं चरंति आहियं नाएणं महया महेसिणा ।

वे उद्धिय वे समुद्धिया अत्रोजं चारंति धम्मओ ॥ २६ ॥

અર્થાત—સુધર્મોસ્વામી જાણુસ્વામી પ્રત્યે કહે છે, હો જાણુ ! પ્રથમ ઋપભદેવે પોતાના પુત્રોને કહ્યું, ત્યારબાદ શ્રીમહાવીરદેવે મને કહ્યું, તે વાત હું તને કહું છું, તે જો છે કે—ધ્વન્દ્યના વિષયો મનુષ્યોને અતિ દુર્જય છે. ચલ્લદિકના રત વિભાગ પડેલા છે. તે વિષયોથી જે વિરાગ પામેલ હોય, તેઓજ શ્રીજિનોકા ધર્મના કરનાર અથવા પાલનાર સમજવા. પૂનોકા ત્રાપ ધર્મોને જે જ્ઞાન પૂર્વક છેડે છે, તેઓજ કાર્યપ ધર્મની સેવા કરે છે; એટલે તેઓને શ્રીઋપભદેવ અને શ્રીમહાવીરસ્વામીના ધર્મના

અનુચારી બનવા. તેઓનેજ સંસારથી ઉદ્ધેવેમ પામેલ, અત્યન્ત વિરાગ પામેલ અથવા સારી રીતે ઉઠેલ પણ સમજવા. તેઓ અન્યોઅન્ય સારણુ વારણા, ચોપણા, પડિચોપણા, ઇત્યાદિક કરે.

ઇન્દ્રિયો પાંચ છે, (૧) સ્પર્શોન્દ્રિય (૨) રસોન્દ્રિય (૩) ધ્રાણુન્દ્રિય (૪) ચક્ષુરિન્દ્રિય (૫) શ્રોત્રોન્દ્રિય. આ પાંચ ઇન્દ્રિયોના યોગે જીવ પંચેન્દ્રિય સંજ્ઞાને પામે છે. ન્યૂન ઇન્દ્રિયવાળા જીવો અનુક્રમે એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયાદિ સંજ્ઞાને ધારણુ કરે છે. આ ઇન્દ્રિયોનાં જ નામો પહેલાં આબ્યાં છે, તેજ પ્રમાણે અનુક્રમથી એક એકથી વધારે ઇન્દ્રિયો બનવાથી. જમ એકેન્દ્રિયને કેવળ સ્પર્શોન્દ્રિય હોય છે, દ્વીન્દ્રિયને રસેન્દ્રિય વધે, તેમ અનુક્રમે એક એક ઇન્દ્રિયની વૃદ્ધિ કરવી. અંતમાં પંચેન્દ્રિયને શ્રોત્ર (કાન) હોય છે. કેટલાક જીવોને કાનના સ્થાને કેવળ મીંડા જેવું હોય છે. લોકોમાં કહેવત છે કે, 'મીંડા અને ઇંડા' કાન તેને થાન (સ્તન) હોય છે. દુનિયામાં જીવો અનેક ભેદવાળા હોય છે, તે વાત તીર્થંકરનાં શાસ્ત્રો સિવાય અન્ય શાસ્ત્રોમાં નથી, એમ તો નહિ, પરંતુ હાં, તેવો વિસ્તાર બીજે ક્યાંય નથી, એમ પક્ષપાત રહિત કહેવામાં લગાડે વધે નથી. ખરું કહીએ તો જ્યાં સુધી જીવાજીવનું જ્ઞાન નથી, ત્યાં સુધી જીવદયાનાં હિમાયતી થઈ શકાતું નથી. કારણ કે, જ્યાંસુધી કારણશુદ્ધિનું જ્ઞાન નથી, ત્યાંસુધી કારણશુદ્ધિ થવી હર્ષિત છે. પ્રથમ તો જગત્માં જીવો કેટલા પ્રકારના છે? તેનો વિચાર સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ પૂર્વક કરવો આવશ્યક છે. કેવળ સ્થૂલ શુદ્ધિ પૂર્વક ચોરાશી લાખ જીવોની કહેવાથી જીવદયા પળાતી નથી. ચોરાશી લાખ કેવા પ્રકારે છે, તેનો વિસ્તાર વેદમાં જોવામાં આવતો નથી. અગર છે તો થોડો ઘણો પુરાણોમાં છે. હવે મારી માન્યતા પ્રમાણે કેટલાક લાગો પુરાણોની અન્દર જે કહેવામાં આબ્યા છે, તે જૈનશાસ્ત્રાનુસાર કહેવાએલ છે, જ્યારે અસંભવ હકીકત તો મનઃકલ્પિત હોય તો ના નહિ. આજકાલ વેદાનુયાયિ જનોની શ્રદ્ધા પુરાણોથી હઠાતી જાય છે, તેનું મૂળ કારણ પ્રજ્ઞેતા પ્રામાણિક નહિ, એમ સમજાય છે. તીર્થંકર મહારાજનો તો નિર્વિકારી, પરસ્પર વિરૂદ્ધ વાક્યો રહિત અને કેવળ આત્મપ્રેયને માટે ઉપદેશ થએલ છે. જ્યાં કર્મ જીવો ઉપર કેમ લાગે છે? કર્મ કેટલા પ્રકારના છે? અને તે કર્મોનો નાશ કેવી કરણી કરવાથી થાય છે? ઇત્યાદિ વિવેચનથી ભરપૂર જૈનાગમ છે. પરંતુ જેદ માત્ર એટલોજ કે વર્તમાન કાળમાં જીવો ઇન્દ્રિય સુખમાં લપટ થઈ લગાર કઠિન કરણી એકને તરત શંકિત થાય છે

અને વિચારે છે કે, 'આવી કષ્ટક્રિયા કરવાથી શું?' 'પરિણામ સુંદર રાખવો.' બાપુઓ! વિષયને છોડવા સિવાય કદાપિ પરિણામ સુંદર થાય ખરું કે? તેજ કારણથી શ્રીવીતરાગ પ્રભુએ શબ્દાદિ વિષયને છોડવા માટે સાધુને પ્રથમ ઉપદેશ કરેલો છે. એટલે કે જે શબ્દાદિ વિષયને છોડે, તેજ સાધુ કહેવાય. આ સિવાય પરસ્પર ધર્મની ચર્ચા કરવાનું કહેલ છે, તે પણ ઘણીજ સુંદર વાત છે. કારણ કે જે સમુદાયમાં સારણ્ય-વારણાદિક નથી, તે અમ્મ સાધુએ છોડી દેવો. વળી જે ગરબની અંદર સારણ્યવારણાદિક હોય, ત્યાં ગુરુઆદિક કદાચ દંડાદિથી તાડના કરે, તો પણ તે ગરબને ત્યાગ કરવો નહિ. જે સારણ્યવારણા ન હોય, તો વર્તમાન કાળમાં હિન્દુ ખાવાઓની જે દશા છે, તેજ દશા વીતરાગના શાસનમાં વર્તતા મુનિઓની પણ થાય. માટે જરૂર હિતશિક્ષાદિ પૂર્વક ધર્મચર્ચા હોવી જોઈએ. વળી વિષયના ત્યાગ માટે ઉપદેશ કરતાં વધુમાં કહે છે:—

મા પેહ પુરા પળામણ અભિકંચે સ્વહિં ધુણિત્તણ ।

જે વૂમળ તેહિં જો જયા તે જાળંતિ સમાહિમાહિયં ॥ ૨૭ ॥

જો કાહિણ હોજ સંજણ પાસણિણ જ ય સંપસારણ ।

જઘા ધર્મં અણુત્તરં કયકિરિણ જ ચાવિ મામણ ॥ ૨૮ ॥

અર્થાત્:—પૂર્વે ભોગવેલ વિષયને જો નહિ. ભવિષ્ય કાળમાં વિષયની પ્રાપ્તિને અભિલાષ પણ કરે નહિ. અને માયાને દૂર કરે. જે પુરુષે દુષ્ટ મનથી વિષયાધીન થતા નથી, તેજો સર્વોત્તમ સમાધિ ધર્મને જાણે છે, એ પ્રમાણે તત્ત્વને જાણનારા કહે છે.

ગોચરી માટે જયેલ સાધુ શૃદ્ધસ્થેના ઘરમાં કથા કરે નહિ; પ્રાર્થનક ન થાય, એટલે કે પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ ન આપે અને એમજ કહે કે, 'ગુરુ આદિક સમ્યક્ પ્રકારે ઉત્તર આપશે' તેમજ કોઈ વસ્તુ વિષે અથવા વસ્તુના ભાવ વિષે પૂછે, તો તે પણ કહે નહિ. શ્રીવીતરાગને ધર્મ સર્વોત્તમ છે, એમ જાણી સમ્યક્ અનુષ્ઠાનમાં તત્પર થાય; અને શરીર-રાદિમાં મમત્વભાવ ન કરે.

જે વસ્તુને યાદ કરવાથી અથવા જોવાથી મનોવૃત્તિ વિપરીત થાય, તે વસ્તુને યાદ ન કરવી; તેમ જોવી પણ નહી, એ સામાન્ય નિયમ પ્રાયઃ સર્વ મનુષ્યોના અનુભવમાં હશે, તેમાં વિશેષે કરીને આત્મશત્રુ શબ્દાદિ વિષયો તો આત્મા સંબંધી શાશ્વતી નેહિના ચાર હોવાથી તેના પર

દૃષ્ટિ દેવી નહિ. તેમ તેને સ્મૃતિપથમાં પણ લાવવા નહિ. ભવિષ્યકાળમાં પણ તેનો સંબંધ ન થાય, તેને માટે સાવચેતી રાખવી. માયા અને અઠ પ્રકારનાં જે કર્મો તેને દૂર કરવાં તાત્પર્ય એ છે કે, માયા કર્મનું કારણ છે, માટે માયાને દૂર કરવાથી કર્મ સ્વાભાવિક રીતેજ દૂર થશે. જે પુરુષો ખરાબ વિચાર વડે વિપયવિવશ થયા નથી, તેઓનેજ જગત્માં શૂર, વીર, તત્વજ્ઞ અને સમાધિધર્મના બહુકાર સમજવા બેઠાં.

સાધુ શૃહસ્થના ઘરમાં જઈ કથા ન કરે, તેનો મૂળ ઉદ્દેશ એ છે કે, વિકથા ન કરે, અથવા ગમ્પ ન હાકે. કદાચ એવો પ્રસંગ હોય અને શૃહસ્થના ઘરમાં કથા કરે, તો જે ત્રણ સાધુ સાથે હોવા બેઠાં, સ્ત્રીવર્ગ પણ ખડોળો હોવો બેઠાં, અને સાથે પુરુષો પણ હોય; અને તેમ ન હોય તો ધર્મકથા પણ ન કરે. પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાની શક્તિ હોય, છતાં ગુરુઆદિનું ખહુમાન રાખવા માટે તેઓને ગુરુ પાસે આવવાનું કહે. કદાચ કોઈ એવોજ સમય હોય, કે પ્રશ્નોત્તર નહિ આપવાથી શાસનની હેલના થાય તેવું હોય, અથવા લોકો અનેક કલ્પનાઓ કરે તેમ હોય, તો ઉત્તર શાંતચિત્તથી અને ગંભીર સ્વભાવ પૂર્વક આપે. પરંતુ વૃદ્ધિ વગેરે સાવચ પ્રશ્નોનો તો ઉત્તર આપેજ નહિ. તેવા પ્રશ્નોમાં અનેક અનર્થો રહેલા છે. કારણ કે શુભાશુભ કહેનાર પ્રત્યક્ષ રીતે આત્મધ્યાનવાળો થાય છે. દાખલા તરીકે, એમ કહ્યું હોય કે અમુક દિવસની અંદર અથવા અમુક દિવસે વૃદ્ધિ થશે, અને કદાચ ધારો કે તેમ ન થાય, તો ભારે સંતાપ થાય. વળી કથન કરેલ દિવસોની અંદર હમેશાં આકાશની સામે જોવું પડે; તેમ ખહાર જઈને પવનની પરીક્ષા પણ કરવી પડે. તેજ પ્રમાણે વસ્તુઓનો ભાવ કહેનાર પણ તેજ પ્રકારે દુર્ધર્મીની રહે છે, પોતાનું વચન સાચુ થવા ખાતર હજારો જીવોને નુકસાન થાય, તેનું ધ્યાન રહેતું નથી. લોકોમાં કેવળ વચનસિદ્ધિ ખતાવવા ખાતર મંત્રાદિકનો જાપ એકાગ્રચિત્તે કરવો પડે; પરંતુ જે તેવુંજ ધ્યાન આત્માને અર્થે થાય, તો રાગદ્વેષજે અનાદિકાળના શત્રુઓ છે, તેનો ક્ષય થતાં વાર લાગે નહિ, પરંતુ તેવાં ભાગ્ય હોય કયાંથી? ઉલટું જે ધ્યાનથી રાગદ્વેષ વૃદ્ધિ પામનાર છે, તે ધ્યાન પર મન, વચન અને કાયા વડે લીન થવાય છે, તેટલાજ માટે જિનરાજ દેવે સાધુઓને ભવિષ્યકાળનાં શુભાશુભ કૃતો કહેવાની મનાઈ કરેલી છે. યદ્યપિ સાધુઓ દરેક પાપત બ્રહ્મે ખરા, પરંતુ કહે નહિ. જેઓ સ્વદેહમાં નિઃસ્પૃહ છે, તેઓ યજ્ઞોવાદ, કીર્તિવાદ, અથવા તો આ મારા

ભક્તો છે, હું તેઓનો ગુરૂ યા સ્વામી છું, એવો આત્મક ખરા સાધુને હોય નહિં. હવે સાધુઓને કપટનાં ત્યાગપૂર્વક આત્મલક્ષિત કરવા કરી કહે છે:—
નિઃકપટ ભાવ.

હત્રં ચ પસંસ જો કરે ન ચ ઝકોસ પગાસ માહણે ।

તેસિં સુવિવેગમાહિયે પળયા જેહિં સુજોસિયં ધુર્યં ॥ ૨૯ ॥

અણિહે સહિયે સુસંવુઢે ધમ્મટ્ટી ઉવહાણ વીરિયે ।

બિહરેજ્જ સમાહિ શંદિયે આત્તહિંસં સુ દુરૂહણે લચ્ચમદ ॥ ૩૦ ॥

અર્થાત્—લક્ષણથી લક્ષ્યાર્થનો યોષ કરાવવા પૂર્વક ઉપદેશ કરે છે. પ્રથમ છત્ર એટલે માયા, કારણ કે માયાવી માણસ સ્વાભિપ્રાયને છાનો રાખે છે, તેને હે મુને ! તું ન કર. વળી પ્રશસ્ત્ય એટલે લોભ, જગજગતું લોભને માન આપે છે, માટે તેનું નામ પ્રશસ્ત્ય છે, તેને પણ ન કર. તેમજ ઉત્કર્ષ માનતું નામ છે તેને ન કર. મુખ વિકારાદિ ચેષ્ટા જેના ઉદયને કરે છે, તે પ્રકાશ અર્થાત્ ક્રોધ તેને પણ ન કર. પૂર્વાક્ષ માયા, લોભ, માન, અને ક્રોધ જેઓ નથી કરતા, તેઓને સુવિવેકી જાણવા. તે મહા પુરુષોએ સંયમની સેવા કરેલી છે.

અસ્નેહ એટલે કે મમત્વરહિત અથવા તો પરિપ્રેક્ષા વડે પરાગ્રિત નહિ થએલ; અથવા તો ધમ્મહ અર્થાત્ અનધ-નિબ્ધાપ, જ્ઞાનાદિ ગુણ યુક્ત; તેમજ સ્વલક્ષિત એટલે આત્મલક્ષિતકારક; ભલે પ્રકારે સંવૃત્તેન્દ્રિય તેમજ મનોવિકારરહિત. ધર્માર્થી, ઉપધાન, સૂનવિધિ પ્રમાણે યોગવલ્લનાદિ ક્રિયા કરનાર; તેમ વધીકૃતેન્દ્રિય એવો પૃથ્વીતલમાં વિચરે. કારણ કે, આત્મલક્ષિત થઈને દુર્લભ છે.

માયા મહાદેવીએ જગતમાં અનન્ત જીવોનો લોગ લીધો છે, તથાપિ તે તેવી ને તેવીજ વૃષ્ટ્યાવાળી છે. શ્રીયશોવિજયશ્ચ મહારાજ આઠમા પાપસ્થાનકના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં કહે છે:—

કેશ લોચ મલ ધારણ, મુજો સંતાણ,

ભૂમિશય્યા વતયાજ, મુજુવંતાણ;

સુકર સકલ જી સાધુને, મુજો સંતાણ,

દુકર માયાત્યાગ, મુજુવંતાણ.

નયન વચન આકારનું, મુજો સંતાણ,

ત્રોપન માયાવંત, મુજુવંતાણ;

જેહ કરે અસતી પ્રે, સુણે સંતાણ,
તે નહિ હિતકર તંત, ગુણવંતાણ.

ધર્મ્યાદિ કથન વિવેકી પુરુષોએ વિચાર કરવા જેવું છે. કેશલુચન, કે જેને કેટલાક વૈરાગ્યરંગરગિતાંતઃકરણ કરી શકતા નથી, અને મલધારણ અતિ દુઃસહ છે, વળી ભૂમિપર સૂવું, તતનું પાળવું એ બધું દુષ્કર છે, તોપણ તેને સુકર ખતાવેલ છે, પરંતુ માયાનો ત્યાગ અતિ દુષ્કર ખતાવેલ છે. વાત પણ ખરી છે, કારણ કે અનાદિ કાળનો દુરમન મોહરાજ સ્વમંત્રી માનને મનુષ્ય રૂપ પોતાની પ્રજા પાસે મોકલે છે. આ માન મંત્રી પોતાની પુત્રી માયા સાથે ઘનિષ્ટ સંબંધ કરાવી પંછી ત્રિભિન્ન બાવથી રહે છે. ગમે તેવો ત્યાગી હોય, પરંતુ એક વખત તો માયાદેવી જરૂર ચક્રર ખવરાવે. માટેજ શાસ્ત્રકારો નિર્માયી થવા વારંવાર ઉપદેશાંતર કરે છે. પરંતુ જ્યાંસુધી મનુષ્યો કાર્તિ, પૂજાદિકના અભિલાષી હોય છે, ત્યાં સુધી લોકરંજનને માટે હિતકૃદ ક્રિયા કરે છે, તો પણ તે ક્રિયા સંસારની હાનિ કરવાને બદલે સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર થાય છે. અસતીની ચતુરાઇ દુર્ગુણની વૃદ્ધિ કરનાર છે. સાધુએ પોતાનો વ્યવહાર શુદ્ધ રાખવો જોઈએ. લોક પૂજે અગર ન પૂજે, તેની દરકાર નહિ. કાંઈ લોકને માટે ક્રિયા કરવી નહિ. જે કાંઈ કરવું તે આત્મા માટે. તેટલાજ માટે સાધુએ હમેશાં એક વૃત્તિવાળા કથા છે. એકાન્તમાં હોય અથવા જનસમુદાયમાં હોય; રાત્રિ હોય અથવા દિવસ હોય; ગામ હોય અથવા અરણ્ય હોય, સર્વત્ર સમભાવ સાવિ-તાત્મા રહેવું; અન્યથા ક્રિયા કષ્ટરૂપ છે. તેને માટે દૃષ્ટાન્ત બુદ્ધોઃ—

“કુસુમપુરની અંદર એક શેઠને ઘેર જે સાધુઓ આંચા. એક ઉપરની ભૂમિકામાં રહ્યા, અને બીજા નીચે રહ્યા. ઉપર રહેલ સાધુ પંચ મહાવ્રતધારી, શુદ્ધાહારી, પાદચારી, સચિત્તપરિહારી, એકલ વિહારી વિગેરે ગુણગણુ વિભૂષિત હતા; પરંતુ કેવળ લોકેષ્યામત્ર હતા. જ્યારે બીજા શિથિ-લાચારી હોવા છતાં ગુણાનુરાગી અને નિર્માયી-નિષ્કપટી હતા.

હવે લોક લોકો જ્યારે નીચેના સાધુને વંદણા કરી ઉપર ગયા, ત્યારે તે વાતની ઉપલા સાધુને ખબર પડવાંગ તરત તેણે નીચેના સાધુની નિન્દા શરૂ કરી; અને કહ્યું કે ‘પાસત્યાને વંદણા કરવાથી પાપ લાગે છે, પ્રભુની આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે,’ ધર્મ્યાદિ જેમ મનમાં આંચું તેમ ખોલી આવકો પાસે નિન્દા કરી, આવકોએ તો પ્રાણ નીચે આવી, નીચે રહેલ સાધુને

તમામ વૃત્તાન્ત જણાવ્યું. ગૃહસ્થો પ્રાયઃ મીઠું મરચું બહારાવીને એક ખીજની વાત કરવામાં અહુ કુશળ હોય છે.

તો પણ નીચે રહેલ સાધુ ગુણાનુરાગો હોવાથી શાન્તભાવથી બોલ્યા કે 'હું મહાનુભાવો ! ક્રિપર રહેલા પૂજ્યવર્ય ઠીક કહે છે. હું અવંદનીય છું. તેઓ ભાગ્યશાળી, સૂત્રચિહ્નાંતના પારગામી, ચારિત્રખત્ર તેમજ શુદ્ધાહાર લેનાર છે. હું તો મહાવોરના શાસનને લજવનાર કેવળ વેપધારી છું.' ઇત્યાદિ વચનો સાંભળી અહીંની વાત ત્યાં કરનારા શ્રાવકો અક્રિત થયા. એવામાં ઠાક, કેવળજ્ઞાનીનું ત્યાં આવવું થયું. પેલા ખન્ને મુનિઓ સંખ્યાથી વૃત્તાન્ત કહી પૂછ્યું કે, 'હું ભગવદ્ તે જેમાંથી હલકા કર્મવાળો ઠાકુ છે?' જ્ઞાની પુરૂષે કહ્યું:— 'નિંદાના કરનાર દંભીના ઘણા ભવ છે, જ્યારે ખીજે પરિમિત ભવમાં કર્મમુક્ત થઈ અક્રિતમંદિરમાં જશે.'

વાંચકો ! માયા મહાદેવીનાં ચરિત્રને માટે હજારો પાનાં રાકવામાં આવે તોપણ પૂરું થાય નહિ, માત્ર તત્ત્વજ્ઞાનથી તે પૂરું થઈ શકે તેમ છે. માયાનો જનક અભિમાન મોહનો મંત્રી છે. મંત્રી વશ થાય, તો રાજા પણ અનુકુળ થાય છે. તેમજ લોભ અને ક્રોધ પણ આત્માના દુરમનો છે. અને મોહરાજના સુભટો છે. વિવેકી પુરૂષોએ દુરમનોની સેવા ન કરવી. સૂત્રકારે આત્મલિલ અતિ દુર્લભ ખતાવેલ છે. ભવભ્રમણ કરતાં કરતાં આ છવે અનન્ત જન્મ મરણાદિ અસખ દુઃખો સહાં છે. ઘણીવાર અપમાનને પામેલ છે. કોડિને અનન્તમે ભાગે વેચાએલ છે, તેમજ ચારે ગતિમાં પુણ્યના અભાવે પરપરા પામેલ છે. જેમકે કહ્યું છે કે:—

અસ્મિન્નસારસંસારે નિસર્ગેનાતિદારુણે ।

ઐવધિર્નેદિ દુઃસ્વાનાં ચાદસામિવ વારિધૌ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—જેમ સમુદ્રમાં જલગંતુની સંખ્યા નથી, તેમ સ્વભાવથીજ અતિ ભયંકર એવા આ અસાર સંસારમાં દુઃખોની સીમા નથી.

સંસારમાં અગર સુખી ઠાક છે, તો તે જિન અમૃતારજ છે, તે વિના ખીજું ઠાક સુખી નથી. સુખી પુરૂષ પ્રાયઃ પાર્શ્વિક ક્રિયામાં ચિત્ત લગાવી શકે છે. અહીંનાં વર્તમાન કાળની સ્થિતિ બોધને જરૂર મધ્યસ્થ પુરૂષને થઈ શકે છે. 'સુખી પુરૂષો ધર્મે કરતા નથી, જેટલાએ ધર્મ કરે છે, તેઓ પ્રાયઃ દુઃખી પુરૂષો હોવાથી દુઃખને દૂર કરવા ધર્મ કરે છે.' પરંતુ તેના ઉત્તરમાં સમજવું બોધએ છે, જેઓ જડ સીજ પર પ્રેમ કરી જનતમાં સુખી દેખાય છે, તેઓ સુખી નથી. ખરી રીતે સંકલ્પ સંહિત પુરૂષ સુખી

હે; તે સુખી પુરુષ ધાર્મિક ક્રિયામાં વિજયી નિવડે છે. તેજ કારણથી આ-
ચાર્યોએ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યને કથચિત્ મુક્તિનું કારણ માનેલું છે. સાક્ષાત્
મુક્તિનું કારણ તો પુણ્ય પાપનો અભાવ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ
રતનત્રયની આરાધના કરતાં કર્મની નિર્જરા થાય છે. તીર્થકરોને પુણ્યાનુ-
બંધી પુણ્ય હોવાથી સામાન્ય કેવળી, ભગવાનની દેશના સમયે સમવસર-
ણમાં આવે છે. તેઓ કેતકૃત્ય છે, તીર્થકર તુલ્ય જ્ઞાનવાળા હોવા છતાં
તેઓ વ્યવહાર નયને માન આપે છે, કેવળીની પરિષદ અગાડી છદ્
મરુથ ભાવવાળા ગણધરો જેસે છે, તેનાં જે કારણો છે. એક તો
પ્રશ્નોત્તર કરનાર ગણધરો છે, બીજું તેઓ પદસ્થ છે. આ તમામ
વ્યવહાર પુણ્યાનુબંધને આભારી છે. કેટલાક વ્રંધકારો વ્રંધની
અંતમાં સ્પષ્ટ લખે છે કે, 'આ વ્રંધથી જ પુણ્ય બંધાયેલ છે, તેથી
મારા અનાદિના ખરા શત્રુઓ-રાજ દ્રેપાદિ ક્ષય યાઓ.' ત્યારે કેટલાક
આચાર્યો ઉદાર ભાવથી એમ કહે છે કે, 'આ વ્રંધથી જ પુણ્ય થયેલ છે,
તે પુણ્ય વડે ભવી જીવો સુખી યાઓ.' પુણ્ય અને પાપને માટે ચક્રભંગી
આ પ્રમાણે ખતાવી છે:-પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય, પાપાનુબંધી પુણ્ય, પાપા-
નુબંધી પાપ અને પુણ્યાનુબંધી પાપ. જોવા અધ્યવસાય વડે કાર્ય થાય
છે, તેવોજ બંધ થાય છે. તેટલાજ માટે પ્રભુજી સાધુઓને વારંવાર ઉપદેશ
કરે છે કે, 'તમે કદાપિ ક્લેશ કંકાસ કરશો નહિ. સદા અપ્રમત્ત ભાવમાં
વિચરો. આત્મકલ્યાણ મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.' હવે ઉદ્દેશની
સમાપ્તિ કરતાં પ્રભુ કહે છે:-

ગદિ પૂજા પુરા અણુસ્મૃતં ભદુવા તં તદ્ જો સમુદ્ધિયં ।

[ભદુવા અવિતહ્નો અણુદ્ધિયં ઇતિ પાઠાન્તરે]

મુનિગા સામાદ્માહિતંનાણં જગસબ્વદંસિના ॥ ૩૧ ॥

પયં મત્તા મહંતરં ધમ્મમિણં સહિયા વહ્ જના ।

ગુરુણો છંદાણુવત્તગા વિરયા વિન્ન મહોપમાહિતં ॥ ૩૨ ॥ તિ વેમિ

સમભાવલક્ષણવાળું સામાયિક (ચારિત્ર) કે, જ સર્વદર્શી અને સર્વજ્ઞ
શ્રીવીતરાગે કહ્યું છે, તે કદાપિ પૂર્વકાળમાં પ્રાણીઓના સાંભળવામાં આવ્યું
નથી, અને કદાચ સાંભળવામાં આવ્યું હોય, તો યથાસ્થિત અનુબ્ધાનમાં
આવ્યું નથી. (પાઠાન્તર, યથાર્થ અનુબ્ધાન નહિ થવાથી આત્મહિત યવું
પ્રાણીઓને દુલ્લેખ છે.) એ પ્રકારે આત્મહિત દુલ્લેખ માની મનુષ્યત્વ,

આર્થદેશ ઇત્યાદિક સદ્ગુણાનુ કારણ સમજી, ધર્મ ધર્મની અંદર મોટું અંતર છે. માટે વિશેષ ધર્મ નો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ધર્મવાળા ગુરૂની આજ્ઞાવશવર્તી હજારો જીવો સંસાર મહાસાગર તર્યા, એમ હું તને કહું છું, એમ નહિ, પરન્તુ શ્રીકૃષ્ણભાદિ તીર્થકરો કહી ગયા છે, તેમ કહું છું. આ વચન શ્રીમહાવીરનું છે, તેને લઈ સુધર્મોસ્વામી જ્ઞાપ્તસ્વામીને કહે છે.

કેવળ જગજ્ઞાંતુહિતાવહ પુરુષોનો ઉપદેશ તત્ત્વથી ભરપૂર હોય છે. આ અવસર્પિણી કાળમાં તીર્થકરો ચોવીસ થયા; તેઓ તમામનો ઉપદેશ એકાકાર હોય છે. શબ્દ રચનામાં ભલે ફારફર હોય. પરન્તુ અર્થોશમાં ઠાકોનો વિભેદભાવ નથી. શબ્દરચના તો દેશ કાળને અનુસરીને થાય છે. વીરપરમાત્મા સંસ્કૃત ભાષાને જાણતા હતા, સર્વભાષાઓવિદ હતા, છતાં ખાલ, સ્ત્રી અને મંદ પ્રકૃતિવાળા પુરુષો અને ચારિત્ર ધર્મોભિલાષી જીવોના ઉપકાર માટે સિદ્ધાંતની રચના પ્રાકૃતમાં થઈ. જેમ કહ્યું છે કે:—

બાલસોમન્દમૂર્સાળાં નૃણાં ચારિત્રકારિશ્શક્ષણામ્ ।

અનુપહાર્થ તત્ત્વજ્ઞૈઃ સિદ્ધાન્તઃ પ્રાકૃતઃ કૃતઃ ॥ ૧ ॥

પૂવોક્ત ઉત્તુથી સિદ્ધાન્તો પ્રાકૃત ભાષામાં નિબદ્ધ થયાં. શ્રીમહાવીર દેવના ઉપદેશમાં શાંતિની વૃદ્ધિ સિવાય અન્ય ઉપદેશ નથી. શ્રીમહાવીર દેવનું શાસન હજુ સુધી વિરોધભાવ રહિત આસ્થુ આવે છે, જે મતમતાંતર ગરબ વિગેરે થયા છે, તે પ્રાયઃ પદાર્થ વિસોપી નથી. ક્રિયાકાંડમાં ભેદ છે. તે ભલે સ્વસ્વગરબજનુસાર કરે. જેની કરણી કષાયભાવ રહિત હશે, તેને ફળ મળનાર છે. આત્મકલ્યાણને માટે મિથ્યાદૃષ્ટિ અથવા સમ્યક્દૃષ્ટિ જે કાંઈ ક્રિયા કરે, તે પાનેને સકામ નિર્જરા પતાવેલ છે. હા અલખત, સકામ નિર્જરામાં ન્યૂનાધિક ભેદ પડશે. પરન્તુ ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, તપો વિધાનાદિક ગમે તે જીવ આગ્રહ અને નિદાનરહિત કરે, તો તે જરૂર ઠર્મ ટિચ્ચડને સાફ કરવામાં જળ રૂપ છે. પછી સ્વલ્પ જળ રૂપ હો. યા પ્રવાહ રૂપ હો. તત્ત્વવેત્તાઓનાં વચન સરળ, સુન્દર અને પક્ષપાત રહિત હોય છે. જૈન શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ લખે છે, કે 'શ્વેતાંબર હો યા દિગંબર, બુદ્ધ હો યા અન્ય ઠાક ઠપિલાદિ હો; પરન્તુ જે સમભાવ વડે આત્માને ભાવે અર્થાત્ કષાયભાવને જલાંજલિ આપે, તે જરૂર મુક્તિગામી થાય.' તેજ કારણથી જૈન સિદ્ધાંતમાં પંદર ભેદ સિદ્ધ કહેલ છે. અન્ય લિંગી પપ્તુ મોક્ષ મહેલમાં પહોંચી શકે છે. કારણ કે વસ્તુતઃ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધા તેમજ

પદાર્થતત્ત્વનું વ્યર્થ જ્ઞાન, એજ મુક્તિ રૂપ વૃક્ષનું અવધ્ય બીજ છે. જૈન-સિદ્ધાંતો વર્તમાન કાળમાં જ્યેષ્ઠપલ્લમ થાય છે, પ્રાયઃ કેટલાક સિદ્ધાંતો પર ભિન્ન ભિન્ન આચાર્યોએ અનેક ટીકાઓ બનાવી છે. પરન્તુ મૂળસૂત્રોનો આ-શય તમામે એક સરખી રીતે પ્રકર્યો છે. એ કે સ્વસ્થગોપશમાનુસાર વિશેષા-ધિક યુક્તિઓનો વિસ્તાર કરેલ છે, તેપણ કોઈએ મૂળ સૂત્ર વિરુદ્ધ વ્યાખ્યા કરેલ નથી. આથી તેઓનું પ્રમાણિકપણું અને ભવબીરૂપણું સહજ ભા-વથી સિદ્ધ થાય છે. જ્યારે આપણે, જૈનેતરંમતાનુયાયીઓએ એક બીજનું કરેલું ખંડન જોઈએ છીએ, ત્યારે પરેપર દુઃખ થાય છે તે મતાનુયાયીઓ અંતરમાં શ્રદ્ધારહિત અથવા સંશયશીલ બને છે. અને તેથી કેટલાએક મહા-શયોએ ગભરાઈને નીચે પ્રમાણે વાક્ય પણ ઉચ્ચર્યું છે. જમકે:—

ધૃતિશ્ચ ભિન્ના સ્મૃતયશ્ચ ભિન્ના નૈકો મુનિર્યસ્ય વચઃ પ્રમાણમ્ ।

ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતં ગુહ્યાયં મહાજનો યેન ગતઃ સ પન્થાઃ ॥ ૧ ॥

શ્રુતિઓ ભિન્ન છે તેમજ સ્મૃતિઓ ભિન્ન ભિન્ન છે. એવા કોઈ મુનિ નથી કે, જેનું જ્ઞાન પ્રમાણભૂત થાય, અને ધર્મનું તત્ત્વ તે ગુહ્યમાં સ્થા-પન કરેલું છે. તેથી મહાજન જે માર્ગે જાય, તે માર્ગે સમજવે, ' ઇત્યાદિ વાક્યો સંશય ભાવને સૂચવે છે. ઠીકજ છે. સર્વજ્ઞદર્શન સિવાય અન્યદર્શ-નમાં પરસ્પર વિરોધાદિ દોષો માલુમ પડે છે. તેનો ઉલ્લેખ ગાહીયાં નહિ કરતાં અન્યન કરીશ. ભવ્યો ! સૂચ્યગંગ સૂત્રના બીજ અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો. હવે ત્રીજો ઉદ્દેશો તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ.

સૂચ્યગંગ સૂત્રના બીજ ઉદ્દેશાની અંદર એમ બતાવવામાં આબ્યું છે કે, ચારિત્રવંત જીવો મુક્તિ નગરીમાં નિર્વિઘ્ન રીતે પહોંચી શકે છે, જતાં ચારિત્ર રત્નની રક્ષા કરતી વખતે પરિષ્કોને લીધે અનેક વિદ્વો ઉભાં થાય છે, તેપણ સાત્ત્વિકશિરોમણિ મુનિરત્નો પરિષ્કોને જીતી વિજયી બને છે. દુનિયાની વક્ર બૂલવણીમાં ન પડતાં આત્મવીર્યના બળથી પરિષ્ક ફોજને હલાવી દઈ સુખદ ત્રેણિની પરીક્ષામાં પાસ થઈ કર્મ શત્રુનો પરાજય કરે છે, તેમજ સત્ય સ્વરૂપની ઠસોટીમાં ઠસાઈ સ્વજીવનની રૂપરેખા નિ-ષ્કલંક રીતે જળવી રાખી, સ્વસત્તાનો ઉપભોગ કરે છે, તે બાબત ત્રીજો ઉદ્દેશમાં ક્રમશઃ બતાવવામાં આવે છે.

અગોચર સ્ત્રીચરિત્ર.

સંવુડકમ્મસ્ત મિવસુગો જં દુક્કલં પુઠ્ઠં અવોહિણ્ ।

તં સંજમમ્મો વચિજ્ઞહ મરણં દેવ્વ વયંતિ પંડિયા ॥ ૧ ॥

જં વિભવળા અજોસિયા સંતિનેદિં સમં વિહાદિયા ।

તમ્હા ઉઠંતિ પાસહા અદક્લુકામારોગવં ॥ ૨ ॥

અર્થાત્—કર્મખંધનાં કારણે, કે જે બિધ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ, કપાય અને બેચ છે, તેનાથી નિવૃત્ત થએલ, તેમજ બિજ્ઞા કરનાર, અજ્ઞાન વડે. ખાંધેલ કર્મનો સંયમ વડે ક્ષય કરી અને મરણાદિકનો ત્યાગ કરી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, એ પ્રમાણે પાડિતો કહે છે.

જે સ્ત્રીના પાસમાં પડેલો નથી, તે સંસારપારગામીની ખરાબર છે, તેટલા માટે ઉર્ધ્વ જે મોક્ષ, તેને તમે જુઓ. જ્યો કામને રોચની માફક જુએ છે, તેજો પણ મુક્તની ખરાબર છે.

કર્મખંધનાં કારણોનો અભાવ, કર્મના અભાવને સૂચવે છે. કેમકે કારણની સત્તામાં કાર્યની સત્તા છે. કર્મખંધનાં કારણોથી દૂર રહેનાર જલદી કર્મોથી દૂર થાય છે. દાખલા તરીકે, જમ તળાવ પાણીથી ભરપૂર હોય, તોપણ જે આવદાની ખંધ કરી વપરાશ શરૂ રાખવામાં આવે, તો થોડા કાળમાં તળાવ ખાલી થાય છે. તેજ પ્રમાણે આત્મારૂપ તળાવ, કર્મરૂપ જળથી ભરપૂર છે. પરંતુ જે કર્મખંધનાં કારણો રોકવામાં આવે, તો નવાં કર્મની આવદાની ખંધ કરવા સાથે પુરાણાં કર્મો તપ, જપ, જ્ઞાન અને ધ્યાનાદિથી નિર્જરે છે. અજ્ઞાન ભાવથી ખંધાએલાં કર્મો બદ્ધ સંજ્ઞાને પામે છે, તેજ કર્મ સ્પષ્ટ, નિધત અને નિકાચિત અવસ્થાને પામે છે. જમ જમ પરિણામની ધારા કિલ્લ, કિલ્લતર, કિલ્લતમ તથા શુભ, શુભતર તેમજ શુભતમ હોય, તેમ તેમ બદ્ધ કર્મને અનુક્રમે સ્પષ્ટ, નિધત અને નિકાચિત કરે છે. જગત્માં તરવેતાઓ ખંધ સમયે ચેતવા સૂચવે છે. જે માણસ કર્મથી મુક્ત થાય છે, તેના શિર પર જન્મ, જરા અને મરણાદિ દુઃખપરંપરા રહેતી નથી. વાસ્તવિક સુખના અભિલાષી અને સાંસારિક સુખરૂપી પુરુષો જગત્માં પુરુષો ગણાય છે. પુરુષમાં ૭૨ કળા છે, જ્યારે સ્ત્રીઓમાં ૬૪ છે; છતાં કુલાયોગ પોતાના ચરિત્ર વડે પુરુષોને દખાવે છે, વડાવે છે, જગત્ની દૃષ્ટિ આગળ તુચ્છ બનાવે છે, ક્રિકરની માફક પુરુષો ઉપર હુકમ ચલાવે છે, આપત્તિ સમયે મનઝમતી ચીજો મંગાવી વિશેષ ચિન્તામાં નાંખે છે, પોતે ઘેર બેસી ચેન ઉડાવે છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ પતિમતા ધર્મને જલાંજલિ દધ અનેક હુકમ કરવા જરા પણ સંકોચ પામતી નથી. તેવી કુલાયોગોનો સંગ તજવો તેજ સુખજી સાધન છે, પરંતુ

વિપય લ'પટ પુરૂષો અ'ધની ઉપમાને વહન કરે છે. અ'ધ માણસ પણ હ-દયાદર્શ'માં જ્ઞાનચક્ષુથી પ્રકાશવાળો રહે છે, પરંતુ કામાંધ પુરૂષ કદાપિ પ્ર-કાશવાળો થતો નથી. જ્ઞને લીધે તેની દૃષ્ટિ સન્મુખ ઉપસ્થિત ધર્મલ તત્ત્વ-જ્ઞાનને પણ ઓળખી સકતો નથી, ફેલકટ કાંકાં મારે છે. સ્ત્રીના ગહન અને અગ્રોચર ચરિત્રને પ્રેમ-ભક્તિ સમજે છે. વળી પૂર્ણ ઉપકારી માતપિ-તાનો પણ તિરસ્કાર કરવા ચૂકતો નથી. તેમજ કબ્જિવારક ખ'ધુવર્ગ સાથે સ્ત્રીનાં વચનોથી વિરોધ કરે છે. દેવગુરુની આજ્ઞા કરતાં સ્ત્રીની આજ્ઞાને અ-ધિક માન આપે છે, તથાપિ સ્ત્રી પોતાના સ્વભાવને છોડતી નથી. મિત્ર પા-ઠક ! જમ પાણીમાં ચાલતા માછલાંઓનાં પગલાં જાણવાં મુશ્કેલ છે, આકાશમાં ચાલતાં પક્ષિઓની પદપંક્તિનું જ્ઞાન દુર્લભ છે, તેજ પ્રમાણે સ્ત્રી ઓનાં ચરિત્રો જાણવાં પણ દુર્લભ છે. આ સંબંધમાં એક નાનકડું દુર્ઘટાંત શબ્દિ'આ લખવું યોગ્ય જણાય છે, તે આ પ્રમાણે:—

“ એક પંડિત, કાશી જવા સ્વજનમાં રહીને સ્ત્રીનાં નવ લાખ ચરિત્રો જાણીને સ્વદેશ તરફ વિદાય થયો. રસ્તામાં એક મ્હોટી રાજધાની આવી. બ્રાહ્મણે વિચાર્યું કે, રાજ પાસે જઈને આશીર્વાદ આપું. જયો રસ્તામાં જે ખર્ચ થયો અને ઘરે તે નિકળી જાય. આમ વિચારીને રાજ પાસે ગયો, રાજએ સન્માનપૂર્વક ઘન આપ્યું, અને પૂછ્યું કે, ‘આપ કયાંથી આવો છો ?’ પંડિતે ઉત્તર આપ્યો કે, ‘કાશીથી.’”

રાજએ પૂછ્યું:—કાશીમાં કેટલાં વર્ષ રહ્યા ? શું અભ્યાસ કર્યો ? અને વર્તમાનમાં કયાં જાઓ છો ?

પંડિતે ઉત્તરમાં જણાવ્યું:—કાશીમાં લગભગ ૧૪ વર્ષ રહ્યો છું. નવ લાખ સ્ત્રીચરિત્ર લખ્યો છું. હવે દેશમાં જઈ આજીવિકાને માટે ઉદ્યમ કરીશ.

રાજએ કહ્યું:—કદાચ અહીંઆજ ખ-ટોળસ્ત થઈ જાય, તો રહેવા વિચાર છે ?

પંડિતે જણાવ્યું:—હા ! અમારે બ્રાહ્મણ લાઇને તો જ્યાં વૃત્તિ લાગે ત્યાંજ દેશ.

હવે રાજએ પગાર આપી પંડિતજીને રાખ્યા. હમેશાં તેની પાસેથી સ્ત્રી-ચરિત્રો સાંભળવા લાગ્યો. રાજ જમ જમ દત્તચિત્ર થઈને સ્ત્રીચરિત્રને લુહિમાં પારણ કરે છે, તેમ તેમ સ્ત્રીઓ પરથી તેની રાજદૃષ્ટિ ક્રમ થવાં લાગી, અને તેને પરિણામે રાજહમેશાં એક એક રાણીનો ત્યાગ કરવા લાગ્યો.

આમ એક એક કરતાં ૪૦૦ રાણીઓ છોડી, ત્યારે શહેરમાં અને અંતરમાં એવી ચર્ચા ફેલાણી કે, 'સબ સીવર્ગે હપર અવિશ્વાસુ ખનેલ છે, અને ધામે ધામે સર્વ સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરી અંતમાં જોગી થશે.' આ વાત પટરાણીના કાનમાં પડી.

હવે પટરાણીએ પેલા બ્રાહ્મણ-ભટને શિક્ષા કરવા નિશ્ચય કર્યો. બુદ્ધિમાન માણસ મૂળ કારણનો નાશ કરવા પ્રયત્નશીલ થાય છે. દાસીને તુરત હુકમ આપ્યો:— 'જા પેલા ભટને યોલાવી લાવ.'

દાસી ગઇ, પરંતુ ભટ તો દાસીનાં વચન સાંભળવાથી દૂર રહ્યા અને જરા પણ તે તરફ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. ત્યારે દાસી પાછી આવી રાણીને કહે છે:— 'ખાંધણ ! ભટ તો તમારાં વચનોને સાંભળતાં જ નથી, તો પછી આવવાની તોં વાતજ શી ? તે તો મહા દુઢ વિચારવાળો જણાય છે.'

દાસીનાં આ વચનો સાંભળી બુદ્ધિમતી રાણીએ વિચાર કર્યો કે, બ્રાહ્મણો પ્રાયઃ લોભીઆ હોય છે. અને એવો સામાન્ય ન્યાય છે કે દ્રવ્યેણ સર્વે જ્ઞાનો ભવન્તિ, પ્રબંધવડે તમામ લોકો વશ થાય છે. આમ ધારીને દાસીને ૨૦૦ સોના મહોરો આપી, અને એવું કહીને રવાના કરી કે, 'પ્રથમ સોના-મહોરો ભટની આગળ મૂકજે, જ્યાં ભટ જરૂર તારૂં નામ કામ પૂછશે.'

દાસીએ જઈને તેજ પ્રમાણે કર્યું. ચમકીલી સોનામહોરો જોતાની સાથેજ ભટ પણ ચમક્યા અને બોલ્યા:— 'ખાંધ ! તમે કોણ છો ? અને શા કારણથી આવેલાં છો ?'

દાસી બોલી:— 'મહારાજ ! હું રાજસભ્યરની પટરાણીની દાસી છું. અમારી ખાંધ આપના જ્ઞાનથી અને આપની ચતુરાઈથી ઘણાં ખુશી થયાં છે. તેમણે આપની પૂજા કરવાને માટે સમસ્ત સામગ્રી તૈયાર કરેલી છે. એક થાળ સોનામહોરનો ભરીને તૈયાર રાખેલો છે, માટે હું આપને અમારાં ખાંધ સાહેબ પાસે લઈ જવાને આવી છું.' ઇત્યાદિ દાસીનાં વચનો સાંભળી ભટ લોભાયા. ખાંધી પહેરી અને ખંભે દુપટો લઈ ચાલ્યા. રાણી પાસે આગ્યા. રાણીએ અસરકારીથી ભરેલો ચળકતો સોનાનો થાળ ભટની આગળ ધર્યો. ભટ હવે મનમાં વિચાર કરે છે કે, આખા જન્મ સુધી નોકરી કરીએ, તોપણ આટલું દ્રવ્ય મળે નહિ. વાંચકે યાદ રાખવું કે પ્રથમ મળેલી ૨૦૦ સોનામહોરો પણ ભટ સાથેજ લાવેલ છે. હવે રાણીએ દાસીની પાસે મહેલનાં તમામ ખાસખાંસો ખર્ચ કરાવી સુન્દર વાર્તાવિનોદ ચર કર્યો, તેની અંદર કાળ જતાં જણાયો નહિ. ભટજી મહારાજ વાર્તા અને લોભના આ-

વેશમાં તમામ વિચારને ભૂલી ગયા. બીજી તરફ રાજ બહારથી સંતપ્ત થ-
ધને રાજદરબારમાં આબ્યા અને પૂછ્યું કે, ' પંડિતજી ક્યાં ગયા ? '

પંડિત પાસેથી જે ચાર દૃષ્ટાન્તો સાંભળીને આનંદિત થાઉં; એવા
વિચારથી પંડિતજીની તપાસ કરાવી, પરંતુ પંડિતજીનો પત્તો લાગ્યો નહિ.
છવટે રાજએ પોતાના હબ્બૂરી પુરુષોને મોકલી તપાસ કરાવવા માંડી, ત્યારે
પત્તો લાગ્યો કે, ' પંડિતજી પટરાણીના મહેલમાં ગયેલ છે. ' આમ સાંભ-
ળતાની સાથેજ રાજને એકદમ ક્રોધ ચઢ્યો અને બોલવા લાગ્યો:— ' અરે !
પંડિત ! મને તો વારંવાર ઉપદેશ કરે છે કે, સ્ત્રીની સાથે બોલવું નહિ, નેને
નેત્ર મેળવવાં નહિ, તેની સન્મુખ જણું રહેવું નહિ, અથવા તો તેણીનાં
વચનો પણ સાંભળવાં નહિ. અને પોતે આજ રાણી પાસે ગયો ? આવા પદે-
પદેશ કુશળની તો હવે ખરાખર ખખર લેવીજ જોઈએ. ' આમ આક્રોશ
કરવાની સાથે ઝટ હાથમાં તરવાર લઈ સપાટા પૂર્વક રાણીના મહેલની
નીઠી ઉપર ચડ્યો. રાણી સમજી ગઈ કે રાજ આવે છે. તેવામાં રાજએ
કહ્યું કે:— ' ખારણું ઉઘાડો, પેલો કુબટ, વિસંવાદી અને દુરાચારી ક્યાં છે ? '
આવા વચન સાંભળતાંજ ભટ ગભરાયા અને હાથ જોડી રાણીને કહેવા
લાગ્યા:— ' હે માતાજી ! મરણના કષ્ટમાંથી બચાવો. હુમણાં રાજ મારો
પ્રાણ લેશે. '

રાણીએ કહ્યું— ' હું શું કરું ?, પવનના બેરથી ખારણું બંધ થયાં હશે,
તેવામાં રાજજી આવી ચડયા, હવે રાજના મનમાં પૂર્ણ શંકા થઈ હશે.
તેથી બચવાનો કોઈ ઉપાય નથી. તેમ છતાં એક નાનકડી પેટી છે; તેની
અંદર આપ પેટી જાઓ, તો હું મારી કાંઈક કારીગરી ચલાવું. '

જગતમાં પ્રાણથી વક્ષભ કોઈ પણ વસ્તુ નથી. પેલો ભટ પેટીમાં પેઠો,
દાસીઓએ હાથ પગ મરડી મહા મુસીબતે પેટી બંધ કરી. પેટીને તાણું
દઈ ફેંચી રાણીજીને આપી. રાણીએ ફેંચીઓના જીમખાને બાજુએ મૂકી
દાસીઓને ફૂકમ આપ્યો કે, ' ખારણું ઉઘાડો. ' ખારણું ઉઘાડયાં; તે વખતે
રાજ ક્રોધાંધ થઈ બોલ્યો ' પેલો ભટ અહીં આબ્યા હતો ? ' રાણી
બોલી— ' હા. '

રાજ બોલ્યો— ' ક્યાં છે ? ' રાણી બોલી— ' આ પેટીમાં. ' રાજ
બોલ્યો ' ફેંચી ક્યાં છે ? '

રાણીએ તુરતજ સો ફેંચીઓ એક ઝુડો ફેંક્યો. રાજ તે ઝુડો લઈ

પેટી પાસે પગ પછાડતો પછાડતો ગયો. તેટલામાં પેલાં બ્રાહ્મણને ડરના લીધે અંદરને અંદરજ પેશાબ થઇ ગયો.

રાણી બોલી—‘આપનાં જેવા કાનના કાયા જીવો જગતમાં ખહુજ થોડા હશે. અરે રાજા ! લગાર વિચાર તો કર કે, જો તેને પેટીમાં પૂર્યો હોત, તો શું હું ખતાવત ખરી કે ? અને કુંચી પણ આપત કે ? આતો તમારા પગ વડે પેટી નીચેનું પાટીયું હલવાથી પેટી માંડિના ગંગાજળ અને અતરના શીશા હતા તે કુટી ગયા, આ શીશાઓ તમોને સ્નાન કરાવવા માટે રાખ્યાં હતા. ’ આમ સાંભળતાં રાજાએ વિચાર્યું કે, રાણી ખરું કહે છે. પેટીમાં હોય તો તે ખતાવે નહિ. દાસીઓ તુરતજ ઉભી થઇ, અને પેલું બટનું મૂત્ર રાજાને શરીરે ચોળ્યું. મૂત્ર જરા ખાઈ હોવાથી રાજાને શરીરે ચટપટી થઇ, ત્યારે રાણીએ ઉત્તર આપ્યો કે, ‘અંતર થઇું ઉંચી કિંમતનું હોવાથી એવું લાગતું હશે. એ પ્રમાણે સમજવી રાજાને સ્નાનધરં તરફ દાસીઓ લઇ ગઇ.

હવે પેટી ઉઘાડી રાણીએ બટને કહ્યું—‘મહારાજા ! નવ લાખ ચ. રિત્રની અંદર આ ચરિત્ર તમે ભંડુયા છો ? જુઓ, હવે વેલાસર ઘર ભેગા થઇ જાઓ. ’

પેલા બટ ઘર તરફ ગયા અને પ્રતિજ્ઞા કરી કે, આજથી હવે સ્ત્રીચરિત્રનું નામ લેવું નહિ.”

મિત્ર પાઠક ! ખ્યાલ કરો કે, જ્યારે સ્ત્રીચરિત્ર, ભણેલને પણ ભૂલવે છે, તો પછી અભજ્ઞના શા હાલ ? શાસ્ત્રકારોએ સ્ત્રીના કુંદ-પાશથી મુકાએલને મુક્ત તુલ્ય કહ્યા છે, તે ખરાખરજ છે. માટે ધર્મરતન જેવી વસ્તુ તો કંઈક ભાગ્યશાલિનેજ મળે છે, તે વાત હવે આગલી ગાથાવડે જણાવે છે:—

અગ્ગં વણિર્ણદિં ગાદિયં ધારંતિ રાજ્ણિયા રૂહ ।

एयं परमा महन्वया जक्त्वायाउ सराइभायणा ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—જેમ વેપારી લોકો દેશાંતરથી અમૂલ્ય રતનો લાવી રાજા, મહારાજા, શેઠ, સાહુકારને આપે છે, અને પછી જેમ તેઓ રતનોનો ભોગ કરે છે, તેમ આચાર્ય મહારાજાને ખતાવેલા પરમ રતનભૂત જે ચત્રિસોજન વિરમનું રૂપ તત સંહિત પંચ મહાનતને નિષ્કલની ધીર પુરુષોજ પારણુ કરી શકે છે. જ્યારે અદમ સત્ત્વો તો તુચ્છ પદાર્થોમાં મૂંઝાય છે.

जे इह सायाणुगा नग अज्ञोवयन्ना कामेहि सुच्छिया ।

क्रियणैण समं पगन्मिया न विजाणंवि समाहिमादिर्म ॥ ૪ ॥

અર્થાત્—જે પુરૂષો આ અસાર સંસારમાં ઝઝિ, રસ, અને શાતા-ગારવમાં આસક્ત અને વિષયરસમાં મગ્ન થઇને ધીમે ધીમે ધીઠ બને છે, તેઓ કૃપણુની દશાને અનુસરતા વીતરાગ લગવાને બતાવેલ સમાધિને જાણતા નથી.

ત્રીજી ગાથામાં મહાસત્ત્વ પુરૂષોની રીતિ બતાવી છે, જ્યારે ચોથી ગાથામાં અહપસત્ત્વ પ્રાણીઓની વાત બતાવેલી છે. મહાપુરૂષો સર્વેત્ર વિજયી અને સુખી થાય છે. અમૂલ્ય રતનાદિકનો ભોગ કરી પાછા ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થાય છે. લક્ષ્મીથી દાન થઈ શકે છે, અને દાનથી પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. વળી ' પુણ્યથી લક્ષ્મી અને લક્ષ્મીથી દાન ' એ પ્રમાણે પરંપરાએ શુભભેગે સુ-ક્ષિત પણ થાય છે. તેવી રીતે ચારિત્ર રતનથી સ્વર્ગ, અને સ્વર્ગથી મનુષ્યભવ, ત્યાં પણ ચારિત્રધર્મ અને ચારિત્રધર્મથી કર્મની નિર્જરા, અને ચાલેત સુક્ષિત સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. મહાપુરૂષો વાસ્તવિક સુખનો લાભ મેળવે છે, જ્યારે અહપસત્ત્વો હાય વોય કરી જન્મ શુભાવે છે. તે દંશા કૃપણપણાને છોડતી નથી. કદાચ કાઠતાલીય ન્યાયે રતનની પ્રાપ્તિ થઈ જાય, પરંતુ થોડામાં તે શુભાવી દે છે.

ઉદાહરણ તરીકે—કોઈ પુરૂષને ચિન્તામણિ રતન અનાયાસ મળ્યું, પરંતુ તેને તેની ઝાળખાણ પડી નહિ પરંતુ તે ચિન્તામણિ રતનના બેરથી તેણે જે જે વિચારો કર્યા તે પાર પડ્યા, તેવામાં ચિન્તામણિ રતનનો અધિષ્ઠાથી દેવ પરીક્ષાને અર્થે કાગડાનું રૂપ લઈ તે પુરૂષ જ્યાં પોતાના મિત્રોની સાથે ખાજી રમતો હતો, ત્યાં આવી ખરાબ શબ્દોથી ખોલવા લાગ્યો. પેલા નિર્ભીંચ શિરોમણિએ તેને ઉડાડ્યો, પણ ઉડ્યો નહિ. ત્યારે પોતાના હાથમાં જે ચિન્તામણિ રતન હતું તે ફેંડ્યું, કે તરત તેને લઈ તે વિદાય થયો. પરિણામે તેણે જે જે વિચારો કર્યા હતા, અને ચિન્તામણિના મહિમાથી સિદ્ધ થયા હતા, તે તમામ હવે ઈન્દ્રજાળ જેવા થઈ ગયા.

પાછળથી જ્યારે સમજવામાં આવ્યું કે, અરે ! તે તો ચિન્તામણિ રતન હાથમાં આવ્યું હતું, પરંતુ કાગડાને ઉડાડવામાં તે ખોલ્યું. ત્યારે તેને પત્રાત્પાપનો પાર રહ્યો નહિ.

ક્રિયાની જરૂર.

હવે કેટલાએક સુખશીલીઆ જીવો ઈન્દ્રિય સુખને આધીન થઈ ચારિત્રરતનને દૂષિત કરે છે. અપવાદને ધર્મ સમજી પ્રતિક્રમણ પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયામાં શિથિલ થઈ દોષો આગળ લવારો શરૂ કરે છે કે, ' તુચ્છ ક્રિયામાં

શું પડયું છે ? સર્વોત્તમ તો જ્ઞાનયોગ છે. જ્ઞાન સૂર્ય સમાન છે. ક્રિયા તો આગિયાલવ જેવી છે. હમેશા પ્રતિક્રમણ-પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયા કરનાર કપટ કરે છે. અમને તેમ આવડતું નથી. અમે તો તેવા ઢોંગ નથી કરતા. જે કરવું તે શુદ્ધ કરવું. અશુદ્ધ કરવાથી ભવપરેપરા વધે છે. તેવી ક્રિયા ભવનું કારણ છે. આવી કુચુક્તિઓ યતાવી ભદ્રિક જીવને ભ્રમિત કરી લોકપૂજના આહવારને ખરેખર ખડુલસંસારી ગણીએ તો વાંધો નથી. જીવો પાતાના દુપણને સમજી શકતા નથી.

દુપણને ભૂખણ રૂપ સમજનાર જીવ પ્રથમ શુલ્કસ્થાનકે રહે છે, એમ કહેવામાં પણ કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. જીવોએ આ સંસાર રૂપ વિશાલ મંડપની અંદર અનેક પ્રકારના વેષો ધારણ કર્યા છે, પરંતુ ફક્ત એક શુદ્ધોપદેશકનો વેષ પહેરેલો નથી. જો તે વેષ પહેરવામાં આવે, તો જરૂર વીતરાગદેવ પ્રરૂપિત તત્ત્વમાં રૂચિ રૂપ-મુક્તિ નગરમાં જવાની ટીકીટ મુદાંમુદિત મળે, જેથી કાંઈ પણ રોક રોક થાયજ નહિ. આ જગતમાં જીવો ભિન્ન ભિન્ન રૂચિવાળા છે. કાંઈ જ્ઞાનરંગી તો કાંઈ ક્રિયાકુશળ, કાંઈ ધ્યાનમગ્ન તો કાંઈ તપસ્વી, કાંઈ ભજનાનન્દી તો કાંઈ શાસનપ્રેમી વિગેરે વિગેરે શુભ્રામાં અનુચળવાળા હોય છે. પરંતુ તેઓએ ઇતરાંચને નિંદી એક શુભ્રાની એકાંત રીતે પુષ્ટિ કરવી બેઠાંજે નહિ. પૂર્વોક્ત તમામ મુક્તિના સાધનો છે. દાખલા તરીકે, સંસારમાં જન્મ જીવ માત્રનું લક્ષ્ય-ખિન્દુ પૈસા ઉપાર્જન કરવાનું છે, પરંતુ તે મેળવવા માટે ઉદ્યમ અનેક છે, અર્થાત્ સાધ્ય એક, પરંતુ તેના સાધનો અનેક હોઈને, ગમે તે માગે દ્રવ્યસિદ્ધિ કરવાની છે, તેજ પ્રમાણે મુમુક્ષુ વર્ગે પણ મુક્તિની પ્રાપ્તિ હરકોઈ પ્રકારથી કરવાની છે. જ્ઞાનથી, ધ્યાનથી અને કાંતા ક્રિયાથી અથવા તપોબળથી મુક્તિનગરીમાં પહોંચવાનું છે. તેટલા માટે શ્રી-વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞા રૂપ દોરીને હાથમાં રાખવી, કે જેથી કરીને તમે તમામ વસ્તુને ખાંધી શકશો. જૂઓ, શ્રીઆવશ્યકનિર્મુક્તિની અમૂલ્ય ગાથાઓ શું કહે છે:—

હયં નાર્ણ ક્રિયાહીણં હઆ અન્નાણઓ કિના ।

પાસંતો પંગુલો વટ્ટો ધાવમાણો અ અંધઓ ॥ ૨૨ ॥

સંજોગસિદ્ધીઈ ફલં વયંતિ ન હુ ઇગચક્ષ્ણ રહો પયાઈ ।

અંધો અ પંગૂ અ બળે સમિષ્ઠા વે સંપવત્તા નયરં પવિટ્ઠા ॥ ૨૩ ॥

અર્થાત્—ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન અર્થ છે અને જ્ઞાન સહિત ક્રિયા ફેગટ છે. જેમકે આંધળો દાવાનંદમાં દોડવા છતાં યજી મરે છે, અને પાંગળો જે-ખતાં છતાં મરણ પામે છે. ક્રિયા સહિત જો અષ્ટપ્રવચન માતાનું જ્ઞાન હોય, તેપણ તે જ્ઞાની છે. જ્ઞાન સહિત ક્રિયા ફલવતી છે. એક ચક્રથી રથ કદાપિ ચાલતો નથી. કદાચ દોષ્ટ ચલાવવા હિંમત કરે, તે અકસ્માત પડે. પૂવોક્ત આંધળો અને પાંગળો જૂદા જૂદા હોવાથી જ અનર્થને પામે છે, તેઓ ખન્ને જો ભેગા થાય; તે ઇષ્ટનગરમાં પહોંચે. તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન અને ક્રિયા ખન્ને જ્યાં એકત્ર થાય, ત્યાં નવનિધિ અને અષ્ટમહા-સિદ્ધિ પૂર્વક મુક્તિનગરીની પ્રાપ્તિ થાય. ભાઈઓ! કદાપિ એકાંત પ-શમાં જવું નહિ. લોકપૂજ અને ક્ષાતિ માટે વાસ્તવિક ક્ષાતિનો નાશ ન કરવો. જેટલું અને તેટલું ધર્મધ્યાન કરવું, પરંતુ ફેગટ રોળલાણ ખનવું નહિ. જુઓ, શિથિલાચારીઓના હાલ સૂતકાર દૃષ્ટાન્ત પૂર્વક ખતાવી વિષયવાંછાને ત્યાગ કરવા ઉપદેશ કરે છે.

વિષયવાંછાનો ત્યાગ.

વાહેળ જહા વ વિચ્છદ અવલે હોદ ગવં પચોદ્દય ।

સે અંતસો અવ્વધામદ નાહવહ્દ, અવલે વિસીયત્તિ ॥ ૫ ॥

एवं कामेसर्णं विड अल्लसुए पयहेउज संधवं ।

फामी कामेण कामए लद्धे वावि अलद्धकण्हइ ॥ ६ ॥

અર્થાત્—જેમ પારથી મૃગાદિ જંતુઓને દેહાવી દોડાવીને થકવી દણ અખળ કરે છે, અથવા ગાડી ઢાંકનાર, બળદને પરોણા વડે, આરથી જે આપકથી વારંવાર માર મારીને પ્રેરણા કરીને થકવી નાંખે છે. પછી તે ખળદ વિષમ જગ્યા પર ચાલવા સમર્થ થતો નથી. અર્થાત્ તે મરણને કબૂલ કરે છે, પરંતુ આગળ ચાલી શકતો નથી. તેજ પ્રમાણે ધ્વન્નિયોના વિષયની તલાશમાં નિપુણ એના સાધુ, કામ રૂપ કિચ્ચડમાં ડૂળી બળ છે. સમય સમય પર વિચારશીલ થાય છે કે ‘આજ, કાલ અથવા પરમ દિવસ વિષયસંગનો ત્યાગ કરીશ.’ પરંતુ ગલીયા બેલની માફક તે વિષય રૂપ કિચ્ચડમાંથી ખહાર નિકળી શકતો નથી. ચાલત ત્યાં ને ત્યાંજ મરણને શરણ થાય છે. તેજ કારણથી શ્રીવીતરાજ દેવ ઉપદેશ છે કે, ‘પ્રાપ્ત વિષયને અપ્રાપ્ત તુલ્ય સમજીને દૂરથીજ વિષયની વાંછાને છોડો.’

વિષય હોવાને વિષ કરતાં પણ અધિક દુઃખદાયી છે, વિષયવાંછા ધર્મ વાંછાનેા નાશ કરે છે, તેમજ ચારિત્રસ્ત્રની પ્રાપ્તિ થવા દેતી નથી, જ્ઞાનસુ-ષ્ણનો લોપ કરે છે, દર્શનશુદ્ધિમાં વિઘ્ન નાંખે છે. કીર્તિલતાને દબ કરે છે, કુળમાં કલંક લગાડે છે. વ્યવહારમાં લ'પટતાનું ટાઇટલ આપે છે. સ્ત્રી યા પુરુષ આડે ડાઘ હોય, પરંતુ તેની સર્વજનમાં હલકાઈ કરે છે, આત્મ શું લ-ખવું? વિષયવાંછા પુરુષોના તમામ પુરુષાર્થોને દૂર કરે છે. તેજ કારણથી શાસ્ત્રોમાં તત્ત્વવેત્તાંઓએ પેાકાર કરીને કહ્યું છે કે, 'હે ભગ્ય! જો સંસાર રૂપ જંગલને છોડી તું મુક્તિ રૂપ નગરમાં જવા ઇચ્છા રાખતો હોય, તો વિષય રૂપ વિપવૃક્ષની છાયા તળે ક્ષણવાર પણ વિશ્રામ કરીશ નહિ. કારણ કે, વિ-પય રૂપ વિપવૃક્ષની છાયા થોડાજ કાળમાં વિસ્તાર પામે છે. છાયામાંથી મ-નુષ્ય એક પગલું પણ આગળ વધવાને શક્તિમાન થતો નથી. વિષયાસક્ત હવ રાતદિવસ આતં રૈત્રક્યાનમાં પરાયણ રહે છે. અહમી, ચતુર્દંશી, પં-ચમી યા એકાદશીનું જ્ઞાન તેના મનોમંદિરમાં રહેતું નથી. તપ, વ્રત, દેવ-પૂજા, ગુરુભક્તિ, સામાયિક, અને પ્રતિકમણાદિ ક્રિયાકાંડ વિષયી પુરુષને વિડંબના રૂપ ઠાગે છે. ગુરુશિક્ષા દાવાનજ જેવી પ્રતિભાસે છે, શાસ્ત્રશ્રવણ કાનમાં શૂળ જેવું જણાય છે. અરે ! 'વધારે શું કહેવું? ઘણા વર્ષો સુધી પા-ળેલ ચારિત્રસ્ત્રને પણ ગુમાવી દઈ લગ્નને નેવે મૂકે છે, તેટલાજ માટે શ્રીવીતરાજ ભગવાન સાધુઓને વિષયવાંછા છોડવાને ઉપદેશ આપતાં પુનઃ પણ કહે છે.—

મા પચ્છ અસાધુતા મવે જન્નેહી અણુતાસ અપ્પગે ।

અહિયં ચ અસાદુ સોયતી સંચળઈ પરિદેવઈ बहु ॥ ૭ ॥

इह जीवियमेव पासद वरुणो एव नासत्सपस्त तुहइ ।

इत्तरवासे च युग्ग्रह गिद्धनरा कामेसु मुच्छिष्या ॥ ८ ॥

અર્થાત્—મરણ સમયે અથવા ભવાંતરને વિષે કામલોગની સેવા ધરી રહેને અસાધુતા થાય, તેટલા માટે હે મુને ! કામનો સંગ છોડ અને આ-ત્મને શિક્ષા કર કે, ખરાબ કામ કરનાર, પરલોકમાં નરક અને તિર્થયાદિ નીચગતિમાં વલ્લ પરાધીનતાને લોગવે છે, પરમાધ્યાત્મિકાદિની વેદનાના માર્ગો રહન કરે છે, આ સંસારમાં ખીલ ચીન્ન તો દૂર રહી, પરંતુ હવિત પણ અનિત્ય છે. કેટલાક તરણુવસ્થામાં ચાત્રી નિકળે છે. વર્તમાન સમયની અ-

દર.સો વર્ષનું આયુષ્ય સાગરોપમની આગળ કાંઈ હિસાબમાં નથી. છતાં વિષયગૃહ જીવો કામમાં આસક્તજ થાય છે.

જગોએ ધર્મ નથી કર્યો હોતો, તેઓ મરણ સમયે 'અમે ધર્મ ન કર્યો' 'હવે અમારું શું થશે?' ઇત્યાદિ ભારે પશ્ચાત્તાપમાં પડે છે. ભવાન્તરમાં નરક તિર્યચાદિ ગતિમાં પરાધીનતા પૂર્વક હબરો કબોટો સહન કરવા પડશે. જે અહીં શોક કષ્ટ ધર્મે નિમિત્તે સહ્યું હત, તે અન્ય વિડંબના થાત નહિ. પરંતુ મોહ અને અજ્ઞાનને વશ પડી અનેક અનર્થદંડની સેવા કરી મહાપાપનાં કારણો-પ્રાણુતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ-મહાર્ષાદિ કરી મનુષ્યનો જન્મ વ્યર્થ કર્યો; હવે હાય હાય કરવાથી શું મળે? જોયું ધર્મ કરેલ હોય, તેને મરણ એક વિવાહાદિ ઉત્સવ જેવું થઈ પડે છે, કારણ કે, અસાર પદાર્થના વિયોગથી તેને સાર પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. લોકમાં નજરે જોવામાં આવે છે કે, કોઈ પુરુષને ખરાબ ઘરમાંથી નિકળી સુંદર ઘરમાં રહેવાનો હુકમ મળે, તો તે ખુશ થાય છે. તે પ્રમાણે જોયું પુરુષકર્મ કર્યા હોય, એવા પુરુષને મનુષ્યથી પણ દેવપણું મળે, તો તેને ખિલકુલ અક્ષૈસ થાય નહિ. મનુષ્યયોગિની નરકાર્દક રતિ મળવાની હોય, ત્યારેજ વિલાપનો સંભવ છે. માટે સાક્ષકારો મનુષ્યોને દરમાવે છે કે, 'વિષયનો ત્યાગ કરો; પોતાના આત્માને શિક્ષા આપો કે, ક્ષમ્બારના સુખને માટે સાગરોપમનાં દુઃખો ન વારે. અમૂલ્ય ચારિત્રત્વને સુખાંભાસ માટે હારી જાઓ નહિ.' નરકની ક્ષેત્રવેદના, પરમાર્થમિષ્ટ કૃતવેદના, પરસ્પર ધુલ્લન્ય વેદના, એમ વિવિધ પ્રકારની વેદનાઓ નારકીના જીવો સહન કરે છે, તે વેદનાઓને કામાધીન સાધુ પરલવમાં સહે છે. જગોએ વ્રતભંગ કર્યો હોય છે, તેઓ વળી તિર્યચ ગતિમાં જાય છે. ત્યાં અતિભાર, ગાદ મહાર, વૃષા, ક્રુધા અને પરાધીનતા આદિ અનેક કબોટો સહે છે. લોકો તેવા પશુઓના કષ્ટને દેખી ત્રાસ પામે છે. પરંતુ કૂર કર્મો કરતાં યાકતા નથી. સર્વત્ર પ્રમાદ અશુભ ફળને આપે છે. સાક્ષકારો તેટલા માટે પ્રમાદનો ત્યાગ કરવા અનેક પ્રકારે ઉપદેશ કરે છે. પ્રમાદી માણસ પોતાનું ઉદર ભરવામાં પણ આજસુખને છે. કેટલેક ઠેકાણે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે કે, પ્રમાદી દિનભર બૂખ્યા રહે છે, અથવા પાણી પાનાર પચ્ચુ જે કોષ ન મળ્યો હોય, તો બે ઠલાક સુધી તરસ્યા રહે છે. ઇત્યાદિ તમામ કર્યોમાં તેની દુર્દશા નજરે અનુભવાય છે, તેમજ ધર્મકાર્યમાં પ્રમાદી જીવ શૂન્યચિત્તો જેતી રહે, પરંતુ સમય સમયની ક્રિયા કરે નહિ. ગમ્યા મારવા હોય તો, શરો પૂરો, પ્રતિલેખન, પ્રતિક્રમણાદિ

ક્રિયાનો સમય આવે કે તરત સુસ્ત અને થોડા કાળમાં જે કાર્યસિદ્ધિ થનાર હતી, તેને પ્રમાદી માણસ દીર્ઘકાળે થનારી બનાવે છે, તે ઘણોજ ખેદનો વિષય છે. જગન સમયનિદ્રામાં જાય, તો પછી અન્ય સમય નિદ્રામાં જાય, તેમાં આશ્ચર્ય પણ શું ? જે આત્મસાધનનો અને કર્મ નિર્ભરનો સમય હોય, તેજ સમય કર્મસાધનો થાય, તો સમજવું કે, હજૂ ભવચિત્તિ ઘણી લાંબી છે. અક્ષય વિનાના આજસુ છવો રત્નચિન્તામણિનો ત્યાગ કરી કાચનો સ્વીકાર કરે છે. ભવસમુદ્રમાં નૌકા સમાજ જે ચારિત્ર તેને છોડી પત્થર તુલ્ય વિષય-યત્ન આલંબન કરવા સાથે પોતાની ઝીંતિ રાખવા માટે જે કબોટા સહે છે, તેજ કબોટા જે આત્માને માટે સહન થાય, તો કાંઈ ખાકી ન રહે. પરંતુ કર્મ-રાજ જેમ ભવચક્રમાં નચાવે તેમ નાથે છે. સૂતકાર વળી પ્રકારાન્તરે ઉપ-દેશ કરે છે અને છેવટે, ત્યાં સુધી પણ સૂચવે છે કે, અત્યંત પ્રમાદી માણસ અંતમાં નાસ્તિક અને છે. જેમ—

જ इह आरंभानिस्सया आत्तदंडा एगंतलूसगा ।

गंता ते पावलोगयं चिररायं आसुरियं दिसं ॥ ૧ ॥

ण य संखमाहु जीवितं तद् वि य बालजणो पगवभइ ।

परुचुप्पणेण फारियं को वहुं परलोफमागते ॥ ૧૦ ॥

અર્થાત્—જે કોઈ માણસ આ લોકમાં આરંભ સમારંભાદિમાં ગુના-જ્વલ હોય છે, તે પોતાના આત્માને દહે છે અને એકાંત હિંસકની પંક્તિમાં ગણાય છે, પરલોકમાં નરકાદિગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. કદાચ જે પંચાગ્નિતપ ખાલતપાદિ ક્રિયા કરે છે, તે અસુરગતિ એટલે કે નીચ દેવો થાય. ત્યાં દેવા-ધમ બની ઘણા કાળ દુઃખમિશ્રિત કાલે છે, તૂટેલા આયુષ્યના સાધો થઈ સ-કંતો નથી. આયુષ્યની સત્તામાંજ ધર્મસાધન કરવાનું છે, છતાં પણ છવો ધીકાઈ કરી અકૃત્યને કરતાં લાજતા નથી. પાપ કર્મ કરનારને કદાચ કોઈ ધર્મોત્તમા ત્રેરણા કરે, તો તે ધીક ઉત્તર આપે છે, કે, વર્તમાન કાળમાં જે દેખાય છે, તે સાથે અમારે પ્રયોજન શું છે, શું કોઈ પરલોક જોઈ આવેલ છે ? અર્થાત્ પરલોક છે, તેમાં શું પ્રમાણ છે ?

નાસ્તિકનાંવચનો.

જ્યાં આરંભ છે, ત્યાં દયા રહેતી નથી, અને દયા ગઈ ત્યાં સર્વ ગયું, એમ ચોક્કસ સમજાય છે. જ્યાં સુધી વીતરાજ દેવની આજ્ઞાયુક્ત દયાદેવી મનોમંદિરમાં જાગતી છે, ત્યાં સુધી સર્વ ધર્મોનુદાન છે. તેજ કારણથી સૂન-

કારે આરંભમાં આસક્ત પુરુષને એકાન્ત હિંસક કહ્યા છે. ધૂટક ગાથામાં પણ તેવોજ બાવાર્થ દેખવામાં આવે છે. જગકે, જારંમે તથિ દયા આરંભમાં દયા નથી. જીવહિંસા કરનાર ગમે તેવો કષ્ટક્રિયા કરનાર હોય, પરંતુ તે હરચગતિ પામતો નથી. ખલકે નરકે જાયછે. કદાચ જાળતપનું જોર હોય, તો દેવલોકમાં જાય; તોપણ ક્રિદિવ્યપિ દેવ થાય. તેનો જન્મ દેવગતિમાં પરાધીન અને નીચકર્મે કરવા પૂર્વકે જ્યતીત થાય છે.

પ્રથમ તો આયુષ્ય અદ્ય, તે પણ સાત કારણોથી તૂટેલ આયુષ્યને સાંધા થઇ શકતો નથી. આ વાત જાણવામાં હોય, તોપણ કેટલાક અજ્ઞાની જીવો ખાલચેલામાં પડી સંયમ રત્નને મલિન કરે છે, અથવા તો તેને કાંકરાની કિંમતે વેચી કાઈ નિર્ધન બને છે. કદાચ તેને કોઈ ઉપદેશ આપે કે, 'હું મહાનુભાવ ! ઉત્તમ સામગ્રી મળી છે, હતાં પ્રમાદ કેમ કરે છે ?' ત્યારે તે આરંભ પરિચ્છ મગ્ન સાધુ ધીકતા પકડી નાસ્તિક બની મનગમતો ઉત્તર આપે છે. તે કહે છે:— 'પરલોક છે, તેમાં શું પ્રમાણ છે ? પરલોકથી તો કોઈ આવેલ નથી. શેકટ લોકોને બનમાં નાખવા જેવું છે. કોઈએક માણસે 'પરલોક છે,' એમ જપાટા માર્યો, એટલે બીજા માણસે તે વાત વધારીને ચલાવી. જગત્માં એવા ઘણાં દાખલા છે. જન્મકે એક માણસ, રાત્રીના સમયે સર્વ સૂઈ રહ્યા, ત્યારે વાઘનાં પગલાં ચિતરી પોતે સૂઈ રહ્યો. સવારમાં જે માણસે ત્યાંથી જતા આવતા હતા, તેઓને તે પગલાં ખતાવીને કહેવા લાગ્યો:—જુઓ, આ શું છે ? લોકો ખોલ્યા કે, રાત્રિએ શહેરમાં કોઈ વાઘ આવેલ હોવો જોઈએ. બીજાએ કહ્યું કે રાત્રિએ મારા મનમાં શંકા થઇ હતી કે વાઘ જેવું જનાવર દેખાય છે. ત્યારે ત્રીજે ખોલ્યો કે મેં વાઘના જેવો શબ્દ સાંભળ્યો હતો. તે વારે ચોથાએ કહ્યું કે મેં વાઘ નજરે જોયો હતો. ઇત્યાદિ તમામ વાતો ચાલી, ત્યારે નાસ્તિક ખોલ્યો:—હે બ્રહ્મ ! તું જાણે છે કે વાઘનાં પગલાં મેં મારે હાથે કર્યાં હતાં ? પરંતુ કેટલી બધી વાત ચાલી ? તેવીજ રીતે લોકો પણ પરલોકની વાતો કરે છે. ખાકી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જે સિદ્ધ થાય તે વસ્તુ છે, તે સિવાયની તમામ આજ આજ પંપાજી સમજવી. ખૂબ ખાઓ, પીઓ, અને વિપયસુખ ભોજવો. પરલોક ત્યારેજ હોઈ શકે કે, જ્યારે પરલોકી આત્મા સિદ્ધ થાય. પરંતુ તેજ નથી."

ઇત્યાદિ નાસ્તિકના મતનો આશ્રય સ્વાચારથી પરિબળ થએલ માણસ કરે છે. નીતિમાં કહ્યું છે કે નાસ્તિક મટે વિષાદઃ આચાર એજ

પ્રથમ ધર્મ છે. હિંદુઓ પણ કહે છે કે આણતહાનં જ. પુનઃનિવેદાઃ । આચાર ઈનમાણસને વેદો પણ પવિત્ર કરી શકતા નથી. જો મુનિમાંથી આચાર ગયો, તે મુનિ નહિ, પણ મુનિપિશાચ સમગ્રવો. સૂત્રકારો આચારને મુખ્ય માને છે, કારણકે આચાર વિના વિચારો નહ યાય છે. પૂર્વોક્ત ગાથાની અંદર આચારશબ્દ થએલ, નાસ્તિકનાં વચનેતુ ઉચ્ચારણ કરે છે, એમ કહ્યું છે, તે વાત વર્તમાનકાળમાં પણ અનુભવાય છે. પરિવ્રજધારી કેટલાક જૈન વેષ ધારણ કરનારા કેવા અનર્થો કરે છે, તે આપણે સાક્ષાત્ અનુભવીએ છીએ. આરંભ સમારંભના તેઓ સૂત્રધાર બને છે. મંત્ર, યજ્ઞ, જન, બડીબૂટી અને ઐપધાણયના અધિપતિ બની, નહિ કરવા લાયક કાચો કરે છે; એટલું જ નહિ, પરંતુ શુદ્ધ આચાર-વિચારમાં ઈન પુરુષોની ન્યૂનતા કરવામાં પણ બિલકુલ હકતા નથી. વળી સ્વયં ક્રિયાકાંડ છોડી અન્યથાને ક્રિયાકાંડથી હઠાવે છે.

અતુર્દશી જેવા અત્યુત્તમ દિવસે પણ રાત્રિભોજનાદિક ક્રિયાને છોડી શકતા નથી. પાન સોપારીની વાત તો દૂર રહી, પણ રાત્રે કઢેલ દૂધ પીવામાં પાપ માનતા નથી. સ્વાચારથી દૂર રહેલા જૈન નામધારી કેટલાક શ્રાવકો પણ કેવળ વાતોમાં કહ્યાણ માની પરદૂષણ કાઢવા અતુરાધધારણ કરે છે. પરંતુ સ્વકહ્યાણ કરવામાં મંદમતિ થઈ તે વિચાર અલક્ષ્યને છોડતા નથી. રાત્રિભોજનાદિક તો એક બ્યવહારિક કૃત્ય જેવું થઈ પડયું હોય છે. પોતાનાં ખાળકોને રાત્રિએ મેવા, દૂધ વિગેરે ખવરાવવાની ટેવ પાડે છે. સમ્યક્ત્વમૂલ પારત્રતની રૂઢિને બૂલીને વિકથાની રૂઢિમાં પડેલ હોય છે. વળી પ્રતિક્રમણ અને સામાયિકની રીતભાતને બૂલી અવકાશ મળે, તો મુનિવરોની તુલના કરવા મંડી બચ કે, 'અમુક સાધુ તો આટલું ભણેલ છે, અમુક તો ક્રિયાપાત્ર, અમુક જ્ઞાની, અમુક ધ્યાની અને અમુક ટંટાઓરી.' ઇત્યાદિ જ્ઞાતો કરી મુનિપદની હેલના કરી ચારિત્રમોહનીયકર્મ પાંધે છે. તેઓ એમ સુમને છે કે, અમે મધ્યસ્થ શુદ્ધિથી વિચાર કરીએ છીએ. પરંતુ ખરી રીતે જો તેઓને વિચાર કરવો હોય, તો તેઓએ એમું વિચાર કરવો જોઈએ કે, 'અમારા દિવસો કેવા પ્રકારના બચ છે? અમારા પૂર્વજેએ કેવા કેવા પ્રકારનાં કર્મો કર્યાં હતાં? આજકાલ અમારી પ્રવૃત્તિ કેવી થઈ છે?' ઇત્યાદિ. પરંતુ પૂર્વોક્ત વિચારોને બૂલી પવિત્ર મુનિવરોની કથણીજ કરી ભારે કર્મો યાય છે. આ ખધું પોતાના આચારમાં શિથિલતા ધરાવતું જ કારણ છે. મનુષ્ય નવરો યાય, ત્યારેજ વિકથામાં પડે. પરંતુ જો

સાંસારિક કાર્યથી સાંત થયો કે, તરત સાંખ્યિક, પ્રતિક્રમણાદિ કરે, તે કોઈ હરકત નહિ. દુનિયામાં કહેવત છે કે “ નવરો ખેઠો નખોદ વાળે.” શાસ્ત્રકારો આચારમાં લીન થવાનો ઉપદેશ પણ તેટલાજ માટે કરે છે. જે પુરૂષ આચારને પાળે છે, તે કદાપિ અનર્થ કરતો નથી, નાસ્તિક થતો નથી, પરને અનર્થકર થતો નથી, અને સ્વાત્મકલ્યાણથી વિમુખ પણ થતો નથી. નાસ્તિકના વચનોનું નિરાકરણ.

પ્રથમ શાસ્ત્રકાર નાસ્તિકને ઉપદેશ કરે છે, તે આ પ્રમાણે:—

અદક્ષુ વ દક્ષુવાહિયં સદ્દસુ અદક્ષુર્દસણ ।

હંદિ હુ સુનિરુદ્ધદંસણે મોહણિગ્જેણ કહેણ કમ્મુણા ॥ ૧૧ ॥

દુક્ખી મોહે પુણો પુણો નિન્વિવલ્લસિ લોગપૂચણં ।

एवं सहिते हियासए आयतुलं पाणेहिं संजए ॥ ૧૨ ॥

અર્થાત્—કરેલ મોહનીયકર્મ વડે તારું વિશુદ્ધદર્શન શેષાયેલું હોવાથી, તું અંતર્વસદર્શનાનુયાયી થયેલ છે, તેજ કારણથી તારું સંબોધન સૂત્રકારે ‘હે અધતુલ્ય!’ એવા શબ્દથી કરેલ છે, હજુ પણ તું સર્વજ્ઞતા આજમને પ્રમાણ કર. અર્થાત્ સર્વજ્ઞ દર્શનને ગ્રહણ કર.

દુઃખી પુરૂષ મોહ પામે, મોહવિકલ થઈને સંસારમાં; પરિભ્રમણ કરે, વારંવાર મોહ અને મોહથી દુઃખ થાય છે, તેજ કારણથી મોહને છોડી લોકપૂજમાં મૂંઝવ નહિ. સહિત, એટલે જ્ઞાનાદિ શુભે સહિત અને સંજમી થઈ સર્વ પ્રાણીને ધોતાના આત્મા તુલ્ય હોય અને કોઈ એવને પીડા કરે નહિ.

મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, મિથ્યાત્વમોહનીયની અપેક્ષાએ છે. મોહાધીન પુરૂષો જીવેલા અનર્થ ન કરે, તેટલા આછા છે. સર્વજ્ઞદર્શન ઉપર શ્રદ્ધા પૂર્ણપણાને ઉદય હોય ત્યારેજ થાય છે. જ્યારે નાસ્તિકતા તો સહજ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, ‘પરલોકથી કોણ આવેલ છે?’ ઇત્યાદિ વચનો ઉચ્ચારી દશમી ગાથાની અંદર સિધ્ધિલાચારીએ સ્વયં નહ થવા ઉપરાંત અન્યને શંકાશીલ કરવાના હેતુથી કેટલાક ઉદ્ગારો બહાર કાઢ્યા હતા, તેના ઉપર અચારમી ગાથાની વ્યાખ્યા સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારવામાં આવે તો, પવનથી વૃણુ ઉડી જાય, તેમ પૂર્વોક્ત નાસ્તિકની વાત ઉડી જાય છે. પ્રથમ તો વાઘનાં પગલાં ચિતરવા સંબંધી જે દૃષ્ટાન્ત આપી સત્ય પદાર્થનો અપલાપ કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ છે, તે ક્ષણવાર,

તો ખાલજીવને સંકારીલ કરે, તેમાં આશ્ચર્ય નથી. પરન્તુ, પદાર્થ તત્ત્વના જાણકારને તો આથી હંસી ગાય છે. બલા ! દુનિયામાં વાઘ છે, તો તેની કહપના લોકોએ કરી. વસ્તુ ન હોત તો કદાપિ કહપના પણ થઈ શકતે નહિ. જેમકે શશચંડની કહપના કોઈ પવ્તુ કરતું નથી. પરજોઈ. દુનિયામાં છે, ત્યારેજ તેની કહપના પણ થાય છે. નાસ્તિકે પરજોઈના અભાવ સંબંધમાં એમ ખતાવેલ હતું જે ' પરજોઈ આત્માજ નથી, તો પરલોક ક્યાંથી સિદ્ધજ થશે ? ' આ સંબંધમાં તેને એટલુંજ પૂછવું ખસ થશે કે ' પરજોઈ આત્મા નથી, એવું તને જ્ઞાન ક્યાંથી થયું ? કારણ કે અરૂપી પદાર્થને જલદી નિષેધ કરી શકે, એવું જ્ઞાન તો તેને છે નહિ. ' તે એમ કહેશે કે ' હું તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ વસ્તુને માનું છું, ખાકી કોઈ પદાર્થને માનતો નથી. ' તેના જવાબમાં એટલુંજ જણવું જોઈએ કે ' વાર, પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનેજ માનનાર પિતા, પિતામહ, પ્રપિતામહ, ઇત્યાદિકની સત્તા સ્વીકારે તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી તો સિદ્ધ થશે નહિ. અને બ્યવહારને લોપ થશે. વળી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જેને તે માને છે, તે અપ્રમાણ છે. કે પ્રમાણ ? જે તેને અપ્રમાણ રૂપ માનશે, તો અપ્રમાણથી કોઈ વસ્તુને નિશ્ચય થશે નહિ, અને જે તેને પ્રમાણરૂપ કહેશે, તો ક્યાં પ્રમાણથી તેને પ્રમાણરૂપ કહેશે ? પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી કહેશે, તો તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને, પ્રમાણ અથવા અપ્રમાણરૂપ કહેવા-જતાં અનવસ્થા દોષ આવશે. અને કદાચ જે તેને અનુમાનથી પ્રમાણરૂપ માનવા જશે, તો અનુમાનથી પ્રમાણ રૂપ થયું. આ પ્રમાણે અનુમાન પ્રમાણ સિદ્ધ થયા ખાદ જીવાદિ તમામ પદાર્થો સિદ્ધ થાય છે.

જીવ વિના જગત્ કેવળ જડરૂપ ગણાય. જગત્માં પદાર્થો જે છે. એક ચેતન, બીજો જડ. જડ પદાર્થના સંબંધથી સુક્ષ્મ થવા શાસ્ત્રકારો વારંવાર વિચારશીલ રહેવા લલામલુ કરે છે. ખારમી ગાયની અંદર મોહથી દુઃખ અને દુઃખથી મોહ ખતાવેલ છે. ઠીકજ છે, અજ્ઞાની માણસ દુઃખા-વસ્થામાં વિશેષ મોહીઃખને છે, અને મોહી પુરૂષ પાપ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. પાપ કર્મથી દુઃખ થાય છે. સૂનકાર કહે છે કે તમામ પ્રકારના મોહને છોડીને જ્ઞાન ગુણ સહિત ખનો, અને આપણા આત્માને જેમ સુખ પ્રિય છે અને દુઃખ અપ્રિય છે, તેમ જગત્માં તમામ જીવોને તેજ પ્રમાણે સુખ પ્રિય અને દુઃખ અપ્રિય છે. માટે કોઈને દુઃખ થાય, તેવી પ્રવૃત્તિ કરે નહિ, કેવળ આત્મહિત થાય તે પ્રમાણે વિચરે, જે થોડો ધર્મ પવ્તુ સ્વર્ગનું કારણ છે, તોપણી સાધુધર્મ મોક્ષનું કારણ થાય, તેમાં આશ્ચર્યજ સુ ? કદાચ સુક્ષ્મ ન થાય, તો સ્વર્ગતા અવરૂપ થાયજ. જેમકે:—

ગારં વિ અ આવસે નરે અણુપુત્રિ પાળેહિં સંજણે ।

સમતા સવ્વત્થ સુવ્વતે દેનાણં ગચ્છે સ લોગયં ॥ ૧૩ ॥

સોચ્ચા મંગલાણુ સાસણં સચ્ચે તત્થ કરેજ્જુવક્કમં ।

સવ્વત્થ વિજીય મચ્છરે ઉચ્છં મિક્કલુ વિસુદ્ધમાહરે ॥ ૧૪ ॥

અર્થાત્—ધરમાં રહેનાર ગૃહસ્થ પણ અનુક્રમે દેશવિરતિને પાળતો તેમજ સર્વત્ર સમભાવવાલો એવો વ્રતી પણ દેવલોકમાં જાય છે, તો સાધુની શી વાત ? વીતરાગ દેવનું અનુસાસન (આગમ) સાંભળી, ત્રિલોકના નાથે સ્વાનુભવ પૂર્વક પ્રકાશિત કરેલ સંયમ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરવા ઉચિત કરવો, પામેલ સંયમની રક્ષા કરવી, અને રાગદ્વેષના ત્યાગ પૂર્વક શુદ્ધાહાર એતાલીસ દોષ રહિત લેવો અને તે આહારથી સંયમની ઉચ્ચવળતા વધે તેમ કરવું.

શ્રીવીરપરમાત્માના શાસનમાં પક્ષપાતને દેશવટો મળેલો છે; જે કોઈ ચારિત્ર ધર્મની પાલના કરે, તે સુક્તિનગરમાં જઈ શકે. ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલ પ્રાણી, જે સમભાવમાં મગ્ન થાય, તો તે પણ સ્વર્ગાદિ ગતિ પામી સુક્તિ નગરમાં ધીમે ધીમે જઈ શકે છે. કદાચ ઉચ્ચ ભાવમાં આરૂઢ થાય, તો ભાવચારિત્રના ભેરથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પણ કરે. કેવળજ્ઞાન મળ્યા પાદ શાસનદેવો સાધુનો વેષ અર્પણ કરે છે. કારણ કે ગૃહસ્થાવાસમાં કેવળીનું કોઈ સન્માન ન કરે, અથવા પૂજે નહિ, કિંવા વાદે નહિ, તો કેવળ જ્ઞાનની આશાતના થાય. કારણ કે વ્યવહારનયની પ્રવૃત્તિ અજવાળી છે. ગૃહસ્થ ગમે તેવો જ્ઞાની થાય, તો પણ તે ગુરૂપદને યોગ્ય નથી. તેનાથી ધર્મલાભની આશીષ દઈ શકાય નહિ. બ્યારે સાધુનો વેષ ધારણ કરે, ત્યારે તે ગુરૂપદને યોગ્ય તેમજ ધર્મલાભ દેવાને યોગ્ય ગણાય છે. શ્રાવક પ્રતિમાધારી હોય, સાધુની તુલ્ય આચાર પાળતો હોય અને શિક્ષા કરતો હોય, તો પણ ધર્મલાભ દે નહિ. ધર્મલાભની આશીષ, કે જે સ્વધર્મને હાનિકારક નથી, તેમજ પરને અલાભકર નથી. તેવો ગુલાશીર્વાદ સાધુ આપે છે. પરંતુ વર્તમાનકાળમાં કેટલાક જૈન નામધારી બિચારા ધર્મલાભ હેતાં ડરે છે. કેટલાક શાસ્ત્રના પરિચયથી સમજવા શીખ્યા છે, તે બિચારા અન્ધ પરંપરામાં પડેલા હોવાથી સાડાચાર અક્ષર ખોલી શકતા નથી કેટલાક તો વળી ધર્મલાભ કે જ્ઞને દરેક આચાર્ય મહારાજ સન્માનિત કરેલ છે, તેને નિન્દે છે, તેઓ પણ કર્મક્રિયકમાં દુખેલા છે. ધર્મ-

લાલ સ્થળે સ્થળે સૂત્રની ટીકામાં આપેલ છે. તેના અક્ષરો સ્પુટ છે: દર્શ-
વૈકાલિક સૂત્રના પિંડેપણાધ્યયનની ૧૮મી ગાથાની ટીકામાં સહેતુક ધર્મ-
લાલ આપેલો કહ્યો છે, તથા ઠાણાંગ સૂત્રની વૃત્તિ તૃતીયાધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દે-
શમાં ધર્મલાલ સાધુએ આપેલ છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ટીકામાં અરતિ
પરિષદ કથાનકમાં મહાસરૂપ ધમ્મલાભિષં ઇત્યાદિ સ્પષ્ટ લખેલ છે. તેમ
કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીકેમચન્દ્રાચાર્યકૃત ત્રિપરિશલાકા પુસ્તકચરિત્રાદિમાં
સાધુએ ધર્મલાલ આપ્યાનો અધિકાર યલ્લે ઠેકાલે છે. શ્રીનેમનાથ ચરિત્રના
ત્રિતીયસર્ગમાં ચારદત્ત સંખધી એક શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે:—

તત્રારુઢેન દૃષ્ટશ્ચ કાયોત્સર્ગોસ્થિતો સુનિઃ ।

વન્દિતશ્ચ મયા ધર્મલાભં વસ્ત્વેતિ સોડ્વત્રીત્ ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિક ધર્મલાભનો અધિકાર છે. એ પ્રમાણે દિગમ્બરો પણ
ધર્મલાભને પ્રમાણભૂત માને છે. કદાચ કોઈ કદાચકરસ્ત કહેશે કે 'મૂળ
સૂત્રમાં ધર્મલાલ કયાં છે?' તેના જવાબમાં એટલુંજ જણાવવું ખસ ધરે કે
"મહાનુભાવો! મૂળ સૂત્ર પ્રમાણે તમામ કાર્ય કરતા હો, તો મૂળ સૂત્રમાં તે
છે કે નહિ, એ તમારો પ્રશ્ન સર્વથા અલખત, માનવા લાયક છે. અન્યથા
વિદ્વત્સમાજમાં ઉપહાસ્યને પાત્ર છે. શ્રીવીરહેવના શાસ્ત્રમાં મૂળ સૂત્ર,
નિર્ધુક્તિ, ભાષ્ય તેમજ સૂક્ષ્મ વિગેરે તમામ પ્રમાણભૂત છે. પરમાત્માનું શાસ્ત્ર
આપણને સમદ્રેષ્ય કમ કરવાનું સૂચવે છે. ચાહે કોઈ પણ વ્યક્તિ હોય,
પરંતુ જો તે સમદ્રેષ્યથી મુક્ત હોય, તો તેને મુક્ત સમજવેલ. ભલે શૈવ,
વૈષ્ણવ, બૌદ્ધ, સાંખ્ય, મીમાંસક કે જૈન કોઈપણ હો, પરંતુ સમભાવથી
ભાવિતાત્મક જે હોય, તે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે, એમાં સંદેહ નથી, એવો જૈન
દર્શનની ખૂબી છે. અક્ષત્રાસ સાથે કહેવું પડે છે કે જૈનેતર દર્શનકાર
સૂત્રને ઉપદેશ આપવામાં પાપ માને છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ સૂત્રને ઉપ-
દેશ કરનાર નરકમાં જાય છે' એ પ્રમાણે પણ કહે છે, બીજો—

ન શૂદ્રાય મતિં વચાનોચ્છિદ્દં ન હ્વન્નિષ્ઠતમ્ ।

ન વાસ્યોપાદિશેદ્ધમં ન વાસ્ય વ્રતમાદિશેત્ ॥ ૮૦ ॥

નુસ્યતિ અપ્યાન ૪

સૂત્રને પ્રતિ આપવી નહિ, (અદાસ) સૂત્રને એક આપવું નહિ,
(દાસ હોય તેને આપવું, આવા અશય ટીકાકારે કાઢેલ છે) ઉપરથી
ખરેલ આપવું નહિ, તેમ ધર્મનો ઉપદેશ કરવો નહિ અને તત્તો આદેશ
ન કરવો, અને એ કોઈ કરે તો તે નરકે જાય.

યો હાસ્ય ધર્મમાત્રે ચત્રૈવાદિશતિ વ્રતમ્ ।

સોડસંવ્રતં નામ વ્રમઃ સહ તેનૈવ મહત્તિ ॥ ૮૧ ॥

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૪

જે પુરુષ શૂદ્રને ધર્મ કહે, અથવા વ્રતનો ઉપદેશ કરે, તે પુરુષ અસંવ્રત નામના નરકમાં, તે શૂદ્રની સાથેજ દૂષે છે. અર્થાત્ કહેનાર અને સાંભળનાર બંનેની દુર્ગતિ થાય છે. પૂર્વોક્ત અર્થ ગર્ગ્યસંપિને પણ સમ્મત છે, જેમ કહ્યું છે:—

સ્નેહાહોમાહ મોહાહ ચો વિપ્રોઽજ્ઞાનસોઽપિ વા ।

શૂદ્રાણામુપદેશં તુ વચાત્સ નરકં વ્રજેત્ ॥ ૧ ॥

સ્નેહથી, લોભથી, મોહથી અને અજ્ઞાનથી જે બ્રાહ્મણ શૂદ્રને ઉપદેશ કરે, તે બ્રાહ્મણ નરક પ્રત્યે જાય છે.

સંજ્ઞનો । પૂર્વોક્ત વધુ શ્લોકો આપ જોઈ ગયા, તેમાંના પ્રથમના જે મનુસ્મૃતિના છે, અને ત્રીજો શ્લોકો ગર્ગ્યસંપિને છે. તે વધુ શ્લોકો શૂદ્રને ખુદ્ધિ, ધર્મ અને વ્રત રૂપ રતનની પ્રાપ્તિ ન થવા દેવામાં મોટા વિઘ્નભૂત છે, અથવા કહ્યાણુ રૂપ વાટિકામાં જતા અટકાવવામાં એક કિણ્ના રૂપ છે, અથવા તો કહો કે બ્રાહ્મણોના બુલ્લમના એક નમૂના રૂપ છે. આહો ! જોને ઉપદેશ દેવામાં નરક થાય, ત્યારે તો પછી તે શૂદ્રોનું અન્ન ખાવામાં બાકી પણ શું રહે ? પરંતુ તેઓના પેટ ભરાણુ નહિ, ત્યારે શૂદ્રનું અન્ન પણ પવિત્ર મનાયું, અને શૂદ્રનું કહ્યાણુ કેવળ બ્રાહ્મણોનું પેટ ભરવા ઉપર રહ્યું. હાય સ્વાર્થ ! તે પરમાર્થ જોશે નહિ. નીતિ તને યાદ રહી નહિ. તું લોક વ્યવહારને ભૂલી ગયો. જમાનો આજળ જતાં નીતિને આવે છે. તેની તને ખબર રહી નહિ. પૂર્વોક્ત શ્લોકની ટીકા કરનારે મનુના ઉપદેશથી ઉલટો અર્થ કાઢેલો છે, તે એવી રીતે કે 'વચ્યે બ્રાહ્મણુ રાખી ઉપદેશાદિ તમામ કાર્ય કરવું.' આ પ્રમાણે એક જાતનો દંભ સમજાય છે. ઠાઈ શૂદ્ર પ્રાચક્ષિત દેવા આવેલ, તે પુષ્કળ દ્રવ્ય આપવા તૈયાર થયેલ હોવો જોઈએ, હવે જો ઠોઈ રીતે ન કાઢે, તો સ્વાર્થ સર નહિ. વચ્યે બ્રાહ્મણુ રાખી કાર્ય કરવું, એ વાત મનુજીને સમ્મત હોત, તો તે એક શ્લોક ખીને લખી દેત. ગર્ગ્યાર્થે તો સ્નેહથી, લોભથી, મોહથી, અજ્ઞાનથી ઠાઈપણુ પ્રકારે ઉપદેશ કરે, તો બ્રાહ્મણુ નરકે જાય, એમ લખેલું છે. આ પ્રમાણે લખાણુ પણ ઠાઈ કારણને લખીને થયેલ છે. જેમ બ્રાહ્મણોને અને શૂદ્રોને

વેર થયેલું હતું, તે પ્રભાણે ડોષ સમયપર શૂદ્રોએ-બ્રાહ્મણોનું કાર્ય કરેલું નહિ હોય, તેથી શૂદ્રોને ધર્મોપદેશકારથી દૂર કર્યા હશે. થોડા કાળ સુધી બ્રાહ્મણોએ પણ હિંદુસ્થાનમાં ખૂબ મનમાની ધાંધલ ચલાવી છે; તે વાત મનુસ્મૃતિથી સ્પષ્ટ થાય છે. જ્યારે તેના અધ્યારમાં અધ્યાયમાં કહ્યું છે:—

યજ્ઞશ્રેત્ પ્રતિરુદ્ધઃ સ્યાદેકેનાહ્નગેન ચગ્નઃ ।

બ્રાહ્મણસ્ય વિશેષેણ ધાર્મિકે સતિ રાજનિ ॥ ૧૧ ॥

યો વૈશ્યઃ સ્યાદ્ગૃહપશુર્ધાનક્રતુરસોમવઃ ।

કુટુમ્બાત્તસ્ય તદ્ દ્રવ્યમાહરેદ્ યજ્ઞસિદ્ધયે ॥ ૧૨ ॥

રાજ ધાર્મિક વિષમાન હોય, તે વખતે અને એક અંગ વડે ક્ષત્રિય અથવા બ્રાહ્મણનો યજ્ઞ રોકાયેલો હોય, તો, જે ડોષ વૈશ્ય ઘણા પશુવાળો હોવા છતાં યજ્ઞ ધર્મ માનનાર ન હોય, તથા સોમપન હોય, તો તેના કુટુંબથી તે વસ્તુ હઠ વડે અથવા ચોરીથી કરણ કરવી. આનું કારણ એજ કે શ્રિયાદ કરે તો પણ રાજ તે ધર્મનો હોવાથી પકડાય નહિ. આટલેથીજ બ્રાહ્મણો સંતોષ નથી પામ્યા; તેજ અધ્યાયમાં આગળ જતાં ધાડ પાડવામાં પણ પુણ્ય ખતાવેલ છે:—

યોડસાધુભ્યોર્ધર્મમાંદાય સાધુભ્યઃ સંપ્રયચ્છેતિ ।

સ કૃત્વા હ્રવમાત્માનં સંતારયતિ તાવુભૌ ॥ ૧૧ ॥

જે પુરૂષ, અસાધુ કૃપણ યજ્ઞાદિકર્મથી દૂર હોય, તેની પાસેથી ધન લઈ, સાધુ એટલે કે ઉત્તમ બ્રાહ્મણાદિકને આપે, તે પુરૂષ પોતાના આત્માને તારવા સાથે તેઓ ખન્નેને પણ તારે છે.

ધર્મ્યાદિક વાતો, અસર્વજ્ઞના શાસ્ત્રમાં ઉપલબ્ધ થાય છે. વાચકો! જે ખલાતકારથી ધર્મ થતો હોય તો, કહેવું જોઈએ કે એવા ઉન્મત્ત રાજાઓ પણ હિંદુસ્થાનમાં થઈ ગયેલ છે, કે જ્યાંએ હિંદુ, જૈન અને બૌદ્ધોનાં દેવાલયોને પાયમાલ કર્યા છે; તેમ જોર જુલમથી જ્યાંએ મનુષ્યોને વટલાવ્યા છે, તેઓની પણ સજ્જતિ થવી જોઈએ. પરંતુ યાદ રાખવું જોઈએ કે અન્યાયથી ધર્મ થતો નથી. વીર પરમાત્માનો ઉપદેશ એક વખત તટસ્થ પણ અનુભવવામાં આવે, તો અન્ય ઉપદેશ તુચ્છ લાગશે. પરંતુ જે કુલ ધર્મ હોય છે, તેનું જમે તે પ્રકારે સમર્થન કરવા મનુષ્યોની ખુદ્ધિ થાય છે. નવીન મતાનુયાયી ઠેટલાક પુરૂષોને શાસ્ત્રોના અમુક ભાગ યા રસોડા રચતાં નથી, ત્યારે તેને ફોપક કઢી દૂર કરવા ચેલા કરે છે, અથવા અર્થો ખદલવા પરિશ્રમ કરે છે. ભલા! એટલા પરિશ્રમ ન કરતાં, જે કલ્યાણના અભિલાષી

હોય, તો તેવા પરસ્પર વિરોધવાળાં શાસ્ત્રોના સંસર્જે દૂર તબ્બે, જ્યાં અઘડો રહેજ નહિ. ધર્મશાસ્ત્રમાં હિંસા, મૃપાવાદ, અદ્વત્તઅહિંસા, મૈથુનસેવન અને પરિશ્લિષ્ટ પ્રતિપાદન હોતું નથી. પાંચ મહાપાપનાં કારણો અથવા પાપોનું કોઈ પણ પ્રકારે કથન સંભવેજ નહિ. જે તેનું કથન માલુમ પડે, તો તે શાસ્ત્ર નહિ, પણ શસ્ત્ર સમજવું. વીરપરમાત્માના શાસનમાં પૂર્વોક્ત પાંચ આશ્રવોને ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ છે. ક્યાંય પણ આશ્રવોથી ધર્મ માનવેજ નથી. જૈન સાધુઓને પાંચ આશ્રવોથી દૂર રહેવા સૂત્રોમાં ઠેકાણું ઠેકાણું ઉપદેશ કરેલો છે. ઉત્સર્ગની રક્ષા કરવા માટે ઢોધ સ્થાને અપવાદ પણ ખતાવવામાં આવેલ છે, તો તે પણ ખીબને કલ્પેશકર તો નહિ.

સાધુપદને ચારે વર્ણુવાળાઓ સ્વીકારવાને અધિકારી છે. ગમે તે વર્ણુનો સાધુ થયો હોય, પરંતુ તમામને સરખો હક છે. બ્રાહ્મણુસાધુને બ્રહ્મર્ષિ, અન્યને નહિ. તેમજ બ્રાહ્મણુ તેજ દંડ ધારણુ કરે, અન્ય નહિ, એમ કાંઈ છેજ નહિ. ગમે તે સાધુ થાય, પણ ગુણુધિકથી અધિક માનવામાં આવેલ છે. શરીરાધિક અથવા તો જાતિ અધિક, તે અધિક માનવામાં આવેલ નથી. જ્ઞાનામાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ ગુણો નિર્મળ દેખાય તેનેજ પૂજ્ય, માનનીય, અને સ્તવનીય ગણાય છે. બ્રાહ્મણુ કેવળ શંકરાચાર્ય સિવાય અન્યને નમસ્કાર કરતા નથી, જ્યારે ગિચારા ખીબ સાધુઓ બ્રાહ્મણુને નમસ્કાર કરે છે, ત્યારે બ્રાહ્મણુ ભણાવે છે. ભલા ! ગમે તેવો સાધુ હોય, પરંતુ ત્યાગી છે, કંચન કામિનીનો સંગ છોડેલ છે, તેને નમાવવો ઉચિત ગણાય નહિ. ખુરંતુ અતિ સર્વેન વર્જવા ખતાવેલ છે, છતાં અતિ કરનાર માટે અતિ આચાર અનાચાર ગણાય છે. મહાનુભાવો ! ગુણુનું માન થાય, તોજ વાજખી ગણાય. વિના ગુણુ કલ્યાણુ થાય તેમ નથી. જાતિ, શરીર, આત્મા, વર્ણુ યા કુળથી બ્રાહ્મણુ કહેવાય નહિ. કલ્યાણુ હકથી બ્રાહ્મણુ કહેવરાવે, તો તેમાં કાંઈપણુ કલ્યાણુ નથી. બ્યારે સમ, દમ, વૈરાગ્ય, પરોપકાર અને સન્તોષાદિક ગુણુગણુ પેદા થશે, ત્યારેજ આત્મોન્નતિ થશે. જેની આત્મોન્નતિ થઈ, તે વાસ્તવિક રીતે ઉચ્ચ જાતિવાળો થયો. ગમે તે જાતિનો હોય, પરંતુ ધર્મોપદેશમાં તેમજ પ્રતામાં સમાન અધિકારી છે. જે દર્શનમાં પક્ષપાત છે, તે દર્શન તેટલા વિચારમાં આગળ વધેલ નથી. ખાનખાન કરવું ન કરવું તે માટે કંઈ આગ્રહ નથી, તે તો દેશાચાર, કુલાચાર, સમય અને પ્રેમપર આધાર રાખે છે. ધર્મ સર્વને માટે છે; આવો પક્ષપાત રહિત ઉપદેશ વીરપરમાત્માનો છે. ગમે તે જાતિનો માણુસ ચારિત્ર પાળે, તે સ્વર્ગપવર્ગને

પામે. જાતિનો ઝઘડો આપણે શાંત ચિત્તથી વિચારીએ તો થોડા કાળનો છે. એક ઠેકાણે મેં જ્યેષ્ઠ-વાંચેલ છે, કે પૂર્વે જગત્ એક વર્ણવાણું હતું, તે ગુણ ક્રિયાના વિભાગે ચારભાગેમાં અવસ્થિત થયું, હવે ભલે ચારના ચારસો ભાગ સાચ, તેની દરકાર નથી, પરંતુ ધર્મ ક્રિયામાં અમુક અધિકારી નથી, એમ કહેવું તે બિલકુલ એરવાજળી લાગે છે. સૂર હો કે શનિય હો, ખન્ને આત્મ-વીર્યમાં સરખા છે. ઉત્તમ કુળ ક્ષત્રિયોણું છે, તેજ સરસ્વતી તમામ તીર્થકરોનો જન્મ તેજ કુળમાં થયો છે. તથાપિ સૂર કુળનો હલ્લુ કમ નથી. જે કોઈ આત્મવીર્યનો ઉપયોગ કરશે, તે કર્મનો ક્ષય કરશે. અથવા કર્મ ખાંધશે. ધર્મ રસ્તે ઉપયોગ કરે, તો મુક્તિ અને અન્ય રસ્તે ઉપયોગ કરે, તો ભુક્તિ ખસ! પ્રસંગોપાત આટલું કહી પુનઃ શ્રીવીરપ-રમાત્માનો અથવા સ્વપભદ્રેવ પ્રભુનો ઉપદેશ સંસારની અસારતાનો સૂચક છે તે, ખતાવવામાં આવે છે. ...

કર્મ ભોગવવામાં એકાકીપણું.

• સન્નં નચા બાદિઠિર્ ઘમ્મઠ્ઠી સ્વહાણવીરિણ્ ।

• ગુત્તે જુત્તે સદા જયે આંયપરે પરમાયતઠ્ઠિવે ॥ ૧૫ ॥

• વિત્તં પુસવો ચ નાર્હાઓ તં ઘાલે સરણં વિ મન્નદ ।

• एते मम तेषु वी जर्हं नो ताणं सरणं न विज्जइ ॥ ૧૬ ॥

અર્થાત્—હેમ, જેમ અને ઉપાદેય પદાર્થને જાણીને સત્ય સર્વજ્ઞે કહેલા માર્ગનો આશ્રય લે, ધર્મોર્થો તેમજ બળવીર્યને નહિ ગોપવતાં તપસ્યા કરે, વળી મન, વચન અને કાયાના અયોગ્ય વર્તનને રોકનાર, જ્ઞાનાદિ ગુણ સંપન્ન, આત્મા અને પરખન્નેની ઉન્નતિ કરવામાં સદા યતનવંત, તથા મોક્ષાર્થી, (૧૫) વળી સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય, ગો, મહિષી વિ-ગેરે જનાવરો, અને માતા પિતાદિ જ્ઞાતિઓને ખાળજીવ સરજી માને છે. 'એ મારા છે,' 'હું તેઓનો હું,' એ પ્રમાણે સમજે છે. રોજના ઉપદ્રવમાં અથવા દુર્ગતિમાં જમન કરતી વખતે પૂર્વોક્ત દ્રવ્યાદિ પ્રતિખન્ધક નથી, એ પ્રમાણે જ્ઞાનાભાવને લીધે સમજી શકતો નથી. (૧૬).

પંદરમી જાયામાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, સાંની પુરપ સાન વડે વસ્તુતરવને જાણીને સર્વજ્ઞના માર્ગને પ્રમાણ કરે. પ્રમાણ કરવા માત્રથી સતોષ ન માને, પરંતુ ધર્મોર્થો ઘઈ ચારિત્રધર્મ પ્રત્યે આત્મવીર્યનો ઉપયોગ કરે. અર્થાત્ કર્મ ક્ષય કરવા માટે અમોઘ સત્ત્વ ક્ષમ તપનો

આદર કરે. તે તપ પણ વિચાર પૂર્વક જ કરે કે જેની આદર અન્ય જીવને ખિલકુલ પીડા થવા પામે નહિ. સંસારમાં ઘણા જીવો રાજ્યના; સ્વર્ગના તેમજ ધનના આકાંક્ષી બની સદાપ તપ કરે છે. કેટલાક તો છઠ્ઠાપ-જીવની વિરાધના પૂર્વક પંચાગ્નિ તપ કરે છે, વળી કેટલાક આસાનીઓ તો નર્મદા નદીની સેવાલ અને માટી ખાધને રહે છે, તેઓને જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી, મહાપાપ ખાંધે છે. સેવાલમાં અને માટીમાં અનન્ત અને અસંખ્ય જીવો રહેલા હોય છે, તેનો તેઓ નાશ કરે છે. જે કે તેઓ કટક્રિયા કરે છે, અને રસાદિકનો ત્યાગ કરે છે, તેથી ભવાન્તરમાં રાજલક્ષ્મી વિજેરે પામે, પરંતુ પાપાનુબન્ધી પુણ્ય હોવાથી, તેવા રાજ્યોને પણ સ્વાર્થી મનુષ્યોનો સંગ મળવાથી ધર્મ સાધનને પદ્ધતિ અધર્મ સેવન કરે છે, અને ગિચારા નરકાદિ દુર્ગતિમાં જઈ જટલું સુખ અનુભવેલું હોય છે, તે કરતાં અનન્ત દુઃખ અનુભવે છે. તેવા સદાપ તપ તો અનર્થનું મૂળ થાય છે, તેથી તપસ્વી પુરુષોએ અન્યને પીડા કરે, એવો તપ કરવો નહિ. હમેશાં મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગને અશુભમાર્ગથી ખચાવી શુભ માર્ગમાં જોડવા, અને નિરંતર સ્વપરના કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરવો. તમામ સાંસારિક સુખોનો ત્યાગ કરી મુક્તિના સુખ પર ધ્યાન દેવું. તમામ સુખ નાશવંત છે, તથા દુઃખ ભિન્નિત છે, તેટલા માટે જ્ઞાની પુરુષ હેય અને ઉપાદેય વસ્તુને ધ્યાનમાં રાખી તે કરણી કરે, કે જે કરણી મુક્તિમાર્ગને સરલ કરે. અને જીવને મુક્તિમંદિરમાં લઈ જાય. પરંતુ ૧૬ મી ગાથામાં લખેલ અશરણને શરણ માનનાર જીવો જગત્માં ઘણા એક છે. કનક, પશુ અને માતા પિતાદિ કોઈને શરણુભૂત થયાં છે? કલા, સ્વકીય શરીર તો શરણુ થતું નથી, તો પછી અન્ય વસ્તુઓ તો કયાંથી શરણુ થાય? પરંતુ અજ્ઞાન, જેવી રીતે જીવોને અધારમાં લમાડે, તેમ તેઓ ભમે છે. મોહરાજી નવી નવી મુક્તિઓથી જીવોને દ્વંસાવી સ્વરાજ્યની ખહાર તેઓને જવા દેતો નથી. સંસાર છોડનાર કેટલાક પુરુષો ગિચારા મોહના ક્ષંદમાં ફસી, મૂળ માર્ગથી ખસી, ઉલટા માર્ગમાં જઈ પડે છે. ન તો સાધુ, અથવા ન તો શૃંગસ્થ, ખન્ને પક્ષોથી પરિભ્રમ્ત થઈ સંસાર-સમુદ્રમાં ગોથાં મારે છે, તેનું મૂળકારણ આપણે ક્ષણવાર શાંત ચિત્તથી નિહાળીએ તો અજ્ઞાનજ છે. અહિંઆ કેટલાએક જીવોને શંકા થવાનો સમય છે કે 'કેટલાક સાધુ, સૂત્ર ચિદ્ધાતના જાણુ, અને પદ્મીપર હોવા છતાં પણ કોઈ વાર કર્મના અક્રમાં આવી અનર્થ કરે છે. તેનું શું કારણ?'

આ શંકાના સમાધાનમાં એમ સમજવું જોઈએ કે, તેઓને દ્રવ્યજ્ઞાન છે, પરંતુ સ્પર્શજ્ઞાન નથી. જોના કુદ્યાદર્શીમાં સ્પર્શજ્ઞાન પ્રતિબિંબિત થયેલ છે, તે સાધુ કદાપિ અનર્થ કરે નહિ. કદાચ થઈ જાય, તો તેવી ખાખતને વિષ સમાન સમજી છોડી દે.

આર્દ્રકુમાર, અરલુકસુનિ અને નન્દિષેલુ જ્ઞવાપણ્ એકવાર કર્મના થોગે પતિત થયા, તથાપિ પતિતાવસ્થામાં પણ અપતિત જ્ઞવા. તેઓ કેવળ કર્મરૂપ હેતુ દેવા ખાતર રોગની માફક લોગ લોગવતા હતા. તે પ્રમાણે વર્તમાન કાળમાં થઈ શકેલું દુર્ઘટ છે. પરંતુ 'જગ્યા ત્યાંથી સવાર,' એમ ધારી ચેતે, તેને જ જ્ઞાની અને દયાની સમજવો. પરંતુ લોકને ઠગવા અસતીની માફક દંભ સેવે, તેનું ઉલ્લેખલોકમાં અકલ્યાણ છે. કારણ કે, પાપીનું પાપ છાનું રહેતું નથી. પાપ પ્રકટ થવાથી આ. ભવ યથો, તેમ પરભવમાં પણ તે પાપના કટુકળો લોગવવાં પડે છે. જરા સ્વયં એકાંત ખેતી વિચાર કરે તો જીવ કદાપિ પાપ કરે નહિ. પરંતુ 'ધકેલ પંચા દોહસો' ની માફક કરનાર જીવ અશરણને શરણ માને છે, શાસ્ત્રકારો તેને મૂર્ખ સમજી છે. જે વસ્તુને, સંબંધી માનવામાં આવે છે, તે વાસ્તવિક રીતે સંબંધી નથી. જેમ કહ્યું છે:—

ક્ષત્રિ સહાવતરલા રોગજરામંગુરં ક્યં સરારં ।

દોષદં વિ ગમણસીલા ણો કિષ્કિ હોજ્જ સર્વવા ॥ ૧ ॥

તેમજ વળી,

માતાપિતૃસહસ્રાણિ પુત્રદારશતાનિ ચ ।

પ્રતિજન્મ નિવર્તન્તે કસ્ય માતા પિતાપિ વા ॥ ૧ ॥

સ્વભાવે અંચળ એવી ક્ષત્રિ, તથા રોગ અને જરા વડે વિનશ્વર શરીર, એ બંને પણ જ્ઞવાના સ્વભાવવાળાં છે, તેમાં કિંચિત્ માત્ર સંબંધ મદ શકતો નથી.

દરેક જન્મમાં માતાપિતાદિ ભિન્ન ભિન્ન હોયરો થયા, તેમ પુત્ર અને સ્ત્રી પણ સેંકડો યથા, માટે કોની માતા અને કોના પિતા? કેવળ કર્મકૃત સંબંધ છે, તે કંઈ શરણ મદ શકે નહિ, આજ વાત સૂતકાર પણ કહે છે:—

અઘ્માગમિતં મિ ના દુદ્ધે અહવાં ઉષ્કમિતં મવંતિષ ।

પગસ ગર્ભીય આગતી વિદુમંતા સરણં ન મજદ ॥૧૭૦॥

સઘ્વે સંયક્તમ કવિયાં અત્રિચ્છેણ દૂહેણ પાણિણો ।

હિંહંતિ ભયાત્કાં સદા જાઈ જરા મરણેહિં મિદ્દુતા ॥ ૧૮ ॥

અર્થાત્—પૂર્વોપાર્જિત અશાંતોવેદનીય કર્મના જોરથી દુઃખ આવવા સમયે અથવા ગમે તે કારણોથી આયુષ્યકર્મ ક્ષીણ થવા સમયે અને મરણ સમયે વિદ્વાન્ પુરૂષો વિચાર કરે છે કે, ‘જીવ કરેલાં કર્મો એકલોજ લોગવે છે. ગતિ અને આગતિ પણ કર્મોનુસાર એકલોજ કરે છે. ધન, માલ, પુત્ર, પરિવાર, માતા પિતાદિ કોઈ રક્ષણ કરી શકતું નથી. કેવળ મોહનીય કર્મના જોરથી અશરણને શરણ મનાયછે. જાણકાર પુરૂષો ધનાદિને શરણ માનતા નથી.

સર્વ જીવો સ્વ સ્વ કર્મોનુસાર એકેન્દ્રિયાદિ ચેનિચ્છેમાં પરિભ્રમણ કરે છે, ત્યાં અવકાશ્ય દુઃખો વડે દુઃખી થતા પ્રાણીઓ ભયાકુલ થઈને જ્યાં ત્યાં ભરે છે. તેમ જાતિ, જરા અને મરણાદિ વડે ઉપદ્રવ પામતા મૂર્ખો પીડા પામે છે.

દુઃખને સમયે દરેક જીવો મણુને યાદ કરે છે, સંસારને અસાર સમજે છે, ત્યાંજી પુરૂષોને ધન્યવાદ આપે છે અને ત્યાંજ ભાર્ગવે પસંદ કરે છે. તેવીજ રીતે આયુષ્યની સમાપ્તિ સમયે અશુભાત કરે છે. હાય ! હવે માઈ શું થશે ? ધન, માલ, પુત્ર, પરિવાર કોઈ સાથે આવશે નહિ. કરેલ કર્મનાં કડુ-કડો એકલાને લોગવવાં પડશે. કોઈ પણ મદદગાર ખની શકતાં નથી. જન્મકે—

एकस्य जन्ममरणे गतयश्च शुभाशुभा मवावर्ते ।

तस्मादाकालिकदितमैकेनैवात्मनः कार्यम् ॥ ૧ ॥

જન્મ મરણ એકલાને, યાય છે, ભવાવર્તમાં શુભાશુભ ગતિઓ પણ એકલોજ કરે છે, તેજ કારણથી જન્મથી લઈ મરણ પર્યંત એકલાએ આત્મહિત કરવું. તેમજ—

एकौ करेइ कर्म फलमवि तस्तिक्कउ समणुहवइ ।

एकौ जायइ मरइ य परलोयं एकओ जाइ ॥

એકલો કર્મ કરે છે, તે કર્મનું ફળ પણ એકલોજ અનુભવે છે, એકલો મરે છે તેમજ એકલો જન્મે છે, અને પરલોકમાં પણ એકલોજ જાય છે.

પૂર્વોક્ત વાત જીવે સ્વયં અનુભવેલ છે, પરંતુ સમયપર ભૂલી જાય છે. દુઃખના સમયે અથવા મરણ સમયે યાદ આવે તો તે શા કામનું ? અગ્નિ લાગ્યા પછી કૂવો મોલ્લો કામનો નથી. પ્રથમથી કરેલ કાર્ય કામ આવે છે; તેજ કારણથી શાસ્ત્રકારો ભવ્ય જીવેને નવી નવી યુક્તિઓ પૂર્વેક સમજાવે છે, પરંતુ ભારે કર્મો જીવો સમજતા નથી. મરણ સમયે રૂએ, તેથી શું થનાર

છે ? ઉલટું હાય હાય કરી ખમણું કર્મ ખાધે છે, માટે બ-ધ સમયે ચેતવું અને ઉદય સમયે શાંતિ પૂર્વક વેદવું. જીવો સહજ ભાવથી જ કર્મ ખાધે છે, તે શેતાં પણ છૂટતાં નથી. અદારમી ગાથામાં સ્પષ્ટ બતાવેલ છે કે, જીવો સં-સારરૂપ મહાસાગરમાં સ્વકૃત કર્માનુસાર એકેન્દ્રિય અવસ્થામાં અવ્યક્ત દુઃખો સહે છે, કે જે દુઃખો નારકીના જીવોથી અનન્તગુણાં છે. જાતમ સ્વામીએ પ્રભુને પૂછ્યું કે, ' મહારાજ ! નિગોહના જીવોને કેવું દુઃખ છે ? ' તેના ઉ-ત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે, ' હે જાતમ ! નારકીના જીવો તીવ્ર અશાંતવેદનીય અનુભવે છે. તે કરતાં અનન્ત ગુણું દુઃખ નિગોહના જીવો અનુભવે છે. તે નિ-ગોહની અન્દર આ જીવ ઘણો કાળ રહ્યો, અનુક્રમે અકામનિર્જરાના જોરથી વધતાં વધતાં આ સમય આવ્યો. હવે જે ધારે તેમ કરી શકે તેમ છે; પરંતુ ભાગ્ય વિના કાંઈ બની શકે નહિ. મળેલ સામગ્રી વ્યર્થ બન્ય તેમ તો નહિ, પરંતુ તેજ સામગ્રી પુણ્યહીનને ઉલટી પડિણુમે છે. આજકાલના કેટલાક જીવો બિચારા ધર્મકરણી કરવી તો દૂર રહી, પણ બીજા કરનારને પણ ક્ષેપ, વ્યાખ્યાન અથવા ગુપ્ત મિત્ર મંડળ દ્વારા નિન્દે છે, ત્યારે બીજા જીવો પ્રમાદાધીન થઈ સમય ચૂકે છે. આ જીવર નીચેનું દૃષ્ટાંત ખાસ વિચારવા જેવું છે:—

“ એક વેપારીની સ્ટીમર, કે જે હીરા, માણિક્ય, ચાંદી અને સુવર્ણ વિગેરે એક અખજ રૂપિયાનો માલ લઈને ચીકાગોથી ઉપડી હતી. તે રસ્તામાં અનેક ઉપદ્રવોને દૂર કરતી, ખારામાં સડીસલામત આવી પહોંચી. સ્ટીમર સડીસલામત આવી પહોંચવાની ખુશાલીમાં બહાર (અવાજ) થયા. તે શેઠે કાને સાંભળ્યા. તેના કમાને શેઠને ઘરે જઈ સ્ટીમર ખંદરમાં આવી પ-હોંચવાની ખબર આપી અને તેની સાથે સામાન ઉતારવાને માટે પણ કહી ગયા. શેઠને તે વાતની ખુશી થઈ; પરંતુ તે સમયે શેઠ પોતાના મિત્રો સાથે સોગઠા-ખાજની રમત રમતો હતો. તેથી કોઈ ખુનીમને હુકમ કરી શક્યો નહિ. ‘ આ ખાજ પૂરી કરી હમણાજ ઉઠું છુ, ’ એમ વિચાર કરી, આજ રમતોજ રહ્યો; પરંતુ આનંદમાં અને રમત ગમતમાં જે કાળ ગયો, તેની ખબર રહી નહિ. થોડી વારમાં સૂચે અસ્ત થયો. દીવાળગી થઈ ગઈ. શેઠે વિચાર્યું કે પ્રાતઃકાળ થતાં જલદી માલ ઉતારવાનું કામ કરીશું, બીજું કામ નહિ કરીએ; એમ વિચારી થોડી વાર ગપાટા હાંકી શેઠજી ભવનમાં થયન કરવા પધાર્યા. રા-ત્રીના દશ વાગે અકસ્માત્ આંધી ચડી. વીજળી થવા લાગી. મેઘરાજ મોટા ગડગડાટથી આકાશમાં ત્રાસદાયક ગર્જના કરવા લાગ્યો. પવનવિચિત્ર ગતિવા-જો થયો. જીર્ણ મકાનો જમીનદોસ્ત થવા લાગ્યો. સમુદ્રના કલ્લોલો શેલરૂપની

ઉપમા વસન કરવા લાગ્યા. નાવ અને સ્ટીમરો હીંચકાની માફક ઝુલવા લાગી. ખાંધેલ ખાંધનોથો મુકા ચમ્પ ખંદરની ખહાર નિકળી પડી. પેલા ખેલાડી શેઠની સ્ટીમર પણ માલ સહિત સમુદ્રમાં કોડા કરવા લાગી, એટલે કે, જાણે 'મારો શેઠ રમે છે. તો હું પણ કેમ ન રમું?' એમ ખતાવતી હોય, તેમ દેખાવા લાગી. ખોજ તરફ શેઠની નિદ્રા હડી ગઈ અને શેઠ વિચાર વમળમાં પડ્યો કે, 'આ તોફાનમાં સ્ટીમર બચવી મુશ્કેલ છે, છતાં જાણે તો એક લાખ રૂપિયાનું દાન ગરીબ લોકોને કરીશ. એક લાખ રૂપિયા દેવની લલિતમાં, એક લાખ રૂપિયા ગુરૂભક્તિમાં, એક લાખ ધર્મોન્નતિમાં અને એક લાખ વિવાદો વર્જની સહાયતામાં, એમ પાંચ લાખ રૂપિયા ખરચીશ. હે પ્રભો! હે શાસનદેવો! કોઈ રીતે મારી સ્ટીમર સહીસલામત રાખો.' ! ઇત્યાદિ વિચારમાં પડેલ છે, તેટલામાં સ્ટીમરરક્ષકો શેઠ પાસે ખરાખર ૧૧૧૧ વાગ્યે આવ્યા અને સમાચાર આપ્યા કે, 'મહારાજ સ્ટીમર ખારાથી ખહાર નિકળી ગઈ, તેનો કાંઈ પત્તો નથી કે, કઈ દિશામાં ગઈ? અમે એક ઠલાક સુધી મરણનો ભય દૂર કરી મહેનત કરી, પરંતુ દેવકૌપ આગળ મનુષ્યોનો ઉપાય નહિ.' આમ કહી તેઓ ઘર તરફ ગયા. પેલી અનાથ સ્ટીમર પાણી પીને ઢૂળી મરી.

પ્રાતઃકાળમાં શેઠ સમુદ્ર કિનારે જઈ તપાસ કરે છે, પરંતુ તેનું નામનિશાન પણ કાંઈ મળ્યું નહિ. અશ્રુપાત કરતો શેઠ ઘર તરફ સિધાવ્યો. જૂઓ, વીમા ઉતરી ગયા, હજારો ખરાખા કાખ્યા, સહીસલામત ઘર પર આવી, પરંતુ માલ ઉતારવા સમયે પ્રમાદ કરવાથી કેટલું ખર્ચું નુકશાન થયું. લેણદારો ઘર પર આવ્યા, તુરતજ દીવાળું નિકળ્યું, અને લાખોની આખર ઠોડીની થઈ."

વાચક! શેઠનું અસ્તિ વાચી તમે શેઠને જરૂર મૂર્ખ ગણશો, પરંતુ જો તેનો ઉપનય વિચારવામાં આવે, તો તે શેઠ કરતાં સંસારી છવો અધિક મૂર્ખ છે, એમ હૃદયાદર્શમાં સ્પષ્ટ માલૂમ પડશે.

સંસારી છવોની સ્ટીમર નિજોદ રૂપ ચીકાગોઠી ચાલી છે, જ્યાં તે અનંતકાળ સુધી પડી રહી હતી. ત્યાંથી પૃથ્વીકાય, અપકાય, અગ્નિકાય, વાહકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ રૂપમહાસાગરમાં અસંખ્ય કાળ રહી, ત્યાંથી કથંચિત્ત ખેંદ્રી, તેષ્ટ્રી અને અતુરિન્દ્રિયરૂપ કાળાપાણીમાં સંખ્યાતો કાળ વીતાવ્યો. શુભ યુગ્ય રૂપ પવનના બેરથી સ્ટીમર આગળ વધી. પંચેન્દ્રિયના અનેક લેહો છતાં ચાર લેહોરૂપ ખરફના પહાડોમાં અચડાતી અચ

ડાતી મનુષ્ય લોકે રૂપ પીસ્તાળીસ લાખ ચોળનના વિસ્તારવાળા મહારામુ-
દ્રમાં આવી પહોંચી. અનાર્થ દેશ રૂપ ભયંકર ખરાબાઓ ઐર્ણધી ન્ધ
આર્થ દેશ રૂપ શાંત સમુદ્રમાં દાખલ થઈ. જે કે શાંતિ પ્રધાન તોપણ સમુદ્ર,
તેમાં પણ કેટલોક ભાગ અનાર્થ પ્રાયઃ બિલ્લ, પુલ્લિંદ, નાહાલ, કાહાલ,
ખર્ખર, ક્ષેનિક, કેવર્ત, ખસિક, લખ, મખ, વિગેરે ગંભીર તોફાનોને દૂર કરી
ખાસ ઉત્તમ કૃષ્ણ રૂપ સમુદ્રના કિનારા ઉપર આવી છે, પરંતુ ઐરી,
શીળી વિગેરે, પાંચ વર્ષ સુધી, અનેક કુદસોલોની માળામાં સ્ટીમર
ગોયાં મારે છે, ત્યાંથી કથયિત આગળ વધી, તે યુવાવસ્થારૂપ તો-
ફાની ખાડીમાં સ્ટીમર સહીસલામત પહોંચી. ત્યાં કર્મયોગે અશાતાવેદની-
યના પ્રબળ જ્વરથી ગલિક, કોઈ, શ્વેતાદિ ૧૮ મહાકોઈ, ચોરાશી પ્રકારના
વાયુનો ઉપદ્રવ, ઉદરરોગ, જ્વર, અતિસાર, કાસ, શાસ, ભગંદર, હરસ,
શિરોરોગ, કપાલરોગ, નેત્રરોગ, કર્ણરોગ, કુંઠમાળ, તાલુશોષ, ગ્રિહ્વારોગ,
દંતરોગ, ઓષ્ઠરોગ, મુખરોગ, કુક્ષિગુળ, હૃદયગુળ, પીઠગુળ અને પ્રમેહાદિ,
પાંચ કરોડ, અડસક લાખ, નવાહું હબર, પાંચસો ચોરાશી રોગ, કે જે
ઐદારિક શરીરમાં સત્તા રૂપે રચા છે, તેઓ વિમ્લ કરે. તેઓ પણ પૂર્વ પુ-
ષ્ટ્યના ઉદયથી દૂર રહી સ્ટીમર ખંદરમાં આવી જબી રહે. હવે માલ ઉતાર-
વાને સમયે પંચ પ્રમાદ, તેર કાઠિયા, જે અશુભ કર્મરૂપ છે તેઓ, મહા
ખરાબાઓ ઐર્ણગી આવેલ સ્ટીમરમાં રહેલા પંચ મહાનત, અથવા દ્વાદશ
મત રૂપ અમૂલ્ય રત્ન તેમજ દાન, થીલ, તપ, ભાવ, જ્ઞાન, ધ્યાન, પરો-
પકાર, સ્વસ્વરૂપ ચિન્તાન વિગેરે રત્નાવલીને ઉતારવાની વાત તો દૂર રહી,
પરંતુ દર્શનપણુ કરવા દે નહિ. અનેક વિકલ્પો કરે. પેલા ખલાસીઓ પોકાર
કરી કહે છે કે 'મહારાજ ! સ્ટીમર ઘણાં ઘણાં કંટોથી કિનારે આવેલ છે, માલ
ઉતારી દારિદ્ર દૂર જશે. કદાપિ દુઃખ નહિ રહે,' પરંતુ ભારે કર્મો જવ હોવાથી
ખલાસીનાં હિતકર વચનોને એક કાને સાંભળી બીજે કાનેથી કાઢી નાંખે
છે. અથવા તો ઉત્તર આપે છે કે 'આ ખાલ પૂરી કરી ઉતારું છું.' પરંતુ
તેમ કરતાં તો સૂર્ય અસ્ત થાય અને રાત્રી પડે, તેમજ તોફાનમાં તમામ
માયમાલ થાય.

હવે, મનુષ્ય જન્મ રૂપ અહીંમાં સ્ટીમર સમજવી. અને ગુરૂ વચન,
તે ખલાસીનાં વચન બહુવાં. સંસારરૂપી ખાલ, તેમાં રાગદ્વેષ રૂપ પાસા;
તેમજ સોળ કપાય રૂપ સોળ સોગઠાં બહુવાં, સૂર્યસ્ત તે પ્રત્યોધાસાવ
સમજવો. અને રાત્રી તે ત્રિધ્યાત્મ સમજવું. અકસ્માત્ તોફાન જે થયું,

તે મરણ સમય બાણવો. પ્રાણી જે ન સમજે તે સ્ટીમર ત્યાંથી ચાલી જવાની, ફક્ત લાભ માન તેજ થવાનો કે પ્રથમ સ્ટીમર ચાલી ન હતી, ત્યારે તે અવ્યવહાર રાશિવાળો ગણાતો હતો, જ્યારે હવે તે વ્યવહારરાશિમાં ખલ થયો. આ પ્રમાણે જીવ પાછો અનન્તો કાળ રખડવાનો. માટેજ જ્ઞાની પુરૂષો વારંવાર નવી નવી યુક્તિઓ આપી સમજાવે છે કે, 'હે ભાઈ ! પ્રગાઢ ન કર, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયની પવિત્રતા કર. પરભાવમાં તારું કલ્યાણ નહિ થાય. સ્વભાવમાં મજા થા. વિઠવાને છોડ. તું લેખદ્વારા, વ્યાખ્યાન દ્વારા, પરનિન્દા ન કર. સ્વનિન્દા આરમ્ભેય માટે કર. સર્વ જીવો સ્વકૃત કર્મોનુસાર ફળ પામે છે, સમય ઉત્તમ છે, જયો સમય મળશે નહિ.' સૂત્રકાર વળી વિશેષ દૃઢતા માટે કહે છે:—

इणमेव खण विद्यागिया णो सुलभं योहिं च आहितं ।

एवं सहिए हिवासए आहिजिणे इणमेव सेसगा ॥ १९ ॥

अभविंसु पुरावि भिक्षु वे आएसावि भवंति सुव्वता ।

एघाइं गुणाइं आहुते फासवरस अणुधम्मचारिणो ॥ २० ॥

અર્થાત્—પામેલ સમયને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી સુંદર સમજો. સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ સુલભ નથી. એમ શ્રીઋષભદેવ સ્વામી કહે છે. માટે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયવાળો મુનિ ઉત્પન્ન થએલ પરિપક્વોને મહત્ત્વ કરે. પૂર્વેકિત વાત શ્રીઋષભદેવની માફક ખાઠીના તીર્થકરો પશુ કહે છે.

હે સાધુઓ ! પૂર્વ કાળમાં થઈ ગએલ અને હવેપણી થનાર તમામ પ્રધાન મતધારી જિનેશ્વરોએ પૂર્વેકિત ચારિત્રના ગુણો કહ્યા છે. તમામનો સિદ્ધાંત એજ છે કે, 'જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના તેજ યુક્તિમાર્ગ છે. અર્થાત્ તીર્થકરોની દેશનામાં લેલ નથી. અલ્પજ્ઞની કલ્પનામાં લેલ છે. ૨૦

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ રૂપ સમય અતિ ઉત્તમ પામવામાં આવ્યો છે, અને શુભ સામગ્રી પ્રાપ્ત થવી એ શુભ કાલની સિદ્ધિ સૂચવે છે, જ્યારે અશુભ સામગ્રી અશુભ ફળને મેળવી આપે છે. શ્રીઋષભદેવ સ્વામી ઘાતાના પુત્રોને કહે છે કે:—'હે મહાનુભાવો ! દ્રવ્યથી ત્રસપાશુ, પંચેન્દ્રિય પદુતા, સુકુલોત્પત્તિ તેમજ મનુષ્યજન્મ વિગેરે, વળી ક્ષેત્રથી આર્ય-ક્ષેત્ર. ભારતગૃમિની અન્દર ૩૨ હજાર દેશો છે. તેમાં આર્યક્ષેત્ર ૨૫૫૫ છે. ખાઠીના અનાર્ય, તે આર્ય ક્ષેત્રમાં જન્મ થવો મુશ્કેલ છે. કદાચ તેને

લાભ થયો એમ ધારે, તો કાળથી અવસર્પિણી થોથા આરાને સમય માત્ર થવો મુશ્કેલ, કે જે સમયે ધર્મકરણી સુગમ રીતે થાય છે. ભાવથી શાસ્ત્રશ્રવણ, ધર્મશ્રદ્ધા, આરિનાચરણ અને કર્મક્ષયોપશમાનુસાર વિરતિ પરિણામ વિગેરે સમય મળેલો છે. દ્રવ્યસામગ્રી ક્ષેત્રસામગ્રીની ખાસ અપેક્ષા રાખે છે. જે ક્ષેત્રમાં ધર્મ અર્થા નથી હોતી, તે ક્ષેત્રમાં દ્રવ્યસામગ્રી અનર્થને પેદા કરે છે. દ્રવ્યસામગ્રી અને ક્ષેત્રસામગ્રી બંનેનો સમાગમ થાય, પરંતુ કાળસામગ્રી ન હોય, તો કાર્યસિદ્ધિ યદ્ય શકે નહિ. કારણ કે, જે કાળમાં તીર્થકરોનો ભ્રમ હોય, અથવા સુનિહિત આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, મુનિવરોનો ભ્રમ હોય, તો છવો પૂર્વોક્ત બંને સામગ્રીયોનો લાભ લઇ શકે. અન્યથા મળેલી સામગ્રી પણ વ્યર્થ જાય.

પુણ્યયોગે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ રૂપ ત્રિપુટીની સામગ્રી મળી, છતાં તેમાં સૈન્યનાયક ગુણ્ય લાભ ન હોય, તો ત્રિપુટીની સામગ્રી કાર્ય સિદ્ધિમાં અસાધારણ કારણરૂપ યદ્ય પડતી નથી. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, અને કાળની સામગ્રી વિના સૈન્યનાયક લાભ પણ લાવના રૂપ રહી જાય છે. અર્થાત્ ચારે સામગ્રીએ કાર્યસિદ્ધિ કરવા સમર્થ છે. આ ચારની અંદરથી એકની પણ ગેરહાજરી કાર્યમાં કુરાળ બની શકતી નથી. માટે હે ભગ્યે! દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી આ સમય ઉત્તમ છે. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ સુલભ નથી. તમામ તીર્થકરો પોત પોતાના શિબ્યોને પૂર્વોક્ત રીતે કહે છે. તે પ્રમાણે હું તમને કહું છું. ભૂત, ભવિષ્ય તીર્થકરો પણ તેજ પ્રમાણે ઉપદેશ કરે છે. તેમાં કોઈ તીર્થકરનો મતભેદ નથી. સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્-દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્ર તેજ મુકિતનો માર્ગ છે, એમ તમામ તીર્થકરો ખતાવે છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ સ્વયં સમ્યક્, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના કરી સુખત થયા. સુખતાના પ્રભાવે જન્મવપુણ્ય યદ્ય નિર્વાણનો લાભ પામ્યા છે.

શ્રીતીર્થકર દેવોનો જન્મ ઇતર લોકિક કેવોની માફક જન્મવની વિરમ્બના વેરવા માટે થતો નથી. કેટલું પૂર્વ જન્માન્તરમાં વીસ સ્થાનક તપની આરાધના કરી, જે પુણ્ય મહર્થ એકઠો કરેલ, તેના ભેરથી પ્રાધિલા તીર્થકર નામકર્મને ખપાવવા માટે તે થાય છે, જન્મથી લઇ નિર્વાણ પર્યન્ત તેઓ 'સર્વિન મનન કરવા લાયક છે. ઇતર દેવો' તે જન્મથી લઇ પરલોક ગમન સુધી ક્રીડા-વિનોદ અને પરસ્પર વિરોધિ વાક્યાદિથી અપ્રમાણિક પસાર થયેલું ભેવાય છે. આ કલાની પુષ્ટિને માટે આપણે શ્રદ્ધિ છે. દશાવતારોત્ સક્ષિત વર્ણન અવલોકન કરીએ.

વી પ્રાયશ્ચર્ય સમજી શકશે કે પૂર્વોક્ત વાક્ય ક્યાં સુધી સત્ય છે ?

—૬૬—+દશાવતારનું વર્ણન.+—૬૬—

વેદાનુદરતે જગન્નિવહતે મૂગોલમુદ્વિમ્બતે

દૈત્યં દારયતે વલિં હલયતે ક્ષત્રક્ષયં કુર્વતે ।

પૌલસ્ત્યં જયતે હલં કલયતે કારુણ્યમાતન્વતે

સ્નેહ્યાન્ મૂર્છયતે દશાકૃતિકૃતે કૃષ્ણાય તુભ્યં નમઃ ॥૧॥

મત્સ્યઃ કૂર્મો વરાહઃ્ચ નરસિંહોઽય ચામનઃ ।

રામો રામઃ્ચ કૃષ્ણઃ્ચ બુદ્ધ કલ્કો ચ તે વસ ॥૨॥

ધમ.

પ્રથમનો શ્લોક જ્યદેવે ગીતગોવિંદમાં આપેલ છે. તેમાં દશ અવ-
તારનું પ્રયોજન ખાતાવેલ છે, પરંતુ જ્યાં સુધી પ્રત્યેક અવતારનું દ્વંદ્વ
કર્તાત ન અપાય ત્યાં સુધી શ્રોતૃવર્ગને સ્પષ્ટ રીતે સમજણ પડે નહિ.
દાનુદરતે એ વાક્ય મત્સ્યાવતારનું વૃત્તાંત સૂચવે છે. શંખ નામે દૈત્ય
નારે વેદોને લઈ રસાતલમાં પેહો, ત્યારે પૃથ્વી નિવેંદ થઈ. હવે દેવ
નનમાં વિચાર્યું કે 'હુષ્ટ દૈત્યે અનર્થ કર્યો; માટે શંખદૈત્યનો નાશ કરવો, અને
દેવોને પાછા પૃથ્વીતલ ઉપર લાવવા.' એમ વિચારી મત્સ્યાવતાર
ધારણ કરી રસાતલમાં જઈ, દૈત્યને મારી વેદોને પાછા પૃથ્વી પર લાવ્યા.
૨ પહેલા અવતાર.

મીનને અને ત્રીને.

એક વાર પૃથ્વી ખાતાલમાં જવા લાગી ત્યારે, ભગવાને કૂર્મ અવ-
તાર ધારણ કરી તેને પીઠ પર ધારણ કરી, અને વરાહરૂપ ધારણ કરી
તે દાદોથી પકડી રાખી. તે કારણથી કૂર્મ અને વરાહનો અવતાર લીધો
૩ બીજા અને ત્રીજા અવતાર.

ચોથો.

હિરણ્યકશિપુ દૈત્યનો નાશ કરવા માટે ચોથો નરસિંહનો અવતાર લીધો,
તેનું વૃત્તાંત આ પ્રમાણે:—દૈત્યો પ્રાયઃ શિવભક્ત હોય;છે; તેઓ શિવની
આરાધના કરે છે. કોઈવાર હિરણ્યકશિપુ દૈત્યે શિવની સંપૂર્ણ રીતે
ત્રિકા કરી. તેથીશિવે પ્રસન્ન થઈ વચન આપ્યું કે, 'તારું મૃત્યુ, સૂકાથી યા
લીલાથી, અગ્નિથી યા ખાણીથી અથવા તો દેવ, દાનવ યા તિર્થંચ કોઈથી

પણ થઈ શકશે નહિ.' હવે હિરણ્યકશિપુનો પ્રહલાદ નામનો પુત્ર વિષ્ણુ-ભક્ત થયો. તે વાત હિરણ્યકશિપુના બાલુવામાં આવવાથી પોતાના દેવ-શિવનો લોપ કરવાના અપરાધમાં તેણે પ્રહલાદને ખૂબ માર્યો, પાંખ્યો તેમજ ફેટ્યો, પરંતુ તે તો 'વિષ્ણુ વિષ્ણુ' એમજ ઘોલતો રહ્યો, તેથી તેના શરીરમાં પ્રહાર લાગ્યા નહિ. વિષ્ણુએ તેના સત્વથી ખુશી થઈ વરદાન આપ્યું કે 'તું ઇન્દ્ર થઈશ.' તે પ્રમાણે ઈન્દ્ર થયો, છતાં તેને તે પીડા કરવા લાગ્યો, એટલે ભગવાને તરસિંહનું રૂપ ધારણ કર્યું. મુખ સિંહનું અને શરીર પુરુષનું કરી હિરણ્યકશિપુ દૈત્યને હાથના નખો વડે પગ નીચે ઢખાવી વક્ત્રસ્થળ ચીરી મારી નાંખ્યો. મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ અને નરસિંહ, આ ચાર અવતારો કૃતયુગમાં થયાં.

પાંચમા.

હવે પાંચમા વામન અવતારની થોડી વાત વિચારશીલ વાચક-વર્ગની આગળ રજુ કરવામાં આવે છે. બલિ નામનો દૈત્ય ઇન્દ્રપદની પ્રાપ્તિ માટે સો યજ્ઞ કરવા પ્રયત્ન કરતો હતો, આ પ્રયત્નમાં તેણે ૯૯ યજ્ઞો તો નિર્વિદન રીતે પૂર્ણ કર્યાં. પછી જ્યારે છેલ્લો યજ્ઞ શરૂ કર્યો, ત્યારે દેવે વિચાર્યું કે, મેં પ્રહલાદને ઇન્દ્રપદ આપેલ છે, તેને હાડી આ, તે પદ લઈ લેશે, તેથી મનમાં ગુસ્સો ઉત્પન્ન થયો. હવે બલિને શિક્ષા કરવા માટે વામનરૂપ ધારણ કરી યજ્ઞસ્થાન પ્રત્યે આવી કહ્યું કે:— 'હે દાનેશ્વર ખજાણે! યજ્ઞવિધાયક! દાન કરવાનો સમય હમણાં છે.' બલિ ખેલ્યો:— 'હે બ્રાહ્મણ! શું માગે છે?' વામને કહ્યું:— 'રહેવાને માટે સાડા ત્રણ ડગલાં જમીન.' બલિએ તે આપી. તેટલામાં ક્રોધે બલિને કહ્યું:— 'મહારાજ! આ અસલમાં બ્રાહ્મણ નથી, પરંતુ વિષ્ણુએ વામન બ્રાહ્મણનું રૂપ કરેલ છે.' તે વાત જાણી બલિ ગુસ્સામાં આવ્યો. તેટલામાં વામનાવતાર ધારણ કરનાર દેવે ત્રણ કુમરો સમગ્ર પૃથ્વી લઈ લીધી. અર્ધી ડગલા માટે હવે બલિને કહે છે:— 'રે દુષ્ટ! પીઠ ધર.' એમ કહી પીઠ પર પગ દીધો. તેથી બલિ પાતાળમાં ગયો. મરતી વખતે બલિ ખેલ્યો:— 'લોકો કેમ જાણશે કે બલિ આવા પ્રકારનો થયો, માટે કાંઈક યાદગીરી હોવી જોઈએ.' ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું કે:— 'દીવાળીના ચાર દિવસો સુધી તું રાજ અને હું દ્વારપાળ,' એવું વરદાન આપ્યું, ઇત્યાદિ.

છઠ્ઠો.

છઠ્ઠો અવતાર રામ અર્થાત્ પરશુરામનો થયો. તેનું વૃત્તાન્ત આ

પ્રમાણે છે:-સહસ્રાર નામનો ક્ષત્રિય હતો. તેની ખહેન રેણુકા હતી. તે રેણુકાને ખળાતકારથી જન્મદક્ષિ ઋષિ પરણ્યો. હવે સહસ્રાર જન્મદક્ષિના આશ્રમે ગયો; ત્યાં ખન્નેને જોલતાં સાંભળી સહસ્રાર ક્ષત્રિય હોવાથી કુદ્ધ થયો. સ્વાભાવિક રીતેજ ક્ષત્રિયો શૌર્ય ગુણવાળા હોય છે. તેથી જન્મદક્ષિને સંતાપ્યો, અને રેણુકાને દુઃખી કરી. એટલા માટે દેવે તેને ઘેર જન્મ લઈ પરશુરામ થઈ સહસ્રારને મારી એકવીસ વાર નિઃક્ષત્રિય પૃથ્વી કરી.

સાતમો.

રાવણુદૈત્યે પૃથ્વી પર ભારે ઉપદ્રવ કર્યો, ત્યારે દેવે રામનો અવતાર લઈ રાવણુને માર્યો. વામન, પરશુરામ અને રામ એ ત્રણ અવતારો ત્રેતાયુગમાં થયા.

આઠમો અને નવમો.

કંસાદિ દૈત્યોને મારવાને ભગવાને કૃષ્ણઅવતાર ધારણુ કર્યો. પુદ્ગલવતાર શીતળદ્રુપ, તેણે મ્લેચ્છોનાં મન્દિરો વધાર્યાં. કૃષ્ણાવતાર અને પુદ્ગલવતાર દ્વાપરયુગમાં થયા.

દસમો.

મ્લેચ્છોનો નાશ કરવા કળિયુગનો કહ્મી અવતાર થયો.

પૂર્વોક્ત દશે અવતારો ધારણુ કરનાર સર્વજ્ઞ, ઈશ્વર, સર્વશક્તિમાન, જગત્કર્તા, અવિરોધવાક કહી શકાય કે નહીં? તેનો વિચાર પક્ષપાતરહિતપણે કરવામાં આવે, તો તેમાં નિંદા કે વિકથા નથી. વસ્તુનો વિચાર કરવો તે મનુષ્ય માનવો ધર્મ છે.

પ્રથમ મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ અને નરસિંહ એ ચારે અવતારોની મી-માંસા મધ્યસ્થ ભાવથી કરીએ. શંખ નામે દૈત્ય વેદોને લઈ પાતાળમાં પેશી ગયો. તેથી વેદોને પૃથ્વી પર લાવવા માટે ભગવાનને માછલીના પેટમાં જન્મ લેવો પડ્યો! બલા, સર્વજ્ઞ અને જે સર્વશક્તિમાન હોય, તેણે તો પ્રથમથી વિચાર કરવાનો હતો, કે શંખ નામે દૈત્ય ઉત્પન્ન થશે, તે સર્વોધાર વેદોને ઉપદ્રવ કરશે, માટે જન્મ લેવો પડશે. તેના કરતાં બહેતર હતું કે, શંખ નામે દૈત્યનો જન્મજ થવા દેવો બેઠતો નહોતો; કારણ કે જગત્ કર્તૃત્વ-ધર્મ, અવતાર ધારણુ કરનાર દેવની અન્દર છે, એ પ્રમાણે તે દેવને માનનારાઓ માને છે. પ્રથમ તો મૂળ વાતજ ઠીક છે કે નહીં, તેમાંજ શંકા છે, કારણ કે શંખ નામનો દૈત્ય વેદને પાતાળમાં લઈ ગયો, તો તે અર્થ

૩૫ વેદોને લઈ ગયો કે શબ્દાત્મક ? અથવા તો પુસ્તકાકાર વેદોને ? ધારે કે તે અર્થે ૩૫ વેદોને લઈ ગયો, તો-તેથી કાંઈ મૂળ વેદનીહાનિ થતી નથી. જ્યારે શબ્દાત્મક તો લેવાય તેમ નથી. કેમકે શબ્દ તો ક્ષણિક છે. હવે ધારે કે પુસ્તકાકાર વેદોને લઈ ગયો, તો હજારો પ્રતિયો લખાએલી છે. તેમાંથી એક લઈ ગયો તો શું હાનિ ? ઇત્યાદિક વિચાર કરતાં મત્સ્થાવતારનું પ્રયોજન ઠીક માલૂમ પડતું નથી.

હવે ખીજે અને ત્રીજે કૂર્મ અને વરાહનો અવતાર પૃથ્વી રક્ષાતળ જઈ રહી હતી, તેને ધારણ કરવા માટે થયો. કૂર્મ પીઠ ઉપર પૃથ્વીને ધારણ કરી રાખી. હવે સવાલ એ થાય છે કે, કૂર્મ કેના આધાર ઉપર રહ્યો ? કદાચ કહેશે કે, તે ઈશ્વરરૂપ હોવાથી સ્વતાંત્ર નિરાધાર રહી શકે, કારણ કે ઈશ્વરમાં સર્વ શક્તિયો વિષમાન છે. વાહ ! જ્યારે ઈશ્વરમાં સર્વ શક્તિયો છે, તો પછી અવતાર વિના શું ઈશ્વર પૃથ્વીને નિરાધાર નહિ રાખી શકતે ? શા માટે ગર્ભનાં દુઃખો તેમજ તિયેંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થવાની ઠાશીશ કરી ? તેના વિચાર સ્વયં વાચકવર્ગે કરવો.

હવે વરાહ પૃથ્વીને પોતાની બે દાદામાં પકડી રાખી, ત્યારે પૃથ્વીને પકડનાર તે વરાહ બોલો કયાં રહ્યો હતો ? તેના વિચાર પણ કરવા જવો છે, કારણ કે પૃથ્વી તો તેની દાદામાં રહેલી હતી.

નરસિંહ અવતાર ધારણ કરી, શિવભક્ત હિરણ્યકશિપુને માર્યો અને મહુલાદને ઇન્દ્રપદ આપ્યું. તો આનો વિચાર કરતાં એમજ સિદ્ધ થાય છે કે, ભક્તજનોને પદપ્રદાન કરનાર અને અભક્તોના જન લેનાર વીતરાગ ગણી શકાય નહિ. મત્યુત પૂજી રાગી દેવી સિદ્ધ થાય છે. વામનરૂપ ધારણ કરી બલિને માર્યો, તેના કરતાં કદાચ બલિને જન્મ ન આપ્યો. હોત તો શું 'ખોટું હતું' ? વામનરૂપ ધારણ કરવું, ભિક્ષા માગવી, ત્રણ ડગલે પૃથ્વી લઈ લેવી, બલિની પીઠ ઉપર પગ મૂકી તેને ખાતાળમાં પહોંચાડવો, વળી તેના મરણ સમયે વરદાન આપવું 'કે દીવાળીના સમયે તારી પૂજા થશે, હું દ્વારપાળ થઈશ,' ઇત્યાદિ અસંખ્ય વૃતાન્ત સર્વજ્ઞભાવમાં સંક્રાંતિ ઉત્પન્ન કરે છે. પરંતુરામ નામને અવતાર કવિયોના નાશ માટે થયો, તેજ કારણથી ગ્રાહણ અને કવિયોમાં વેરભાવ થયો, તેને લઈને ૨૧ વાર નિઃકવિય પૃથ્વી યઈ. વળી અવાન્તરમાં અપ્રાહ્ણણી પૃથ્વી થવા પામી. એક મ્હોટો જીલમ થયો. જમદગ્નિનો જીલમ

વિચારી તેને દંડ દીધો હોત, તો પૂર્વોક્ત અનર્થ થવા પામત નહિ. આવા પ્રકારના જુલમને કરનારનો પક્ષ કરવા જન્મ ધારણ કર્યો, તે કથાથી સિદ્ધ થાય છે. જો અવતારની કથા સાચી હોય, તો ભગવાન સર્વજ્ઞ અને સર્વ શક્તિમાન સિદ્ધ થઈ શકે નહિ. સર્વજ્ઞ હોય તે તો પરસ્પર વિરોધી કાર્યને પ્રથમથી જોઈ લે, વળી સર્વશક્તિમાન જન્માદિના કુથલામાં પડે નહિ. એક સામાન્ય પુરૂષ પણ થોડા કાર્ય માટે મોટો અનર્થ કરે ખરો કે? કદાપિ નહિ. સ્વયં કર્તા જ્યારે કાર્યરૂપ થાય તો પછી અન્ય કર્તા કેણુ ગણાશે? તેવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. કર્તા પણ કાર્યરૂપ થાય તો અનવસ્થાદ્વય અનાયાસ ઉપસ્થિત થાય છે.

બીજા અવતારો પણ દેવની મહત્તા સૂચવતા નથી. ઉદાહરણ અદ્વપક્ષતા અને અવિવેકિતા સમજાવે છે. રાવણને મારવા રામનો અવતાર થયો. રાવણ સીતા મહાસતીને હરણ કરી ગયો, રામચન્દ્રજીએ તેને ઠેકઠાણે તપાસમાં નિકળ્યા. કથાચિત્ર ખખર મળી, સૈન્ય એકઠું કરી રાવણને માર્યો, ઇત્યાદિક વાતોથી સિદ્ધ થાય છે કે, અવતાર ધારણ કરનાર દેવમાં સર્વજ્ઞતા હતી નહિ. હા! રામચન્દ્રજીએ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી ચારિત્ર લીધું. ત્યારબાદ તપસ્યા વડે કર્મને ક્ષય કરી દેવળી થયા. તે વાવ જૈન સિદ્ધાન્ત અનુસાર ઠીક છે. અન્ય વાતો અવિવેકિતા સૂચવે છે.

કંઈને મારવા કૃષ્ણાવતાર, અને જુહાવતારના, કાર્યોને દૂર કરવા કલકી-અવતાર થયો. અહીંઆં વાયકે વિચાર કરવો જોઈએ કે જુહાવતારને શીતલ સ્વરૂપ માનેલ છે, તેણે મ્લેચ્છોનાં મન્દિરો વધાર્યાં; એ વાત કેમ થયે? વળી એક અવતારે મ્લેચ્છોનાં મન્દિરો વધાર્યાં; ત્યારે બીજો અવતાર થયો, તે મ્લેચ્છોનો નાશ કર્યો, તે પણ પરસ્પર વિરોધી વાત સમજાય છે. જો અવતારોની વાત કલ્પિત કરે; તો તમામ મહિમા કલ્પિત થાય. જો અવતારોની વાત સાચી હોય, તો ઇશ્વર થઈ પ્રાકૃત પુરૂષોની માફક દુઃખપરપરા વોરે છે, તેમ માનવામાં કાંઈ હરકત નથી. જન્મ, જરા, મરણાદિનાં દુઃખો દૂર કરવા ઇશ્વરનું સેવન, તેની ભક્તિ, અને તેનાં વચનો પર વિશ્વાસ રાખી મનુષ્યો ધર્મધ્યાન કરે છે, તેજ ઇશ્વર જો જન્મ મરણાદિ દુઃખોથી પીડિત હોય, તો અન્યભક્તોનાં જન્મ, મરણાદિ દુઃખો દૂર કરવા શક્તિમાન થઈ શકે નહિ. જન્મમાં રાગ, દ્વેષ, મોહ અને અજ્ઞાનાદિ ગુણો નથી, તે જન્મ મરણાદિ ક્લેશોથી પીડિત થતો નથી. તેનાં વચનો પર વિશ્વાસ રાખનાર જન્મ, મરણાદિ ક્લેશોથી મુક્ત થઈ શકે છે. રાગ

દેવાદિ દ્વયભ્રોથી દ્વિપિત જીવો જરૂર જન્મ ધારણ કરે છે. જન્મ, મરણાદિક કરનાર ઈશ્વર વણાય નહિ. ઈશ્વર કોઈનું ભણું ભૂંડું કરતો નથી. માત્ર કેવળજ્ઞાન સમયે જ્યાં ભાવ દેખેછે; તેવું કથન કરે છે. જીવોને હિતકર ઉપદેશ કરે છે, તે પણ અતીત અને અનાગત તીર્થકરોથી જીદા પ્રકારનો તે નહિંજ. કારકેર વાક્યો તેા અદ્વૈત, અવીતરાગ અને અસર્વજ્ઞોનાં હોયછે, પરન્તુ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી વીતરાગ ભગવાનનાં હોતાં નથી. કારણકે તેઓને ત્રિકાળનું જ્ઞાન છે. તેથી તમામ જિનવરો મુક્તિનેા માર્ગ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનેજ ખતાવે છે. તેના પર શ્રદ્ધા કરનાર સમ્યક્ત્વી ખની નિયમિત કાળમાં મુક્ત થાય છે. માટે ભગવાંનું પોતાના પુત્રોને ઉપદેશ છે કે ' હે મહાનુભાવો ! અત્યુત્તમ સમય તમારે હાથ લાગેલ છે. ' તેજ ઉપદેશ વીર પ્રભુએ પણ ગણધરોને કર્યો અને પછી તેજ ઉપદેશ ગણધરોએ સ્વશિષ્યગણને આપ્યો. હવે ત્રીજાં ઉદ્દેશાનો સમાપ્તિ સાથ ધીજી અધ્યાયની સમાપ્તિમાં કહેલું છે:—

તિવિદેણ વિ પાણમાહણે આયહિતે અણિયાણ સંવુદે ।

एवं सिद्धा अणंतसो संपद् जे अणागया वरे ॥ २१ ॥

एवं से उदाहु अणुत्तरनाणी अणुत्तरदंसी अणुत्तरनाणदंसणे धरो ।

अरहा नायपुत्ते भगवं वेसालिए वियाहिये त्ति येमि ॥ २२ ॥

અર્થાત્—મન, વચન, અને કાયાએ કરી કોઈ જીવને હજી નહિ, વળી આત્મહિત કરનાર, અનિદાન સંવૃત્ત મુનિ, સિદ્ધિપદને પામેછે. અનંત કાળે અનંતા જીવો સિદ્ધ થયા, અને વર્તમાન (એટલે કે ઋષભ અથવા મહાવીરના ઉપદેશ સમયે અથવા તેા મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્રોમાં મુક્તિમાર્ગ શરૂ છે, તેની અપેક્ષાએ કરી કહેલ છે કે,) મુક્તિ પામે છે. વળી અનાગત-કાલમાં મુક્તિ પામશે. પાંચ મહાવતોના પાલન સિવાય અન્ય મુક્તિ-માર્ગ નથી. (૨૧) પૂર્વોક્તિ ત્રણે ઉદ્દેશામાં કહેલ આચારને આચરનાર મુક્તિ ગયા છે, જાય છે અને જશે. તેમ શ્રીઋષભદેવ સ્વામીએ પોતાના પુત્રોને કહ્યું, તેજ અર્થ શ્રીવીરસ્વામીએ સુધર્મા સ્વામીને કહ્યો. ધૂન્ય, સાતનન્દન, પ્રધાન કેવળજ્ઞાન અને પ્રધાન દર્શનને ધારણ કરનાર, તેમજ વિશાળ કુળ, વિશાળ બુદ્ધિ, વિશાળા માતા અને જેનું વિશાળ વચન છે, એવા નૈશાલિક-ભગવાને પ્રરૂપેલ છે. (૨૨)

પ્રથમ મહાવ્રત મૂળ સૂત્રમાં ઘટાવેલ છે, તેની પાલના બે કે વિસ્તારથી નહિ, તોપણ તિવિદ્યેન એ પદને લીધે ૮૧ ભાંગાએ કરીને તો અવશ્ય કરવી, એમ સૂચવેલ છે. સામાન્યથી જીવના ૯ ભેદ:—પાંચ સ્થાવર, અને ચાર વ્રત. જેમકે—પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ વાયુ અને વનસ્પતિ; તથા ક્ષીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પચ્ચંદ્રિય; એ પ્રમાણે મળી નવ પ્રકારના જીવોને મન, વચન અને ક્રયાએ કરી મારવા નહિ, ત્યારે તેના ૨૭ ભાંગા થાય. તેને કૃત, કારિત અને અનુમતિનો ત્યાગ હોવાથી ૮૧ ભાંગા થાય છે. અર્થાત્ નવ પ્રકારના જીવોની મન, વચન અને ક્રયાથી હિંસા, કરવી નહિ, કરાવવી નહિ અને કરનારને સારો બહુવો નહિ.

પ્રથમ મહાવ્રતની રક્ષા માટે ધર્મ ચાર મહાવ્રતોની ખાસ અપેક્ષા છે. સિવાય પ્રથમ મહાવ્રતની નિર્વિદ્ય રીતે રક્ષા થઈ શકે નહિ. માટે એક કહેવાથી પાંચ મહાવ્રતો સમજવાનાં છે. પાંચ મહાવ્રતોથી દશ પ્રકારનો યતિધર્મ સચવાય છે, તેની રક્ષા મુક્તિપદનું સાક્ષાત્ કારણ છે. દશ પ્રકારનો યતિધર્મ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ દર્શન વિના હોય નહિ, તેટલા માટે દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ સત્તતથી મુક્તિનું કારણ છે. તે પ્રમાણે શ્રીમહાવીર દેવે બહુ આદરી સ્વશિષ્યો પાસે પ્રવૃત્ત છે. ઋષભદેવ ભગવાને પૂર્વોક્ત વૈતાલિક અધ્યયન અષ્ટાપદ પર્વત પર કરતે અપમાનિત કરેલ પુત્રોને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવા માટે કહેલ છે. તે અધ્યયન સાંભળી વૈરાગી થયેલા અને આ અધ્યયનની વ્યાખ્યા પૂર્વે ઘટાવેલા, ક્રોધ માન, માયા, અને લોભના સ્વરૂપથી જેણે ક્રોધ માન, માયા અને લોભને કમ કરેલ હોય, તેઓને માટે હવે સામાન્ય ઉપદેશ ત્રીજા પ્રકરણની અંદર શરૂ થશે.

ગીબું પ્રકરણ સમાપ્ત.

ત્રીજું પ્રકરણ.

જીવો અનાદિ કાળથી સંસાર ચક્રમાં ભ્રમણ કરે છે, તેમાં કોઈ કોઈવાર સ્વસ્વ કર્મોનુસાર વિનય, વિવેક, અને વિષા વિગેરે સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરે છે, તો કોઈ કોઈ વાર ચોરી, જારી અને અન્યાયાદિ દુર્ગુણો મેળવે છે, જેના પરિણામે શુભ ગતિ અથવા દુર્ગતિ પામે છે. એ પ્રમાણે ચારે ગતિ રૂપ વિશાલ ચૌટાની અંદર વેપારી ખની નવા નવા વેવો ધારણ કરે છે.

શેઠ કિંવા વાણીતર, કચી કિંવા વિક્રચી, વાણ કિંવા વાણક, રોગી કિંવા નિરોગી, શોકી કિંવા ઉત્સાહી, સંતાપી કિંવા સંતોષી, કુરૂપી કિંવા સુરૂપી, ધની કિંવા નિર્ધન, વિરાગી કિંવા સરાગી, વિપયી કિંવા નિર્વિપયી, લોભી કિંવા અલોભી, માની કિંવા અમાની, માયી કિંવા અમાયી અને મોહી કિંવા અમોહી ઇત્યાદિ ઉલટપાલટ અવસ્થામાં હેખાવ દે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ તેમાંનું કાંઈ પણ તેનું સાચું સ્વરૂપ નથી. તે તમામ અવસ્થાઓ શુભાશુભ કર્મને લીધે થયેલી હોય છે. કર્મ, એ જીવ ઉપર અનાદિ કાળથી લાગેલો એક જખરજસ્ત લેપ છે. તેમાંથી જેમ જેમ જૂના પડદા (પોપડા) ઉખડતા જાય, તેમ તેમ નવાં દળીયાં દાખલ થતાં જાય છે. તે લેપને રાજદ્રેપ રૂપી ચીકાશનો મોટો ટેકો છે. જે તે ટેકો ક્રમ થાય; તો ધીમે ધીમે કર્મ રૂપી લેપ દૂર થવા સંભવ છે. જ્યાં સુધી રાજદ્રેપ રૂપ ચીકાશની ન્યૂનતા થતી નથી, ત્યાં સુધી કર્મ પુદ્ગળનાં દળીયાં ક્રમ થતાં નથી. તેથી કરીને જીવ ચોરાશી લાખ જીવ્યોનિયોમાં અરઘટ (રેંટ) ન્યાયને અનુસરીને પરિભ્રમણ કર્યો કરે છે. માટે પ્રથમ તો અનાદિ કાળના કર્મ લેપની દૃઢતાના કારણભૂત જે રાજદ્રેપ રૂપ ચીકાશ છે, તેની ઓછાશ કરવા માટે વિચારશીળ થવું જોઈએ. અનુકૂળ વસ્તુ ઉપર રાજ અને પ્રતિકૂળ વસ્તુ ઉપર દ્રેપ થાય છે, પરંતુ તેમ થવામાં મુખ્ય કારણ તપાસીશું, તો તે મોહ મહારાજનો પ્રપંચ જ છે. આ મોહ રાજનો પ્રપંચ કેટલો બધો પ્રબળ હોય છે. તે લગાર તપાસીએ.

—: મોહપ્રપંચ. :—

બુદ્ધાં બુદ્ધાં રૂપે.

મોહ રાજનુ એક છત્ર રાજ્ય દુનિયાના ચારે ખુણામાં પ્રચંડ આરા પ્રવર્તાવી રહ્યું છે. તે મોહ મહારાજ્યને જગતના જીવો પાસેથી દાન, શીલ, તપ અને ભાવના આદિ શસ્ત્રો છીનવી લીધાં છે. એટલુંજ નહિ, પરંતુ ખીચારા જીવની પાછળ ઈર્ષ્યા, નિંદા, વિક્રંધા, અને વનિતા રૂપ ચાર જસૂસો સ્વ-તાંત્ર રીતે ઢોડાવેલ છે, કે જ્યાં કરીને જીવ બૂલે ચૂકે પણ પૂર્વોક્ત શસ્ત્ર રાખી શકે નહિ. કદાચ એમ છતાં કોઈ રાખે, તો તે ચારે જસૂસો તે જીવની પાસેથી શસ્ત્ર છોડાવાને કોશીશ કરે, તેનાથી અવશ્ય ફતેહ પામેજ, તેમ છતાં ફતેહ ન પામે તો, પોતાના સ્વામી કામ અને ક્રોધાદિને સૂચવે કે:- આ જીવે અનુક શસ્ત્ર હાથમાં લીધેલું છે. આ પ્રમાણે ઈર્ષ્યાદિ વલ્લભાઓ પાસેથી જ્ઞાન થતાંજ કામ, ક્રોધાદિ તેણીના પતિઓ તુરતજ ત્યાં જઈ શસ્ત્ર ખૂંચવી લે છે. કદાચિત્ તેમ છતાં પણ જીવ ખડુંજ આગ્રહ કરે, તો દાન, શીલ, તપ અને ભાવના આદિ સત્ય શસ્ત્રોને છીનવી લઈ અસત્ય શસ્ત્રો તેના હાથમાં આપે છે, કે જને પરિણામે તે જીવ ખીચારા ખીજ હજારે જીવોને વિકાસ પનાવી પોતાની સાથે દુઃખના ભાજન ખનાવે છે. તેની પાસે બ્રહ્મચારીનાં તમામ ચિહ્નો હોવાથી તેમજ લોકોની નજરમાં તે બ્રહ્મચારીના નામથી ઓળખાતો હોવાથી ભદ્રિક લોકો એમ સમજે છે કે, આ પુરૂષ શીલશસ્ત્રવાળો હશે, પરંતુ ઈર્ષ્યાદિ ચાર જસૂસોના પતિ કામ, ક્રોધાદિએ સત્ય શીલશસ્ત્રને ખદલે દંભ રૂપી અસત્ય શસ્ત્ર તેના હાથમાં આપેલું હોય છે. તેને લીધે આ જીવ કામ ચેષ્ટા ગુપ્ત રીતે કરી પોતે દુરાચારી અનેલ છતાં પોતાના આત્માનું બ્રહ્મચારીપણું ખતાવવા ચતુરાઈ કરે છે. તેવીજ રીતે દાની તેમજ તપસ્વીનું નામ ધારણ કરી, દંભ રૂપ અસત્યાડંબરમાં પડી જીવ ખીજ લોકોને ઠગે છે. આવા અસત્યાડંબરમાં પડેલા જીવો મોહરાજની ગુપ્ત પોલીસનું કામ ખજવે છે. યોગી ખની લોગીનાં કામ કરે છે. શાસ્ત્ર અને ઉપદેશદ્વારા જીવોને મોહ મહારાજના ભક્તો ખનાવે છે. અસત્ય કાર્યોથી આત્મકલ્યાણ ખતાવે છે. દાખલા તરીકે:- ખલિદાન, ચક્રકર્મ, શ્રાદ્ધાદિ કાર્યોમાં હિંસા કરનાર સ્વર્ગલાગી ખને છે. તેમજ મરનાર પશુ પણ ઉત્તમ જાતિ પ્રાપ્ત કરે છે; એવું લોકોને ભરમાવે છે. વળી વામમાર્ગિઓ તો પોતાના સિદ્ધાંતમાં યેષઠક રીતે મઘ, અને માંસ ખાવાની છૂટ આપે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ અતે તેનાથી મોક્ષ ખતલાવે છે. ત્રિય પાઠક, આ મહામોહનું પ્રાખલ્ય નહિ તો ખીજું શું? મોહ રાજને

કોઈ વિચિત્ર પ્રકારનોજ અલૌકિક પ્રપંચ છે, પ્રાયઃ તેનાથી કોઈ ખચવા પામતું નથી. પામર પ્રાણીઓની તો વાતજ શી કહેવી ? પરંતુ આશ્ચર્ય તો એ છે, કે સર્વજ્ઞ તુલ્ય દેશના દેનાર, શ્રુતકેવલી તરીકે ગણાએલા, સર્વથાં મોહના અવગુણોને જાણનાર, અનેક લઘ્ય પુરુષોનો ઉદ્ધાર કરનાર, પંચ મહાવ્રતોને યથાસ્થિત પાલનાર, પ્રમાદ જેવા આત્મશત્રુઓને દૂર કરનાર શુદ્ધ સમ્યક્ત્વધારી અને વિશ્વોપકારી એવા પુરુષસિંહોને પણ મોહ મહારાજ પોતાના પરાક્રમથી લથડાવવા ચૂકેલ નથી.

એક વખત મોહ મહારાજ સ્વસલામાં ઉદાસ થઈને ખેડેલ હતા. સલાજનોમાં પણ ઉદાસીનતા ફેલાઈ રહી હતી. આ વખતે મોહરાજના રાગ-દ્રેપ નામના મહા મંત્રીઓ જોલ્યાઃ—“ મહારાજ ! ઉદાસીન કેમ છો ? ” આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મંદસ્વરથી મોહરાજ જોલ્યાઃ—“ મારા રાજ્યમાંથી એક પુરુષ નાશી ગયો, તે મારા પક્કા દુરમન સદાગમને જઈને મળેલ છે. એ સદાગમે તે પુરુષને સંપૂર્ણ આધીન કરેલો જણાય છે. સદાગમની સંપૂર્ણ મદદથી તે પુરુષે મારો તમામ મર્મ જગત્માં પ્રકાશિત કર્યો છે. હવે જે જગજગતુઓ મારી અખંડ આજ્ઞા માનનાર છે, તેઓ આ મારા અપ્રકાશ્ય મર્મને જાણી જશે; તેો મારું રાજ્ય લાંબો વખત ટકી શકશે નહિ. આ કારણથી હું ઉદાસ છું. ” આ પ્રમાણે મોહરાજનાં વાક્યો નિકળતાંજ તેના કેટલાએક સુલટો તૈયાર થયા અને જોલ્યાઃ—“ મહારાજ, એક ક્ષણવારમાં આપનો અપરાધી જીવ આપને સ્વાધીન કરી આપીશું. ચિંતા કરો નહિ. ’

હવે રાગ, દ્રેપ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હર્ષ, મદ, કામ, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, ભુગુપ્ત્તા, અને હાસ્યાદિ સુલટ વર્ગે કટીખંડ થઈ આ પુરુષની પાસે જઈ તેની સાથે ઘોર યુદ્ધ કર્યું, તેમ અનેક ચેષ્ટા પૂર્વક સ્વચતુરાઈમાં કાંઈ પણ મણા રાખી નહિ, તોપણ જ્યારે તે જીવ ડગ્યો નહિ; ત્યારે તમામ સુલટોએ નિરાશ થઈ મોહરાજની પાસે જઈ તમામ વાર્તા નિવેદિત કરી. મોહ તો સાંભળીને ચક્રિતજ થઈ ગયો. અને ઘણી દિલગીરી સાથે વિચારવા લાગ્યો કે, હવે શો ઉપાય ? આમ વિચાર કરે છે, તેટલામાં તો નિદ્રા અને તંદ્રા ઉભી થઈને હાથ બેડી જોલીઃ—
“ મહારાજ, જ્યાં સુધી આપની દાસીઓ અમે જીવતી છીએ, ત્યાં સુધી આપે અફસોસ કરવો નહિ. તમામ કાર્ય ઠીક થશે, ચિંતા ખિલકુલ

કરવાની જરૂર નથી. ફક્ત આપનો હાથ માથે જોઈએ. ” આમ ઠહી ખાને દાસીએ આલી. રસ્તામાં શુકન પણ સારાં થયાં. પ્રથમ તો તંદ્રા તે પુરૂષરત્નની પાસે ગઈ. પરંતુ એકએક તો તંદ્રાનો સંસ્કાર થયો નહિ; કિન્તુ જ્યારે ધીરે ધીરે તેણી સંપૂર્ણ રોમ રોગમાં બાપી; ત્યારે તે પુરૂષને નિદ્રા લેવાનો વિચાર થયો, તેટલામાં નિદ્રા પણ આવી પહોંચી. હવે તો જોઈમાં આવવા લાગ્યાં, સ્વાધ્યાયમાં વિદ્ય થવા લાગ્યું. ત્યારે તે પુરૂષના ગુરૂ વૃદ્ધ મુનિએ સાંત લાવથી કહ્યું “ મહાનુભાવ ! કેમ ખંધ રહ્યા ? ” ત્યારે તે પુરૂષે જવાબ આપ્યો:— ‘ મહારાજ ! પ્રમાદ થયો. ’ ફરી ગણવું શરૂ કર્યું, વળી સ્વાધ્યાયનો મધુર સ્વર ખંધ થયો. વૃદ્ધ મુનિએ ફરીને તે પુરૂષને ટોહ્યા કે આ શું ? ત્યારે ઉત્તર મળ્યો કે ‘ પ્રમાદ. ’ ખીલ્ય વાર સાવધાન થઈ સ્વાધ્યાય કરવા આગળ વધે છે, તેવામાં તો નિદ્રાએ મોટો ઘેરો ઘાલ્યો. વૃદ્ધ મુનિએ આ પુરૂષને જોલાવ્યો; પણ જોલ્યો નહિ. તેથી વૃદ્ધ મુનિએ જરાએ ઉંચા સ્વરથી જોલાવ્યો, ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે:— ‘ અર્ધના વિચારમાં છું, ઝાઝો લવારો કરશો નહિ, ’ જુઓ, આ પ્રમાણે નિદ્રાએ આ પુરૂષને અસત્ય અને ક્રોધને આધીન કર્યાં. વૃદ્ધ મુનિએ કહ્યું કે:— ‘ મુનિએ અસત્ય જોલવું નહિ બ્રેહ્મણે અને ક્રોધનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ’ આ સાંભળીને મુનિરતન જોલ્યા કે:— ‘ હા, હા, જાઓ; જુડું જોલ્યો અને ક્રોધ પણ કર્યો, તમારા થી યાય તે કરો, મારામાં શક્તિ હશે તો હું મારો નિર્વાહ કરી લઉંશ. ’ ઇત્યાદિ પ્રકારે મોહરાજના એક પછી એક સુભટો આ પુરૂષમાં દાખલ થવા લાગ્યા, અંતમાં તે વૃદ્ધ ગુરૂએ આ પુરૂષને મુનિ સમુદાયમાંથી ખહાર કાઢ્યા. હવે તો મોહરાજની સમસ્ત ક્ષાન્તિ તેના ઉપર એકાએક ઉલ્લેા કર્યો, અને તેને મોહરાજના ઘરમાં ધસડી ભઈ પહોં ગઈ. આમ પરંપરાએ મરણ પામી આ પુરૂષ નિગોદમાં ગયો, ત્યારે મોહરાજ સાંતિને પામ્યો. મોહરાજની સંપૂર્ણ દુષ્ટતા જોવી હોય તો ઉપમિતિલવપ્રપંચા કથા, વૈરાગ્યકલ્પલતા, અને મોહપરાજય નાટક વિગેરે ત્ર-થો જોવાની સલામણુ કરવામાં આવે છે. મોહનુ પ્રાપ્ત્ય કમ થવાથી રાગદ્વેષનું જોર જોખું થાય છે. રાગદ્વેષ કમ થવાથી અનાદિ કર્મ-લેપનો ઘટાડો થાય છે. કર્મલેપ જોછો થવાથી આત્મસ્વરૂપ કોઈક અંગે અજાણ છે. માટે મોહરાજને જીતવા માટે દાન, શીલ, તપ અને ભાવનાદિ શસ્ત્રો સખવાની જરૂર છે. તેમજ ધર્મી, નિંદા, વિકલા અને વનિતા રૂપ જ્ઞાનસૌ અને તેના સ્વામીએ-ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને કામાદિના હાય-

માં ન આવવા માટે વૈરાગ્યરૂપ કિલ્લાની જરૂરિયાત છે. વૈરાગ્યરૂપ કિલ્લામાં રહેલ પુરુષનાં સન્ને કોઈ-લઘ શક્ય નથી. પુરુષને માર્ગાનુસારીના ગુણોની પ્રાપ્તિ પણ ત્યાંથી જ થાય છે. ત્યારબાદ સમ્યક્ત્વરત્નની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ રતન અનાદિ કાળના કર્મલેપને ઉખેડી નાંખવામાં પહેલું ઔષધ છે. પત્ની વતાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે વતાદિ કર્મલેપનો જડમૂળથી નાશ કરે છે. તેટલા માટે કર્મલેપના નાશનું મૂળકારણ અને દાનાદિ શસ્ત્રોનું રક્ષણ કરનાર વૈરાગ્યરૂપી કિલ્લાની ખાસ જરૂર છે. વૈરાગ્ય થવાનાં કારણો અનેક છે. તેમાં મુખ્ય કારણ સદુપદેશ છે. સદુપદેશથી માણસને સંસારની અસારતાનું જ્ઞાન થાય છે. અને તેથી વૈરાગ્ય વધે છે. આ પ્રસંગે વૈરાગ્ય-વૃદ્ધિનાં વિશેષ કારણો જણાવવાં આવશ્યક સમજાય છે.

+====+ વૈરાગ્યવૃદ્ધિનાં કારણો. +====+

માનસિક ખસાદિ.

અધુવં જીવિએં નચ્ચા સિદ્ધિમગં વિઆણિયા. ।

વિણિઅટ્ટિજ્જ મોગેસુ આહં પરિમિઅપ્પણો ॥ ૧ ॥

ઘલં ધામં ચ પેહાપ્પ સદ્ધામારુગ્ગામપ્પણો ।

ચિત્તં કાલં ચ વિન્નાય તહણ્ણાણં નિજ્જુત્તપ્પ ॥ ૨ ॥

જરા જાવ ન પીઠ્ઠહ વાહી જાવ ન વહ્ઠ્ઠહ ।

જાથિદિયા ન હાયન્તિ તાવ ધમ્મં સમાવેરે ॥ ૩ ॥

અર્થાત્—જીવિતને અસ્થિર અને મોક્ષમાર્ગને જ્ઞાનાદિ રતનત્રય રૂપ જાણી, તેમજ આયુષ્યને પરિમિત (એટલે હદવાળું)—સેા વર્ષનું એમ જાણી ભોગોથી નિવૃત્તિ કરે. ૧

પોતાના માનસિક અને શારીરિક બળને તપાસીને શ્રદ્ધા અને આરાગ્યને જોધને તેમ ક્ષેત્ર અને કાળને જાણીને તથાપકારે આત્માને ધર્માનુકાનમાં જોડવો. ૨

જ્યાં સુધી વૃદ્ધાવસ્થા પીડા કરતી નથી, જ્યાં સુધી બ્યાધિ વધી નથી અને જ્યાં સુધી ધન્દ્રિઓની હાનિ થઈ નથી, ત્યાં સુધી ધર્મ કરવાનો સમય છે. ૩

બીજી ગાથામાં પ્રથમ 'ખસા' શબ્દ એટલા માટે આપ્યો છે, કે શારીરિક બળ હોય, પરન્તુ માનસિક બળ ન હોય, તો ધર્મ કરવા બહુ કઠણ છે. અતએવ 'ખસા' શબ્દથી અહિં માનસિકબળ હેવાનું છે. માન-

નસિકખળ સિવાય પરિમલ અને ઉપસર્ગો સહન થઈ શકતા નથી. છતાં કેવળ માનસિકખળથી જ કોઈ પણ ક્રિયા કાર્ય રૂપમાં ખંની શકતી નથી; માટે ખીલ 'ધ્યાન' શબ્દથી શારીરિકખળ હેતુ જોઈએ. શારીરિકખળ ન હોય તો તપ, જપ, ધ્યાન, પરોપકાર અને ક્રિયાકાંડ વિગેરે ખંની શકશે નહિ. હવે ધારો કે, માનસિક અને શારીરિક અને પ્રકારનાં ખળોની સંપત્તિ હોય, પરંતુ ચારિત્રધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા ન હોય, તો ઠામ ચાલતું નથી. શ્રદ્ધા વિનાનું જે ધર્મકાર્ય કરવામાં આવે છે, તે માત્ર વેઠરૂપ થાય છે. વેઠિયો વેઠ સારી રીતે કરે, તો તેના ઉપરીનો માર ખાતો નથી. તેજ પ્રમાણે દ્રવ્યક્રિયા કરનાર નરકાદિ દુર્ગતિ નહિ પામે; પરંતુ શ્રદ્ધા વિનાની ક્રિયા, કર્મક્ષયનું કારણ થઈ શકતી નથી. તેની અન્દર પણ જે વેઠિયો વેઠ કરવામાં હુચ્ચાઈ કરશે, તો હંડને પાત્ર ધરે, તેવીજ રીતે શ્રદ્ધા વિનાની ક્રિયા કરનાર, જે તે ક્રિયા દાંબિકવૃત્તિથી કરશે, તો ભારે હંડને પાત્ર થશે. શ્રદ્ધા પછી આરોગ્ય ખતાવેલ છે. તેનું કારણ એ છે કે, ચરપિ પૂર્વોક્ત શારીરિક ખલાદિ વસ્તુઓ મળી છે, પણ શરીરનું આરોગ્ય ન હોય; તો ધર્મનું આરાધન થઈ શકતું નથી. માટે ધર્મ સાધનમાં આરોગ્યની ખાસ આવશ્યકતા છે. હવે માનસિકખળ, શારીરિક ખળ, શ્રદ્ધા અને આરોગ્ય પણ મળેલ હોય, પરંતુ યોગ્ય ક્ષેત્રના અભાવમાં સમ્યક્ પ્રકારે ધર્મ સાધન થઈ શકશે નહિ. અત એવ નિરૂપદ્રવક્ષેત્રની પણ જરૂર છે. ઉપર કહેલી માનસિકખળ આદિ પાંચ વસ્તુઓ અનુક્રમ મળેલી હોય, છતાં કાળ અનુક્રમ ન હોય, તો ધર્મસાધનમાં ન્યૂનતા માલૂમ પડશે, કારણ કે, યોગ્ય કાળ પ્રાપ્ત થયા વિના કહેલી ક્રિયા ફળદાયક થતી નથી. ખેડુત ઘઉં વાવવાના સમયે કદાપિ ખાજરો વાવશે નહિ. અને કદાચ વાવશે, તો તે ખસ્તાવો કરશે, માટે કાળની પણ ખાસ જરૂર છે. ઉપર ખતાવેલી છ વસ્તુઓ ઠીક મળેલી હોય, છતાં જે વૃદ્ધાવસ્થા આવી પહોંચે, તો શારીરિક ખળમાં ન્યૂનતા માલૂમ પડશે; તેથી ધારેલું ધર્મસાધન થઈ શકશે નહિ. તેટલાજ માટે સાચ્ચકારો જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) ન આવી પહોંચે, તે પહેલાં ધર્મસાધન કરવાની ભલામણ કરે છે. શરીરમાં કોડો વ્યાધિઓ જુમ રહેલી છે, તેની વૃદ્ધિ થઈ નથી, ત્યાં સુધી ધર્મ કરવાનો વખત છે. તે પધવાથી માનસિકખળ અને શારીરિકખળને પણ ધડકો પહોંચે છે. માટે વ્યાધિ આવી પહેાંચ્યા પહેલાં ધર્મ આરાધવો. ત્યાર પછી છેલ્લા પ્રલોઠના ઉત્તરાર્ધમાં ખતાવે છે કે, ઇન્દ્રિયોની હાનિ ન થાય ત્યાં સુધી ધર્મસાધન કરવાનો સમય છે. ઇન્દ્રિયો જેમ ધર્મસાધનમાં

કારણ છે, તેમ ધર્મસાધનમાં પણ કારણ છે. જે ઇન્દ્રિયો ખરાબ હોય, તે પુરૂષ ધર્મને લાયક રહેતો નથી. જેમ અધુરૂષ ચારિત્રધર્મને યોગ્ય નથી; કારણ કે, તેનાથી જીવદયામાં સહાયભૂત એવી ધર્યાસમિતિ પાળી શકાતી નથી. જેની સ્પર્શેન્દ્રિય ખરાબ છે, તે વિહારાદિ ક્રિયા કરી શકતો નથી. ઇત્યાદિ કારણોને લઈને ઇન્દ્રિયોની નિરોગતાની આવશ્યકતા છે. તેટલા માટે ધર્મસાધનની સમગ્ર સામગ્રી પામ્યા છતાં, જે પ્રમાદ કરવામાં આવશે; તે પછી પત્તો લાગવાનો નથી. માટે જે વિરાગ્યવૃદ્ધિ કરવી હોય, તે ખાસ કરીને તે પ્રમાદનો ત્યાગ કરો.

કપાયત્યાગ.

જેમ પ્રમાદ ત્યાગ કરવા લાયક છે, તેમ તેના પુત્રો ક્રોધાદિ કષાયો પણ ત્યાગજ કરવા લાયક છે, કે મકે ક્રોધાદિ શત્રુઓ આત્માનું સદા અહિત કરે છે, તે નીચેની ગઠાથી માલુમ પડશે:—

કોહં ચ માણં ચ માયં ચ લોભં ચ પાવવદ્દુષ્ટણં ।

વમે ચત્તારિ દોષે ડ ઇચ્છંતો હિઅમૃત્ત્વણો ॥ ૧ ॥

અર્થાત—આત્માનું હિત ઇચ્છનાર પુરૂષોએ, પાપને વધારનાર ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચારે દોષોનો ત્યાગ કરવો, કારણ કે ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો નાશ કરે છે. માયા મિત્રાચારીનો અને લોભ પ્રીતિ, વિનય, તેમ મિત્રાચારી એ ત્રણેનો નાશ કરે છે. તેટલા માટે આ ચારે કષાયો દૂર કરવા યોગ્ય ઔષધ સેવન કરવું. એટલે કે,

ઢવસમેણ હ્ણે કોહં માણં મદ્વયા જિણે ।

માયમજ્જવભાવેન લોભં સંતોસઓ જિણે ॥ ૧ ॥

ઉપશમ ભાવથી ક્રોધને હલુવો, મૃદુપણથી માનને છતવો, સરલ ભાવથી માયાને અને સંતોષથી લોભને છતવો.

શાંત સ્વભાવવાળા પુરૂષને ક્રોધ પ્રાયઃ યતોજ નથી. કદાચ ધાય, તે તેને તત્કાળ ઉપશમભાવથી દૂર કરે છે. જેને પરિણામે ક્રોધનું ક્ષય જે દુર્ગતિ, તે યવા પામતી નથી. નમ્રતાભાવવડે માન નહક પણ આવી શકે નહિ. સરલભાવ એ ખરેખર માયાનો શત્રુ છે. અને સંતોષ લોભનો દુશ્મન છે. લોભાધિકારમાં તે વાત સ્પષ્ટ જતાવેલી છે. આ કષાયો છું કરે છે ?

કોહો અ માણો અ અજિગ્ગહામા માયા ય લોભો અ વવદ્દુમાણા ॥

ચત્તારિ મ્ણ કસિણઃ કસાયા સિંચંતિ મૂલાઈં મુણ્ણમવસ્ત્ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—નહિ વશ કરવામાં આવેલા ક્રોધ અને માન, તેમજ વૃદ્ધિ પામતા એવા માયા અને લોભ, એ સંપૂર્ણ ચારે ક્લિષ્ટ કપાયો, જન્માંતરને વધારવામાં કારણભૂત એવા પાપરૂપી વૃક્ષના મૂલોનું સિંચન કરે છે.

માયાનું કારણ માન અને ક્રોધનું કારણ લોભ છે, અર્થાત્ માનથી માયા પેદા થાય છે, અને લોભથી ક્રોધ થાય છે, તેટલા માટે પ્રથમ તો માન અને લોભ એ બે દૂર કરવા હાયક છે. જની અંદર માન નથી, તે પુરૂષ કદાપિ માયા કરશે નહિ. પોતાના જ્ઞાનનો ભંગ ન થાય, તેવા હેતુથી પુરૂષ માયા કરે છે. એટલે કે પોતાના માનનું રક્ષણ કરવા માટે તે હતભાગ્ય દાંભિક બને છે. આથી તેને દાંભિકવૃત્તિ પેદા થાય છે. પરંતુ આ વખતે તો જને માટે મહાપાપનું કારણ એવું દંભાચરણ કથું હતું, તે માન પણ સર્વથા નષ્ટ થાય છે, અને પરિણામે જગતમાં અપમાનનો મોટો જોબો શિરપર ધારણ કરી ભવચક્રમાં ગોચાં મારે છે. લોભના જરથી જીવ ક્રોધાધીન થાય છે. ક્રોધને ધનનો લોભ તો ક્રોધને કીર્તિનો લોભ, ક્રોધને હુકમ અભાવવાનો લોભ તો ક્રોધને ધનનો હોય છે. ધનના લોભથી વેપારી લોકો લગાઇ કરે છે. કોર્ટ ચડે છે. તે એટલે સુધી કે ક્રોધાંધ ઘઇ સામા માણસનું એક પાધને માટે લાખ રૂપીઆનું નુકસાન કરવા પણ ચૂકતા નથી. વળી કીર્તિના લોભી પુરૂષો સદા વિવેકશૂન્ય બની કીર્તિની હાનિ કરનાર ઉપર ક્રોધી ખેની માનહાનિનો કેસ મડિ છે. અને તેની કીર્તિને ખટો લગાડવા પૂર્ણ પ્રયત્ન કરે છે. હુકમના લોભીઆ પુરૂષો પોતાના હુકમનું અપમાન થવાથી ક્રોધાંધ બની જીવહત્યા પણ કરવા ચૂકતા નથી, એટલે કે લાખો માણસોના જાતનું જોખમ થાય તેવી લગાઇ રાફ કરે છે. માટે લોભ દૂર કરવાને પ્રયત્ન કરવો કે જથી કરીને ક્રોધ તરત શાંત થાય. ચાર કપાયો જન્મ પાપનાં કારણ છે. તેમ પાપ કપાયનું કારણ છે. અન્યોઅન્ય કાર્ય-કારણભાવ છે. દાખલા તરીકે જન્મ જન્મ પાપનું કારણ છે, તેમ પાપ જન્મનું કારણ છે. એમ અન્યોઅન્ય કાર્યકારણભાવ છે, માટે કપાયોનો ત્યાગ કરો, તો પાપનો ત્યાગ થશે, તેમજ પાપનો ત્યાગ કરશે, તો કપાયોનો ત્યાગ સ્વયં થશે. અને છેવટે પાપના અભાવથી જન્મનો અભાવ તેમજ જન્મના અભાવથી પાપનો અભાવ સ્વયં સિદ્ધ છે. સારાંશ એ છે કે માન અને લોભનો ત્યાગ કરવાથી ચારે કપાયો છૂટી જાય છે. અને કપાયને છોડનાર પુરૂષજી વૈરાગ્ય રંગમાં રંગાય છે, તેમ પૂણ્ય પુણ્ય ગણાય છે. જન્મ કહેણું છે કે—

સકા સહેતં આસાઈ કંટયા, અઓ મયાવંચ્છહયા નરેણં ।

અળાસપ્ જો ડ સદિજ્ઞ કંટણ, વંદમણ કન્નસરે સ પુજ્જો ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—આશા વડે કરીને લોહમય કાંટાઓ પણ સહન કરવા તે શક્ય છે, (ઘણા વેપારી પુરૂષો લોહના કાંટાવાળી પાટ-ઉપર સૂએ છે.) પરંતુ તેવા પુરૂષો પણ વચનરૂપ કાંટાથી કંટાળે છે; અત્યેવંજ આશારહિત પુરૂષ, વચન (કઠોર) રૂપી કાંટાઓ કાનમાં પેસવા છતાં પણ સમભાવવાળો રહે, તેજ પૂજ્ય છે.

ખાલુના ઘા રૂઝાઈ જાય છે, પરંતુ વચનના ઘા રૂઝાતા નથી. તેટલા માટે વચનના ઘા અધિક દુઃખ આપનારાં છે, કારણ કે, તે જીવનપર્યંત યાદ આવે છે. આ વચનોના ઘાને તો તેજ સહન કરી શકે છે, કે જેણે કયાયનો વિજય કરેલો હોય છે. બીજાથી તે કદાપિ સહન થઈ શકેજ નહિ. દ્રવ્યાર્થી પુરૂષો લગાઈમાં જઈ ખાલુ, તરવાર, ખંડુક, વિગેરેના પ્રહારો સહન કરે છે, વેપારી લોકો પેસાને માટે લેણદારનાં વચનો સહન કરે છે, નોકર શેઠનાં વચનોને સહન કરે છે, દલાલ લોકો માલ દેનારનાં વચનો સહન કરવા સાથે પુશામત કરે છે, ખાવાઓ લોહ-શય્યામાં સૂએ છે, શ્રાહલો પચંકેશને દ્રવ્યની લાલચે વધારે છે. પરંતુ જે આત્માર્થી પુરૂષો આત્મકલ્યાણ માટે, સામા માણસની શુભ વા અશુભ વચનવર્ણનને સમભાવે સહે છે; તે પુરૂષ પૂજ્યતમ કે સાથે વૈરાગી ગણાય, તેમાં કશું આશ્ચર્ય નથી. વળી કહ્યું છે કે—

સમાવંતા વચણાભિષાવા કન્નં ગયા દુમ્મણિઅં જગંતિ ।

ધમ્મુત્તિ કિચ્ચા પરમાગ સુરે જિહંદિપ્પ જો સહ્હ સ પુજ્જો ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—વચન રૂપી પ્રહારો સાંમેથી આવીને જ્યારે કાનમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે મનને ખરાબ બનાવી મૂકે છે. તેજ પ્રહારોને સમતાને પ્રાપ્ત થયેલ પુરૂષ મારો સહન કરવાનો સ્વભાવ છે. જેમ જાણી (વૈરાગ્ય-ભાવથી) સહન કરે છે, તે પરમ સુર-જિતેન્દ્રિય, મહાપુરૂષ અને પૂજ્યવર ગણાય છે. પૂજ્ય થવાનો ખરો ઉપાય કયાયવિજય એટલે વૈરાગ્ય વૃદ્ધિ છે.

મોહાદિનો ત્યાગ

હરે, વૈરાગ્યવૃદ્ધિ કરવાની ધરણા સખવાવાળા મનુષ્યે મોહાદિનો મલ્લ ત્યાગ કરવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી મોહ, રાગ, દ્વેષ ન્યૂન ન થાય, ત્યાંસુધી વૈરાગ્ય વધતો નથી. તેને માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે—

અહો ! સંસારકુપેડસ્મિન્ જીવાઃ કુર્વન્તિ કર્મસિઃ ।

અરપદ્મદોન્યાગ્નેનૈહિરેયાહિસાં કિયામ્ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—આશ્ચર્ય છે કે જીવો સંસારરૂપ કૂપની અંદર પોતાના કર્મ વડે અરધટની ઘડીના ન્યાય પ્રમાણે આવવા જવાની ક્રિયા કરે છે. અર્થાત્ અરધટની ઘડી એક ભરાય છે; અને એક ક્ષણાય છે; તેમ આ સંસારમાં પણ એક મરે છે, પાલ્લે જન્મે છે; છતાં જીવ આ મનુષ્યજન્મને ફોકટ ગુભાવે છે. ઠણું છે કે:—

ધિગ્ ધિગ્ મોહાન્ધમનસાં જન્મિનાં જન્મ ગચ્છતિ ।

સવંથાપિ મુઘૈવેદં સુપ્રાનામિવ શર્વરી ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—સૂતેલા પુરૂષની રાત્રિની માફક મોહથી અમ્મ થયેલ ચિત્તવાળા પ્રાણિઓનો જન્મ સર્વથા ફોકટ જાય છે, એ અત્યંત ધિક્કારવાં જીવું છે.

મોહરાજના હુકમમાં રહેનાર મનુષ્યો રમંત ગમંતમાં સમય ગુભાવે છે, ખાલચેષ્ટા કરે છે, ખગીચા વિગેરે સ્થાનમાં જઈ, જાણું કે પાતે ધન મેનુ' નામ પણ ન જાણુતો હોય તેવા બની, કર્મના હેતુબૂત શુભારસમાં મગ્ન થઈ—મસ્ત બની સંસારની અભિવૃદ્ધિ કરે છે, માટેજ શાસ્ત્રકારો ધિક્કારે છે. કારણ કે, જે મનુષ્ય જન્મરૂપ કલ્પવૃક્ષમાંથી દાન, શીલ, રૂપ ઉત્તમ ફળો લેવાનાં હતાં, તેને માટે ખેદરકાર રહી, કામરૂપી કરીરવૃક્ષ (કેરડાનું ઝાડ) ઉપરથી વિપયરૂપ કટુ કેરડાનાં ફળો લે છે, માટે મનુષ્યો, સૂતેલા પુરૂષની રાત્રિની જેમ, મનુષ્યજન્મને વૃથા ગુભાવે છે. વળી ઠણું છે કે:—

एते रागद्वेषमोहा लघन्तमपि देहिनाम् ।

मूलाद् धर्मं निकृन्तन्ति मूषका इव पादपम् ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—જેવી રીતે જંદરો વૃક્ષને કાપી નાંખે છે, તેવી રીતે પ્રાણિઓના વૃદ્ધિ પામેલા ધર્મને-વૈરાગ્યને આ રાગદ્વેષ અને મોહ જડમૂળથી છેદી નાંખે છે.

રાગ, દ્વેષ અને મોહની ત્રિપુટી ત્રણ જગતને પામમાલ કરે છે. રાગ અને દ્વેષ, એ બંને સહચારી છે. જ્યાં રાગ હોય, ત્યાં દ્વેષ જોણુપણું રહે છે. જ્યાં દ્વેષ છે, ત્યાં રાગની વિષમબ્યાપ્તિ છે, અર્થાત્ જ્યાં દ્વેષ હોય ત્યાં રાગ ડિવચિત્ જોણુપણું રહે છે. કિંવા રહેતો પણ નથી. દાખલા ત-

રીકે, સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે, ગુરુ-શિષ્ય વચ્ચે, પિતા પુત્ર વચ્ચે, ભાઈ ખહેન વચ્ચે કોઈ નિમિત્તે દ્વેષભાવ થયો હોય, તો તે જગ્યાએ રાગ અવશ્ય જોણુપણુ રહે છે, પરંતુ પ્રતિસ્પર્ધાઓની સાથે એટલે કે રાજા રાજાને, શેક શેકને, પંડિત પંડિતને પરસ્પર દ્વેષ થાય છે. ત્યાં રાગ જોણુપણુ રહેજ છે એમ કહેવું સંભવતું નથી.

રાગ અને દ્વેષ જ્યાં હોય ત્યાં મોહ હોયજ. તેમજ જ્યાં મોહ હોય, ત્યાં રાગદ્વેષ પણ હોય, એમ તેઓની અન્યથાચિત્તે કહ્યાં છે. વળી જ્યાં આ ત્રિપુટી એકત્ર મળે છે, ત્યાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રૂતિ, અરુતિ, શોક, સન્તાપ, કામ, ઇચ્છા, પ્રમાદ, વિકલ્પા અને ઈર્ષ્યા આદિ, કે જ્યાં તે ત્રિપુટીના નોકરો છે, તેઓ પણ મળે છે. તેઓ એકત્ર થઈ બિચારા છવના પુરા હાલ કરી ધર્મવૃક્ષનાં સુંદર ફળોને ખાવા દેતા નથી. વિપયરૂપ વિપવૃક્ષનાં કટુ ફળો ખાવાનું તેને શીખવે છે, આથી કરીને પ્રાણી મૂર્ચ્છિત થઈ, હેય, સ્તેય અને ઉપદેશ પદાર્થોની પીછાણુ કરી ચકતો નથી. દેવ, અદેવ, ગુરુ, અગુરુ, ધર્મ, અધર્મ અને સત્ય, અસત્યને જાણતો નથી, કેવળ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયવડે શરીરનું પોપણુ કરે છે, મતિને અંચલવૃત્તિથી ચારે ખાશુ દોડાવે છે, ' મુનિઓ, રખેને મને ઉપદેશથી, દાક્ષિણ્યથી અથવા બળતકારથી નિયમ કરાવે, અથવા પૈસાને ખર્ચ કરાવે, ' ઇત્યાદિ મનમાં શંકા થવાથી, મુનિવરોનાં દર્શન કરવા જતાં પણ ડરે છે, તો પછી ઉપદેશ મવણુ કરવાની તો વાતજ શી કરવી ? ત્રિલોકનાથ વીતરાગ ભગવાનની પૂજા અને દર્શન કરવાનો સમય પણ આ જાળી છવડાને મળતો નથી. કદાચ કોઈ કહે કે ' ભાઈ ? આજે દેરાસરમાં પૂજા, આંગી વિગેરેનો ઘણો દાકમાઠ છે. ચાલો દર્શન કરવા જઈએ. ? ' ત્યારે જવાબ આપે છે કે ' શું આપણુ દાકમાઠનાં દર્શન કરવાં છે ? જ્યારે અવકાશ મળશે, ત્યારે શાંતિથી દર્શન કરવા જઈશું; અત્યારે તો માણુસોની ગીરદી હશે, માટે મારું મન પ્રસન્ન થાય નહિ. તમે જાઓ, હું પછી અવકાશે જઈશ. ' આજે ઉત્તર આપી પ્રેરકને વિદાય કરી ચોતું કુર્મ કહેશના પંજમાં પડે છે. તેને સ્વકર્તાન્ય સમજે છે. અધર્મને ધર્મ ઠેરવવા પણ ચૂકતો નથી. કદાચ કોઈ કહે કે ' દાન, શીલ, તપ અને ભાવનાદિક ધર્મ કરો, ' તો તેના ઉત્તરમાં આ વિષયવપટ છવ જવાબ આપે છે કે— ' ભાઈ ! આટલા ટાણુ પોપણુ કરું છું, તે ટાણુ ધર્મ કરે છે, તો પછી મારે ધર્મ કરવાની શી જરૂર છે ? દાન ઉત્તમપાપમાં

આપવું એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે, તો મારો આત્મા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ સ્તંભયુક્ત છે, તેમજ દેવરૂપ, સુરરૂપ અને ધર્મરૂપ પણ છે, તો તેનાથી ઉત્તમપાત્ર બીજું કોણ છે? હું તો તે આત્માનોજ વિનય કરું છું. એટલે કે તે જ કાંઈ માગે, તે તેને આપવામાં બિલકુલ વિલંબ કરતો નથી, તેને જરા પણ કલેશ થવા દેતો નથી. કેટલાં એક લોકો તો આત્માને તરશ્યો અને ભૂખ્યો મારે છે, તેને ખળદની માફક અનેક કષ્ટ પરંપરા સહન કરાવે છે. પરંતુ હું તો તેને ઠીક માનતો નથી. વળી શીલધર્મનો અર્થ એવો છે કે, સ્વભાવ ધર્મ. આત્માનો સ્વભાવ અનાદિ કાળથી ખાવા પીવાનો અને રમત ગમત કરવાનો છે. હું આત્મામ ખાખત સંપૂર્ણ પૂરી પાડું છું. વળી તપો ધર્મ, અર્થાત્ તપેવું, તે તો સ્વાભાવિક રીતે વ્યવહારમાં થાયજ છે, જેમકે હું લક્ષાધીશ થાઉં; વાડી, ગાડી અને લાડીના સુખનો ભોક્તા થાઉં; મને દુનિયા શેઠ શાહુકાર કહે, મારો હુકમ જગત્ માને, ધત્યાદિ' આ પ્રમાણે ઉન્મત્તતાથી ભરેલાં વચનો બોલી મોહથી મૂર્ચ્છિત થઇને જીવ ફેકટ જન્મ ગુમાવે છે. માટે સૌથી પહેલાં મનુષ્યોએ મોહને ત્યાગ કરવો જોઇએ.

ગૃહસ્થની વાત હમણાં બાજુએ મૂકી સાધુ કે જીજ્ઞે મુનિવિષ ધારણ કરેલ છે, તેમના સંબંધમાં દૃષ્ટિપાત કરીએ. તેઓને પણ વૈરાગ્ય નબટ થવાથી રાગ, દ્વેષ અને મોહરૂપ ત્રિપુટી મૂર્ચ્છિત કરી નાંખી, અકૃત્યોને કૃત્ય સમજાવવા સૂકતી નથી. “પુસ્તકની ભક્તિ કરનાર એટલે જ્ઞાનપદના આરાધક તીર્થકર ગોત્ર બાંધે છે.” આ વાક્યને મનમાં રાખી, તેઓ ભદ્રિક જીવેને ભવક્રૂપમાં નાંખવા અને પોતે રૂખવા માટે સ્વયં મહામહલથી પરાસ્ત થઇ, ઉલટો ઉપદેશ આપવા કટિખંડ થાય છે. પોતે પણ ઉન્માર્ગને મોહદશથી માર્ગ માની બેસે છે. પુસ્તકો લખાવે છે, અને લખેલાં પુસ્તકો ખરીદે છે, તેના પૈસા શ્રાવકો પાસેથી નવીન પ્રકારના ઉપદેશ આપી કઢાવે છે, લખેલ અને છાપેલ પુસ્તકો બ્યારે ઘણાં વધી પડે છે; ત્યારે સુન્દર સુગોલિત કપાટો વેચાતાં લે છે, અથવા ખાસ નવાં મનગમતાં તૈયાર કરાવરાવે છે. વળી આ કપાટોને રાખવા માટે એક પત્થરનું ઘર બંધાવી આપવા માટે શ્રાવકોને ઉપદેશ કરે છે, અને કહે છે કે, ‘લાઇ, પુસ્તકની રક્ષા કરવામાં ભારે પુણ્ય છે. શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનચેત્ય હોવાનું ખતલાવેલ છે, તો આ વખતે તેમ થવું જોઇએ.’

ખિચારાં શ્રાવકો ભક્તિભાવથી તેમજ શુભકૃણની આકાંક્ષાથી પચીસ પચાસ હજાર રૂપિયાનો ખર્ચ કરે છે. હવે મુનિશ્રી પણ પુસ્તકો ઉપર કવર કરાવવા, છાપેલ પુસ્તકો પર રેશમી કપડાનાં પૂઠાં લગાવવાં, તેમજ કાપલા ખરાખર તૈયાર કરાવવા માટે બે ચાર મહીનાઓ સુધી એટલા ખર્ચા કામે લાગી જાય છે કે જેવી રીતે મોસમની અંદર વેપારીને નવરાશ મળતી નથી, તેમ તેઓ પણ રૂઠા આહાર પાણી કરવા નવરા થાય છે. આવી રીતે સાધુઓને કાર્ય કરતાં જોઈ કાઈ ભય શ્રાવક સરલાં ભાવે આવીને તેમને પૂછે કે, 'મહારાજ, આપને આ શી ઉપાર્ધા?' ત્યારે સાધુઓ ઉત્તર આપે છે કે, 'હું મહાભાગ્ય ! આ તો જ્ઞાનની ભક્તિ છે. જ્ઞાનભક્તિ કરનાર ઘણું ઉત્તમ ફળ પામે છે'. આવાં વચન સાંભળી ભક્ત શ્રાવક મનમાં જરૂર સમજે છે કે, અહીંયાં પણ મોહ મહારાજ પોતાનો અમલ ઠીક જમાવ્યો છે, તો પણ મહારાજને ખોટું ન લાગે તેથી 'છહાં, આપ તો દુનિયાના લાભ માટે પ્રયાસ કરો છો' એવાં જવાબ વાળી પતાવે છે. આ ખાખતમાં ખરી હકીકત તપાસીએ તો કેટલાક સાધુઓ પાસે દશ હજાર ત્રણે લગેલા હોય છે. વળી કેટલાક એકની પાસે નાના મોટાનો સરવાળો કરતાં એક લાખ પણ થઈ જાય, તે પેઠી તેઓએ તો પચીસ પચાસ ત્રણે વાંચેલા હોય છે. જન્મ સુધી વાંચે તો સાંખસો વાંચી શકે, બાકીના ત્રણે તો કેવળ બારબૂત હોય છે, છતાં, તેમજ એક એક ત્રણની દશદશ નકસો મળી આવે, તો પંચ મોહ દશાથી કોઈને આપે નહિ. વળી તે ઉપરાંત તે પુસ્તકોની સાર સંભાળ માં પોતાનું ઉત્તમ ચારિત્ર અને જ્ઞાનવૃદ્ધિ કરવાનો સમય પણ નબટ કરે છે. મોહના કાર્યને ભક્તિનું કાર્ય માની લેવામાં આવે છે, તે ઠીક નથી. જે આ કાર્ય કદાચિત્ પરમાર્થબુદ્ધિથી થતું હોય, તો તે સર્વથા અનુમોદનીય છે, પરંતુ મોહથી થતું હોવાથી ઉન્માર્ગ રૂપ છે કારણ કે પોતાની નિશ્ચયે રહેલાં પુસ્તકોમાં જે પરિશ્રમ લેવાય છે તેવાં પરિશ્રમ જે પરનિશ્ચિત પુસ્તકોમાં પણ લેવાય, તો અલખ જ્ઞાનભક્તિ મળાય. અહીં કોઈને શંકા થશે કે ઘણાં સાધુઓ ભંડાર સુધાર આપે છે, તેનું કેમ ? તો તેના જવાબમાં સમજવું કે, ત્યાં પણ મોહદશાઈ કાર્ય થાય છે. શ્રાવકોને વચીને લાભદશાથી પુસ્તકો ચોરી લઈ જવા આવે છે, તેથી તે પુસ્તક રત્ન, જે હજારોની માલિકીમાં હતું, તે મટી છે, જલ્દીને સ્વાધીન થાય છે, હવે આ લોભી પુરુષ અન્યને ઉપયોગ માટે તે પુસ્તકો

શરીરની દુર્બલતા.

વિધાય સહજાશૌચમુપસ્કારૈર્નૈવૈર્નૈઃ ।

ગોપનીયમિદં હન્ત ! કિયત્કાલં કલેવરમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—સ્વાભાવિક અશૌચ એટલે અપવિત્ર એવા આ શરીરને કયાં સુધી નવા નવા ઉપાયોપડે કરીને રક્ષણ કરી રાખવું ? તે કદાપિ રહેનાર નથી.

સત્કૃતોડનેકશોડ્યેપ સક્તિયેત યદાપિ ન ।

તદાપિ વિક્રિયાં યાતિ કાયઃ સ્વલુ સ્વલોપમઃ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—શરીર નક્કી દુર્બલતા ઉપમાવાળું છે, કરણ કે આ શરીરને વારંવાર સત્કારો કરવામાં આવે છે, પરંતુ એકવાર સત્કાર ન થાય તો તે જરૂર વિક્રિયાને પામે છે.

અસત્પુરુષોનો વારંવાર ખાન, પાન, માન અને સન્માનાદિ વડે સત્કાર કરવામાં આવે, છતાં જો એકવાર સત્કાર ન થાય, તો તે દુર્બલ થાય છે અને કરેલા સમસ્ત - સુલ્લેખને અપસુરુપ માને છે. તેવીજ રીતે કાયા પણ તેવીજ છે. વારંવાર તાબેદારી ઉઠાવીએ, પરંતુ એકવાર જરા ટાંક તડકો લાગે, અને તે સમયે જો તેની દરકાર ન લેવામાં આવે, તો તે તુરંત વિપરીત થઈ ખેસે છે, જરા પણ કાર્ય કરે નહિ. માટે કાયાને ખલની ઉપમા આપેલ છે, તે ખરાખર છે. ખલપુરુષનો વિશ્વાસ જમ સંગળન કરતો નથી, તેમ શરીરનો વિશ્વાસ ધર્માત્મા પુરુષ કરવો નહિ. કાણુ બહુ ક્યારે અથવા કેવી અવસ્થામાં આ દેહ ઉલટો થઈ ખેસે, માટે આ અંચલ શરીર વડે દાનાદિ નિશ્ચલ ધર્મ કરવો, તે સર્વથા ઠીક છે. કહ્યું છે:—

અહો ! ચહિર્નિષ્પતિતૈર્વિષ્ટામૂચકકાદિભિઃ ।

દૂણીયન્તે પ્રાણિનોડમી કાયસ્વાન્તઃસ્થિતૈર્ન કિમ્ ? ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—અતિ આશ્ચર્ય છે કે, શરીરમાંથી ખહાર આવી પડેલા વિષા, મૂત્ર, કંક અને ખડખા વિગેરેથી પ્રાણીઓ દુહવાય છે, પરંતુ શરીરની અન્દર રહેલ વિષા અને મૂત્રાદિકથી દુઃખ પામતા નથી.

વિષાદિ અશુચિ પદાર્થોથી આ શરીર ભરેલું છે, તેનાં નવે દારો-માંથી અન્દર રહેલ પદાર્થખહાર આવે છે, ત્યારે ખહાર આવેલા પદાર્થની ઉપર ઘૂના ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ અન્દરમાં રહેલ વસ્તુઓનો જરા પણ વિચાર નથી, એટલેજ નહિ પરંતુ તેમાં પ્રેમ કરી નરકે જાય છે.

સ્ત્રીનાં અવયવો, જેવાં કે સ્તન, જઘન આદિને ખસખસ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જોવામાં આવે, તો પુરુષ કદિ તેમાં રાગ કરે નહિ. પણ રાગાંધ પુરુષ, તરવદૃષ્ટિથી ન જોતાં રાગદૃષ્ટિથી સ્તન વિગેરેને જોઈને તેને કનકકલશ વિગેરેની ઉપમા આપી, ભોળા લોકોને રાગપાંશમાં ફસાવે છે; પરન્તુ આત્માથી પુરુષોએ વિચાર કરવો યોગ્ય છે, કે, પ્રત્યક્ષ રીતે જની અન્દર અશુચિ પદાર્થો માલુમ પડે છે, તેવા શરીર ઉપર મોહિત ન થવું, પરન્તુ ઉલટો વૈરાગ્ય કરવો, કે જ્યાં ભવપરપરા ઓછી થાય. જુએ, શરીરના સંયોગથી પ્રાણીઓને કેવા અનર્થો થાય છે? :-

રોગાઃ સમુદ્ભવન્ત્યસ્મિન્નત્યન્તાતક્લ્મ્બદાયિનઃ ।

વંદશ્ચક્રા ઇવ કૂરાઃ જરદ્વિટપકોટરે ॥ ૧ ॥

નિસર્ગાદ્ ગત્વરશ્ચાયં કાયોડહર ઇવ શારદઃ ।

દૃષ્ટનષ્ટા ચ તત્રેયં યૌવનશ્રીસ્તદિન્નિમા ॥ ૨ ॥

અર્થાત્—શુભ વૃક્ષના કોટરમાં જમ ફૂર સર્પો હોય છે, તેમ શરીરમાં અત્યન્ત કષ્ટ આપનાર રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. ૧. સ્વભાવથી જ જવાના સ્વભાવવાળી આ કાયા શરદ્ઋતુના મેઘ જેવી છે, તેમાં વળી, યુવાવસ્થાની શોભા ક્ષણિકવિજળીના જેવી ચપળ છે.

સર્પો જમ વૃક્ષના કોટરમાં (પોલાણ ભાગમાં) રહે છે, તેમ શરીરમાં રોગો રહે છે, વળી જમ સર્પ પ્રાણુ લે છે, તેમ રોગો પણ પ્રાણુને હરણુ કરી લે છે. શરીર તો સ્વભાવથી જ જવાના સ્વભાવવાળું છે, પરન્તુ તેની અંદર યુવાવસ્થાની લક્ષ્મી તો શીઘ્ર પલાયન સ્વભાવવાળી છે, માટે તે યૌવનશ્રીને પામી શુભ કાર્ય કરવું સાધે છે. કશું છે કે:-

ભાયુઃ પતાકાચપલં વરક્લ્મ્બચપલાઃ શ્રિયઃ ।

મોગિમોગનિમા મોગાઃ સંગમાઃ સ્વપ્નસન્નિમાઃ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—ધ્વજની જમ આયુષ્ય ચપળ છે, સમુદ્રના તરંગોની માફક સંપત્તિઓ અતિ અચળ છે, ભોગો સર્પની કૃણાઓની માફક લયકર છે, તેમજ સંગમો સ્વપ્ન સરખા છે.

અતિ અમૂલ્ય, લાખ સોના મહોર ખરચતાં પણ ન મળી શકે એવું અને ઇન્દ્રાદિ કે દેવોથી પણ નહિ વધારી શકાય એવું આયુષ્ય, પતાકાની માફક અચળ છે. અચળ આયુષ્યની અંદર નિશ્ચળ આત્મકાર્ય કરવું અને પરોપકાર કરવો એ સાર છે. લક્ષ્મી સમુદ્રના ઠંડોસોની

માફક અસ્થિર છે, અસ્થિર. સ્વભાવવાળી 'લક્ષ્મીનું' કૃષ્ણ સુપાનદાન છે. સુપાન દાનના પ્રભાવથી લક્ષ્મી અસ્થિર સ્વભાવ છોડી, સ્થિર થાયછે.

હવે ભોગો આ ભવમાં અને ભવાન્તરમાં પણ દુઃખોને દેનારા છે. મોગે રોગમયમ્ ભોગ છે ત્યાં રોગનો ભય છે. આ વાક્યથી ભોગો આ ભવમાં કદુ કૃષ્ણ દેનાર સિદ્ધ થાય-છે, તેમજ ભવાન્તરમાં નરક પ્રભૃતિ ગતિયોના દેનાર છે, માટે ભોગોને સર્પ ક્ષુભાઓની ઉપમા આપી તે ઠીકજ છે.

પુત્ર, પૈત્ર, ભાઇ, બહેન, માતા, પિતા અને ધન-ધાન્યાદિના સંગમે પણ સ્વપ્ન તુલ્ય છે. સ્વપ્નના પદાર્થો-સ્વપ્ન-પર્યન્ત ઠીક છે, પરન્તુ જન્મદશામાં જૂઠા માલમ પડે છે, તેમ-સંગમે પણ જીવન પર્યન્ત ઠીક છે, પરન્તુ જીવનના અભાવમાં એટલે પરભવની અન્દર તે સંગમે તે જીવને માટે જૂઠા છે, જૂઠા સંગમેને માટે જીવ પાપકર્મ સાચું કરે છે; કે જે પાપ કર્મ જન્મ-માતરમાં સાથે આવે છે. કુટુંબને માટે જીવ પાપસમૂહ એકત્ર કરે છે, પાપકર્મથી એકત્ર કરેલું ધન, માલ, કુટુંબ ખાઇ જાય છે. જ્યારે પાપનો ભોગો તે સ્વયં થાય છે. પાપનો ભોગ કોઇ લેનાર નથી, કદાપિ કોઇ પાપનો ભોગ લેવાની કબૂલાત આપે, તે તે ખતલું અશક્ય છે. પોતે કરેલું પુણ્ય પાપ જીવ પોતેજ ભોગવે છે.

સંસારની સ્વાર્થતા.

દુનિયા સ્વાર્થની સગી છે, જૂઓ, માતાને પુત્ર પર પૂર્ણ પ્રેમ છે, પુત્રના મરણને કદાપિ આંહિ નહિ, પરન્તુ જ્યારે પુત્રને કોઇ અસાધ્ય રોગ પેદા થયો હોય છે, અને છ માસ સુધી ઔષધ ઉપચાર કરવાની સાથે રાત દિવસ પુત્રની સેવા કરવી પડે છે, ત્યારે માતા પણ કંટાળો ખાઇ, બોલે છે કે—'હવે કાં તો મરે અને કાં તો માંચો મૂકે તો ઠીક.'

આ સંબંધમાં એક શેઠના પુત્રનું દુઃખાન્ત આપવું ઉપયોગી થઇ પડશે. "એક શેઠરની અંદર ધનપતિ શેઠનો પુત્ર પોતાના મિત્ર સાથે નગર બહાર ફરવા નિકળ્યો હતો. તે વખતેમિત્રે, પોતાના મિત્રનું બલુ ફરવા માટે ધર્મોપદેશ આપ્યો કે—'ભાઇ, આ જન્મમાં ધર્મ વિના બીજું કોઇ શરણ નથી, રક્ષણ કરનાર કેવળ ધર્મ છે. માતા પિતાદિ પરિવાર મતલબી છે.' આ વાત સાંભળી શેઠનો પુત્ર બોલ્યો કે—'ભાઇ! તારી વાત તો ખરી છે, પરન્તુ મારા માતાપિતા કાંઈ લેવા નથી.'

હવે બીજા દિવસે જન્મે જલુ એક તળાવ ઉપર ગયા, તળાવમાં પાણી સૂકાઇ ગયેલું હોવાથી ત્યાં કોઇ માલુસ જોવામાં આવ્યું નહિ,

પણ દૂર સર્પાદિકાનો ત્યાં નિવાસ થઈ રહેલો જોઈ મિત્ર જોલ્યો 'ભાઈ, આ તળાવ ઉપર પ્રથમ કેટલા માણસો સ્નાન સંઘ્યા કરવા અને હવા ખાવા માટે આવતા હતા? અત્યારે કોઈ પણ નથી આવતું, તેનું કારણ એજ છે કે, તળાવમાં જળ નથી. તેથી સિદ્ધ થયું કે તળાવની સગાઈ નથી, જળની સગાઈ છે, તેજ પ્રમાણે આ દુનિયામાં પણ સ્વાર્થની સગાઈ છે. શરીરની સગાઈ નથી. જીવ ચાલ્યો જ્યાંથી શરીરને અગ્નિને આધીન કરે છે.' આ દૃષ્ટાંતથી શેઠનો પુત્ર સમજ્યો નહિ.

'ત્રીજે દિવસે ખન્ને વનમાં જતા હતા. રસ્તામાં વડનું ઝાડ આંબું. તે જોઈ મિત્ર જોલ્યો, 'ભાઈ એ માસ પહેલાં આ વડ વૃક્ષપર પક્ષીઓ માળા ઘાલી ઠી, વી, કરતા હતા, પાંચજનો વિશ્રામ લેતા હતા, જોપાળ લોકો પશુઓને તેની નીચે જેસાડી નિશ્ચલયોગીની માફક નિશ્ચિંત રીતે સૂતા હતા, પરંતુ અત્યારે કોઈ નથી, તેનું કારણ જાણ્યું? પ્રથમ શી-તળ છાયા હતી; અત્યારે નથી; વૃક્ષના સગા કોઈ નથી; જીવો ફક્ત શી-તલ છાયાના મતલબી છે; તેમ સંસારમાં પણ લોકો સ્વાર્થના સગા છે' છતાં પોતાના માતા પિતા પણ તેવા હશે, એવો વિશ્વાસ શ્રેષ્ઠિનંદનને થયો નહિ. ત્યારે મિત્રે તે શેઠના પુત્રને કહ્યું:— 'તું આજ ઘરે જઈને માફ કહ્યું કરીશ?' શેઠના પુત્રે કહ્યું, 'હા, કરીશ.' મિત્રે કહ્યું, 'હીક, તું અત્યારે જતાં વેંત અઠસ્માત પડીજલ્લે, કોઈ જોલાવે તો જોલીશ નહિ; ઔપધ ખાઈશ નહિ, હું યોગીના વેપમાં તારી પાસે આવીશ, તે વખતે હું તને તારા માતા પિતાનો સ્નેહ કેવા પ્રકારનો છે, તે પ્રત્યક્ષ ખતાવી આપીશ. પછી તને ગમે તેમ કરજે.' આમ શીખવી મિત્ર પોતાના ઘર તરફ ગયો. શેઠનો પુત્ર ઘરની પાસે જતાંજ રસ્તામાં પડી ગયો, હજારો લોકો ભેગા થયા, છેવટે મ્યાનામાં નાંખી ઘરપર લાંબા, સમગ્ર કુંડુંજ એકદમ ભેગું થયું; જેનું ભાઈ, માતા, પિતા, કાકા, કાકી, માસા અને માસી વિગેરેએ જોલાવવા હજારો ચેન્ટા કરી, પરંતુ જરા પણ જોલ્યો નહિ. સૂતો જોલે પરંતુ જગતો ધારે તો જોલે નહિ, તેજ પ્રમાણે શેઠનો પુત્ર જરા પણ જોલ્યો નહિ. તેમજ નેત્ર પણ ઉઘાડયાં નહિ, શ્રવણદ્વારા તમામ વૃત્તાન્ત હૃદયગત કર્યું, 'કાઈએ કહ્યું ઝાકતરો જોલાવો, કાઈએ કહ્યું જ્યોતિ-પીએ જોલાવો. કાઈએ ડોસીએને જોલાવવાનું કહ્યું, ત્યારે કાઈએ કહ્યું ભૂવા જોલાવો. આમ કોલાહલ થઈ રહ્યો હતા.

એક પછી એક દરેક પ્રકારના ઉપચારકોને જોલાવવામાં આંબ્યા અને તેમણે દરેકે પોતાને અનુકૂળ નિદાન કહ્યું. જેમ:—

वैद्या वदन्ति कफपित्तमरुद्विकारान्
ज्योतिर्विदो प्रहगतिं परिवर्तयन्ति ।

भूताभिभूतमिति भूतविदो वदन्ति
प्राचीनकर्मबलवन्मुनयो मनन्ति ॥ १ ॥

वैद्य-उक्तारोऽपि आत्मी तपस्य करी अने कष्टं के 'आने पित्तना धरनुं वायु अकृद्भ्रम कोप पाभी अयुं छे, माटे अयुक्त दवा आपो।' जेशी पावा जोऽप्या के 'आने राहुनी दशा लारे दुःखदायी छे, प्राणल्लोने दान आपो, शांतिपाठ करावो.' धत्यादि. उशीओ जोऽप्या के, 'नन्तर.पडी छे माटे नन्तर पाधो,' भूवा धुल्लिने जोऽप्या के, 'शिकारत वणगी छे, उतार आपो' पेशूटी करनाराओ नालिना लाजने तपासी जोऽप्या के 'जरा तेल लावे, लाधनी नालि पसी जयेल् छे, तथी जोऽप्या शकता नथी.' आ प्रभासे से'ठडो उपायो अेठ रात्रिमां थया, पलू लाधने रात्रि शांत थयो नछि. माता पिता गजराधने रावा लाज्यां. नाकरो याकरो पञ्चरमां वैद्योने जोऽप्या-पवा अर्धी तर्ही करवा लाज्या. कुटुंब परिवार लावना लाववा लाज्यो के, शुं करीओ ? माणुसोने भाथे लार डोय तो लध लेवाय, देलुं डोय तो देवाय, सरकारना केस डोय तो वेरी लेवाय, परंतु आ दरह तो लेवाय तेम नथी, आ प्रभासे सव' वृत्तांत पनी रह्युं छंतुं; तेवाभां पेलो भिन्न योऽप्याने वेप लध शेठनी छवेली आगण थधने याऽप्या लाज्यो.आ योऽप्या इष्टिजोऽप्या थवाथी नाकरोओ योऽप्याने पगे पडीने कष्टुं के, " महाराज! बडे कष्टका समय है, सेठका बडा कष्टका, जोकि हुशियार है, सो बमिार पहगया है, सारा कुटुंब रो रहा है, उपकार करनेका मौक है' योऽप्या जोऽप्या:-अगर हुनियारका कार्य हम करेंगे, तो भला ईश्वरका भजन कर सकेंगे ? " आ प्रभासे योऽप्या अने नाकरनी संवाद थध रह्यो छतो, तेवाभां से'ठडो माणुसे लोभा थया. पावाने सभजवी शेठनी छवेलीमां लध जया. शेठना पुत्रने पताओ, पुत्रने जेध योऽप्या जोऽप्या:-

"इस लडकेको इलाज करनेसे अच्छा होसकता है; गभरानेकी कोई बात नहि है? योगी लोग मुझेकी सजीवन कर सकते हैं, तो फिर इसमें तो है ही क्या? यह लडका बीमर अच्छा होजायगा! लाओ उडके दाने लोबानका धूप, पंच रंगी कपडा, जलका कटोरा और सफेद कपडेका परदा तैयार करे."

योऽप्यानी आसानुसार वस्तुओ तैयार करी आपवाभां आवी. छे योऽप्याने पातानी क्रिया शर करी, लोके-आनंदमां भजन थध अरस-

परस वार्तालाप करवा लाज्या के, शेठनां भारे लाज्य के आवो. 'उत्तम योगी भणी आब्यो. हवे योगी-उंचे स्वरें 'ओं कुट्-कुट् स्वाहा ॐ ह्रौं ह्रौं स्वाहा,' धृत्यादिं भारे आडणर साथे क्रिया करी रहल। पछी पड-दानी पछार आवी ज्योः-“ सुनो माइ! इस लडकेको न्यंतरकी चोट लगी है, वह न्यंतर लडकेके बदलेमें एक जीव लिये बिना नहीं छोड़ेगा, इस वास्ते जो मनुष्य इस जलका कटोरा पीएगा, उदके दाने खायगा और होरा हाथ पर बांधेगा, वह पुरुष वा स्त्री लडकेकी हालतको पाकर मर जायगा, और लडका बच जायगा.”

.. योगीनां आवां लयननक वचने सांखणी तमामे भौन धारणु कर्युं. चिन्तालेखित मूर्तिनी भाइक स्थिर बध गया. योगी क्षणुवार भिन्न सन्मुख दृष्टि दे'कते। स्मितमुखवाणो बध उल्लो हतो, तेवामां अेक मध्यस्थ पुरुष ज्योः के, 'भाइओ, जवाप आपो.' जीजे ज्योः-‘प्यात्रो अने अड-दना हाणु। तेनी भाताने आपो.’ तमामनी अेक सम्भक्ति बध. परन्तु आधी भाता मनमां दुःखित थवा लागी. प्यात्रो अने अडदना हाणु जयारे पासि आब्यो, त्यारे भाता अेकडम ज्योः के-‘पमे विचार कर.’ क्षणुवार विचार करी ज्योः-‘मृतं सर्वं चले मयि,’ हुं भयं छते आपुं जगत् मृतमाय छे. जे हुं छतरी रखीश तो पाङ्गना त्रणु पुत्रो अने जे हीकरीओनुं पावन करीश. तेम तेनुं सुख ज्येधश. धृत्यादिं करणुवाधी आ प्यात्रो पीवाय तेम नथी.’ आवो उत्तर भणवाधी प्यात्रो पिताल पासि गयो. पितालज्ये तो तुरत उत्तर आब्यो के, 'पिता छरी तो पुत्र बल्ला'. हवे श्री पासि ते प्यात्रो लध जवामां आब्यो. श्रीयो जे लोवाधी जवडो थयो. पडेलीज्ये कहुं के, 'हुं पीडं तो आ सुख भोजवे.' त्यारे पील श्रीज्ये पडु तेवोउ उत्तर आब्यो. त्यारे कौध अेक भइकरे ज्योः के, 'अने ज्योः साथे पीओ, जगडो भटयो.' त्यारे तो अने सुप बध गध, कौ-धज्ये पीया नहि.

प्यात्रो आभा कुटुंभ परिवारमां करी वणी ज्येजीना डायमः पाछो आब्यो. ज्येगी ज्योः, 'अच्छ माइ! काओ हम फंलें.' सर्व कुटुंभ ज्योः-‘ जहां! जोगी महारमा कैसे उपकारी हैं? ऐसे ऐसे महारमा सों के अस्तित्वसे ही दुनिया रत्नकी राम बोलो जाती है, और महारमाजी धीर, वीर गंभीर हैं' धृत्यादिं शब्दोधी स्तुति करवा लाज्या. योगी प्यात्रो पी गयो, शेठनो पुत्र अट श्रम्यामांवी ज्येडो थयो, कुटुंभी लोडो भाटदानी

ચારે બાજુએ વીંટાઇને ઉભાં હતાં. કાઇ ભાઈ તો કાઇ બેટા, કાઇ બા-
ણીઓ કાઈ બનીએ, એમ પોકારી રહ્યા હતા. તે સમયે શેઠને પુત્ર
ધીમેથી બોલ્યો:—‘તમે બધા મારા દુરમનો છો, મારો સગો તો આ
બેગી છે, તેની સાથે જંગલમાં જઈશ, અને મંગળ કરીશ, તમે મને
અડકશો નહિ,’ આમ કહી ત્રેણિનંદન પોતાના મિત્રની સાથે ઉઠી ચાલતા
થયો. આજુ કુંડુંળ મેં વિકાસી બેસી રહ્યું.”

આ દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી સારાંશ એ લેવાનો છે કે દુનિયામાં પ્રાણથી
કાઈ પ્યાર નથી, પ્રાણ જવાનો સમય આવે ત્યારે સગપણ દૂર જાયછે,
આજ વિપયને પુષ્ટ કરનાર ખીલું એક ડોસીનું દૃષ્ટાન્ત બેધએ.

“એક ખાનદાન કુંડુંળની અંદર કમ્મિયોગે રૂકા એક ડોસી અને
એક દીકરો બેજ જણ અવશેષ રહ્યાં હતાં. તે સમયમાં ભાગ્યયોગે
સ્વચરણારવિન્દથી પૃથ્વીતલને પવિત્ર કરતા અને પાંચ મહાક્રતોને પાળ-
નાર, શુદ્ધોપદેશક મુનિરાજ, બીજા ક્રેટલાક મુનિઓની સાથે પધાર્યા.
ડોસીને દીકરો ધર્મદેશના સાંભળવા ગયો. હલુકર્મો જીવ હોવાથી દેશ-
ના ઉપર શ્ચિ થઈ, અને મનમાં વૈરાગ્યઅંકુર પ્રકટ થયો. તેથી સંસાર
છોડી સાધુ થવાનો વિચાર તેને ઉત્પન્ન થયો. ગુરૂ મહારાજને આ વિચાર
પોતે નિવેદન કર્યો. ત્યારે ગુરૂ મહારાજે કહ્યું:—‘ઘણી સારી વાત છે,
તમારી પાછળ કાઈ છે ?’ તેણે જવાબ આપ્યો:—‘હા, એક ડોસી છે.’
ગુરૂ મહારાજે કહ્યું:—‘તમને તમારો વિચાર જણાવો, તે ડોસી આજ્ઞા
આંપે તો અમારી પાસે આવે, તમારું કાર્ય સિદ્ધ થશે.’ ગુરૂજીનાં
આવાં વચનો સાંભળી તેમને વંદન કરી પુત્ર ડોસીની પાસે આવ્યો, અને
માતાજીને કહેવા લાગ્યો:—‘મા! મેં આજે જિનરાજના ધર્મની દેશના સાં-
ભળી, તે મને ખુલુજ ગમી.’ માતા બોલી:—‘ભાઈ ! જિનવચન સદા
માન્ય છે. તારો જન્મ સફળ થયો, તું ધન્ય છે. જ્યથી તે ધર્મની વાત
સાંભળી.’ આમ કહી માતાજી બોલતાં બંધ થયાં, ત્યારે પુત્ર બોલ્યો:—
‘મા, મારો વિચાર તમામ ઉપાધિ છોડી સાધુ થવાનો થાય છે.’

માતાજી એકદમ ગભરાઈને બોલી:—‘હે વત્સ ! આ વાત કદિ ક-
રવી નહિ, તું સંસારમાં રહી ધર્મ ધ્યાન કરે, તેનું મને દુ:ખ નથી, પરંતુ
જે તું સાધુ થઈશ, તો હું દૂવામાં પડી મરીશ. તેથી તારું કલ્યાણને
બદલે અકલ્યાણ થશે.’

માતાનાં આવાં વચનો સાંભળી પુત્ર વિચારમાં પડ્યો કે, રજે, મોહ દશાથી માતા આત્મહત્યા કરી જગત્માં મારી અપકીર્તિ કરે, માટે બે ચાર વર્ષ લલિતે વિલંબ થાય. આમ વિચારી માતાજીને કહ્યું, 'જરાએ ગભરાશો નહિ, તમારી આંસા સિવાય હું સાધુ થવાં વિચાર રાખતો નથી.'

આવું સાંભળી માતા શાંત થઈ. હવે માતા અને પુત્ર બંને ગૃહસ્થ ધર્મ પાળવા લાગ્યાં અને સાંતિ પૂર્વક દિવસો નિર્ગમન થવા લાગ્યા. કર્મ થોડે એક વખત હીકરણે તાવ આવ્યો, અને એજ દિવસમાં સત્રિપાત થયો. લોકો જોવા આવવા લાગ્યા. વૈદ્યોએ દવા કરી; પણ જરાએ ફેર પડ્યો નહિ, ત્યારે લોકો કહેવા લાગ્યા કે, હવે બીજાં ઐષધો કરતાં ધર્મોપદ આપવું ઠીક છે. ડોશી વિચારમાં પડી કે પુત્ર મરણ પામશે, તો મારે ઘરમાં એકલું રહેવું પડશે, આમ વિચાર કરે છે; એટલામાં આડોશી પાડોશીના ઘરની ડોશીઓ જોવા આવી, જોઈને બોલી કે, 'છાકરાને મંદવાડ વધુ છે, હવે ખરે તેમ લાગતું નથી.' બીજી ડોશી બોલી કે—'જને ઘેર મરણ થાય, તેને ઘર જન્મ આવે છે, તે યમને જ્યારે કૂતરાઓ દેખે છે, ત્યારે બહુ રડે છે.' ઇત્યાદિ ગપાટા લગાવી ડોશીઓ પોત પોતાને ઘેર ગઈ. છાકરાની માં વિચારમાં પડી કે, મારે ઘેર જન્મ આવશે, ઘરમાં બીજું તો કંઈ છે નહિ. હવે બને તે ખરું.

આ પ્રમાણે મનમાં ડરતી ડરતી માતા છાકરાની પાસે સૂઈ રહી રાત પડી, ક્ષણવાર નિદ્રા આવે છે, અને પાછી ક્ષણમાં જાગી ઉઠે છે. છાકરાને તો ખિલકુલ નિદ્રા આવતી નહોતી; એવા સમયમાં ઘરમાં ભેંસ હતી, તેની પાડી છૂટી ગઈ, તેમજ બનવા કાળ કે શેરીના ફેંતરાં પણ બસી બસીને યાક્યાં, એટલે રૈવા લાગ્યાં. પાડી આવીને ડોશીનાં લૂગડાં ચાવવા લાગી. તેથી કપડું તણાવાથી ડોશી જાગી ઉઠી, જુએ છે તો શ્યામવર્ણ અને કાળું માથું નજરે પડ્યું; ડોશીને નિશ્ચય થયો કે નક્કી જન્મ આવ્યો. સ્ત્રી જાતિ સ્વભાવે વહેમી તો હોયછે જ, અને વળી આતો અધૂરામાં પૂરું સર્વ વાત પણ મજતી આવી, તેથી ડોશી ખહુજ બીવા લાગી. પૂછીને પૂછીને તે ડોશી બોલી કે, 'જન્મ ખાપણ! જન્મ ખાપણ! તમે કેમ ભૂલો છો? હું માંદી નથી, મદિા તો આ પડખે સૂતો છે.' આમ ડોશીના બોલવાથી ભેંસની પાડી હઠી નહિ. પરંતુ કપડાં વધારે ચાવવા લાગી, કપડાં તણાવા લાગ્યાં. ડોશી ગભરાણી કે, હમણાં મને ઉપાડી જશે. હવે તો તેણી ધૂમ મારી બોલી:—'હું તો સાંજ સારી

ધુ, માંદો તો આ સૂતો.' પેલી પાડી ડોશીનો આવો મોટો ઘાંટો સાંભળી યોડી પાછળ હઠી. ડોશીનાં કપડાં તણાતાં બંધ થયાં. આ સર્વ વૃત્તાન્ત પુત્ર બંધતો બંધતો તમામ અનુભવે છે, કારણ કે કર્મયોગે સન્નિપાત ક્રમ થયો હતો. ક્રૂર અન્યવેદનાના બેરથી નિદ્રા આવી નહોતી. ડોશી મોઢા ઉપર ઓઢી સૂઈ રહી, એવું સમજીને કે જન્મ છોકરાંના પ્રાણ લઈ ગયો હશે, હવે શું થાય છે તે સવારે વાત.

છોકરાને પણ સન્નિપાતના અભાવથી નિદ્રા આવી ગઈ. ડોશી સવારમાં બગીને જુએ છે, તો છોકરો નિદ્રામાં સૂતેલો માલૂમ પડ્યો, લેસંની પાડી છૂટેલી માલૂમ પડી, કપડા આવેલાં માલૂમ પડ્યાં, જન્મનો ભ્રમ યોટો બહુ પસ્તાવો કરવા લાગી. એટલે છોકરો બગ્યો, અને માને કહેવા લાગ્યો:— 'વાહરે મા ! તારો પ્રેમ અને પ્રીતિ પ્રત્યક્ષ જોયાં. હવે સાજો થાઉં; એટલીજ વાર છે. મારા મરણ પાછળ તું મરવાની નથી, તો મારા સાધુપણાના સંયોગથી તું શું કદાપિ મરવાની હતી? હે માતા ! તારો પ્રેમ પુત્ર ઉપર છે, પુત્રનો પ્રેમ માતા ઉપર છે, પરંતુ તે પ્રેમ ક્રૂર સ્વાર્થ સુધીજ. માટેજ શાસ્ત્રકારો સંગમોને સ્વપ્નની ઉપમા આપે છે, ખરો સંગ તો ધર્મનો છે,' આમ માતાને સમજાવી પુત્ર સાધુસંગી થયો."

ઉપરનાં બંને દષ્ટાન્તોથી વાચકોના સમજવામાં આવ્યું હશે કે, 'સગમાઃ સ્વપ્નસન્નિભાઃ' સંગમો સ્વપ્ન સરખા છે; તથાપિ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ કરનારા નીચેના, શ્લોકો દૃષ્ટિગોચર કરવા બેઠાં.

કામક્રોધાદિભિસ્તાપૈસ્તાપ્યમાનો દિવાનિશમ્ ।

આત્મા શરીરાન્તસ્થોઽસૌ વચ્યતે પુટપાકવત્ ॥ ૧ ॥

શરીરની અંદર રહેલો આ આત્મા, પુટપાકની માફક કામ અને ક્રોધાદિ તાપો વડે રાત દિવસ તપે છે, એટલે દુઃખ પામે છે.

વિપયેત્વતિદુઃસ્વેષુ મુસ્તમાની મનાગપિ ।

- નાહો ! વિરજ્યતે જનોઽશુચિકીટ્ ઇવાશુચૌ ॥ ૧ ॥

વિદ્યાનો કાગો વિદ્યામાં સુખ માનતો જરા પણ કંટાળો પામતો નથી, તેમજ અતિ દુઃખદાયક વિષયોમાં સુખ માનીને, આશ્ચર્ય છે કે માણસ જરા પણ વિરાગ પામતો નથી,

દુરન્તવિપયાસ્વાદપરાધીનમના જનઃ ।

અન્ધોઽન્ધુમિવ પદ્માપ્થિતં મૃત્યું ન પश्यति ॥ ૧ ॥

જેવી રીતે આંધળો, પગની આગળજ રહેલા કૂવાને દેખતો નથી, તેજ પ્રમાણે પરિણામે દુષ્ટ એવા વિષયોના સ્વાદમાં પરાધીન મનવાળો માણસ, ચોતાના પગલાની આગળ રહેલા મૃત્યુને જોતો નથી.

આપાવમાત્રમધુરૈર્વિષયૈર્વિપસન્નિભૈઃ ।

આત્મા મૂર્છિત एवास्ते स्वहिताय न चेतते ॥ ૧ ॥

માત્ર ભોગવતી વખતેજ મધુર અને વિષ તુલ્ય વિષયો વડે કરીને આ આત્મા મૂર્છિત થએલા રહે છે, પરંતુ સ્વહિતને માટે ચેતતો નથી.

તુલ્યે चतुर्णां पौमथ्ये पापयोरर्थकामयोः ।

આત્મા પ્રવર્તતે હન્ત ! न पुनर्धर्ममोक्षयोः ॥ ૧. ॥

જે કે ચારે પુરુષાર્થોનું તુલ્યપણું છે, તો પણ જેદનો વિષય છે કે, આ આત્મા, પાપના કારણજીત એવા અર્થ અને કામમાં પ્રવર્તે છે, પરંતુ ધર્મ અને મોક્ષને માટે પ્રવૃત્તિ કરતો નથી.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થો છે. આમાંના પહેલા ત્રણ પુરુષાર્થો ને શ્રદ્ધસ્થો સાધે છે. જ્યારે મુનિવરો કેવળ મોક્ષના અધિકારી હોય છે. મોક્ષ સિવાયના ત્રણ પુરુષાર્થો દુઃખમિશ્રિત સુખવાળા છે, જ્યારે મોક્ષ એકાન્ત આત્મીય સુખસાધક સર્વોત્તમ છે.

‘અર્થ’ નામનો પુરુષાર્થ પાકીના ત્રણ પુરુષાર્થોથી ઉતરતો છે, કારણ કે, તે અર્જન (કમાવું), રક્ષણ, નાશ અને વ્યયરૂપ આંપત્તિઓના સંબંધથી દ્રવિત થએલા છે.

‘કામ’ નામનો પુરુષાર્થ બેશક, અર્થ (પૈસા) પુરુષાર્થથી ચડીઆતો છે, કારણ કે તેની અંદર વિષયજન્ય સુખનો લેશ રહેલો છે, તથાપિ અન્તે દુઃખદાયી તેમજ દુર્જીતિનું સાધન હોવાથી ધર્મ અને મોક્ષ કરતાં નીચો છે,

‘ધર્મ’ પુરુષાર્થ અર્થ અને કામથી ઉત્તમ છે, કારણ કે આ લોક તેમજ પરલોકમાં સુખદાયી છે. પરંતુ તે મોક્ષ કરતાં તો અવશ્ય નીચા દરજ્જાનો છે; કારણ કે પુણ્યપ્રધનો હેતુ છે. અને પુણ્ય સોનાની જેડી તુલ્ય હોવાથી તે પણ ખંધનરૂપ છે. તેમજ પુણ્યના ચોમથી દેવતા આદિની ગતિદ્વારા સંસારમાં બંધન કરવું પડે છે.

‘ મોક્ષ ’ પુરુષાર્થ સર્વથા પુણ્ય પાપના ક્ષયનું કારણ છે. લેશ માન પણ દુઃખનું કારણ છેજ નહિ, વિષ મિશ્રિત અગ્નીમાફક આપાત રમણીય નથી. તેમજ પરિણામે દુઃખદાયી પણ નથી, પરંતુ એકાન્ત રીતે આનંદમય અને અવાચ્ય અનુપમેય, અવ્યાખાધ સુખમય છે. માટેજ યોગીપુરૂષો ત્રણ પુરુષાર્થોનો અનાદર કરી કેવળ ‘ મોક્ષ ’ સાધવામાંજ કટિબદ્ધ થએલા રહે છે.

શૃષ્ટસ્થો ત્રણે વર્ગોનું સાધન પરસ્પર વિરોધ ન આવે; તે પ્રમાણે કરે, તો મોક્ષવર્તના આરાધક થઈ શકશે, પરંતુ ત્રણ વર્ગમાંથી જે પ્રથમ-ધર્મની ઉપેક્ષા કરી કેવળ અર્થ અને કામની આરાધના કરશે, તો તેઓ કદાપિ ‘ મોક્ષ ’ ના અધિકારી થઈ શકવાના નહિ. જ્યારે અર્થ અને કામની સાથે સાથે ધર્મની પણ આરાધના કર્યા જશે, ત્યારેજ મોક્ષના અધિકારી થવાના; એમ કહી શકાય. કેવળ અર્થ અને કામનાજ ઇચ્છુ પુરૂષો ગમે તેવા ભણે બુદ્ધિમાન હોય, તોપણ તેઓ નાસ્તિકની પંક્તિમાં મૂકવા લાયક છે. કારણ કે, જે પુરૂષના અંતઃકરણમાં ધર્મવાસનાએ વાસ કર્યો નથી, તેનો અવતાર વ્યર્થ છે, તેની બુદ્ધિ, પોતાના સ્વામી (આત્મા) ને ઉલટી મલિન કરે છે, માટે તેવી બુદ્ધિ કરતાં બુદ્ધિ ન પામશે હોત, તો અનર્થ ન કરત, અર્થાત્ નાસ્તિકની પંક્તિમાં ન આવત. આ છવ અનાદિ કાળથી ઉન્માર્ગને રસ્તે ચાલી રહ્યો છે. તેથી નાસ્તિકોની બુદ્ધિતેજો તેને જલદી હૃદયગમ થાય છે, જ્યારે આસ્તિકોની બુદ્ધિતેજો હૃદયગમ થવામાં વાર લાગે છે.

‘ અર્થ ’ અને ‘ કામ ’ નું ફળ જેમ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે, તેમજ ‘ ધર્મ ’ અને ‘ મોક્ષ ’ નાં ફળો પણ જે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચારે તો પ્રત્યક્ષજ છે, પરંતુ તેવા વિચાર કરનારા વિરલાજ છે, જ્યારે સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી વિચાર કરનાર તો દુનિયાભર છે, તેથી કરીનેજ ‘ અર્થ ’ અને ‘ કામના ’ અભિલાષી ભવાભિનન્દી છવે પ્રાયઃ સંસારમાં ઘણા જોવામાં આવે છે. તેટલાજ માટે શાસ્ત્રકારો પોકારીને કહે છે કે, પાપી એવા ‘ અર્થ ’ અને ‘ કામ ’ માં આત્માને નહિ, ત્રેરતાં તેને ‘ ધર્મ ’ અને ‘ મોક્ષ ’ માં ત્રેરે.

ૐ મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતા, ૐ

અરિમન્નપારસંસારપાવવારે શરીરિણામ્ ।

મહારત્નમિવાનર્થ માનુષ્યમિદ્ દુર્લભમ્ ॥ ૧ ॥

માનુષ્યકેડાપિ સંપ્રાપ્તે પ્રાપ્યતે પુણ્યયોગતઃ ।

દેવતા ભગવાનર્હન્ ગુરવઞ્ચ સુસાધવઃ ॥ ૨ ॥

માનુષ્યકસ્ય યદસ્ય વયં નાદગ્રહે ફલમ્ ।

સુપિતાઃ સ્મસ્તદધુના ચૌરૈર્વસતિ પત્તને ॥ ૩ ॥

અર્થાત—આ અપાર સંસાર રૂપ સમુદ્રમાં જે પ્રાણીઓનું મનુષ્ય જન્મ રૂપી અમુલ્ય મહારત્ન રૂપી ગયું, તેા પછી હાથ લાગવું ફલદાઈ છે. ૧. મનુષ્યનો જન્મ પામીને પણ પુણ્યનાં યોગે શ્રીઅરિકાંત ભગવાન—દેવ અને સુસાધુઓ ગુરુ તરીકે પમાય છે. ૨. જે અમે મનુષ્યજન્મનું ઉત્તમ ફળ નહિ આપીએ, તેા મનુષ્યોથી ભરપૂર શહેરના મંચભાગમાંજ લટાવ્યા એમ ગણાઈશું. ૩.

થોડા મૂલ્યવાળું રત્ન પણ જે મનુષ્યના હાથમાં હોય, તેા પણ તે કેવી સંભાળથી તેનું રક્ષણ કરે છે ? હવે ધારો કે નાવમાં ખેંટલ પુરૂષ હાથમાં રત્નને લઈને જૂએછે, તેટલામાં કદાચિત્ પ્રમાદના કારણથી તે પાણીમાં પડી જાય, તેા તે ફરીને શું તેને મળે ખરું ? કદાચ મળે તેા કેટલો ખર્ચો પરિશ્રમ કરે ત્યારે મળે ? રત્ન ગુમ થતી વખતે પુરૂષના સુખના ચહેરામાં અને વથનવર્ગજ્ઞામાં કેટલો ફારફેર થાય છે. હૃદયમાં કેટલી ખધી ચિન્તા થાય છે, તે જોવાનું છે જે કે સુભાવવામાં આવેલું રત્ન, કાંઈ એવી વસ્તુ નથી કે જે પાછી આખા ભવસુધી પેદા થાયજ નહિ. કદાચ ધારો કે ન થાય, તેા તેથી કાંઈ આખર જવાની નથી, તેાપણ પુરૂષ તે રત્નને મેળવવા માટે હજારો પ્રયત્નો કરે છે. હવે વિચારવાનો સમય છે કે, આ સંસાર સમુદ્ર અત્યંત ઉંડો તેમજ અનંતા યોજન લાંબો છે કે જેની અંદર જીવોનાં રત્નો ગુમ થએલાં છે, તેવીજ રીતે વર્તમાન સમયમાં પણ જીવોનું મનુષ્યજન્મરૂપ મહામૂલ્ય અલભ્ય 'રત્ન' પ્રમાણથી પડી જાય છે, પણ તેનો શોધ જીવને જરા પણ થતો નથી, તેમજ તે રત્નને પાછું મેળવવા બિલકુલ પ્રયત્ન નહિ કરતાં ચોરાશી લાખ જીવચોનિયોમાં પર્વટન કરે છે, તે ખરેખર અત્યંત ખેદ અને આશ્ચર્યનો વિષય છે.

દશ દૃષ્ટાન્ત.

કદાચ અકામ નિર્ભરિના યોગે 'નદીપાપાલ્' ન્યાયવડે ઠરીને જીવ મનુષ્યપણું પામી જાય, તેા પામી જાય, તેની ના નહિ, પરંતુ સાસ્ત્ર-

કારો દશ દૃષ્ટાન્તો વડે કરીને, મનુષ્ય જન્મની ખાસ દુર્લભતા ખતાવે છે, જેમકે શ્રીકૃત્તારાધ્યયનની ટીકામાં લખ્યું છે. કે:—

ચુલ્લા પાસગ ધન્ને જૂણ રયણે અ સુમિણ ચક્રે અ ।

ચમ્મ જુગે પરમાણુ દસ વિઠ્ઠતા મણુઅલંભે ॥ ૧ ॥

અર્થાત—(૧) ચૂલ્લાનું (૨) પાશાનું. (૩) ધાન્યનું (૪) ભુગારનું (૫) રતનનું (૬) સ્વપ્નનું (૭) ચક્રનું (૮) કર્મનું (૯) ધાંસરાનું અને (૧૦) પરમાણુનું, એમ દશ દૃષ્ટાન્તો વડે કરીને મનુષ્યનો જન્મ દુર્લભ જાણવો. પ્રથમ ચૂલ્લાના દૃષ્ટાન્તનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે:— “એક ચક્રવર્તી રાજા એમુક બ્રાહ્મણ ઉપર ખુશી થઈને બોલ્યો:— ‘હે બ્રાહ્મણ, તારી ઇચ્છા હોય તે માગ, હું આપવાને તૈયાર છું.’ પરંતુ બ્રાહ્મણ પોતાની જોને વરાવતી થએલો હોવાથી બોલ્યો કે:— ‘હું ઘેર જઈને પછી વિચાર કરીને માગીશ.’ રાજાએ કહ્યું:— ‘ભલે જાઓ, ઘેર જઈને વિચાર કરીને માગજો.’ આ પ્રમાણે ચક્રવર્તીની સમ્મતિ મળવાથી બ્રાહ્મણ ઘેર આગ્યો, હવે સ્ત્રી પુરુષ બન્ને એકાન્તમાં જેસી વિચાર કરવા લાગ્યા કે શું માગવું? ગામ બરાસ માગવાથી આપણે ઉલટો વ્યાધિ વધશે. આપણુ-બ્રાહ્મણને તો દક્ષિણ સહિત લોજનની પ્રાપ્તિ થાય, તો તમામ મળેલું ગણાય. માટે સ્ત્રીએ કહ્યું, ‘જાઓ, વારા દીઠ લોજન અને દક્ષિણ આપણને મળે એવું જઈને માગો. સ્ત્રીની શિક્ષાનુસાર બ્રાહ્મણ ચક્રવર્તી પાસે આવી ઉભો રહ્યો. ત્યારે ચક્રવર્તીએ કહ્યું, ‘માગ, માગ; માગે તે આપું.’ ત્યારે બ્રાહ્મણ વિકસ્વર મુખે બોલ્યો કે ‘હે મહારાજ! આપના રાજ્યભરમાં વારા દીઠ અમને દરેક ઘર ઘરથી લોજન અને દક્ષિણ તરીકે એક સોના મહોર મળે, એવું હું માગું છું.’

આ વાત સાંભળી ચક્રવર્તી આશ્ચર્યમાં મગ્ન થઈ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ભલે પુષ્કરાવર્ષમિઘનો વરસાદ વરસે, તો પણ પર્વત ઉપર તો પાણી તેની ઉપરની જગ્યાના પ્રમાણમાં જ ઠરી રહે. જેર. જેવું જેવું લાગ્ય તેવુંજ તેને મળે છે. આમ ક્ષણવાર ચક્રિત બની વિચાર કરી બ્રાહ્મણને પ્રથમ પોતાને ઘેર લોજન કરાવી એક સુવર્ણ મહોર આપી વિદાય કર્યો. હવે ચક્રવર્તીના છત્રુ કોડ ગામોમાં ચૂલા દીઠ લોજન લઈને બ્રાહ્મણ ફરીને ચક્રવર્તીને ઘેર આવે ખરો? કદાચ દેવના પ્રભાવથી વારા પૂરા કરી કરી ચક્રવર્તીને ઘેર આવે, તોપણ મનુષ્યજન્મ ફરી મળે તે

ખીનું પાશકનું દૃષ્ટાન્ત—“ અંદ્રગુપ્ત સજનો ભંડાર વધારવા માટે ચાણક્યે એક દેવની આરાધના કરી, ત્યારે દેવે પ્રસન્ન થઈ તેને દિવ્યપાશાએ આપ્યા. આ પાશાએ વડે જે કોઈ બાજી રમે તેને કોઈ છતી શકે નહિ.

આમ હોવાથી તેણે એક પુરૂષ કે જે, ઘૂતકીડામાં કુંચળ હતો, તેને સુવર્ણની ગીનિયોથી ભરેલો એક થાળ અને દિવ્યપાશા આપીને શહેરમાં મોકલ્યો. હવે તે પુરૂષ મોટા રસ્તા ઉપર ખેસીને ખોલવા લાગ્યો કે, ‘હિ હોકો! જે મને છતે તેને હું આ સોનામહોરોથી ભરેલો થાળ આપું અને જે હું છતું તો ફક્ત એક સોના મહોર લઉં’, આમ બાણી ઘણા લોકો તેની સાથે રમ્યા, પરંતુ જેમ કોઈનાથી તે પુરૂષ હારવો દુર્લભ છે, તેમજ મનુષ્યાવતાર પણ દુર્લભ સમજવો.”

ત્રીજું ધાન્યનું દૃષ્ટાન્ત—“ દુનિયાનાં તમામ પ્રકારનાં ધાન્યો એકઠાં કરી તેમાં એક પાલી સરસવ નાંખી કોઈ એક સો વર્ષની ઘરડી ડોશીને તે ધાન્યનો સશિ ભુટો કરવા હુકમ કરવામાં આવે, તો તે ડોશીથી દરેક ધાન્ય અલગ અલગ થવું બહુ દુર્લભ છે, તેમ મનુષ્યનો અવતાર પણ દુર્લભ છે.”

ચોથું ઘૂતનું દૃષ્ટાન્ત—“ એક રાજાને એક સો આઠ સ્તંભોવાળી એક સભા હતી, પ્રત્યેક સ્તંભની અંદર એક સો આઠ હાંસો હતા. એક પુત્રને રાજ્યનો લોભ થયો, કે-મારું રાજાની ગાદી ઉપર ખેસવું, આ વાત મંત્રિએ બાણી. હવે રાજાએ તમામ પુત્ર પ્રપાત્રોને એકઠાં કરી કહ્યું કે-‘ભાઈ! જેની રાજ્ય લેવાની ઇચ્છા હોય, તે મારી સાથે ભુગાર રમે. મને છતે તે રાજા થાય. પરંતુ તેની રીતિ આ પ્રમાણે—એકસો ને આઠ દાવ જ્યાં જે તમામ એક સાથે આવે, ત્યારે એક હાંસ છતે, વળી જે તેમાં વચ્ચે રાજાનો દાવપડે, તો તમામ વ્યર્થ થાય, એવી રીતે એક સો આઠ સ્તંભો છતવા જેમ દુર્લભ છે, તેમ મનુષ્યનો જન્મ પણ દુર્લભ છે.”

પાંચમું રત્નનું દૃષ્ટાન્ત—“ કોઈએક શેઠની પાંચ પરંપરાથી ઉતરી આવેલો તેમજ પોતે પણ ઉપાર્જન કરેલો અનેક રત્નોનો સંગ્રહ હતો; કોઈ પણ દહાડો તે એકે રત્ન બહાર કાઢતો ન હતો. એક સમયે તે દેશાન્તરમાં વેપારને માટે ગયો, હવે પુત્રોએ વિચાર્યું કે પિતા લોભથી રત્નો બહાર કાઢતા નથી, ઘરમાં કોડ સોના મહોરો છતાં આપણી ધ્વજ બીજા ડોટીધ્વજોની માફક કેમ ન ચડે? એમ વિચારી પોતાનાં રત્નો દેશવરથી

આવેલાં વેપારીને હાથે, વેચી નાખ્યાં, અને ઠોટીધ્વજ ખન્યા. શેઠ દેશાન્તરથી આવ્યો, અને રત્નો વેચ્યાની વાત જાણી, અને પુત્રોને તે રત્નો પાછાં વાળવા હુકમ કર્યો, પરંતુ હવે તે રત્નો પાછા મળવાં દુર્લભ છે, તેમ મનુષ્ય જન્મ પશુ દુર્લભ છે.”

છઠું સ્વપ્નનું દૃષ્ટાન્તઃ—“કોઈ એક દિવસ મૂળદેવ અને એક બિશુ ઉજ્જયિની નગરીની બહાર એક કોટડીમાં સૂતા હતા, તેવામાં ખન્ને જાણેને એક સરખું ચંદ્રપાનનું સ્વપ્ન આવ્યું. મૂળદેવ ઉઠ્યો, નવકારે મંત્રને ગણી દેવદર્શન કરી અને કૃણ પૂલ હાથમાં લઈ નિમિત્તિયાને ઘેર ગયો. વિનય પૂર્વક પોતાનું સ્વપ્ન નિવેદન કર્યું, અષ્ટાંગના જાણુ પડિતે પ્રથમ પોતાની પુત્રી સાથે વિવાહ કરવાનું મૂળદેવની પાસે કબૂલાત કરાવી કહ્યું કે,— ‘હે મૂળદેવ ! તને આજથી સાતમે દિવસે રાજ્યની પ્રાપ્તિ થશે.’ તેજ પ્રમાણે થયું.”

હવે બિશુક ખાલક પણ ઉઠ્યો, તે તેણે પણ ગુરુ પાસે જઈ કહ્યું—‘ગુરુજી ? મેંને આજ રાતકો સંપૂર્ણ ચંદ્રકા વાન ક્રિયા.’ ગુરુજી અલ્પસ હોવાથી બોલ્યા— ‘બાલક ! આજ તેરેકો ઘીગુહવાલી રોટી મિલેલી.’ થયું પણ એજ પ્રમાણે કાળાન્તરે હવે આ બિશુક ખાલકને માલુમ પડ્યું કે માફ અને મૂળદેવનું સ્વપ્ન એક સરખું હતું, પરંતુ મેં વિધિ પૂર્વક સ્વપ્નની ક્રિયા કરી નહિ, મેં જો તે પ્રમાણે કર્યું હોત, તે હું પણ રાજ થાત. હવે હું કરીને તેજ પ્રમાણે એવાજ સ્વપ્નને માટે પૂર્વોક્ત કુટિમાં જઈને શયન કરું, આમ વિચારી ચંદ્રપાનના સ્વપ્ન માટે ગયો, પરંતુ હવે તે સ્વપ્ન જન્મ દુર્લભ છે, તેમ મનુષ્યને જન્મ પણ દુર્લભ છે.”

સાતમું સંધ્યાવેધનું દૃષ્ટાન્તઃ—“ધારો કે એક સ્તંભની ઉપર આઠ ચક્ર નિરન્તર ફરતાં રહે છે, તેમાંનાં ચાર ચક્રો ઉભટાં ફરે છે, અને ચાર ફરે છે સુલટાં, તમામ ચક્રોને આઠ આઠ આરા છે, તેની ઉપર એક પુતળી છે, તે પણ ચક્રની માફક ફરતી રહે છે, હવે તે પુતળીની ડાબી આંખને, નીચે લરી રાખેલી તેલની કડાઈમાં પડતા પ્રતિબિંબ તરફ દૃષ્ટિ કરીને, જો કોઈ પુરુષ જાણુવડે વીધિ, તેણે સંધ્યાવેધ સાધ્યો જણાય, પરંતુ તે જન્મ દુર્લભ છે, તેમ મનુષ્યદેહ પણ પામવો દુર્લભ છે.”

આઠમું કૃમ્નનું દૃષ્ટાન્તઃ—“ધારો કે, અમુક વિસ્તીર્ણ તળાવની અન્દર એક કાચપાનું કુટુંબ આનન્દ સહિત નિવાસ કરે છે. તે તળાવની અન્દર લીલ પૂલ એટલી બધી બધાણી છે કે જરા પણ જળનું

કપિકચ્છૂવીજકોશીમિવ માયાં દુરાશયાઃ ।

વપતાપકરીં નિત્યં ન ત્યજન્તિ શરીરિણઃ ॥ ૩ ॥

દુગ્ધં તુપોવકેનેવાજ્જનેનેવ સિતાંશુકમ્ ।

નિર્મલોઽપિ ગુણપ્રામો લોભેનૈકેન દુષ્યતે ॥ ૪ ॥

કપાયા ભવકારાયાં ચત્વારો યામિકા ઇવ ।

યાવજ્ઞાપ્રાપ્તિ પાર્શ્વસ્થાસ્તાવન્ મોક્ષઃ કુલો નૃગામ્ ॥ ૫ ॥

અર્થાત્—આશ્ચર્ય છે, કે મુગ્ધજીવો વટવૃક્ષની માફક ક્રોધને વધારે છે, કે જે પોતાના વધારનારનું જડમૂળથી બક્ષણ કરે છે. અર્થાત્ વટવૃક્ષ જે જગ્યામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ જગ્યાને પાયમાલ કરી નાખે છે, તેજ પ્રમાણે ક્રોધ પણ જેના શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે માણસના હોહી અને માંસને નષ્ટ કરી નાખે છે. ૧. જેવી રીતે હાથી ઉપર ચડેલા માવતો, ખીજાઓને કાંઈ પણ ગણતા નથી, તેવી રીતે માન ઉપર આરંભ થએલા અને મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરનારા માણસો ક્રોધને પણ ગણતા નથી. ૨. હમેશાં ઉપતાપને કરનારી અને કવચના ખીજ જેવી માયાને કુપ્ત આશયવાળા મનુષ્યો છોડતા નથી. કવચના ખીજ શરીરે લગાવાથી શરીરે અટપટી થાય છે, અતે શરીર સૂજી જાય છે, અને મનુષ્ય અત્યન્ત દુઃખી થાય છે, તેજ પ્રમાણે માયા કરનાર માણસ પણ રાત દિવસ આંતરિક વૃત્તિથી સશંક રહે છે, અને નિરાંતે ઉઘતો નથી. (૩) કાંઈના પાણીથી જેમ દૂધ અને અંજન (કાળજી) વડે જેમ સંકેદ વચ્ચે દૂષિત થાય છે, તેમ હોભ વડે સમસ્ત ગુણો દૂષિત થાય છે. (૪) પૂર્વોક્ત ચારે કપાયો ભવરૂપ કુંદખાનામાં રહેલ જીવોના ચોક્ષીદારો છે, તેઓ જ્યાં સુધી શરીરમાં જગતા છે, ત્યાં સુધી જીવોનો સંસારકારાગૃહમાંથી છુટકારો નથી. તાત્પર્ય એ છે કે કપાયોની મંદતા સિવાય વૈરાગ્ય થતો નથી; વૈરાગ્ય વિના તપક્રિયા થાય નહિ. તપ વિના પ્રાચીન કર્મોનો ક્ષય થતો નથી. કર્મ પ્રખ્યા વિના સંસારરૂપ કારાગૃહમાંથી મુક્તિ થઈ શકતી નથી. કર્મ કરે તે કોઈ ન કરે, જુઓ તેના વડે જીવોની કેવી ક્ષણિક દયા થાય છે:—

સૌન્દર્યેણ સ્વકીયેન ય એવ મદનાયતે ।

મસ્તો રાંગેણ ઘોરેણ કઠ્ઠાલયી સ એવ હિ ॥ ૧ ॥

ય એવ ચ્છેકતામજ્ઞા વાચા વાચસ્પતીયતે ।

કાલાન્ મુદ્ધઃ સ્વલજ્જિહ્વઃ સોઽપિ મૂઠ્ઠાયતેવરામ્ ॥ ૨ ॥

ચાહચક્ષુઃક્રમણશક્ત્યા યો જાત્યતુરગાયતે ।

યાતાદિભગ્નમગમનઃ પદ્મ્યુયતે સ એવ હિ ॥ ૩ ॥

હસ્તેનૌજાયમાનેન હસ્તિમહાયતે ચ યઃ ।

રોગાચક્ષમહસ્તત્વાત્ સ એવ હિ કુર્ણાયતે ॥ ૪ ॥

દૂરદર્શનશક્ત્યા ચ ગૃધ્રાયેત્ત ય એવ હિ ।

પુરોડપિ દર્શનાશક્તેરન્ધાયેત્ત સ એવ હિ ॥ ૫ ॥

ક્ષણાદ્રમ્યમરમ્યં ચ ક્ષણાન્ન ચ સમમક્ષમમ્ ।

ક્ષણાદ્ દૃષ્ટમદૃષ્ટં ચ પ્રાણિનાં વપુરપ્યહો ! ॥ ૬ ॥

અર્થાત્—પોતાની સુંદરતા વડે કરી ને જે પુરુષ કામદેવની માફક આચારણુ કરે છે, તેજ પુરુષ ઘોર રોગોવડે ઘેરાએલો રહી હાડકાની માળા જેવો દેખાય છે. ૧. જે અતુરાધવાળી ભાષા વડે બહુસ્પતિના જેવો હોય, તે પણ કાળના પ્રભાવથી વારંવાર સ્ખલિત જીભવાળો બની મૂકની દશાને પામે છે. (૨) સુંદર ચાલવાની શક્તિવડે જે બલિવંત ઘોડાનું અનુકરણુ કરે છે, તેજ પુરુષ વાયુ આદિ રોગોવડે ચાલવાની શક્તિથી હીન થઈ પાંગલા પુરુષની દશાને પ્રાપ્ત થાય છે. (૩) મરાકમવાળા ખાહુવડે જે મનુષ્ય, મહા બળવંત ગણાય છે, તેજ પુરુષ રોગોવડે અસમર્થ હાથવાળો થવાથી હૂંકાની ગણતરીમાં ગણાય છે. (૪) દૂરદર્શનની શક્તિ વડે જે શૂંઘ્રપક્ષીની માફક દેખી શકે છે, તેજ માણસ અન્ય સમયે આગળ રહેલ પદાર્થની દર્શનશક્તિમાં હીનસત્ત્વ થવાથી આંધળાની દશાને પામે છે. (૫) અહો ! માણીઓનું શરીર ક્ષણુવારમાં રમણિક અને ક્ષણુવારમાં ખેડોળ, ક્ષણુમાં સમર્થ, તો ક્ષણુમાં અસમર્થ, ક્ષણુમાં દૃઢ અને ક્ષણુમાં અદૃઢ એટલે વિનશ્વર સ્વભાવવાળું થઈ બન્યું છે. (૬)

શરીરની સાર્થકતા.

આ ક્ષણિક, પરન્તુ ધાર્મિક પુરુષોને માટે ઘણા ઉપયોગી શરીરની સાર્થકતા કરવી, એ ઘણુંજ જરૂરું છે. શરીરની સારી સ્થિતિમાં તપ-સ્વાદિ કાર્યો થઈ શકે છે, પરન્તુ આ શરીરની સાર્થકતા ત્યારેજ કરી શકાય છે, કે જ્યારે આ શરીરની અસ્થિરતા અને અપવિત્રતા સમજવામાં આવે. આ ખે બાળતોને સમજનારો માણસ જરૂર આ શરીરને સાર્થક કરવા પ્રયત્ન કરશે.

અસ્થિરતા.

શરીરની સ્થિતિ સર્વદા ક્ષણિક છે, ક્ષણિક શરીરવડે અક્ષણિક કર્મ
ખંધ કરી જીવે ભારે દુર્દશા પામે છે. માટે સાંચેકારે ખતાંવે છે કે, હો
લભ્ય ! તું જે શરીર માટે કર્મખંધ કરે છે, તે શરીર તારું નથી, હજારો
ઉપાય કરે, તો પશુ તે તારું કદાપિ થવાનું નથી, જ્યારે શરીર પશુ તારું
નથી, તો અન્યપસ્તું ઉપર તું જે મોહ કરે છે, તે વૃથા છે. કેમકે સં-
સારના સર્વે પદાર્થો અનિત્ય છે. બ્રૂઆ.

અનિત્યં સર્વમપ્યસ્મિન્ સંસારે વસ્તુ વસ્તુતઃ ।

મુખા મુસ્વલ્લેનાંપિ તન્ન મૂર્ચ્ઙા શરીરિણામ્ ॥ ૧ ॥

સ્વતોઽન્યતશ્ચ સર્વાભ્યો દિગ્ન્યશ્ચાગચ્છદાપદઃ ।

કૃતાન્તદન્તયન્નસ્થાઃ કષ્ટં જીવન્તિ જન્તવઃ ॥ ૨ ॥

વજ્રસારેપુ રૂદ્રેપુ યદ્યાસ્કન્દત્યનિત્યતા ।

રુભાગભિસગર્ભાણાં કા કથા તર્હિ દેહિનામ્ ? ॥ ૩ ॥

અસારેપુ શરીરેપુ સ્થેમાનં યશ્ચિકીર્ષતિ ।

જીર્ણશીર્ણપલાલોત્થે ચશ્વાપુસિ કરોતુ સઃ ॥ ૪ ॥

ન મન્ત્રતન્નમ્ભૈપગ્યકરણાનિ શરીરિણામ્ ।

ત્રાણાય મરણન્યાઘ્રમુલકોટરવાસિનામ્ ॥ ૫ ॥

પ્રવર્ધમાનં પુરુષં પ્રથમં ગ્રસતે જરા ।

તતઃ કૃતાન્તલ્લવરતે ધિગ્ઘો ! જન્મ દેહિનામ્ ॥ ૬ ॥

યદ્યાત્માનં વિજાનીયાત્ કૃતાન્તવશવર્તિનમ્ ।

કો પ્રાપ્તમાપિ ગૃહ્ણીયાન્ પાપકર્મસુ કા કથા ? ॥ ૭ ॥

સમુત્પદ્ય સમુત્પદ્ય વિપદન્તેઽપ્સુ બુદ્બુદાઃ ।

યથા તથા ક્ષણેનૈવ શરીરાણિ શરીરિણામ્ ॥ ૮ ॥

આદ્યં નિઃસ્વં નૃપં રંઙ્કં ઇં મૂર્ખં સજ્જનં જલમ્ ।

અવિશેષેણ સંહર્તું સમવર્તા પ્રવર્તતે ॥ ૯ ॥

ન ગુણેષ્વસ્ય દાક્ષિણ્યં દ્વેષો દોષેપુ વાસ્તિ ન ।

દવામિવદરણ્યાનિ વિલમ્પત્યન્તકો જનમ્ ॥ ૧૦ ॥

इदं तु मास्म शक्यं कुशाक्षरपि मोहिताः ।

कुतोऽप्युपायतः कायो निरपायो भवेदिति ॥ ११ ॥

ये मेरुं दण्डसात्कर्तुं पृथ्वीं वा छत्रसात् क्षमाः ।

तेऽपि त्रातुं स्वमन्यं वा न मृत्योः प्रभविष्णवः ॥ १२ ॥

आ कीटादा च देवेन्द्रात् प्रभावन्तकशासने ।

अनुन्मत्तो न भापेत कथाश्चित् कालवञ्चनम् ॥ १३ ॥

पूर्वेषां चैत् क्वचित् कश्चित् जीवनं दृश्येत कैश्चन ।

न्यायपथातीतमपि स्यात् तदा कालवञ्चनम् ॥ १४ ॥

અર્થાત્—આ અસાર સંસારમાં સ્વભાવથીજ સર્વ વસ્તુ અનિત્ય છે. વૃથા મુખને શેષમાત્ર હોવા છતાં પણ, તેને વિષે પ્રાણીઓની મૂર્છા છે. (૧) પોતા થકી, અન્ય થકી, તેમજ સર્વ દિશાએ થકી જેને વિષે આપદાઓ આંખ્યા કરે છે, એવા જીવો યમરાજના હાંત રૂપ યંત્રમાં રદ્યા છતાં, ક્રૂરવડે જીવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે હાંત વચ્ચે આવેલી ચીજ જ્યાંસુધી હાંત લેખા થયા નથી, ત્યાં સુધીજ સાણત છે, તેમ કૂર કાળના કરાળ હાંતની વચ્ચે મનુષ્યનું જીવન રહેલ છે, જરા હાંત લેખા થાય કે, તરત ખાર વાગી જાય છે. (૨) વજ્રઋષભનારાય સંઘયલુવાળા શરીરોમાં પણ અનિત્યતા આક્રમણ કરી રહી છે; તો પછી કેલના ગર્ભની સમાન નિર્બળ અને કોમળ શરીરવાળા પ્રાણીઓ ઉપર વૃક્ષાવસ્થા હલ્લો કરે, એમાં નવાઈજ શી? તાત્પર્ય ઓટલુંજ કે ભરત ભૂપતિ અને નલ, રામ, યુધિષ્ઠિર જેવા મહાપુરુષો જરાવસ્ત થયા તો ખીજનું તો કહેવું જ શું? (૩) આ અસાર શરીરની અંદર જે સ્થિરતાને ચાહે છે, તે પુરુષ જૂના અને સડેલા ઘાસથી ખનાવવામાં આવેલા એક વૃક્ષ-મયપુરુષમાં પુરુષભુક્ષિ ધારણુ કરે છે. (૪) મરણુ રૂપ વાઘના મુખના કોટરમાં (પોલાણમાં) નિવાસ કરનારા પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવામાં મંત્ર, તંત્ર અથવા ઔષધ પણ સમર્થ નથી, અર્થાત્ સિંહના મોંઢામાં સપડાએલો જીવ અથવા પામે નહિ, તેમજ યમરાજના પંજમાં સપડાયેલો પ્રાણી મંત્ર, તંત્ર, કે ચતુર ડાકટરોના ચતુર ઉપાયોથી પણ અથવા પામતો નથી. (૫) પ્રાણીઓના જીવિતને અહો ધિક્કાર છે. કારણુ કે વધતા એવા પુરુષને પ્રથમ વૃક્ષાવસ્થા ત્રસ્ત કરે છે, ત્યાર પાદ યમરાજ

ઉપાડી જવાને ઘણીજ ઉતાવળ કરે છે. કહેવાનો સાર એ છે કે પ્રથમ તો જીવનું આયુષ્ય સો વર્ષનું, તેની અંદર વળી કેટલોક ભાગ તો ગેરસમજણની અંદરજ ચાલ્યો જાય છે, કેટલાએક ભાગમાં યોવનની ઉન્મત્તાતા આવીને ઘેરો ઘાલે છે. અમુક ભાગ કુર્કુળના ચોપણમાં જાય છે. તેટલામાં તો વૃદ્ધાવસ્થા આવી પોહોંચે છે કે તુરંતજ કાળ મહારાજ ભાગ્યેજ ૬૦, ૭૦ વર્ષ થતાં થતાં ઠાળીઓ કરી જાય છે, (૬) બે પ્રાણી પોતાને કાળના વશીભૂત થયેલા જાણવા ભાગ્યશાળી અને તો કયો માણસ કવળ પણ ગ્રહણ કરે ? અર્થાત્ ખાવાનું પણ ચાહે નહિ, તો પાપકર્મની કથાજ શી ? જન્મ પરપોટા પાણીમાં ઉત્પન્ન થઈ થઈને વિનાશ પામે છે. તેમ પ્રાણીઓના શરીરો ક્ષણવારમાં નાશ પામે છે, (૮) તવંગર હો કે ગરીબ હો, રાજા હો, કે રંક હો, પંડિત હો અથવા મૂર્ખ હો સંજ્ઞા હો વા દુર્જન હો, પરંતુ યમરાજ તમામનો પક્ષપાતરહિત સંહાર અવશ્ય કરવાને પ્રવર્તમાન થાય છે. (૯)

જન્મ વનનો અગ્નિ અમુક જીવ પર રાગ અને અમુકની ઉપર દ્રેષ ધારણ કર્યા સિવાય આખી અટવીને ભસ્મસાત્ કરે છે. તેમ કાળ પણ સુલ્ભામાં દાક્ષિણ્ય રાખતો નથી. અને દાવાનળની માફક મનુષ્યોનો અંત લાવે છે. (૧૦) કુશાસ્ત્રવડે મોહિત થયેલા હે પુરુષો! તમારે પણ એવી આશંકા તો કહિ કરવીજ નહિ કે કોઈપણ ઉપાય વડે કરીને મારી કાયા નિરૂપદ્રવ થશે. (૧૧) જે પુરુષો મેરૂનો દંડ ખનાવવા અને પૃથ્વીને છત્રની માફક ધારણ કરવા સમર્થ હતા, તેઓ પણ પોતાને અને અન્યને કાળથી બચાવી શક્યા નથી. (૧૨) કીડીથી લઈ ઇંદ્ર મહારાજ પર્યંત સર્વ કાળ મહારાજના સાસનનો સમર્થ અમલ થઈ રહ્યો છે. ઉન્મત્ત સિવાય કયો ટાલો પુરુષ કોઈ પણ રીતે કાળને ઠગવાનું જોલે. અર્થાત્ કાળને કોઈ ઠગી શકે નહિ. (૧૩) કોઈએ પણ પૂર્વપુરુષોમાંના કોઈપણ પુરુષને કોઈપણ ઠેકાણે બે જીવતો બેચો કોય, તોજ, ન્યાયમાર્ગથી વિરૂદ્ધ એવું બે કે કાળને ઠગવાનું કામ છે. તો પશુ તે સંભવી શકે; પરંતુ તેમ ખનતું નથી, માટે કાળને ઠગવાનું કામ ન્યાયમાર્ગથી વિરૂદ્ધ છે.

કાળે કોઈને છોડવા નથી અને છોડશે પણ નહિ. તત્ત્વવેદાઓએ કૃતાન્ત અથવા કાલનું નામ સર્વભક્ષી અથવા સમવર્તી એટલે નિબંધ પાતપણે વર્તનાર તથા સર્વભક્ષી એટલે સર્વનું ભક્ષણ કરનાર કહેલ છે, કારણકે તેને દાક્ષિણ્ય નથી. તેમજ તેના જીવર કોઈની દાખ નથી, કે જેઓ

કરીને તે પોતાના કાર્યથી અટકે. જગત્માં ભદ્રિક-પ્રાણીઓને ભરમાવવા માટે એવા કેટલાક ગપાટા ગાલે છે કે, ' અમુક પુરુષ રાત્રે અમુક સ્થાનમાં આવે છે. આવીને કથા કહે છે, અથવા અમુકને ભણાવે છે, કારણ કે તે પુરુષ જીવન-મુક્ત છે, વિગેરે.' ભાઈઓ ! આવી કલ્પના કોઈ પણ રીતે અનુભવમાં આવી શકે તેવી નથી. કદાચ ભૂત, પિશાચ, વ્રહ્મ-રક્ષસ વિગેરે થઈ ભલે પર્થદેવ કરે, પણ તેજ શરીરથી પાકું આવવું અથવા તેને માથે મૃત્યુ નથી, એમ માનવું, તેજન ભમમૂલક છે. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં ઈશ્વર નામધારી પુરુષોને પણ કરાળ કાળે છોડવા નથી. શ્રીમહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ સમયે ઈન્દ્ર ચહારાજ પ્રભુકે: પ્રાર્થના કરી કે ' હે પ્રભો ! આપનું આયુષ્ય થોડું વધારે, જ્યાં આપના ભક્તોને ધર્મધ્યાનમાં ખીડા કરનાર ભસ્મચ્છેડ નડે નહિ ' આ વખતે ભગવાને સ્પષ્ટ કહ્યું:— ' હે ઈન્દ્ર ! એ વાત કહી પણ ખતી નથી, ખતી નથી. અને ખતવાની પણ નથી. ' વાંચનાર ! વિચારવાનો સમય છે કે આનું નામજ યથાર્થવાદિત્વ. તેવું યથાર્થ વક્તૃત્વને ગુણ જે અન્યમાં હોત, તો પૂર્વોક્ત નિમૂલ ગપાટા આલત નહિ. ધારો કે કોઈ જ્ઞેલાચે, તે તેને કોઈ માનત નહિ. કરાલ કાળ પિશાચે, ક્રોધને પણ છોડવા નથી. મહાત્મ મહાત્મ ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, ખળદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ વિગેરે સંખ્યા-ખંડ આ દુનિયા પર થયા ને બયા. કોઈ અમર થયો નથી. અમર (દેવ) પણ સ્વાયુષ્ય ક્ષય થયે સ્થવનક્રિયા કરે છે. તે ઇતરપ્રાણીઓની તો વાતજ શી ? કાળની વિશેષ ક્રાંતિમાં નીચેના શ્લોકો પણ ખાસ મનન કરવા લાયક છે:—

સંસારોડ્યં વિપત્સાનિરસ્મિદ્વિયતતઃ સતઃ ।

વિતા માતા સુહૃન્દ્રધુરન્યોડપિ શરણં ન હિ ॥ ૧ ॥

इन्द्रोपेन्द्रादयोऽप्यत्र दन्मृत्योर्याति गोचरम् ।

अज्ञे ! तदन्तकासङ्गे कः शरण्यः शरीरिणाम् ॥ ૧ ॥

पितुर्मातुः स्वसुभ्रातुस्तनयानां च पश्यताम् ।

अत्राणो जीयते जन्तुः कर्मभिर्यमसद्यानि ॥ ૨ ॥

शोचन्ति स्वजनानन्तं जीयमानान्स्वकर्मभिः ।

नेष्यमाणं तु शोचन्ति चात्मानं मन्दबुद्धयः ॥ ૩ ॥

સંસારે દુઃખદાવાગ્નિજ્વલગ્જ્વાલાકરાલિતે ।

વને મૃગાર્થિકસ્યેવ શરણં નાસ્તિ દેહિનઃ ॥ ૫ ॥

અણદ્દમોનાયુવેદેન જીવાતુભિરયાજ્ઞદેઃ ।

મૃત્યુજ્જયાદિભિર્મનૈઃજ્ઞાણં નૈવાસ્તિ મૃત્યુતઃ ॥ ૬ ॥

સ્વદ્ગપહ્નરમધ્યસ્થચંતુરજ્જ્વલમૂચુતઃ ।

રક્તવસ્કૃષ્ટયતે રાજા હૃદેન ચમકિક્કરૈઃ ॥ ૭ ॥

યથા મૃત્યુપ્રતીકારં પશવો નૈવ જાનતે ।

વિપશ્ચિત્તોઽપિ હિ તથા ધિક્ પ્રતીકારમૂઢતા ॥ ૮ ॥

યેઽસિમાત્રોપકરણાઃ કુર્વંતે ક્ષમામકણ્ટકામ્ ।

યમશ્રુંભજ્જમ્ભીતાસ્તેઽવ્યાસ્યે નિદધતેઽજ્જુહીઃ ॥ ૯ ॥

સુનીનામપ્યપાપાનામસિધારોપમૈર્વૈતઃ ।

ન શક્યતે કૃતાન્તરય પ્રતિકર્તુ કદાચન ॥ ૧૦ ॥

અશરણ્યમહો ! વિશ્વમરાજકમનાયકમ્ ।

ત્તદેતદપ્રતીકારં પ્રસ્યતે ચમરક્ષસા ॥ ૧૧ ॥

યોઽપિ ધર્મપ્રતીદારો ન સોઽપિ મરણં પ્રતિ ।

શુભાં ગતિં વદાનસ્તુ પ્રતિકર્તેતિ કીર્ત્યતે ॥ ૧૨ ॥

પ્રત્રચ્ચાલક્ષ્ણોપાયમાદાયાક્ષયશર્મણે ।

ચતુર્થપુરુષાર્થાય ચતિતન્યમહો ! તતઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થાત્—આ સંસાર વિપત્તિઓની એક ખાણ છે, તેમાં પ્રેરણા પ્રાણિયોને માતા, પિતા, મિત્ર, ભાઈ અને અન્ય કોઈ પણ શરણુ નથી, શરણુ છે તો તે કેવળ ધર્મ છે. ૧ ધન્દ્ર અને ઉચેન્દ્રાદિક પણ મૃત્યુના વિપયભૂત થઈ પડે છે, તો ચમરાજના ભય થઈ ખચવા માટે પ્રાણિયોને શરણુ લેવા ચોક્કસ કાણુ છે ? અર્થાત્ કેઈજ નથી. ૨-

માતા, પિતા, ભાઈ, બેન, તથા પુત્રોના દેખતાં, શરણુ સહિત ભવ, ધર્મવડે કરી ચમરાજના સંકેતો પ્રત્યે સહજવાચ છે. ૩

પોતાના કર્મ વડે કાળધર્મને પામતા સ્વજન પરિવારનો શોક મંદ બુદ્ધિવાળા લોકો કરે છે, પરંતુ તેઓ પોતાને પણ કાળ લઇ જાય, તેનો શોક કરતા જણાતા નથી. ૪.

દુઃખ દાવાનળની બળતી જવાલાથી, ભયંકર એવા આ સંસારમાં, જેવી રીતે વનમાં મૃગના જાળકતું ઢાંધ શરણુ નથી, તેવી રીતે પ્રાણિયોનું રક્ષણ કરનાર ઢાંધ નથી. ૫.

અઠાંગ નિમિત્ત, આયુર્વેદ, જીવનપ્રદ આપધં અને મૃત્યુજ્યાદિ મંત્રો વડે પણ કાળમાંથી બચવાનો ઉપાય નથી. સારાંશ કે મૃત્યુનાં સમયે ગમે તેવા ડાકટરોનું, ગમે તેવું આપધં અથવા શાંતિ પાઠાદિ ભક્ષે હજારો ઉપાય કરે, પરંતુ મૃત્યુ હઠવાનું નથી, એ વાત સર્વ ઢાંધ જાણે છે. ૬.

તલવારના પાંજરામાં બેઠેલો હોય, હાથી, ઘોડો, રથ અને પાચદળરૂપ અતુરંગ સેનાથી ભલે વીંટાએલ-હોય, પણ, યમરાજના કિંકરો રાજને પણ રાંકની માફક હઠથી લઇ જાય છે. ૭. જેમ પશુઓ મૃત્યુથી બચવાનાં ઉપાયને જાણતા નથી; તેમ વિદ્વાનો પણ મરણને દૂર કરવાનો ઇલાજ જાણતા નથી. ધિક્કાર છે ઇલાજ સંબંધીના અજાણપણને ! ૮.

મોટા મોટા ધનવંતરિ જેવા વેલો, મંત્રવાદિયો અને તંત્રવાદિયો વિગેરે કળાકુશળ લોકો આ પૃથ્વીપીઠ ઉપર ઘણા થયા, પરંતુ તેઓનું કાળની આમળ કાંઈ આહ્યું નથી. વર્તમાન કાળમાં પણ જડ વસ્તુઓ (પંચ મહાભૂત) ઉપર, જેની બુદ્ધિએ ભારે કાબૂ મેળવ્યો છે, તથા નવા નવા પ્રયોગોથી જનસમૂહને અકિત કર્યો છે, ફેટાચાક્ર, ફોનોગ્રામ, ટ્રામ, ફેલ, તાર, મોટરકાર વિગેરે અનેક વસ્તુઓ શોધ જોળ કરી શોધી કાઢી છે એટલું જ નહિ; પરંતુ જેઓની બુદ્ધિ વરસાદને નિયમિત સ્થાન ઉપર મૂરસાવવા કોશીશ કરી રહી છે; અને તેમાં અચુક અશે ફાવી પણ શક્યા છે, વળી વિવાધરની માફક મંત્ર તંત્ર સિવાય વિમાનો પણ ચલાવે છે, તેવી પ્રાકૃતિક પ્રબલ્લ જે કે કાંઈ પણ કરી શકી, છતાં મૃત્યુજ્યનો મંત્ર મેળવી શકી નહિ અને શકશે પણ નહિ. આ લેખ લખાઈ રહ્યો હતો, તે વખતે આપણા રાજરાજાશ્વર સમમ એડવર્ડ કાલ ધર્મ પામ્યા હતા, જેને માટે દુનિયા શોકચસ્ત ચઇ હતી, હજારો દેશના રાજાઓ અને ગૃહસ્થો જેમના શરીરની ક્રિયા પર ગયા હતાં. આપધિના પ્રયોગોથી શરીર નરા પણ કૃત્રિમ ન મારે, અને તેવું ને તેવું જ દેખાય, તેવી રીતે ડાકટર બહાદુ-

રાએ તેને એક લુવનમાં રાખ્યું હતું, છતાં તે ડાક્ટર મહારાયો પણ આપણા આ મહાન રાજસાજીશ્રેણી-લવનરક્ષામાં ફાવી શક્યા નહોતા. તેથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે, કાળના પંજમાંથી પ્રાણિઓને કોઈ પણ છોડાવી શકતું નથી.

જે સ્વનિયપુત્રો તલવાર, માન, ચચનો, સહાયથી પૃથ્વીને નિષ્કંટક કરે છે, તે સ્વનિય ખરચાંઓ પણ યમરાજની બહુટીના નિકારમાંથી ભયभीત ખની પોતાના મોદામાં આંબલીઓ ઘાલે છે. ૯

નિપાપાચરણ, સુનિઓનાં, તલવારની ધારા તુલ્ય મતોવડે કરીને પણ કાળનો પ્રતિકાર કોઈ રીતે શક્ય નથી. ૧૦.

અહો ! આ વિષ, ચરણ સહિત, અરાજક, અનાયક અને પ્રતીકાર સહિત જણાય છે, કારણ કે, તેને કાલરૂપ રાક્ષસ ગણી બંધ છે. ૧૧
દેવળા ધર્મ એક પ્રતિકાર કહી શકાય, તે પણ મરણ પ્રતિ તો નહિજ, શકત. શુભ ગતિને દેનાર ધર્મ હોવાથી તેને પ્રતિકાર તરીકે મણુવામાં આવે છે, કારણ કે ધર્મિયપુરુષોને પણ કાળ છોડતો નથી. ૧૨

હવે કોઈને ચંકા વશ કે કાળનો પ્રતિકાર કોઈ રીતે છેજ નહિ, તો પાછી જીવોની સુક્રિ કેમ થઈ અને શ્વે ? તેના સમાધાનમાં તેરમા શ્લોકમાં કહે છે કે:-હીક્ષારૂપ ઉપાય ગ્રહણ કરીને અસ્ય સુખ જમાં રહેલું છે, એવા ચતુર્થ પુરુષાર્થ-મોક્ષને માટે પ્રયત્ન કરવે; જેથી કાળનો જય થશે અને જીવ અનુપમ સુખનો વિલાસી બનશે. ૧૩

અપવિત્રતા

પૂર્વોક્ત શ્લોકોની આખ્યાયી સિદ્ધ થયું કે આ શરીર નાશ થવાવાળું અને અશરણ છે, વળી તે અપવિત્ર પણ છે, તેને માટે ભૂખ્યા:-

રસાસુગ્માંસમેદોઽસ્થિમજ્જાશુક્રાન્ત્રવર્ષસામ્ ।

અશુચિનાં પદં કાયઃ શુચિત્વં તસ્ય તક્ત્વઃ ? ॥ ૧ ॥

નવસોત્તરવદિસ્રસનિઃસ્યન્દપિષ્ઠિલે ।

દ્વેદેઽપિ શૌચસંકલ્નો મહામોહવિજૃમ્ભિતમ્ ॥ ૨ ॥

शुक्रशोणितसंभूतो गलानिःस्यन्वर्द्धितः ।

गर्भे जरायुसंलज्जः शुचिः कायः कथं भवेत् ? ॥ ३ ॥

मातृजन्वात्रपानोत्परसनाडीकमागतम् ।

पायं पायं विवृद्धः सन् शौचं मन्येत कस्तनोः ? ॥ ४ ॥

दोषधातुमलाकीर्णे कृमिगण्डुपदास्पर्दम् ।

रोगभोगिगणैर्जग्धं शरीरं को वदेच्छुचि ? ॥ ५ ॥

मुखादून्यन्नपानानि क्षुरिक्षुविकृतीरपि ।

भुक्तानि यत्र विष्टायै वच्छरीरं कथं शुचि ? ॥ ६ ॥

विलेपनार्थमासक्तमुगन्धिर्षक्षफर्दमः ।

मलीभर्वाति यत्राशु क्व शौचं तत्र वर्धनि ? ॥ ७ ॥

जाध्वा सुगन्धि ताम्रमूलं सुधो निश्युरिवतः प्रगे ।

जुगुप्सते वक्त्रगन्धं यत्र किं वदन्तुः शुचिः ? ॥ ८ ॥

स्वतः सुगन्धयो गन्धबूषपुष्पस्रगादयः ।

यसङ्गाद् यान्ति दौर्गन्ध्यं सोऽपि कायः शुचीयते ? ॥ ९ ॥

अभ्यक्तोऽपि विलिप्तोऽपि धौतोऽपि घटकोटिभिः ।

न याति शुचिर्तां कायः शुष्टापट् द्वाशुचिः ॥ १० ॥

घृङ्गलानलवातांशुस्तानैः शौचं वदन्ति ये ।

गतानुगतिकैस्तेस्तु विदितं तुपसण्डनम् ॥ ११ ॥

तदनेन शरीरेण कार्यं मोक्षफलं तपः ।

धाराब्धे रत्नवद्दीमान् अक्षरात्क्षारानुद्धरेत् ॥ १२ ॥

अर्थात्—रक्त, इधिर, भासि, भेद, छाडकां, मन्त्र, शुक्र, आतरडा, अने वि०३३५ पराण पदार्थानुं स्थान आ काया छे, ते ते कायाभां प-
विनपछुं कथांथी छेय ? ३

નવદારોમાંથી નિકળતા ખરાબ રસના ઝરવાવડે કરીને કિચ્ચડ-વાળા દેહમાં શોષનો વિચાર કરવો, તે પણ મહામોહની વિડંબનાજ છે. ૨

વીર્ય અને રૂધિરમાંથી ઉત્પન્ન થએલ, મળના ઝરણાથી વૃદ્ધિ પામેલ, તેમ ગર્ભમાં ઝોરથી ઢંકાએલ, એવું શરીર પવિત્ર કેમ હોઈ શકે ? ૩

માતાએ ભક્ષણ કરેલ અન્ન અને પાણીથી ઉત્પન્ન થએલો રસ ખાડી-ઝોમાં જવાથી અનુક્રમે અનેલા દૂધને પી પીને વૃદ્ધિ અત થએલ શરીરને કોણુ પુરૂપ પવિત્ર માનશે ? ૪

દોષ (વાત, પિત્ત, કફ) ધાતુ (રસ રૂધિર વિગેરે સાત,) તથા મલથી વ્યાપ્ત, તેમજ નાના અને મોટા કૃમિઓનું સ્થાન અને રાગ રૂપી સર્પોના સમૂહોવડે કરીને ડંખવામાં આવેલા એવા આ શરીરને કોણુ પવિત્ર કહી શકશે ? ૫.

રડાં સ્વાદિષ્ટ અન્ન, પાન, દૂધ અને શેલડીનો રસ તેમજ વિગ્રમ વિગેરે ખાવામાં આવે, તોપણ વિદ્યા થાય છે, તે તે શરીર પવિત્ર કેમ કહેવાય ? ૬.

વિલેપનને માટે લગાડવામાં આવેલો સુગંધ કેશરનો કાચ પણ કસુ-વારમાં મલીન થાય છે, તે પછી તે શરીરમાં પવિત્રતા ક્યાં રહી ? ૭.

સુંદર તાંબૂલ ખાધને સત્રિમાં સૂઈ ગએલ પુરૂપ પ્રાતઃકાળમાં જ્યારે ઉઠે છે, ત્યારે સુખનો ગંધ ખરાબ આવે છે, તે તે શરીર પવિત્ર કેવી રીતે ? ૮.

સ્વભાવથીજ સુગંધિત એવા જે ગંધ, ધૂપ, પુષ્પમાલા આદિ પદાર્થો પણ શરીરના સંગથી દુર્ગંધિતાને પામે છે, તે તે શરીર પણ શું પવિત્રતાનું આચરણ કરે છે ? ૯.

તેલ વિગેરેથી મર્દન કરવામાં આવેલો, અંદન વિગેરેથી વિલેપન કરેલો, અને કરોડો જળના ઘડાવડે ધોયેલો પણ આ દેહ, અપવિત્ર મદિરાના ઘટની માફક પવિત્ર થતો નથી. ૧૦.

માટી, જલ, અગ્નિ, વાયુ, સૂર્યનાં કિરણો, અને સ્નાનથી શરીર પવિત્ર થવાનું જે લોકો જતાવે છે, તે ગતાનુગતિક મનુષ્યો મોતરાં

શરીર, સ્વભાવથીજ મદિરાના ઘટની માફક અશુદ્ધ છે, તે કોઈ પ્રકારે શુદ્ધ થનાર નથી. તથાપિ જળ જંતુ સમાન કેટલાએક પુ-રુષો ખાતાં, પીતાં, હંગતાં, મૂતરતાં જળસ્નાનવડેજ દેહશુદ્ધિ માને છે, તથા તેમાં ધર્મ માને છે. આવા પુરુષો કેટલા બધા બમિત છે, તે વિચારવાનું છે. જળમાં પણ અશુદ્ધ જાતના શ્વેા છે, તે વાત આ-ખાજ્યોપાખ્યાના બ્યાનમાં આવેલી છે, છતાં જળનો હલ ઉપરાંત બ્યથ કરતાં ડરતા નથી, એટલુંજ નહિ, પરંતુ પરિમિત જળ વાપરનાર જૈન મુનિઓની નિંદા કરવા ચૂકતા નથી. જો તત્ત્વદૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવે, તો જૈન મુનિઓના તમામ બ્યવહાર પરંપરાને માટેજ જલ્લાશે. પોતે કષ્ટ પરંપરા વહન કરી અન્યને સુખ કરનાર થવું, તે શું 'શ્રોધુ' આશ્ચર્યજનક છે ? નહિ તો સ્નાન, વિદ્યેપન, તૈલાભ્યંગન, દન્તધાવન, ધૂપ, દીપ, તાંબૂલાદિ સુખવાસ, પદ્યકાદિપર શયન અને પ'ખાથી પવન લેવાં ધૃત્યાદિ સુખનાં સાધનો કોને વહલ નથી ? અર્થાત્ તે તમામ ખાખતો મોક્ષાભિલાષિણી શ્વેા સિવાય આખી દુનિયાને બહાલી છે.

વળી શાસ્ત્રકારોનું એક એ. પણ વચન છે કે 'મલ્લવાતો સદા શુદ્ધિઃ' આ વાક્ય પ્રમાણે સાધુઓને સ્નાન વિદ્યેપનક્રિયાની આવશ્યકતા નથી, કારણ કે દેવપૂજાદિ નિમિત્તે સ્નાનક્રિયા કરવી પડે, તે શુદ્ધસ્થાને માટે છે. તે સ્નાન પણ પરિમિત જળવડે નિર્જંતુક સ્થાનમાં વિવેક પૂર્વક કરવાનું કહ્યું છે, પરંતુ એવું તો કોઈ રીતે ઉચિત નથી, કે કૂવા, વાવ, તળાવ અને નદીમાં પડી જળજંતુઓને ત્રાસ પેદા કરી, પવિત્ર થવું ! અન્ય શ્વેાને ત્રાસ ઉપજવનાર પુરુષને શાન્તિ કેવી રીતે મળશે ? હિંદુધર્મમાં પવિત્ર અને પ્રામાણિક તરીકે ગણાતી મનુસ્મૃતિમાં પણ શુદ્ધિના શંખધર્મમાં નીચે પ્રમાણે વિપરીત જ્ઞાન કરાવનારા શ્લોકો આપેલા છે. જુઓ:—

एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश ।

હમયોઃ સપ્ત દાતવ્યા મૃદઃ શુદ્ધિમર્મીપ્સતા ॥ ૧ ॥

एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।

त्रिगुणं स्वाह्नस्थानां मनीनां तु चतुर्गुणम् ॥ ૨ ॥

અર્થાત્:—શરીરની શુદ્ધિ ધર્યનાર પુરૂષે લિંગમાં માટીને એક લેપ દેવો. ગુદામાં ત્રણ, ડાળા હાથમાં દસ અને ત્યારપછી બંને હાથો સાથે મેળવી માટીના સાત લેપ કરવા. ૧

આ શૌચવિધિ ગૃહસ્થો માટે છે. બ્રહ્મચારીએ ગૃહસ્થો કરતાં બમણા લેપ કરવા, વાનપ્રસ્થોએ ત્રણ ગણ અને યતિઓએ ચારગુણા લેપ કરવા.

ભાઈઓ, હવે જ્ઞેવાનું છે કે, આ ઉપર 'કહેલા શ્લોકોથી મલ્લ-ચારી સત્તા શુદ્ધિ: એ વાક્ય તો હવાની અંદરજ ઉડી જાય છે. વળી આ શ્લોકોમાં બતાવ્યા પ્રમાણે વિધિ કરનાર તો સાંપ્રતમાં ઠોષ જ્ઞેવામાં આવતો નથી, તો શું તે તમામ અપવિત્ર સમજવા ? વળી યતિઓ (સાધુઓ) જે મનુસ્મૃતિના આ શ્લોકોમાં બતાવ્યા પ્રમાણે શૌચ-વિધિ કરવા ખેસશે તો, મારા ધાર્યો પ્રમાણે, તેઓને ઈશ્વર ભજનનો સમય પણ મળી શકશે નહિ; વળી ધારો કે કઠાચ બરાબર વિધિ કરશે, તો-પણ અન્ય માણસ તો તેને શુદ્ધ થએલો કબૂલ કરશે નહિ, કારણ કે આ પ્રમાણે શુદ્ધ થએલા સાધુનું ચૂંક ઠોષ માણસ ઉપર પડશે, તો શું તે સામે માણસ ગુસ્સે થયા વિના રહેશે ? કદાપિ નહિ. કદાચિત્ સાધુ બહુને નહિ ખેાલે, તોપણ અંતઃકરણમાં તો દુઃખી થયેજ. તાત્પર્ય એ છે કે, કોડો ઘડાઓથી સ્નાન કરો, હબરો નદી-ત્રેવાઓમાં ડૂબકીઓ મારો અને એ પ્રમાણે શુદ્ધ થઈ ઠોષના ઉપર ઠોગળો કરી જુઓ, લડાઈ થાય છે કેન હિ ? કાયાને ગદિરાના ઘટની અને ગંદકીના ગાડવાની ઉપમા આપી છે, તે સાચી છે. માટી અથવા જલાદિથી શરીરની શુદ્ધિ માનનાર દ્વેષીને ખાંડે છે એમ, જે તત્ત્વવેદાઓ કહે છે, તે સર્વથા યોગ્ય છે. ૧૧.

તેજ કારણથી આ (અપવિત્ર) શરીરવડે, મોક્ષ છે રૂળ જનું એવું તપ આદિ ધર્મસ્તન લેવું, તે સર્વથા ઉચિત છે. સમુદ્રનું દૃષ્ટાન્ત એટલા માટે આપેલ છે કે, જો કે, સમુદ્ર ખારો છે, તોપણ તેમાંથી ઉત્તમ રત્નો કાઢી લેવા યોગ્ય છે, તેજ પ્રમાણે આવા અશુદ્ધિ શરીર વડે પણ ધર્મદાયક કરવું યોગ્ય છે. ૧૨.

આ પ્રમાણે શરીરની સ્થિતિ ત્યારેજ સમજી શકાય તેમ છે, કે જ્યારે મનુષ્ય એમ સમજે કે- 'હું એકલો-ધુ', 'મારું કોઈ

नथी.' ? ' ऐकलो आण्यो धु ' ' ऐकलो नवानो धु. ' आपी ऐक-
त्वभावना इदृशभां स्थापित कथां सिवाय शरीर उपरनी भभता कदापि
छूटी शकवानी नथी. भाटे आ प्रसंगे कथं ऐकत्वभावनां स्वइप
तपासीजे.

ऐकत्व भावना.

पुत्रमित्रकलत्रादेः शरीरस्यापि सात्त्विक्या ।

परकार्यमिदं सर्वं न स्वकार्यं मनागपि ॥ १ ॥

एक उत्पद्यते जन्तुरेक एव विपद्यते ।

कर्माण्यनुभवत्येकः प्रचितानि भवान्तरे ॥ २ ॥

अन्यैस्तेनार्जितं वित्तं भूयः संभूय भुज्यते ।

स त्वेको नरकक्रांटे छिद्यते निजकर्मभिः ॥ ३ ॥

दुःखदायामिभीष्मेऽस्मिन्वितते भवकानने ।

वधमीत्येक एवासौ जन्तुः कर्मवशीकृतः ॥ ४ ॥

इह जीवस्य मा भूवन् सहाया बान्धवादयः ।

शरीरं तु सहायश्चेत् सुखदुःखानुभूतिदम् ॥ ५ ॥

नायाति पूर्वभवतो न याति च भवान्तरम् ।

ततः कायः सहायः स्यात् संफेदामिलितः कथम् ॥ ६ ॥

धर्माधर्मौ समात्तन्नौ सहायाविति चेन्मतिः ।

नैषा सत्या न मोक्षेऽस्ति धर्माधर्मसहायता ॥ ७ ॥

तरमादेको वंअमीति भवे कुर्वन् शुभाशुभे ।

जन्तुर्बदयते चैददनुरूपे शुभाशुभे ॥ ८ ॥

एक एव समादत्ते मोक्षश्रियमनुत्तराम् ।

सर्वसंबन्धिविरहाद् द्वितीयस्य न संभवः ॥ ९ ॥

यद्दुःखं भवसंबन्धि यत्सुखं मोक्षसंभवम् ।

एक एनोपभुङ्क्ते तद् न सहायोऽस्ति कश्चन ॥ १० ॥

યથા વૈકસ્તરાન્સિન્ધું પારં વ્રજતિ તત્ક્રુણાત્ ।
 ન તુ હૃત્પાણિપાદાદિસંયોજિતવરિપ્રહઃ ॥ ૧૧ ॥
 તથૈવ ધનદેહાદિપરિપ્રહપરાક્લમ્બુઃ ।
 સ્વસ્થ ઇકો ભવાન્મોધેઃ પારસાસાદ્યત્સૌ- ॥ ૧૨ ॥
 તત્સાંસારિકસંબન્ધં વિહાયૈકાકિના સતા ।
 ચતિતન્વ્યં હિ મોક્ષાય શાશ્વતાનન્તરમર્ષે ॥ ૧૩ ॥

અર્થાત્:—હે જીવ ! પુત્ર, મિત્ર, સ્ત્રી અને સ્વશરીરની સુંદર ક્રિયા અર્થાત્ સત્કાર-આ સર્વ પરકાર્ય છે, સુખકાર્ય જરા પણ સમ-જીવ નહિ. ૧. જીવ એકલો જન્મે છે, એકલો મરણ પામે છે, તેમજ પેતાના એકલાં યજ્ઞેલાં કર્મોને ભવાન્તરમાં એકલો જ અનુભવે છે. ૨. આ જીવે, એકકું કરેલું પુષ્કળ ધન અન્ય પ્રાણીઓ એકલાં ધનને લો-ગવે છે, પરંતુ એકકું કરનાર એકલો પુરુષ નરકના મધ્યભાગમાં સ્વકીય કર્મોને લીધે અત્યન્ત દુઃખો અનુભવે છે. ૩. આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિરૂપ દુઃખદાવાનલથી ભયંકર યજ્ઞેલી, આ સંસાર રૂપ વિ-સ્તીર્ણ અટવીમાં કર્માધીન જીવ એકલો જ અત્યન્ત ભમણ કરે છે. ૪. આ સંસારમાં સુખ દુઃખનો અનુભવ કરવાનાર શરીર, જે જીવને સહાય-યજ્ઞ તોય, તો પછી, ભલે ભાઈ, જેન વિગેરે કુટુંબ સહાયજ્ઞ ત ન થાઓ; કહેવાનું વાત્પર્ય એ છે કે શરીરજ નયારે મદદનાર નથી તો, કુટુંબની મદદની આશા, તે દુરાશાજ સમજવી. ૫. શરીર પૂર્વ ભવ-માંથી સાથે આજીવું નથી, અને ભવાન્તરમાં સાથે જવાનું નથી; તેથીજ માર્ગમાં મળેલા વટેમાગુંની માફક, ઉદાસીન ભાવવાળું આ શરીર સ-હાય આપનાર કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ નજ થાય. ૬. નજકર્મમાં રહેલા ધર્મ અધર્મ, ભવાન્તરમાં જીવને સહાય રૂપ છે, એવી મતિલક્ષણા ક-રવી, તે પણ મિથ્યા જણવી. અર્થાત્ મોક્ષમાં ધર્માધર્મની સહાયતા નથી. વાત્પર્ય કે, મોક્ષમાં અધર્મ હોય છે, તે તો સર્વ ઠાઈ આના-કાની કર્યા વિના કબૂલ કરી ચકશે, પરંતુ ધર્મ પણ હોય છે, તે વાત તત્તવેતાઓ ખોતે સમજી સાચેદારા યુક્તિપૂર્વક સમજવે છે. કારણ કે ધર્મ પુણ્યનું કારણ હોવાથી બધરૂપ છે, અને તે પુણ્યબંધનો પણ અભાવ થવાથી જીવ મોક્ષનાગી જવાય છે. ૭. તેથી સંસારમાં સુખ

અશુભ કાર્ય કરતો છતાં એકલોગ અત્યંત ભયભરુ દરે છે, તેમજ પોતે કરેલા કર્મ અનુસાર શુભાશુભ ફળને એકલો જ જોગુવે છે. ૮. વળી છતાં, શુભ ભાવનાથી ભાવિત અંતઃકરણવાળો યવાથી અતિ ઉત્તમ મોક્ષ લક્ષ્મીને એકલો જ મેળવે છે. ત્રીશમાં સર્વ સંબંધનો અભાવ ઠોવાથી ત્યાં પણ ખીજા કોઈની સાથે સંબંધ ચલાવો સંભવ નથી. ૯. સંસાર સંબંધી દુઃખ અને મોક્ષ સંબંધી સુખને પણ જીવે એકલો જ મેળવે છે. તેને વિષે કોઈ મદદમાર કે ભાગીદાર નથી. ૧૦. પ્રાધન્ય-હિત પુરુષ તરતો વરતો તત્કાળ સમુદ્રનો પાર પડેલો છે, પરંતુ હૃદય પર તેમજ હાથ પગમાં જોળવાળો માણસ પાર પામી શકતો નથી. ૧૧. તેજ પ્રમાણે ધન અને દેહાદિ પરિત્રલથી પરાધુન યજેલો. એટલે કે ભારરહિત યજેલો એકલો પુરુષ સંસાર સમુદ્રનો પાર પામી શકે છે. ૧૨. તેટલા માટે સાંસારિક સંબંધને છોડી સત્પુરુષે, અનધર, અનન્ત, અનુપમેય, અન્યાયાય શુભવાળા મોક્ષને માટે યત્ન કરવો જોઈએ. ૧૩.

ઉપર કહેલા તેર રસોડો આત્મકથ્યાણાભિલાષી નરવરોએ હંન મેશાં સ્વનામની માફક કંઠસ્થ સમવા જોઈએ છે. આ રસોડોમાં એક જ ભાવનાનું સ્પષ્ટ રીતે જ્ઞાન કરાવેલ છે. ત્યાંસુધી પ્રાપ્તિઓના અંતઃકરણમાં એકત્વભાવના રૂપ અંકુર ઉત્પન્ન થતો નથી, ત્યાંસુધી સાચો વૈરાગ્ય થતો નથી. અને વૈરાગ્યના અભાવથી તેને ચાર ગતિના સંખ્યાબંધ કષ્ટો સહન કરવાજ પડે છે. ચારે ગતિયોની અંદર રહેલા કોઈપણ જીવને વાસ્તવિક સુખ નથી, મત્ર સુખાભાસ છે, છતાં જીવે વિધાના કીડાની માફક તેમાં સુખ માની જોડેલ છે. આ પ્રસંગે ચારે ગતિયોમાં એટલે આખા સંસારમાં રહેલ દુઃખોનું યરિકંચિત્ સ્વરૂપ જોઈએ.

દુઃખમય સંસાર.

પારાવાર ઇવાપારસંસારો ઘોર ઇષ મોઃ ! ।

પ્રાણિનશ્ચતુરશીવિયોનિલક્ષેષુ પાતવન્ ॥ ૧ ॥

શ્રોત્રિયઃ શ્વપચઃ સ્વામી પચિર્મસા કૃમિશ્ચ સઃ ।

સંસારનાશ્ચો નટવત્ સંસારી હન્ત ! ચેષ્ટતે ॥ ૨ ॥

ન યાતિ કતમાં યોનિ કતમાં વા ન મુશ્યતિ ।

સંસારી કર્મમ્બન્દ્રાદ્વક્ત્વકુટીમિવ ? ॥ ૩ ॥

સમસ્તલોકાકાશેડપિ નાનારૂપૈઃ સ્વકર્મતઃ ।

વાલામમપિ તન્નાસ્તિ યન્ન સ્પૃષ્ટં શરીરિભિઃ ॥ ૪ ॥

સંસારિણશ્ચતુર્ભેદાઃ શ્ચન્નિતિર્યગ્નરામરાઃ ।

પ્રાયેણ દુઃસ્વચ્છુલાઃ કર્મસંવન્ધવાધિતાઃ ॥ ૫ ॥

અર્થાત્—હે ભયો ! આ ઘોર સંસાર સમુદ્રની માફક અપારં અને પ્રાણિયોને ચારાશી લાખ જીવયોનિયોમાં પાડનાર છે. ૧. આ સંસારરૂપી નાટકશાળામાં જીવ, નટની માફક નવી નવી શેષ્ટાએને કરે છે. ઠાઈવાર શ્રોત્રિયશ્રાક્ષણ અને છે, તે ઠાઈવાર ચંડાળનો વેષ લે છે. ઠાઈવાર સ્વામી, તે ઠાઈવાર સેવક અને છે. અને ઠાઈવાર બ્રહ્મા, તે ઠાઈવાર પેટનો કોડો પણ ચાય છે. ૨. કર્મના યોગથી ભાડે લીધેલી ઠાટડીની માફક કંઈ યોનિમાં જતો નથી વાર ? અર્થાત્ તમામ યોનિયોમાં જાય છે. અને તમામ યોનિયોને છોડે છે. પોતાના કર્મોની પ્રેરણાથી જુદાં જુદાં રૂપોવડે સમસ્ત લોકાકાશમાં પરિભ્રમણ કરતા આ જીવે, વાળના અગ્રભાગ જટલું પણ ફેન ખાકી રાખ્યું નથી. કહેવાની મતલબ કે સમસ્ત લોકાકાશમાં જીવ અનન્ત વાર જન્મ મરણ કરી ચૂક્યો છે. ૪. સંસારી જીવે ચાર ભાગોમાં વહે-ચાએલા છે:-૧ નરક, ૨ તિર્યંચ, ૩ મનુષ્ય અને ૪ દેવ. આ ચારે સ્થિતિયોમાં રહેલા જીવો દુઃખયુક્ત અને કર્મના સંબંધથી ખાધત-પી-ડાયેલા છે-૫.

આ ચારે સ્થિતિયોમાં રહેલા જીવો પૈકી પ્રથમ નરકગતિના જીવોનાં દુઃખો તપાસીએ.

નરકગતિમાં દુઃખ.

આયેપુ ત્રિપુ નરકેપૂર્ણં શીતં પરેપુ ચ !

ચતુર્થે શીતમુષ્ણં ચ દુઃસં ક્ષેત્રોદ્ભવં સ્તિદમ્ ॥ ૬ ॥

નરકેપૂર્ણશીતેપુ ચેત્પતેહોદ્ધર્વતઃ ।

વિલીયેત વિશીર્થેત તદા મયમવાપ્નુચન્ ॥ ૭ ॥

વદારિતમહાદુઃસા અન્યોન્યેનામુરૈશ્વ તે ।

શ્ચિ ત્રિવિધદુઃસાર્વાં વસન્તિ નરકાવતૌ ॥ ૮ ॥

સમુત્પન્ના ઘંટીયન્ત્રેષ્વધાર્મિકમુરૈર્વલાત્ ।

આકૃષ્યન્તે લઘુદ્વારા યથા સીસશલાઠ્ઠિકા ॥ ૯ ॥

ગૃહીત્વા પાણિપાદાદૌ વજ્રકંટકસંકટે ।

આસ્ફાલ્યન્તે શિંભાપૃષ્ઠે યાસાંસિ રત્નકૈરિવ ॥ ૧૦ ॥

દારુદારં વિદ્યાર્યન્તે દારુણૈઃ ક્રુરુષૈઃ ક્વચિત્ ।

તિલપેશં ચ વિષ્યન્તે ચિત્રચન્દ્રૈઃ ક્વચિત્પુનઃ ॥ ૧૧ ॥

વિરાસાર્તાઃ પુનસ્તત્ત્રપુત્રીસઠ્ઠવાદિભીમ્ ।

નર્દીં ઘૈસરણીં નામાત્રતાર્યન્તે ચરાકૃકાઃ ॥ ૧૨ ॥

છાયાભિકાંક્ષિણઃ ક્ષિપ્રમસિપત્રવનં ગતાઃ ।

પત્ર શ્લૈઃ પત્તન્નિસ્તે છિયન્તે તિલશોડસકૃન્ ॥ ૧૩ ॥

સંશ્લેષ્યન્તે ચ શાલ્મલ્યો વજ્રકંટકસંકટાઃ ।

તસ્યાયઃપુત્રિકા ક્વાપિ સ્મારિતાન્યત્રધૂરતમ્ ॥ ૧૪ ॥

સંસ્નાયં માંસલોલત્વમાશ્રયન્તે માંસમંગતમ્ ।

મલ્લાપ્ય મધુઊલ્યં ચ પાપ્યન્તે તાપિતં ત્રપુઃ ॥ ૧૫ ॥

બ્રાહ્મુદ્દંડુમહાશૂલકુંભીપાકાવિવેદનાઃ ।

અગ્રાન્તગનુભાવ્યન્તે મૃગ્યન્તે ચ મટિત્રવત્ ॥ ૧૬ ॥

છિન્નભિન્નશરીરાણાં મૃયો મિલિતવર્ષ્ણામ્ ।

નેત્રાશંગાનિ કૃષ્યન્તં વક્રકન્દાદિપક્ષિભિઃ ॥ ૧૭ ॥

एवं महादुःखहताः सुखांशेनापि वर्जिताः ।

ગમયન્તિ વહું કાલમાત્રચલ્લિંશસાગરમ્ ॥ ૧૮ ॥

અર્થાત્:—નરકજતિના સાત વિભાગો છે, પ્રથમની ત્રણ નરકમાં ઉષ્ણ વેદના છે, ચોથી નરકમાં ઉષ્ણ અને શીત બન્ને પ્રકારની શેત્ર વેદનાઓ છે, તથા પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી નરકમાં કેવળ શીતવેદના છે. ૬ ઉષ્ણ અથવા શીત નરકમાં જે લોકોને પર્વત પડે, તે તે નરકની પર પડેલો પડેલો જ આગળી જાય, અથવા તે ચૂરેચૂરા

ઘણ જાય. ૭ અન્યોઅન્ય લડાઈ કરી. દુઃખ પામવાની ચેષ્ટા કરી દુઃખિત અને છે, વળી પરમાધાર્મિક પંદર જાતના છે, તે નરકાવાસમાં ક્રોડા નિમિત્તે આવી નારકીના જીવોને અત્યંત દુઃખ દે છે. આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત ક્ષેત્રવેદના, અન્યોઅન્યકૃત વેદના અને પરમાધાર્મિકકૃત વેદના, એમ ત્રણ પ્રકારની વેદનાઓ નારકીના જીવો નિરંતર જોગવે છે. ૮ ઘટીયંત્રમાં ઉત્પન્ન થએલ નારકી જીવોને પરમાધાર્મિક દેવતાઓ નાના દ્વારમાંથી સીસાની સળીની માફક ખેંચી કાઢે છે. ૯ વળી ઘોળી લોકો જન્મ વચ્ચેને ઝીંકે છે, તેમ હાથ, પગ વિગેરે પકડી વજૂના કાંટાવાળા શિક્ષાતળ ઉપર નારકીના જીવોને તેઓ પટકે છે. ૧૦. કોઈ વખત તીક્ષ્ણ ભયંકર કરવત વડે લાકડાની માફક વેરવામાં આવે છે, વળી ઠોઠવાર વિચિત્ર યંત્ર વડે તલની માફક પીલવામાં પણ આવે છે. ૧૧. પિચારા વૃષાથી પીડાતા નારકીના જીવોને તપેલ સીસાને વહન કરનારી (અર્થાત્ તપેલા સીસા જેવું જમાં પાણી એવી) વૈતરણી નદીમાં ઉતારવામાં આવે છે. ૧૨. વળી તાપથી તપેલા હોવાથી શીતલ છાયાના અભિલાષી નારકીના જીવોને અત્તિપત્રવનમાં લઈ જવામાં આવે છે, ત્યાં પરમાધાર્મિકો વાયુ ખનાવી વૃક્ષો ઉપરથી ભાલા અને તલવાર જેવાં પાંદડાં પાડે છે. તે નારકીના જીવો ઉપર પડવાથી તેઓના તલ તલ જેવડા ડુકડા વારંવાર થાય છે. ૧૩. વજૂના કાંટાવાળા શાહમલી નામના વૃક્ષ ઉપર પરમાધાર્મિકો નારકીના જીવોને ચઢાવે છે. તથા જન્માંતરમાં પરસ્પરી સાથે કરેલી ક્રોડા યાદ કરાવવા પૂર્વક, ધજાવેલી લોહાની પૂતલીઓ સાથે ખાય ભરાવે છે. ૧૪. માંસ લોહુપી જીવોને તે, પૂર્વભવની વાંત યાદ કરાવી તેઓના અંગ માંહેલું માંસ ખવડાવે છે. તેમ મધુપાનમાં લોહુપતાવાળાઓને તપાવેલ સીસું પાય છે. ૧૫. ભાંડુ, રંકું, મહારૂલ, અને કુંભી પાકાદિની વેદનાઓ નિરંતર અનુભવાવે છે. લડાઈની માફક નારકીના જીવોને ચેકે છે. ૧૬. પાછા મળો ગએલા નારકીના જીવોના નેત્રાદિ અવયવો, ખગલા અને કંક આદિ પક્ષીઓ વડે ખેંચવામાં આવે છે. ૧૭. ઉપર કલા પ્રમાણે મહાદુઃખો વડે હણાએલા, અને સુખના લેશ માનથી મણુ પર્ણિત નારકીના જીવો યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ તેવીસ સાગરોપમ સુધી યજ્ઞ લાગે કાળ વીતાવે છે. ૧૮.

રતનપ્રભા, શકંરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, મઃપ્રભા, અને મહાતમઃપ્રભા, આ સાત નરક પૃથ્વીઓ છે. જે કે આ સાતે મૂલ નામો નથી. આ તે પૃથ્વીનાં નામો છે. નારકીનાં મૂલ નામો તે આ છે:—ધર્મા, વંશા, રોહા, અંબના, અરિષ્ટા, મધા અને માધવતી એ પ્રમાણે સાત નરકો છે. પ્રથમની ત્રણ નરકોમાં પરમાધાર્મિકકૃત વેદના છે. તે પરમાધાર્મિક ૧૫ જાતાના ભુવનપતિ દેવ વિશેષ છે. તેઓનાં નામ આ છે:—અંબ, અંબરિ, શ્યામ, સંવલ, રૂદ્ર, ઉપરૂદ્ર, કાલ, મહાકાલ, અસિ, પન્નધનુ, કુંલી, વાલુક, વૈતરૂણી, ખારસ્વર અને મહાધેય, આ નામના પંદર પરમાધાર્મિક દેવો, મિથ્યાદૃષ્ટિ, પૂર્વ જન્મના મહાપાપી, પાપમાં ત્રેમવાળા હોય છે. તેઓ અસુરની ગતિ પામી સ્વભાવથી જ નારકીના છવોને દુઃખ દેનારા હોય છે. સૂયમકાંગ સૂનના પાંચમા અધ્યયનમાં નારકીના છવોના વિચિત્ર પ્રકારનાં દુઃખો સંબંધી ચિતાર ખડો કરવામાં આવ્યો છે, તેની માત્ર ચાર ગાથાઓ આઠાં ઉદ્દેશીઓ, તે તે અસ્થાને નહિં ગણાય.

હંગાલરાસિં જલિયં સજોતિ તતોવમં ભૂમિમણુસ્કમંતા ।

તે હજ્જમાણા ફલુણં થળન્તિ અરહસ્સય તત્થ ચિરદ્ધિવીયા ॥ ૧ ॥

જદ્ વે સુયા વેયરણી મિદુગ્ગા ણિસિઓ જહા નુર દ્વ તિક્કલ્લસોયા ।

વરંતિ વે વેયરણી મિદુગ્ગાં ઉમુચોદ્ધયા સલ્લિસુહમ્મમાણા ॥ ૨ ॥

કીલેહિં વિચ્છંતિ અસાહુકમ્મા નાવં ઉર્ધિવે સદ્ધિવ્વહૂણા ।

અન્ને તુ સૂલાહિં તિસૂલિયાહિં શીહાહિં વિશ્ષૂણ અહેકરન્તિ ॥ ૩ ॥

કેલિં ચ વંધિત્તુ ગલે સિલાઓ ઉદગંતિ ઘોલંતિ મદાલયાંસિ ।

ફલંબુવાવાલુય મુમ્મુરે ય લોલંતિ પશંતિ અ તત્થ અન્ને ॥ ૪ ॥

અર્થાત્:—‘ મુદ્રણથી ઉલ્લો, તલવારથી છેદો, શૂલથી ભેદો, અગ્નિથી બાળો ’ ઇત્યાદિક પરમાધાર્મિકના ભયંકર શબ્દો સાંભળી નારકીના છવો નામે છે, તેમ ભાગતાં ભાગતાં આ ઉપરની ચાર ગાથાઓમાં અતાંબા પ્રમાણે દુઃખી થાય છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:—અંગા-રાના દગલા ઉપર અને બળતા અગ્નિની ઉપમાવાળી ભૂમિ ઉપર ચા-લતાં નારકીના છવો બળે છે. (જોકે નરકની ભૂમિને અગ્નિની ઉપમા

ઘટતી નદી, ત્યાં ખાદર અગ્નિનો અભાવ છે, તથાપિ નરકનાં દુઃખનું દિગ્દર્શન કરાવવા માટે ‘ અંગારા ’ ‘ અગ્નિ ’ વિગેરેનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. ખરું જોતાં નગરદાહ કરતાં પણ અનંત ગુણી ઉષ્ણ-વેદના નરકમાં છે) વળી દીનસ્વરથી રૂદન કરે છે. તેઓને સ્વર ખરખરો થઈ જાય છે, તેઓનું આયુષ્ય નિકાચિત હોવાથી દીર્ઘ કાળ સુધી નરકમાં તે જીવેને રહેવું પડે છે. ૧.

શ્રીસુધર્માસ્વામી, જાણુસ્વામી પ્રત્યે કહે છે કે “ હે જાણુ! શ્રી-માન મહાવીરદેવ પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે કે ખરા અને ઉષ્ણ જળને વહન કરનારી, લયંકર દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારી, અને અજ્ઞાના જેવા જેના પ્રવાહો નિત્ય ચાલતા છે, એવી વૈતરણી નામની નદી છે. ઉષ્ણ ભૂમિમાં ચાલવાથી અને ઘણી ઘણી રીતે તમ થવાથી તરસ્યા થએલા નારકીના જીવો જળની આશા વડે આ નદી તરફ દોડે છે, પરંતુ ત્યાં જઈ વૈતરણીનદીને જોઈ લયભાંત ખનેછે, તેટલામાં તે ત્યાં રહેલા પર-માધાર્મિકો ‘ ખાણુ ’ અને ‘ શક્તિ ’ નામનાં શબ્દોથી તે જીવેને વૈતરણી નદીમાં તરાવે છે. ૨.

અત્યંત ખારા, ઉના અને દુર્ગંધવાળા વૈતરણીના પાણીથી નાર-કીના જીવો ખુબ જ આકુળ વ્યાકુળ થાય છે, ત્યારે તપેલા લોહનાં હ-જારો ખીલાવાળું નાવ પરમાધાર્મિક દેવો વિકુર્વે છે, તેની અંદર નાર-કીના જીવેને ખેંચી જવામાં આવે છે. ખીલાઓ ચારે ખાજૂથી તેઓના શરીરમાં ખુંચી જાય છે. નારકીના શરીરો તત્કાળ ઇંડાંમાંથી નિકળેલાં પક્ષીનાં ખરચાં જેવાં હોય છે. તેથી વૈતરણીના જળ વડે તેઓ નષ્ટ સંસારવાળા થઈ જાય છે, પરંતુ ઉના લોહના ખીલા લાગવાથી પાંધું કરુણાજનક રૂદન કરે છે, દાખલ: તરીકે દાકર લોકો જેમ શીશી સુ-ઘાડી રોગીને ખેલાન કરે છે, તે વખતે શરીરનો ધર્મ ઉઠવાથી કાપતી વખતે, (આપરેશન કરતી વખતે) રોગી અવ્યક્ત શબ્દ કરે છે અને હાથ પગને તરફડાવે છે, તેની દશા નારકીના જીવેની યાય છે. વળી મૂર્છા પામેલા નારકીના જીવેને અન્ય નરકપાળો (પરમાધાર્મિકો) શબ્દ વડે વીધી તેઓને અધોભૂમિમાં લટકાવે છે. ૩.

વળી કેટલાએક પરમાધાર્મિકો જિવારા અનાથ, અશરણુ નારકીના જીવેના ગળામાં મોટી શીલા ખાંધી તેઓને પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ વાળી વે-

તરણીમાં ડુખાડે છે, ત્યાંથી કાઢી કદંબના પૂલના જેવાં જેનો રંગ ધ-
એલા છે, એવી (વેતરણીની) તપેલી વેણુમાં અને ભાદાની અંત્રિમાં
લટકાવે છે, તેમજ ચણાની માફક તેઓને શેકે છે, તથા અન્ય નરક-
પાળો સૂળીમાં પરોવી તેઓને માંસની પેશીની માફક પકાવે છે. ૪.

ધર્યાહિ નરકની વેદનાઓ ઘણીજ ભયંકર છે, તેનું દંડ માત્ર
૨૧૩૫ પતાબ્યું છે. સાતે નરકોમાં આયુષ્ય અને શરીર ભિન્ન ભિન્ન છે.
તેનો અહીં વિસ્તાર ન કરતાં, હવે પૂર્વ નિયમાનુસાર તિર્યચની સ્થિતિ
તરફ ખ્યાલ કરીએ.

તિર્યચગતિમાં દુઃખ.

તિર્યગ્ગતિમપિ પ્રાપ્તાઃ સંપ્રાપ્યૈકેન્દ્રિગાદિતામ્ ।

તત્રાપિ પૃથિવીકાયરૂપતાં સમુપાગતાઃ ॥ ૧ ॥

હલાદિશસ્ત્રૈઃ પાત્યન્તે મૃચન્તેઽધગઙાદિભિઃ ।

વારિપ્રવાહૈઃ પ્લાવ્યન્તે દહન્તે ચ દવામિના ॥ ૨ ॥

વ્યધ્યન્તે લવણાદામ્ડમૂત્રાદિસલિલૈરપિ ।

લવણધારતાં પ્રાપ્તાઃ ક્વધ્યન્તે ચોષ્ણવારિણિ ॥ ૩ ॥

પચ્યન્તે કુમ્ભઞ્જારાચૈઃ કૃત્વા કુંભેષ્ટકાદિસાત્ ।

ચીચન્તે ભિન્નિમધ્યે ચ નીત્વા કર્દમરૂપતામ્ ॥ ૪ ॥

બળ્કાયતાં પુનઃ પ્રાપ્તાસ્તાપ્યન્તે તપનાંશુભિઃ ।

ચર્નાક્રિયન્તે તુહિનૈઃ સંશોષ્યન્તે ચ પાંશુભિઃ ॥ ૫ ॥

હારેતરરસાંશ્લેપઃ્ વિપચ્યન્તે પરસ્પરમ્ ।

સ્થાલન્તઃસ્થા વિપચ્યન્તે પીચન્તે ચ પિપાસિતેઃ ॥ ૬ ॥

તેજઃકાયત્વમાપ્તાશ્ચ વિધ્યાપ્યન્તે જલાદિભિઃ ।

ઘનાદિભિઃ પ્રકુચ્યન્તે જ્વાલ્યન્તે ચેન્ધનાદિભિઃ ॥ ૭ ॥

વાયુકાયત્વમપ્વાપ્તા હન્યન્તે વ્યવનાદિભિઃ ।

શતિોષ્ણાદિદ્રવ્યયોગાદ્ વિપચ્યન્તે ક્ષણે ક્ષણે ॥ ૮ ॥

प्रार्थानाद्यास्तु सर्वेऽपि विराध्यन्ते परस्परम् ।

मुखादिवातैर्वाध्यन्ते पीयन्ते चोरगादिभिः ॥ ९ ॥

वनस्पतित्वं दशधा प्राप्ताः कंदादिभेदतः ।

छिद्यन्ते वायु भिद्यन्ते पच्यन्ते वाग्भियोगतः ॥ १० ॥

संशोष्यन्ते निपिष्यन्ते प्लुष्यन्तेऽन्योन्यघर्षणैः ।

क्षारादिभिश्च दहन्ते सन्धीयन्ते च भोक्तृभिः ॥ ११ ॥

सर्वावस्थानु स्याद्यन्ते भज्यन्ते च प्रभञ्जनैः ।

क्रियन्ते भस्मसाद् दावैरुन्मूल्यन्ते सरित्प्लवैः ॥ १२ ॥

सर्वेऽपि वनस्पतयः सर्वेषां भोज्यतां गताः ।

सर्वैः शब्दैः सर्वदानुभवन्ति क्लेशसंघतिम् ॥ १३ ॥

ह्रीन्द्रियस्वे च ताप्यन्ते पीयन्ते पूतरादयः ।

चूर्ण्यन्ते कृमयः पादैः भक्ष्यन्ते चटकादिभिः ॥ १४ ॥

शंखादयो निखन्यन्ते निकृष्यन्ते जलौघसः ।

गण्डूपदाद्याः पात्यन्ते जठरादौषधादिभिः ॥ १५ ॥

त्रीन्द्रियत्वेऽपि संप्राप्ते पट्पदीमत्कुणादयः ।

विमृद्यन्ते शरीरेण ताप्यन्ते चोष्णवारिणा ॥ १६ ॥

विपीलिकास्तु तुद्यन्ते पादैः संगार्जनेन च ।

अदृश्यमानाः कुंभ्याद्या मध्यन्ते वासनादिभिः ॥ १७ ॥

चतुरिन्द्रियताभाजः सरघाग्रमरादयः ।

मधुमक्षैर्विराध्यन्ते घष्टिलोष्टादिताडनैः ॥ १८ ॥

वाद्यन्ते तालवृन्ताद्यैर्त्राग् दंशमशकादयः ।

प्रस्यन्ते गृहगोधासैर्माक्षिकामकंटादयः ॥ १९ ॥

पद्मेन्द्रिया जलचराः स्याद्यन्तेऽन्योन्यमुत्सुकाः ।

धीमदैः परिगृह्यन्ते गित्यन्ते च चकादिभिः ॥ २० ॥

ઉત્ક્રીલ્યન્તે સ્વચયદ્ધિઃ પ્રાપ્નન્તે ચ મટિત્રતામ્ ।
ભોક્તુકામૈર્વિપાચ્યન્તે નિગાલ્યન્તે વસાર્થિભિઃ ॥ ૨૧ ॥

સ્થલચારિયુ ચોત્પન્ના અવલાં વલવત્તૈઃ ।
મૃગાથાઃ સિદ્ધપ્રમુસૈર્નાર્યન્તે, માંસકાંક્ષિભિઃ ॥ ૨૨ ॥

મગવાસક્તચિત્તૈસ્તુ ક્ષોડયા માંસકાન્વયા ।
નૈસ્તત્તદુપાયેન દ્યન્વન્તેઽપરાધિનઃ ॥ ૨૩ ॥

ક્ષુધાપિપાસાશીતોષ્ણાતિભારારોપણાદિના ।
ક્ષણાંકુશપ્રતોદૈશ્ચ વેદનાં પ્રસદ્યન્ત્યમૌ ॥ ૨૪ ॥

લેચરાસ્તિત્તિરિદુઃક્રુરપોતચટકાદયઃ ।
શ્યેનસિન્ધ્વાનગૃધ્રાલૈઃ પ્રત્યન્તે માંસગૃધ્નુભિઃ ॥ ૨૫ ॥

માંસલુબ્ધૈઃ શાકુનિકૈર્નાનોપાયપ્રપશ્ચરઃ ।
સંગૃહ્ય પ્રતિદ્યન્તે નાનારૂપૈર્વિદ્યન્વિતૈઃ ॥ ૨૬ ॥

જલાપ્રિશલાદિભવં તિરસ્વાં સર્વતો ભયમ્ ।
કિયદ્વા વર્ણયે સ્વસ્વકર્મવન્ધાનિવન્ધનમ્ ॥ ૨૭ ॥

અર્થાતઃ—તિર્યચ્ચરતિને પામેલા છવો પ્રથમ એકેન્દ્રિયપણુને
પામે છે, એકેન્દ્રિયમાં પશુ પ્રથમ પૃથ્વીકાયને પામેલા છવોની સ્થિતિ
આ પ્રમાણે છે. ૧.

પૃથ્વીકાયના છવો, હલાદિશયો વડે ચીરાય છે, હાથી, ઘોડા વિગેરેથી
ખુંદાય છે, જલના પ્રવાહો વડે તણાય છે અને અગ્નિવડે ખજે છે. ૨.

ખારા કષાયલા ખાટા અને મૂનાદિકના પાણી વડે દુભાવવામાં
આવે છે, તેમ લવણની માફક ખારપણુને પામેલા પૃથ્વીના છવોને
જાના પાણીમાં ઉકાળવામાં આવે છે. ૩.

કુંભાર વિગેરે લોકો તેને ઘડા, ઈંટ વિગેરેના રૂપમાં ખનાવી
પકાવે છે, અને કિચ્ચડરૂપ કરી તે પૃથ્વીના છવો લાંબમાં ચણવાના
કામમાં આવે છે. ૪.

ત્યાર પછી (જલ સ્વરૂપને પામેલા જીવો, અષ્ટાય કહેવાય છે) અષ્ટાયને, પામેલા, જીવો સૂર્યનાં કિરણોથી તપાવાય છે, હિમના સંયોગથી પત્થર તુલ્ય (ખરક) બને છે, તેમ ધૂલ વડે શોષી જવામાં આવે છે. ૫.

આરા અને તેથી ઇતર મીઠા પાણીના જીવોની મેળવણી, ચવાથી પરસ્પર વિપદાને પામે છે, પાનની અંદર પાણીના જીવને ઉબ્બ કરવામાં આવે છે તથા પીવાની ઇચ્છાવાળા પ્રાણિઓ તેને પી જાય છે. ૬.

અગ્નિકાયને પામેલા જીવોને પાણી વડે બૂઝાવી નાંખવામાં આવે છે, તેમજ (તપેલા લોહમાં રહેલા અગ્નિના જીવોને) ઘણું અને હુયોડાઓ વડે કૂટવામાં આવે છે, અને ઇંધણ વિગેરેથી પ્રાણવામાં આવે છે. ૭.

વળી વાયુકાયને પામેલા વાયરાના જીવો, પંખા વિગેરેથી હણાય છે, તેમજ શીત, ઉબ્બ વિગેરે વસ્તુઓનો યોગ થતી વેળાએ કણે કણે વિનાશને પામે છે. ૮.

પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણનો વાયુ પરસ્પર અથડાવાથી મરણ પામે છે, મુખમાંથી નિકળતા વાયુ વડે પણ વાયુકાયનાં જીવો ખીડા પામે છે, તેમજ સર્વ વિગેરે વાયુનું વાસણું કરે છે. ૯.

સૂરણ વિગેરે દશ પ્રકારના કંદના ભેદથી વનસ્પતિપણને, પામેલા જીવો ઉદાય છે, ભેદાય છે તેમજ અગ્નિના સખધથી પકાવવામાં આવે છે. ૧૦.

સૂકવવામાં આવે છે, પીલવામાં આવે છે અને અન્યેઅન્ય ઘસારાથી (ઉત્પન્ન થએલ અગ્નિ વડે) ખાળી નાંખવામાં આવે છે. ક્ષાર વિગેરે પદાર્થોથી પણ બળે છે. તેમજ ભોજનના રસીઆઓ તેા તેનું આંધણું કરી નાંખે છે. ૧૧.

નાની અને મોટી તમામ અવસ્થાવાળી વનસ્પતિઓ ખાંવામાં આવે છે, વાવાઝાડાં વડે લાંબી નાંખવામાં આવે છે, દાવાનલ તેને ભસ્મસાવ કરે છે, તેમજ નદીના પ્રવાહો તેને જળમૂળથી ઉખેડી નાંખે છે. ૧૨.

સર્વ વનસ્પતિઓ સર્વ પ્રાણિઓના ભોજમાં આવે છે, તથા સર્વ શસ્ત્રોવડે હમેશાં કલેશની પરપરાને અનુભવે છે. કહેવાની મતલાપ એ

છે કે, સર્વ વનસ્પતિઓ અમુક એક જાતના જીવોને અનુકૂલ નથી, તેથીજ એવું લખ્યું છે કે, સર્વ જાતના જીવોના લોગમાં સામાન્ય રીતે આવે છે, પરંતુ સર્વ વનસ્પતિઓ સર્વના એટલે દરેકના લોગમાં આવે છે; એમ સમજવું નહિ. લોકમાં કહેવત છે કે “ જાંટ મૂકે આ-કરો અને ખંકરી મૂકે કાંકરો ” આ કહેવતથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે દરેક જાતની વનસ્પતિઓ જીવલોગમાં આવી શકે છે. ૧૩.

જેઘન્દ્રિયપણું પામ્યે છતે પોસ પ્રમુખ જીવો તપાવવામાં આવે છે, તથા જાતની સાથે પી જવામાં પણ આવે છે. કૃમિ-કીડાઓ પણ વડે સૂઈ ઠરવામાં આવે છે, તેમ ચરકલા વિગેરે તેનું બહુલુ પણ કરે છે. ૧૪.

જેઘન્દ્રિય શંખાદિક જીવોનો ઉપરનો માંસ વાળો ભાગ ઉખેડી નાંખવામાં આવે છે, તેમ જીવોને ખરાબ લોહી પાઈ નીચાવી નાંખવામાં આવે છે, વળી પેટમાંથી ઠરગીઆનો ઓપધાદિ વડે નાશ કરવામાં આવે છે. ૧૫.

તેઘન્દ્રિયપણુને પામેલા જી અને માંકડ વિગેરે પ્રાણિયો શરીરવડે કચરાય છે, તેમજ તેઓને (પાપી, ધર્મથી ગ્રબ્હ પુરુષો વડે પોતાના મુખને માટે) જના પાણીથી તપાવીને મારી નાંખવામાં આવે છે. ૧૬.

કાડી, મંઠોડા અને ધામેલ વિગેરે જીવો પણ વડે અને ખજૂરીની સાવરણીથી દુઃખી થાય છે, તેમ કોટલાક મરે છે પણ ખરા, વળી નહિ કેપાતા એવા કુંચુવા વિગેરે જીવો આસનાદિ વડે દબાય છે. ૧૭.

ચતુરિન્દ્રિયપણુને પામેલા મધુમસિકા (મધમાખી) અને ઘ-મર વિગેરે જીવોને મધુ કહણુ કરનાર પુરુષો લાઠી અને પત્થર વિગેરેથી મારે છે. ૧૮.

મંખા વિગેરેથી ડાંસ, મરછર, અને ચાંચડ વિગેરે જીવો બલદી તાડના પામે છે, તેમ માખી અને કરોલીઆ વિગેરે જીવોનું ગરોલી આદિ જીવો લક્ષણુ કરી બચ છે. ૧૯.

હવે પંચેન્દ્રિયપણુને પામેલા જીવો ત્રણ પ્રકારના છે. બલચર, સ્થલચર, અને જેચર. તેઓની દશા આ પ્રમાણે થાય છે. બલચર જીવો માંઠોમાંઠે એક ધીજને ખાવાને ઉત્સુક રહે છે, મરછીમાર લોહી

તેને પકડે છે. તેમ ખગલા વિગેરે માંસાહારી પક્ષીઓ તેઓને છવતા ને છવતા ગળી જાય છે. ૨૦.

ચામડીના અર્થાં લોઠા તેઓની ચામડી ઉતારી લે છે. જંગલી ઘોઠા ભડચુ ઠરે છે; ખાવાની ધરધાવાળા નિબુર હૃદયવાળા પુરુષો તેમને પકાવે છે અને ચરખીના અર્થાં લોઠા તેઓને ખાળે છે. ૨૧.

સ્થલચર યોનિમાં ઉત્પન્ન થએલા છવો માંસાહારી સિંહ વિગેરે વધારે પંજવાન છવો મૃગ વિગેરે નિર્જળ છવોને મારી નાખે છે. ૨૨.

માંસની ધરધા વડે અને કૃડામાનથી શિકારી પુરુષો અનેક ઉપાયોએ કરીને નિરંપરાધી છવોને હણી નાંખે છે. ૨૩.

ખૂમ, વૃષા, ટાદ, તડકો અને ઘણા ભાર નાંખવા વિગેરેથી તેમ ચા-ભુક, અંકુશ અને પરોભાની આર પ્રમુખથી ઘોડા, હાથી અને ખલદ વિગેરે છવો વેદના સહન કરે છે. ૨૪.

તેતર, શુક, કપૂતર અને ચઠલાં વિગેરે જીવર છવોને, શ્યેન, સિં-ચાલો અને ગીધ પ્રમુખ માંસહારી પક્ષીઓ ગળી જાય છે. ૨૫.

માંસના લોભીઓ શાકુનિકા એટલે પક્ષીઓને પકડવાનું કામ કરનાર પુરુષો, વિવિધ પ્રકારના ઉપાયો વડે કરીને નાના પ્રકારની વિડંબનાઓથી પક્ષીઓને પકડીને મારે છે. ૨૬.

ખાણી, અગ્નિ અને શસ્ત્ર વિગેરેથી ઉત્પન્ન થતા ભય, તિર્દશીને સર્વ ખા-જૂએથી રહેણા હોય છે, ભમાં પોત પોતાના કર્મખંધની જ કારણ-તા હોય છે, તે અધું અહીંઆ કેટલું વર્ણવી શકાય ? મતલબ કે સર્વજ્ઞ સિવાય સંપૂર્ણ રીતે કોઈ કહી શકે નહિ. ૨૭.

ઉપર ખતાવેલી હકાકતને લગાર સ્પષ્ટતાથી જોઈએ. એકેન્દ્રિય છવો-થી લઈ મનુષ્ય, નરક અને દેવોને વર્ણને તમામ પર્વેન્દ્રિય પર્યન્ત તિર્થ-ચ સાંસા છે. તિર્વચના ભેદ ૪૮ છે. તેમાં એકેન્દ્રિયના ભેદ ૨૨ છે. ખાકી છવીશ ભદવાળા તિર્દશી રહ્યા, તેઓમાંના ૨૦ ભેદના છવો પરસ્પર ભક્ષક છે, ત્યારે ત્રીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના છ ભેદ અ-ચોન્ન્ય ભક્ષક નથી. પરંતુ તેઓ અન્યભક્ષક છે. દાખલા તરીકે, ઠીડી ઠીડીને ખાતી નથી, માટે તે અન્યોન્યભક્ષક ન કહેવાય, પરંતુ ઠીડી ચેળને ખાય છે, તેથી તે અન્યભક્ષક છે. “ જીવો જીવસ્વ ભક્ષણમ્ ” ‘ છવ છવનું ભક્ષણ છે, આ વાક્યથી એમ સમજાય છે કે, મરક

ગલાગલ સંસાર છે. એટલે કે એક મત્સ્ય, જેમ બીજા મત્સ્યને ગળી જાય છે, તેમ સમજવું. જીવોનું જીવન સર્વત્ર ભયગ્રસ્ત છે. જીવ આ પ્રમાણે બાંધે છે; છતાં કરોળીયાની માફક પોતાનો ખચાવ કરવા જતાં ખંધનમાં પડે છે; એટલે કે રાત્રે ગરોળીના ભયથી કરોળીઓ પોતાની સાથે વડે પોતાનું શરીર વીંટે છે. પરંતુ સવાર થતાં સુધીમાં તો સાથે સૂકાઈ જવાથી મગ્નપૂત થઈ જાય છે, તેથી કરોળીઓ તેમાંથી નિઃકળી શકેતો નથી. અને ત્યાંજ મરણને શરૂ થાય છે. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય પશુ પોતાના સુખને માટે ધન, ધાન્ય, ઘર, ખાર, પુત્ર, અને પરિવારને વધારે છે, પછી તેની મોહબળમાં કસાઈ આત્મકલ્યાણને હેતુ—ચારિત્ર્ય ધર્મને પામી શકતો નથી; તથા મરણ પામી પૂર્વોક્ત નરક અને તિર્યંચ ગતિના દુઃખો પામે છે. પરવશ પડેલા તિર્યંચો ભૂખ, તરસ, તાડન અને તર્જનાદિ દુઃખો સહન કરે છે. તે દુઃખો ભેદને કઠોર હૃદયવાળો માણસ પણ એક વાર તો દયાર્દ્રભાવવાળો થાય જ. ધર્મને આધીન થઈ તે જીવો જે કષ્ટ સહન કરે છે, તેનો સોમો સાગ પણ જે ધર્મને આધીન થઈ જીવો કષ્ટ સહન કરવા કળૂલ કરે, તો જરૂર ઉત્તમ ગતિ મેળવે; તેમાં બિલકુલ શક નથી. પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ જે પાંચ પ્રકારના સ્થાવરોમાં જીવ છે, એવું જૈન શાસ્ત્રકારો નિઃશંક રીતે માને છે, જ્યારે હિંદુ શાસ્ત્રકારો 'અગ્નિ' સિવાય બીજાની સ્થાવરોમાં જીવ હોવાનો સ્વીકાર કરે છે; પરંતુ આજકાલ સાધુ-સંસર્માં આગળ વધતા સોઠા પાંચે સ્થાવરોમાં જીવો હોવાનો સ્વીકાર કરે છે. તેટલા માટે સ્થાવર જીવોની યતના કરવી ભેદજન્ય. વળી જે હિન્દીયવાળા જીવોથી લઈ કરીને પદ્ધેત્રિય સુધીના તથામ ત્રસ જીવોની શુદ્ધિઓએ રક્ષા કરવી ભેદજન્ય. બીજી ભવાન્તરમાં સુખ સમૃદ્ધિના પાત્ર થઈ, પૂર્વોક્ત નરક અને તિર્યંચ ગતિઓના ક્ષય કરી, ઉપશીતર મનુષ્ય અને દેવગતિના સર્ણધધી પણ મુક્ત થઈ મોક્ષગતિને પામી શકાય.

“ મનુષ્ય ગતિને દેવો પણ ચાહે છે, તેમ ચંત પુરુષો (મનુષ્યો) દેવતાનું સુખ ચાહે છે, તેથી મનુષ્ય અને દેવ બન્ને ગતિઓ ચાહવા લા-લાયક છે, તો તેનો સર્ણધ છેડવો અભીષ્ટ કેમ માને છે ? ” એમ કાઈ પ્રશ્ન કરે તો તેનો ઉત્તર એટલો જ છે કે—મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ દુઃખ મિશ્રિત છે, તેથી હૈય છે, મોક્ષગતિ નિરાપાધ હોવાથી ઉપા-કેય છે; આ મનુષ્યગતિ દુઃખમિશ્રિત કેવી રીતે છે, તે જુઓ:—

मनुष्य गतिर्मा दुःख.

मनुष्यत्वेऽनार्यदेशे समुन्मत्ताः शरीरिणः ।

तत्तत्पापं प्रकुर्वन्ति बद्धक्तुंगपि न क्षमम् ॥ १ ॥

उत्पन्ना आर्यदेशेऽपि चाण्डालश्चपचादयः ।

तत्तत्पापं प्रकुर्वन्ति दुःखान्यनुभवन्ति च ॥ २ ॥

परसन्पत्प्रकर्षेणापकर्षेण स्वसंपदाम् ।

परप्रेष्यतया दग्धा दुःखं जीवन्ति मानवाः ॥ ३ ॥

रुजरामरणैर्मस्ता नीचकर्मकदर्थिताः ।

तां तां दुःखदशां दीनाः प्रपद्यन्ते दयास्पदम् ॥ ४ ॥

जराहजामृतिदीप्तं न तथा दुःखकारणम् ।

गर्भे बालो यथा पोरनरके वाससंनिभः ॥ ५ ॥

सृष्टिभिरग्निवर्णाग्निभिर्नस्य प्रतिरोम यत् ।

दुःखं नरस्याऽऽगुणं तद्भवेद्गर्भवासिनः ॥ ६ ॥

योनियन्त्राद्विनिष्कामन् यद्दुःखं लभते भवी ।

गर्भवासभावाद् दुःखात् तदनन्तगुणं खलु ॥ ७ ॥

घाह्ये मूत्रपुरीषाभ्यां यौवने रतचेष्टितैः ।

वार्धके श्वासकासाद्यैर्जनो जातु न लज्जते ॥ ८ ॥

पुरीषशूकरः पूर्वं ततो मदनगर्दभः ।

जराजरद्रवः पश्चात्कदापि न पुमान् पुमान् ॥ ९ ॥

स्याच्छैशवे मातृमुखस्तारुण्ये तरुणीमुखः ।

वृद्धभावे सुतमुखो मूर्खो नात्ममुखः क्वचित् ॥ १० ॥

सेवाकर्षणवाणिज्यपाशुपाल्यादिकर्माभिः ।

क्षपयत्यफलं जन्म घनाशाविह्वले जनः ॥ ११ ॥

क्वचिच्चौर्यं क्वचिद् शूतं क्वचिन्नीचैर्मुञ्जता ।

मनुष्याणां यथा भूयो भवध्रमनिबन्धनम् ॥ १२ ॥

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરત્નત્રિતયમાજને ।

મનુજત્વે પાપકર્મ સ્વર્ણખાળડે સુરોપમમ્ ॥ ૧૩ ॥

આશાસ્યતે યત્પ્રયત્નાદનુત્તરસુરૈરપિ ।

તત્સંપ્રાપ્તં મનુષ્યત્વં પાપૈઃ પાપેષુ યુજ્યતે ॥ ૧૪ ॥

પરોક્ષં નરકે દુઃખં પ્રત્યક્ષં નરજન્માનિ ।

તત્પ્રપંચઃ પ્રપંચેન કિમર્થમુપવર્ણ્યતે ? ॥ ૧૫ ॥

અર્થાત્-મનુષ્યભવમાં પણ, અનાર્થ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાણીઓ એવાં એવાં પાપો કરે છે કે, જનું વર્ણન કરવું પણ શક્ય નથી. ૧ હવે આર્થદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે, તો પણ થાંડાજ અને ભંગી ટિગેરે અનેક લોકો દુષ્ટમાં દુષ્ટ પાપો કરે છે, અને ઘોર માં ઘોર દુઃખો અનુભવે છે. ૨ પારકની સંપત્તિનો ઉત્કંઠાં ભોધને અને સ્વસંપત્તિની હાનિ વડે કરીને તેમજ ખોજની ગુલામ-ગીરીથી મનુષ્યો દુઃખથી જીવે છે. ૩ રોગ, જરા અને મરણ વડે પરાભૂત થયેલા તથા નીચકર્મોથી વિરખના પામેલા અનેક જીવો અનેક દુઃખમય અને દયાજનક દશાઓને પામે છે. તાત્પર્ય એ છે કે કર્મથી ઘેરાયેલા જીવો અન્યને દયા ઉત્પન્ન કરે, એવી વિધિમાં આવી વડે છે. ૪ ઘોર નરકના વાસ સદૃશ ગર્ભવાસ જટલા દુઃખનું કારણ છે, તેટલા દુઃખનું કારણ જરા, રોગ મરણ અને ક્રિંકરતા પણ નથી. ૫ અગ્નિના વર્ણવાળી, લાલચોળ સોય વડે સુકુમાલ શરીરવાળા પુરુષને રૂંવાડે રૂંવાડે વીધવાથી જે દુઃખ થાય છે, તેના કરતાં આઠ ગણ દુઃખ ગર્ભવાસી જીવને થાય છે. ૬.

ગર્ભવાસમાંથી નિકળતી વખતે જે દુઃખ પ્રાણી અનુભવે છે, તે દુઃખ, ગર્ભવાસના દુઃખ કરતાં પણ અનંતગણ સમજવું. તેમજ જન્મ કરતાં અનન્ત ગણ દુઃખ મરણ સમયે પ્રાણીઓ અનુભવે છે. ૭

મનુષ્ય, ખાદ્યાવસ્થામાં પેસાખ અને વિષાની ક્રિયાથી લાગતો નથી, યૌવનાવસ્થામાં પણ અશુચિથી ભરપૂર મૈથુનક્રિયાથી લાગતો નથી, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં સ્વાસ-કાસાદિના ભેરથી મુખમાંથી લાગ વડે છે, તેથી.

પણ શરમાતો નથી. ૮ પ્રથમ અવસ્થામાં મનુષ્ય વિજ્ઞાના ભૂંડ તુલ્ય છે, યોગનાવસ્થામાં કામદેવના જોરથી ગર્હભ જોવો થાય છે, અને વૃદ્ધપણમાં ઘરડા ખળદની માફક બને છે, તેથી પુરુષ કદાપિ પુરુષપણે રહેતો નથી, અર્થાત્ ધર્મ વિનાનો નર ખરે જણાય છે. ૯ આક્યાવસ્થામાં મનુષ્ય માતાને આધીન રહે છે, તરૂણાવસ્થામાં તરૂણને વશ થાય છે, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્રાદિકને પ્રેમમાં મગ્ન રહે છે, પરંતુ કોઈવાર આ મૂર્ખ આત્મદુષ્ટિવાગો થતો નથી. ૧૦ ધનની આશામાં બ્યાકુળ થયેલો પુરુષ, સેવા, ખેડ, વેપાર, તથા પશુપાલન આદિ કમોવડે જન્મ નિષ્ફળ સુભાવે છે. ૧૧ કોઈ ઠેકાણે ચોરી, તો કોઈ ઠેકાણે જીગડું, અથવા કોઈ વખતે નાસ્તિકોની સોખત-એ પ્રમાણે મનુષ્યાવતાર પામીને પણ મનુષ્યોને કરીને ભવભ્રમલુંતું કરવું પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨ જાન, દર્શન અને આરિવરુપ રત્નત્રયના ભાંજન સમાન આ મનુષ્યાવતારને પામીને જે પાપકર્મ કરવું તે સોનાના ભાંજનમાં મદિરા ભરવા સમાન છે. ૧૩ અનુત્તર વિમાનના દેવો પણ જે મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિની પ્રયત્ન પૂર્વક આશા કરે છે, તેજ મનુષ્યજન્મ રૂપ રત્નને પામીને જીવે તેને પાપમાં લગાડે છે. ૧૪ નરકનું દુઃખ તો પરાક્ષ છે, પરંતુ જે મનુષ્યભવનું દુઃખ આપણને પ્રત્યક્ષ છે, તેનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન સામાટે કરવું? ૧૫

૧. આ સંસારમાં વસતા પુરુષોને એકાન્તથી સુખ તો છેજ નહિ, ગમે તે કોઈ પ્રકારનું દુઃખ મનુષ્યને માથે રહેલું જ હોય છે. તેજ કારણથી અમયના પ્રમાણમાં સો વર્ષનું આયુષ્ય પણ જીવે ભોગવી શકતા નથી. કોઈને માનસિક તો કોઈને શારીરિક અથવા તો કોઈને વાચિક દુઃખ હોય છે. પ્રથમ તો મનુષ્યજન્મ પૂર્વોક્ત દશ કૃષ્ટાન્તોથી દુર્લભ છે, તે પામ્યો, તો પણ ધનનું દુઃખ, ધન મર્યું તો પુનઃનું દુઃખ, પુન થયો, તો તેના પાલણપોષણનું દુઃખ. ધત્યાદિ ઉત્તરેતર દુઃખપરંપરા ચાલ્યા જ કરે છે. રંકથી રાજ પર્યન્ત કોઈ સુખી નથી. કદાચિત્ અન્ય લોકની અપેક્ષાએ સુખી કહીએ, તો તે જિન અનગાર અર્થાત્ જૈન સાધુઓ, છે. તે પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, અને ભાવ અનુસાર આરિવનો આદર કરનારા જ; નહિ કે આડંબરી, ખટપટી કે દાંભિક.

કેવળ મોક્ષતત્વના અભિલાષી, સ્વપરને શાંતિ કરનાર, સર્વથા પરિ-
મ્લકના ત્યાગી, જ્ઞાનાદિ આત્મજીવેના ભોગી, પરભવના વિચોગી, સ્વભાવના

ચોગી, પંચ મહાવ્રતના ધારક, વિક્રવાદિ પરિહારક, સત્ય અને સંતોષાદિ ગુણોના ધારક, મોહમલ્લના ગુમદ્વપણાદર્શક, સદાગમના સંગી, શ્રીવીરપરમાત્માના યથાર્થવાક્યના રંગી, નિઃસ્પૃહી, નિર્મોહી અને મુમુક્ષુઓનાં સુખી છે. ખાટા અન્યવેષધારી પુરુષો પ્રત્યક્ષ વિડંબના મામતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તે સિવાય ગૃહસ્થો પણ લાજો મા કરોડો રૂપીયાના સ્વામી હોય, તે પણ રાત દિવસ આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી તસ્ત બનેલા રહે છે. આ સંબંધમાં એક બ્રાહ્મણનું દૃષ્ટાન્ત ખાસ ધ્યાન આપવા લાયક છે.

“ એક બ્રાહ્મણને ઠાઇ સત્ મહાત્મા પ્રસન્ન થયાં, અને બ્રાહ્મણને કહ્યું:— ‘ તું જે માગે તે આપું. ’ બ્રાહ્મણે કહ્યું:— ‘ હું માસની અવધિ આપો, દુનિયામાં સુખીમાં સુખી કોણુ છે? તે ખાખતને પહેલાં અનુભવ કરે, પછી તેણે સુખ માગીશ. ’ ”

સંતે કહ્યું, ‘ ઠીક જ, અનુભવ કરે. ’

હવે બ્રાહ્મણ અનુભવ કરવા ચાલી નિકળ્યો. પ્રથમતો રાજવંશી નરોની સેવા કરવા લાગ્યો, પરંતુ ત્યાં થોડા દિવસોમાં તેને અનુભવ મળ્યો કે, અમુક નર અમુકનું મરણુ ચાહે છે, તે અમુક અમુકને મારવા લાલચ આપે છે. આપસ આપસમાં વિશ્વાસ રાખવા નથી, એક બીજાનું મોઠલેલ ભોળન ખાતા નથી, ઇત્યાદિક દશા જોઇ બ્રાહ્મણ રાજવંશીઓને ઊંડી પડિતોની સેવા કરવા લાગ્યો. ત્યાં થોડા દિવસ રહી, તેટલામાં તે માલૂમ પડ્યું કે પડિતો એક બીજાની કીર્તિ સહન કરી શકતા નથી, વાદવિવાદમાં ક્લેશ ઉભો કરે છે, ધર્મન્યવસ્થા આપવામાં શક્તિથી ઉલટા ચાલે છે, રાત દિવસ વાદીના બચથી શાસ્ત્રો જોવામાં મચી પડવાથી સુખે અથ પાણી પણ લેતા નથી, છાત્રોને લાજાવવામાં પરોપકાર છતાં, તેમાં ખુશી નથી, તથાપિ ચોતાને પૈસા આપનારને સ્ત્રાની, ધ્યાની અને ઉત્તમવંશી બનાવી મૂકી બણાવે છે. ઇત્યાદિ પડિતોની કુદૃશા જોઇ અકિત બની બ્રાહ્મણ ત્યાંથી હઠવો અને વેપારીવર્ગના અનુભવ લેવાની ઇચ્છાથી બજારમાં ગયો. ત્યાં અનેક પ્રકારના વેપારીઓને દુઃખી હાલતમાં પ્રત્યક્ષ જોયા. હવે તે એક માટા શેઠની હવેલી પાસે ગયો. ત્યાં હાથી, ઘોડા, ગાડી, વાડી, અને હથિયારખંધ સિપાઇઓની ચોટી ઇત્યાદિક શોભા થઇ રહી છે, લોકો શેઠના ગુણગાન કરી રહ્યા છે. માટ-ચારલો બિરદાવણી ખોલી રહ્યા છે. ‘ કુલની વૃદ્ધિ માગ્યો, ‘જય, જય, ચાલો’

ધ્યાનદિક્ શબ્દોથી આશીર્વાચનો ઉચ્ચારી રહ્યા છે. એ પ્રમાણેનો ઠાંઠાઠાં બોલો પ્રાણણ કાંઈક સંતોષ પામી વિચાર કરે છે કે, હુનિયામાં સુખી તો આજ નરવંર માલુમ પડે છે, માટે માણુ તો આ શેઠના સુખ જુવું સુખ માણુ. પણ બાગ્યો-દયે ફરીને વિચાર થયો કે એકવાર ખુદ શેઠને મળી સાક્ષાત્કાર કરી પછી નિર્ણય કરવો. આમ ધારી જવો શેઠના દરવાજામાં પેસવા બંધાયું; તેટલામાં શોખીદારોએ રોક્યો. શોખીદાર બોલ્યા 'ક્યા કામ હૈ?' પ્રાણણે જવાબ આપ્યો, 'સેઠકાં વર્ષાન કરવાં હૈ.' શોખીદારોએ કહ્યું, 'અચ્છા સેઠકો જલ્દ વેતે હૈ, જલ્દે રહો.' બિચારો પ્રાણણ દરવાજામાં ઉભો રહ્યો. સિપાઈ અંદર ગયો અને શેઠને કહ્યું 'એવિન્દુ! એક માણજાણ જાવકા દર્શન કરના જાહતા હૈ.'

શેઠ વિચાર્યું કે, ઠાંઠાં માગણુ હશે, એમ ધારી સિપાઈને કહ્યું 'મંતર મત્ત માને વો.'

હવે સિપાઈ દરવાજા ઉપર આવી પ્રાણણ પાસે જઈ બોલ્યો 'સેઠ કો ખવકાશ નહોં હૈ.'

બિચારો પ્રાણણે લમણે હાથ દઈ એક બોટલા ઉપર જઈ બેઠો. શેઠ ઠાંઠાં કાર્ય માટે બહાર નિકળ્યા, એટલે હાથ બેડી ઉભો રહ્યો, પરંતુ સિપાઈએ બોલવા દીધો નહિ. શેઠની ગાડી ચાલી ગઈ. શેઠ પાછા આવ્યા, ત્યારે પણ પૂર્વની માફક પ્રાણણ ઉભો થયો. આ વખતે શેઠે મુનીમને કહ્યું, કે 'આ પ્રાણણને સીધું બેઠવું હોય, તો અપાવજે.' આમ કહી શેઠ હવેલીમાં ગયા, મુનીમ પ્રાણણને પૂછે છે કે 'તમારે શું બેઠવે છે?' પ્રાણણે બોલ્યો—'મારે એક વાર શેઠને મળવું છે.'

મુનીમ શેઠ પાસે જઈ બોલ્યો—'સાહેબ! તે તો આપને મળવા માંગે છે.' શેઠે વિચાર્યું કે મારી પાસે આવીને વધુ માગશે, વળી મને મળવાનો અવકાશ પણ નથી, એમ ધારી મુનીમને કહ્યું—'જાઓ, બે ચાર રૂપિયા આપી વિદાય કરેલ.'

હવે મુનીમ પ્રાણણ પાસે આવી, તેને સમજાવવા લાગ્યો કે, 'શેઠને મળવાનો અવકાશ નથી; માટે મહારાજ! આપને જે વસ્તુની દરકાર હોય તે હું લાવી આપું.'

પ્રાણણે બોલ્યો 'મારે શેઠને મળવાની દરકાર છે.' મુનીમે કહ્યું, 'હું ભૂલેવ! તમે ખૂબ્યા મરશો, તો પણ શેઠને મળી શકશો નહિ.'

આમ કહી સુખીમ આલ્યો ગયો. બ્રાહ્મણ તો ત્યાંને ત્યાંજ બેઠો. એક બે દિવસ એમને એમ વીતી ગયા. ત્યારે શેઠને ખબર પડી કે બ્રાહ્મણ તો કંઈ ભેટો નથી. ફક્ત શેઠને મળવાની હઠ લઈ બેઠો છે. છેવટે શેઠ કંટાળો ખાધને બ્રાહ્મણને બોલાવ્યો.

જેવામાં બ્રાહ્મણ આલ્યો કે—શેઠ ઉતાવળથી બોલ્યા:— ‘ બોલ બોલ, તારે શું કામ છે ? મને મળવાનો પણ અવકાશ નથી, તવાપિ તને બોલાવ્યો છે. ’ એ કે, શેઠનાં આવાં વચ્ચેનાં સાંભળી બ્રાહ્મણ તો થોડું ઘણું તરવ સમજી ગયો હતો, તોપણ તેણે શેઠને કહ્યું:—

‘મારા ઉપર એક સંતપુરુષ પ્રસન્ન થયા છે, અને તેણે મને મારી ઇચ્છા પ્રમાણે જો માણું તે આપવાનું કહ્યું છે, મેં થારું કે દુનિયામાં ઇમાસ સુધી ફરી ઠાંઠ સુખી પુરુષને કોઈ તેના જેવું સુખ માણું. ફરતાં ફરતાં મારું મન, તમારો ઠાઠ માઠ બેઠને લલચાણુ અને વિચાર થયો કે—આ શેઠના જેવું સુખ માણું. પાછળથી વળી એવો વિચાર થઈ આવ્યો કે, શેઠને સાક્ષાત્ પૂછીને માણું. તેજ કારણથી હું આપનો મેળાપ આહતો. હતો. ’ આમ બહુ શેઠ બોલ્યા:—‘શાઇ, મને જરા પણ સુખ નથી, હું તો મહા-દુઃખી છું, ભૂલે:ચૂકે પણ મારા જેવું સુખ માગીશ નહિ.

આવી રીતે શેઠનાં યંત્રાઈ વચ્ચેનાં સાંભળી હતાશ. બની બ્રાહ્મણ, માજે તે આણું ’ એવાં વચન બોલનાર સંતને કસરો જવાનો નિશ્ચય કરી વિદાય થયો. સંતની પાસે આવીને બોલ્યા:—

‘ કે મહાત્મન ! આપના જેવા સુખને હું ચાહું છું. ’

સંતે કહ્યું:— ‘ તથાસ્તુ ! ’

હવે બ્રાહ્મણ ઇતરજનની અપેક્ષાએ ભારે સુખી થયો. આ દુષ્ટાન્તથી ફક્ત મુનિવરો સિવાય અન્ય મનુષ્ય સુખી નથી, એમ સિદ્ધ થાય છે. દેવગતિમાં દુઃખ.

હવે દેવગતિમાં દેવો સુખી છે કે નહિ ? તે જાણતો નિર્નય નીચે લખેલા પ્રસોદો ઉપરથી થઈ શકશે:—

શોકામર્ષવિપાદેવ્યાદૈન્યાદિદ્વત્તુદ્ધિપુ ।

જમરોવપિ દુઃસ્વપ્ન સામ્પ્રાપ્તમનુવર્તતે

દૃષ્ટા પરસ્પૃ મહતો ત્રિયં પ્રાગ્જન્મજીવિતમ્ ।

અર્જિતસ્વસ્પસુકૃતં શોચન્તિ સુચિરં મુરાઃ ॥ ૨ ॥

ન કૃતં સુકૃતં કિંચિત્ આભિયોગ્યં તતો દિ નઃ ।

દૃષ્ટોચ્ચરોચ્ચરઓકા વિપીદન્તીતિ નાકિનઃ ॥ ૩ ॥

દૃષ્ટાન્યેપાં વિમાનસ્તીરત્નોપવનસંપદમ્ ।

યાવજ્જીવં વિપદ્યન્તે ડગ્લશ્વીર્પ્યાનલોર્મિભિઃ ॥ ૪ ॥

હા પ્રાણેશ્ચ ! પ્રભો ! દેવ ! પ્રસીધેતિ સગત્ત્વમ્ ।

પરૈર્મૂર્ષિતસર્ધસ્વા ભાવન્તે વીનવૃત્તયઃ ॥ ૫ ॥

પ્રાપ્તેડપિ પુણ્યતઃ સ્વર્ગે કામક્રોધમયાતુરાઃ ।

ન સ્તસ્થઠામશ્નુવતે મુરા કાન્દર્પિકાદયઃ ॥ ૬ ॥

અથ ચ્યવનચિદ્વાનિ દૃષ્ટા દૃષ્ટા વિમૃશ્ય ચ ।

વિલીયન્તેડથ જલ્પન્તિ ક્વ નિલીયામહે વયમ્ ॥ ૭ ॥

અર્થાત્—શોક, અસહિષ્ણુતા, ખેદ, ઈર્ષ્યા અને દીનતાદિ વડે હત-
પુદ્ધિ દેવોમાં પણ, દુઃખનું સામ્રાજ્ય અનુભવાય છે. અર્થાત્ દેવોમાં
પણ મનુષ્યની માફક શોક, અસહનશીલતા, ખેદ, ઈર્ષ્યા અને દીનતાદિ
દુર્ગુણો રહેલા છે. ૧. ઋદ્ધિવાળા ખીબ મોટા દેવોની લક્ષ્મીને બેધને અને
પૂર્વજન્મ સંબંધી પોતાનું જીવન તપાસીને પોતે તેમાં ઉપાર્જન કરેલા
અહ્ય પુણ્યને લીધે ઘણા કાળ સુધી દેવતાઓ દિલગીર થાય છે. ૨.
પૂર્વજન્મમાં સુકૃત કરવાની સામગ્રી મળ્યા છતાં, અમે કાંઈ સુકૃત કર્યું
નહિ, તેથી આભિયોગિક (નોકર) દેવનો અધિકાર મળ્યો, જે પ્રમાણે
પોતાથી ઉત્તરોત્તર ચડીઆતા દેવોની ઋદ્ધિ બેધને દેવતાઓ ભારે ખેદ
પામે છે. ૩. ખીબ દેવોનાં વિમાન, સ્ત્રી, રતન અને ઉપવનની સંપદા
બેધને, ઈર્ષ્યારૂપ બળતી અગ્નિની ભૂમિ વડે યાવજ્જીવ અત્યન્ત ખાળે છે. ૪
'હે નાથ ! હે પ્રભો ! હે દેવ ! પ્રસન્ન થાઓ, અન્ય દેવોએ અમને લૂંટી
લીધા છે' જે પ્રમાણે યોગ્યતા દીનવૃત્તિવાળા દેવો ગદ્ગદ કંઠે રદન કરે
છે. ૫ પુણ્યના યોગે સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ કામ, ક્રોધ અને
ભય વડે આતુર થએલા કાંદર્પિક દેવો સંવસ્થતાને અનુભવતા નથી અર્થાત્

કામી દેવો ધરિયા પૂર્ણ કરી શકતા નથી, તેમજ શાંતિ પણ પામતા નથી. ૬ હવે દેવલોકથી ચવવાનાં ચિન્હોને વારંવાર જોધને. અને તેમ વિચારીને વિલાપ કરે છે તથા શ્લોક છે કે 'હવે અમે આ ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ છોડીને ક્યાં જઈશું.' ? ૭.

દેવોમાં ક્રોધ, લોભ, માન અને માયા રહેલી છે, પરંતુ લોભનું જોર વિશેષ છે. લોભથી લડાઈ કરે છે અને લોભથી દુઃખી થાય છે. તેઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૩૩ સામરોપમનું અને આજ્ઞામાં એકાદુ દશહજાર વર્ષોનું છે. દેવો મૂલ ચાર પ્રકારના છે, પરંતુ તેઓના ઉત્તર ભેદ ૧૯૮ છે. દેવો ઠેકઠાક ઉચ્ચ જાતિના છે અને ઠેકઠાક નીચ જાતિના પણ છે. નીચજાતિના દેવોના પત્ની મોજડી પણ એટલી ખાધી કિંમતી છે કે, આખા જંજીરની ઋદ્ધિ જોટલી તેની કિંમત આંકી શકાય, તો પછી તેઓની ખીલ ઋદ્ધિનું વર્ણન તો સર્વજ સિવાય કોણ કરી શકે? આટલી ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ તથા શાશ્વત દેવલોકનાં વિમાન વિગેરે ભોગ સ્થાનાંદિની સામગ્રી છતાં દેવો દુઃખી ગણાય છે, તેનું મૂળ કારણ મોહદરશ અને તેને લીધે થએલો મમત્વભાવજ છે. ચવન પહેલાં છ માસ અગાઉથી તેઓને ચવનનાં ચિહ્નો માલુમ પડવા લાગે છે, એટલે કે કંકપદ્મમથી ઉત્પન્ન થએલી પૂલની માળાને પોતાના મુખકમળ સહિત મલિન થએલી જૂએ છે. સરીરના અવયવો શિથિલ થયા હોય, એમ તેઓને લાગે છે, ખજવાન પુરવોથી પણ નહિ કંપાવી શકાય, એવા કંકપવૃક્ષોને તેઓ કંપતા જૂએ છે, જન્મથી પોતાની સહચારી એવી શોભા અને લજ્જા દૂર થતી જણાય છે, વળી તેઓ અદીન છતાં દીનતા ધારણ કરે છે, નિદ્રા રહિત છતાં તેઓને નિદ્રા આવવા લાગે છે, પોતે નિરોગ છતાં સરીરના સાંધા દૂટવા લાગે છે, તથા પદાર્થોને દેખવામાં અસમર્થ અને છે, તેમજ મરવાની ધરણવાળા મનુષ્યો જન્મ અપથ્ય પદાર્થનું સેવન કરે છે, તેવી રીતે તેઓ યાચર્મને તિલાંજલી આપી વિપયમાં આસક્ત અને છે, ઇત્યાદિ ચવન ચિહ્નો પડે આકુંભ્યાકુલ થએલા દેવો મમત્વભાવને લીધે ઠાઇ પણ ઠેકાણે મુખ પામતા નથી. 'દેવાંગના, વિમાન અને ખારિજાત, મંદાર, સંતાન તથા હરિચંદનાદિ કંકપવૃક્ષો, રતનજડિત સ્તાંભો, મણિઓની વિચિત્ર રચનાથી રચેલ આ ભૂમિ, રતનમય વેદિકા તથા રતનના પગથીઆવાળી આ વાવડીઓ પ્રભૃતિ છોડીને, અશુચિથી ભરપૂર મહાનિંદનીય જર્ણાવાસમાં મારે જવું પડશે' ઇત્યાદિ વિચાર કરતા દેવો મહાન

વિલાપ કરે છે, આટલા ઉપરથી ચોક્કસ જણાય છે કે, પૂર્વોક્ત નરક તિર્યચ અને મનુષ્યગતિમાં જન્મ સુખ નથી, તેમ દેવોમાં પણ નથી.

આશ્રવનિચાર.

આ ચારે પ્રકારની ગતિયો પ્રાપ્ત થવામાં કારણભૂત આશ્રવ છે. અને તે બે પ્રકારના છે.-૧ શુભ ૨ અને અશુભ. શુભઆશ્રવને લોકો પુણ્યના નામથી ઓળખે છે. જ્યારે અશુભઆશ્રવને પાપ કહે છે. પુણ્ય-ખંધથી મનુષ્ય અને દેવગતિ મળે છે. જ્યારે પાપખંધથી નરક અને તિર્યચગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

ખંધહેતુઓ.

પ્રથમ શુભાશ્રવ અને અશુભાશ્રવના ખંધહેતુઓ જાણવાની આવશ્યકતા છે, તે જાણવા સિવાય પ્રાણી તેનો ત્યાગ કરી શકે નહિ. દાખલા તરીકે, પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણભરદેવે પુરુષોની ૭૨ કળાઓમાં કેટલીએક એવી કળાઓ પણ ખતાવી છે કે, જ્યોત્સ્ના આરાધન કરવાથી આત્મા દુર્ગતિમાં જાય; તો હવે સવાલ થશે કે, તે ખતાવવાનું કારણ શું? તેનું મૂલ્ય કારણ તો એજ છે કે, જે છવને તેવી કળાનું જ્ઞાન નહિ હોય, તો તેને તે છોડી કેવી રીતે શકશે? જન્મકે કપટકળા જરૂર હોય છે, તોપણ જ્યાં સુધી કપટનું સ્વરૂપ જાણવામાં નથી આવતું; એટલે કે આ અમુક કાર્ય મારાથી થયું તે કપટમિથ્ય છે, કે કપટરૂપ છે અથવા કપટ સહિત છે; એવા પ્રકારનું જ્ઞાન જ્યાં સુધી માણસને થતું નથી, ત્યાં સુધી તે કપટને કેમ છોડી શકે? તેજ કારણથી કપટકળાથી પરિચિત માણસ, કદાચ કપટને તજવા ચાહશે; તો તે કદાપિ કપટમિથ્ય અથવા કપટરૂપ કાર્ય કરશે નહિ. તેટલાજ માટે પ્રથમ શુભાશુભ આશ્રવના હેતુઓ ખતાવવા યથાસક્તિ શેષ્ટા કરવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય અથવા અપ્રાસંગિક તો નહિ જ જણાય.

પ્રથમ તો મન, વચન અને કાયાના ત્રણ જોડો શુભાશુભ કર્મનો આશ્રવ કરે છે. જન્મકે મૈત્રી, પ્રમોદ, કષ્ટદુઃખ અને માધ્યસ્થ ભાવનાવાળું મન શુભ કર્મને એકતું કરે છે, તેમ વિષય કષાયવાળું મન અશુભકર્મ ઉપાર્જન કરે છે. સુતજ્ઞાનને અનુસરીને ઉચ્ચારવામાં આવેલું સત્યવચન, શુભકર્મનું કારણ છે અને તેથી વિચરીત વચન અશુભકર્મનું કારણ છે, વળી સુચતનાવાળા શરીરવડે શુભકર્મ થાય છે, જ્યારે આરંભાદિ યુક્ત શરીરથી અશુભકર્મ થાય છે.

સામાન્ય રીતે કહીએ તો, આ અશુભકર્મના બંધહેતુઓ, ચાર ક્ર-
 પાયે (ક્રોધ; માન, માયા, લોભ,), પાંચ ધન્દ્રિયોના ૨૩ વિષયો, (જે
 આગળ પતાવેલ છે), પંદર યોગ (ચાર મનના, ચાર વચનના અને
 સાત કાયાના), પાંચ મિથ્યાત્વ (આભિગ્રહિક, અનાભિગ્રહિક, આભિ-
 નિવેશિક, સાંશયિક અને અનાભોનિક, અહીં નામ માત્ર લખ્યા છે; પરંતુ
 સમ્યક્ત્વાધિકારમાં અર્થ સહિત લખવામાં આવશે), તથા આર્ષ અને
 રૌદ્ર ધ્યાન છે. શુભકર્મોત્તે બંધ હેતુઓ દાન, શીલ અને તપાદિ છે. હવે આ-
 શ્રવણની ચ્યુતપત્તિ તપાસીએ:—ભાગવત્તિ વાવણિ વસ્મારસ ભાલવઃ
 અથોત્ જે યદી પાપ કર્મ આવે, તે આશ્રવઃ આશ્રવના મૂલ્ય બે બેદો છે:—
 ૧. સાંપરાયિક ૨ ઇર્થાપથ, સક્રપાય આશ્રવને સાંપરાયિક આશ્રવ કહે
 છે; જ્યારે અક્રપાય આશ્રવને ઇર્થોપથના નામથી ઓળખાવામાં આવે છે.
 ઇર્થોપથ આશ્રવની સ્થિતિ એક સમય માનની હોવાથી તેના બેદની
 વિવક્ષા નથી, પરંતુ સાંપરાયિક આશ્રવના બેદો, તત્ત્વર્થસૂત્રમાં પતાવ્યા
 પ્રમાણે ૩૯ અને નવતત્ત્વ આદિમાં કહ્યા પ્રમાણે ૪૨ છે. તે બેતાલીચ
 બેદોનાં નામ આ છે:—

૧ પ્રાણાતિપાત, ૨ મુપાવાદ, ૩ અહત્તાદાન, મૈથુન, ૫ પરિ-
 મહ, આ પાંચેનો ત્યાગ નહિ કરવો, તે અમતાશ્રવ કહેવાય છે. વળી
 ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચાર ક્રપાયાશ્રવ છે; ૨૫ શૈન્દ્રિય, ૨૨ સ-
 નેન્દ્રિય, પ્રાણેન્દ્રિય, અક્ષુરિન્દ્રિય અને શ્રોત્રેન્દ્રિય, આ પાંચે ધન્દ્રિયોને
 નિયમમાનરાખવી, તે પાંચ ધન્દ્રિયાશ્રવ, તથા મન, વચન અને કાયાના
 યોગને ભોગાદિ વિષયોમાં જતા ન અટકાવવા, તે ત્રણ યોગાશ્રવ છે;
 અને પચીસ ક્રિયાશ્રવ.

હવે ક્રિયાશ્રવને માટે પચીસ ક્રિયાઓ અર્થ સાથે જોઈએ—
 ૧ શરીરને પ્રમત્તભાવથી ઉપયોગ રહિતપણે સક્રિય થવા દેવું, તે
 કાંચિકી ક્રિયા, ૨ શસ્ત્રાદિવડે જીવાની હિંસા વિરોધે જે ક્રિયાથી થાય, તે
 અધિકરણકી ક્રિયા, ૩ જીવ અને અજીવ પર દ્રેષભાવથી જે ખરાબ
 વિચાર કરવો, તે પ્રાદેયિકી ક્રિયા, ૪ જેથી ચોતાને અથવા પરને પ-
 રિતાપ ઉપજે, તે પરિતાપકી ક્રિયા, ૫ એકેન્દ્રિયાદિ જીવને હનુવા અંથવા
 બીજાં પાસે હજીવવા, તે પ્રાણાતિપાતકી ક્રિયા, ૬ જેકે પ્રમુખ ક્રિયા
 કરવી અથવા કરાવવી, તે આરંભકી ક્રિયા, ૭ ધન ધાન્યાદિ નવવિધ.

પરિશ્લેષ-ઉપર મમત્વભાવ રાખવો; તે પરિશ્લેષકી ક્રિયા, ૮ છલ ભેદ કરી ખીલવને ઠગવું, તે માયાપ્રત્યયકી ક્રિયા. ૯ સન્માર્ગની શ્રદ્ધા રહિત અસત્ય માર્ગનું પોષણ કરતાં જે ક્રિયા લાગે, તે મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયકી ક્રિયા, ૧૦ બે-કે દરેક વસ્તુ જીવના ઉપલોગમાં આવતી નથી, છતાં હિતભાવ તીવ્ર અભિલાષને આધીન થઈ વ્યક્ત્યાભક્ષ્ય વસ્તુનેા નિયમ કરતો નથી, તેથી જે સંપાદન યાય છે, તે અપ્રત્યાખાનકી ક્રિયા; ૧૧ સુંદર વસ્તુને જોવાથી તેના ઉપર જે રાગોત્પત્તિ રૂપ ક્રિયા થાયછે, તે ટિટકી ક્રિયા, ૧૨ રાગાધીન ખની સ્ત્રી, ઘોડા, હાથી, અને ગાય વિગેરે સુંદુમાળ વસ્તુઓ પર હાથ લગાડવાથી જે ક્રિયા લાગે, તે પૃષ્ટિકી ક્રિયા, ૧૩ અન્ય મનુષ્યોની ઋદ્ધિ, સમૃદ્ધિ દેખી ઈર્ષ્યાથી જે કર્મખંધ થાય છે, તે પ્રાતિત્યકી ક્રિયા, ૧૪ સ્વઋદ્ધિ સમૃદ્ધિની અન્ય કોઈ પ્રશંસા કરે, ત્યારે મનમાં આનંદિત થવું અથવા તેલ, ઘી, દૂધ; અને દધિ વિગેરેનાં ભાજન ઉઘાડાં મૂકવાથી જે જીવોની હિંસા થાય છે, તે સામતેષ્ઠિ પનિપાતકી ક્રિયા, ૧૫ રાજાદિના હુકમથી યંત્ર અને સંસાદિતૈગાર કરવા, તથા વાવ, તળાવ, કૂવા જોદાવવા, તે નેશસ્ત્રકી ક્રિયા, ૧૬ પોતાને હાથે અથવા શિકારી રૂંતરઓ દ્વારા સસલા પ્રમુખ જીવોને મારવા અથવા જે કાર્ય સેવકના હાથથી થઈ શકે એવું હોય, છતાં અભિમાનથી પોતાના હાથે તે કૂર કાર્ય કરવું, તે સ્વહસ્તકી ક્રિયા, ૧૭ અન્ય જીવ અથવા અજીવના પ્રયોગથી અમુક વસ્તુ પોતાની પાસે આવે, એવી ઠોશિય કરવી, તે આનયનકી ક્રિયા, ૧૮ જીવ અથવા અજીવ વસ્તુનું ઉદન ભેદન કરવું, તે વિદારણકી ક્રિયા, ૧૯ ઉપયોગ વિના શુન્ય ચિત્તે વસ્તુ લેવી મૂકવી, ઉઠવું ખેસવું, ધરવું કરવું, ખાવું પીવું, સૂવું, ઇત્યાદિ કાર્ય કરવાથી જે ક્રિયા લાગે, તે અનાલોગકી ક્રિયા, ૨૦ આલોક તથા મરલોકથી વિરહ કાર્યનું જે આચરણ, તે અનવકાંક્ષાપ્રત્યયકી ક્રિયા, ૨૧ મન, વચન, અને કાયા સંજ્ઞાથી જે ખરાબ ધ્યાન, તેની અંદર પ્રવૃત્તિ કરવી, પરંતુ નિવૃત્તિ ન કરવી, તે પ્રાયોગકી ક્રિયા, ૨૨ ઠાંધ એવું કૂરકર્મ કરવામાં આવે કે જેનાથી જાનાવરણીયાદિ આદિ કુરોનો એકી સાથે ખંધ થાય, તે સમુદાનકી ક્રિયા, ૨૩ મોહગમિત વચનોથી જે અત્યંત રાગોત્પત્તિ તથા પ્રેમનો પ્રકર્ષ થાય, તે પ્રેમકી ક્રિયા, ૨૪ મોષ અને માત્ર વડે વિપરીત વચનો જોલવાથી અન્નને જે વેપ થાય,

તે દ્વેષથી ક્રિયા, રૂપ અને પ્રમાદ સહિત મુનિવર તથા કેવલી ભગવાનને ગમનાગમનથી જે ક્રિયા લાગે, તે ઈર્ષ્યાપિધિથી ક્રિયા.

પૂર્વોક્ત પાંચ અવત, પાંચ ઇન્દ્રિય, ચાર કષાય, ત્રણ બેગ અને રૂપ ક્રિયા મળી આશ્રવના ૪૨ ભેદો થાય છે. તેના વળી તીનભાવ, મંદ-ભાવ, જ્ઞાતભાવ, અજ્ઞાતભાવ, વીર્ય વિશેષ અને અધિકરણ વિશેષથી વિશેષ ભેદો પણ થાય છે. જેમ કોઈ એક તીનભાવથી તીન, તીનવર, તીનતમ ખંધ ખાધે છે, ત્યારે મંદભાવથી લઘુ, લઘુતર અને લઘુતમ આશ્રવરૂપ ખંધ-ઉત્તુ ઉત્તવાથી એક ઉલકો, અતિહલકો, અત્યંત હલકો ખંધ ખાધે છે, તે કારણથી, તીન-મંદાદી ભાવો લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. વીર્યવિશેષ એટલે આત્મીય કૃષેપશમાદિ ભાવ બહુવા.

હવે અધિકરણ વિશેષના બે ભેદ છે. - ૧ અધ્યાધિકરણ અને ૨ અલ્પાધિકરણ. અધ્યાધિકરણ આશ્રવથી જે આશ્રવ થાય, તે અધ્યાધિકરણ અને અલ્પને આશ્રવને જે આશ્રવ થાય, તે અલ્પાધિકરણ. આમાં અધ્યાધિકરણના મૂળ ત્રણ ભેદ છે અને ઉત્તર ભેદ ૧૦૮ છે. મૂળ ભેદ સંરંભ, સમારંભ અને આરંભ આ ત્રણેના સ્વરૂપને પ્રતાપગાર શ્લોક તત્વાર્થે લાખ્યમાં આ પ્રમાણે છે:—

સંરમ્ભઃ સક્રપાયઃ પરિલાપનયા મવેત્સમારમ્ભઃ ।

જારંભઃ પ્રાણિવધાસ્ત્રિવિધો યોગસ્ત્વતો જ્ઞેયઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—ક્રપાય સહિત જે યોગ તે સંરંભ, પરિલાપના થવાથી જે સંરંભ થાય, તેજ સમારંભ કહેવાય અને પ્રાણીઓના જેમાં વધુ માથુ, તે આરંભ. જે ત્રિવિધ યોગ મૂળ ભેદરૂપ બહુવો.

પૂર્વોક્ત મૂળ ત્રણે ભેદોની સાથે મન, વચન અને ક્રિયાને જોડવાથી નવ ભેદ થાય. જેમકે મનસંરંભ, વચનસંરંભ અને ક્રિયસંરંભ. તેજ પ્રમાણે મનસમારંભ, વચનસમારંભ અને ક્રિયસમારંભ. વળી મન આરંભ, વચનઆરંભ અને ક્રિયાઆરંભ આ પ્રમાણે ચત્વેલા નવ ભેદ માંહેના દરેકની સાથે કૃત, કારિત અને અનુમત—જે ત્રણ જોડવાથી ૨૭ ભેદ થાય છે. યથા કૃતમનસંરંભ, કારિતમનસંરંભ, અનુમોદિતમનસંરંભ; કૃતવચનસંરંભ, કારિતવચનસંરંભ, અનુમોદિતવચનસંરંભ; કૃતક્રિયસંરંભ, કારિતક્રિયસંરંભ, અને અનુમોદિતક્રિયસંરંભ; તેજ પ્રમાણે સંરંભની માફક સમારંભ અને આરંભના નવ નવ ભેદ ગણ્યા ૨૭

લેહો. યાય. આ સતાવીશે લેહોને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ-એ ચારેની સાથે જોડતાં એક-સા આઠ ભાંગાઓ યાય છે, તેનું ક્રોધકાં આ પ્રમાણે છે-

૧	ક્રોધકૃતમનસંરંભ	૨	ક્રોધકારિતમનસંરંભ
૩	અનુમોહિતમનસંરંભ	૪	કૃતવચનસંરંભ
૫	કારિતવચનસંરંભ	૬	અનુમોહિતવચનસંરંભ
૭	કૃતકાયસંરંભ	૮	કારિતકાયસંરંભ
૯	અનુમોહિતકાયસંરંભ	૧૦	કૃતમનસમારંભ
૧૧	કારિતમનસમારંભ	૧૨	અનુમોહિતમનસમારંભ
૧૩	કૃતવચનસમારંભ	૧૪	કારિતવચનસમારંભ
૧૫	અનુમોહિતવચનસમારંભ	૧૬	કૃતકાયસમારંભ
૧૭	કારિતકાયસમારંભ	૧૮	અનુમોહિતકાયસમારંભ
૧૯	કૃતમનઆરંભ	૨૦	કારિતમનઆરંભ
૨૧	અનુમોહિતમનઆરંભ	૨૨	કૃતવચનારંભ
૨૩	કારિતવચનારંભ	૨૪	અનુમોહિતવચનારંભ
૨૫	કૃતકાયારંભ	૨૬	કારિતકાયારંભ
૨૭	અનુમોહિતકાયારંભ		

તેજ પ્રમાણે (૧) માનકૃતમનસંરંભ, (૨) માનકારિતમનસંરંભ ધર્યાદિક મકારે ઉપર કહેલા ૨૭ ભાંગાની અન્દર 'ક્રોધ'ની જગ્યાએ સર્વત્ર 'માન' શબ્દ લખાડવાથી ખીબ ૨૭ ભાંગા થાય, અને તેવીજ રીતે સર્વત્ર 'ક્રોધ'ના સ્થાનમાં 'માયા' શબ્દ મૂકવાથી પણ ખીબ ૨૭ ભાંગ થાય છે અને તેવીજ રીતે 'ક્રોધ'ની જગ્યાએ સર્વત્ર 'લોભ' શબ્દ મૂકવાથી ચોથા ૨૭ ભાંગ થાય. એમ કુલ ૧૦૮ ભાંગા જીવાધિકરણ આશ્રવ સંબંધિ થાય છે.

હવે અજીવ આશ્રિત જે આશ્રવ થાય, તે અજીવોધિકરણ આશ્રવના મૂલ ચાર લેહ અને ઉત્તરલેહ ૧૧ થાય છે; તે આ પ્રમાણે, અજીવોધિકરણ આશ્રવનાં મૂલ ચાર લેહનાં નામ- નિર્વર્તના, નિક્ષેપ, સંયોગ અને નિમ્મર્ગ.

પ્રથમ નિર્વર્તનાના ૨ લેહ છે. ૧ મુલગુણનિર્વર્તનાધિકરણ. ૨, ઉત્તરગુણનિર્વર્તનાધિકરણ.

પાંચ શરીર, વચન, મન અને સ્વાસોચ્છવાસ, તે મૂલગુણ નિર્વર્તનાધિકરણ છે, અને કાષ્ઠ, પુસ્પકાદિમાંજે ચિત્ર કર્મોદ્ધિ; તે ઉત્તરગુણ-

નિર્વર્તનાધિકરણ છે. હવે બીજા નિદેશાધિકરણના ચાર ભેદ છે. ૧, જમીન
 એ ઠાકાં પણ આધેશ ઉપર વ્યયા વિના વસ્તુ મૂકવી, તે અપ્રત્યયેદિત
 નિદેશાધિકરણ. ૨, પૂજ્યા વિનાની જગ્યા ઉપર જનમતની માફક વસ્તુ
 મૂકવી, તે દુષપ્રામાણિતનિદેશાધિકરણ. ૩, આધેશ જમીન અથવા
 માટ પાટલા પ્રમુખ કેવાં છે, તેના વિચાર કર્યા વિના એકદમ
 વસ્તુને ફેંકવી અથવા મૂકવી, તે સહસાનિદેશાધિકરણ. અને ૪
 ઉપયોગ સંદિત પણે વસ્તુ મૂકવી, તે અનાસોગનિદેશાધિકરણ.

ત્રીજા સંયોગાધિકરણના બે ભેદ છે:— ૧ જમ દૂધમાં સાકર મે-
 ળવે છે, તેમ લોજનાદિ અન્યવસ્તુમાં અન્યવસ્તુઓના મેળાપ અધિક
 સ્વાદને માટે કરવો, તે અજપાનસંયોગાધિકરણ ૨ તેમજ
 વસ્ત્રાદિકમાં રંગ-જેશની ઠાર લગાવવાથી અથવા ચંદરવાની માફક એક
 વસ્ત્રની સાથે બીજા વસ્ત્રનો સંધો કરવાથી જે અધિક સોલા માલમ
 પડે, તેમ હંડ અને માત્રાદિકમાં રંગ લગાડવો તે ઉપકરણાધિકરણ.

ચોથા નિસર્ગાધિકરણના ત્રણ ભેદ આ છે:—૧, પ્રમત્ત દસાથી સ-
 રીરને અથતના પૂર્વક છૂટું મૂકવું, તે કાલનિસર્ગાધિકરણ ૨ વચનને
 નિયમમાં ન રાખવું, તે વચનનિસર્ગાધિકરણ. તેમ મનને વશમાં ન
 રાખવું, તે મનનિસર્ગાધિકરણ. ૩.

એ પ્રમાણે પહેલાંના બે, બીજાનાં ચાર, ત્રીજાનાં બે અને ચોથાનાં
 ત્રણ-એમ મળી કુલ ૧૨ ભેદો અલ્પાધિકરણ આશ્રવના કહેવામાં
 આવ્યા. અને એ પ્રમાણે પ્રસંગોપાત આશ્રવના ભેદ પ્રભેદ ખતાવવામાં
 આવ્યા.

હવે એ ખતાવવું જરૂર છે કે, આઠ કર્મોમાંના અગ્રુક કર્મને
 અંગે કયા આશ્રવો અર્થાત્ બંધહેતુઓ રહેલા છે.

પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીયકર્મ તથા દર્શનાવરણીયકર્મના બંધન
 ઉત્પર આશ્રવ તપાસીએ.

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન, અને કેવળજ્ઞાન,
 એ પાંચજ્ઞાનમાંના ઠાકાંપણ જ્ઞાનની અથવા તો પૂર્વોક્ત પાંચ જ્ઞાનવાળા
 ગમે તે જ્ઞાનવર્તની અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરુષોની, તેમજ જ્ઞાનોપકરણ, પાટી,
 પોથી, ઠવણી, કવણી, નોકારવાલી, સાપડા, સાપડી વિગેરેની તથા લખેલ
 યા છાપેલ પુસ્તકોની પ્રત્યનીકવા, એટલે-આસાતના કરવી, તેમ અનિષ્ટ

ચિંતવવાની તત્સંબંધી આશ્રવ યાયછે; એટલે કર્મજંઘના હેતુ ધાય છે. વગી જેની પાસે બહુયો હોય, અથવા જેની સાહાધ્ય લીધી હોય, તેને ખલ્લે અન્યનું નામ લેવું, નિહ્નવપણું એટલે પદાર્થ જાણવા છતાં જોખવવું, જ્ઞાન-જ્ઞાનોપકરણ તથા જ્ઞાનવંત પુરુષોનો શસ્ત્રાદિ વડે નાશ કરવો અથવા તેઓની પ્રત્યે અંતરંગ અરચિભાવ કરવો, જ્ઞાનાભ્યાસ કરનારા વિદ્યાર્થીઓને મળતા અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, અને વસતિ પ્રમુખનો અંતરાચ કરવો, પાઠ કરતા વિદ્યાર્થીઓને કાર્યોન્તરમાં જોડવા, વિક્રયાદિમાં લગાડવા, પઠિત પુસ્તકને જાતિ હીનતાનું અથવા અન્ય અસંભાવ્ય કલંક આપવું, દ્વેષભાવથી પ્રાણુન્ત ઉપસર્ગ કરવો, અસ્વાધ્યાયને વખતે સ્વાધ્યાય કરવો, યોગોપધનપદિ અવિધિએ કરાવવાં, જ્ઞાનોપકરણ સમીપ રહેતાં પણ આહાર, નિહાર, કુચેષ્ટા અથવા મૈથુનાદિ કર્મ કરવાં, જ્ઞાનને પંગ લગાડવો, યુક્તી અક્ષર ખગાડવા, જ્ઞાનવ્યભક્ષણ કરવું, કરાવવું અથવા કરનારની ઉપેક્ષા કરવી, ઇત્યાદિ જ્ઞાનાપરણ્ણીયકર્મના આશ્રવો છે.

તેવીજ રીતે દર્શનની પ્રત્યનીકતા (આચારના) કરવાથી દર્શનાવરણ્ણીય કર્મના આશ્રવો ધાય છે. જેમકે ચક્ષુર્દર્શન, અચક્ષુર્દર્શન, અવધિ-દર્શન અને દેવલદર્શનને ધારણ કરનાર સાધુ-મહાત્માપર અશુભ ચિંતવન કરનારા, તેમ સમ્મતિતર્ક, નયચક્ર અને તત્ત્વાર્થાદિ જ્ઞેયોની અવહેલના એટલે અપમાન કરનારા છવો દર્શનાવરણ્ણીયકર્મો ખાધે છે.

દેવપૂજા, ગુરુસેવા, સુપાત્રદાન, દયા, ક્ષમા, સરાવસંયમ, દેશસંયમ, અકામનિર્જરા, શૌચ (અંતઃકરણ શુદ્ધિ), ખાલ્લતપ (અજ્ઞાન કષ્ટ) એટલા શાતાવેદનીય કર્મના ખંધ હેતુઓ (આશ્રવો) છે અને દુઃખ, શોક, વધ, તાપ, આક્રંદન અને રૂદન પોતે કરવાથી અથવા ખીજને કરાવવાથી તથા ઉભયને એટલે પોતાને તથા પરને ખન્નેને દુઃખ સોઠાદિ કરવાન કરાવવાથી અશાતાવેદનીયકર્મના આશ્રવો ધાય છે.

ત્યાર પછી મોહનીયકર્મના બે ભેદ છે. દર્શનમોહનીય અને ચા-શિત્રમોહનીય. પ્રથમ દર્શનમોહનીયકર્મના સામાન્ય ખંધહેતુઓ આ પ્રમાણે છે: -જેમકે શ્રીમુનિધિનાથચરિત્રમાં શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય કહેછે:-

વીતરાગે શ્રુતે સંયે ધર્મે સંઘગુણેષુ ચ ।

ભવર્ણવાલિતા લીમિધ્યાન્વપરિણામવા ।

॥ ૧ ॥

સર્વશક્તિદિવેવાપદ્ધવો ધાર્મિકદૂષણમ્ ।

॥ ૨ ॥

વન્માગંદેશનાનર્ધાપ્રહોડસંચતપૂજનમ્

અસમીક્ષિતકારિત્વં ગુર્વાદિષ્વવમાનતા ।

॥ ૩ ॥

શ્લાદયો દષ્ટિમોહસ્યાસ્ત્રવાઃ પરિકીર્તિતાઃ

અર્થાત્—વીતરાગ, શાંત, સંઘ, ધર્મવિપય અને સંઘના ગુણોમાં અવર્ણવાદિતા કરવી, એટલે તેમનો અવર્ણવાદ કરવો, તેમજ તેઓને વિષે અત્યંત મિથ્યાત્વનો પરિણામ કરવો. ૧ સર્વજ્ઞ, શ્રેષ્ઠ અને દેવનો અભાવ સ્થાપન કરવો, ધર્મિષ્ઠ પુરુષોમાં દૂષણ કાઢવું, ઉન્માગં વધે તેવી દેશના કરવી, અનર્ધમાં આગ્રહ કરવો, અસંચતિની પૂજા કરવી. ૨ વગર વિચાર્યું કાર્ય કરવું, તેમ દેવ, ગુરુ અને ધર્મનું અપમાન કરવું. ઇત્યાદિક દેશનમોહનીય! મૈના આશ્રવો કહ્યા છે. ૩

હવે બીજા ચારિત્રમોહનીયના જે ભેદ છે. ૧, કપાયચારિત્રમોહનીય ૨, નોકપાયચારિત્રમોહનીય. તેમાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભાદિના ઉદયથી આત્માના અત્યંત કષાયિત પરિણામને કપાયચારિત્રમોહનીયનો આશ્રવ કહેવામાં આવે છે. અને જે હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શ્રોત, ભય, ભુઃ શુષ્કા, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ એ નવ નોકપાયો છે, તેના અંધહેતુઓને નોકપાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો જાણવા.

પ્રથમ હાસ્યરૂપનોકપાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો એટલે અંધહેતુઓ આ પ્રમાણે છે:—અત્યંત હસવું, કંઠર્પ સંબંધી મરકરી, હાંસી કરવાનો સ્વભાવ, અત્યંત ખટવાદ કરવો, અને હીન વચન બોલવા વિગેરે.

રતિરૂપ નોકપાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો:—દેશાદિ જોવાની ભારે ઉત્કંઠા થવી, અષ્ટાપદ, સોગઠાખાણ અને જંજીપાદિની વિચિત્ર રમતમાં મનને લગાવવું તથા તેમાં બીજાઓના ચિત્તને પણ આકર્ષવું. વિગેરે.

અરતિરૂપ નોકપાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવ:—પોતાથી અધિક શક્તિમાન તેમ જ્ઞાનવાનને દેખી ઇર્ષ્યા કરવી અથવા શુભિજ્ઞનોના ગુણોમાંથી દૂષણ કાઢવાં, માપ કરવાનો સ્વભાવ રાખવો તથા પરના સુખનો નાશ કરવો, તેમજ પરના અકુશલમાં ઉત્સાહ કરવો અર્થાત્ પરના અપમંગલમાં ખુશી થવું. વિગેરે.

શોકરૂપ નોકપાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો:-પરને શોક પ્રકટ કરાવવા તથા પોતે શોક દિપ્ત કરી, તેના તેજ વિચારમાં શોકનાંદિ ક્રિયા કરવી.

ભયરૂપ નોકપાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો:-સ્વાભાવિક રીતે પોતાને કષ્ટ ભયનો પરિણામ થવું અથવા ખોળા કાઢીને ચેષ્ટા કરી ખીણાંવવું, ત્રાસ દેવો, નિર્દય કર્મ કરવું, ઇત્યાદિ.

જુગુપ્સારૂપ નોકપાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો:-સાધું, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વિધ સંઘના અપવાદ અને જુગુપ્સા નિંદા કરવી, તેમજ સદાચારને નિંદવો. ...

શ્રીવેદરૂપ નોકપાયચારિત્ર મોહનીયના આશ્રવો:-ધર્મી અને વિધ્યમાં શુદ્ધતા, શ્રુતિવાદ, અતિકુટિલતા તથા પરસ્ત્રીમાં આસક્તિ વિગેરે.

પુરૂષવેદરૂપ નોકપાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો:-સ્વહારા માત્રથી સતોષ, ધર્મીરહિત પશું, કષ્ટચની મંદતા, સંરલ આચાર અને સ્વભાવ વિગેરે.

નપુંસકવેદરૂપ નોકપાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો:-સ્ત્રી અને પુરૂષ સંબંધી કામ સેવવામાં અત્યંત અભિલાષા, તીવ્ર કામતા, પાખડિતા, અને વ્રતોને બલાત્કારથી બદલ કરવાં વિગેરે.

હવે સામાન્ય ચારિત્રમોહનીયકર્મના અષ્ટોત્તરો આશ્રવો આ પ્રમાણે બતાવેલા છે:-

- સાધૂર્નો ગર્હણા ધર્મોન્મુસ્તાનાં વિદ્વન્કારિતા ।
- મધુમાંસવિરતાનામભિરત્યમિવર્ણનમ્ ॥ ૧ ॥
- નિરતાયિરતાનાં ચાન્તરાયકરણ મુદુઃ ।
- જ્ઞચારિત્રગુણાસ્વાનં તથા પારિત્રવૂષણમ્ ॥ ૨ ॥
- જ્ઞપાયનોકપાયણઃમન્યસ્થાનામુદીરણમ્ ।
- પારિત્રમોહનીયસ્ય સામાન્યેનોસ્તવા અમી ॥ ૩ ॥

અર્થાત:-મુનિવરોની નિંદા, ધર્મ સન્મુખ થએલાં પ્રાણીઓને કુચુકિત્તરી વિદ્વન કરવું, એટલે તેમને ચારિત્રાદિના પરિણામથી બદલ કરવા, મદિરા અને માંસભક્ષણમાં લીન થએલા પ્રાણીઓની રીતભાતની પ્રશંસા કરવી અર્થાત વ્યસનીને ઉત્તેજન આપવું. ૧. દેશવિરતિ એ ૨

સમ્યક્ત્વ મૂળ દ્વંદ્વેષ વ્રતને પાલનાર તથા તેની અધિકારી કરનારને અંતરાય કરવો, અચારિત્ર ગુણની વ્યાખ્યા કરવી, તેમ ચારિત્રમાં દૂષણ કાઢવું. જેમકે કોઈ પુરુષ સાધુ થતો હોય, તો પડવાઈ સાધુના અવગુણો આગળકરી, મોક્ષપદ આપનાર ચારિત્રમાં દૂષણ ખતાવવું અને કહેવું કે 'સાધુપણ' અગીકાર કરવાથી કંઈ કાર્ય થઈ શકતું નથી. ખરો તો શ્રાવકપણામાંજ કાયદો છે, અમારા ધન્યભાગ્ય છે જે, અને સાધુ થયા નહિ, ઇત્યાદિ વાતો બોલવી, ૨. સોળ કપાય તથા નવ નોકપાય જે સત્તામાં રહેલ છે, તેને ઉદારવા, અર્થાત્ અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની અને સંબંધન, એવા ચાર પ્રકારના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ મળી ૨૬ કપાય તથા હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, ભુગુપ્ત્સા, સ્વીવેદ, પુરુષવેદ, અને ન્યુસકવેદ, એ ૯ નોકપાયમાંના જે ઉદયમાં ન હોય, તેની ઉદારણા કરવી, એટલે કે કપાય, અને નોકપાય થવાનાં કારણો સેવવાં તે સામાન્ય રીતે ચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો ગણવા. ૩.

હવે મોહનીયકર્મ ખાદ આયુષ્યકર્મના ચાર વિભાગ છે. નરકાયુઃ તિર્યચાયુઃ, મનુષ્યાયુઃ અને દેવાયુઃ તે પ્રત્યેકના અલગ અલગ ખધહેતુઓ એટલે આશ્રવો ખતાવવામાં આવે છે:—

પ્રથમ નરકાયુઃના આશ્રવો લક્ષમાં રહે. તેટલા માટે તેનાં નામો ખતાવવાં ગરરનાં છે—

પચ્ચેન્દ્રિયપ્રાણિવધો વહ્નારમ્ભપરિમદ્ધી ।
 નિરત્તુમદ્દતામાંસમોજનં ત્થિરવૈરિતા ॥ ૧ ॥
 રૌદ્રકયાનં મિધ્યાત્વાનંતાનુબંધિકપાયતે ।
 કુદ્ધાતીલકાપોતાશ્ચ લેશ્યા અનૃત્તમાપણમ્ ॥ ૨ ॥
 પરદ્રવ્યાપહરણં મુહુર્મૈથુનસેવનમ્ ।
 અવશેન્દ્રિયતા ચોતે નરકાયુષ આશ્રવાઃ ॥ ૩ ॥

અર્થાત્:—પચ્ચેન્દ્રિય છત્રોનો વધ, અત્યન્ત આરંભ, અત્યંત પરિશ્રમ, મમતા, કૃપારહિત પાણું, માંસભોજન, સદા વૈરભાવ (૧) શેદકયાન, મિધ્યાત્વભાવ, અનંતાનુબંધી કપાયતું કરવું, કૃષ્ણ, નીલ,

અને કાપોત લેશ્યા, મૂષા ભાષણ. (૨) પરદ્રવ્યનું હરણ કરવું, પ્રતિ-
ક્ષણ મૈથુનાસક્તિ અને ધન્દિયાધીનતા એટલા નરકાયુઃના આશ્રવો છે. (૩)
ઉન્માર્ગની દેશના, માર્ગનો અત્યંત નાશ, ગૂઢહૃદયતા, આત્મ-
ધ્યાન, શક્ય સહિત ગાયા, આરંભ, પરિશ્રદ્ધ, અતિચાર સહિત શીલ-
મત, નીલ અને કાપોત લેશ્યાપણું, અવિરતિપણું તેમજ કષાયો તિર્થયા-
યુધ્યના આશ્રવો જાણવા.

મનુષ્યાયુધ્યના અધહેતુઓને ખતાવનાર શ્લોકો કલિકાલસંવત્ત્રી-
હિમંચદ્રાચાર્ય નીચે પ્રમાણે દર્શાવે છે:—

અલ્પૌ પરિમહારમ્ભૌ સહજે માર્દવાર્જવે ।

કાપોતપીતલેશ્યત્વં ધર્મધ્યાનાનુરાગિતા

॥ ૧ ॥

પ્રત્યાશ્યાનકપાયત્વં પરિણામશ્ચ મધ્યમઃ ।

સંવિભાગવિધાયિત્વં દેવતાગુરુપૂજનમ્

॥ ૨ ॥

પૂર્વાભાષમિયાભાષૌ સુખપ્રજ્ઞાપનીયતા ।

લોકયાત્રાસુ માધ્યસ્થ્યં માનુષાયુષ આશ્રવાઃ

॥ ૩ ॥

અર્થાત્:—અલ્પારંભ અને અલ્પપરિશ્રદ્ધ, સ્વાભાવિકઃ મૃદુતા
અને સરલતા, કાપોત અને પીત લેશ્યાનો ભાવ, ધર્મધ્યાનનો અનુરાગ.
(૧) ત્યક્તકપાયતા, મધ્યમ પરિણામ, સુપાત્ર ઢાલ ઘઈ ભોજન ક્રિયા,
દેવશુરનું પૂજન; (૨) જે કોઈ મળવા આવે અથવા રસ્તામાં મળે,
તેના પ્રથમ મિષ્ટવચનથી જોલવું, તથા જે વચન વર્ણના કાઢવી, તે
મિથ કાઢવી, તેનું નામ મિયાભાષ, તેમજ સુખશાંતિ પૂર્વક પ્રમ પૂછવો, જે
શન્તિમાં છે ? ઇત્યાદિ, વળી લોકવ્યવહારમાં મધ્યસ્થતા, એટલા
મનુષ્યાયુધ્યના આશ્રવો છે. (૩)

હવે દેવાયુધ્યના અધહેતુસૂચક શ્લોકો જોઈએ—

સરાગસંયમો દેશસંયમોઽકામનિર્જરા ।

ફલયાગભિત્રસંપર્કો ધર્મશ્રવણશીલતા

॥ ૧ ॥

પાત્રે દાનં તપઃ શ્રદ્ધારત્નત્રયાવિરાધના ।

મૃત્યુકાલે પરિણામો લેશ્યયોઃ પદ્મપીતયોઃ

॥ ૨ ॥

વાહતપોડગ્નિતોયાદિસાપનોહ્નવનાનિ ષ ।

અવ્યક્તસામાયિકતા વેવસ્વાયુષ આસવાઃ ॥ ૩ ॥

અર્થાતઃ—સરાગસંયમ, દેશસંયમ, અકામનિર્જરા, સન્નિવૃત્તને સંયોગ, ધર્મતત્ત્વ સાંભળવાનો સ્વભાવ. ૧. પાનમાં દાન, તપસ્યાં-કરણ, શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, દર્શન, અને આરિત્રરૂપ રત્નત્રયની વિરાધના નહિ કરવી, મૃત્યુકાલમાં પદ્મ અને પીત્ત લેશ્યાનો પરિણામ ૨. બાહ્યતપ એટલે તત્ત્વ-જ્ઞાન રહિતપણે મનુષ્ય સ્વર્ગ અથવા રાજ્યાદિની પ્રાપ્તિને માટે જે તપસ્યા કરે છે તે, અગ્નિ અથવા જલ વિગેરેથી મંરણ તંદ્રા દોરતા પ્રમુખનો ગળે ફાંસો ખાઈ મરણ, (તાત્પર્ય કે સાતિ પૂર્વક ખરા અંતઃકરણથી અગ્નિ પ્રવેશ કરી પતિ પાછળ મરનાર સ્ત્રી સ્વર્ગગામિની થાય છે, તેમજ જળમાં દૂબવાથી પણ વ્યંતર દેવ થાય છે, ત્રેમાધીન ઠાંઈ ફાંસો ખાય છે, તો તે મરણ સમય સમભાવ સખવાથી વ્યંત-રાહિ દેવોનો જન્મ પ્રાપ્ત કરે છે, માટે જ પૂર્વોક્ત અગ્નિ જલ અને ફાંસા વિગેરેથી યતાં મરણોને દેવગતિનાં આસવા માનેલા છે) તથા અવિ-ધિથી કરેલા સામાયિકાદિ ધર્મકૃત્યો પણ દેવાયુષના આશ્રવો છે. ૩.

હવે નામકર્મનાં આશ્રવો ત્રણ વિભાગથી બતાવવામાં આવે છેઃ—
(૧) અશુભ નામ કર્મના (૨) શુભનામ કર્મના (૩) અને તીર્થકૃત્તામ-કર્મના આશ્રવો જુદા જુદા નિરૂપિત કરવામાં આવેલા છે. તેમાંના અશુભનામકર્મના આશ્રવો નીચે પ્રમાણે છેઃ—

મન, વચન અને કાયાની અચુક કાર્ય પરત્વે વકતા, પર પ્રાપ્તિ-ઓને ઠગવા, ફેડકપટલાવ, મિથ્યાત્વભાવ, ચાડી કરવી, ચિત્તાની અચળતા, જૂકું સોનું તૈયાર કરવું એટલે નવા સિક્કા વિગેરે કરી લોકોને ઠગવા, ખોટી સાક્ષી, વણુ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શાદિ વડે અન્યને ઠગવા અથવા અન્યથા બતાવવા. (દાખલા તરીકે ક-યા સ્યામવર્ણવાળી હોય, છતાં ગૌરવર્ણવાળી છે એમ કહેવું. ધત્યાદિક કાર્યમાં યથાયોગ્ય સમજ લેવું) પ્રાણિઓનાં અંગોપાંગ છેલવાં (જન્મ કે ઠાંઈ બળદને નિલંછન કર્મ કરે છે, ઠાંઈ ફૂંટરાની પૂછડી અથવા કાન કાપે છે, ધત્યાદિ કર્મો સ્વાર્થને લઈ અથવા શોષણની ખાતર કરવાં), યંત્રકર્મ, પંજરકર્મ, ખોટું માષ, ખોટાં તોલાં, અન્યની નિંદા, આત્મ પ્રશંસા, હિંસા, અ-તૃતલાપણુ, ચોરી, અશ્રદ્ધસેવા, મહારંભ, પરિવ્રલ્લ, કઠોર તથા અયોગ્ય

વચન, મનોહરવેપ અથવા અલંકારાદિ વડે મદદ કરવી, વારાળતા, આક્રોશ (વિના અપરાધ અન્યનું અપમાન કરવું), અન્યની શોભાનો ઘાત કરવો, ટોપના ઉપર કામલું કરવું, હાંસી અથવા અન્ય ઠોપની વિડંબના વડે પરને કુતૂહળ ઉત્પન્ન કરવું, વેશ્યાની શોભા વધારવા માટે તેણીને અલંકારાદિ આપવાં, દાવાનળ લગાડવો, દેવપૂજાદિનું નામ દષ્ટ સુગંધિ પદાર્થો ધર્મિષ્ઠ પુરૂષો પાસેથી ઠગીને લેવા, અત્યંત કપાચિતા, તથા દેવાલય, ઉપાશ્રય, ધર્મશાળા, દેવમૂર્તિ વિગેરેનો નાશ કરવો, તેમજ અંગારાદિ પંદર કર્મોદાનો કરવાં, કરાવવાં, તે તમામ અમૃશુભનામકર્મના આશ્રવો છે.

હવે શુભનામકર્મના આશ્રવો (અંધહેતુઓ) આ છે—પૂર્વોક્ત દુષ્ટ પરિણામોથી વિપરીત પરિણામોને સમજવા, તેમજ પ્રમાદની હાનિ, સદ્ભાવની વૃદ્ધિ, જ્ઞાન્તિ પ્રમુખ ગુણો, ધાર્મિક પુરૂષોના દર્શનથી એકદમ સ્વાગત ક્રિયા, વિગેરે શુભનામકર્મના આશ્રવો કલ્યા.

હવે તીર્થકરનામકર્મના અંધહેતુઓ વીચછે, તે આ પ્રમાણે છે:—૧, ત્રણ લોકના પૂજ્ય, હ્યેય અને સ્તવનીય શ્રીઅરિહંતભગવાનની ભક્તિ. ૨, કૃતકૃત્ય અને નિષ્ણિતાર્થ શ્રીસિદ્ધ ભગવાનની ભક્તિ. ૩, પંચ મહા-વ્રતધારી, ત્યાગી, પૈરાગી, ક્રિયાપાત્ર, અને જ્ઞાન, ધ્યાનાદિ રૂપ ગુણના રતનાકર, જે મુનિવરો, તેમની ભક્તિ. ૪, છત્રીશ ગુણગણવિભૂષિત ગરુડનાયક શ્રીઆચાર્યમહારાજની ભક્તિ. ૫, સમસ્ત ધ્રુવ્યાનુયોગ, ચરિતાનુયોગ અને કથાનુયોગાદિ શાસ્ત્રના પારગામી જે ખડુશુભ હોય તેની ભક્તિ. ૬, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, અવર્તક, ગણાવચ્છેદક, ગણી અને સ્થવિરાદિ શુકત જે સમુદાય તે ગરુડ, તેની ભક્તિ કરવી. ૭, જ્ઞાન લખવું, લખાવવું, લખેલનો સલાહ રાખવી, જીવું થએલનો ઉદ્ધાર કરવો, લોકોપકાર થાય, તેવો જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો, તેના ઉપકરણ—પાટ્ટી, પુસ્તક, ઠવણી, કવલી, સાપડા, સાપડી વિગેરેની અવજ્ઞા ન કરવી, જ્ઞાનારાધક તિથિઓ સમ્યક્ પ્રકારે આરાધવી, 'જમો નાજત્સ'એ પદની નોકારવાળી વીરાગણવી, નિ-રંતર એકાવન ખમાસણાંદેવાં તથા પૃથ્વીગસ્સનો કાઉસગ્ગ કરવો, ઇત્યાદિ પ્રકારે જ્ઞાનપદની આરાધના કરવી, તેનું નામ શ્રુતભક્તિ. ૮, છટ્ટ, અઠમ, દશમ, દ્વાદશ, પંદર, અને માસખમણાદિનો દેશકાલાનુસાર ત-પસ્યા કરનાર તપસ્વીની ભક્તિ. ૯, ઉભયકાળ અવશ્યક (પ્રતિક્રમણ) ક્રિયામાં અપ્રમત્તા. ૧૦, વ્રતશીલમાં અપ્રમત્તભાવ, ૧૧, ઉચિત વિ-નય ભાવ કરવો, પરંતુ, વિનયવાદીની માફક દરેકનો વિનયભાવ કરવો,

નેા લોપ કરવો, છતાં અછતાં દોષોનું કહેવું, સ્વયંને પોતાની પ્રશંસા કરવી, છતાં અછતાં સુભોની પ્રખ્યાતિ કરવી, સ્વદોષને ઢાંકવો અને જાતિ આદિકનો મદ કરવો.

પૂર્વોક્ત દુગુણોથી વિપરીત આચરણ, ગર્વરહિતતા તથા મન, વચન, અને કાયાથી વિનય કરવો, તે ઉચ્ચગોત્રના આશ્રવો સમજવા બોધાયે.

છેવટે દાનમાં, ક્ષાણમાં, લોગમાં, ઉપલોગમાં અને વીર્યમાં સહેતુક અથવા નિહેતુક જે અંતરાય કરવો, તે અંતિમ અંતરાય કર્મના આશ્રવો જાણવા.

પૂર્વોક્ત આઠે કર્મોના આશ્રવોનાં નામમાત્ર લખવામાં આવી; તેને યથાભુક્તિ મનમાં ધારણ કરી ત્યાગ કરવાં. શુભાશ્રવો, જે કે અંતે ત્યાગ કરવા કાયક છે, તોપણ મોક્ષના કારણભૂત હોવાથી તે આશ્રવોનો આશ્રય પૂર્વોચાર્યોએ કરેલો છે. તેથી મોક્ષાભિલાષી જીવોએ તેના આશ્રય કરવો અને અશુભાશ્રવોનો મન, વચન અને કાયાથી ત્યાગ કરવો, કારણ કે સંસારનું કારણ આશ્રવ જ છે.

સંસારની શ્રેષ્ઠતા.

સંસારસમુદ્રમાં તરવા માટે પ્રવલયા પ્રવહણ-સમાન છે. તેનું ધારણ કરવું, તેજ ખરું સંસાર તરવાનું કારણ છે. સૂર્યના તાપને યાંત કરવા જેમ મેઘ સમર્થ છે, હાથીઓને ભગાડવા જેમ સિંહ સમર્થ છે, જગતમાં અધકારનો નાશ કરવા જેમ ભાસ્કર (સૂર્ય) સમર્થ છે. પ્રાણીઓને ભય દેનાર સર્પોને દૂર કરવા ગરૂડ સમર્થ છે, જીવોને દુઃખદાવાનલની વૃદ્ધિ કરનાર દારિદ્ર્યને દૂર કરવા જેમ કલ્પવૃક્ષ સમર્થ છે; તેમ સંસારસમુદ્રથી ભયભીત થએલા ભવ્ય જીવોને પાર પમાડવા વ્રત સમર્થ છે. વળી અનેક પદવીઓનું પ્રદાન કરવારૂપ અદ્વિતીયદાનશૈલીવેવાયું પણ વ્રતજ છે. કહ્યું છે કે:—

આરોગ્યં રૂપલાવણ્યે દીર્ઘાયુષ્યં મહર્દિતા ।

આજ્ઞૈઘર્યં વ્રતાપિત્વં સામ્રાજ્યં ચક્રવર્ચિતા ॥ ૧ ॥

સુરત્વં સામાનિક્ત્વમિન્દ્રત્વમહમિન્દ્રતા ।

સિન્ધુવં તીર્થનાથત્વં સર્વે વ્રતફલં હ્રદઃ ॥ ૨ ॥

एकाहमपि निर्मोहः प्रवज्यापरिपालकः ।

न चेन्मोक्षमवाप्नोति तथापि स्वर्गभागभवेत् ॥ ३ ॥

અર્થાત—આરોગ્ય, સુંદરરૂપ, શરીરનું લાવણ્ય, લાંબુ આયુષ્ય
મોટી ઋદ્ધિ, આરા પ્રધાનતા, પ્રતાપ, મંડલેશ્વરપણું, ચક્રવર્તીપણું
(૧) દેવપણું, ઇન્દ્ર તુલ્ય ઋદ્ધિવાળા સામાનિકદેવપણે ઉત્પન્ન થવું,
ખાસ ઇન્દ્રપણું, નવત્રેવેચક તથા સર્વાર્થસિદ્ધપણું, સિદ્ધપણું, તેમજ
તીર્થકર પદ રૂપ તમામ રૂઝો મતોના જ છે. ૨.

એક દિવસ ફક્ત મોહરહિતપણે યથાવિધિ પ્રવ્રજ્યા રૂપ મતનું
પરિપાલન કરનાર, જે કદાચ મોક્ષ ન મેળવે, તે પણુ અવશ્યક વૈમાનિક
દેવ તો થાયજ છે. ૩.

જીવી રીતે મંત્ર, તંત્ર, યંત્ર, ઐપથ અને શુકન વિગેરે ચમત્કારિક વિ-
ધેને વિધિ મુકત સેવન કરવામાં આવે તોજ, ફલને આપનારા ધાય છે,
તેવીજ રીતે પ્રવ્રજ્યા કે જ્ઞાનાં હીક્ષા, સંયમ, પ્રત, યોગ, સંન્યાસ વિગેરે
પર્યાયવાચી શબ્દો છે; તે પદ્ધતોનું પણુ જે વિધિ સહિત સેવન ધાય,
તોજ પૂર્વોક્ત ફલ આપનાર ધાય; અન્યથા વિપરીત ફલને દેનાર ધાય છે.
ક્ષાન્તિ પ્રવ્રજ્યાના અધિકારી હવમાં ક્ષાન્તિની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. ધરાધર
ક્ષાન્તિ હોય તોજ; પ્રવ્રજ્યાનું પાલન યોગ્ય થઈ શકે છે. ક્ષાન્તિના અભાવમાં
સમસ્ત ગુણોનો પણુ અભાવ સમજવો, તેમજ તેના અસ્તિત્વથી સમગ્ર ગુણરૂપ
રત્નોનું રક્ષણ થઈ શકે છે. ગુણરત્નોનું રક્ષણ કરવા માટે ક્ષાન્તિ એક
મંજૂયા તુલ્ય છે. ક્ષમારહિત સાધુ યાદે સકલશાસ્ત્રો વેત્તા હોય;
છતાં લોકોપકાર તેમજ સ્વકલ્યાણ કરી શકે નહિ. આ વાત જગજાહેર
છે. આખાલવૃદ્ધ, અનુભવ પ્રમાણથી તેને પ્રત્યક્ષ જાણે છે; તેથી તે
સંખંધી વિસ્તારથી નહિ લખતાં, ક્ષાન્તિ સમસ્ત ગુણોનો ભંડાર છે, તે
પતાવનાર થોડાએક શ્લોકોનું અવલોકન કરીએ—

ક્ષાન્તિરેવ મહાદાનં ક્ષાન્તિરેવ મહાતપઃ ।

ક્ષાન્તિરેવ મહાજ્ઞાનં ક્ષાન્તિરેવ મહાવ્રમઃ ॥ ૧ ॥

ક્ષાન્તિરેવ મહાશીલં ક્ષાન્તિરેવ મહાકુલમ્ ।

ક્ષાન્તિરેવ મહાવૌચ્યં ક્ષાન્તિરેવ પરાક્રમઃ ॥ ૨ ॥

ક્ષાન્તિરેવ ચ સંતોષઃ ક્ષાન્તિરિન્દ્રિયનિમ્મહઃ ।

ક્ષાન્તિરેવ મહાશૌચં ક્ષાન્તિરેવ મહાદયાઃ ॥ ૩ ॥

ક્ષાન્તિરેવ મહારૂપં ક્ષાન્તિરેવ મહાબલમ્ ।

ક્ષાન્તિરેવ મદૈશ્વર્યં ક્ષાન્તિર્ધૈર્યમુદાહૃતા ॥ ૪ ॥

ક્ષાન્તિરેવ પરં વ્રહ્મ સત્યં ક્ષાન્તિઃ પ્રકીર્તિતા ।

ક્ષાન્તિરેવ પરા મુક્તિઃ ક્ષાન્તિઃ સર્વાર્થસાધિકા ॥ ૫ ॥

ક્ષાન્તિરેવ જગદ્વન્દ્યા ક્ષાન્તિરેવ જગદ્વિતા ।

ક્ષાન્તિરેવ જગજ્ઞ્યેષ્ટા ક્ષાન્તિઃ કલ્યાણદાયિકા ॥ ૬ ॥

ક્ષાન્તિરેવ જંગતપૂજ્યા ક્ષાન્તિઃ પરમમજ્જલમ્ ।

ક્ષાન્તિરેવૌપધં ચારુ સર્વઠ્યાધિનિવર્હણમ્ ॥ ૭ ॥

ક્ષાન્તિરેવારિનિર્ણાશં ચતુરજ્ઞમહાથલમ્ ।

કિં ચાત્ર વહુનોક્તેન ક્ષાન્તી સર્વં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૮ ॥

અર્થાત્:—ક્ષાન્તિ તેજ મહાજ્ઞાન, ક્ષાન્તિ તેજ મહાતપ, ક્ષાન્તિ તેજ મહાજ્ઞાન તેમજ ક્ષાન્તિ એજ મોટું દમન છે. ૧. ક્ષાન્તિ એજ મહાશીલ, ક્ષાન્તિ એજ મહાકુલ, ક્ષાન્તિ તેજ મહાવીર્ય, તેમજ ક્ષાન્તિ તેજ પરાક્રમ છે. ૨. ક્ષાન્તિ એજ સંતોષ, ક્ષાન્તિ એજ ધન્દ્રિયનિમ્મહ, ક્ષાન્તિ તેજ શૈશ ધર્મ અને મહાદયા પણ ક્ષાન્તિ જ છે. ૩. વળી મહા રૂપ, મોટું બળ, મહા અશ્વર્ય તે પણ ક્ષાન્તિ જ છે. અને ક્ષાન્તિ તેજ ધૈર્ય કહેલું છે. ૪. ક્ષાન્તિ તેજ પરબ્રહ્મ તથા સત્ય તે પણ ક્ષાન્તિ જ છે. ક્ષાન્તિ તેજ પરમ મુક્તિ તેમજ સર્વાર્થસાધક પણ ક્ષાન્તિજ છે. ૫. ક્ષાન્તિજ જગત્માં વંદનીય છે. વળી જગતને હિતકર પણ તેજ છે, ક્ષાન્તિ તેજ જગતમાં મોટી છે; તેમજ કલ્યાણને દેવાવાળી પણ ક્ષાન્તિજ છે. ૬. ક્ષાન્તિ તેજ જંગતપૂજ્ય છે, ક્ષાન્તિ પરમ મંગળ તેમજ સર્વ વ્યાધિ વિનાશક ઔપધ પણ ક્ષાન્તિ (સકનશીલતા) જ છે. ૭. ક્ષાન્તિ એજ સગાદિચતુઓનો નાશ કરવામાં ચતુરંત્રી મોટી સેના છે, આત્મં ચું કહીએ ? ક્ષાન્તિમાં જ સર્વ રહેલું છે. ૮.

पूर्वाहुतिभां उपदेश.

धवे आ वैराग्य प्रकल्पनी पूर्वाहुतिभां श्रीगौतमकुलङ्कनी सर्वजनने
साधकायक वीथ गाथाओ आपवी धरुणी उपयोगी यथ ५३३.

- लुद्धा नरा अत्यपरा हवन्ति मूढा नरा कामपरा हवन्ति ।
 बुद्धा नरा खंतिपरा हवन्ति मिस्ता नरा तिजिवि आयरन्ति ॥१॥
- ते पंडिया जे धिरया विरोहे ते साहुणो जे समयं चरन्ति ।
 ते सत्तिणो जे न चलन्ति धम्मं ते बंधवा जे वसणे हवन्ति ॥२॥
- कोहाभिभूया न सुहं लहन्ति माणंसिणो सोयपरा हवन्ति ।
 मायाधिणो हुन्ति परस्स पेसा लुद्धा महिच्छा नरयं उविति ॥३॥
- कोहो विसं किं अमयं अहिंसा नाणो अरी किं हियमल्पमाभं ।
 माया भयं किं सरणं तु सच्चं लोहो दुदो किं सुहमाह लुद्धी ॥४॥
- बुद्धि अचंडं भयए विणीयं कुद्धं कुसीलं भयए अकिर्त्ता ।
 संभन्नचित्तं भयए अलच्छी सचे ठियंसं भयए सिरी य ॥५॥
- चर्यति मित्ताणि नरं कयग्घं चयन्ति पायाइ गुणिं जयन्तं ।
 चयन्ति सुक्काणि सराणि हंसा चएइ पुंद्री कुवियं मणुस्सं ॥६॥
- अरोइ अस्थं क्हिए विलावो असंपहारे क्हिए विलावो ।
 विखित्तचित्तो क्हिए विलावो बहं कुत्तीसे क्हिए विलावो ॥७॥
- बुद्धा दिवा दंडपरा हवन्ति विज्जाहरा मंतपरा हवन्ति ।
 मुक्खा नरा कोहपरा हवन्ति मुसाहुणो तत्तपरा हवन्ति ॥८॥
- सोदा भवे उग्गतवस्स खंती समाहित्रोगो पसमस्स सोदा ।
 नाणं सुज्जरुणं चरणस्स सोहा सीसस्स सोहा विणए पविस्सि ॥९॥
- अनूसणो सोहइ बंधयारी अकिंणो सोहइ दिक्खधारी ।
 बुद्धीजुओ सोहइ रायमंती लज्जाजुओ सोहइ एगपत्ति ॥१०॥
- अप्पा अरी हो अणवाट्टियस्स अप्पा जतो सीलमओ नरस्स ।
 अप्पा दूरप्पा अणवट्टियस्स अप्पा जिअप्पा सरणं गई य ॥११॥

ન ધમ્મકક્કજા પરમત્થિ કક્કજં ન પાણિહિંસા પરમં અકક્કં ।
 નં પેમરાંગાં પરમત્થિ વંન્ધો ન બોહિલાભા પરમત્થિ લાભો ॥૧૨॥
 ન સેવિયન્વા પમયા પરક્કા ન સેવિયન્વા પુરિસા અવિજ્ઞા ।
 ન સેવિયન્વા અહિંમાનહીણા ન સેવિયન્વા પિસુણા મણુસ્સા ॥૧૩॥
 જે ધમ્મિયા તે સ્વલુ સંવિયન્વા જે પંડિયા તે સ્વલુ પુચ્છિયન્વા ।
 જે સાહુણો તે અભિવંદિયન્વા જે નિમ્મમા તે પડિલાભિયન્વા ॥૧૪॥
 પુત્તા ય સીસા ય સમં વિમત્તા રિસી ય દેવા ય સમં વિમત્તા ।
 ક્કલા તિરિક્કલા ય સમં વિમત્તા મુઆ વરિદ્ધા ય સમં વિમત્તા ॥૧૫॥
 સઘ્વા કલા ધમ્મકલા જિણાં સઘ્વા કલા ધમ્મકલા જિણાં ।
 સઘ્વં વલં ધમ્મવલં જિણાં સઘ્વં મુહં ધમ્મમુહં જિણાં ॥૧૬॥
 જૂણ પસત્તસ્સ ધનસ્સ નાસો મંસે પસત્તસ્સ દ્વાદનાસો ।
 નજ્જે પસત્તસ્સ જસસ્સ નાસો વેસાપસત્તસ્સ કુલસ્સ નાસો ॥૧૭॥
 હિંસાપરુત્તસ્સ મુધમ્મનાસો ચોરીપસત્તસ્સ સરીરનાસો ।
 તદ્દા દરત્થીસુ પસત્તયસ્સ સઘ્વસ્સ નાસો અહમા ગઈ ય ॥૧૮॥
 વાણં વરિદ્ધસ્સ પહુસ્સ સ્વંતીં ઇચ્છાંનિરોહો ય મુહોશ્ચયસ્સ ।
 તાહરુણે ઇંદિયનિગ્ગહો ય ચત્તારિ ય્યાણિ મુહુક્કરાણિ ॥૧૯॥
 અસાસયં જીવિયમાહુ લોણ ધમ્મં ચરે સાહુજણોવરુદ્ધં ।
 ધમ્મો ય તાણં સરણં ગઈ ય ધમ્મં નિસેવિત્તુ મુહં લહન્તિ ॥૨૦॥

અર્થ—કોણી મનુષ્યો દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાને તત્પર હોય છે,
 મનુષ્યો કામ લોગને વિષે તત્પર હોય છે, તત્પરનાં બધાં પુરુષો ક્ષમા
 મટલે સમતાને વિષે તત્પર હોય છે. જ્યારે સામાન્ય (નિઘ્ર) પુરુષો
 કામ અને ક્ષમા એ ત્રણને આદરે છે. ૧

જે પુરુષો વિરેલ્ય અથવા ક્રોધથી વિરમ્યા હોય અર્થાત્ દૂર હોય,
 જે પંડિત છે, જે પુરુષો સિદ્ધાંત પ્રમાણે ચાલે છે, તેજ સાધુ છે. જેઓ
 પુરુષી એળે નહીં, તેજ સત્યવાંત છે અને જેઓ કદ વપતે સાધાર્ય કરે
 તેજ સાધવ છે. ૨.

ક્રોધથી વ્યાપ્ત થએલા પ્રાણીઓ સુખ પામતા નથી; અહંકારી પુરુષો શોકમાં પરાંચલુ હોય છે, માયાવી પુરુષો એટલે કંપટી પ્રાણીઓ આ ભવમાં અને પરભવમાં પારકાના દાસ થાય છે, તેમજ લોભી અને મોટી વૃષ્ટ્યાવાળા પ્રાણીઓ નરકમાં જાય છે. ૩.

- પ્રશ્ન:—વિષ શું ચીજ છે? ઉત્તર:—ક્રોધ.
 પ્રશ્ન:—અમૃત શું છે? ઉત્તર:—અહિંસા, દયા.
 પ્રશ્ન:—શત્રુ કોણ? ઉત્તર:—માન.
 પ્રશ્ન:—હિત કોણુ? ઉત્તર:—અપમાદ.
 પ્રશ્ન:—ભય શું છે? ઉત્તર:—માયા.
 પ્રશ્ન:—શરણુ કોણુ છે? ઉત્તર:—સત્ય.
 પ્રશ્ન:—દુઃખ શું? ઉત્તર:—લોભ.
 પ્રશ્ન:—સુખ શું? ઉત્તર:—સંતોષ ૪.

સૌમ્ય પરિણામી એટલે શાંત સ્વભાવવાળા અને વિનેયવંત માણુસને શુદ્ધિ (વિદ્યા) પ્રાપ્ત થાય છે, ક્રોધી અને કુશીલિયાને અકાર્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, ભગ્ન ચિત્તવાળાને એટલે અસ્થિર ચિત્તવાળા પ્રાણીને નિર્ધન પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને સત્યને વિષે રહેલા પુરુષને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. ૫

કૃતંદન એટલે નિમકહરામ માણુસને મિત્રો તંજ દે છે, યત્નશીલ મુનિને પાપો તંજ દે છે, સુંકાઈ ગએલા સરોવરને હંસો તંજ જાય છે, તેજ પ્રમાણે કુપિત માણુસને શુદ્ધિ તંજ દે છે. ૬

અરચિવાળા માણુસને પરમાશીની વાત કહેવી અરણ્યરોદન સ શ છે એટલે નિરર્થક છે. અર્થનો નિશ્ચય કર્યા વિના ખેલવું, તે પણ વિલાપ સમજવો, વ્યાસિપ્ત ચિત્તવાળાને કાંઈ પણ કહેવું, તે વિલાપતુલ્ય છે, તેમજ કુશિબ્યને જાણું કહેવું, તે પણ વિલાપમાત્ર છે. ૭

દુષ્ટ રાજ્યો પ્રબને દંડવામાં તત્પર હોય છે, વિવાધશે મંત્ર સાધવામાં તત્પર હોય છે. મૂર્ખ પુરુષો ક્રોધ કરવામાં તૈયાર હોય છે, નયારે ભલાં-સાધુપુરુષો તત્પરનો વિચાર કરવામાં તત્પર રહે છે. ૮

ક્ષમા, એજ ઉચ્ચ તપસ્યા કરનારની શોભા છે; સમાધિયોગ, ઉપશાંતિ મની શોભા છે; સાન અને શુભધ્યાન, એ-આરિત્રની શોભા છે. નયારે શિબ્યની શોભા વિનય પ્રવૃત્તિ એટલે વિનય કરવો તેજ છે. ૯

આબૂખલુથી રહિત હોય, તો પણ પ્રહાર્યારી શોભે છે, દીક્ષાધારી સાધુ પરિશ્રદ્ધ રહિતપણે શોભે છે, રાજાનો મંત્રી બુદ્ધિથી યુક્ત હોય, તેજ શોભે છે અને લગ્નવાલી શીલવતી સ્ત્રી શોભે છે. ૧૦

અનવસ્થિત એટલે જનું ચિત્ત સ્થિર નહોય, તેવા માણસનો આત્માજ તેનો ચત્રુ છે, શીલવાળા માણસનો આત્મા યશ પામે છે, અસ્થિર ચિત્તવાળાનો આત્મા દુરાત્મા જલુવે, તેમજ જિતાત્મા એટલે જનું ધન્વિરથોને છતીને મન વચ્ચે કર્યું છે, એવો આત્મા (સંસારથી, બય-લાન્ત પ્રાણીઓને) સંસ્કૃ કરવા લાયક છે. ૧૧.

ધર્મકાર્ય સમાન બીજું કોઈ મોટું કાર્ય નથી, પ્રાણીઓની હિંસાથી મોટું બીજું કોઈ અકાર્ય નથી, સ્નેહરાજ્યાં ઉત્કૃષ્ટ બીજે કોઈ ખંધ નથી, તેમજ સમકિત રૂપ જોષિ બીજ સમાન બીજે કોઈ લાભ નથી. ૧૨.

પારકી સ્ત્રી સેવવી નહિ, મૂખ લોકોની સેવા કરવી નહિ, તેમજ અભિમાની અને નીચ પુરુષોનો અને આડિયા માણસોની પણ સેવા કરવી નહિ. ૧૩

ખરેખર, પામખ પુરુષોની સેવા કરવી. જે પંડિત પુરુષો હોય, તેઓ નિશ્ચયે પૂજવા યોગ્ય જલુવા. અને જે સાધુઓછે, તેજ સમસ્ત રીતે વાંકવા યોગ્ય છે. તેમજ મુનિઓ નિરહંકારી હોય અથવા શરીરને વિષે મમત્વ નથી રાખતા, તેવા મુનિઓને પ્રતિલાભવા અર્થાત્ અશ-નાદિઠ વહેરાવવું. ૧૪

પુત્ર અને શિષ્ય, મુનિઓ અને દેવો, મૂખ અને તિર્વચ (પશુ) તથા દરિદ્ર અને મરણ પામેલા, એ બંને સરખા જલુવા. ૧૫

સર્વ કળાઓની અંદર ધર્મની કળા એજ છતાનારી છે, સર્વ કથાઓમાં ધર્મકથાજ જય પામે છે, સર્વ પ્રકારનાં ખતોમાં ધર્મ ખજાજ છતાનાર છે, જ્યારે સર્વ સુખમાં ધર્મ સંબંધી સુખજ છતે છે. ૧૬.

જૂનટામાં આસકત ધંએલા માણસના ધનનો નાશ યાય છે. માંસના લોહુપી માણસની દયાનો નાશ યાય છે, મદિરામાં આસકત ધંએલ માણસના યશનો નાશ યાય છે અને વેરયાગમનમાં આસકત પ્રાણીના કળનો નાશ યાય છે, ૧૭.

હિંસામાં આસક્ત માણસના દરેક ધર્મનો નાશ થાય છે, ચોરીમાં આસક્ત ધવાથી શરીરનો નાશ થાય છે, તેમજ પરસ્ત્રીમાં લંપટ ધએલા પ્રાણીના દ્રવ્યનો અને ગુણોનો નાશ થાય છે; અને અંતે અધમ ગતિ થાય છે. ૧૮.

દરિદ્ર પુત્રપથી દાન થઈ શકવું દુષ્કર છે, ઠકુરાઈપણમાં ક્ષમા કરવી દુર્લભ છે, સુખોચિત માણસને ધુરંજીનો નિરોધ કરવો મુશ્કેલ છે, જ્યારે, યુવાવસ્થામાં ઇન્દ્રિયનિગ્રહ દુષ્કર છે, એ ચારે ઘણાંજ દુષ્કર સમજવાં ૧૯.

આ સંસારને વિષે શ્રીભિનેશ્વર મહારાજ જીવેત્યં (જીવોતું આયુષ્ય) ને અશાશ્વતું કહેલું છે, તેથી કરાને સાધુઓએ ઉપદેશોલા ધર્મને હે જીવોતું આચરજો; કારણકે ધર્મ તેજ ત્રણ છે, અર્થાત્ અનર્થથી ખચાવનાર છે, શરણ કરવા યોગ્ય છે, અને શુભ ગતિને આપનાર છે, અર્થઃ ધર્મનું સેવન કરવાથી પ્રાણીએ સુખને સંપાદન કરે છે. ૨૦

હવે આ ઉપદેશને અહિંજ સમાપ્ત કરી ચતુર્થ પ્રકરણમાં પ્રવેશ કરીશું.

ત્રીજું પ્રકરણ સમાપ્ત.

ચોથું પ્રકરણ.

ત્રીજા પ્રકરણમાં ખાસ કરીને વૈરાગ્યનીજ પુષ્ટિ કરવામાં આવી છે. હવે મનુષ્યોને માર્ગાનુસારીનાં ગુણોની પ્રાપ્તિ કરવી ખુબ આવશ્યક હોવાથી આ ચોથા પ્રકરણમાં માર્ગાનુસારિના ગુણો કેટલા અને કેવા સ્વરૂપમાં છે, તે સ્ફુટ રીતે ખતાવવામાં આવે છે. કારણ કે, માર્ગાનુસારી થયા પછીજ મનુષ્યો ધર્મને લાયક થઈ શકે છે. 'અતએવ' માર્ગાનુસારિનાં ૩૫ ગુણોની વ્યાખ્યા કરવી જરૂરી છે, તે ક્રમમાં યોગશાસ્ત્રાનુસાર અહિં કહેવામાં આવે છે.

માર્ગાનુસારીનાં ગુણો.

માર્ગાનુસારિ છવ સરલતાથી સમ્યક્ત્વ મૂલ ખ્યાત્વત ધારી થઈ શકે છે. જે કે, સમ્યક્ત્વ અને ખ્યાત્વ વિગેરેની વ્યાખ્યા પણ આગળ થશે. પરંતુ અહિં ક્રમ માપત માર્ગાનુસારિના ૩૫ ગુણોના દશ સ્વો-ક્રોધાનુ કુલક આપવામાં આવે છે.

ન્યાયસંપન્નાવિભવઃ શિષ્ટાચારપ્રશંસકઃ ।

કુલશીલસમૈઃ સાર્થ કૃતોદ્ગ્રાહોન્યગોત્રજૈઃ ॥ ૧ ॥

પાપમીરુઃ પ્રસિદ્ધં ચ દેશાચારં સમાચરન્ ।

અવર્ણવાદી ન કાપિ રાજાદિપુ વિશેષતઃ ॥ ૨ ॥

અનતિવ્યક્તગુણે ચ સ્થાને મુપ્રાતિવેત્રિમકઃ ।

અનેકનિર્ગમદ્વારાવિવર્જિતનિકેતનઃ ॥ ૩ ॥

કૃતસન્નઃ સદાચારેમાંતાપિત્રોશ્ચ પૂજકઃ ।

ત્યજન્નુપપ્તુવસ્યઃ નમપ્રવૃત્તિશ્ચ ગદ્ધિતે ॥ ૪ ॥

- વ્યયમાયોચિતં કુર્વન્ યેષં વિજ્ઞાનુસારતઃ ।
 અષ્ટભિર્ધાગુણૈર્યુક્તઃ શ્રુષ્ટ્વાનો ધર્મમન્ત્રહમ્ ॥ ૫ ॥
- અર્જર્ણે ભોજનત્યાગી કાલે શોક્તમ ચ સાત્ત્વતઃ ।
 અન્યોન્યાપ્રતિવન્ધન ત્રિવર્ગમપિ સાધયેત્ ॥ ૬ ॥
- ચથાવદતિથૌ સાધૌ દાને ચ પ્રતિપાત્તકૃત્ ।
 સદાનભિન્નિવિષ્ટશ્ચ પક્ષપાતી ગુણેષુ ચ ॥ ૭ ॥
- અવેશકાલયોશ્ચયૌ સ્વજન્ જાનન્ બલાવલમ્ ।
 ધૃતસ્થજ્ઞાનવૃદ્ધાનાં પૂજકઃ પોષ્યપોષકઃ ॥ ૮ ॥
- ધૌર્ધર્શી વિશેષહ્તઃ કૃતજ્ઞો લોકબહુભઃ ।
 સલજ્જઃ સવયઃ સૌમ્યઃ પરોપકૃતિકર્મઠઃ ॥ ૯ ॥
- અન્તરદ્વારિપદ્ધર્ગપરિહારપરાયણઃ ।
 વર્ષાકૃતેન્દ્રિયમામો ગૃહિધર્માય કસ્પવે ॥ ૧૦ ॥

પ્રથમગુણ.

અર્થાત—સૌથી પહેલો ગુણ ન્યાયસંપન્નવિભવઃ 'ન્યાયથી ઉત્પન્ન કરેલ દ્રવ્ય' છે. જે મનુષ્યની પાસે ન્યાયસંપન્ન દ્રવ્ય હોય, તેજ પછીથી સમસ્ત ગુણો આવી મળે છે. ન્યાયથી પ્રાપ્ત થએલ વિભવને ન્યાયસંપન્નવિભવ કહેવાય છે. અહિં જરૂર એવી જિજ્ઞાસા થશે કે, ન્યાય એટલે શું ? અથવા તે ન્યાય જાણ્યા સિવાય ન્યાય કરી શકે નહિ. માટે પ્રથમ ન્યાયનું સ્વરૂપ અતાવવું જોઈએ. સ્વામિદ્રોહમિત્રદ્રોહવિશ્વસિતવચ્ચ-નયૌર્વાવિગદ્ધાર્થોર્વાર્જનપરિહરેણાર્થોર્વાર્જનોપાયમૂતઃ સ્વસ્વરૂપાંનુરૂપઃ સદા-ચારં ન્યાયઃ' । 'સ્વામીનો દ્રોહ, મિત્રનો દ્રોહ, વિદ્યાસુ પુરૂષને ઠગવું અને ઘેરી વિજેરે નિહિત કર્મોન્નારા પૈસા પેદા કરવે, પોતપોતાના વર્ણો નુસાર જે સદાચાર, તેનું નામ ન્યાય છે.' અને એ ન્યાયથી મળેલ દ્રવ્યને ન્યાયસંપન્નદ્રવ્ય કહેવામાં આવે છે. ન્યાયસંપન્ન દ્રવ્ય ઉભયસ્રોત્માં સુખકારી છે; જ્યારે અન્યાયસંપન્નદ્રવ્ય ઉભયસ્રોત્માં દુઃખને આપનાર છે. ન્યાયથી મળેલ, દ્રવ્યને નિઃશંક રીતે મનુષ્ય લોગવી શકે છે. તેમ સમાસંપન્નીને આપીને તેઓનો ઉદ્ધાર કરવાથી જગત્માં કીર્તિ વધારી શકે છે; સત્પાત્રમાં આપી શકાય છે; તેમજ ગરીબ-દીન પ્રાણીઓનો પણ

ઉદ્ધાર કરી શકાય છે, અન્યાયસપત્ન પેસાથી ઉભય લોકમાં દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે. કેમકે જો પોતે ભોગવે તો લોકો શંકા કરે કે, આની પાસે દ્રવ્ય ન હતું, વેપાર પણ તેવો કોઈ કર્યો નહોતો, કોઈ જગ્યાએથી આનું પણ નથી, છતાં, લગ્નમાં લતાં વિગેરે ઘણાં નવાં કરાવેલ છે. હ-એશ ભોજન પણ નવાં નવાં ખાય છે. તે ક્યાંથી? જરૂર કોઈને ઠગીને લાભ્યો હશે, ઇત્યાદિ શંકાઓ કરવાનો લોકોને અવસર મળે છે. વળી રાજ જાણે કે આ અન્યનો વિશ્વાસઘાત કરી અગર કોઈને મારીને લાવેલ છે, તો તે દ્વારા જરૂર દંડને પાત્ર થાય છે. હવે પરલોકમાં નરકાદિ - વેદના અનુભવે છે; કદાચ પ્રખલ પુણ્યનો ઉદય હોય તો, આ લોકમાં અપમાન અને રાજદંડથી ખચે પણ ખરો; પરંતુ ભવાન્તરમાં તો અવશ્ય કટ્ટુ વિ-પાક સહવાં પડે છે, વળી અન્યાયસપત્નદ્રવ્યનો નાશ પણ અન્યાયને માર્ગેજ થવા પામે છે. આ પ્રસંગે એક દૃષ્ટાન્ત યાદ આવે છે:—

“ એક રાજને રાજજાલ બનાવવાની ઇચ્છા થઈ. જ્યોતિષી લોકોને જોલાભ્યા અને પૂછ્યું કે, ‘ખાતમુદ્દત્ત કયે દિવસે કરવું?’ તે દિવસ સારો જોઈને કાઢી આપો; જ્યોતિષી મારી પરપરા’ આ મહેલમાં આનંદપૂર્વક વિલાસ કરે અને એકવીશ પેઢી સુધી રાજતેજ અખંડ રહે.’ જ્યોતિષી-ઓએ ઉત્તમોત્તમ મુદ્દત્ત કાઢી આપ્યું. જો દિવસે ખાતમુદ્દત્ત હતું, તેને પહેલે દિવસે નગરના લોકોને ઉદ્ધોષણાનરા જાહેર કર્યું. ખાતમુદ્દત્તમાં લાખો માણસો આવી પહોંચ્યાં. રાજ, મંત્રી, પુરોહિત, સેનાધિપતિ શેક, સાહુકાર આદિ ૧૮ વર્ણના લોકો ભેગા થયા. રાજએ પડિતોને કહ્યું કે, ‘પડિતજી ! મુદ્દત્તને વાર કેટલી છે?’ પડિતોએ કહ્યું—‘મહારાજ ! હજુ ચાર ઘડીની વાર છે.’ રાજએ કહ્યું ‘જાતો, આમાં કોઈ બીજી વિધિ હોય તો કહો.’ પડિતોએ કહ્યું ‘મહારાજ ! એક વાત યાદ આવે છે, તે એ કે ખાતમુદ્દત્તમાં પાંચ ભતનાં રત્નો જોઈશે.’ રાજ જોલ્યો, ‘રત્નો ભંડારમાં ઘણાં છે.’

પડિતોએ કહ્યું:—‘મહારાજ ! નીતિનાં હોય, તો મુદ્દત્તની મહિમા કાવમ રહેશે, અન્યથા જોઈએ તેવો મુદ્દત્તનો પ્રભાવ રહેશે નહિ.’ રાજ જોલ્યો—‘રાજભંડારમાં નીતિનાં રત્નો છે.’ પડિતોએ કહ્યું, ‘નહિ મહારાજ ! રાજભંડારમાં માટે તરવેલાઓનો અભિપ્રાય જુનો છે. માટે કોઈ વેપારીની પાસેથી લેવાં જોઈએ.’

રાજની આસપાસ હજારો માટા માટા શાહુકારો, જેઠલા હતા. રાજને વેપારી વર્ગ તરફ દૃષ્ટિ કેરવી; પણ કોઈ વ્યાપારી જોલ્યો નહિ; ત્યારે મંત્રી જોલ્યો- ' જ્યે નીતિપૂર્વક વેપાર કરતા હોય, તેજ્યે. અત્યારે રાજને વલ્લભ થવાનો અવસર છે. પરંતુ ખધાએ પોતપોતાની વૃત્તિને જ છૂંતા હતા કે; અમે સ્વમામાં પણ નીતિમાં દર્શન કરતા નથી; તો પછી સાહસ કરવું સર્વથા અનુચિત છે. ખધા મોની મુનિની માફક માલમ પડયા, ત્યારે રાજ જોલ્યો કે, ' મારા શહેરમાં શું કોઈ નીતિ કરનાર નથી ? ' આવાં રાજનાં વચનો સાંભળી એક પ્રમાણિક પુરુષે કહ્યું કે, ' મહારાજ ! માપ બહુ આપ, અને ગા બહુ ખાપ, તે ન્યાયાનુસાર હજાર રહેલ તમામ અનીતિપ્રિય, મુશ્કમ પુરુષો, પરંતુ આપણાં શહેરમાં શેઠ લક્ષ્મીચંદ્ર કદાપિ અનીતિ કરતા નથી; પરંતુ તેઓ અહાંમાં હજાર નથી, ઘેર છે. ' રાજનો હુકમ થવાથી એક ઘોડાગાડી તેમને ઘેર ગઈ. લક્ષ્મીચંદ્રે શેઠને મંત્રી મળ્યો, અને કહ્યું- ' વાલો, મહારાજ તમને જોલાવે છે. ' પોતે ઘણો પુશી થયો, અને કપડાં પહેરી તૈયાર થયો: ' મંત્રીએ કહ્યું કે, ' ગાડીમાં આવો, ' શેઠે કહ્યું કે- ' ઘોડા માફક અન પાણી ખાતા નથી, તેથી હું ગાડીમાં જોસીરા નહિ. હું જલદી આવું છું. ' આમ ઠહી સચેને સાથે પગે ચાલી રાજપાસે આવ્યો; અને ઉચિત રીતે પ્રણામ કરીને બેઠો.

રાજને કહ્યું કે- ' ન્યાયસંપન્નદય તમારી પાસે છે ? ' શેઠે ઉત્તર આપ્યો- ' હા, છે. ' ત્યારે રાજને કહ્યું- ' માતમુશ્કમ માટે પાંચ બતનાં રત્નો જોઈએ હોય, માટે આપો. ' શેઠ જોલ્યા કે- ' મહારાજ ! નીતિનો પેસો અનિતિના કાર્યમાં અપાતો નથી. રાજ, શેઠનાં આવાં વચનો સાંભળતાં જ, લાલચોળ થઈ જોલ્યો કે- ' તમારે પેસા આપવા પડશે. ' શેઠે જણાવ્યું, ' મહારાજ ! ઘરખાર આપનાં ને, લઈ લ્યો. ' તે સમયે પડેતા જોલ્યા કે- ' આમ ધવાથી તો તે પૈ ! પરંતુ અનીતિને ગણાશે. '

ધત્યાદિ વાતચીત થતાં હુકમ બ્રહ્મીત થયું. રાજને એકદમ કહ્યું કે- ' આ વાતમાં પ્રમાણ શું છે ? ' શેઠ જોલ્યો કે- ' મહારાજ ! પરીક્ષા કરો. ' રાજને એકદમ મંત્રીને જોલાવ્યે એક શેઠની સોનામહોર અને એક પોતાની, એમ બે સોનામહોરો વિગ્રાની કરીને આપી; અને

કહ્યું કે, ' માંસી સોનામહોર કોઈ પવિત્રચુરૂપને આપજે, અને શેઠની સોનામહોર મહા પાપીપુરૂપને આપજે.' હવે વ્યવસ્થા શું થાય છે, તે જોઈએ.

પુસ્તિમાન તથા વિદ્યાસુખરૂપોને કાર્ય અલગ અલગ સોંપ્યાં. શેઠની સોનામહોર એક પુરૂષ શહેર ખસાડી જતો હતો, તેવામાં એક મરછીમારુ મળ્યો, અને વિચાર કર્યો કે, આના કરતાં અધિક પાપી માણસ દુનિયામાં બીજો કોણ મળશે? આ માણસ નિરપરાધી અને પ્રાતઃકાળમાં સ્વેદ કરી તૈલીવમાં આનંદ કરતા માછલાની સ્વાદથી મોટે પુકડે છે, તેથી જો આને સ્વેદરૂંદી (સોનામહોર) આપીશ, તો તેનું સૂતર કાઢી જળ ખનાવશે અને અધિક મોંઠિલાંને પકડશે. આમ ધારી શેઠની સોનામહોર મરછીમારના હાથમાં આપી, પોતે આગળ ચાલ્યો.

મરછીમારને પોતાનાં ભવમાં સોનામહોર પ્રથમ જ મળી હતી. તેણે વિચાર કર્યો કે, આને કયાં રાખું ? લગડાં તો જીવું છે, યોગીની માફક કપડાંમાં માન એક લગોટ છે. ઘણો વિચાર કરતાં અંતે તે સોનામહોર મોઢામાં મૂકી, આગળ વધતાં નીતિસપ્ત સોનામહોરને જરા અંશ થૂંકની સાથે પેટમાં જવાથી તત્કાળ તેની વિચારશ્રેણી બદલાઈ. તે પોતાના મનમાં જ કહેવા લાગ્યો કે ' અહો ! કોઈ ધર્મીમાએ ધર્મ જાણી મને સોનામહોર આપી છે, જેનાં રૂપીયા કંમમાં કમ રૂપ ઉપજશે; જ્યાંરે આ માછલાંનાં પેસાં તો ચાર કે છ આનાજ ઉપજશે; હવે માછલાં જીવે છે; તો આટલું પુણ્ય દેનારને કાં ન આપું ? ' એમ વિચારી પાછો ફર્યો; અને તમામ માછલાંને તળાવમાંથી લીધાં હતાં, તેમાં ધીમે ધીમે મૂકીં ઘેર આવ્યો. ઘરે આવતાં બજારમાંથી જરૂર ખાઈરો, અડદ, મગ વિગેરે અનાજ એક રૂપિયાનું લેતો આવ્યો.

છોકરાં અને સ્ત્રી વિચારમાં પડ્યાં કે, હમેશાં બાર વાગે ઘેર આવતા, ધાન્ય પણ ઘણું થોડું લાવતા, તેને ઠેકાણે આજે તો પ્રકુલિતવદને ઘણા ધાન્ય સંહિત વેલાસર, ક્યાંથી આવ્યા ? આમ મનમાં વિચાર કરતાં છોકરાં અને સ્ત્રી તે લાવેલ અનાજને કાચું ને કાચું આવાં મડી જ્યાં તેની અસર પેટમાં થતાંજ સ્ત્રી બોલી કે- ' આટલું ધાન્ય ક્યાંથી લાવ્યો ? '

મચ્છીમારે કહ્યું કે- 'એક ધર્મીભાગે મને સોનામહોર વિના
 માગે આપી. તેમાંથી ધાન્ય લાભ્યા, હજુ રૂ. ૧૪ બાકી છે.' તે પોત
 તાની સ્ત્રીને અને છોકરાંઓને ખતાવ્યા. તે બેઠું તમામ ખોટા કે-
 'એ મહીનાની ખરચી તો યથ છે, માટે હવે આ નીચ રોજગાર છોડી-
 હો. શરૂ તપાવે જવું અને નિરપરાધી જંતુઓને પકડવાં, તે કરતાં મેંભૂરી
 કરી ગુજરાન ચલાવીશું; તે વધારે ઠીક છે.' આમ તમામની મરજી
 થવાથી; તેણે મચ્છીમારનો ધંધો છોડી દીધો, અને શાહુકરના પાડોસમાં
 નિવાસ કરી મેંભૂરીથી નિર્વાહ કરવા શરૂ કર્યો.

હવે રાજની સોનામહોર પેલાં બીબાં સુકેશ પંચાગિની સેવનો કર-
 રનાર એક યોગી, કે જે ધ્યાનસ્થ હતો, તેની આગળ મૂક્યો; અને પોતે આડની
 શ્રેણીમાં તેની વ્યવસ્થા બેવા બેઠો. યોગી ધ્યાન છોડી સોનામહોરની
 રહામે જૂએ છે, તેટલામાં સૂર્યનાં કિરણોની સાથે મળેલી પેંલી પીતલ-
 વૃંવાળી અનીતિની સોનામહોર બેઠીને. એકદમ વિચારસાગરમાં પડ્યો--
 મેને કિસીમાં પુલપસે પાવના તો કી હી જઈ, તોફિર યહ સોનામહોર મેરે હામને
 કહાંસે ? શિવ ! શિવ ! ચાર જાને તો મિલતેમી નહીં, ઔર યહ સોનામહોર !!
 જહા રૂંશરને હો મેજી હૈ. કયોંકિ પ્વાન દ્વારા જગત્કા સ્વરૂપ તો દેખ લિયાહૈ,
 હેકિન અનુભવ દ્વારા સ્વામોગકા સાક્ષાત્કાર નહીં કિયા. હસી લિયે રૂંશરને કૃપા
 કાકે સોનામહોર મેજી હૈ.

ધૃત્યાદિ અનર્થોત્પાદક વિચાર યોગીને થયો, યોગી વિચારશ્રેણીને
 આગળ વધારી કુંકર્મમાં પ્રવૃત્ત થયો અને પોતાના આલીશ વર્ષનાં યોગ
 ગંગાના પ્રવાહમાં પ્રવાહિત થયો. ધન અને સ્ત્રીના મંસર્ગમાં શું યોગ
 રહી શકે ? કહ્યું છે કે:-

આરંભે નતિય દયા મહિલાસંગેણ નાસઈ વંચો
 સંકાણ સમ્પત્તં અત્યગહણેણ પઠ્વરજા નાસઈ ॥ ૧ ॥

આરંભમાં દયા નથી, મહિલાના સંગમાં પ્રસન્ન થઈ રહેતું નથી,
 શંકાથી શ્રદ્ધા નષ્ટ થાય છે અને દ્રવ્યના લોભથી દીક્ષાનો નાશ
 થાય છે.
 નીતિના પેસાથી મચ્છીમારને ચંચેલ લાભ અને અનીતિના પે-
 સાથી યોગીને થયેલું પુકસાન-અને ખાખતો રાજ પાસે જાહેર કરવામાં

આવી. રાજા મનમાં ખૂબ સમભયો કે, નીતિવાળો મનુષ્ય નિહર રહે છે, અથવા અનીતિમાન સર્વે શક્તિજ રહ્યા કરે છે. તેને માટે કહ્યું છે કે:—

સર્વેષુ શુભયો ધીરાઃ સ્વકર્મબલગર્વિતાઃ ।

કુકર્મનિહતાત્માનઃ પાંપાઃ સર્વેષુ શક્તિતાઃ ॥ ૧ ॥

પવિત્ર ધીરપુરુષો સર્વ ઠેકાણે સ્વકર્મનાં પણ વડે નિહર રહે છે; અથવા કુકર્મ વડે ઇલાએલા પાપી પુરુષો સર્વ ઠેકાણે શક્તિ મનવાળા હોય છે. ”

ઉપરના બટાન્ત ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે—અનીતિનું દ્રવ્ય, મનુષ્યોની સદ્બુદ્ધિનો નાશ કરી અધર્મના માર્ગ તરફ લઈ જાય છે. માટે બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ નીતિથી જ દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કહ્યું પણ છે કે—

સુધીરર્થોજિને ચત્તં કુર્થોન્યાયપરાયણઃ ।

ન્યાય યવાંનપાર્થોડયમુપાયઃ સંપદો ચતઃ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ ન્યાયપરાયણ થઈને દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં યત્ન કરવો જોઈએ. કેમકે ન્યાય, એજ લક્ષ્મીનો વિશ્વરક્ષિત ઉપાય છે.

દેહકામાં કહીએ તો—

વંદે વિભવંવન્ધ્યતાં સુજનમ્ભવિમાન્ત્રાં નૃણાં—

મસાધુચરિતાજિતાં ન પુનરુજિતાઃ સંપદાઃ ।

કૃશત્વમપિ શોભતે સહજમાયતૌ સુદરં

વિપાકવિરસા ન સુ શ્રયયુસંભવા સ્થૂલતા ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—સુજનતાને જાળવાવાળા મનુષ્યોને લક્ષ્મીથી રક્ષિતપણું સાફ છે; પરંતુ ખરાં જ ચરિત્રથી ઉપાર્જન કરેલી મોટી સંપત્તિ કંઈજ કાંમની નથી. જમ સ્વભાવિક પ્રાપ્ત થયેલું અને પરિણામે સુદર એવું કૃસંપત્તું શોભે છે; પરંતુ પરિણામે વિસ્ત્ર અને સૌગાઓથી પ્રાપ્ત થયેલી સ્થૂલતા સારી નથી.

માટે સંપદાઓની—લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ ઉચ્છેદનરોગોએ સુભકર્મ ઉપાર્જન કરેલું જોઈએ. અને તે સુભકર્મ નીતિથી જઈ શકે છે. મન્યાં

શુભકર્મ હોય છે. ત્યાં સંપદાઓ સ્વાભાવિક રીતે આપણી તરફ ચાલી આવે છે. કહ્યું છે કે—

નિપાનમિદ મળ્યુકાઃ સર. પૂર્ણમિવાળ્ડજાઃ ।

દુમકર્માણમાયાન્તિ વિવદાઃ સર્વસંપદઃ ॥ ૧ ॥

અવાડા પ્રત્યે જેમ દરકાઓ અને જલથી સંપૂર્ણ ભરેલ સરોવર પ્રત્યે જેમ પક્ષિઓ આવે છે; તેમ શુભકર્મવાળા પુરુષ પ્રત્યે આધીન થએલ સર્વ સંપદાઓ આવે છે. માટે ન્યાય પૂર્વક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાને પ્રથમ શુભ દર્શકે પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. બીજો શુભ.

હવે માર્ગાનુસારિનો બીજો શુભ તપાસીએ. શિષ્ટાચારમ-
યંત્રકઃ અર્થાત્ શિષ્ટપુરુષના આચારનો પ્રશંસક હોય. આવો માણસ કોઈ દિવસે પંથુ ઉત્તમ આચારને અરથ પામે છે. તત્તી, શાની અને વૃદ્ધપુરુષોની સેવાથી જોણે શિક્ષા મેળવેલ હોય, તે શિષ્ટ કહેવાય, એવા શિષ્ટાના આચારને શિષ્ટાચાર કહેવામાં આવે છે. જેમ, કહ્યું છે—

લોકાપવાદર્શકત્વં લીનામ્યુદરંગોદયઃ ।

કંતજ્ઞતા સુદાક્ષિણ્યં સદાચારઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧ ॥

લોકનો અપવાદથી બીજું, અનાથ પ્રાણીઓના ઉદ્ધારમાં આંદર કરવો, તેમજ કૃતજ્ઞતા અને દાક્ષિણ્યને સદાચાર કહેવામાં આવે છે. અથવા સર્વો મનુષ્યોઃ સદાચારઃ સંતપુરુષોનો જે આચાર, તે સદાચાર. સંતપુરુષોના આચારની પ્રશંસા કોઈ કવિએ આ પ્રમાણે કરી છે:—

વિપ્રશુભૈઃ સ્થૈર્યં પદમનુવિધેયં ચ મહતાં

પ્રિયા ન્યાય્યા વૃત્તિર્મલિનમસુમન્નેડ્યસુકરમ્ ।

અસન્તો નામ્વચ્છર્ણાઃ સુહૃદાપિ ન ચાચ્યસ્તનુવનઃ

સર્તા કેનોદિષ્ટે વિપ્રમમાસિધ્રારાત્રંતમિદમ્ ॥ ૧ ॥

કોઈ સમયે હવે પ્રકારની સ્થિરતા રાખવી, સહાપુરુષના પદનું અનુકરણ કરવું, ન્યાયશુભ વૃત્તિને પ્રિયકરે સમજવી, પ્રાણીના નાશ સમયે પણ અકાંચ ન કરવું, દુર્જનોને પ્રાર્થના ન કરવી, અને ચોડા

ધનવાળા મિત્રની પસંદગી ન કરવી; આ પ્રકારનું તલવારની ધારા જેવું દુર્બલ સત્પુરુષોનું તત કાળે કષ્ટ ? અર્થાત્ તેને સત્યવક્તા અને તત્ત્વજ્ઞોએ જ ખતાવેલ છે.

દૂંધમાં કહીએ તો 'શિષ્ટાચારની પ્રશંસા' એ ધર્મરૂપી ખીજનો આધાર અને પરચોકમાં પણ ધર્મપ્રાપ્તિનું કારણ થાય છે. શાવન મોક્ષરૂપ કાર્યનું પણ કારણ બને છે. માટે આ શુભ મનુષ્યોએ અવશ્ય ધારણ કરવો.

શ્રીભૈરવ ગુણ.

૧૦૧

૧૦૧

હવે માર્ગાનુસારિના શ્રીભૈરવ ગુણ જોઈએ. 'કૃત્વોક્તસમઃ સાર્થં હૃતોઃ દ્વહોઽમગોત્રજઃ ।' કુલ અને શીલ સરખા હોય તથા ગોત્ર ભિન્ન હોય, તેની સાથે વિવાહ કરવો. કુલ એટલે પિતા, પિતામહાદિ પૂર્વવંશ. અને શીલ તે મુષ, મંસ નિશાભોજન ઇત્યાદિના ત્યાગ રૂપ બંધનું. આ ઉપર કહેલ ખને-કુલ અને શીલ-તુલ્ય હોય, તો સ્ત્રીપુરુષને ધર્મસાધનમાં અનુકૂલતા થાય. પરંતુ જો કુલ, શીલ સરખાં ન હોય, તો હમેશાં ભગડો થવાનો સંભવ રહે છે. ઉત્તમ કુલની કન્યા, લઘુ-કુલના પુરુષને દખાવે, તથા હમેશાં ધમકી આપે, કે 'હું માટે પીઅર-સાક્ષી જઈશ' તેમજ જો નીચ કુલની હોય તો પતિવ્રતાદિ ધર્મમાં ખામી પાડે. તેટલા માટે સદૃશકુળની ખાસ જરૂરીઆત છે, તેમજ પૂર્વોક્ત શીલ જો ભિન્ન પ્રકારનું હોય, તો ધર્મસાધનમાં પ્રત્યક્ષ વાધા પડે. એકને મઘપાન, માંસાહાર અથવા રાત્રિભોજન કરવું હોય, અને બીજાને તેના ઉપર અણુગમે હોય, તેથી પરસ્પર પ્રેમભાવ વધે નહિ અને તેથી સાંસારિક બંધનહારમાં જરૂર ખામી પડે. અને તેમ ચવાથી ધર્મધ્યાનમાં, વગર કલ્પે વાધા દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. માટે સૃષ્ટશીલની પણ ખાસ આવશ્યકતા છે. વર્તમાનકાળમાં એક ધર્મના બે સમુદાય છે, કે જેમાં ફક્ત ક્રિયા-કાંડોજ ભેદ હોય છે, તેની અંદર કન્યાવ્યવહાર થાય છે; ત્યાં પણ ધર્મ વિરૂદ્ધતાનાં કારણોથી સ્ત્રી પુરુષ જન્મસુધી પરવિરોધવાળાં માણસ પડે છે. તો પછી કુલ શીલ અત્યંત વિસદૃશ હોય, તેની તો વાત જ શી ?

વળી ખનેનાં ગોત્રો ભિન્ન હોવાં જોઈએ. એક પુરુષને જે વંશ,

તેનું નામ ગોત્ર છે, તેમાં ઉત્પન્ન થએલ મનુષ્ય ગોત્રજ કહેવાય છે. તેની સાથે વિવાહિત થવાથી લોકવિરૂદ્ધતાનો મોટો દોષ લાગે છે. તથા જે મર્યાદા આવી.

આવેલી હોય છે; તે ઘણીવાર પુરુષને અનર્થથી રોકે છે. આવે વ્યવહારને આંધુ રહે, તેને જો ભાગ્યનો સંપૂર્ણ અર્થી શુદ્ધ યવનવ્યવહાર આંધુઓમાં પ્રચલિત થવાથી તેને કુળાપતિઓ ઉભી થયાનો સંભવ રહે છે. માટે ભિન્ન ગોત્રની સાથેના વિવાહ કરવાની સાચાકારેએ આજ્ઞા આવેલી છે, અને તે ઉચિતજ છે. મર્યાદાયુક્ત વિવાહથી શુદ્ધ સ્ત્રીનો લાભ થાય છે. તથા તેનું કુળ સુખતપુનાદિની ઉત્પત્તિ થવાથી ચિત્તને નિવૃત્તિ મળે છે. સાંસારિક કાર્યો જગત્માં પ્રસસનીય કહેવાય છે. તેમજ દેવ, અતિથિ જનની ભક્તિ અને કુટુંબ પરિવારનું પણ માન સચવાય છે.

પરંતુ સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવાના ચારહેતુઓ વાંચકે, અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવા; ૧. સમસ્ત શુદ્ધવ્યવહાર સ્ત્રીને મંથે રાખવો, ૨. વ્યવસ્થાધીન રાખી બેઠકે તેથી અધિક આપવું નહિ ૩. અઘટિત સ્વતંત્રતાનો લોગવટો કરવા દેવો નહિ, અર્થાત્ કબજ રાખવી. અને ૪. પુરુષે અન્ય સ્ત્રીને ભગિનીભાવ અથવા માતૃભાવથી બેવી.

પુરુષે પોતાની સ્ત્રીને રક્ષાને માટે ઉપર્યુંકત ચાર આખતાંનું ખાસ કરીને પાલન કરવું બેઠકે. તેવીજ રીતે સ્ત્રીએ પણ પોતાના શીશુની રક્ષાને માટે નીચે લખેલી આખતા સૌથી વધારે ધ્યાનમાં રાખવાની છે:—

યાત્રાજાગરવુરુનીરહરણં માતુર્ગૃહેડ્વસ્થિતિઃ :-

વસ્ત્રાર્થે રુજકોપસર્પણમપિ સ્યાદૂતિકામેલકઃ ।

સ્થાનભ્રંશસલીધિવાહગગનં મર્તૃપ્રવાસાદયો

વ્યાપારઃ સ્વલ્લુ શીલજીવિતદ્વયઃ પ્રાયઃ સર્તાનામપિ ॥૧॥

તાન્મૂલં પ્રતિકર્મ મર્મવચનં ક્રીડા સુગન્ધસ્પૃહા

વેવાહચ્ચરહાસ્યગીતકુતુકાનન્નક્રિયા તૂલિકા ।

કૌસુમ્યં સરસાન્નપુષ્પમૃગં-રાત્રૌ વહિર્નિર્ગમઃ

શશ્વત્યાજ્યમિદં સુશીલવિષવસ્ત્રીણાં કુંડીતાત્મનાન્ ॥૨॥

અર્થાત્—એકાકી જવું, જગરણુ કરવું, દૂરથી પાણી લાવવું, માતાને ઘેર રહેવું, વસ્ત્રમાટે ધોતી પાસે જવું, દૂતિની સાથે સંબંધ રાખવો, પોતાના સ્થાનથી ભઠ્ઠાથવું, સ્ત્રીના લગ્નમાં જવું અને પતિનું દેશાન્તરગમન, વિગેરે ક્રિયાઓ ખરેખર સતીઓના શીલરૂપ જીવનને માથે હરણુ કરનારી છે.

નાશ કરનારી છે. વળી તાબૂલ, શુગર, મર્મકારી વચન, કીડા, સુગંધની ઇચ્છા, ઉદ્ભટ વેપ, હાસ્ય, ગીત, કોણુક, કામકીડાં, સ્વચ્છા, કુસળી વસ્ત્ર, રસસહિત અન્ન, પુષ્પ અને કેચર તથા રાત્રીમાં ઘેરથી બહાર જવું, આ દરેકનો કુલીન અને સુશીલ વિધવા ઓઝાએ નિરંતર ત્યાગ કરવો જોઈએ.

ચોથો ગુણ

માર્ગાનુસારિનો ચોથો ગુણ, પાવમોહઃ અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ અને અપ્રત્યક્ષ અપાય (કંટ) નાં કારણરૂપ પાપોથી ડરતા રહેવું, તે છે.

પ્રત્યક્ષ કંટનાં કારણો - ચોરી, પરદારાગમન, બૂઝટું રમવું વિગેરે, જેનાથી વ્યવહારમાં રાજકૃત વિડંબના થાય. અને પરોક્ષ કંટનાં કારણો મર, માંસાદિ અપેય, અભક્ષ્ય પદાર્થ, જંથી, નરકાદિ. કંટો સહન કરવા પડે. આ કારણોથી-પાપોથી દરેક માણસે ડરતા રહેવું.

પાંચમો ગુણ

માર્ગાનુસારિનો પાંચમો ગુણ-પ્રસિદ્ધ વેશાચર સમાચર અર્થાત્ પ્રસિદ્ધ દેશાચારનો આદર કરવો, તે છે. ઉત્તમ રીતે ઘણા કાળથી ચાલ્યો આવતો જે લોગન વચ્ચાદિનો વ્યવહાર, તેનાથી વિરોધ ચાલવું નહિ. વિરોધ ચાલવાથી તે દેશના નિવાસી લોકો સાથે વિરોધ થાય છે. અને વિરોધ થવાથી ચિત્તની વ્યવસ્થા ઠીક રહેતી નથી. તેના પરિણામે ધર્મથી પણ વિમુખ રહેવાય છે. માટે પ્રસિદ્ધ દેશાચારનું આચરણ અવશ્ય સંખવું.

છટો ગુણ

અવળેવાદી ને જ્વારિ રોગાદિયુ વિદોષતઃ । અવર્ણવાદ અર્થાત્ નિંદા તેને જે ખોટા તે અવર્ણવાદી કહેવાય. એવા અવર્ણવાદી ન થવું. અર્થાત્ કાઇની નિંદા કરવી નહિ. હલકાથી લઇને ઉત્તમ પુરુષો સુધી કાઇની નિંદા ન કરવી. કારણ કે નિંદા કરનાર નિંદક ગણાય છે, અને તેનાથી ભારે કર્મખંધ થાય છે. જમ કહ્યું છે.-

પરંપરિભવપરિવાદાદાત્મોત્કર્ષાચ્ચ વદ્ધયતે કર્મ ।

ત્રીચૈર્ગોત્રં પ્રતિભવમનેકમવક્રોટિવુર્માંચમ્ ॥ ૧ ॥

ખીખનો પરિભવ અર્થાત્ નાશ જેમાં છે, એવો પરિવાદ એટલે નિંદા કરવાથી અને પોતાની ક્ષાપા કરવાથી દરેક ભવમાં નીચગોચને

દેનાર ઠમ. બંધાય છે, કે જે ઠમથી પણ મહા:પુશીખતે છૂટી રાકે છે.

સમસ્ત સામાન્ય મનુષ્યો સંબંધી અવસ્તુવાદ ઠીક નથી. એટલે રાજ, અમાત્ય, પુરોહિત કે કોઈના પણ અવસ્તુવાદ કબ્લ અને નરકાદિ કુર્ષતિને આપે છે; તેમાં પણ રાજાદિનો અવસ્તુવાદ (નિંદા) તે પ્રત્યક્ષ દ્રવ્યનાશ, માણુનાશ આદિ અનર્થો પેદા કરી નરકાદિક ગતિને આપેનાર થાયછે. માટે કોઈની કોઈ વખતે પણ નિંદા કરવી નહિં. કદાચ નિંદા કરવાની ટેવ પ્રડે, તે બેશક પોતાની નિંદા કરવી. સાતમે શુભ.

માર્ગાનુસારિનો સાતમે શુભ—મનતિવ્યકળણે સ્થાને સુપ્રતિવેદમકઃ।
 અનેકનિર્ગમદ્વારવિવર્જિતનિકેતનઃ ॥ જ્યા આવવાનાં અનેક પારણારહિ-
 ત ઘરવાળા શુક્રસ્થ સુખી રહે છે. અનેક દરવાજાના નિષેધથી પરિગ્રિત પારણાવાળા ઘરમાં રહેવાનો નિશ્ચય થાય છે, જેથી ચોર જરાદિનો ભય ઠમ રહે. જે અનેક પારણાં હોય, તે દુષ્ટજનો ઉપદ્રવ કરે. વળી ઘર ઘણું ખુલ્લામાં કે ઘણું સુખ ન હોવું જેઠ-એ. જે વધારું ખુલ્લામાં હોય, તે ચોરાદિંનો ઉપદ્રવ થાય અને અતિ-સુખ હોય, તે ઘરની શ્રાભા મારી જાય. તથા અગ્નિ પ્રમુખના ઉપદ્રવમાં ઘરને નુકસાન થાય. વળી પાડોશી સારાં હોય ત્યાં રહેવું; જેથી સ્ત્રીપુ-ત્રાદિના આચાર વિચારો સુધરે, અને મનમાં તે સંબંધી ચિંતા ન રહે. પાડોશી ખરાબ હોય, તે સંતતિના આચાર વિચારોમાં અવરય નુકસાન કરે. માટે સારા પાડોશીના સંગમાં રહેવું.
 આઠમે શુભ.

હતસંગઃ સદાચરિઃ એટલે કે ઉચિત આચારવાળા સંતપુરુષની સાથે સંગતિ કરવી, તે છે. નીચપુરુષોની સંગત કરવી નહિ. નીચપુરુષો-સામાન્યપણે બુગારી, મૂર્ખ, દુરાચારી, ભટ, ચાચક, ભાંડ, નટ અને લૌકિકમાં ઘોળી, માળી, કુંભાર આદિની સોખત ધર્મિષ્ઠ પુરુષો ને ઘાતકારી છે. આ-સ્કલ કેટલાક વેપધારી પુરુષો હલકા જાનિના મનુષ્યોને સાથે રાખે છે, જેથી તેનું પરિણામ ભયંકર આવે છે, કારણ કે શુક્રસ્થોને નીચજાતિના પુરુષોના સંગ કરવાની મનાઈ છે, તે પછી સાધુ માટે તો કહેવુંજ શું? તેવા નીચપુરુષોને સંગ કરનાર સાધુનું સન્માન કરનાર શુક્રસ્થને પાપનું પ્રાપ્ત કરનાર જાણુવો.

દુનિયામાં મનુષ્યોએ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરવી હોય, તેા પાસ કરીને સત્સંગ કરવો. સંગમન પુરૂષોનો સંગ મહાન લાભ કરાવે છે. અને માટે નારદજીનું દૃષ્ટાન્ત ઘણું ઉપયુક્ત યથા યડે તેમ છે.

“ એક વખત પ્રજ્ઞાચર્યમાં શિરોમણિ નારદજીએ કૃષ્ણજીને પૂછ્યું કે—‘ મહારાજ! સત્સંગનું ફળ શું? ’ કૃષ્ણજીએ કહ્યું:—‘ શું તમારે સત્સંગનું ફળ જાણું છે? ’ નારદજીએ કહ્યું:—‘ હા મહારાજ! ’ કૃષ્ણજીએ કહ્યું:—‘ ઠીક, તેા તમે અમુક નરકમાં જાઓ, ત્યાં તે નરકનો એક કોડો છે, તે તમને સત્સંગનું ફળ ખતાવશે. ’ નારદજી પડોંચ્યા નરકમાં. ત્યાં નારદજીની દષ્ટિ પંજા કીડા ઉપર પડી, કે તુરત નરકનો કોડો મરી ગયો. નારદજીએ કૃષ્ણજી પાસે આવીને કહ્યું:—‘ મહારાજ! આપે સત્સંગનું ફળ તેા સાચું ખતાવ્યું. લેવા ગયો સત્સંગનું ફળ અને મળી જવહિંસા. ’ કૃષ્ણજીએ કહ્યું:—‘ ધીરજ રાખો. સત્સંગનું ફળ સાચું જ મળશે. ’ વળી જ્યારે નારદજીએ સત્સંગનું ફળ પૂછ્યું, ત્યારે કૃષ્ણજીએ કહ્યું:—‘ જાઓ, ફલાણા ખગીયામાં આંખાના વૃક્ષ ઉપર પક્ષીનો માળો છે, તે માળામાં એક પક્ષીનું ખચ્ચું છે, તે ખચ્ચું સત્સંગનું ફળ કહેશે. ’ નારદજી ત્યાં ગયા. જેવી નારદજીની આંખો અને ખચ્ચાની આંખો એકમેક યથા કે તુરત ખચ્ચું મરી ગયું. નારદજીએ મનમાં વિચાર્યું:—‘ ઠીક, આજે વળી સત્સંગનું ફળ સાચું મળ્યું. અસ્તુ, નારદજીએ કૃષ્ણજી પાસે આવીને આ હકીકત જણાવી. વળી થોડા દિવસો થયા, એટલે નારદજીએ કૃષ્ણજીને સત્સંગનું ફળ પૂછ્યું. કૃષ્ણજીએ કહ્યું:—‘ જાઓ, ફલાણા ભરવાડને ત્યાં એક ગાય છે, તેને આજ ખચ્ચું આપ્યું છે. તે ગાયની વાછડી તમને સત્સંગનું ફળ કહેશે. ’ નારદજી વિચારે વિચારે ત્યાં ગયા. જેવી નારદજીની આંખો, અને વાછડીની આંખો એક યથા કે તુરત વાછડી મરી ગઈ. નારદજીનું હૃદય ગેહલત્યાના પાપથી ખંડુ કાંપવા લાગ્યું. તેમને કૃષ્ણજીની આવી હીલા માટે અભિનમો થયો. નારદજીએ નિશ્ચય કર્યો કે—આપણે હવે કૃષ્ણજી પાસે સત્સંગનું ફળ પૂછવું નથી. અસ્તુ. કેટલાક મહીનાઓ પછી એક વખત નારદજીને કૃષ્ણજી મળ્યા, કૃષ્ણજીએ કહ્યું:—‘ નારદજી! આજકાલ સત્સંગનું ફળ કેમ પૂછતા નથી? ’ નારદજીએ કહ્યું:—‘ મહારાજ! મહારે સત્સંગનું ફળ જાણવું નથી. એવી હિંસાઓથી મહારા આત્માને બારે કરવો, એ મને પસંદ નથી. ’ કૃષ્ણજીએ જગર વિશ્વાસ આપવા પૂરંક કહ્યું:—‘ નારદજી! હવે એક વખત માફ કરો. ફલાણા રાજને ત્યાં આજેજ પુત્રનો

નમ થયો છે. તેપુત્રની પાસે જાઓ. તે તમને સંતસંગનું ફળ પ્રતાવશે.' નારદજીએ ચોખ્ખું સંભળાવ્યું કે—'મહારાજ ! માફ કરો. આજ સુધી ને ને જીવોની હિંસા થઈ, તેમાં તો મને કોઈ પૂજનાવાળું હોતું, પરંતુ જો રાજનો કુંવર પણ પેલા જીવોની માફક પરદોષવાસી થાય, તો રાજ માફ કાટણું જ કાઢી નાખે. ત્યાં જઈને તો મારે સંતસંગનું ફળ પૂછવું નથી.' કૃષ્ણ ભગવાને તેમને ધીરતા આપવા પૂર્વક કહ્યું—'નારદજી ! વધે લગારે ચિંતા ન કરો. તમે નિઃશંકપણે જાઓ. આ વખતે તમને જરૂર સંતસંગનું ફળ જણાશે.' નારદજી ભગવાનનું નામ લઈ ઉરતા ઉરતા રાજ પાસે ગયા. રાજ પાસે જઈ જણાવ્યું કે—'મહે' સાંભળ્યું છે કે—આજે આપને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો છે, તે વાત શું સાચી છે?' રાજએ કહ્યું—'હા' નારદજીએ કહ્યું—'ત્યારે આપ તે પુત્રરત્નને અહિં-આપની પાસે મંગાવો, તો હું મારી-તહેમને જોવાની ઉત્કંઠા પૂરી કરું.' રાજએ કહ્યું—'મહારાજ નારદજી ! આજના જન્મેલા બાળકને અહિં સુધી કેમ લાવી શકાય ? આપ પ્રત્યક્ષી છો, આપને માટે અંતેહરમાં જવાની તકન ધૂટ છે, આપ પુશીથી ત્યાં પધારો. અને બાળકને દર્શન દો.' નારદજી અંતેહરમાં ગયા. દારી બાળકને તેડીને નારદજીની પાસે લાવી. બાળકે જેવા નારદજીને જોયા, કે તુરત બાળક ખોલે છે—'નારદજી ! શું હજુ સુધી આપ સંતસંગનું ફળ ન જોઈ શક્યા ? નારદજી તેજ દિવસના જન્મેલા બાળકનું આ વચન અને પોતાના હૃદયની વાત પ્રકટ થતી જોઈ અકિત થઈ ગયા. બાળકે આગળ ખોલતાં જણાવ્યું—'મહારાજ ! નરકનો કોરો તે હું પોતેજ, આ પનાં દર્શનથી-સંતસંગથી પક્ષી થયો. ત્યાં આપનો સંતસંગ થયો, તો ત્યાંથી મરી પશુમાં ગાયનું ખર્યું થયો. ત્યાં પણ આપના જેવા પ્રત્યક્ષ-ચારી સંતપુત્રપનો સમાગમ થતાજ ત્યાંથી મરી અહિં રાજનો પુત્ર થયો છું. સંતસંગનું ફળ આથી વધારે શું તમને જોઈએ ?' નારદજી ખડું પુશી થયા. અને પ્રસાવને સ્વસ્થાને આન્યા.

કહેવાની મતલબ કે સંતપુત્રપોને સમાગમ મનુષ્યોને ધણીજ આવતાપક થાય છે, માટે આ સુલુ અવસ્થા રાખવો જોઈએ નવમે ગુણ.

હવે નવમે સુલુ—માતાપિત્રોજ પૂજક: અર્થાત્ માતપિતાને વિસંધ્ય એટલે પ્રાતઃકાળ, મધ્યાહન સમય અને સાંજના સમયે નમ-

સ્કાર કરવો, તે છે. વળી તેઓને પરલોકને વિષે હિતકારી ક્રિયામાં જોડવા. ઉત્તમ ક્ષેત્ર ભોજનાદિ વસ્તુઓ દેવની માફક માતૃપિતાની પાસે ધારણ કરવી. તેઓની રૂચિ હોય તે લે, યાકીની પોતે ખાવી; તેમ સમસ્ત કાર્યમાં તેઓની રૂચિ અનુસાર વર્તવું. માતૃપિતાને મોટા ઉપકાર છે, તેમાં વળી માતા અતિપૂજ્ય હોવાથી તેનો પૂર્વનિર્વાહ કરેલ છે, જેમ કંઈ પણ છે કે:—

ઉપાધ્યાયાન્દશાચાર્ય આચાર્યોર્ણાં શતં પિતા ।

સહસ્રં તુ પિતૃન્માતા ગૌરવેનાત્તિરિચ્યન્તે ॥ ૧ ॥

દશ ઉપાધ્યાયની અપેક્ષાએ એક આચાર્ય, સો આચાર્યની અપેક્ષાએ એક પિતા અને હજાર પિતાની અપેક્ષાએ એક માતા પૂજ્ય છે. એમ ઉત્તરોત્તર પૂજ્યભાવમાં વધારે છે. આ પ્રમાણે માતાપિતાને પૂજક હોય, તેજ ધર્મને લામક થઈ શકે છે.

દશમેઃ શુભઃ.

માર્ગાનુસારિને દશમેઃ શુભઃ સ્વજન્મુવપ્સુતસ્થાનં અર્થાત્ ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો, તે છે. ઉપદ્રવ તે સ્વયંક-પરચક્રાદિ તથા કુર્ભિક્ષ, પ્લેગ, મારી વિગેરે માત પ્રકારની 'ધીતિ' તેમજ જન્મવિરોધ ઇત્યાદિ ઉપદ્રવ રહિત સ્થાનમાં રહેવું. ઉપદ્રવચુકત સ્થાનમાં રહેવાથી અઠાળ મૃત્યુ થાય છે. જેથી ધર્મ અને અર્થના નાશથી અકલ્યાણના ભાગી થવાય છે. તેમ શિતની મહીનતા થવાથી ધર્મસાધનમાં વાંધા પડે છે. માટે ઉપદ્રવવાળાં સ્થાનને તો અવશ્ય છોડવાં.

અગ્નિયાદશમેઃ શુભઃ

અપ્રવૃત્તિશ્ચ ગર્હિતે અર્થાત્ નિન્દનીય કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ. દેશ, જાતિ અને કુળની અપેક્ષાએ નિન્દનીય કર્મ ત્રણ પ્રકારનું છે. જેમ સૌવીર દેશમાં કૃષિકર્મ, લાટમાં મઘનું બનાવવું. વળી જાતિની અપેક્ષાએ બ્રાહ્મણને સુરાપાન, અને તિલ-લવણાદિનો વેપાર; તેમજ કુળની અપેક્ષાએ ચૌહુદ-વંશી રાજ્યોને મઘપાનાદિ ગર્હિત છે. ઇત્યાદિ ગર્હિત કાર્ય કરનાર પુરુષનું ધર્મકાર્ય હાસીપાન થાય છે.

આરમેઃ શુભઃ

આરમેઃ શુભઃ—અયમસાચોચિત્તં કૃત્વં અર્થાત્: અર્થ, આવદાનીને અનુસાર કરવો. અધિક અર્થના ન્યૂન ખર્ચ કરવાથી અયવહારમાં તે પુરુષ

પ્રામાણિક-ગણાતો નથી. અધિક કરે, તો પૂલણની પકિતમાં ગણાય છે. અને ન્યૂન કરે, તો મમ્મણની પકિતમાં ગણાય છે. માટે સમયોચિત યોગ્ય રીતે વ્યય, કુટુંબના ચોપણમાં, પોતાના ઉપયોગમાં, કેવલાદિ નિમિત્તે અને અતિથિની ભક્તિ નિમિત્તે કરવો. મનુષ્યોએ પોતાની આવદાનીના ચાર વિભાગ કરવા, જેથી ઉભય લોકમાં સુખસંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય. જેમકે—

પાદમાયાન્નિધિં કુર્યાત્પાદં વિત્તાય ષટ્પદેત્ ।

ધર્મોપભોગયોઃ પાદં પાદં મર્ત્યવ્યપોષણે ॥ ૧ ॥

આવદાનીના ચોથાભાગ સંહારમાં રાખવો, ચોથો ભાગ વેપારમાં રાખવો, ચોથો ભાગ ધર્મ અને ઉપભોગમાં વાપરવો અને ચોથો ભાગ પોપણ કરવા લાયક સ્ત્રીપુત્રવનુ' ચોપણ કરવામાં ખર્ચવો.

અથવા—

આપાર્દર્થં નિયુજ્જીત ધર્મે સમાધિકં. તતઃ ।

દ્યેવેણ શેષં કુર્વાત યત્નતસ્તુષ્ઠર્મોદિકમ્ ॥ ૧ ॥

આવદાનીથી અર્ધો ભાગ ધર્મમાં જોડવો, અથવા અર્ધ ભાગથી પણ અધિક ધર્મકાર્યમાં લગાવવો. અને બાકીની રકમથી શેષ સાંસારિક તુચ્છ કાર્યો યુક્તિપૂર્વકે કરવાં.

આવદાનીના પ્રમાણમાં ધર્મ ન કરે અને કેવળ સંચયશીલ થાય, તો તે કૃતદન છે, અર્થાત્ કરેલ ઉપકારનો નાશ કરનાર છે. ધર્મના પ્રતાપે સુખી, ધની, માની અનેલ છે. તે ધર્મની આરાધના ન કરે, તો પછી કૃતદન નહિ તે બીજું શું? વળી એક દિવિ યુક્તિયુક્ત કદપના નડે પના-દ્યોને ધર્મ કરવાનું સૂચવનાં કહે છે—

લક્ષ્મીદાવાદાઘ્તવારો ધર્માગ્નિરાજતસ્કરાઃ ।

વ્યંષ્ટપુત્રાપમાનેન કુપ્યન્તિ વાન્ધવાભાવઃ ॥ ૧ ॥

લક્ષ્મીના ચાર ભાગીદાર પુત્રો છે. ધર્મ, અગ્નિ, રાજા અને ચાર. સાથી મોટા અને માનનીય પુત્ર ધર્મ છે. તેના અપમાનથી તુચ્છ બાકીઓ કોપ પામે છે, અર્થાત્ ધર્મ નહિ કરનાર પુત્રની લક્ષ્મી અગ્નિ વડે નાશ થાય છે, રાજા લૂંટી બચ છે. અગર તસ્કરો ચોરી વચ છે. માટે સાત્તકાર્યોએ ધર્મમાં ચોથો ભાગ અથવા અર્ધ ભાગ

અથવા તેા જેટલું ખરચાય તેટલું પણ ખરચવા માટે સમાધક
આપેલ છે. કોવુ દુદ્ધિમાનુ પુરુષ અંચલ દ્રવ્યથી નિધલ ધર્મરત્ને
ન મેળવે ? વાસ્તવમાં સર્વે પુરુષો લાભાર્થી છે; પરંતુ કૃપણતા
દોષને લીધે શાસ્ત્ર પ્રમાણે વ્યવહાર કરી શકતા નથી, તે ધર્મ
લાયક ન ગણાય. માટે આવડાની પ્રમાણે વ્યય કરવો.

તેરમો મુબ્બ

તેરમો ગુબ્બુ વેષં ધિજાનુસારતઃ એ છે. એટલે, ધોશાક દ્રવ્ય
અનુસરીને રાખવો, જેથી લોકમાં પ્રામાણિકતા કહેવાય, અન્યથા લોકમ
સાહસી, ઉગાડ યા ઠગારો ગણાય છે. અર્થાત્ લોકો કહે કે ' પામે
દ્રવ્ય નથી, છતાં આ નવલસા નાનલ અનેલ છે, શું કોઈને ઠગીને દ્રવ્ય
લાવેલ હશે ? અથવા તેા ઠગવા માટે દેશાવર જવા ચાહતો હશે.' ઇત્યાદિ,
હવે દ્રવ્ય છતાં એ ખરાબ વેષ રાખે, તેા કૃપણતા ગણાય. માટે દ્રવ્યા-
નુસાર ઉચિત ધોશાક રાખવો, જેથી લોકમાન્ય થઈ શકાય; કેમકે
લોકમાન્યતા પશુ ધર્મકાર્યમાં સાધનભૂત છે.

ચૌદમો ગુબ્બુ.

માર્ગાનુસારિનો ચૌદમો ગુબ્બુ છે ભટ્ટમિર્ધિગ્ણૈવુંકઃ સુદ્ધિના આઠ
ગુણે કરી સહિત રહેવું બોધ્યે. ધર્મશ્રવણની અંદર સુદ્ધિના આઠ ગુણોની
પ્રાપ્ત જરૂરીયાત છે; અન્યથા ધર્મશ્રવણ માત્રથી જેર સમજ ઉત્પન્ન થાયછે.

જેમ, એક મહારાજ સમચરિત્ર વાંચતા હતા, તેમાં ' સીતાનું
હરણ થયું ' એવી વાત આવી, આથી કોઈક ભદ્રિકે હવે વિચાર્યું જે
સીતાનું હરણ થઈ ગયાં.

કથા તેા પૂરી થઈ, પરંતુ તેની શંકાનું સમાધાન સાંભળવામાં
આવ્યું નહિ. તેથી તે, કથા કરનાર મહારાજ પાસે ગયે; અને હાથ બેડી
પૂછ્યું કે- ' મહારાજ ! તમામ વાતનેા પ્રુલાસો થયો, પણ એક વાત ખાકી
રહી, ' કથા વાંચનાર તેા વિચારમાં પચા કે, શું કોઈ મોઠક રહી : ગયો ?
અથવા પાનું ફારફાર થઈ ગયું ? અથવા થયું શું ? કે જેથી આ શ્રોતા
કહે છે કે એક વાત રહી ગઈ ? મહારાજે પૂછ્યું- 'લાઘ ! શું ખાકી રહ્યું
છે ? તે કહો. '

તે ભદ્રિકે બોલ્યો- 'મહારાજ ! સીતાનું હરણ થયું, જેમ પ્રથમ
સાંભળ્યું હતું, તેા હવે હરણ મટીને સીતાનું પાછાં મનુષ્ય થયાં કે નહિ ? '

મહારાજ તો તે ભદ્રિકાનું આપું કથન સાંભળીને હસી પડ્યા. અને ભદ્રિકાને સમજાવ્યો કે— 'સીતાનું હરણ થયું, તેનો અર્થ એમ છે કે સીતાજીને રાવણુ લઇ ગયો, પરંતુ જેમ તું ધારે છે તેમ, હરણ એટલે એક જાતનું જંગલી જનાવર સીતાજી થયાં નથી. ' હવે ભદ્રિકા જીવ સમજાયો. જે તે ફરી પૂછવા ન આવ્યો હોત, તો બીજા જીવો સાથે તે સંબંધ તકરાર કરત. માટે ધર્મશ્રવણમાં બુદ્ધિના ગુણોની ખાસ જરૂરીઆત છે. બુદ્ધિના આઠ ગુણો આ પ્રમાણે છે:—

શુશ્રૂષા શ્રવણં ચૈવ પ્રહ્ણં ધારણં તથા ।

ઝહાપોહોઽર્થવિજ્ઞાનં તત્ત્વજ્ઞાનં ચ ધર્માગુણાઃ ॥ ૧ ॥

(૧) અર્થાત્ સાંભળવાની ધરણા, તે શુશ્રૂષા, (૨) સાંભળવું તે, શ્રવણુ, (૩) સાંભળેલ શાસ્ત્રના અર્થને સ્વીકારવો તે, પ્રહ્ણુ. (૪) પ્રહ્ણુ કરેલને બૂલવું નહિ તે, ધારણુ. (૫) જાણેલ અર્થને અવલંબી તેના જેવા અન્ય વિષયમાં વ્યાપ્તિવડે તર્ક કરવો તે; જીહ્વા (૬) અનુભવ અને બુદ્ધિ વડે વિરહ એવા હિંસાદિ અનર્થજનક કાર્યોથી નિવર્તવું તે, અપોહ; અથવા જીહ્વે તે સામાન્યજ્ઞાન અને અપોહ તે વિશેષજ્ઞાન. (૭) તર્ક-વિતર્ક જોડથી મોહ, સંદેહ અને વિપર્યાસ રહિત વસ્તુધર્મોનું જે જ્ઞાન, તે અર્થજ્ઞાન. અને (૮) અમુક વસ્તુ જાણ પ્રકારે છે, જરા પણ ફેરફાર નથી. તેને જે નિશ્ચય તે તત્ત્વજ્ઞાન.

પંદરમેા ગુણુ.

પૂર્વોક્ત આઠ ગુણો વડે જેની બુદ્ધિ પ્રૈલભાવને પ્રાપ્ત થએલ હોય, તે પુરુષ કદાપિ અકલ્યાણનો ભાગી યાય નહિ. માટે હમેશાં બુદ્ધિ ના ગુણો પૂર્વક જાણવાનો ધર્મમન્વહમ્ કહેલ છે. અર્થાત્ ધર્મ સાંભળનાર ધર્મને કાયદે જાતવેલ છે. અહીંનાં ધર્મશ્રવણુ વિશેષ ગુણુ આપનાર જાણવું. બુદ્ધિના આઠ ગુણોમાં જે શ્રવણુ ગુણુ છે, તે શ્રવણુમાત્ર અર્થવાણુ છે; માટે એકતાનો સંગ્રહ કરવા જેવું નથી. ધર્મ સાંભળનારને મત્યસ ગુણો નીચે આપેલ શ્લોકથી સ્પષ્ટ યશે:—

જ્ઞાન્તનપોક્ષતિ લેવં ત્ત્વં નિર્વાતિ નુદ્યતે મૂઢમ્ ।

સ્થિરતામેતિ વ્યાકુલ્યમુપયુક્તમુમાપિતં ચેતઃ ॥ ૧ ॥

યથાવસ્થિત સુભાષિતવાણું જે મન, તે એકને દુઃસ્કરે છે, દુઃખ દાવા-
મળથી તપેલ પુરુષને શાંત કરે છે, મૂઢને બોધ કરે છે, વ્યાકુલ-પુરુષને
સ્થિરતા પમાડે છે, અર્થાત્ સુંદર વચનવર્ગણાનું શ્રવણ, સર્વ શુભ વસ્તુને
આપનાર છે. સુંદર ઉક્તિ જે પ્રાપ્ત થાય; તો ઈતર અલંકારાદિની અપેક્ષા
સંપૂર્ણની જરૂરીઆત નથી. જેમ કોઈ એક કવિએ કહ્યું છે કે:—

किं हारैः किमु कङ्कणैः किमसमैः कर्णावतंसैरलं

केयूरैर्मणिकुण्डलैरलमलं साङ्गम्बरैरम्बरैः ।

પુંસામેકમલાણ્ડતં પુનેરિદં મન્યામહે મળ્હનં

યમિળ્પીડિતવાર્વણામૃતરુરમન્દ્રોપમાઃ સૂક્ષ્મઃ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—હારો વડે શું ? કંકણો વડે શું ? અમૂલ્ય કર્ણભૂષણોનું શું
પ્રયોજન છે ? ખાળુખંધ વડે સર્વું, મણિમય કુંડલોનું શું
કામ છે ? આતિ સ્વચ્છ વસ્ત્રોથી પણ શું ? કવિઓ કહે છે કે, પૂતમના
અંદ્રથી ઝરતા અમૃતાની ઉપમાવાળી વચાઈ વચનવર્ગણા, એજ પુરુ-
ષોને અખંડિત આભૂષણ છે, એમ અમે માનીએ છીએ. આ પદ્યા લાલો
ધર્મશ્રવણથી થાય છે.

સોળ્પી યુજી.

સોળ્પીમાં ગુણ ' ભર્મણં મોઝવણાથી ' અંજીમાં ' જોજન ' ગદિ
કરનાર શરીરે સુખી રહે છે. અને સુખી પુરુષ ધર્મસાધન કરી શકે છે,
તેજ કારગુથી વ્યવહારનરને આશ્રય લઈ કેટલાક કહે છે કે તારીનાય
સલ્લ ધર્મસાધનમ્ । વસ્તુસ્થિતિ અનુસાર તે આ મગાલુ કહેવું ઉચિત
છે કે, તારીમમલ સલ્લ પાપસાધનમ્ । અર્થાત શરીર પ્રથમ પાપનું કારણ
છે. તેને શરીર નથી; તેને પાપને ખંચ નથી. જુઓ, સિદ્ધતા છવે અ-
શરીરી હોવાથી પાપનો ખંચ નથી. શરીર પાપનું કારણ છે; પાપ શરીરનું
કારણ છે. જ્યાં શરીર નથી. ત્યાં પાપ નથી; અને જ્યાં પાપ નથી, ત્યાં
શરીર નથી. આમ અવયવચારિત્રેક વ્યાપ્તિ છે, છતાં વ્યવહારુચિત્રે લાઇ
શરીરને પ્રથમ ધર્મનું સાધન માનેલ છે; માટે અજીર્ણમાં જોજનને
ત્યાજ પતાવેલ છે; વૈવક્યાએમાં લખેલ છે કે—મલીષમ્મવા રોગાઃ સમસ્ત
રોજો અજીર્ણથી થાય છે. જહાં કોઈ કહેવે કે, કેટલેક ટેકાણે પાનુશ્રવન-

મલા રોગાઃ ધાતુના સ્વયમી રોગો ઉદ્ભવે છે, એમ કહે છે, તે કયું વાક્ય માનવું ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સમજવું કે, ધાતુસ્ય પણ અલ્પથી થાય છે. જો અત્રાદિ પોચકની સંપૂર્ણ પરિપાકદશા ખરાખર હોય, તે કદાપિ ધાતુસ્ય થાંચ નહિ. ગમે તેવો પરિશ્રમ કરે, તેમાં જરા પણ શરીરની નિર્બળતાનો ડર રાખવાનો નથી. અલ્પથી થવા છતાં, લાલચથી જે ભોજન કહે છે, તે સ્વશરીરને નષ્ટ કરે છે. અલ્પ જાણવા માટે નીચે લખેલ શ્લોક અર્થસહિત કહે રાખવોઃ—

મહવાતયોર્ધિગન્ધો વિદ્ભેદો ગાત્રગૌરવમહચમ્ ।

અવિશુદ્ધશ્ચોદ્ધારઃ પદ્મજીર્ણવ્યક્તિફાતિ ॥ ૧ ॥

મળમાં જોને વાંચુમાં દુર્ગંધ જણાય (૨), આંટો હમંશ કરતાં કારકેર થાય (૩), શરીરમાં આળસ, પેટ ફૂલે ધંત્યાદિ (૪), ભોજન પર હમંશ કરતાં રૂચિ ઠમ જણાય (૫), અને આડકાર ખરાખર આવે (૬) અલ્પનાં એ પ્રમાણે છ સંપન્ન ચિહ્નો જણવાં. પૂર્વોક્ત છમાંથી ગમે તે એક જણાય કે તુરંત ભોજન છોડવું; જેથી જઠરાગ્નિ વિકારને લક્ષ્મીભૂત કરશે. ધર્મ શાસ્ત્ર પણ એક પથવાડીએ ઉપવાસ કરવાનું સૂચવે છે. જો તેમ નિયમસર થાય, તો પ્રાયઃ પ્રકૃતિ વિકૃતિના કારણથી રોગ થવા પામે નહિં. ઠમજન્ય રોગ માટે તો કોઈને ઉપાય નથી. વર્તમાન સમયમાં કેટલાક લોકો ઉપવાસને ટેકાણે રેચ લેવા, એવા મત ઉપર છે, પરંતુ આપણે શાંત રીતે વિચારીશું, તો રેચ ઉભય લોકમાં નુકસાન કરનાર માત્રમ પડશે; જ્યાં જ્યાં ઉપવાસ ઉભય લોકમાં હિતકર માત્રમ પડશે. રેચ લેવાથી ચાલુ પ્રકૃતિમાં ફારફેર થાય છે. કોઈવાર વાયુ પ્રકોપને પામે, તો રેચ લાઈ નુકસાન કરે છે; તથા પેટમાં રહેલ કૃમિનો નાશ કરે છે. ધંત્યાદિ કારણથી રેચ ઉભય લોકમાં અત્રાલકર છે. ઉપવાસ પંદર દિવસમાં આધેલ અગ્નિ પરિપાક કરાવે છે, મન નિર્મળ કરે છે, ધૃતિભંગનાદિ કૃત્યમાં બંદ છે, અત્રપર રૂચિ વધારે છે, જેથી કોઈ પણ રોગ થવાનો સંભવ રહેતો નથી, માટે પંદર દિવસે એક ઉપવાસ અવરય કરવા લાયક છે. અલ્પમાં ભોજન ત્યાગ કરવું, જેથી શરીર ઠીક રહે. અલ્પ ન હોય તેા ઘોડું ખાવું: નિયમસર ખાવાથી આધેલ ભોજન રસનીયંત્રપન ગાય છે યો તિત્તં મુક્કે ન વદુ મુક્કે । જે

થોડું ખાય છે, તે ઘણું ખાય છે. માટે ખાવાની લાલચ ન રાખતાં અછલું સમયે ભોજનને ત્યાગ ન કરવો.

સત્તરમો ગુણ.

સત્તરમો ગુણ.— કાંઈ મોક્ષતાં ચ સારગ્યતઃ અર્થાત્ કાળે એટલે ભોજન સમયે ખાવું, તે પણ પ્રકૃતિને અનુકૂળ જઃ ક્રમકે વિપ થોડું-હોંય છે, તો પણ તે પ્રાણનો નાશ કરેછે; માટે સાતમ્ય પદાર્થો ખાવા. ઠણુંછે કે:—

વાનાહારાદયો યસ્યાવિરુદ્ધઃ પ્રકૃતેરપિ ।

શુભ્રિવાયાઽવકલ્પન્તે તત્સાત્મ્યમિતિ ગીયતે ॥ ૧ ॥

જની પ્રકૃતિને અનુકૂળ પાન આહારાદિક સુખ માટે થાય છે, તે સાતમ્ય કહેવાય છે. ખલ્લવાન પુરૂષને સર્વ પંચ છે, તથાપિ યોગ્ય રીતે, યોગ્ય સમયે, યોગ્ય પદાર્થનું સેવન થાય તો, શરીરની સ્વ સ્થતા સચવાય અને તેથીજ ધર્મસાધનમાં પણ વાંધો આવે નહિ. સંસારમાં દરેક કાંઈ વિધિ પૂર્વક કરવાનાં છે. જમ ખાંઈ કાંઈ નિયમસર વિધિ પૂર્વક કરવાને કહેલ છે, તેમ ભોજનને માટે શુદ્ધસ્થાને ભોજનની વિધિ સમજી રાખી, તે પ્રમાણે ભોજન કરવું બેધએ. ભોજનને માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે—

પિતુર્માતુઃ શિશુનાં ચ ગર્ભિણીશ્ચ રોગિણામ્ ।

પ્રથમં ભોજનં વત્ત્વા સ્વયં ભોક્તવ્યમુત્તમૈઃ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—પિતા, માતા, બાળકો, ગર્ભિણી, વૃદ્ધ અને રોગી, એ બધાએને પહેલાં જમાડીને ઉત્તમ પુરૂષોએ પોતે ભોજન કરવું બેધએ. એટલુંજ નહિ, પરંતુ—

ચતુષ્પદાનાં સર્વેષાં ધૃતાનાં ચ તથા નૃણામ્ ।

ચિન્તાં વિધાય ધર્મજ્ઞઃ સ્વયં મુજ્જીત નાન્યથા ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—ધર્મજ્ઞ મનુષ્ય પોતાનાં સર્વેલાં પશુઓં અને પોતાનાં મનુષ્યોની (નોકરો વિગેરેની) ચિન્તા કરીને ભોજન કરે. અન્યથા નહિ. આ પ્રમાણેના નિયમ પૂર્વક ઉચિતકાળમાં ભોજન કરવું, એ સત્તરમો ગુણ છે.

અદારમો ગુણ.

હવે અદારમો ગુણ આ છે. અગ્યોન્વપ્રતિબન્ધેત ત્રિવર્ગમપિ સાવન્ત્ર ધર્મ, અર્થ અને કામ રૂપ જે ત્રિવર્ગ, તેની સાધના, વિરોધ રહિત-પણે કરનાર; પુરૂષ ધર્મસાધનને લાયક છે. કહ્યું છે કે—

વસ્ય ત્રિવર્ગશૂન્વાનિ વિજ્ઞાન્યાવાન્તિ ચાન્તિ ચ ।

સુ લોહકારમસ્ત્રેવ શ્વસન્નાપિ ન જીવતિ ॥ ૧ ॥

જેના દિવસો, ધર્મ, અર્થ અને કામથી રહિત પણે આવે છે અને જાય છે, તે પુરૂષ લુહારની ધમણની માફક ચાલતો હાલતો હોવા છતાં મૃતપ્રાય; અર્થાત તેને છવનૃત જાણવા; અથવા ખીજા સં-બંધોમાં કહીએ, તો તે પશુવૃક્ષ છે; જેમ—

ત્રિવર્ગસંસાધનમન્તરેણ પશોરિવાયુર્વિકલં નરસ્ય ।

તન્નાપિ ધર્મ પ્રવરં વદન્તિ ન તં વિના યદ્ ભવતોઽર્થકામૌ ॥ ૧ ॥

ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણે પુરૂષાર્થોના સાધન સિવાય મનુ-ષ્યનું આયુષ્ય પશુની માફક નિષ્ફળ જાણવું. ધર્મ, અર્થ અને કામ-ની અંદર પણ ધર્મ એક જગ્યાય છે, કારણ કે ધર્મ વિના અર્થ અને કામ મળતાં નથી. ધર્મ સુખનું, અર્થનું અને કામનું કારણ છે; આવડ મુકિતનું કારણ પણ ધર્મ છે; જેનાથી સમસ્ત ચીજોનો પ્રાપ્તિ થાય છે. તે ધર્મ પુણ્યલક્ષણ અથવા સંજ્ઞાનરૂપ છે. પુણ્ય-લક્ષણ ધર્મ, સંજ્ઞાનલક્ષણ ધર્મનું કારણ છે. કાર્યને પેદા કરી કારણ બને છે. રહે. ધર્મ, સાત કુલોને પવિત્ર કરે છે, જેમકે—

ધર્મઃ શુભોઽપિ દુષ્ટો વા ક્રુતો વા કારિતોઽપિ વા ।

અનુષ્ઠોદિતોઽપિ રાજેન્દ્ર ! પુનાત્યાસપ્તમં કુલમ્ ॥ ૧ ॥

હે રાજેન્દ્ર ! સાંભળેલ, દેખેલ, કરેલ, કરાવેલ અથવા અનુભવેલ એવો પણ ધર્મ, સાત કુલોને પવિત્ર કરે છે.

અહીં કોઈને શંકા થવાનો સંભવ છે કે, 'વારંવાર ત્રણ વર્ગનું નામ આવે છે; મોક્ષ, મુકિત યા નિર્વાણનું તો નામ પણ આવડું નથી, તો શું

તમે મોક્ષને નથી માનતા ? ' આ શંકાના સમાધાનમાં સમગ્રનું કે, નિર્વાણ, નુકિત કે મોક્ષાદિ, નામોથી જાણખાતા, ચતુર્થ. પુરુષાર્થના સાધક મુનિ-વરો છે; જ્યાંએ અર્ધાં, પ્રસ્તુતમાં તેા, શુદ્ધસ્થાને, ધર્મલાયક થવા સં-ખ્યાથી અધિકાર છે, તેથી- મોક્ષનું નામ દુષ્ટિગોચર થતું નથી. જૈનસિદ્ધાંતમાં જોટલી ક્રિયા છે, તે મોક્ષસાધક છે. સ્વર્ગાદિક તેા અવાન્તર ક્રોધાળતાવેલ છે. જેમ કોઈ એક પુરુષ અમુક શહેરનો ઉદ્દેશ કરીને આશ્રિત હોય, પરંતુ ત્યાં નહિ પહોંચી શકવાથી માર્ગમાં આવેલ ગામમાં વાસ કરી છે, તેવી રીતે મોક્ષસાધકો પણ માર્ગભૂત સ્વર્ગાદિક ગતિમાં બંધ છે. જેના સિદ્ધાન્તમાં મોક્ષસાધક અનુષ્ઠાન નથી, તેને જરૂર નાસ્તિક સમજવા બેધર્મ. મોક્ષનું કારણ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્ર છે. તે પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રથમ યોગ્યતા મેળવવી પડે છે. તે યોગ્યતાના કારણભૂત, ધર્મ, અર્થ અને કામ રૂપ ત્રણે પુરુષાર્થોને અવિરોધ રીતે સાધન કરવારૂપ, અદારમો સુલુ છે; તેની અંદર ' મોક્ષ ' એવો સખ્દ આવવાની જરૂરી-આત ન હોવાથી આવ્યો નથી.

હવે, પરસ્પર વિરોધ ખતાવી, અવિરોધ રીતે પૂર્વોક્ત ત્રણે વર્ગોનું સાધન કરવાનું કહેવામાં આવે છે. ધર્મ અને અર્થનાં નામ પૂર્વક ડેવલ કામ નામક પુરુષાર્થનું સાધન કરનાર માણસ, વનગજની માફક આપદાનું સ્થાન યાય છે. જેમ વનગજ પોતાના છવિતને હારે છે; પરંતુ પીનપલ્લે રીખાઈ રીખાઈને મરણ પામે છે; તેમ કામાસક પુરુષનું ધન, ધર્મ અને શરીરને નષ્ટ કરે છે. માટે કેવળ કામસેવા અનુચિત છે.

વળી જે પુરુષ ધર્મ અને કામનો અનાદર કરી કેવળ અર્થની અભિ-લાષા કરે છે, તે સિંહની માફક પાપનો ભાગી યાય છે. જેમકે સિંહ, હરતી પ્રમુખ બંનવરોને મારી પોતે અદ્ય ખાઈ, ખાકીનું તમામ, અન્ય જનાવ-રોને અર્પણ કરે છે. તેવી રીતે અર્થસાધક પુરુષ થોડું ખાઈ ખાકીનું સં-ખ્યાએને અથવા અન્યને અર્પણ કરે છે. પોતે તેા અદાર પાપસ્થાનેકનો સેવનાર ખની દુર્મતિમાં બંધ છે. માટે કેવળ અર્થ સેવા અપતિત છે. તેમજ અર્થ અને કામને છોડી કેવળ ધર્મસેવા કરેલી. તે પંજુ શુદ્ધસ્થાભાવનું કારણ છે. કેવળ ધર્મસેવા તેા સુસુલુજનોને માટે છે. અર્ધાંનાં શુદ્ધસ્થ-ધર્મનો અધિકાર છે, માટે કેવળ ધર્મસેવા પણુ ધ્યાનથી નથી.

વળી, જે માણસ ધર્મને છોડી અર્થ અને કામની સેવના કરે છે, તે ખીજ ખાઈ જનાર કલ્પીની માફક દુઃખી થાય છે. જેમ કોઈ એક કબૂખો ધણી મહેનતે ખીજ લાભ્યો, અને તેને ખાઈ ગયો; પરંતુ વરસાદના સમયમાં તેને ખેતરમાં વાવી શક્યો નહિ. તેથી ધાન્યનો અભાવ થયો; અને ધાન્યના અભાવમાં સુખનો અભાવ થયો, તેમ ધર્મ, એ અર્થ અને કામનું ખીજ છે. તેને છોડી અર્થ અને કામ સેવનાર પેલા કલ્પીની માફક ઘણો દુઃખી થાય છે.

હવે એમ કોઈ કહે કે, 'ધર્મ અને કામ સેવવા, પરંતુ અર્થ, અનર્થને ઉત્પન્ન કરે છે, માટે તેનો આદર કરવો નહિ; કારણ કે, ધર્મથી પરભવં સુધરશે, અને કામથી આ ભવ સફળ થશે, તે હવે શી આપત્તિ છે?' આમ વિચાર કરનાર જરા લાખો વિચાર કરે, તે આવી ગંભીર ભૂલમાં પડે નહિ. શુદ્ધધ્યાવાસમાં અર્થ સિવાય, ધર્મ અને કામ સેવનાં કઠિન છે. એટલે કે અર્થ વિના, ધર્મ અને કામની સેવા ખતવાની નથી. કારણ કે, અર્થ નામના પુરપાઈનું સાધન નહિ કવ્યાથી મનુષ્ય દેવદાર થાય છે, અને દેવદાર માણસ દેવસુરની સેવા કરી શકે નહિ. તથા નિશ્ચિન્તપણે સાંત્તારિક કાર્યો પણ કરી શકે નહિ. માટે ધર્મ અને કામની સાથે અર્થ સેવવાની આવશ્યકતા છે.

હવે કોઈ એમ કહે કે, 'ધર્મ અને અર્થની સેવા કરનાર દેવદાર થા' નહિ અને પરલોક પણ સુધારી શકે, જેથી કોઈ પણ આપત્તિ આવવાનો સંભવ નથી, માટે ધર્મ અને અર્થની સેવા કરવી; પરંતુ પાપી કામને કોટો ગણી દૂર રાખવો.' યથા આ વિચાર સુદ્ધ છે, તેપણુ આડીઆ શુદ્ધધ્યાનો અધિકાર હોવાથી કામની સેવાના અભાવમાં શુદ્ધધ્યાભાવરૂપ આપત્તિ દે, માટે તલ્લે વેગેને યોગ્ય રીતે સેવનાર પુરુષ ધર્મને લાયક છે. કદાચિત્ કર્મવશાત્ આપાં થાય, તે ધર્મ, અર્થ અને કામ એમ ઉત્તરોત્તર જાધાનો સંભવ મર્થ શકે, તેટલા માટે પૂર્વ પૂર્વને જાખા યવા જેવી નહિ. જેમ કે કાં-જેગે ૪૦ વર્ષની ઉંમરે જોનું મરણ થાય, તે ફરીને સ્ત્રી પરભવાથી વ્યવહાર વિશદ તથા શાસ્ત્ર વિરહતાદિ દોષો લાગે છે, માટે અતુર્થ મત લેવું. અહીં જે કે કામની જાખા આવે છે, ખરી; પરંતુ ધર્મ અને અર્થની રક્ષા અવરથ થાય છે.

કદાચ વારે કે સ્ત્રી અને ધન પ્રાપ્તિનો ત્યાગ કરીને થાય; તે ધર્મની રક્ષા કરવી. જે ધર્મ હશે તે તમામ થશે; ધર્મવિદ્યાસ્તુ સાધવ; સમગ્ર પુરુષો ધર્મરૂપ દ્રવ્યવાળા હોય છે. ધર્મથી સર્વ વસ્તુઓ મળે છે; જેમ કહ્યું પણ છે કે:-

આધારો યસ્મિલોક્યા જલધિજલધરાકેન્દ્રો યન્નિયોજ્યા

મુચ્યન્તે યત્રસાદ્દાદસુરસુરનારાધીશ્વરૈઃ સંપદસ્તાઃ ।

આદેશ્યા યસ્ય ચિન્તામણિસુરસુરભીકામકુમ્ભાદિભાવાઃ

શ્રીમજ્જૈનેન્દ્રવર્મઃ કિશલયતુ સ વઃ શાશ્વર્તી સૌલ્યલક્ષ્મીમ્ ॥૧॥

જે તથા લોકનો આધાર છે, જેનાથી સમુદ્ર, મેઘ, ચંદ્ર અને સૂર્યાદિની મર્યાદા છે; જેના પૂર્ણ પ્રસાદથી અસુર એટલે બધાનપતિ દેવો તથા સુર જે વૈશ્વાનર દેવો તેમજ અકવર્તિ, ખલદેવ અને વાસુદેવાદિની સુખસંપદાને છોડે પામે છે; તેમજ ચિન્તામણિસુર, દેવો, કામધેનુ તથા કામકુંભાદિ પદાર્થો જે ધર્મના કિંકરો છે, અર્થાત ધર્મ કરનારને પૂર્વોક્ત ચીજો સકલ ભાવથી મળે છે, એવો શ્રીગિરનાથ ભગવાનનો ધર્મ તમા ભવ્યજીવોને શીઘ્ર લક્ષ્મી એટલે શાશ્વતી મોક્ષલક્ષ્મીને નવપદસ્રવ કરે, અર્થાત આપે. તેટલા માટે અતિથી તથા કામની પામેમાં પણ ધર્મનું રક્ષણ કરવું.

ઓગણીસમે ગુણ.

ઓગણીસમે ગુણ—યથાવદતિથી સાર્થકીને ૫ પ્રતિપતિહર અતિથિ, સાધુ અને દીનમાં યથાસોગ્ય ભક્તિ કરનાર ધર્મને લાયક છે. અતિથિ, સાધુ અને દીનનું સ્વરૂપ બ્રહ્મા વિના યથાસોગ્ય ભક્તિ થવી અસંભવિત છે; તેટલા માટે અતિથિ, સાધુ અને દીનનું સ્વરૂપ ખતાવવું જરૂરનું છે:-

જે મહાત્માએ તિથિ અને દીપોત્સવાદિ પર્વોનો ત્યાગ કરેલ છે, તેને અતિથિ કહેવામાં આવે છે અને તે સિવાયના અભ્યાગત સમગ્રવાળે જેમ કહેલું છે:-

તિથિપર્વોત્સવા સ્વે લ્પ્ત્વા ચેન મહાત્મના ।

અતિથિં તં વિજાનીયાચ્છેપમભ્યામતં વિદુઃ ॥ ૧ ॥

આ શ્લોકનો અર્થ ઉપર લખાઈ ગયો છે. હવે સાબુ: સદાચાર્ય: ઉત્તમ પાંચ મહાવંતોના પાલનરૂપ જે સદાચાર, તેમાં હીન, તે સાધુ; અને હીન-એટલે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષના આરાધનમાં અસક્ત; એ ત્રણેની ભક્તિ ઉચિતતા પૂર્વક કરવી. અન્યથા ધર્મ કરતાં અધર્મ થવાનો સંભવ છે. કારણ કે પાવને કુપાત્રની પંક્તિમાં મૂકવાથી અને કુપાત્રને પાત્રની પંક્તિમાં મૂકવાથી ધર્મ કરતાં પણ પડવાનો સંભવ રહે છે. જુઓ, નીતિકારો પણ કહે છે:—

ઔચિત્યમેકમેકત્ર ગુણાનાં કોટિમેકતઃ ।

વિપાયતે ગુણમામ ઔચિત્યપરિવર્જિતઃ ॥ ૧૧ ॥

નીતિરૂપ કાંટાના ખન્ને ખાણુના છાપડામાં એક ઠેકાણે ઔચિત્ય-ઉચિતતા; અને બીજા ઠેકાણે કોઈ ગુણ રાખીએ, તે ઉચિત ગુણવાળું છાપડું નીચે નમશે, અથવા કોઈ ગુણો કરતાં ઉચિતતા અધિક છે. તે-ટલા વાસ્તે પાત્ર પ્રમાણે પૂજા કરવી ઉચિત છે. ઉચિતતા વિના કોડો ગુણોનો સમૂહ વિપતુલ્ય છે. તેથી કરીને અતિથિ, સાધુ અને હીન એ ત્રણેની યોગ્યતા પ્રમાણે સેવા કરવી.

આ પ્રમાણે તેઓની સેવા ભક્તિ કરી સિવાય શુદ્ધસ્થાને ભોજન પુણું કરવું જોઈએ નહિ; બદિક, શુદ્ધસ્થાના તે ભોજનને ભોજન પણ કહ્યું નથી. જમ-

“ અહંદ્ભવઃ પ્રથમં નિવેદ્ય સકલં સત્સાધુર્ગાય વ

પ્રાજ્ઞાય પ્રવિભાગતઃ સુવિધિના વૃત્ત્વા યથાશક્તિનઃ ।

વેંશાયાતંસધર્મચારિભિરહં સાર્દ્ધં વ કાલે સ્વયં

મુર્જીતેતિ સુભોજનં ગૃહવતાં પુણ્ય જિનેર્માપિતમ્ ” ॥ ૧૧ ॥

અર્થાત્:—પ્રથમ દરેક વસ્તુએ તાર્થિકર ભગવાનને નિવેદન કરી અર્થોત્ નૈવેદ્ય ધરાવી પછી પ્રાપ્ત થયેલ સાધુ વર્ગને વિધિપૂર્વક વિભાગ કરી દાન આપવું. તે પછી દેશાન્તરથી આવેલા સધર્મિયોની સાથે ભોજન કાળે ભોજન કરવું. એજ શુદ્ધસ્થાનું ઉત્તમ ભોજન છે. એમ જિનેશ્વરેએ કહ્યું છે.

વીરમો ગુણ.

હવે વીરમો ગુણ આ છે:—સદાનર્મિનવિદ્યજ્ઞ હમેશાં આશ્ચર્યહિત રહેતું. આશ્ચર્ય પુરૂષ ધર્મ લાયક થતો નથી. આશ્ચર્ય પુરૂષ યુક્તિને જ્યાં પોતાની મતિ હોય, ત્યાં લઈ જાય છે. જ્યારે અનાશ્ચર્ય પુરૂષ જ્યાં યુક્તિ હોય, ત્યાં મતિને સ્થિર કરે છે. જગત્માં યુક્તિયો કરતાં કુયુક્તિયો ઘણી હોય છે, કુયુક્તિ કરનારાઓ હજારો માણસ પડે છે. જ્યારે સુયુક્તિનો આદર કરનાર અને સુયુક્તિ પ્રમાણે વાતચીત કરનાર જગત્માં વિરલા છે. યુક્તિનો આદર ત્યાંજ હોય છે કે જ્યાં આશ્ચર્ય હોતો નથી. માટે આશ્ચર્ય રહિત પુરૂષ શ્રદ્ધસ્થ ધર્મને લાયક છે.

એકપ્રીક્ષમો ગુણ.

‘વક્ષપાતી ગુણેષુ જ્ઞ.’ ગુણોમાં પક્ષપાત કરવો. અર્થાત્ ગુણો આદર કરવો એ એકપ્રીક્ષમો ગુણ છે. ગુણો, જેવા કે સૌજન્ય, ઐશ્વર્ય, દાક્ષિણ્ય, સ્થૈર્ય, પ્રિયમાપણ અને પરાંપકારાદિ એટલે કે સ્વપરના હિત-કર અને આત્મસાધનમાં સહાયક જે ગુણો છે, તેમાં પક્ષપાત તથા તે ગુણોનું અહુમાન કરવું, ગુણનો પ્રશંસા કરવી તેમ ગુણરક્ષણમાં મદદ કરવી, તેનું નામ ગુણપક્ષપાત છે. ગુણોમાં પક્ષપાત કરનાર ભવાન્તરમાં સુન્દર ગુણો મેળવે છે, જ્યારે ગુણદ્રેષી નિર્ગુણી પક્ષ પામે છે. વ્યક્તિ પર દ્વેષભાવને લઈ કેટલાક સ્વાત્મવેશી પુરૂષો ગુણ પર દ્વેષ કરે છે, તે મહા અનર્થ કરે છે. કોઈ વખતે પણ ગુણના દ્રેષી તો ન જ થવું. સમસ્ત જગજગન્તુઓના ગુણોનો અનુમોદના કરવી, કે જ્યાં ભવાન્તરમાં ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય.

પ્રાનીક્ષમો ગુણ.

અરેશકાલવોશ્ચર્યાં ત્યજન્ નિષિદ્ધ દેશ અને નિષિદ્ધ કાળની ય-થોદાનો ત્યાગ કરનાર પુરૂષ શ્રદ્ધસ્થ ધર્મને લાયક છે. નિષિદ્ધ દેશમાં જવાથી એક લાભ અને હજારો હુનુંજો થાય છે. વાહ માત્ર વસુ પ્રાપ્તિનો છે. જ્યારે હુનુંજો ધર્મહાનિ, વ્યવહારનઃશક્તિ અને હૃદયનિષ્કરતા વિ-ગેરે છે. જીવનો સ્વભાવ અગાદિ કાળથી વિષય પરત્વે છે. આયંદેશ છોડી અનાર્થભૂમિમાં જવામાં પ્રથમ તો ધાર્મિક પુરૂષનો સમાજમ નથી થતો, વળી હમેશાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને પ્રમાણ કરનાર અર્વાકુશ્લી જીવોનો સમા-જમ, તેમજ માંસાશી પુરૂષોનો વારંવાર સ્પર્શ વિગેરે દૃષ્ટિગોચર થાય

છે. ગંગાનું જળ ચિષ્ટ, સ્વાદુ અને પવિત્ર ગણાય છે, પરંતુ સમુદ્રમાં જવાથી ખારું થાય છે. તેમ પ્રથમ વિદેશગમન સમયે પુરુષ ધાર્મિક, સરસસ્વભાવી અને દૃઢ મનવાળો હોય છે, પણ ધીમે ધીમે ગંગાના પાણીની જેમ ખારો થાય છે. અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરશે, કે 'સાંસારિક કાર્ય માટે જનાર પુરુષ ગંગાના જળની દંશને પામે તેમ માની લઇશું', પરંતુ દૃઢધર્મી અને જગત્માન્ય કોઈ મનુષ્ય આર્યધર્મનાં તત્ત્વો સમજાવવા જાય, તો તેમાં શો વિરોધ, તેના ઉત્તરમાં સમજતું કે, સર્પ-મહિની માફક જે પૂર્ણ હોય. તો ગમે ત્યાં જાઓ, તેને પ્રતિબંધ નથી. કારણ કે સર્પ અને મહિનો જન્મ સાથે છે અને વિનાશ પણ સાથેજ છે; પરંતુ સર્પનું વિષ મહિનાં આવતું નથી; જ્યારે મહિનું અમૃત સર્પને અસર કરતું નથી. જેમકે ખન્ને ચાતપોતાના વિષયમાં સંપૂર્ણ છે; અર્થાત્ સર્પ વિષથી ભરપૂર અને મહિ અમૃતથી ભરપૂર છે. જે પુરુષ તેવો હોય, તે ધરછા હોય. ત્યાં ખુશીથી જાય, પણ અપૂર્ણને જ સર્વત્ર અપૂર્ણતા છે.

અપૂર્ણનો ઉત્સાહ ક્ષણિક હોય છે. વિચાર વિનશ્ચર હોય છે અને ધર્મવાસના હલદરના રંગ જેવી હોય છે. તેને જે ઉપકાર કરવાની તીવ્ર અભિલાષા હોય તો પ્રથમ ઘર સાફ કરે, ત્યારબાદ પરઘર સાફ કરવાનો ધરાદો રાખે. અર્ચાભૂમીમાં હલ્લો પ્રાણીઓ જંગલી છે, અને વિદેશી મુજબ ધન અને સ્ત્રીની લાલચ આપી સ્વધર્મો ખનાવે છે, તેઓને બચાવો, તથા અસાનરૂપ અંધકારમાં પડેલ લબ્ધ્યોને પ્રકાશમાં લાવો. અર્ક-ત્રીતિમાં વિદેશગમનનાં નિષેધ કર્યો છે, તેનું કારણ પૂર્વોક્ત ધર્મહાનિ જ છે. પૂર્ણ, ચાહે ત્યાંજ ગમન કરે, પરંતુ અપૂર્ણ મનુષ્ય તો અનિષિદ્દ દેશમાં જ જાય, પણ નિષિદ્દ દેશમાં તો ભૂલે ચૂકે પણ પગ ભરે નહિ. વળી નિષિદ્દ કાળની મર્યાદા પણ ત્યાગ કરવી. રાત્રીને સમયે કેટલાક મનુષ્યોને ખહારે કરવાનો હુકમ નથી, છતાં તેમાં ફરે તો કલંકી થાય, તથા ચોરાદિની શંકા પડે. ચોગાસામાં પ્રવાસ ન કરવો, જવા ન કરવી; તે મર્યાદાને ઉલ્લંઘે, તો ઉપદ્રવને પામે. તેમ હિત્સાહ કાર્યો વધે, જેથી ધર્મ કરતા ધાડ થાય.

ત્રેવીસમો ગુણ.

ત્રેવીસમો ગુણ—'જામર ચક્રાચલં' અર્થાત્ સ્વપરના બળ અને અબળને જાણવું, તે છે. બળ જાણ્યા સિવાય કાર્યનો પ્રારંભ નિષ્ફળ

જન્મ છે. ખજ અને અખજનું જ્ઞાન કરી જે કાર્ય કરે છે, તેજ સંકલ્પ થાય છે. ખજવાન વ્યાયામ (કસરત) કરે, તે શરીરને પુષ્ટિ મળે, જ્યારે નિર્બળ વ્યાયામ કરે, તે શરીરની સંપત્તિનો નાશ થાય છે. કારણ કે, શક્તિ કરતાં અધિક પરિશ્રમ શરીરનાં અવયવોને નુકસાન કરનાર છે, તેટલા માટે ખજના પ્રમાણમાં કાર્યારંભ કરવો; જેથી ચિત્ત વ્યાકુલ થાય નહિ, કેમકે સ્વસ્થ ચિત્તતા ધર્મસાધનમાં ઉપયોગી છે.

ચોવીસમો ગુણ.

ચોવીસમો ગુણ—મતસ્થજ્ઞાનવૃદ્ધાનાં પૂજકઃ પ્રતિપુરુષો અને જ્ઞાન-વૃદ્ધ પુરુષોની સેવા કરનાર હોય. અનાચારનો ત્યાગ અને શુદ્ધાચારનું પાલન, તે મત અને તેમાં જે રહે તે મતસ્થ કહેવાય. તેમજ હૃદય અને ઉપદેશ વસ્તુનો નિશ્ચય જેનાથી થાય તે જ્ઞાન છે, તે વડે વૃદ્ધ જે હોય તે જ્ઞાનવૃદ્ધ કહેવાય. એ જન્નેની સેવા મહાકૃણને આપનાર છે. પ્રતિ-પુરુષોની સેવાથી મતનો હૃદય થાય છે, જ્ઞાનવૃદ્ધોની સેવાથી વસ્તુધર્મની આજ્ઞાપ્રાપ્તિ થાય છે. મતસ્થ અને જ્ઞાનવૃદ્ધોની સેવા અર્થાત્ તેમને હાથ જોડવા, તેઓના આગમન સમયે ઉભા થવું, તેમ અહુમાન કરવું; જેથી તેઓ કલ્પવૃક્ષની માફક ઉત્તમ ફળોને આપે.

પચીસમો ગુણ.

પચીસમો ગુણ છે વૌષ્ણવૌષ્ણકઃ । પોષણ કરવાલાયક જે માતા, પિતા, -ભાઈ, બેન, સ્ત્રી, પુત્ર-પરિવારને અપ્રાપ્ત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરાવવા વડે કરીને અને પ્રાપ્ત વસ્તુના રક્ષણ વડે કરીને પોષણ કરવું, કે જેથી કરીને સ્ત્રીકવ્યવહારમાં ખાધા ન આવે. લોક વ્યવહારની ખાધા ધર્મસાધનમાં ક્ષિત્રભૂત છે, માટે પોષવા લાયકનું પોષણ કરનાર વૃદ્ધસ્થ ધર્મને યોગ્ય છે.

છવીસમો ગુણ.

છવીસમો ગુણ—દીર્ઘદર્શી અર્થાત્ અર્થ-અનર્થ જન્નેનો વિચાર કરનાર ગણાય છે. દીર્ઘદર્શી પુરુષ સાહસ કરતો નથી. સાહસ કરનાર પુરુષ અકલ્યાણને પામે છે, જેમ કહેલું છે કે--

સહસા વિદધીત ન ક્રિયામવિવેકઃ પરમાપદાં પદમ્ ।

પુણ્યવૈ, હિ વિમુશ્યકારિણં ગુણતુચ્યાઃ સ્વયમેત્ર સંપદઃ ॥ ૧ ॥

“ વિદ્વાંસઃ શતશઃ સ્ફુરન્તિ, ભુવને સન્ત્યેવ ભૂમિભૃતો... ”

વૃત્તિ-વૈનયિકોં ચ વિવ્રતિ કતિ પ્રાણન્તિ વાગ્મિઃપરે ।

દશ્યન્તે સુકૃતક્રિયાસુ કુશલા દાતાઽપિ કોઽપિ ક્વચિત્
કલ્પોર્વીરુદ્ધવદ્ધનેન સુલભઃ પ્રાયઃ કૃતજ્ઞો જનઃ ” ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—સંસારમાં સેંકડો વિદ્વાનો સ્ફુરાયમાન છે, રાંજ્યો, વિન-
યવૃત્તિને ધારણ કરનારા અને સુંદર વાણીથી બીજાઓને ખુશી કરનારા
પણ અનેક છે; તેમ પુણ્યક્રિયાઓમાં કુશળ અને કંડપવૃક્ષની મા-
ફેફ દાતા પણ ઠોષ ઠેકાણે હોય છે; પરન્તુ કૃતજ્ઞપુરુષ પ્રાયઃ મળ્યો
હલ્ભ છે.

આવા કૃતજ્ઞ પુરુષોજ ધર્મને સાચક થઈ શકે છે. ખાંધી કૃતદાનો
તો ઠોષપણ ઠેકાણે નિસ્તાર થતો નથી.

ઓગણત્રીસમે ગુણ.

ઓગણત્રીસમે ગુણ છે:- લોકચક્ષુઃ એટલે પ્રામાણિક લોકને
વક્ષ્ય. લોક શબ્દ વડે કરીને અહીં સામાન્ય લોક લેવા નહિ. કારણ
કે સામાન્ય લોકને તો ઠોષ વક્ષ્ય થઈ શકતો નથી. દુનિયા દોરંગી
છે. ધર્મ કરનારને પણ નિંદે, અને ધર્મ નહિ કરનારને પણ નિંદે.
કાર્ય કરનારનો દોષ કાઢે, નહિ કરનારને આળસુ અથવા હાલવીય કહે.
સાધુ થનારને પણ નિંદે, તેમજ શુદ્ધસ્થને પણ નિંદે. માટે ઠોષ સાની
પુરુષ કહ્યું છે કે, ‘ લોક મૂકે શકે, તું તારે ચંઆગ ’ ‘ લોક મૂકે
પાક. ’ અહીંમાં લોક શબ્દથી સામાન્ય લોક લેવા. જ્યારે ‘ લોકચક્ષુઃ ’
એ ઠેકાણે લોક શબ્દથી પ્રામાણિક લોક સમજાવો. તે લોકને, વિનય
વિવેકાદિ ગુણો વડે વક્ષ્ય થવું. એ ઓગણત્રીસમે ગુણ છે.

ત્રીસમે ગુણ.

ત્રીસમે ગુણ સજ્જમઃ મર્યાદાવર્તી પુરુષ, સજ્જમવાન પુરુષ સ્વી-
કૃત મતાદિ નિયમોને માણ્યાંતમાં પણ હોડતો નથી. માટે દસવેકાલિ-
કાદિ સૂત્રોમાં ‘ સજ્જમ ’ શબ્દ વડે સંજ્જમનો સ્વીકાર થયો છે. સંજ્જમનું
કારણ સજ્જમ છે. માટે કારણમાં કાર્યોપચાર કરવાથી સજ્જમ સંયમ
મણાય છે. સજ્જમવાન પુરુષ સર્વત્ર સુંદર દેવ પામે છે. નિર્જનન

પુરુષની ગણતરી ઉત્તમ પુરુષમાં થતી નથી. લગ્નગુણને ધારણ કરનાર, પ્રાણનો ત્યાગ કરવો ઉચિત સમજે છે; પણ અકૃત્યને ઠીક સમજતો નથી. નેમકે:—

લજ્ઞાં ગુણૌષત્રવર્ણી જનનીભિવાર્થા-

મત્યન્તશુદ્ધહૃદયમનુવર્તમાનાઃ ।

તેજસ્વિનઃ સુલ્લમસૂનપિ સત્યજન્તિ

સત્યસ્થિતિવ્યસનિનો ન પુનઃ પ્રતિજ્ઞામ્ ॥ ૧ ॥

ગુણના સમૂહને ઉત્પન્ન કરનારી માતાની માફક; અત્યુત્તમ-અત્યન્ત શુદ્ધ અંતઃકરણ ઠરાવનારી લગ્ન પ્રત્યે વર્ણનાર, સત્યસ્થિતિના વ્યસની તેજસ્વી પુરુષો, પ્રાણનો સુખે કરી ત્યાગ કરશે, પરંતુ શુદ્ધ કરેલ પ્રતિજ્ઞાને છોડશે નહિ. અર્થાત્ લગ્નવાન પુરુષ, મરણને ઠપ્પલ કરશે, પણ વ્રત ભંગ કરશે નહિ. અત્યેવ લગ્નવાન માણસ ધર્મને યોગ્ય ગતાવેલ છે.

એકત્રીસમે ગુણ.

એકત્રીસમે ગુણ:—સદ્વચ: । દયાવાન, દુઃખી, જીવને દુઃખથી છોડાવવા તેઓને સુખી કરવા તે દયા. દયા સહિત તે સદ્ય: દયા વિના કોઈ પુરુષ ધર્મને લાયક થતો નથી. ધર્મને નિમિત્તે પશ્ચેન્દ્રિયનો વધ કરનાર ધર્મને લાયક થવો દુર્લભ છે. દુષ્ટિત જીવને જોઈ જોનું અંતઃકરણ દયાદ ધર્મ નથી, તે અંતઃકરણ નથી, પરંતુ અંતઃકરણ છે. (અર્થાત્ નાશકારક છે) પરી રીતે દયાવાન પુરુષ જ દાન પુણ્ય કરી શકે છે, આ સખધી વિશેષ વિવેચન જોઈ જોયું, તેમજે માફ જનાવેલ મહિમાદિગુરુદર્શન નામકે પુસ્તક જોઈ.

બત્રીસમે ગુણ.

બત્રીસમે ગુણ:—સૌમ્ય: મનુષ્ય શાંત સ્વભાવી-અદુર આકૃતિવાળો હોવો જોઈએ. દુરભૂતિ શોકોને ઉદ્દેગ કરનાર થાય છે. દુરભૂતિ અથવા અકરભૂતિ થવું, તે પણ પૂર્વના માપ-પુણ્ય પર આધાર રાખે છે. પૂર્વનાં પુણ્ય અથવા તથાપકારના સખધ વિના પુરુષ ધર્મસાધનની સામગ્રી પામતો નથી.

તેત્રીસમે ગુણ.

હવે તેનીશબ્દો ગુણ છે—પરોપકૃતિર્મઠઃ । પરોપકારમાં દૃઢવીર
 પરોપકાર કરનાર મનુષ્ય સર્વના નેત્રો પ્રત્યે અમૃત જેવો માણ
 પડે છે. પરોપકાર રહિત પુરુષ પૃથ્વીને ભારભૂત છે. મનુષ્યના શરીરને
 અવયવો, બીજા જીવોની માફક કોઈ ઉપયોગમાં લેતું નથી; માટે જ
 અસાર શરીરથી સાર કાઢી લીધો, તેજ કામનો છે. જે પરોપકાર કરવા
 ની પદ્ધતિ મનુષ્યમાં કોઈક અંશે પસું ન થાય, તે તે પુરુષ જ્ઞાન,
 ધ્યાન, તપ, જપ, શીલ અને સતોપાદિ ગુણગણ વિભૂષિત હોય, તેપણ
 આત્મતારક ગુણ સિવાય સાસનોદ્વારાદિ શુભતર કાર્યો કરી શકે નહિ.
 આત્મતારક ગુણ મોટો છે. તે ગુણને નિંદવો નહિ. શક્તિ અનુસાર કામ
 પ્રશસ્ત ગણાય છે. મૂકકેવલી અને અંતકૃતકેવલી વિગેરે આત્મતારક
 છે, તે વાળખી છે, પરંતુ જેમાં બીજાને તારવાની શક્તિ છે, છતાં જ
 આત્મવીર્યનો ઉપયોગ નથી કરતા, તેઓ માટે સાત્વકાર્યો અંતરાયાદિ
 દોષો ખતાવેલ છે. એટલાજ માટે લખેલ છે કે, પરોપકારમાં શૂરવીર
 ધર્મને લાયક છે.

ચોત્રીશબ્દો ગુણ.

ચોત્રીશબ્દો ગુણઃ—મન્તઃક્રારિવદ્વર્ગોન્નિહાવરાવણઃ । અંતરંગ જે છ
 શત્રુઓ—કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ, અને હર્ષ—તેઓના ત્યાગમાં તત્પર
 પુરુષ ધર્મને લાયક છે. પરપરિશુકીત અથવા કુંવારીમાં જે ખરાખ વિચાર,
 તે કામ, પોતાના આત્મા અથવા પરના કદનો ન વિચાર કરી, જે કોપ
 કરવો, તે ક્રોધ. દાન દેવા લાયક સ્થળમાં દાન ન દેવું તથા વિના પ્રયો
 જન અનીતિ પૂર્વક અન્નનું ધન લવું, તે લોભ. ખોટો આગ્રહ કરવો,
 તથા પરનું યથાર્થ વચન હોય, તેનું ચક્રણ ન કરવું, તે માન. કુલ, ખલ
 એક્ષર્ય, રૂપ અને વિવાદિ વડે અકંકાર કરવો, તે મદ. પ્રયોજન સિવાય
 પરને દુઃખ ઉત્પન્ન કરી જુગાર પ્રમુખ પાપસ્થાનક સેવી મનને સતોપ
 કરવો, તે હર્ષ. પૂર્વોક્ત છ અંતરંગ શત્રુઓનો આદર કરનાર ધર્મને
 લાયક નથી. ત્યાગ કરનારજ ધર્મને યોગ્ય છે. આ છ શત્રુઓએ કોનો
 કોનો નાશ કર્યો છે, તેનાં દૃષ્ટાંતોઃ—જનકે કામથી દાંડકય સ્ત્રીજ દુર્દેશ
 પામ્યો; ક્રોધથી જનમેગ્યની દુર્દેશા યજ્ઞસ્ત્રીઅર્થે અગ્નિદુર્દેશા; માનથી
 રાવણ અને દુર્યોધનની, મદથી હૃદય અન્નુભવી દુર્દેશા; હર્ષથી તેમજ
 હર્ષથી વાતાપિ અને વૃષ્ટિસંઘ દુર્દેશા પામ્યા.

પાંત્રીશમો ગુણ.

હવે અંતિમ પાંત્રીશમો ગુણ ખતાવી આ પ્રકરણને સમાપ્ત કરીશું, વજીકૃતેન્દ્રિયપ્રામઃ નેણે ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ વશ કરેલ છે, તે પુરૂપ ગૃહસ્થ-ધર્મેને લાયક છે.

અહીં એવી શંકા થવાનો સંભવ છે કે, 'હજી ધર્મની પ્રાપ્તિ નથી તો ઇન્દ્રિયનું વશીકરણ કયાંથી ? અને ઇન્દ્રિય વશ કરનાર શુક્રસ્થામમુ કેમ થલાવી શકે ?'

તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે, 'વજીકૃતેન્દ્રિયપ્રામઃ' તેનો અર્થ એમ કરવો, કે નેણે ઇન્દ્રિયનો સમૂહ મર્યાદીરૂપ કરેલ છે. કેમકે સર્વથા ત્યાગ તો મુનિપ્રવરોજ કરી શકે. અહીં પૂર્વોક્ત ખન્ને શંકાઓનું સમાધાન થઇ ગયું છે. ધર્મપ્રાપ્તિની પૂર્વમાં પુરૂપ સ્વાભાવિક રીતે મર્યાદાવર્તી જોવામાં આવે છે. ધર્મપ્રાપ્તિ ખાદ પણ મર્યાદા પૂર્વકજ વિષયાદિ સેવન ખતાવેલ છે. જમ મનુસ્મૃતિના ત્રીજ અધ્યાયમાં કહ્યું છે:-

ઋતુઠાલાભિગામી સ્યાત્સ્વદારનિરતઃ સદા ।

પર્વજે વ્રજેથૈનાં તદ્વતો રતિકામ્યયા ॥ ૪૫ ॥

ઋતુકાળમાં સૌ પ્રત્યે જનાર, હમેશા સ્વસ્ત્રીમાં સતોષી, એક સ્ત્રીના મતવાજો, ચતુર્દશી અને અખાવાસ્થ્યા આદિ પવંતિથિયોને છોડી, વિષયની વાંછાથી, તે યોતાની સૌ પ્રત્યે જાય. વિપરીત રીતે વિષય સેવનમાં અજાહલ્યાનું પાપ અને નિરંતરસૂતક ખતાવેલ છે.

સંસારમાં મનુષ્યોએ શૂરવીર થવાની ખાહ જરૂર છે. બ્યાવહારિક કાર્યો પણ મનુષ્યો શૂરવીરતા સિવાય નથી કરી શકતા, તો પછી આત્મોદ્ધાર નેહું કાર્ય શૂરવીરતા સિવાય કેમ કરી શકે ? પરંતુ શૂર પુરૂપ ઠાણ કહી શકાય ? એ એક વિચારવા જેવી ખાખત છે. નીતિકાવૈખું કથન છે કે- 'સતેષુ જાયતે શૂરઃ' સૌ મનુષ્યોમાં શૂરવીર એકજ હોય છે, પણ તે શૂર ઠાણ ? આનો ઉત્તર આપતાં તેજ નીતિકારી કહે છે કે- 'હન્ત્રિયાનાં જયે શૂરઃ' ઇન્દ્રિયોનો વિજય કરનામાં જે શૂર હોય, તેજ સાચો શૂર છે.

આવી શૂરવીરતા ધારણ કરી જ્યાંસુધી ઇન્દ્રિયોને વશ કરવામાં નથી આવતી, અથવા ઇન્દ્રિયોને ન્યૂંઢામાં નથી રખાતી, ત્યાંસુધી મનુષ્ય શુદ્ધસ્થધર્મને યોગ્ય થઈ શકતો નથી. (આ સંબંધમાં વિશેષ વિવેચન જ્ઞાનુવાની ઇચ્છા રખનારે માત્ર બનાવેલ હિન્દિયરાજપરિગૃહાન્ત-લેખુ.) માટે ઇન્દ્રિયોને વશ કરવાનો પાંત્રીસમે ગુણ પણ મનુષ્યોએ અવશ્ય ધારણ કરવો.

એ પ્રમાણે ધર્મને લાયક થવા ઇચ્છનાર તમામ શુદ્ધચેત્ત્રે આ યોથા પ્રકરણમાં બતાવેલા પાંત્રીસે ગુણો માન્ય કરવા ડેશિશ કરી.

ચોથું પ્રકરણ સમાપ્ત.

